CUMHURİYET'İN 80. YILI ARMAĞANI

# Atatürk'ün Bütün Eserleri

Cilt: 12

(1921-1922)

KAYNAK YAYINLARI

# Atatürk'ün Bütün Eserleri

Cilt: 12

(1921-1922)

KAYNAK YAYINLARI

# Atatürk'ün
# Bütün Eserleri

**Analiz Basım Yayın Tasarım Uygulama Ltd. Şti. Adına Sahibi**
İsmet Öğütücü

**Genel Yönetmen**
Şule Perinçek

**Yönetmen**
Fikret Ulusoydan

**Redaksiyon**
Prof. Dr. Nejat Kaymaz, Em. Tnk. Kd. Alb. Ercan Güner, Kurtuluş Güran, Feyza Perinçek

**Ankara Temsilciliği**
Kemal Şenoğlu

**Arşiv-Araştırma**
Derya Çağlar, Ercan Dolapçı, Musa Sarıkaya, Ömer Can Sürün, Hâdiye Yılmaz

**Çevrimyazı**
Ercüment Hüsnü Baki, Muazzez İlmiye Çığ, Ahmet Hezarfen, Dr. Derviş Kılınçkaya, Sadık Perinçek, Memet Türkkan

**Sayfa Düzeni ve Dizgi**
Güler Kızılelma, Aslı Yazıcıoğlu

**Kapak Tasarımı**
Emre Şenoğlu, Sistem Ofset

**Montaj**
Analiz

**Baskı**
Analiz Basım Yayın

**Cilt**
Cansın Mücellit

**Satış ve Pazarlama**
Şinasi Gökçe, Sevgi Sivaslı

**Dağıtım**
Mesut Barış, Fetih Kişioğlu

**Abone**
Gülsün Kaygısız Gökçe

**Muhasebe**
Saniye Yalçın
© 2003

Bu eserin yayın hakları
Analiz Basım Yayın Tasarım Uygulama Ltd. Şti.nindir

**Birinci Basım:** Aralık 2003
**İkinci Basım:** Ekim 2005

Kaynak Yayınları: 385

ISBN: 975-343-235-6 (Tk. No)
975-343-385-9 (12. Cilt)

ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM UYGULAMA LTD. ŞTİ.
Meşrutiyet Cad. Kardeşler Han No: 12/3-4 34430 Galatasaray-İstanbul
Telefon: (0212) 252 21 56 - 252 21 99 - 292 21 08 Faks: 249 28 92
Ankara: (0312) 430 42 19 Web: www.kaynakyayinlari.com
E. Posta: kaynak@kaynakyayinlari.com
suleperincek@ataturkuneserleri.com

**Atatürk'ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu**

(Alfabetik soyadı sırasına göre)

M. Türker Acaroğlu

Prof. Dr. Feroz Ahmad

Prof. Dr. Sina Akşin

Talip Apaydın

Prof. Dr. Zeki Arıkan

Prof. Dr. İlhan Arsel

Ercüment Hüsnü Baki*

Nejat Birdoğan*

Em. Kur. Alb. Dr. Orhan Coşkun

Muazzez İlmiye Çığ

Ali Dündar

Erol Şadi Erdinç

Yrd. Doç. Dr. İsmet Görgülü

Prof. Dr. Tahir Hatipoğlu

Prof. Dr. Alpaslan Işıklı

Suphi Karaman

Prof. Dr. Nejat Kaymaz

Em. Tümg. Turhan Olcaytu*

Emin Özdemir

Sadık Perinçek*

Dr. Doğu Perinçek

Prof. Dr. Tülin Sağlamtunç

Zeki Sarıhan

Prof. Dr. Taner Timur

Prof. Dr. Şerafettin Turan

Gürbüz Tüfekçi

Memet Türkkan

* Sadık Perinçek'i 13 Eylül 2000, Nejat Birdoğan'ı 4 Mayıs 2001, Ercüment Hüsnü Baki'yi 23 Aralık 2001, Em. Tümg. Turhan Olcaytu'yu 25 Ağustos 2003 tarihinde kaybettik.

**Atatürk'ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu**

(Alfabetik soyadı sırasına göre)

M. Türker Acaroğlu

Prof. Dr. Feroz Ahmad

Prof. Dr. Sina Akşin

Talip Apaydın

Prof. Dr. Zeki Arıkan

Prof. Dr. İlhan Arsel

Ercüment Hüsnü Baki*

Nejat Birdoğan*

Em. Kur. Alb. Dr. Orhan Coşkun

Muazzez İlmiye Çığ

Ali Dündar

Erol Şadi Erdinç

Yrd. Doç. Dr. İsmet Görgülü

Prof. Dr. Tahir Hatipoğlu

Prof. Dr. Alpaslan Işıklı

Suphi Karaman

Prof. Dr. Nejat Kaymaz

Em. Tümg. Turhan Olcaytu*

Emin Özdemir

Sadık Perinçek*

Dr. Doğu Perinçek

Prof. Dr. Tülin Sağlamtunç

Zeki Sarıhan

Prof. Dr. Taner Timur

Prof. Dr. Şerafettin Turan

Gürbüz Tüfekçi

Memet Türkkan

* Sadık Perinçek'i 13 Eylül 2000, Nejat Birdoğan'ı 4 Mayıs 2001, Ercüment Hüsnü Baki'yi 23 Aralık 2001, Em. Tümg. Turhan Olcaytu'yu 25 Ağustos 2003 tarihinde kaybettik.

**Bu Cilde Katkıda Bulunanlar**

(Alfabetik soyadı sırasına göre)

Arif Acaloğlu, Doç. Dr. Esat Arslan, Doç. Dr. Yavuz Aslan, Prof. Dr. Türkkaya Ataöv, Doç. Dr. Hasan Babacan, Servet Bayoğlu, Ali Rıza Cihan, S. Kayıhan Cönger, Jale Dedeoğlu, Muazzez Deren, Emir Eş, Ahmet Cevdet Geçkili, Rasih Nuri İleri, Nevzat Kaya, Prof. Dr. Bayram Kodaman, Alp Kuran, Prof. Dr. Mustafa Keskin, Mustafa Onar, Mehmet Perinçek, Dr. Salâhi R. Sonyel, Ali Rıza Taşdelen, Enis User, İrfan Yardımcı, Dr. Yusuf Nejat Yaycıoğlu.

Adana İl Halk Kütüphanesi, Adana İl Kültür Müdürlüğü, Alman Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi, Amasya İl Halk Kütüphanesi, Ankara İl Halk Kütüphanesi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kütüphanesi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Kütüphane ve Arşivi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi Uzmanları, Antalya İl Kültür Müdürlüğü, Antalya İl Halk Kütüphanesi, Arma Yayınları, Aziz Berker Kütüphanesi, Basın Müzesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Bostancı Kırtasiye çalışanları, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Çukurova Üniversitesi Kütüphane Dokümantasyon Dairesi Başkanlığı, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, Erciyes Üniversitesi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Galatasaray Lisesi Kütüphanesi, Gaziantep İl Halk Kütüphanesi, Harp Akademileri Komutanlığı Kütüphanesi, İş Bankası Yayınları, Hatay İl Halk Kütüphanesi, Havza Kaymakamlığı, Isparta Müzesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Atatürk Kitaplığı, İstanbul İl Halk Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi, Konya İl Kültür Müdürlüğü, Milli Kütüphane, Mülkiyeliler Birliği, Osmaniye, Marakırobası Köyü Muhtarı, Samsun İl Halk Kütüphanesi, Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü Kütüphane ve Dokümantasyon Dairesi, Serial and Government Publications Division Library of USA Congress, Süleyman Demirel Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü, Süleymaniye Kütüphanesi, TBMM Kütüphanesi, TBMM Kütüphanesi Mikrofilm Arşivi, TC Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Kütüphanesi, TC Başbakanlık Enformasyon Genel Müdürlüğü Kütüphanesi, TC Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Arşiv Hizmetleri Şube Müdürlüğü, TC Dışişleri Bakanlığı Arşiv ve Ulaştırma Daire Başkanlığı, Tokat İl Halk Kütüphanesi, Türk Dil Kurumu Arşivi, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ve Arşivi, Yeni Adana Gazetesi.

# Atatürk'ün Bütün Eserleri

Cilt: 12

(5 Ekim 1921 - 5 Mayıs 1922)

İÇİNDEKİLER


SUNUŞ 19

Erkânıharbiyei Umumiye Vekâleti'ne (5 Ekim 1921) 21

Batı Cephesi Kumandanlığı'na (6 Ekim 1921) 22

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya (7 Ekim 1921) 23

Müdafaai Milliye Vekâleti'ne Batı Cephesi Kumandanlığı'na ve
Ordu Kumandanı Mirliva Ali İhsan Paşa'ya (7 Ekim 1921) 24

Batı Cephesi Kumandanlığı'na (7 Ekim 1921) 25

Batı Trakya Müdafaai Hukuk Cemiyeti İstanbul Murahhaslığı'na (8 Ekim 1921) 26

Haymana Kaymakamlığı Vasıtasıyla Aynacıoğlu'na (9 Ekim 1921) 27

Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa'ya (9 Ekim 1921) 28

Afyonkarahisar Cephesi Kumandanlığı'na (9 Ekim 1921) 30

Erkânıharbiyei Umumiye Vekâleti'ne (10 Ekim 1921) 31

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne Tezkere (10 Ekim 1921) 32

Büyük Millet Meclisi Gizli Oturumunda Konuşma
Fransızlarla Yapılacak Anlaşma Hakkında (12 Ekim 1921) 33

Büyük Millet Meclisi Gizli Oturumunda Konuşma
Fransızlarla Yapılacak Anlaşma Hakkında (13 Ekim 1921) 34

İtimatnamesini Takdim Eden Azerbaycan Elçisi
İbrahim Abilof'a Hitaben Konuşma (14 Ekim 1921) 36

Batı Caphesi Kumandanı İsmet Paşa'ya (Ekim 1921) 38

Kastamonu İstiklâl Mahkemesi Heyeti'ne (16 Ekim 1921) 39

Büyük Millet Meclisi Gizli Oturumunda Konuşma
Fransızlarla Yapılacak Anlaşma Hakkında (16 Ekim 1921) 40

Azerbaycan Elçisi Alibof'un Söylevine Cevap (18 Ekim 1921) 50

Büyük Millet Meclisi Gizli Oturumunda Konuşma
Fransızlarla Yapılacak Anlaşma Hakkında (18 Ekim 1921) 52

Askeri Teçhizat Hakkında Emirname (24 Ekim 1921) 61
Müdafaai Milliye Vekâleti'ne (28 Ekim 1921) 62
Büyük Millet Meclisi Gizli Oturumunda Konuşma
Merkez Kumandanı Nurettin Paşa Hakkında (29 Ekim 1921) 63
19 Numaralı Not Defteri (Kasım 1921-Nisan 1922) 65
Adana Havalisi Kumandanı Muhiddin Paşa'ya, Müdafaai Milliye Vekâleti'ne,
Batı Cephesi'ne, Adana ve Ayıntab Mıntıkaları Kumandanlıklarına,
Elcezire, Doğu Cepheleri, Merkez Ordusu ve
Ankara Kumandanlıkları'na (1 Kasım 1921) 75
Müdafaai Milliye Vekâleti'ne (1 Kasım 1921) 77
Moskova'da Sefiri Kebir Fuat Paşa'ya (3 Kasım 1921) 78
Pierre Loti'ye Mektup (3 Kasım 1921) 79
Ali Haydar Mithat Beyefendi'ye (3 Kasım 1921) 80
Hayati Bey'e (4 Kasım 1921) 81
Büyük Millet Meclisi'nde Konuşma
Ordu Kumandanlarının Mülkiye Vazifelerine
Müdahalesi Hakkında (7 Kasım 1921) 82
Moskova'da Türkiye Sefiri Kebiri Ali Fuad Paşa'ya (8 Kasım 1921) 83
Müdafaai Milliye, Dahiliye ve
Erkânıharbiyei Umumiye Vekâleti'ne (9 Kasım 1921) 84
Dahiliye Vekâleti'ne (10 Kasım 1921) 85
Müdafaai Milliye, Dahiliye ve
Erkânıharbiyei Umumiye Vekâleti'ne (12 Kasım 1921) 86
Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya (13 Kasım 1921) 87
Konya'da Amil Çelebi Şerefettin Efendi Hazretleri'ne
Adapazarı'nda Şeyh Seyfettin Efendi Hazretleri'ne
Sinop Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesi Riyaseti'ne
Ergani Madeni Mutasarrafı Abdülaziz Beyefendi'ye (14 Kasım 1921) 89
Azerbaycan Sefiri Abilof Şerefine Nutuk (14 Kasım 1921) 90
Boşalan Maarif Vekâleti'ne Gösterilen Adaylardan Birinin
Seçilmesi Hakkında Tezkere (17 Kasım 1921) 91
Boşalan Nafıa Vekâleti'ne Gösterilen Adaylardan Birinin
Seçilmesi Hakkında Tezkere (17 Kasım 1921) 92

Müdafaai Milliye Vekâleti'ne Batı Cephesi Kumandanlığı'na
Mirliva Yakup Şevki Paşa'ya (18 Kasım 1921) 93
Moskova Sefareti'ne (20 Kasım 1921) 94
Bolu Mutasarrıfı'na (21 Kasım 1921) 95
Trabzon 13. Fırka Kumandanlığı Vasıtasıyla
Ardahan Mebusu Hilmi Bey'e (21 Kasım 1921) 96
Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya (22 Kasım 1921) 97
Pozantı'da Adana Vilayeti'ne (22 Kasım 1921) 98
Büyük Millet Meclisi'nde Konuşma
Heyeti Vekile'nin Vazife ve Salahiyetine Dair
Kanun Teklifi Hakkında (24 Kasım 1921) 99
Trabzon Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesi Riyaseti'ne
Reis Ahmed Bey'e (24 Kasım 1921) 100
Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya (24 Kasım 1921) 101
Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya (25 Kasım 1921) 102
Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya (25 Kasım 1921) 103
Trabzon'da Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesi'ne (25 Kasım 1921) 104
Dahiliye Vekâleti'ne (25 Kasım 1921) 105
Batı Cephesi Kumandanlığı'na (25 Kasım 1921) 106
Büyük Millet Meclisi'nde Konuşma
Heyeti Vekile'nin Vazife ve Salahiyetine Dair
Kanun Teklifi Hakkında (26 Kasım 1921) 107
Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya (26 Kasım 1921) 109
Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya (26 Kasım 1921) 110
Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya (26 Kasım 1921) 111
7 Numaralı Tekâlifi Milliye Emrinin Uygulanmasına
Lüzum Kalmadığı Hakkında (26 Kasım 1921) 112
Franklin Bouillon'a (Kasım 1921) 113
Büyük Millet Meclisi'nde Konuşma
Heyeti Vekile'nin Vazife ve Salahiyetine Dair
Kanun Teklifi Hakkında (1 Aralık 1921) 114
Samsun'da Canik Mebusu Süleyman Bey'e (1 Aralık 1921) 141
İsmail Canbulat Beyefendi'ye (2 Aralık 1921) 142

Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya (3 Aralık 1921) 143
Moskova Sefiri Kebiri Ali Fuad Paşa'ya (3 Aralık 1921) 144
Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya (4 Aralık 1921) 145
Antalya Müdafaai Hukuk Cemiyeti
Heyeti Merkeziyesi Riyaseti'ne (4 Aralık 1921) 146
Adana'nın Kurtuluşu Dolayısıyla Beyanname (5 Aralık 1921) 147
İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'ne (6 Aralık 1921) 149
İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'ne (10 Aralık 1921) 150
Nafıa Vekâleti'ne (13 Aralık 1921) 151
Dahiliye Vekili Fethi Beyefendi'ye (15 Aralık 1921) 152
Ukrayna Fevkalade Delegesi M. Frunze'nin Nutkuna Cevap (19 Aralık 1921) 153
Ukrayna Şûralar Kongresi Reisi Petrovski'ye Umum Rus Şûraları ve
Müttefik Devletler Kongresi Reisi Kalinin'e (20 Aralık 1921) 155
Mareşal Lyautey'e (23 Aralık 1921) 157
Fransız Senatörü Raymond Poincare'ye (23 Aralık 1921) 158
*Vakit* Gazetesi Başyazarı Ahmet Emin (Yalman) ile Mülakat (24 Aralık 1921) 159
Büyük Millet Meclisi Gizli Oturumunda Konuşma
Şehzade Abdülmecid Efendi'nin Meclis Riyaseti'ne
Gönderdiği Mektup Hakkında (24 Aralık 1921) 172
Frunze ve Abilov İle Görüşme (25 Aralık 1921) 177
Büyük Millet Meclisi Gizli Oturumunda Konuşma
Ordunun Vaziyeti Hakkında (26 Aralık 1921) 184
Sıhhiye Vekili Rıza Nur Beyefendi'ye (28 Aralık 1921) 188
Moskova Sefiri Kebiri Ali Fuad Paşa'ya (29 Aralık 1921) 189
M. Frunze'nin Şerefine Hariciye Vekâleti'nde
Verilen Ziyafette Nutuk (30 Aralık 1921) 190
Adanalıların Davetine Cevap (30 Aralık 1921) 192
*Vakit* Gazetesi Başyazarı Ahmed Emin Bey'in
Seyahati Hakkında İzin Belgesi (31 Aralık 1921) 193
Dersaadet'te Adnan Beyefendi'ye (1 Ocak 1922) 194
Cemal Paşa'ya (2 Ocak 1922) 195
Cemal Paşa'ya (2 Ocak 1922) 197
Frunze'nin Verdiği Ziyafette Konuşma (3 Ocak 1922) 198

Frunze ve Abilov Yoldaşlarla İkinci Görüşme (4 Ocak 1922) 203
Lenin'e (4 Ocak 1922) 209
Buhara Halk Şûralar Cumhuriyeti Delegelerine (7 Ocak 1922) 213
Mısır Hilâli Ahmeri'ne Teşekkür (8 Ocak 1922) 214
Buhara Şûra Hükümeti Tarafından Gönderilen
*Kur'an'ı Kerim* Hakkında Tezkere (9 Ocak 1922) 215
Büyük Millet Meclisi Gizli Oturumunda Konuşma
Harp Encümeni Teşkili Hakkındaki Kanun Tasarısı Hakkında (9 Ocak 1922) 216
Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya (10 Ocak 1922) 219
Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya (10 Ocak 1922) 220
Refet Paşa'nın Meclis Takdirnamesiyle Taltifi
Hakkındaki Meclis Kararının Kendisine Teşekkürname
Yazılması Tarzında Kabul Edildiği Hakkında Tezkere (12 Ocak 1922) 221
Boşalan Müdafaai Milliye Vekâleti İçin Aday Tezkeresi (12 Ocak 1922) 222
Boşalan Nafıa Vekâleti İçin Aday Tezkeresi (12 Ocak 1922) 223
Bolu Mutasarrıfı'na (12 Ocak 1922) 224
İktisat Vekâleti'ne Bir Zatın Seçilmesi Hakkında Tezkere (16 Ocak 1922) 225
Başkumandan Riyaseti'nde Bir Harp Encümeni
Teşekkül Ettiği Hakkında Tezkere (16 Ocak 1922) 226
Büyük Millet Meclisi Gizli Oturumunda Konuşma
Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa Hakkında (16 Ocak 1922) 227
Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya (17 Ocak 1922) 229
Büyük Millet Meclisi Gizli Oturumunda Konuşma
Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa Hakkında (17 Ocak 1922) 230
İzmir Yurdu Cemiyeti'nin Ziyafetinde Nutuk (20 Ocak 1922) 232
Ordu İşlerinin Hızla Yapılması İçin Kurulan Encümen Hakkında (22 Ocak 1922) 233
Son Muharebelerde Fedakârlıkları Görülen 25 Zatın
Taltif Edilmeleri Hakkında Tezkere (23 Ocak 1922) 234
1 Numaralı Başkumandanlık Emri (23 Ocak 1922) 235
2 Numaralı Başkumandanlık Emri (23 Ocak 1922) 239
Doğu Cephesi Kumandanlığı'na (24 Ocak 1922) 240
Bourbon Kraliyet Ailesinden Don Louis de Bourbon'a (24 Ocak 1922) 241
Meclis İdare Heyeti'ne (24 Ocak 1922) 243

Hariciye Vekâleti'ne (25 Ocak 1922) 245
Orduda Geri Hizmetlere Nezaret Etmek Üzere
Memur Edilen Zevat Hakkında Tezkere (26 Ocak 1922) 247
İdare Heyeti'ne (26 Ocak 1922) 248
Dahiliye Vekili Fethi Bey'in Yazısına Düşülen Not (30 Ocak 1922) 249
Rus Sefiri Aralof'un Nutkuna Cevabi Nutuk (30 Ocak 1922) 250
Dahiliye Vekili Fethi Beyefendi'ye (31 Ocak 1922) 253
Müdafaai Milliye Vekâleti'ne (31 Ocak 1922) 254
Merkez Ordusu Kumandanlığı'na (31 Ocak 1922) 255
Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya (1 Şubat 1922) 256
Özdemir Bey'e (1 Şubat 1922) 257
Mehmet Emin Yurdakul'a (1 Şubat 1922) 259
Dahiliye Vekili Fethi Beyefendi'ye (5 Şubat 1922) 260
Yusuf Kemal Beyefendi'nin Yerine
Bir Vekil Seçilmesi Hakkında Tezkere (6 Şubat 1922) 261
Arife Kemaly Hanımefendi'ye (13 Şubat 1922) 262
Konya Mebusu Mehmet Vehbi Efendi'ye (14 Şubat 1922) 263
3 Numaralı Başkumandanlık Emri (14 Şubat 1922) 264
Batı Cephesi Kumandanlığı'na (18 Şubat 1922) 265
Hariciye Vekâleti'ne (19 Şubat 1922) 266
Batı Cephesi Kumandanlığı'na (20/21 Şubat 1922) 267
Paris'te Türkiye Temsilcisi Ferid Bey'e (23 Şubat 1922) 269
Konya'da Mebus Vehbi Efendi'ye (25 Şubat 1922) 270
Niğde Mebusu Vehbi Bey'e (26 Şubat 1922) 271
Paris Temsilcisi Ferid Bey'e (26 Şubat 1922) 272
Ukrayna Merkez İcra Komitesi Reisi M. Rakovski'ye (26 Şubat 1922) 273
Bitlis'te Küfrevî Şeyhi Abdülbâki Efendi'ye (27 Şubat 1922) 274
Doğu Cephesi Kumandanlığı'na (27 Şubat 1922) 275
Meclis'in Üçüncü Toplantı Yılını Açış Konuşması (1 Mart 1922) 276
Çankaya Köşkü Hakkında *Vakit* Muhabirine Demeç (1 Mart 1922) 295
Afgan Sefiri Ahmet Han'ın Nutkuna Cevap (2 Mart 1922) 296
Aralof Yoldaş'ın Nutkuna Cevap (3 Mart 1922) 298
Bitlis'te Küfrevîzâde Şeyh Bâkî Efendi'ye (4 Mart 1922) 301

Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya (4 Mart 1922) 302
Hamdi Namık ve Ali Saip Bey'in Bazı Ahzı Asker Şubelerini
Teftişe Memur Edildikleri Hakkında Tezkere (5 Mart 1922) 304
Kastamonu Hilâli Ahmer Kongresi Heyeti'ne (5 Mart 1922) 305
Zübeyde Hanım'a Mektup (5 Mart 1922) 306
Büyük Millet Meclisi Gizli Oturumunda Konuşma
Askeri Vaziyet Hakkında (6 Mart 1922) 307
Büyük Millet Meclisi Gizli Oturumunda Konuşma
Askeri Kanunların Bazı Maddelerinin
Değiştirilmesi Hakkında (6 Mart 1922) 322
Büyük Millet Meclisi Gizli Oturumunda Konuşma
Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e
Yönelik Eleştiriler Hakkında (6 Mart 1922) 324
Bazı Mebusların Mühim Vatani Vazifelere
Memur Edildikleri Hakkında Tezkere (6 Mart 1922) 326
Hindistan Hilafet Komitesi'nin Londra Temsilciliği'ne (8 Mart 1922) 327
Dahiliye Vekili Ali Fethi Beyefendi'ye (9 Mart 1922) 328
Doğu Cephesi Kumandanlığı'na (9 Mart 1922) 329
Rusya Sosyalist Federatif Şûralar Cumhuriyeti
Ankara Temsilcisi Aralof'a (10 Mart 1922) 330
Azerbaycan İçtimai Şûra Cumhuriyeti Ankara Temsilcisi
İbrahim Abilof Beyefendi'ye (10 Mart 1922) 331
Afganistan Hükümeti Temsilcisi Sultan Ahmet Han'a (10 Mart 1922) 332
Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne (11 Mart 1922) 333
Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya (11 Mart 1922) 334
Kastamonu İstiklâl Mahkemesi Reisi
Saruhan Mebusu Mustafa Necati Bey'e (12 Mart 1922) 335
Müdafaai Milliye ve Maliye Vekâletlerine (16 Mart 1922) 336
Denizli Mebusu Yusuf Bey'e (16 Mart 1922) 337
Afganistan Emri Amanullah Han'a (18 Mart 1922) 338
Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa'ya (18 Mart 1922) 339
Müdafaai Milliye, Maliye Vekâleti'ne (20 Mart 1922) 340
Büyük Millet Meclisi Reisi Sanisi Hüseyin Rauf Beyefendi'ye (23 Mart 1922) 341

Heyeti Vekile İle Makine Başında Haberleşme
Müttefik Devletlerin Mütareke Teklifine İstanbul'daki Memurumuz
Vasıtasıyla Hariciye Vekâleti'nden Verilmesi Uygun Görülen
İlk Cevap (24 Mart 1922) 342
Heyeti Vekile İle Makine Başında Haberleşme
Müttefik Devletlerin Mütarekc Teklifi Konusunda
Heyeti Vekile Riyaseti'ne (24 Mart 1922) 343
Akşehir'den Hükümete Telgraf (24 Mart 1922) 344
Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya (27 Mart 1922) 345
Heyeti Vekile Riyaseti'ne (28 Mart 1922) 346
Heyeti Vekile Riyaseti'ne (29 Mart 1922) 347
İkinci İnönü Zaferinin Yıldönümü Münasebetiyle
Orduya Beyannamc (29 Mart 1922) 349
Rusya ve Azerbaycan Temsilcilerinin
Tebrikleri Hakkında Tezkere (29 Mart 1922) 350
İkinci İnönü Zaferinin Yıldönümünde
Ordu Kumandanlarını Tebrik (30 Mart 1922) 351
Buhara Türkiye Fcvkalade Siyasi Kaasıdının
Tebriki Hakkında Tezkere (31 Mart 1922) 353
Azerbaycan Şûralar Cumhuriyeti Temsilcisi
İbrahim Abilof'un İkinci İnönü Zaferinin
Yıldönümü Tebrikine Cevap (31 Mart 1922) 354
Rusya Şûralar Cumhuriyeti Temsilcisi Aralof Yoldaş'ın
İkinci İnönü Zaferinin Yıldönümü Tebrikine Cevap (31 Mart 1922) 355
20 Numaralı Not Defteri (Nisan 1922) 357
Doğu Cephesi Kumandanlığı'na (2 Nisan 1922) 365
Konya Askeri Nalbant Okulu'nun Diploma Töreninde Konuşma (2 Nisan 1922) 366
Konya Askeri Nalbant Okulu Mezunlarına (2 Nisan 1922) 368
Demiryolları Müdüriyeti Umumiyesi'ne (3 Nisan 1922) 369
Heyeti Vekile Riyaseti'ne (4 Nisan 1922) 370
Heyeti Vekile Riyaseti'ne (5 Nisan 1922) 371
Hariciyc Vekili Yusuf Kemal Beyefendi'ye (8 Nisan 1922) 372
Lenin'e (10 Nisan 1922) 373

Hariciye Vekâleti'ne (10 Nisan 1922) 375
Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne (12 Nisan 1922) 376
Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti
Bütün Livalar Heyeti Merkeziyeleri'ne (15 Nisan 1922) 377
Heyeti Vekile Riyaseti'ne (16 Nisan 1922) 380
Rauf Beyefendi'ye (16 Nisan 1922) 381
Büyük Millet Meclisi'nde Konuşma
Mütareke Teklifi Hakkında (18 Nisan 1922) 382
Halep Encümeni Toplantısında Konuşma (19 Nisan 1922) 384
Bolu Belediye, Müdafaai Hukuk ve
Gençler Birliği Riyasetleri'ne (19 Nisan 1922) 385
Merhum Mirliva Yusuf İzzet Paşa'nın Eşi
Hayriye Melek Hanımefendi'ye (19 Nisan 1922) 386
Paris'te Eski Çanakkale Muharipleri Cemiyeti Reisi'ne (19 Nisan 1922) 387
Rus Sovyet Cumhuriyeti Temsilcisi Aralov Yoldaş'a (20 Nisan 1922) 388
Harp Encümeni'nin Görevi ve Sorumluluğu Hakkında Emir (22 Nisan 1922) 389
Paris'te Franklin-Bouillon'a (22 Nisan 1922) 390
*Anadolu'da Yeni Gün* Yazarına Demeç (23 Nisan 1922) 391
Maliye Vekâleti'ne Bir Zatın Seçilmesi Hakkında Tezkere (24 Nisan 1922) 392
Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya (24 Nisan 1922) 393
Hariciye Vekâleti'ne (25 Nisan 1922) 394
Eski Bulgar Harbiye Nazırı General
Goleman Boyaciyef'e Mektup (26 Nisan 1922) 395
İktisat Vekâleti'ne Bir Zatın Seçilmesi Hakkında Tezkere (29 Nisan 1922) 396
Kastamonu Belediye Riyaseti'ne (29 Nisan 1922) 397
Sovyet Sosyalist Şûralar Cumhuriyeti
Türkiye Temsilcisi Aralov'a (1 Mayıs 1922) 398
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Paris Temsilcisi
Ferid Beyefendi'ye (2 Mayıs 1922) 399
Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya (5 Mayıs 1922) 400
DİZİN 403

# SUNUŞ

Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye halkının ulusal demokratik devriminin önderidir. O'nun hayatı, daha 1908 Devrimi öncesinden 1938'de hayata göz yummasına kadar toplumumuzun devrim süreçleriyle iç içedir.

Atatürk, çağımızın iki büyük devrim dinamiğinden birini oluşturan Mazlumlar Dünyası'nın başarıya ulaşan ilk devrimine önderlik etmiştir. Bu nedenle, O'nun başında bulunduğu eylem, yalnız ulusal tarihimize damgasını vurmakla kalmamış, insanlık tarihinin yaratılmasına da önemli katkıda bulunmuştur. Kurtuluş Savaşımızın ve Cumhuriyet Devrimimizin, bir bütün olarak, bütün dünyada Kemalist Devrim diye bilinmesi, başka deyişle O'nun adıyla anılması doğaldır.

Bu gerçekler ışığında, Atatürk'ü bilmek ve anlamak, 20. yüzyıl Türkiye'sini ve dünyasını inceleme ve açıklama çabasının bir gereğidir. Oysa O'nun önderliğindeki büyük devrimci eylemi ateşleyen ve yönlendiren düşünce birikiminin belgeleri, çeşitli kitap, dergi, gazete, yayın ve arşivlere dağılmıştır. Bu nedenlerle, araştırmacılar ve ilgililer, Türkiye Devrimi'ni bütün yönleri ve derinliğiyle inceleme ve açıklama olanağından yoksundur.

Atatürk'ü kaybetmemizden bu yana 60 yıl geçtiği halde, yazı ve konuşmalarını, bir arada ve asıllarına uygun olarak yayımlama görevi, ne yazık ki, bugünlere kalmıştır.

Kaynak Yayınları, tamamı 15 ciltte toplanacak olan *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'ni yayımlama görevini üstlenmekle tarifsiz bir onur duymaktadır ve yaptığı işin bilincindedir.

Kuvvet kaynağımız, Türkiye halkının devrimci pratiğini özetleyen bu büyük birikimi, önümüzdeki devrimci atılımların enerji kaynağına dönüştürme iradesidir. Biricik güvencemiz ise, Türkiye devriminin yaratıcısı ve sahibi olan Türkiye halkıdır ve onun aydın birikimidir.

*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, yalnız bir derleme ve özgün metinlere göre düzeltme çalışması sınırları içinde kalmamış, bir araştırma ve keşif faaliyeti boyutlarına ulaşmıştır. Kaynak Yayınları, Atatürk'e ait ülkemiz ve yabancı ülkeler arşivlerinde gizlenen belgelere ulaşmak için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamış ve özel bir çalışma yürütmüştür. Bu çabalarımızın ürünlerini toplamaktayız. Özellikle Türkiye ve eski Sovyetler Birliği arşivlerinde bulduğumuz, yüzlerce yeni belge, yazı, mektup, demeç, tutanak, görüşme ve konuşma, Türkiye devrim tarihinin bazı aşamalarını yeniden yazmayı gerektiren bilgileri ve kanıtları içermektedir.

*Atatürk'ün Bütün Eserleri*'ni yayımlama görevi, kuşkusuz ancak Türkiye devrim tarihine ve Atatürk araştırmalarına emek vermiş aydın ve uzman birikimiyle başarılabilirdi. Bu anlayışla oluşturulan Atatürk'ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu, araştırmaların yürütülmesinde ve eserin oluşturulmasında izlenecek yöntemleri tartışmış ve anlayış birliğine varmıştır. Buna göre:

- Bu çalışmayla, Atatürk'ün yazdığı, söylediği ve imzaladığı bütün metinler ve belgeler bir araya getirilecektir.
- *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'nde, yalnız Atatürk'e ait olduğu kanıtlanmış olan metinler yer alacaktır. Hatıralardaki aktarmalar, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'ne konmayacaktır.

• Hataların ve tahrifatların düzeltilmesi yanında, eksiklerin giderilmesi için, yayımlanmış metinler, asılları ve özgün belgelerle karşılaştırılacaktır.

• Belgenin kaynağı, konuşmanın nerede, hangi tarihte yapıldığı gibi nesnel bilgiler, yorumsuz olarak verilecektir.

• Metinler, eserde tarih sırasına göre yer alacaktır. Çünkü, Atatürk'ün görüşleri, tarihsel akış içinde anlamlıdır.

• Eser, günümüz Türkçesiyle yayımlanacaktır. Dildeki tarihi hava korunurken, artık anlaşılmayan sözcük ve deyimlerin yerine bugünkü karşılıkları konulacaktır.

Bu çerçevede binlerce kitap, gazete, dergi ve belge taranmış, incelenmiş, yayımlanmış metinlerle karşılaştırılmış; eski yazı metinler Latin harfli Türkçe yazıya yeniden aktarılmış; Rusça, İngilizce, Fransızca, Almanca ve diğer yabancı dillerden metinler, yeniden çevrilmiştir. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'nde yer alan bütün metinler ve tarihleri, belgelerin asıllarına ya da ilk kaynaklarına başvurularak teker teker incelenmiş, araştırılmış, karşılaştırılmış ve defalarca kontrol edilmiştir. Yüzlerce yanlış okuma, çeviri ve tarih hataları saptanıp giderilmiştir.

Metinler 40 yaş aydın kuşağının Türkçesi temel alınarak, tarihi dokusu bozulmadan sadeleştirildi.

Dipnotlarda, metinlerin daha önce yer aldığı kaynaklar ile belgelerin bulunduğu arşiv belirtilmiştir.

Rumi tarihlerin yanında miladi karşılıkları gösterilmiştir.

Öğle vaktini esas alan 12 saat sistemi korunmuştur. Örneğin; "saat 2 sonra'da". "saat 14'te"; "saat 6 evvel'de", "saat 06'da" anlamındadır.

Kişi ve yer adlarının yazılışına müdahale edilmemiş, farklılıklar korunmuştur. ("Saip, Sâip, Saib", "Saffet, Safvet" ya da "Kanlı sırt, Kanlısırt" gibi.)

Sonunda "Y.N." (Yayımlayanın Notu) imzası bulunan notlar Kaynak Yayınları tarafından konulmuştur.

Böylesine ağır ve yorucu olan bu çalışma sırasında, Danışma Kurulu'nun yanında çok sayıda uzman araştırmacı, arşivci, çevirmen ve redaktör görev almaktadır. Hepsinin adını burada anmamıza sayfalarımız yetmez. Değerli katkıları için kendilerine ne kadar teşekkür edilse azdır.

***

*Atatürk'ün Bütün Eserleri*'ni en başta O'nun önderliğinde Türkiye Devrimi'ni gerçekleştiren Türkiye halkına, Birinci Dünya Savaşı'nın, özellikle Çanakkale Direnişimizin, Kurtuluş Savaşımızın silahlı kuvvetlerine, şehit ve gazilerine, Cumhuriyet Devrimimizin Aydınlanma savaşçılarına, Devrim şehitlerine, Kubilay'lara, "Cumhuriyet bize emanet" diyen devrim gençliğine, ulusal demokratik devrimimizi tamamlamak için mücadele eden emekçi ve aydınlarımıza borçluyuz. Bu büyük eserin gerçek yaratıcıları, başta Atatürk, onlardır.

20. yüzyılın devrimci yükselişinde, Ezilen Dünya'nın ayağa kalkışını ateşleyen ve 21. yüzyılın büyük devrimci atılımlarına olağanüstü katkılarda bulunacak olan Türkiye halkına ve aydınlarına, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'ni, Cumhuriyet'in 75. yılı armağanı olarak, derin saygı ve bağlılıkla sunuyoruz.

Ekim 1998
KAYNAK YAYINLARI

## ERKÂNIHARBİYEİ UMUMİYE VEKÂLETİ'NE*

(5 EKİM 1921)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
2/610

Erkânıharbiyei Umumiye Vekâleti Celilesine

Trakya Heyeti Merkeziyesi eski üyelerinden olan Ekrem Efendi elinde bulundurduğu şifre anahtarıyla öteden beri lüzumsuz yazılar göndermektedir.

Adı geçenin bu suretle şifre ile haberleşmeye salahiyeti olmadığı gibi, salahiyettar dairelerce de kendisine bir vazife verilmediğini zannediyorum. Bu takdirde icap edenlere tebligat yapılmasıyla adı geçenin vaziyetinden alakadarların aydınlatılmalarını rica ederim. 5.10.337 [1921]

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, c.1, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1975, s.397-398.

## BATI CEPHESİ KUMANDANLIĞI'NA*

(6 EKİM 1921)

1. Orduca yeniden harekâta başlamak için gerekli hazırlığın 10 güne kadar sona erecceği ve ordu büyük kısmı ile Afyon kesiminde faaliyete geçmek ve Eskişehir'e karşı bir iki tümen terk etmenin mümkün olacağı tahmin ve tasavvur edilmektedir.

2. Bu harekâtta ordunun bir kısım kuvvetine komuta etmek suretiyle İhsan Paşa'dan büyük ölçüde faydalanmak arzuya şayandır. Bunun için Ali İhsan Paşa'yı Güney Cephesi Komutanı unvanı ile şimdiden Afyon'daki kuvvetlerin başına memur etmeyi uygun düşünüyoruz.

Ordu büyük kısmı Afyon'a intikal ettiği takdirde siz de karargâhınızı oraya götüreceğinizden, Afyon kesiminde toplanmış olacak kuvvetlerin iki ordu halinde bölünmüş ve Başkomutanlığa bağlı olarak sevk ve idare edilmesi uygun görülmektedir.

3. Kesin karar vermek üzere de düşüncenizi bekliyorum.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, No: 4/4478, Klasör 1090, Dosya 112, Fihrist 94 ve Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, No: 4/4478, Klasör 1086, Dosya 99, Fihrist 5/1'den yukarıdaki şekliyle aktaran: *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât II nci Cilt 5 nci Kısım 2 nci Kitap*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s.434.

Belge, kaynakta şu açıklamayla yer almaktadır: "Başkomutan 6 Ekim 1921'de Batı Cephesi Komutanlığı'na bundan sonraki harekâtın amacı ve genel tertibi hakkında şu direktifi vermişti:" (Y.N.)

## BATI CEPHESİ KUMANDANI İSMET PAŞA'YA*

## (7 EKİM 1921)

Şifre

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa Hazretleri'ne

C: Cephenin ikiye ayrılmasında tasvir buyurulan müşkülat vardır. Karahisar'daki kuvvetleri cephe emrinde olmak üzere İhsan Paşa'nın kumandasında idare etmeniz hakkındaki görüşlerini rica ederim.

Ordunun ana kısmı tamamen güneye intikal eylediği halde dahi vaziyetin münasebettar kılacağı kuvvetleri adı geçenin emrinde bulundurmak ve diğer kısımlara doğrudan doğruya emir vermek mümkün olabilir. Makine başında cevap bekliyorum.[1] 7 Teşrinievvel 337 [7 Ekim 1921]

Başkumandan
M. Kemal

* Korgeneral Bâki Vandemir, *Türk İstiklâl Harbinde Sakarya'dan Mudanya'ya Kadar/ 1. Kısım*, (140 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı) Genelkurmay Başkanlığı Askerî Basımevi, İstanbul, 1946, s.277.

1 İsmet Paşa'nın cevabı şudur:

"Şifre.
Makine başında.
Sivrihisar, 7.10.37 [1921]

"Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

"Karahisar'daki kuvvetlerin Cephe emrinde olmak üzere İhsan Paşa kumandasında birleştirilmesi münasip olur görüşündeyim.
"Ordu ana kısmı tümüyle güneye intikal ettiği takdirde dahi vaziyetin münasebettar kılacağı kuvvetleri de ayrı ayrı bir grup halinde ayırmak suretiyle cephesinin emir ve kumandasında ordunun birlikte hareketini tanzim etmek mümkün olur. Bu şekilde bir taksimde geri hizmetleri de şimdiye kadar olduğu üzere Cephe'ce tanzim ve idare edilmiş olacağını arz ederim.

Batı Cephesi Kumandanı İsmet"

Bkz. aynı yerde. (Y.N.)

## MÜDAFAAİ MİLLİYE VEKÂLETİ'NE, BATI CEPHESİ KUMANDANLIĞI'NA VE ORDU KUMANDANI ALİ İHSAN PAŞA'YA*

(7 EKİM 1921)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti
6530

Mirliva Ali İhsan Paşa Hazretleri'ne

Ankara
7.10.337 [1921]

1. Afyon Karahisar mıntıkasındaki Batı Cephesi kıtalarının cephe emrinde olmak üzere Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa Hazretleri'nin kumandasında birleştirilmesi münasip görülmüştür. Adı geçen, vazifesine ait talimatı almak üzere Batı Cephesi karargâhına hareket edecektir.

2. Adı geçenin cephesine ait karargâhın teşkili, Batı Cephesi Kumandanlığı'nca Müdafaai Milliye Vekâleti ile haberleşilerek temin olunacaktır.

3. Müdafaai Milliye Vekâleti'ne, Batı Cephesi Kumandanlığı'na ve Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa Hazretleri'ne tebliğ edilmiştir.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Ali İhsan Sâbis, *Harb Hatıralarım, Beşinci Cild/ İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri*, Güneş Matbaacılık T.A.O., Ankara, 1951, s.54. Ayrıca bkz. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, 1. Defter, Sahife: 2, A. no. 4/4557, D. no. 1-2, F. no. 2/1-3'ten aktaran: Ali Galip Baltaoğlu, "Ali İhsan Paşa (Hayatı ve Faaliyetleri)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1986.

## BATI CEPHESİ KUMANDANLIĞI'NA*

## (7 EKİM 1921)

Ankara
7.10.37 [1921]

Batı Cephesi Kumandanlığı'na

C: 7.10.337 [1921] saat 1 sonra tarihli şifreye:

Düşmanın 6 Teşrinievvel'de [6 Ekim'de] Akin ve Kırka'ya hareket ettirdiği iki fırkasıyla Afyon mıntıkasını takviye edeceği ve belki de bu yeni kuvvetlerle belirtilen mıntıkada aleyhimize bir netice arayacağı hakkındaki devletlilerinin görüşleriyle hemfikirim. Böyle bir halde Afyon grubunun kuzeyden diğer kuvvetlerle takviyesine ve muharebeyi devamlı bir meydan muharebesi şekline çevirmeye mevcut cephane vaziyeti müsait olmadığından, düşmanın bu tarzdaki hareketi tahakkuk ettiği halde, kolayca muharebeyi kesebilmek için şimdiden derinliğine tertibat alınması uygundur.

Yalnız bu iki düşman fırkasının 1. Kolordu'muzun güneye doğru kaymasından etkilenilerek müdafaaya yönelik bir fikirle Afyon mıntıkasına nakledilmesi de muhtemel olduğundan, 1. Kolordu'nun kati muharebeye girişmemek şartıyla Hüsrevpaşa hanı-Yapıldak mıntıkasına sürülmesi suretiyle stratejik bir yan tesiriyle Afyon mıntıkasındaki mevcut vaziyeti devam ettirmek imkânı olacağını da tahmin ediyorum.

Dolayısıyla bugün alınacak haberlere göre böyle bir hareketin talep edilen neticeyi vereceği kestirilirse, 8.10.37 [1921] sabahı belirtilen kolordunun ileriye sürülmesini ve diğer kısımlarda mevcut vaziyetin muhafazası, aksi halde bu geceden tasavvur olunan derinliğine tertibatın alınması uygundur.

Bu halde süvari grubunun geniş ölçüde akınlara sevk edilmek üzere sol kanat gerisinde toplanmasını faydalı görürüm.

Bir meydan muharebesi için gerekli cephanenin Konya hattı üzerine nakline çalışılmaktadır. Bununla beraber, bu nakliyatın on-on beş günden evvel nihayet bulacağını zannetmiyorum.

Başkumandan
M. Kemal

* Korgeneral Bâki Vandemir, *Türk İstiklâl Harbinde Sakarya'dan Mudanya'ya Kadarki 1. Kısım*, (140 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı) Genelkurmay Başkanlığı Askerî Basımevi, İstanbul, 1946, s.275-276.

## BATI TRAKYA MÜDAFAAİ HUKUK CEMİYETİ İSTANBUL MURAHHASLIĞI'NA*

(8 EKİM 1921)

Batı Trakya Müdafaai Hukuk Cemiyeti İstanbul Murahhaslığı'na

15 Eylül 337 [1921] tarihli mektubunuzu memnuniyetle aldım. Ordumuzun kazandığı muzafferiyet dolayısıyla gösterilen temennilerine ve özel hissiyatına teşekkür eder ve yakında İslamiyet âlemine övünç verici daha büyük zaferler nasip etmesini eltafı ilahiyeden[1] niyaz eylerim, Efendim.

Ankara, 8 Teşrinievvel 337 [8 Ekim 1921]

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* *Tehvid-i Efkâr*, 23 Ekim 1921, sayı 3162-134, s.2. Eski yazı metin Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.
1 Allah'ın lütuflarından. (Y.N.)

## HAYMANA KAYMAKAMLIĞI VASITASIYLA AYNACIOĞLU'NA*

## (9 EKİM 1921)

Ankara
9 Teşrinievvel 37 [9 Ekim 1921]

Telgraf

Haymana Kaymakamlığı Vasıtasıyla Aynacıoğlu'na

Düşmanımız olan Yunanlıların sevgili memleketimizde yaptıkları zulümleri ve cinayetleri bizzat görerek uyandığına ve tövbei istiğfar ettiğine memnun oldum. Sığınmanı[1] Batı Cephesi'nde düşmanlarımız aleyhine bütün kuvvetinle çalışmak şartıyla kabul ettim. Ve seni tekmil maiyetinle Batı Cephesi emrine verdim. Cephe Kumandanı İsmet Paşa Hazretleri hangi yoldan nereye gideceğinizi ve vazifenizi Haymana Kaymakamlığı vasıtasıyla size bildirecektir.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir
Gazi Başkumandan
M. Kemal

* Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Arşivi, Arşiv No: 1/4281, Dolap 46, Göz 4. Klasör 2477. Dosya 66-24, Fihrist 1-17'den fotokopisiyle birlikte aktaran: *Harp Tarihi Belgeleri Dergisi*, Mart 1975, sayı 72, Belge No: 1571. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Aslı "dehaletini". (Y.N.)

## MERKEZ ORDUSU KUMANDANI NURETTİN PAŞA'YA*

(9 EKİM 1921)

Zata mahsustur.
Şifre.

Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa Hazretleri'ne

Samsun'da Müftü Harun Efendi, Servet Bey, Nemlizade Celâl Bey, adedi kırk kişiye ulaşan diğerlerinin Samsun'dan harice çıkmalarına müsaade edilmemekte olduğu, şikâyet makamında mebuslar tarafından söylenmektedir. Bunların hareket serbestileri halinde büyük sakınca mevcut değilse, bilhassa isimleri belirtilenlerin serbest bırakılmaları münasip olur. Büyük sakınca tasavvur olunmakta ise, bu tasavvura sebep olan eserlerin ve belgelerin icap edenlere karşı müdafaa için kullanmak üzere açık olarak bildirilmesini rica ederim.

9.10.37 [1921]

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

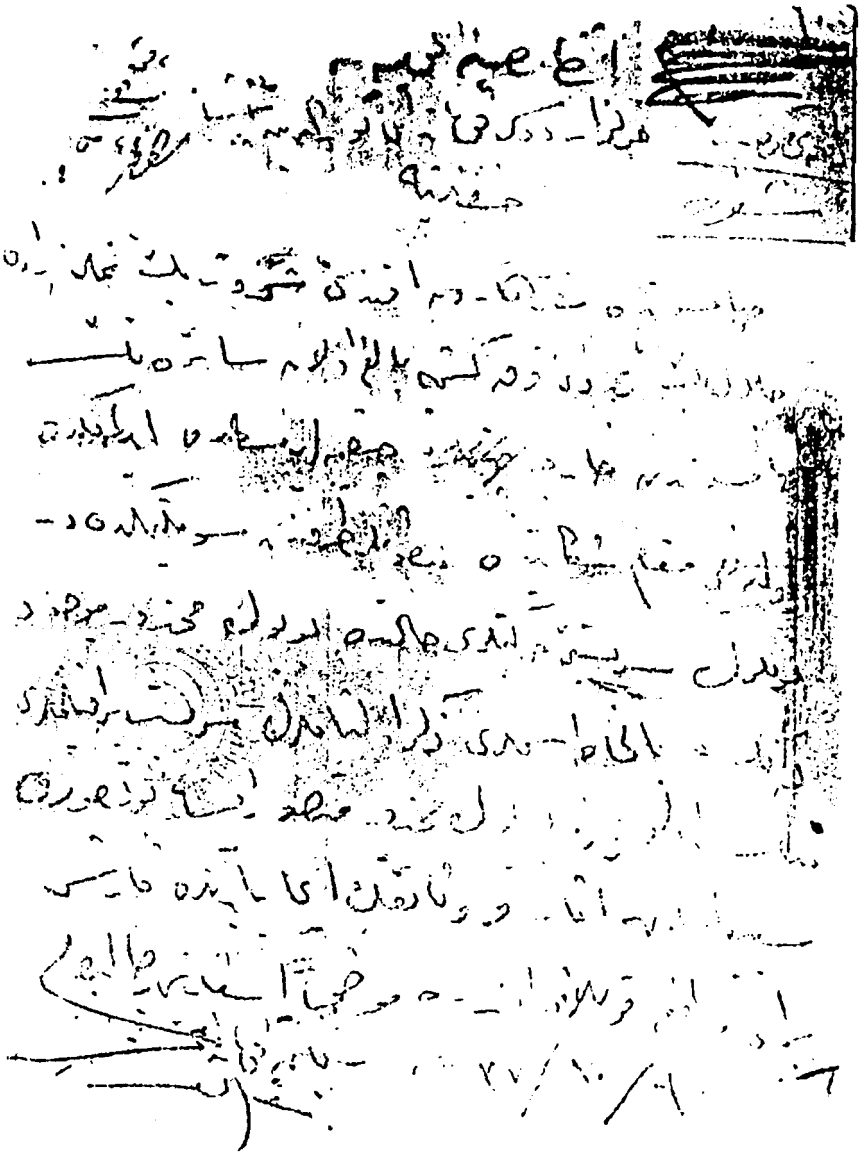

"Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa Hazretleri'ne" başlıklı ve 9 Ekim 1921 tarihli belge.

AFYONKARAHİSAR CEPHESİ KUMANDANLIĞI'NA*

(9 EKİM 1921)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti
6562

Afyonkarahisar Cephesi Kumandanlığı'na

Ankara: 9.10.1921

1. Afyonkarahisar Cephesi Kumandanlığı namı Birinci Ordu Kumandanlığı'na çevrilmiştir.

2. Müdafaai Milliye Vekâleti'ne, Batı ve Afyon Cephesi Kumandanlıklarına yazılmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Ali İhsan Sâbis, *Harb Hatıralarım, Beşinci Cild/ İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri*, Güneş Matbaacılık T.A.O., Ankara, 1951, s.58.

## ERKÂNIHARBİYEİ UMUMİYE VEKÂLETİ'NE*

(10 EKİM 1921)

6/899
Tezkere

Ankara
10.10.37 [1921]

Erkânıharbiyei Umumiye Vekâleti Celilesine

İkinci Şube ifadesiyle gelen 8 Teşrinievvel 337 [8 Ekim 1921] tarih ve 6554 numaralı tezkereye cevaptır:

Devletlilerinin tezkereleri alınmadan evvel yazılmış olan cevap nazarı dikkatlerine buyurulmak üzere aynen takdim kılındı.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 8671'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

## TÜRKİYA BÜYÜK MİLLET MECLİSİ RİYASETİ'NE TEZKERE*

(10 EKİM 1921)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Aşağıda isimleri yazılı adaylardan birinin boş bulunan Dahiliye Vekâleti'ne seçilmesi için lüzumlu muamelenin yapılmasını rica ederim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Fethi Bey (İstanbul), Mazhar Müfid Bey (Hakkâri).

* *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 1340-1338, Ankara, Türkiya Büyük Millet Meclisi Matbaası, c.13, s.125'teki eski yazı zabıt Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur. Ayrıca bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, c.13, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s.133.
Mustafa Kemal Paşa'nın bu tezkeresi, Büyük Millet Meclisi'nin 10 Ekim 1921 günü öğleden sonra saat 2.30'da açılan ve riyasetini Reis Vekili Hasan Fehmi Beyefendi'nin yaptığı 90. toplantı 1. celsesinde okunmuştur. (Y.N.)

# BÜYÜK MİLLET MECLİSİ GİZLİ OTURUMUNDA KONUŞMA
# FRANSIZLARLA YAPILACAK ANLAŞMA HAKKINDA*

(12 EKİM 1921)

*Hüseyin Avni Bey (Erzurum): Buyurduğunuz gibi dünyanın cereyanlarından bihaber olan bir millete karşı Fransızlar nasıl barışa talip oldular? Acaba onlarda bir cereyan mı var? Biz onlara el verirsek siyasi rekabet var mıdır? Bu vaziyet karşısında İngilizler veyahut diğer devletler ne yapacaklardır? Gelecekte ben bunları görmek lazım gelir diyorum. Meclis teşekkül edeliden beri en samimi olarak şu celse yapılmıştır. Bizim böyle dertli olarak düşünmemiz sırf dünyanın cereyanlarından bihaber oluşumuzdur. Dünyanın siyasetinden bihaber olduğumuz için bir karar vermekten âciziz. Dert, genel cereyandır. Fransızları bize atan rüzgâr nedir?*

*[...]*

Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Hüseyin Avni Bey'in arzularını tatmin eder şekilde Celâlettin Arif Bey'in bir mektubu vardır. Arzu ederseniz bu mektubu okuyayım: *(Mektup okundu.)* Birisi...[1] İkincisi; Briyan'ın[2] düşmesi ile Puankare'nin[3] gelmesi ihtimali... Bittabi Puankare'nin kim olduğunu bilirsiniz.

* *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c.2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.295.
1 Kaynakta, burada üç nokta vardır. (Y.N.)
2 Aristide Briand. (Y.N.)
3 Raymond Poincaré. (Y.N.)

# BÜYÜK MİLLET MECLİSİ GİZLİ OTURUMUNDA KONUŞMA
# FRANSIZLARLA YAPILACAK ANLAŞMA HAKKINDA*
# (13 EKİM 1921)

*Yusuf Kemal Bey (Hariciye Vekili) (Kastamonu): Bu koyunlar meselesinden anlaşmazlık çıkar ve onlar da gelin bu meseleyi halledin derlerse biz asker sevk etmek mecburiyetinde kalacağız ki, her iki taraf koyunların geçmesine müsaade etsin ve o koyunlar bir eşkıya tarafından taarruza maruz kalırsa hükümet o eşkıyayı imhayı taahhüt eder.*

*Salâhaddin Bey (Devamla): Bu taahhüdü yerine getirmek için şimendiferden istifade etmek lazımdır.*

*Yusuf Kemal Bey (Hariciye Vekili) (Kastamonu): Şimendifer meselesi ayrıdır. Ben bu meseleyi, açık itiraf edeyim, bilmiyordum. Hariciye Encümeni'nde bulunan ora üyelerinin izahatı üzerine öğrendim.*

*Salâhaddin Bey (Devamla): Müsaadenizle cevap vereceğim. Bendeniz zatıâlilerine şunu söyleyeyim ki, hatta vuku bulacak taarruza yalnız Türk zabıtası değil, güney tarafında Fransız zabıtası dahi taahhüt etmiştir.*

Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Yapılacak olan bu antlaşmada bizim malımız olan bir hattın Fransızlar tarafından muhafazasını antlaşmaya koymak ne demektir?

*[...]*

Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Bendeniz cevap vereyim. Eleştirilerinizi dinledikten sonra hakikaten müzakere edilecek noktalar üzerinde tekrar müzakereye devam edeceğiz. Bu devam edecek olan müzakerede ne dereceye kadar muvaffak olacağımız malum değildir. Bu şekil az çok değiştirilemez görüldüğünden dolayı Heyeti Vekile'ce beraber müzakeresi lüzumlu görülmüştür. Yoksa Franklen Buyyon[1] ile son müzakeresi yapılmış değildir ve müzakerenin devamı bilerek yapılmamıştır. Müzakereyi yapabilmek için ve olumlu veya olumsuz son cevabı verebilmek için evvela yüksek heyetinizle fikren anlaşmak lazım gelir. Çünkü, aksi takdirde gerek Heyeti

* *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c.2, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985, s.310-313; *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*, Derleyen: Sadi Borak, Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul, Eylül 1997, s.182-183.

1 Franklin Bouillon. (Y.N.)

Vekile'nin ve gerek yüksek heyetinizin tasvip nazarına arz edilmezse hakiki siyasi menfaatlara uygun değildir. Nitekim Bekir Sami Bey'in imza koyduğu anlaşmayı imza etmeyişimizden dolayı hâlâ zarar görüyoruz. Aynı hatayı tekrar etmemek üzere genel kurulumuz bir kere bu nokta etrafında müzakere edelim.

## İTİMATNAMESİNİ TAKDİM EDEN AZERBAYCAN ELÇİSİ İBRAHİM ABİLOF'A HİTABEN KONUŞMA*

(14 EKİM 1921)

Muhterem Temsilci Hazretleri!

Azeri Türklerinin ve İçtimai[1] Azerbaycan Şûra Hükümeti'nin kardaşlık selamına Türkiya Büyük Millet Meclisi ve bu meclisin ordusu namına zatıâlileri vasıtasıyla yine kardaşça mukabele etmekle bahtiyarım.

Türkiya halkı, Türkiya Büyük Millet Meclisi ve onun ordusu Azerbaycanlıların ve temsilcisi olduğunuz hükümetin haklarında gösterdiği samimiyet ve teveccüh eserlerinden mütehassis ve memnundur.

İstila fikri ile açılmış olan Cihan Harbi'ni sona erdiren galipler, teklif ettikleri barış şartları ile ana topraklarımızı, bağımsızlık ve hürriyetimizi elimizden almaya, asırlardan beri İslamın ve Türklüğün fedakâr muhafızı olan milletimizi esir derekesine indirmeye kalkıştılar. İki senedir Rumeli ve Anadolu'da görülen hareketlerimiz, bu gaddarane tecavüze tepkiden, her mevcudun yaratılıştan sahip olduğu nefsi müdafaa hakkının kullanılmasından başka bir şey değildir. Milli sınırlarımız dahilinde hür ve bağımsız yaşamak istiyoruz. Bu meşru emelimizi elde etmek için uğraşıyoruz. Şu kutsi mücadelede milletimiz, İslamın kurtuluşuna, dünya mazlumlarının refahının artmasına hizmet etmekle iftihar etmektedir.

Milletimiz bu hakikatin kardaş Azerbaycan'ın temsilcisi tarafından da tasdik edildiğini işitmekle büyük bir saadet duyar. Rumeli ve Anadolu halkı, Azeri kardaşlarının kalbinin kendi kalbi gibi çarptığını bilirler. Bunun için getirdiğiniz güzel selamın ne kadar derin ve yüce bir hissin eseri olduğunu takdir eder ve bu selamı alırken Azeri Türklerinin de bir daha esaretc düşmemeleri ve hukuklarının çiğnenmemesi temenni ve arzusunu ortaya koyarlar. Azeri Türklerinin dertleri kendi dertlerimiz ve sevinçleri kendi sevinçlerimiz olduğu için, onların muratlarına nail olmaları, hür ve bağımsız olarak yaşamaları bizi pek ziyade sevindirir. Türkün saadeti ve mazlumların kurtuluşu yolunda Azerbaycan Türklerinin de kanını dökmeye hazır bulunduklarına dair olan beyanınız, istilacılara karşı Türkün ve mazlumların kuvvetini artıran pek kıymettar bir sözdür.

Türkiya Büyük Millet Meclisi'nin ve hükümetinin, iki kardaş millet arasındaki bağların ve alakanın daha sağlam ve daha metin bir hale konulmasına bütün kuvvetiyle çalışacağını, bu konuda zatıâlinize elden gelen her türlü yardımları yapacağını temin eylerim.

* *Hâkimiyeti Milliye*, 15 Ekim 1921, Numara: 323, s.1. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayımları, Ankara, 1952, s.18-19. *Hâkimiyeti Milliye*'deki eski yazı metin Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 İçtimai: Burada "Sosyalist" anlamında kullanılıyor. (Y.N.)

Muhterem Temsilci Hazretleri!

Kardaş Azerilerin gösterdikleri samimiyet eserlerinden pek ziyade mütehassis olduğumu bir daha beyan ve ordumuzun muvaffakiyetleri namına gösterdiğiniz temennilere karşı samimi teşekkürlerimin kabulünü rica ederim.

# BATI CEPHESİ KUMANDANI İSMET PAŞA'YA*

## (EKİM 1921)[1]

Zata mahsustur.

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa Hazretleri'ne

Franklen Buyyon[2] ile müzakereler neticesi kabul edilebilir bir anlaşma yapılmak üzeredir: Anlaşma imza edilir edilmez Adana ve diğer bölgelerin teslim alınmasına ve idaresine başlamak lazım gelecektir. Bunun için Adana bölgesine hemen bir kumanda heyeti göndermek icap edecektir. Gönderilecek zevatın iyi tesir edecck arkadaşlardan seçilmesi uygun olur.

B)[3] Adana bölgesi için bir Adana ve havalisi kumandanı ve bir Mersin-Tarsus havalisi kumandanı ve bir Kozan ve havalisi kumandanı, birisi kolordu ve diğer ikisi fırka kumandanı olarak üç kumandan düşünüyorum. Kendisi Adana'da kumandan veya merkez kumandanı olmak üzere sağlam bir zata lüzum olacağını zannederim. Arif Bey bence kolordu kumandanı olabilir. Bundan daha münasip bir zat tasavvur buyrulursa bildirilmesini rica ederim. Fırka kumandanı olmak üzere 11. Fırka Kumandanı olup, zaten rahatsızlığından dolayı tedavi için Ankara'da bulunan Fuat Bey'i düşündüm. Adı geçenin yerine 61. Fırka'da alay kumandanı bulunan Sabit Bey tayin olunabilir. Fuat Bey'den başka hatırıma gelen, piyade kumandanlarından Sıdkı Bey'dir. Başka kimseyi hatırlayamıyorum. Bu hususları aydınlatmanızı rica ederim. Kaymakam Fuat Bey'in şimdilik izin müddeti son bulduğu halde burada emre hazır bulunduracağımı arz eylerim.

Başkumandan
M. Kemal

Kapadım/14

* Aslı Mahmut Soydan Arşivi'nde bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Prof. Dr. Zeki Arıkan ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Eski yazı belgede tarih bulunmamaktadır. Ancak belgede söz konusu edilen, Franklin Bouillon başkanlığındaki Fransız heyetiyle müzakereler neticesinde 20 Ekim 1921'de Ankara Anlaşması imzalanır. Belgenin altındaki "Kapadım 14" ifadesinden 14 Ekim 1921'de yazılmış olduğu anlaşılıyor. (Y.N.)

2 Franklin Bouillon. (Y.N.)

3 Burada "B" yazılmış. Ancak, belgede, daha önce "A" şıkkını gösteren herhangi bir işaret bulunmuyor. (Y.N.)

## KASTAMONU İSTİKLÂL MAHKEMESİ HEYETİ'NE*

## (16 EKİM 1921)

Ankara, 16.10.37 [1921]

Kastamonu İstiklâl Mahkemesi Heyeti Celilesine

21 Eylül 337 [1921] tarih ve 2452 numaralı yüksek yazıları cevabıdır.

İnebolu[1] hariçten ve Dersaadet'ten getirilecek unların gümrük vergisinden muaf tutulması veyahut sonradan vuku bulan zamlardan istisnası hakkındaki yüksek yazılarıyla ekleri, İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti Celilesine verilmiş idi. Bu kere adı geçen riyasetten Maliye Vekâleti'nin yazısına atfen gelen cevapnamede gümrük vergisinin yakında artırılmış olmasından dolayı bu kanunun bilhassa özel bir şekilde değiştirilmesine Meclis'in taraftar olmayacağı kararına varılmış olduğundan, vaki olan talebin desteklenemediği ve bir tasarı halinde Meclis'e sevk edilemediği ve muvaffakiyetle neticelenmeyecek bir işe teşebbüs etmek de doğru olamayacağı ve bilhassa memleketin yüksek iktisadi menfaatları düşünülecek olursa, bu suretle hareketin doğru olduğunun tasdik edileceği bildirilmiştir, Efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III-10-a-2, D: 43, F: 139-1'den aktaran: Yrd. Doç. Dr. Serpil Sürmeli, *Milli Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s.102-103.

1 "İnebolu'ya" olmalı. (Y.N.)

# BÜYÜK MİLLET MECLİSİ GİZLİ OTURUMUNDA KONUŞMA
# FRANSIZLARLA YAPILACAK ANLAŞMA HAKKINDA*
# (16 EKİM 1921)

Mustafa Kemal Paşa (Başkumandan) (Ankara): Arkadaşlar, müzakere konusu olan Türkiye-Fransa anlaşması hakkında yüksek heyetinize hukuk tarzında beyanatta bulunmak istemiyorum ve çok rica ederim, bütün değerli arkadaşlar tereddütlü oldukları noktaları tekrar sorsunlar, böyle topluca görüşelim. Görüyorum ki, aynı şeyler tekerrür ediyor. Fakat mesele bir neticeye ulaşamıyor. Söze başlarken şunu arz edeyim ki, bu anlaşma muhteviyatı, şartları kendisini reddettirmek için söz söylemeye ve fevkalade parlak nutuklar verecek zemin olur ki, reddolunmuş kabul edilebilir. Fakat halin hakikati böyle midir? Fikri kanaatimle arz ederim ki, halin hakikati böyle değildir. Bütün arkadaşlarımla beraber ve belki onların başında onun kabulüne dair bir tek kelime söylemekten kaçınırım. Nitekim Bekir Sami Bey'in imza edip buraya getirdiği anlaşmayı öğrendiğim dakikada heyecana tutuldum. Bu mümkün değildi. Kabul olunamaz dedim. Bu ruhi isyanı bana yaptıran şu idi: O anlaşma muhteviyatı bizim Misakı Milli muhteviyatıyla taban tabana zıttı. Bizim kan dökerek müdafaa ettiğimiz asli davamızı bütün bütün ihlal eden şartları ihtiva ediyordu. O anlaşma, bizim reddettiğimiz Sevr Antlaşması'nı kabul ediyordu. Üçlü İtilaf şartlarını dahi alenen kabul ediyordu. Ondan dolayı o anlaşmayı hep beraber reddetmiştik. Benim gördüğüme göre bugün henüz müsvedde halinde bulunan bu anlaşma milli davamızla asla ve kat'a ihtilaf halinde değildir ve tamamen Misakı Milli'mize uygundur. Bunun bütünü itibariyle kabulünde bir sakınca görmüyorum, kendi şahsım itibariyle. Şimdiye kadar bu mesele hakkında görüş beyan eden arkadaşları dinledim. Onların da hiçbirisi bütünüyle anlaşmanın reddini teklif etmedi. Yalnız zannolundu ki, karşı tarafa fuzuli birtakım menfaatlar verilmiştir ve zannolunmaktadır ki, o fuzuli menfaatları iptal etmek imkânı belki mevcuttur. Fakat bu imkânın ne derecede kadar

* *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c.2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, 351-358. *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*. Hazırlayan: Sadi Borak, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Eylül 1977, s.267-290. Atatürk'ün gizli oturumlarda yaptığı konuşmalar hazırlanırken *TBMM Gizli Celse Zabıtları* esas alınmış, Sadi Borak'ın hazırladığı *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'ndan da yararlanılmıştır. Sadi Borak'tan yararlanılan yerler dipnotlarda belirtilmiştir.
Zabıtların bazı yerlerine, *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda Mustafa Ünver, *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda ise Sadi Borak tarafından, parantez içinde kimi sözcükler eklenmiştir. Bunlar da dipnotlarda belirtilmiştir.
Bu çalışmada, Sadi Borak'ın kendi el yazısıyla üzerinde düzeltmeler yaptığı ve sağlığında Kaynak Yayınları'na verdiği, halen Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'nde bulunan *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları* kitabından yararlanılmıştır. Bu kitabın yeni basımı için bkz. *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*, Derleyen: Sadi Borak, Kaynak Yayınları, İstanbul, Eylül 1997. (Y.N.)

mevcut olduğunu anlayabilmek için bu mesele hakkında muhtelif tarzlarda cereyan etmiş olan görüşmeleri bendeniz de birkaç kelime ile tekrar arz edeyim. Franklen Büyyon[1] buraya ilk geldiği zamanda görüşmeyi idare eden arkadaşlar arasında bulunuyordum. Bu müzakerenin ne suretle cereyan ettiğini, teati edilen sözlerin nelerden ibaret olduğunu ve müzakerenin mahiyetini yüksek heyetiniz iyi bilirler. Çünkü zabıtnameleri ve gizli olarak zapt olunmuş olan müzakere zabıtnamelerini burada aynen okumuştum ve hatırlanır ki, bugün ve üç günden beri devam eden müzakerelerde mühim noktaların hepsi o müzakerede daha pek derin ve şiddetli eleştirilere maruz kalmış ve neticede Franklen Büyyon'la bir anlaşma tanzimi kararlaştırılmıştı ve o anlaşma yüksek heyetiniz tarafından dahi kabul edilmişti. Şimdi o anlaşma ile bugün müzakere ve münakaşa konusu olmakta olan suret arasındaki farklar esaslı olarak iki üç noktayla sınırlıdır. Birincisi; o kabul buyurulan anlaşmada Çobanbeyli midir, nedir, o istasyona kadar, Bekir Sami Bey'in anlaşmasında ancak ondan sonra doğuya giden şimendiferin güneyinden 20 kilometreyi dahi kazanmak istiyorduk. Bunda o 20 kilometre saklıdır. Bundan fazla olarak gümrük meselesi söz konusudur. Bir de Halep'e ait su meselesi söz konusudur. Bundan başka bizim, yani yüksek heyetinizin kabul etmiş olduğunuz o anlaşmada İskenderun havalisi tamamen terk olunmuştu ve onu terk etmeyi yüksek heyetiniz o defa kabul etmişti. Ve bu defa tamamen terk olunmaya karşılık bir suret yazılmıştır. Bu yazılan suret, Bekir Sami Bey tarafından kabul olunan suretttir, zannederim efendim. Franklen Büyyon ile görüşülürken yüksek heyetiniz kabul etmişti.

*Basri Bey (Karesi): Evvelce böyle bir kararımız var mıydı ya?*

Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Zannederim efendim.

Şimdi arkadaşlar, bu yapılan şey nedir? Tekrar izah etmek isterim. –Pardon efendim, söz silsilemi şaşırttınız– müzakere suretini söylemek istiyorum. İlk müzakere yüksek heyetinize ileride resmi surette kabul ettirileceği vaadiyle iade edilmişti. Bugünkü müsveddc arasındaki fark, arz ettiğim maddeler arasındaki farktır. Franklen Büyyon, buradan giderken bize demişti, bu anlaşma muhteviyatını Fransa hükümetinin kabul edeceğini zannetmiyorum. Bununla beraber, ben şahsen kabul ediyorum ve kabul ettirmeye çalışacağım. Gitti dolaştı, oradan yani Kütüklü'den Fransa hükümetiyle haberleşerek sorduğu sorulara cevap aldıktan sonra birtakım şeyler temin etmiş[2] bulunuyor. Hariciye Vekâleti bize ki; o zaman eleştirmişti. Yani Fransa hükümetinin kabul edemeyeceğini bildiriyor idi. Bu bize ulaştığı zaman Yunan ordusu Ankara istikametinde yürümekte idi ve cevap istiyordu. Hariciye Vekili Bey'in pek güzel izah ettiği gibi biz bittabi gelişigüzel hayır veya evet gibi bir cevap vermedik. Çünkü zararlıydı ve zaten mümkün değildi. Genel olarak Hariciye Vekâleti'nce denmişti ki, prensipte, esas itibariyle mutabıkız, fakat tekliflerinize açıklanmaya ve aydınlanmaya muhtaçtır. Biz ona esas itibariyle mutabıkız demekle, hakikaten Fransa-Türkiye arasında barışın yapılması esasında müttefikiz ve fakat[3] suret ve şartlarını kararlaştır-

1 Franklin Bouillon. (Y.N.)
2 "Temin etmiş" sözcükleri yerine *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "yazmış". (Y.N.)
3 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "katî". (Y.N.)

mak lazım gelir ve yeni tekliflerinizi kabul etmek veya reddetmek için bizi aydınlatmanız lazımdır, demek istemişti.[1] Onlar esasta müttefikiz cümlesini, tekliflerinizi esas olarak kabul ettik, mahiyetinde anlamışlar ve neticede Sakarya Meydan Muharebesi'ni müteakip Franklen Büyyon buraya geldi, Hariciye Vekâleti'yle görüştükten sonra bana da resmen ziyaret yaptı. Bu ziyaretinde ilk söz olarak kendisine söylediğim söz, benim meşguliyetim çoktur, bilhassa ordu ile meşgul oluyorum. Bu defa doğrudan doğruya sizinle icra olunacak müzakerelerde bulunamayacağım, fakat Hariciye Vekâleti ve daha tayin edeceğim arkadaşlar sizinle görüşecekler ve derhal müzakerelere başlayacaklar, dedim. O dedi ki, siz hiç mi dahil olmayacaksınız? Dedim ki, icap ederse ben de sizinle görüşebilirim. Yusuf Kemal Beyefendi ile Fethi Beyefendi müzakereye memur edildi. İki üç gün müzakere esnasında bana ulaşan haber, Franklen Büyyon ile delege heyetimiz arasında çetin ve şiddetli birtakım konuşmalarda bulunulmuş ve adeta konuşma kesintiye uğramıştır ve zannediyorum ki, hakikaten de böyle olmak üzere idi. Bunun sebebi de sınır meselesidir. Ben bilerek kendisine iadei ziyaret etmemiştim. Bekliyordum ki, delege heyetimiz kendisiyle görüşerek yüksek heyetinizin kabul edeceği şekil billurlaşsın ki, görüşmemde ihtimal ki bunlardan bahseder ve ben de onları hallederim diye.. Müzakerenin böyle bir kesintiye uğradığı ve cepheye gideceğim bir sırada kendisine iadei ziyaret ettim. Beni görür görmez bana dedi ki, sözlerim sizin arkadaşlarınızı rencide etmiştir ve artık benim için müzakereye devam imkânı kalmamıştır. Artık dönmek mecburiyetindeyim. Sebebini sordum, sebebi dedi, bizim teklif ettiğimiz sınırı kabul etmiyorlar, izah etti. İzah ettiği sınır Bekir Sami Bey'in sınırı. Halbuki, dedi; bana verilen telgrafta esas itibariyle müttefikiz. Benim de kendisine, o telgrafnamede zikredilmiş olan sözü ben sizinle ilk görüşmemde söylemiştim. Şimdi de tekrar ediyorum... söylemiş olmakla Bekir Sami Bey'in sınırını kabul etti, demiş olmadık ve zannetmiyorum. Ve siz böyle bir kelime üzerine dayanarak bize birçok şeyleri kabul ettirmeye teşebbüs etmenizi uygun görmüyorum. Bekir Sami Bey'in bütün anlaşma şartlarını bizim Meclis'imiz büyük bir nefretle reddetmişti. Bu suretle reddolunmuş bir teklifi ne ben ve ne de delege heyeti Meclis'in karşısına çıkıp da bunu tekrar kabul edeceksiniz diyemez. Dolayısıyla, ben de bundan başka söyleyecek söze sahip değilim. Onun üzerine, ben görüşmeye devam edemem. O halde müsaade buyurun gideyim, dedi. Fakat bundan sonra ilave ettim. Dedim ki, siz bu taleplerinizde haksızsınız. Fransa hükümeti böyle bir sınırı bize kabul ettirmekle aramızda teessüsünü çok temenni ettiğim barış ve dostluğun teessüs etmemesini talep etmiş oluyor. Eğer iddianız doğru ise, Fransa hükümeti Türkiye ile dost olmak istiyorsa böyle bir sınır olamaz. Siz de bu noktaları hükümete açık bir surette bildirir iseniz, alacağınız cevabın olumlu olacağına kanaatim vardır, dedim. Daha bazı teferruat üzerinde görüştükten sonra, pekâlâ, ben bu görüşlerinizi[2] sizin lehinize olmak üzere tafsilatıyla Paris hükümetine yazacağım, dedi. Hakikaten ondan sonra gerek sınır meselesi ve gerek burada delege heyetimizin uzun nutuklarla devamlı olarak eleştirdiği noktaları ihtiva eden birkaç sayfalı ra-

1 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "istemiştik". (Y.N.)

2 "Görüşlerinizi" sözcüğünün aslı olan "mütalaatınızı" sözcüğü yerine, *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "mütalaatımı". (Y.N.)

por yazdı ve bunun cevabı gelinceye kadar artık bizim delege heyetimizle kendi arasında ciddi bir müzakere cereyan edemedi. Anlaşmanın bağlanması[1] bu maddeye, sınır meselesine bırakıldı. Zannederim 10-15 gün burada bekledi ve yazmış olduğu görüşlere bir cevap aldı. Alınan bu cevabın olumsuz olduğu anlaşıldı. Fransa Hükümeti Başvekili Mösyö Briyan,[2] Meclisi Âyan ve Meclisi Mebusan'dan demin okunan nutukları veren Briyan'dan cevap geldi ve olumsuz idi. Doğrusunu söyleyeyim ben buna inanmadım. Olabilir, müsait telgrafname almış olabilir. Fakat bizden fazla bir şey koparabilmek için hükümetim reddetti, der. Onun için Fethi Bey'e rica ettim. Mümkün ise telgrafnameyi aynen okuyunuz ve Fethi Bey bunun imkânını elde etti. Gelen cevabi telgrafnameyi aynen okudu. Fransa, Türkiye ile kati surette barış yapmak istiyor ve bunda çok büyük menfaatları vardır. Fakat Fransa hükümeti sınır meselesinde ilk ifade ile tayin ve tespit edilmiş olan sınır üzerinde katiyen ısrarlıdır. Eğer Türkiye hükümeti karşılık olarak ısrar gösterirse, ne yazık ki, görüşmeyi keserek Paris'e dönmekten başka yapacak bir şeyiniz yoktur. Franklen Büyyon, tekrar sınır meselesini bizim karşımıza sürdü ve dedi ki, bunun üzerine sınır meselesi en son görüşülecek bir mesele olsun. Diğer meseleleri görüşelim ve eğer diğer noktalar, milli görüşünüzün noktalarına zararlı değilse o zaman sınır meselesi üzerinde yalnız delege heyetimiz ve yalnız Heyeti Vekile'miz değil, bütün genel kurulumuz... Çünkü anlaşılıyor ve tahakkuk ediyor ki, Fransa hükümeti bu sınırı noktası noktasına kabul ettiremediği takdirde bizimle anlaşmakta hiçbir fayda görmüyor. Fransa'nın bütün menfaatları Suriye üzerinde, Suriye ile Irak arasında bütün siyasi ve iktisadi menfaatlarını toplamış olduğu içindir ki, sınırı böyle çizmek ve kayıtsız şartsız[3] şimendifer hattından[4] istifade etmek[5] ve bunu temin etmediği takdirde beyhude yere Kilikya'yı tahliyede bir fayda görmüyor demek oluyordu. İşte bunun üzerine delege heyetimiz kendisine teklif etti ve sınır meselesini sonraya bırakalım dedi. Diğer şartları görüştükten sonra nihayet mesele sınır üzerine geldi. Sınır hakkında dahi bütün arkadaşlarımızın pek mantıki olarak ortaya koymuş oldukları itirazları ortaya koyarak, bunun olamayacağını beyan ettiler. Tabii reddettik. Hiç olmazsa bunun üzerinde bazı değişiklikler yapalım, çünkü Meclis bunu katiyen kabul etmez dendi. Mesela burada belirtilen 20 kilometreden vazgeçelim, şimendifer hattı platformunun güney kenarı sınır olsun. Fakat Dicle'ye kavuşsun, güzergâhı takiben doğuya kadar şimendiferi takiben böyle sipsivri kuzeye gidip de Cezirei İbni Ömer'e kavuşmasında bir mantık göremiyoruz. Bu, Musul üzerindeki iddialarımızı şimdiden terk ettiğimize işaret edebilir. Sonra diğer kısım üzerinde, mademki buradan asker geçireceksiniz, biz de şuradan asker geçirelim denildi. Bütün görüşleri nazarı itibare alarak kendisine delege heyetimiz tarafından teklifler ve eleştirilerde bulunuldu. Bu adam bunu

1 "Bağlanması" sözcüğünün aslı olan "inikadı" sözcüğü yerine, *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda hatalı olarak "görüşülmesi". (Y.N.)

2 Briand. (Y.N.)

3 "Kayıtsız şartsız"ın *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'ndaki karşılığı olan "bilakaydiye şart" yerine *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "bilhassa". (Y.N.)

4 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "hakkından". (Y.N.)

5 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda, "istifade etmek" sözcüklerinden sonra, Sadi Borak tarafından parantez içinde "esasına bağladığı anlaşılmıştır" sözcükleri eklenmiş. (Y.N.)

kabul etmedi.[1] Mesela Cezirei İbni Ömer'e giden hattı aşağı almak için vuku bulan teklife verdiği cevapta diyor ki: Fransa hükümeti bu şimendifer hattıyla kuzeye uzatılan bölgeyi tabii işletecektir ve bunun için iki yol vardır. Bunun birisi şimendifer diğeri de nehirdir. Dolayısıyla, biz nehire kavuşmak istiyoruz ve olmak mecburiyetindeyiz. Sizin dediğiniz gibi dahi nehire kavuşmak mümkündür. Ancak benimle birleşen[2] İngiltere hükümeti şu hattan itibaren Musul vilayetinin batı sınırını tasavvur etmişlerdir. Bu takdirde o sınırı kat ederek İngiliz bölgesi olarak telakki ettiğiniz bir bölgeden geçmek ve oradan Dicle'ye kavuşmak lazım gelecek ve bu İngiltere'ye harp ilanı demektir. Ben bunu yapamam. Onun için İngiliz bölgesinin kuzeyinden mutlaka Dicle'ye kavuşmak istiyorum. Fakat siz Musul vilayeti üzerinden... Tahakkuk ettirdiğiniz takdirde ben reisinize sözlü teminat veririm ki, sınırda ona göre düzeltmeler yaparım. Ben cevaben; hiç olmazsa bir mektup versin dedim. Mektup veremem. Çünkü İngiltere aleyhinde sizinle ittifak yapmış olurum. Salahiyet sahibi bir delege gibi vereceğim bu sözlü teminatı bir gün siz ortaya koyar, hatırlatırsınız demiş. Laftan ibaret tabii.

Efendim netice olarak müzakerede bilhassa Yusuf Kemal Beyefendi birkaç defa kavga etmiştir. Bilhassa son birkaç günkü müzakerede hazır dahi bulunamamıştır. Yusuf Kemal Bey girmemiştir, giremem demiştir, artık konuşmam demiştir. Bazı değişiklikleri Fethi Bey vasıtasıyla yaptırmaya muvaffak oldum.[3] Fakat o da bugünkü hale geldi, o da durdu. En son noktası şudur: "Ben anlıyorum ki, sınır meselesinde başka türlü hareket etmeme imkân yoktur ve bazı noktalar vardır, onlarda dahi başka türlü hareket etmekliğimin imkânı yoktur. Dolayısıyla artık müzakeremizin devamına imkân kalmamıştır. Ben sizin hayırhahınız bir adamım, fenalık etmem.[4] Müsaade ediniz, ben Fransa'ya gideyim, siz de delege gönderiniz, görüşmeyi kesme tarzında ayrılmayalım, orada tekrar görüşmeye devam edelim. Fakat burada bu işi bundan başka türlü bitirmek mümkün değildir. Orada devam ederseniz, daha iyi veyahut daha kötü bir netice alırsınız, ona da karışmam" dedi. İşte bundan sonra Heyeti Vekile ağır bir noktayı kabul veya ret karşısında kalmıştır. Bu hususiaki mesuliyeti ifade etmeden evvel yüksek heyetiniz ile istişare etmek ve hakiki en son görüşünüzün toplanması kararını verdik. Bu bakımdan yüksek heyetinizin fikrini aldıktan sonra tabii müzakeresine devam edecek ve Franklen Büyyon'a diyecek ki, kabul eder misiniz etmez misiniz? Etmem... O halde olmaz diyecektir. Dolayısıyla müzakere kesintiye uğrayacaktır. Veyahut kabul edeceğiz ve anlaşmayı imza edeceğiz. Anlaşma imza edilecektir.[5] Şimdi vaziyetimiz bundan ibarettir.

Müsaade buyurursanız bendeniz ufak bir tahlil yapmak istiyorum. Biliyorsunuz ki, Franklen Büyyon'la ilk görüşmemizde ben kendisine[6] ne yapmak istediğimizi[7] sordum. Fransa bir barış mı yapmak istiyor? Hayır dedi. Ne yazık ki, Fransa hükümeti bugün sizinle bir barış yapamaz; Fransa hükümeti müttefiklerinden ayrılıp sizinle başlı başına bir barış yapamaz dedi. Bir mütareke mi yapmak istiyor? Mütareke mi yaptı?

1 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "etti etmedi". (Y.N.)
2 "Benimle birleşen" sözcüklerinin *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'ndaki karşılığı olan "benim müttehidim" sözcükleri yerine, *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda hatalı olarak "müttehidin". (Y.N.)
3 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "olduk". (Y.N.)
4 "Fenalık etmem" sözcükleri *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda yok. (Y.N.)
5 "Anlaşma imza edilecektir" sözcükleri *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda yok. (Y.N.)
6 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "kendisiyle". (Y.N.)
7 "İstediklerini" olmalı. (Y.N.)

Hayır, Fransa hükümeti sizinle bir daha düşmanlığa girmemek üzere bir şey yapmak istiyor. O halde bu ne barış, ne mütarekedir, belli bazı şartlar üzerinde anlaşmaktır. Bu bir barışın zemini olabilir. Dolayısıyla, bugün müsvedde halinde müzakere konusu olan bu şeyler bir anlaşmaya ait şartlardır ve bu husus bu anlaşmanın metninde, girişinde, mektubun başında gayet açık bir surette ifade olunmuştur. Lütfen efendim, mektubun girişini okursanız pek açık bir surette anlarsınız ki, Türkiye ile Fransa hükümeti arasında kati ve devamlı bir barış yapılmıyor; kati ve devamlı bir barışa hareket noktası olmak üzere bu anlaşma yapılıyor. Bu anlaşma neye karşılık yapılıyor? Fransa, Türkiye'nin bağımsızlık ve hâkimiyetiyle alakalı bütün meselelerde samimane bir anlaşmaya çaba göstermesi itibariyle yapılıyor. Fakat kati ve devamlı bir barış, bağımsızlık ve hâkimiyetimizle alakalı meselelerin Fransız hükümeti tarafından kabul ve müdafaa edilmesine bağlı oluyor.[1] Biz yazıyoruz, ona teklif ediyoruz. Bu bir şarttır. Bundan sonra kıymeti olabilir. Genel olarak bu anlaşmayı yapmaktan kazanıyoruz. Fransa hükümeti bize diyor ki, sizin hâkimiyetinizi ve bağımsızlığınızı, sizin arzunuz dairesinde mesai sarf etmeyi kabul ediyoruz.

*Lütfü Bey (Malatya): Ne ile temin ediyor?*

Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Ne olursa olsun, bizim gayemiz budur. Fransa hükümeti bize çalışacağını vaat ediyor. İşte mahiyeti bundan ibarettir. Bazı arkadaşlarımızın dediği gibi, müddeti belli olmayan bir mütarekeden başka bir şey olmayan, yani müddeti belli olmayan bir anlaşmadır. Dolayısıyla müddeti belli olmayan, asli mahiyeti bir mütarekeden ibaret bulunan ve kati ve hakiki barış yapılırken, menfaatlarımıza ve bağımsızlığımıza ve hâkimiyetimize muhalif olan noktalarında itiraz hakkımız olmakla beraber daima, reddetmek hakkı dahi saklıdır.

*Lütfü Bey (Malatya): Mektubun girişi bunu temin ediyor mu?*

Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Türkiye'nin hukukuyla alakalı bütün meseleleri halletmeye çaba göstermesi itibariyle... Şimdi bendeniz için olduğu gibi, bütün arkadaşlarımız için de ölçü, Misakı Milli'dir. Misakı Milli'yi darbeleyen bir anlaşmayı kabulde mazuruz. Bunu düşünmek lazımdır.

Şimdi arkadaşlarımızın en çok düşünecekleri mesele ve inceleyecekleri mesele sınır meselesidir. Sınırı iki bakımdan değerlendirmek lazımdır. Birisi, Misakı Milli'ye uygun mudur? Diğeri muhalif midir?[2] Evvela birinciyi inceleyelim. Misakı Milli'mize göre sınır meselesinin hiçbir tezat teşkil edecek noktası yoktur. Sınırla alakalı madde birinci maddedir, zannederim. Birinci maddeyi okuyacak olursak, okuyalım; "Yalnızca Araplarla meskûn olup, mütarekenin yapıldığı sırada düşman ordularının işgali altında kalan kısımların mukadderatı ahalinin serbestçe fikirlerini beyan etmeleri şartıyla belirtilen mütareke hattı dahilinde dinen, ırkan yekdiğerine bağlı ve

1 Bu cümleden önce, *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda, yanlışlıkla dizildiği anlaşılan "Yani kati ve devamlı bir barış yapılıyor" cümlesi yer almış. *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda bu cümle yer almamış. (Y.N.)

2 "Diğeri muhalif midir?" sözcükleri *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda yok. (Y.N.)

toplumsal şartlarına tamamıyla riayetkâr, Osmanlı, İslam çoğunluğuyla alakalı kısımları hiçbir vakit bölünme kabul etmez."[1] Bir mütareke hattı tasavvur ediyor. Mütareke hattını milli sınır gibi tasavvur eyliyor. Onun üst tarafındaki yer bölünme, ayrılma kabul etmez. Mütareke hattı nedir, var mıdır böyle bir hat? Yoktur.

*İbrahim Bey (Mardin): Düşmanın girmediği yerler.*

Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Hayır ona mütareke hattı denmez. Yüksek malumlarıdır ki... Hatta İstanbul hükümetine teklif ettim. Her halde ordumuz düşman ordusuyla karşı karşıya bulunuyor. Bir mütareke sınırı göstermek... Ve ben bunu bizim için faydalı görüyorum. O zaman zannederim, Harbiye Nazırı İzzet Paşa mı idi, ne idi? O bana... Dolayısıyla çizilmiş, tespit olunmuş, kâğıda geçmiş hiçbir mütareke sınırı yoktur. Ne var diyor? Hiçbir şey yok... Yalnız biz Erzurum Kongresi'ni yaparken anavatanı düşünerek bir sınır olmak lazım gelir. O zaman dedik ki, hâkim bulunduğumuz hat bizim sınırımızdır. Bu bakış açısıyla, İskenderun üzerinden doğuya doğru uzanan yerlerde benim kuvvetlerimin süngüsünün hâkim olduğu hattı ben pekâlâ bilirim. O hattı böyle ifade etmek lazım gelirse, bazı yerlerde bittabi o suretle ifade etmişiz ki,[2] icabında kırılırsa zarar görmeyelim. Mesela İskenderun'u aldım, Dirzur'a gittim, şöyle böyle oldu. Fatıma'nın güneyinden aldık, Dirzur'dan aldık, bunlar tabii bir esasa dayanan şeyler değildir. Böyle olmakla beraber, birkaç zaman sonra hâkim olduğumuz hat bizim sınırımızdır. Bu emperyalist, müstebit, istilacı bir ifadedir. Dünyada nefret edilen bir şeydir, dediler. Zaten Vilson milliyetler esasına göre bir sınır göstermek lazımdı, milliyet prensiplerine dayalı bir şekilde olmalı.[3] Bir ifade bulalım. Milli sınırımız nedir? Mutlaka, Türklerle ve mutlaka mukadderatımızla işbirliği yapmış olan Kürtlerle meskûn olan mahaller bizim milli sınırımız dahilinde kalmak lazım gelir mi? Hayır, hayır. Bu pek geniş olur. Bunun üst tarafında kalan Türkler ve ırktaşlarımızla dahi... Efendim, gayet geniş bir ölçü tutmuş oluruz. Bütün dünyanın... Ne yazık ki, bugünkü kâfi ve elverişli değildir. Bizim milli sınırımız bizi mesut ve bağımsız yaşatabilecek bir milli sınır olur ve menfaatlarımıza azami uygun çizdirebileceğimiz[4] sınır hangisi ise, işte o milli sınırımız olacaktır. Yoksa açık ve tespit edilmiş bir şekilde çizilmiş bir sınır hattı...

*Vehbi Bey (Karesi): Mütareke'nin yapıldığı sırada düşman orduların işgali altında kalan... İşgal haricinde kalan mütareke hattıdır. Misakı Milli'de kayıtlıdır.*

Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Arz edeyim efendim. Yüksek malumunuz İskenderun körfezinden[5] İran'a ne bizim ve ne düşmanın kuvveti belli nokta ve bölgelerde bulunabilir. Buyurduğunuzu nazarı dikkate almak lazım gelirse, o zaman düşma-

1 Tırnak, *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda burada kapatılmış; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda ise kapanmıyor. (Y.N.)
2 "İfade etmişiz ki" sözcükleri *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda yok. (Y.N.)
3 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "olmadı". (Y.N.)
4 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "çizdireceğimiz". (Y.N.)
5 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "bölgesinden". (Y.N.)

nın kuvveti falan yerde, oradan ilerisi işgal edilmiş değildir. Bizim de filan yerden filan yere kadar, dolayısıyla bir müdafaa hattı olmak lazım gelir ki... Olunabilir.[1] Mesela düşmanın aynı istikamette kalmış bütün ordu ricat etmiş, bizim bir müfrezemiz ricat edememiş ve mesela Dirzur'da ricat edemeyen...[2] Şimdi biz iddia ediyoruz ki, Dirzur milli sınırımız dahilindedir. Bunu iddia ederiz. Herhangi bir şeyi temin etmek için.. Fakat düşmanın işgali altında kalmış olan mütareke hattı..[3]

*İsmail Safa Bey (Mersin): İskenderun bölgesinde yoğun bir Türk var mıdır? Bizim milli sınırımız olacaktır.*

Mustafa Kemal Paşa (Devamla): O başka bir meseledir. Bu sınır Misakı Milli'mize aykırı değildir. Misakı Milli'mizde belli ve tespit edilmiş bir hat yoktur. Kuvvet ve kudretimizle tespit edeceğimiz hat, sınır hattı olacaktır. Hiçbir mana ifade etmez. Biz zaruret dolayısıyla...[4]

*İsmail Safa Bey (Mersin): Misakı Milli'yi yanlış anlıyoruz. Zannediyoruz ki, yoğun bir suretle Türk*[5] *olan kısımları Misakı Milli'miz dahilindedir. Misakı Milli'mize uygun olmayarak terk edeceğimiz yerler... Ve anavatana hiçbir mania olmamak üzere bağlıdır. Bir zaruret dolayısıyla Adana'yı da terk etseydik, Misakı Milli'ye uygun sayacak mıyız?*

Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Yüksek malumunuz, Misakı Milli'ye göre ve zatıâlinizin beyanatına göre... bağlıdır...[6] Arada katiyen bir tezat[7] yoktur.

*İsmail Safa Bey (Mersin): Neden Batum'u bıraktık? Misakı Milli'ye muhalif hareket etmedik mi? Misakı Milli'nin sınıra ait birinci maddesiyle tezat teşkil etmiyor mu? Bendeniz diyorum ki, tezat teşkil etmez bir mütareke hattı yoktur, olmamıştır. Genel oy usulünü kabul etmiştik.*

Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Beyefendi Hazretleri bu sınırın Misakı Milli'mizin sınıra ait maddesiyle tezat teşkil edip etmeyeceğini söylüyorlar. Zaruri olarak taahhüt iddia ettik ve ben iddia etmiyorum. Misakı Milli'ye aykırı olmadığını söylüyorum. Yapılan şeyin pek de buna aykırı olmadığını iddia ediyorum. Kuvvet ve kudretimizin imkânları derecesinde tespit edeceğiz. Mademki belli değildir...

*[...]*

1 Cümle, *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda şöyle: "Bizim de filan yerden filan yere kadar. Yani bir hatt-ı müdafaa olmak lazım gelir ki sahih olabilir." (Y.N.)
2 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda burada, Sadi Borak tarafından parantez içinde "bir müfrezemiz kalmıştır" sözcükleri eklenmiş. (Y.N.)
3 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda üç, *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda iki nokta. (Y.N.)
4 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda burada üç nokta vardır. (Y.N.)
5 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "terk". (Y.N.)
6 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda bir nokta. (Y.N.)
7 "Tezat" sözcüğü *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda yok. (Y.N.)

Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Efendim, mütareke yapıldığı zaman İskenderun'da bizim kuvvetimiz vardı. İngilizler ve Fransızlar derhal oradan çıkacaksınız, dediler. Orasını düşman eline vermeye razı olmuşlardır. Dolayısıyla İskenderun dahi düşmanın işgali altında idi.

*[...]*

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri (Devamla): Şimdi Safa Bey zatıâlinizin iddia buyurduğunuz gibi sınırın haricinde bulunan...[1] İskenderun ve Antakya gibi mahaller vardır. Fakat yazık değil midir ki, böyle çoğunlukla Türk olan yerler Misakı Milli dahilinde olduğuna delil değildir. Misakı Milli'mize de uygun değildir. Yine bu heyet, İskenderun'un ve Hilvan'ın[2] güneyinde kalan arazi kısımlarına razı olmuştur.[3]

*Hüseyin Avni Bey (Erzurum): Malumat için arz edilmiştir, razı olunmamıştır.*

Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Bir kayıt ile sınırın güneyinde bırakılmış olmasını ben şahsen o kadar mühim görmüyorum. Biliyoruz ki, oradaki ahali buraya delege göndermişlerdir. Hepimizin eline birer belge verilmiştir. Azami olarak bize verdikleri salahiyet bundan ibarettir. Bundan fazla muhtariyet gibi, bağımsızlık gibi bir şey teminine muvaffakiyet hasıl olamamıştır.

*Bir Mebus Bey: Efendim, bu anlaşma hakkında Ruslar nasıl düşünmektedir?*

Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Acaba Ruslar nasıl düşünüyor? İhtimal bunu merak edenler vardır. Müsaade ederseniz buradan bahsedelim. Geçenlerde, üç beş gün evvel [...][4] benden bir görüşme talep etti. O gelmek istedi, ben gittim. Kendisi bana açık ve kati olarak dedi ki, Fransızlar iki önşart ortaya koymuşlardır. Bunlardan birisi Türkiye ile Rusya ittifakının bozulmasına dair; ikincisi, Kafkasya'da eski emperyalist hükümetlerin iadesine dairdir. Ben, dedim, böyle bir şey olmamıştır ve o adam da böyle bir şey söylememiştir. Bu teminata kanaat getirdi. Bu kanaati elde ettikten sonra kendisinin kanaatini hem artırmak ve hem görüşünü anlamak için biraz daha fazla izahat verdim. Neticede dedim ki, buna bizim delege heyetimiz, Heyeti Vekile'miz, genel kurulumuz razı değildir. Pek kıskanç bir halde bulunuyoruz. İkimiz şahsen görüşelim, iki arkadaş gibi. Senin dahi şahsen ve hükümetin namına görüşünü ve değerlendirmeni anlamak istiyorum. Dedi ki, beni gayet müşkül bir mevkide bıraktın, dolayısıyla ben söylemek mecburiyetindeyim. Efendim, belki iki üç saat devam eden bir diskur yaptı.[5] Beyanatının silsilesi şudur: Böyle bir anlaşmaya karşı ne yapmak lazımdır? Şu sorulara cevap vermek lazımdır. İstanbul'un vaziyeti nedir? Bu-

1 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda üç nokta yok. (Y.N.)
2 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "filânan". (Y.N.)
3 Sözcüklerin aslı, *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "muvafakat etmiştir", *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "muvafakat etmişti". (Y.N.)
4 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda burada, Sadi Borak tarafından parantez içinde "Rus Sefiri" sözcükleri eklenmiş. (Y.N.)
5 Diskur yapmak: Nutuk söylemek. (Y.N.

nu bildiği gibi izah etti. Memlekette dahili vaziyetiniz nedir? Bunu güzel ve mantıki bir surette[1] dahili vaziyetiniz budur, dedi. Sonra mali ve iktisadi ve askeri vaziyetiniz nedir? Bunların bazılarını bilirim, bazılarını bilmem. Ve genel olarak manevi vaziyetiniz nedir? dedi.[2] İşte bunların hepsine vereceğiniz cevaplar bu anlaşma karşısında alacağınız tavrı tayin eder dedi. Özet ve netice olarak ben diyebilirim ki, böyle bir anlaşma üzerinde bir anlaşmadan ibarettir. Bu bizim yaptığımız şeyler bir prensiptir dedi. Ondan sonra tasavvur olunan sakıncaların hiçbirisi dedi. Kendisi Rusya aleyhinde olmamak şartıyla bizim bu şekilde daha kuvvetli olacağımıza kanidir. Bu hususta görüşünü söyledi. Bu meseleyi halletmek için hatırıma gelen şey şudur: Pek haklı olarak birtakım incelemeler yapmışlardır. Delege heyeti bu incelemeleri özetler, bundan sonraki müzakereler üzerinde tekrar çalışır, muvaffak olursa olur.[3] Ondan sonra burada beraberce değerlendiririz ve bu iş burada biter.

*[...]*

Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Delege heyeti imza heyeti değildir. Ben arz ediyorum. Bu ehemmiyetli bir iştir. Bizim düşünemediğimiz noktaları bize izah edecek, yol gösterecek, delege heyetinde müşavir olamaz.

*[...]*

Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Hariciye Vekâleti'ne ya emniyetiniz vardır, ya yoktur. Burada en şiddetli noktaları zannediyorum ki, çok evvel düşünmüşlerdir ve eleştirmişlerdir. Böyle olmakla beraber daha ziyade memleket menfaatını temin edecek arkadaşlar varsa onları gönderelim. Ötekiler derhal çekilsinler. Diğerleri idare etsin. Hali hazırdaki arkadaşlar buna hazırdırlar. Hatta Hariciye Vekâleti'nden[4] çekilmek en büyük nimettir.

*[...]*

Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Arkadaşlar; bu meselenin bu tarzda münakaşası pek çok uzayabilir ve bundan bir netice çıkmak müşküldür. Meclis'in görüşü anlaşılmıştır. İtiraz edilen noktalar tamamen belli olmuştur. Dolayısıyla delegelerimiz bu nokta üzerinde daha fazla menfaat temin etmek üzere müzakereye devam etsinler. Artık hiçbir şey yapmak imkânı kalmadığına kani oldukları zaman, bu iki üç gün zarfında onun üzerine son kararımızı veririz ve artık şimdilik bunun müzakeresini kâfi görelim.

1 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda burada, Sadi Borak tarafından parantez içinde "izah ettikten sonra" sözcükleri eklenmiş. (Y.N.)

2 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda burada, Sadi Borak tarafından parantez içinde "ve ilâve etti" sözcükleri eklenmiş. (Y.N.)

3 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "muvaffak olur". (Y.N.)

4 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda, "Hariciye Vekâleti'nden de". (Y.N.)

# AZERBAYCAN ELÇİSİ ABİLOF'UN SÖYLEVİNE CEVAP*

(18 EKİM 1921)

Sefir Hazretleri,

Bugün bize sevinçli bir bayram yaşattığınızdan dolayı Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve şahsım namına teşekkür ederim. Bu bayram gününün benim için mesut bir yönü daha vardır ki, o da bağımsız Azerbaycan Şûra Hükümeti'nin sancağını çekmek şerefini bana bahşetmiş olmasıdır.

Efendiler! Ankara'ya Yunanlıların, düşmanların bayrağı çekilmek isteniyordu. Bu fırsatı, hamdolsun ki, düşmanlarımız elde edemediler. Burada işte, kardaş hükümetin, kardaş milletin sancağı çekilmekle bahtiyar bulunuyoruz.

Türkiya ve Azerbaycan arasındaki samimi bağların, kardaşlığın derecesini izaha lüzum görmem. Bu kardaşlık bağlarının teyit ve takviyesi için gönderilen Sefir İbrahim Abilof Bey'in seçiminde Azerbaycan Hükümeti'nin isabeti büyüktür. Çünkü İbrahim Abilof Hazretleri bu dostluk bağını ruhunda duymuş bir zattır ve bizce dahi pek mühim olan vazifesinde muvaffak olmak için lazım gelen bütün vasıflara sahip bulunuyorlar. Özel meziyetlerini daha ilk temaslarında bize hissettirmiş ve göstermişlerdir.

Temsil ettikleri hükümetin de bir hususiyeti, başka bir kıymeti vardır. Azerbaycan Hükümeti bir halk hükümetidir; mukadderatına kendi sahip ve hâkimdir. Nezdine memur oldukları Türkiya Büyük Millet Meclisi Hükümeti dahi hâkimiyetine kayıtsız şartsız sahip olan ve idare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayalı bulunan bir halk hükümetidir. Türkiya halkı bu gayesinin elde edilmesi için bütün varlığıyla mücadele etmiş ve etmekte bulunmaktadır ve edecektir.

Efendiler! Sefir Hazretleri işte böyle bir memlekette Azerbaycan'ı temsil ediyorlar. Bu temsilin mahiyetindeki mana ve kıymet büyüktür.

Azerbaycan ile Türkiya arasında mevcut kardaşlığın, samimiyetin doğurduğu bağdan başka, Azerbaycan'ın diğer dostlarımıza temas noktasında bulunması da kıymetli ve ehemmiyetlidir. Coğrafi vaziyeti göz önüne getirilirse, hakikaten Azerbaycan'ın Asya'daki kardaş hükümet ve milletler için bir temas ve birleşme noktası olduğu görülür, Azerbaycan'ın bu özel mevkii, vazifesini pek mühim kılmaktadır. Bu vaziyetin yanında Anadolu'yu da göz önüne getirmenizi rica ederim. Tesadüfen sağımda duvarda asılı olan şu haritanın pek güzel gösterdiği gibi, Anadolu da, bütün Asya'nın, bütün mazlumlar dünyasının zulüm dünyasına doğru ileri sürdüğü bir vaziyette bulunmaktadır. Anadolu bu vaziyeti ile bütün zulümlere, hücumlara, taarruzlara maruz bulunuyor. Anadolu yıkılmak, çiğnenmek, parçalanmak isteniliyor; fakat efendiler, bu hücumlar Anadolu'yla sınırlı ve kısıtlı değildir. Bu hücumların genel hedefi bütün Doğu'dur.

* *Hâkimiyeti Milliye*, 20 Kasım 1921, Numara: 357, s.1-2. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayımları, Ankara, 1952, s.19-21. Eski yazı metin Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

Anadolu her türlü tasallutlara, taarruzlara karşı bütün mevcudiyetiyle nefsi müdafaa etmektedir ve bunda muvaffak olacağından emindir. Anadolu bu müdafaasıyla yalnız kendi hayatına ait vazifeyi yapmıyor, belki bütün Doğu'ya yönelik hücumlara bir set çekiyor. Efendiler, bu hücumlar elbette kırılacaktır. Bütün bu tasallutlar mutlaka nihayet bulacaktır. İşte ancak o zaman Batı'da, bütün cihanda hakiki sükûn, hakiki refah ve insaniyet hüküm sürebilecektir.

Bugün sancak çekilmesi münasebetiyle hissettiğimiz bahtiyarlığı iftiharla yâd etmek isterim. Bundan evvel Afganistan muhterem sefiri de bize bahşetmişlerdi.

Aziz arkadaşımız Abilof Hazretleri! Bugün Azerbaycan'ın bağımsızlığını temsil eden sancağı çekerken ellerimin birtakım hissiyat ve tesirler ile hareket ettiğini duyuyorum. Hakikatte sancağı çeken benim ellerim idi; fakat ellerimi hareket ettiren, bugünkü bayramda manen müşterek olan bütün Türkiya halkının hakiki ve samimi kardaşlık hissiyatı idi.

Sefir Hazretleri! Azerbaycan sancağının Türkiya sancağının yanında, Türkiya semasında dalgalanışını görmek bütün milletimiz için büyük bir bayramdır. Bize böyle bir bayram günü yaşattığınızdan dolayı samimi teşekkürlerimi tekrar ederim.

# BÜYÜK MİLLET MECLİSİ GİZLİ OTURUMUNDA KONUŞMA
# FRANSIZLARLA YAPILACAK ANLAŞMA HAKKINDA*
# (18 EKİM 1921)

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri (Ankara): Arkadaşlar, son celsede vermiş olduğunuz karar icabınca Franklen Büyyon[1] ile, tamamen vuku bulan yol göstericiliğiniz nazarı dikkate alınmak üzere müzakerelere devam olunmuştur. Müzakereye devam eden arkadaşlar Yusuf Kemal Beyefendi Hariciye Vekili sıfatıyla ve Fevzi Paşa Hazretleri de hazır bulundu. Müzakereyi olduğu gibi özetleyeceğim. Kendilerine dedim ki, şimdiye kadar delege heyetimizle cereyan eden müzakereleriniz neticesinde tespit olunabilen şekiller pek de tatminkâr görülmüyor. Dolayısıyla, Meclis'imiz tarafından daha büyük bir itiraza maruz kalmamak için o şekli olduğu gibi Meclis'e özel olarak arz etmek mecburiyetini hissettim ve Meclis o anlaşma müsveddesi üzerinde ve bilhassa bazı noktaları üzerinde pek şiddetli eleştirilerde bulunmuş ve bu şekilde kati surette kabul edemeyeceği eğiliminin hissini göstermiştir. Ve fakat ilave ettim. Gerek biz şahsen ve gerek Meclis bizimle Fransa arasında bir an evvel hakiki bir barışın kurulmasına taraftardır. Ancak milli menfaatlarımızdan vazgeçememek de bizim vazifemiz ve vicdani mecburiyetlerimiz icaplarındandır ve kendisine teklif ettim açık müzakere yaptım, genel incelemeleri işaret ettim ve Meclis'in genel incelemeleri hangi noktalara yönelik ise, o noktaları işaret ettim. Bilhassa altıncı maddeden başlamıştım. Tam bir genel af söz konusudur. Oraya şahsi hukuku harice bırakmak kaydını koyalım, dedim. Bu genel affın Antakya ve İskenderun'u kapsamaması lüzumundan bahsettim. Sekizinci madde, İskenderun ve Antakya havalisi için pek azim ve şiddetli ve müdafaa edilemez eleştiriler olduğunu söyledim. Dokuzuncu madde de sınır meselesine aittir. Bunun bu şekliyle kabul edilir görülmediğini söyledim. Sonra

* *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c.2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.362-366. *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*, Hazırlayan: Sadi Borak, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Eylül 1977, s.291-308. Atatürk'ün gizli oturumlarda yaptığı konuşmalar hazırlanırken *TBMM Gizli Celse Zabıtları* esas alınmış, Sadi Borak'ın hazırladığı *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'ndan da yararlanılmıştır. Sadi Borak'tan yararlanılan yerler dipnotlarda belirtilmiştir.
Zabıtların bazı yerlerine, *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda Mustafa Ünver, *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda ise Sadi Borak tarafından, parantez içinde kimi sözcükler eklenmiştir. Bunlar da dipnotlarda belirtilmiştir.
Bu çalışmada, Sadi Borak'ın kendi el yazısıyla üzerinde düzeltmeler yaptığı ve sağlığında Kaynak Yayınları'na verdiği, halen Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'nde bulunan *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları* kitabından yararlanılmıştır. Bu kitabın yeni basımı için bkz. *Atatürk'ün Gizli Oturumlardaki Konuşmaları*, Derleyen: Sadi Borak, Kaynak Yayınları, İstanbul, Eylül 1997. (Y.N.)

1 Franklin Bouillon. (Y.N.)

onuncu maddede kabir meselesi vardı. Müfit Efendi hatırlamıştı. Onuncu maddede, Sultan Osman'ın kabir meselesi[1] hakkında eleştirilerini söylemişti. Burası yalnız bir mezardan ibaret midir? Tabii bunun müştemilatı da olmak lazım gelir. Onu hatırlatmıştım. Sonra on birinci madde ki, şimendifer meselesidir. Orada başlıca şirketle[2] anlaşarak ikaz meselesi, sonra asker nakli meselesi... Bunlara katiyen karşı bulunduğumuzu ifade ettim. Sonra on ikinci madde ki, belli sancaklar hakkında münasip bir vergi usulü kabul edilmesi meselesidir... Halep arasında münasip bir vergi usulü konulmasını kabul edemeyeceğinizi söyledim. Nihayette koyun suyu için bir "müttefikan" sözü var ki, çıkarmak istiyoruz.[3] Buna da bazı arkadaşlar itiraz etmişti. Yani bu kadar kısa bir özet[4] bu anlaşma ile beraber siz buradan gitmezden evvel Fransa hükümetiyle aramızda daha açık, daha kati surette görüşmekliğimiz kanaati gösterilmiştir. Kısaca bu eleştirilerin hangi noktalara ait olduğunu dinledikten sonra uzunca bir diskur verdi.[5] Bundan anlaşılan şey, üzüldüğünü işaret ettiğim noktalarda tadilat yapmaya pek de muktedir olamayacağını, salahiyettar bulunmadığını kısaca ifade etti. Fakat bu genel sözlerden sonra tekrar onun görüşlerine karşılık ben de maddeler üzerine yeniden görüş bildireceğimi söyledim. Bize ne vereceksiniz? dedim. Cevaben dedi ki, daha evvelce bu mektuplar teati edilirken İzmir'in, Trakya'nın iadesinde mesai sarf edeceğinizi[6] kaydedin, demiştik. Biz bunu yapacağız, fakat müttefik bulunduğumuz devletlere karşı Trakya ile İzmir'in iadesine resmi kâğıt veremeyiz. Size senet vermeye cesaret edemeyiz. Yani kâğıt üzerine koyamayız. Fakat çalışırız. Onun gibi size bunları vereceğiz. Fakat anlaşma ile beraber kâğıda koyamam, dedi.[7] Ben de cevaben dedim ki, ben de bunun madde olarak kâğıda konmasını teklif etmiyorum. Baş başa görüşmeliyiz, anlaşmalıyız, dedim. Burada teslim etmeliyiz ve biz görmeliyiz. Sizden istifade edeceğiz, yapmak istiyoruz, dedi. Bugün Fevzi Paşa Hazretleri yalnız bu mesele hakkında kendileriyle görüşmek üzere gitmişti. Ve hakikaten bugün görüştüler. Sonra efendim, on dördüncü maddede "müttefikan" kaydı vardı. Bir tarafta Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti, diğer tarafta Fransa hükümeti gibi bir şekil vardı. Meclis'imizde burada itiraz edildiği için biz onu rastgele kabul etmek istemiyoruz dedik. "Müttefikan" kelimesini kaldıracağız.

Fakat tensip buyurulursa[8] maddeyi de beraber kaldıralım. Maksadımız Halep'i susuz bırakmamaktır, dedik. Biz de düşündük. Dolayısıyla, nasıl bir şekil koymak istiyorsanız kabul ederiz. Halep ahalisiyle o hattın kuzeyindeki ahali ve su[9] ile alakadar olan

1 Sultan Osman'ın babası Ertuğrul Gazi'nin babası Süleyman Şah'a ait olduğu eski Osmanlı vakanüvislerinin bir kısmı tarafından nakledilen, Suriye'nin kuzeyindeki Caber Kalesi'nde bulunan "Türk Mezarı". Fransızlarla yapılan Ankara Anlaşması'na göre, bu mezar Türk toprağı sayılmış; bayrak çekmek ve muhafız bulundurmak hakkı Türkiye'ye verilmişti. Bkz. *İslâm Ansiklopedisi*, c.3, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1998, s.1-2. (Y.N.)

2 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "şirketler". (Y.N.)

3 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda, "En nihayet de 'Koyunsuyu' için bir 'müttefikan' sözü vardır, (bunu) çıkarmak istiyoruz." (Y.N.)

4 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda burada üç nokta var. (Y.N.)

5 Diskur vermek: Nutuk söylemek. (Y.N.)

6 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda yanlışlıkla "edeceğimizi". (Y.N.)

7 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda yanlışlıkla "koyamayız, dedim". (Y.N.)

8 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "tensip buyurulursa" sözcükleri yok. (Y.N.)

9 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "ve su" sözcükleri yok. (Y.N.)

mahaller ahalisi yekdiğeriyle uyuşarak, anlaşarak her iki tarafı adilane bir surette tatmin edecek surette olsun dedik. Maksat bunu çıkarmaktır. Onun yerine doğrudan doğruya iki İslam millet arasında ve komşular arasında hallolunur şeklinde özel bir şekil ve mahiyet verebiliriz dedim.[1] Bilhassa gümrük meselesini kendisine açık söyledim. Biz bunu kabul edemiyoruz. Nüfuz bölgesini kabul etmiyoruz. Korkuyoruz ki, bize bunu kabul ettirmekle ufak bir nüfuz bölgesi yerine, iktisadi bölge çıkaracaksınız. Bütün memleketimizi nüfuz bölgesi gibi kullanacaksınız, dedik. Bütün bu vehimler karşısında bunu kabul edemeyiz. Yoktur[2] dedi. Maksadımız Halep'i müşkül bir vaziyette bırakmamaktır. Birçok münakaşalardan sonra biz size teklif etmiyoruz ki, aramızda gümrük olmasın. Mutlaka aramızda gümrük olacak. Gümrüksüzlüğü biz düşünmediğimiz için itirazınızı gönülden dinleyeceğim, dedi. Ben de dedim ki; mademki iki hükümeti dost olarak kabul ediyorsunuz; bir hükümet dost olan bir hükümetle ne yaparsa öyle yapalım. O halde genel olarak böyle bir madde koyalım. Yani bu anlaşma imzalandıktan sonra Türkiye ile Suriye arasında bir gümrük mukavelesi veyahut antlaşması[3] yapmak üzere bir komisyon teşkil edeceğiz ve bu komisyon o gümrük mukavelenamesinin müddetini ve şartlarını tespit edecektir. Bu komisyon vazifesini bitirinceye kadar iki taraf serbestisini muhafaza edecektir. Bu şekli, neticede kabul etti. Zannederim ki, arkadaşları da tereddüde düşüren, özel menfaatlar meselesi bu[4] idi. Hepsini kaldırarak doğrudan doğruya kendi menfaatlarımızı esas tutarak bir gümrük mukavelesi yapmak üzere bir komisyon yapmaya hazırız ve yapalım. Tayin edeceğimiz komisyon menfaatlarımıza uygun şartları kabul eder, uygun olmayanları reddeder, yahut yapılamayan şeylcri yapamaz. Yapamazsa yapamaz, yaparsa ne âlâ... Tamamlayıncaya kadar istediğimiz kadar gümrük koyarız. Böyle bir şey değiştirildi efendim. On birinci maddc: Şimendifere aittir. Bu şimendifer hattına ait olan maddenin bir[5] iki noktasında biraz fazlaca çalıştım. Diğer taraftan Yusuf Kemal Beyefendi çok münakaşalar yaptı ve çok görüşler ortaya koydu vc[6] ncticede şu oldu: Arkadaşların en çok sakıncalı gördükleri; hattın vc istasyonların inzibatı, imtiyaz sahibi şirketle anlaşarak Türk zabıtası tarafından temin olunur. Hat bizimdir. Muhafazası bize aittir. Bu anlaşmayı usulünce nasıl muhafaza olunursa öyle yaparız. Bu anlaşmaya bu kaydı koymayacağız, dedik. Neticede razı oldu.

Sonra Fransa hükümeti şimendiferle askeri nakliyat icrası hakkına sahiptir, kaydı vardı.[7] Buna itiraz ettik. Bir defa, dedik; Fransa hükümetinin bizim memleketimizdc, bizim arazimizde bizim memleketimizdeki şimendiferle askeri nakliyat icrasına müsaade edemeyiz. Çünkü Fransa bu şimendiferle askeri nereye nakleder? Farz edelim ki, aleyhimize değil, güneye nakledecek. Yine İslam kardeşlerimize karşı sevk edecektir. Fransa hükümeti bittabi herhangi bir bölgede kuvvet kullanır. Fakat Türkiye hükümeti, Fransa'ya yardım edemez. Bu hususta hiçbir anlaşma yapamaz.[8] İslam

1 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "Hususî şekil ve mahiyet aldık". (Y.N.)
2 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "yoktur" sözcüğü bulunmuyor. (Y.N.)
3 "Veyahut antlaşması" sözcüklerinin asli olan "ve yahut muahedesi" sözcükleri *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda yok. (Y.N.)
4 "Bu" sözcüğü *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda yok. (Y.N.)
5 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "ben". (Y.N.)
6 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "Fakat". (Y.N.)
7 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "kaydı vardı" sözcükleri yok. (Y.N.)
8 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda burada, Sadi Borak tarafından parantez içinde "Bu" sözcüğü eklenmiş. (Y.N.)

nazarında vaziyetimizi müşkülata düşürür. Genel olarak askeri nakliyatı kabul edemeyiz, dedik. Hayati bir nokta olarak kabul ettiler. Mutlaka askeri nakliyat yapacağız. Ve yapamazsak oralarda hâkimiyet temin edemeyiz. Biz [...][1] ile mi göndereceğiz. Neticede bundan vazgeçmek mümkün olamayacağını görünce yalnız "Fransa hükümeti" kaydını kaldıralım ve karşılıklı olarak biz de Meydanı Ekbezle Çobanbeyli arasında[2] kendi askerimizi sevk ve nakledebilelim. Bunu neticede kabul etti.[3] Biz askeri nakliyat icra edeceğiz. Onlar da Çobanbeyli'den[4] Nusaybin'e kadar askeri nakliyat yapabilecekler. Ancak görünüşü kurtarmak itibariyle "Fransa hükümeti" kaydını kaldırdık. "Türkiye ve Suriye" dedik. Bunda da bunu yaptırabildik efendim.

*Ferit Bey (İstanbul): Müddet meselesi söz konusu oldu mu?*

Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Sonuna kadar sevk edeceğiz. Yani biz orada bulundukça asker sevk edeceğiz. Siz niçin asker sevk edeceksiniz? Biz de dedik ki, her halde Fransızlara karşı asker sevk etmeyeceğiz. Her halde onun güney tarafında kalan bölgeye asker sevk edeceğiz. Burada açık konuştuk, biz de sevk edeceğiz. Bu müştemilat meselesidir, dedik. Bunu kabul etti. Fakat bu müştemilat Cerablus'a[5] kadar...[6] etmesin.

Sonra en esaslı sınır meselesi. Bu sınır meselesi hakkındaki görüşlerini ve müdafaaları sırasında çok söz söyledi. Franklen, "Netice olarak, buna muktedir değilim, çünkü daha evvel söz konusu oldu, heyetiniz itiraz etti ve reddetti. Bunu Briyan'a[7] yazdım. Aldığım cevap da malumunuzdur, bu sınır meselesini kabul ettiremediğiniz takdirde vazifeniz dönmektir, cevabını aldım. Ona dair hiçbir şey yapamam" dedi. Bununla beraber, ben dedim ki, kendisine; sizin maksadınızı tamamıyla anladık. Fakat bizim de Meclis'imizin mutlaka tatmini lazımdır. Siz noktası noktasına ısrar ederseniz, hakikaten yapacak başka bir şeyimiz kalmaz. Ben şahsen düşünüyorum. Meclis bunu kabul etmez. Benim tarafımdan ufak tefek şeylerin kabul olunmasıyla dahi Meclis'in bu meseleyi kabul edeceğini zannetmem. Fakat sizin ne kadar fedakârlık edeceğinizi beraber açıklayabilir ve tespit edebiliriz. Ve bir harita açtık ve doğu parçasından başladık. Sınırı böyle Cezirei İbni Ömer'e ve Dicle'ye ulaştırmak için çalıştık[8] ve uzun uzadıya bahislerde bulunduk.[9] O, mutlaka Dicle'ye kavuşmak mecburiyetinde olduklarını ifade etti. Yüksek malumunuz sınırı tayinden sonra Cezirei İbni Ömer'in 30 kilometre kuzeyine ulaşıyor ve sonra nehri takiben Cezirei İbni Ömer'e –tabii oradan daha aşağı doğru gider– ondan sonra asıl kendilerince İngiliz bölgesi kabul olunan Mezopotamya sınırı başlıyor. Dedim ki; bu Cezire'yi size veremeyiz. Mutlaka Dicle'ye kavuşmak arzunuzu tatmin etmek için başka bir sınır arayalım. Ce-

1 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda burada, Mustafa Ünver tarafından parantez içinde "teçhizatı askeriyeyi ve askerlerimizi deve" sözcükleri eklenmiş. (Y.N.)
2 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "Meydanıeksile-Çobanlıbeyler arasından". (Y.N.)
3 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "ettik". (Y.N.)
4 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "Çobanlıbey'den". (Y.N.)
5 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "Cerablüs'e". (Y.N.)
6 İki kaynakta da, burada üç nokta vardır. (Y.N.)
7 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "Briand'a". (Y.N.)
8 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "çalışmış". (Y.N.)
9 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "bulundu". (Y.N.)

zirei İbni Ömer bizde kalsın. Bunun güneyinde başka bir sınır arayalım. Birçok araştırmadan sonra kendisi razı olmamıştır; ret de edememiştir. Kendisi razı olmuş değildir. Yalnız reddedememiştir. Nusaybin'den Cezirei İbni Ömer'e giden eski bir yol var. Cezirei İbni Ömer'le Nusaybin yoludur ki, bu yol, onların şimdi iddia ettikleri sınırın Dicle'ye kavuştuğu yolun 30 kilometre kadar doğusundaki yoldur. Daha doğuya gider bir sınırdır. Bu yolu iki taraf müşterek kullanmak üzere sınır kabul edelim. Cezirei İbni Ömer kasabası ve Nusaybin kasabası bizde kalsın, dedim. Ondan sonra Nusaybin'den itibaren Honat beylerine[1] kadar tekmil istasyonlar bizde kalsın. Sonra asıl Suriye'de kalmış olan parçalardır. Meydanı Ekbez'den[2] Katma'ya[3] inen yolun...[4] aşağı inerse sonra yaklaşıyor birbirine sonra bir hat yaparız. Onun üzerine tekliflerde bulunduk. Sonra Payas'ın[5] hemen güneyindeki kaydı ihtiraz...[6] orada açıkça belirtelim. Beş on kilometreye kadar. Bunları ortaya koyduk.[7] Birçok münakaşalardan sonra en nihayet sınırın başlangıç noktası bizim teklifimize göre Payas'ın güneyinden başlayacaktır. İki kilometre, beş kilometre meselesini ehemmiyetli görmüyorum. Bunlar sınır komisyonuna ait [...][8] meşguliyet diye kabul edemem.[9]

Ondan sonra Meydanı Ekbez'den Kanan'a[10] kadar olan parçanın bize kalması teklifini katiyen kabul etmiyor. Meydanı Ekbez'den[11] Katma[12] kısmı tekmil istasyonların, garların ne varsa bizde kalmasını kabul ediyor. Nusaybin kasabasının bizde kalmasını kabul ediyor. *(Resülayn, Paşa Hazretleri, sesleri.)* Resülayn'dan[13] bahsetmedik. Ve Cezire dahi bizde kalsın. Siz tekmil Nusaybin, bilmem neresi bizde kalsın diyecek olursanız benim haledeceğim bir iş değildir. Gayet mühim bir iş ve muğlak olur, dedik. Resülayn'ın istasyonu bizdedir. Yani istasyon ve müştemilatı alınırsa kasaba alınmış demektir. Ben de gördüm. İstasyon alınırsa kasaba alınmış demektir. Dolayısıyla, sınır hakkında esaslı ve mühim bir değişiklik yaptıramadık. Yapılanlar ufak şeylerdir. Ancak ifade etmek lazım gelirse Halep kuzey kısmında, eski sözlerinde noktası noktasına ısrar etmiştir. Oradan itibaren istasyonların bizde kalacağını kabul ediyor. Çok görüşler ortaya koydu. Dicle'nin üstünde 60 kilometrelik mesafeden bahsediyor. Onun için bunların uzun davaları vardır. Cezirei İbni Ömer'e de özel ehemmiyet atfediyor. Bu görüşlere rağmen Nusaybin'den eski yoldan doğru Cezire'ye gidiyor. Nusaybin kasabası bu iki merkez bizde kalmak şartıyla[14] yol da tabi-

1 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "Onat-beylerine". (Y.N.)
2 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "Meydanıekber'den". (Y.N.)
3 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "Fatıma'ya". (Y.N.)
4 İki kaynakta da, burada üç nokta vardır. (Y.N.)
5 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "Nebas'ın". (Y.N.)
6 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "kaydı itiraz..." İki kaynakta da, üç nokta vardır. (Y.N.)
7 "Ortaya koyduk" sözcüklerinin aslı olan "dermiyan ettik" sözcükleri yerine *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "dermeyan ettim". (Y.N.)
8 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda burada, Sadi Borak tarafından parantez içinde "bir" sözcüğü; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda ise, Mustafa Ünver tarafından "mesaildendir, Meclisimiz için bir noktai" sözcükleri eklenmiştir. (Y.N.)
9 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "ettim". (Y.N.)
10 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "Meydanıekber'den Katman'a". (Y.N.)
11 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "Meydanıekber'den". (Y.N.)
12 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "Fatıma". (Y.N.)
13 Ceylanpınar. (Y.N.)
14 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "suretiyle". (Y.N.)

atıyla müşterek olmak üzere Ali İhsan Paşa'dan bir kroki almıştı. Hariciye Vekili, o da birçok araştırmalar[1] yapmış. Azami bu hat olursa maksadı temin eder, demiş. Şimdi bizim çizdiğimiz hat malum bir yoldur ki, aşağı yukarı odur. Tabii Dicle'ye mutlaka ulaşmak... Men edemedikten sonra... Bu hat tabii onların almak istediği yoldur. Nispeten bizim lehimizde. İşte budur arkadaşlar, azami değişiklik budur.

Sonra efendim, sekizinci madde İskenderun ve Antakya hakkında bir maddedir. Bu İskenderun ve Antakya'yı tamamen bize ilhak edeceğiz. Bunu parçalayamayız. Esas davamız bundan ibarettir. Bunu tabii parçalayamayız. En nihayet dedim ki, orada bağımsız bir Türk hükümeti teşekkül etmelidir. Bunu yapamayız, dedi. Bunun üzerinde biraz münakaşa oldu. Yapamayız dedi. Tabii birçok karşılıklı görüş ortaya konuldu. O arada Yusuf Kemal Bey, Briyan'ın nutuklarını okudular. Onlara karşı cevap verdi. Ve doğru dedi. Hakikaten milliyet esası üzerine bir sınır yapmayı Briyan da söyledi, ben de söyledim. Tekrar ediyorum, benim de istediğim odur. Yaptığımız sınır işte o sınırdır. Fakat Mösyö Briyan, bu nutkunda milliyet esasına dayalı sınır yapacağız. Diğer nutkunda da İskenderun limanını da désarme[2] edeceğiz, diyor. Orada asker ve silah bırakmayacağız. Bunu size veririz ve kendilerine mahsus bir şey yapmayı taahhüt ederiz, dedi. Ve en nihayet dedim: Pekâlâ, orada bir muhtariyet idare tesisini teklif ediyoruz. Bunu belki yapar. Fakat bugünden kâğıt üzerine yazıp ilan edemeyiz. Çünkü İskenderun ve Antakya'da bunu ilan ettiğimiz gün Halep de, Şam da isteyecek. Halep[3] galeyan edecek, Şam yapacak. Suriye'de bizim aleyhimizde büyük bir karışıklık olacaktır. Bunu maddeten ve fiilen yapacağımızı vaat ederiz, fazlasını yapamam, elimde değildir, dedi. Daha doğrusu bu tabiri kullanıyor. Azami yapacağı şey görüşüldükten sonra şöyle bir neticeye vardık: İskenderun ve Antakya'da Fransa hükümetinin özel bir idare teşkil etmesine razı değiliz. Birtakım hukukumuz vardır ve bugün biz bu hukukumuzdan vazgeçmiş değiliz. Bunu saklı geçiyoruz. Hukukumuz saklıdır. Suriye üzerindeki hukukumuzdan mutlak surette vazgeçmiş değiliz, dedik. Tabii o ayrı bir şey. Onu ayrıca görüşürüz, dedi. Dolayısıyla biz o havalinin Fransa hükümetinin idaresi altına geçmesi kaydını ihtiva eden ibareyi kabul edemeyiz. Dolayısıyla İskenderun ve Antakya'da bir özel idare tesis olunacaktır dedik. Bunu kaldırdı. Bir özel idare tesis olunacak ve sonra burada İskenderun'da ve Antakya'da aynı ile Arap ve Fransız lisanları gibi bir şey vardı. Burada Türk lisanı resmi mahiyete sahip olacaktır, dedi. Sonra o havali Türk memurlarla idare olunacaktır. Bir de mektep meselesi var. Kültürlerinin gelişmesi temin olunacaktır. Bunların tamamı... Olursak İskenderun, Antakya ve diğer iki kaza, Türk memurlar tarafından idare olunacak. Yani mutasarrıf, kaymakam Türk olacak. Resmi lisanı Türkçe olacak. Mektepleri ise Türk mektebi olacak. Yapılmış olan şeyler budur. Yani orada bir mevcudiyet gösterilecektir.[4] Sancak meselesinde ısrar ettik. Türk bayrağı çekilmesinde ısrar ettik. Bunu şimdi kabul edemem, dedi. En çok size söyleyebileceğim bir şey

1 "Araştırmalar" sözcüğünün aslı olan "tetebbuat" sözcüğü yerine ***TBMM Gizli Celse Zabıtları***'nda "teşebbüsat". (Y.N.)
2 Désarme: Silahsızlandırma; askeri kuvvetten arındırma. (Y.N.)
3 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "Halk". (Y.N.)
4 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "gösterilemeyecektir". (Y.N.)

varsa, orası kendine mahsus bir bayrak yapacaktır. Burasını da kayda geçiremem. Delegelerimiz resmen konuşurken zapta geçirebiliriz ve yapacağız dedi. Ben o vakit ısrar ettim.[1] Zapta geçirebilirsiniz, bunu o zaman yaparız. Bununla beraber bu noktada fazla ısrar etmeyeceğim. Bayrağı yapar bunlar, belki bir tarafına bir ay yıldız koyar. Fakat diğer bir tarafına da Fransız bayrağı koyar. Kısacası cesaret edemedim. Doğrusu o kadar ısrar etmek istemedim. İskenderun ve Antakya hakkında yaptırabildiğimiz değişiklik mühim değildir.

Buradan transit meselesi vardır. Fakat bunları burada söz konusu etmedik. Mademki iki taraf bir gümrük antlaşması yapacaktır, o vakit söz konusu olur. Muhteliti[2] kaldırdık. İskenderun bölgesi, dedik. Ben değiştirilenleri arz ediyorum. Bu değişikliğe göre yeni yapılan müsveddeyi Hariciye Vekili Bey yüksek heyetlerine bildireceklerdir.

Sonra efendim, şahsi hukuk hariç kalsın, meselesi. [...][3] Belki hariç kalması daha uygundur. Benim aklım ermiyor, mütehassıs değilim. Size bir vaatte bulunamam, yalnız düşündüğümüz bir maksadımız bir an evvel kayıtsız şartsız barış ve sükûnun[4] teessüs edebilmesidir. Böyle şahsi birtakım davalar icat olunabilir. Lakin sizin de söylediğiniz, hepsinin önüne geçmekten ibarettir. Bununla beraber, sizin de söylediklerinizde doğrudur. Ben salahiyettar olmadığımdan, bunu da ben kabul edemem. Sonra İskenderun ve Antakya'yı kapsamasında ısrar ettik. Dedik ki: İskenderun ve Antakya havalisindeki insanlar tamamen bizim kardaşlarımızdır ve tamamen bu maksat için, bizim maksadımız için çalışmaktadırlar. Halen bu maksadın taraftarı olduklarından dolayı siyasi ve kanuni soruşturmaya tabi olmalarına razı olamayız. Buna dair söz veririm[5] mutlaka bunu yaparız ve maddeye koyamayız, dedi. Maddeye koymamak[6] için söylediği sakınca, burası Fransızların silahla hâkim oldukları bir bölgedir. Prensip olarak Fransa hükümetinin silahla hâkim olduğu bölgede tahakküm kabul edemem[7] diyor. İyi kabul ederim ve bu yapılacak böyle diyor efendim. Şimdi arkadaşlar, yüksek malumunuz, bu müsvedde yüksek huzurlarına takdim olunduğu zaman ikinci maddeyi nazarı dikkate arz ederim. [...][8] aralarındaki harp halinin nihayet bulacağını beyan ederler. Bu anlaşmanın imzasından itibaren harp hali son bulacağı için tatbikata başlanacaktır. Şimdi pek mühim olmamakla beraber, onlar için bazı esaslı ve mühim kabul edilen bu değişiklikleri yapmaktan vazgeçmiştir. İmza salahiyetinden mahrumum diyor. Dolayısıyla bu anlaşmaya hemen imza atmak ve yürürlüğe koymak için ben salahiyetten mahrumum dedi. Bu ufak değişikliği de ben şahsen kabul ettim ve artık her şey görüşülmüştür. Ben perşembe günü gitmek mecburiyetindeyim. Fazla görüşmeye de hacet yok. Ona göre nasıl tensip ederseniz hareket edeyim. *(Gürültüler.)* Şimdi, yani bir anlaşma yapıp bunu mutlaka iki taraf hükümetle-

1 Bu cümle *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda yok. (Y.N.)
2 Muhtelit: Karma, karışık. (Y.N.)
3 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda burada, Sadi Borak tarafından parantez içinde "Bu bahiste dedi ki" sözcükleri eklenmiş. (Y.N.)
4 "Barış ve sükûnun" sözcükleri *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda yok. (Y.N.)
5 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "verdim". (Y.N.)
6 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "koymak". (Y.N.)
7 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "tahakküm edemem". (Y.N.)
8 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda burada, Sadi Borak tarafından parantez içinde "İtilâfnamenin imzası tarihinden itibaren" sözcükleri eklenmiş. (Y.N.)

rinin tasdikinden sonra yürürlüğe koymak... Tabii ben şahsen titizlendim. Şimdi kabul ederiz. Biz bugün bu şartları uygun görürüz. Fakat dört ay sonra bunu belki sakıncalı görürüz. Hemen tatbik olunacaktır diye bazı sakıncalara göz yumuyoruz. Hemen tatbik olunamadıktan sonra hakikaten endişe verici bir mesele karşısında kaldık. Bunun üzerinde biraz münakaşa yaptık. Bir netice alamamıştık. Onun üzerine bazı arkadaşlar bu mesele üzerinde bu adamla görüştüler. Neticede bu adam diyor ki; ayrıca bir madde koyalım. Bu anlaşmayı Fransa Vekiller Heyeti Reisi tasvip ettikten sonra yürürlüğe konulacaktır, diyelim. Bir cümle ilave ettik. Gün de ilave ettik. Fransa Başvekili on beş gün zarfında imza edecek. O halde ikinci madde; anlaşmanın iki tarafı işbu anlaşmanın yürürlüğe konulmasından itibaren... Buna karşılık, işbu anlaşmanın yürürlüğe konulmasından itibaren aralarındaki harp haline son vermiş nazarıyla bakarlar. Buna karşılık şu madde ilave edildi: İşbu anlaşmayı imzası tarihinden itibaren on beş gün zarfında iki taraf hükümetlerince tasvip edildikten sonra Briyan[1] imza edecektir. Biz diyebiliriz ki, iki taraf hükümetlerince tasvip edildikten sonra yürürlüğe konacaktır. Tasdik değil, tasvip. Tasvip eder, tasdik edemez. Tasdik Meclis'çe olacaktır. Yani on beş gün bir fark olacaktır. Bu tasvip olursa, bizim hükümet de tasvip ederse ve siz de reddederseniz tabii bir kıymeti olamaz. Şimdiden yüksek heyetinizin tasvibine bağlıdır. Şimdiden yüksek heyetiniz tasvip ederseniz, Fransa hükümetinin tasvibinden sonra tatbikatına başlanır. Bu bana yaptırdığınız değişiklikleri yaptırmaya salahiyettar değilim. Şahsen kabul edeceğim, diyor. Fakat bu değişikliğin mesuliyetini kabul edemem. Edilmesini isterim. Hükümetime de bir defa tasvip ettireyim.

Efendim, silah meselesi hakkında Fevzi Paşa görüştü. Bu[2] imza olunup yürürlüğe konulduktan sonra biz size silah ve giyecek vereceğiz ve her şey vereceğiz.[3] Bunun için derhal memurlarınızı tayin ediniz. Ne kadar silah ve ne cins istiyorsunuz? Fakat bedava vermeyecektir. Bunun için kolaylıkla bir tarz bulunabileceğini de söylüyor. Şimdi biz peşin para vererek alıyoruz. Avansla alıyoruz. Buna da bazı şeyler söyledi.[4] Bana da yeri gelince[5] şöyle söyledi: Şimdi siz[6] veremezsiniz. Bir sene sonra, iki sene sonra verirsiniz. Ancak bunu hükümet namına yapamayız,[7] tüccarları aracı yaparız diyor. O vasıta ile yapacaklardır. Zannederim Maliye Vekili Beyefendi de bir şekil ve suret arıyordu ki, buna karşılık nasıl bir şekil gösterebiliriz diye. Şimdi arkadaşlar da yüksek heyetinize bu[8] izahat vermezden evvel Heyeti Vekile ile de bu maddeler üzerinde anlaşmanın bütününü değerlendirdik. Neticede bu anlaşmada birçok sakıncalar olduğunu itiraf ediyoruz. Ancak bütünü itibariyle asli davamızı ihlal

1 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "Briand". (Y.N.)
2 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda burada, Sadi Borak tarafından parantez içinde "itilâfname" (anlaşma) sözcüğü eklenmiş. (Y.N.)
3 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "ve her şey vereceğiz" sözcükleri yok. (Y.N.)
4 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "Avansla alıyoruz. Buna da bazı şeyler söyledi" sözcükleri yok. (Y.N.)
5 "Yeri gelince" sözcüklerinin aslı olan "bilmünasebe" sözcüğü yerine, *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "bilmühasebe". (Y.N.)
6 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda burada, Sadi Borak tarafından parantez içinde "para" sözcüğü eklenmiş. (Y.N.)
7 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "yapmaya". (Y.N.)
8 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda burada, Sadi Borak tarafından parantez içinde "hususta" sözcüğü eklenmiş. (Y.N.)

edecek bir şekil tasavvur etmiyoruz ve böyle bir şekil kabul ettiğimize kani değiliz. İkincisi bu anlaşmayı kabul etmekle genel menfaatlarımıza pek büyük hizmet olunabileceği kanaatindeyiz. Bir maddi hizmet, bir siyasi hizmet, yani bu Batı siyasetinde iyi tesir edeceği gibi, hatta Batı, Doğu siyasetimize de iyi tesir edecek. Rusya ile siyasetimize de iyi tesir edebilecektir. Bu işleri büyücek görüyoruz.

Üçüncüyü de arz edeyim efendim. Asli davamızı ihlal etmemek şartıyla ufak tefek sakıncalar bizi sarsacak şeyler değildir. Bu sakıncalarla beraber bunu yaptığımız takdirde ordumuz daha kuvvetli olacak, dahilen ve haricen daha kuvvetli olacağız. Arz ettiğim hususlar[1] bunu uygun göstermektedir. Bu bir barış antlaşması[2] değildir, bir anlaşmadır. Anlaşma günü gelirse, kuvvetli olursak bu hattın haricinde bazı esas taleplerimizi talep etmekten bizi alıkoyacak bir şey olamaz. Kuvvetli ve tedbirli bulunmaya bağlı bir şeydir. Ben kendi muhakememi, kendi vicdani kanaatimi arz edeyim. Bunun bütün mesuliyetini üstüme alarak söylüyorum. Bunu yapmakla bütün memlekete, orduya ve millete, geleceğe hizmet edeceğimize kaniim. Tasvip sizindir. Yusuf Kemal Bey'den rica ederim. Bu değişiklikleri görüşmemişlerdir esas itibariyle... Bunu yazdılar, onu aynen okurlar, sonra yazarlar, yarın imza ederler. Öbür gün bu adam gitsin. Müsyü Briyan'ın Amerika seyahati vardır. Briyan'la buluşamadı mı herif[3] bir ay, iki ay daha sürüklemesi[4] muhtemel. Ve muallakta kalabilir. Bu düşebilir ve mesele kalabilir. Bunu kabul etmekte bugün için bir sakınca yoktur, fayda vardır. Nasıl arzu ediyorsanız öyle olsun.

*Hacı Hayali Efendi (Urfa): Paşa Hazretleri! Bu sınırı on kilometre kadar güneye atmak mümkün değil mi?*

Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Çok çalıştık; mümkün olamadı. Sınır meselesi hakkında diyor ki; bu sınır, sınır değildir. Sizin için de bizim için de zararlıdır. Sınırların yalnız bir mahiyeti vardır. Mutlaka ya birbirimizle düşman ya dost olacağız. Bu iki şıktan başka manası yoktur. Sizin de niyetiniz dost olmak ise, o vakit bu sınır iyidir. Bu sınır sizin için iyidir. Çünkü her zaman bir hadise ve vesile yaratırsınız.

1 "Arz ettiğim hususlar" sözcükleri yerine, *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "Binaenaleyh" (Dolayısıyla). (Y.N.)

2 "Barış antlaşması" sözcüklerinin aslı olan "musalehaname" sözcüğü yerine, *TBMM Gizli Celse Zabıtaları*'nda "müsamahaname". (Y.N.)

3 Bu sözcük, *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda yok. (Y.N.)

4 *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "süregelmesi". (Y.N.)

## ASKERİ TEÇHİZAT HAKKINDA EMİRNAME*

(24 EKİM 1921)[1]

1. Askeri imalathaneler tarafından askeri ihtiyaçlar için imal edilen ve dağıtılan veyahut mamul ve gayri mamul olarak askeriye mensuplarına dağıtmak için hariçten getirilen her nevi elbise ve teçhizatı satanlar veya satın alanlar her kim olursa olsun derhal İstiklâl Mahkemelerine verilirler.

2. Üzerinde elbise ve teçhizatı ile firar eden her nefer kıtasına dönmüş veya dönmemiş olsun, beraberinde götürdüğü elbise ve teçhizatın iki misli parası emlakinden tahsil edilerek mahalli mal sandığına teslim edilir.

3. Bu iki maddelik emri her tarafta takip ve teftiş ile icra etmekten askeri ve mülki zabıta memurları ile askeri kıta kumandanları ve her yerin en büyük mülki amiri mesuldür.

4. Köylere kadar tebligat yapılmak üzere bütün vilayet ve livalara, her kıta ve müessese mensuplarına tebliğ edilmek üzere cephe kumandanlıklarına, ahzı asker kalemlerine,[2] menzil müfettişliklerine ve İstiklâl Mahkemelerine yazılmıştır.

Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan
Mustafa Kemal

* *İleri*, 24 Ekim 1921, No: 1340, s.2. Eski yazı metin Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.
1 Kaynakta emrin tarihi bulunmuyor. *İleri*'de 24 Ekim 1921'de yayımlanmış. (Y.N.)
2 Askerlik Şubelerine. (Y.N.)

## MÜDAFAAİ MİLLİYE VEKÂLETİ'NE*

(28 EKİM 1921)

Müdafaai Milliye Vekâleti
Müsteşarlık Kalemi
Adet

Suret

Müdafaai Milliye Vekâleti'ne

O konudaki kanun icabınca Teşrinisani'nin [Kasım'ın] beşinci günü Başkumandanlık sıfat ve salahiyetim son bulacaktır. Keyfiyet Türkiya Büyük Millet Meclisi'ne arz edilmiş olmakla tamimen tebliğ olunur.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Numara 6/943 tarih 28.10.37 [1921]

* Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Arşivi, Dolap 23, Göz 4, Dosya 23, Klasör 1394'ten fotokopisiyle birlikte aktaran: *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Aralık 1966, sayı 58, Vesika No: 1330. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.
Yukardaki tezkere, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 31 Ekim 1921 tarihinde yapılan gizli oturumunda da okunmuştur. Bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c.2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.413.

# BÜYÜK MİLLET MECLİSİ GİZLİ OTURUMUNDA KONUŞMA MERKEZ KUMANDANI NURETTİN PAŞA HAKKINDA*

## (29 EKİM 1921)

Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Efendiler, söz konusu olan zat bir kumandan olmak dolayısıyla Heyeti Vekile'yi ne derece alakadar ederse Başkumandan'ı da o derece alakadar eder. Bu hususta bir[1] söz söylemeden evvel şu noktayı hatırlatmak isterim ki, onların hakkında yapılan soruşturma için Dahiliye Vekâleti'nde evrak vardır. Bu evrak inceleniyor. Yalnız efendiler, bu anlaşmazlık Dahiliye Vekili'yle ordu kumandanlığı vazifesinde [...][2] Erkânıharbiye Reisi ile bana aittir. Nurettin Paşa diğer kumandanlar gibi bir ordu kumandanıdır. Fakat Heyeti Vekile'nin seçimine ait olan kanunda bir nokta vardır. Bu kanunun bu noktası zannederim ki, Milli Meclis'te ilk defa söz konusu oluyor ki, o da vaki[3] isyanlar için bittabi askeri kuvvete müracaat edilmek lazımdır deniyor. Nurettin Paşa'nın merkez bölgesinde bu işe müdahale etmesi de bu sebepten ileri gelmiştir. Nurettin Paşa'nın kanunsuz fiillerde ve harekâtta bulunduğuna dair ihbarlarda bulunuldu. Pek nazik zamanlara tesadüf eden bazı hadiselerden dolayı ordu kumandanlarının değiştirilmesine dair bende kanaat hasıl olmamıştır. Aynı zamanda Erkânıharbiyei Umumiye Reisi'nin de böyledir. O zaman da bunun söz konusu edilmesi dolayısıyla aramızda fikir ayrılığı hasıl oldu ve Dahiliye Vekili diğer taraftan asayişin temininde muvaffak olamadığından dolayı Nurettin Paşa'nın azlini teklif etti. Ben kendi yolumla bunları incelemeye kıyam ettim. Buna karşılık bazı kanaatler de hasıl ettim. Bittabi bunun, bizim tarafımızdan icrası lazım olacaktır.

* *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c.2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.408-409; *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*, Derleyen: Sadi Borak, Kaynak Yayınları, İstanbul, Eylül 1997, s.212-213.

1 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "biz". (Y.N.)

2 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda, burada, Mustafa Ünver tarafından parantez içinde "bulunan bir kimse arasında tahaddüs ettiği için bunu halletmek" sözcükleri eklenmiş. (Y.N.)

3 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "vasi" (geniş). (Y.N.)

# 19 NUMARALI NOT DEFTERİ*

## (KASIM 1921-NİSAN 1922)[1]

Düşündüğüm.
- Ne çare düşünüldü?
- Sebepler dahilde ve hariçteki memurlar.
- Selb[2] eden nedir?
Çıplaklık.
- Memleketin bütün kuvvetlerini ve vasıtalarını harekete getirmek lazım,
- Halbuki: Tekâlifi Milliye'nin kaldırılmasını arkadaşlarca,
- Meclis'in salahiyeti vardır.
Erkânıharbiye Reisi'nden, Müdafaai Milliye Vekili'nden açıklama.
- Yapabilmek başkadır. Eleştirmek de başkadır.[3]
- Başta kumandan heyetinin seçilmesine ve seçtiğiniz vekillerin mesaisinin neticesine dayanır.
- Görülmüş ise.
1. Jandarmaların askeri ailelerinin ırzlarına taarruz ediyor. Birçok meselc... (Dahiliye)
2. Nevşehir'de Müdafaai Hukuk nizamname istiyor.
3. Madam Golis'in seyahati oradaki vagon tren meselesi.
- Para
4. Selânik Başşehbenderliği'nde[4] Kâmil Bey İstanbul'da.
Neşet Ömer Bey'in dayısı.
5. Saip Bey İstanbul'daki gruba ithal.
6. Polis Komiseri Mustafa Efendi'yi Meclis için.
7. Paris ve Roma'ya ataşemiliter.

Not: Hasan Fehmi Bey'le Trabzon'a dair görüşeceğiz.
Yarın öğleden sonra saat 2 Ukrayna[5]

* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Atatürk Özel Arşivi, Kutu 7, Defter 19'dan fotokopisiyle birlikte aktaran: *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler III*, ATASE Yayınları, Ankara, 1994, s.127-153. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Not Defteri'nin ilk sayfalarında tarih belirtilmemiş. Defterin ilk sayfasındaki "Madam Golis seyahati oradaki vagon tren meselesi" notu, defterin tutulmaya başlandığı günlerde yazılmış. Madam Berthe Gaulis, kitabında, 21 Aralık 1921'i anlatırken, altı haftadır Ankara'da olduğunu kaydetmiş. Bkz. Berthe G. Gaulis, *Çankaya Akşamları*, Türkçesi: Füruzan Tekil, Bayrak Yayıncılık-Matbaacılık Koll. Şti., İstanbul, 1983, s.5. Buna göre, Gaulis'in Ankara'ya gelişi 10 Kasım 1921'e yakın günlere denk düşmektedir. Gaulis'le ilgili notun, gelişinden önce yazılmış olması ihtimali göz önüne alınınca, Not Defteri Kasım başlarında tutulmaya başlanmış olabilir. (Y.N.)

2 Selb: Kapma, zorla alma; kaldırma, giderme; olumsuzlaştırma; inkâr etme. (Y.N.)

3 Buraya kadarki kısmın üzeri çizilmiş. (Y.N.)

4 Başşehbenderlik: Başkonsolosluk. (Y.N.)

5 Bu not, 19 Aralık 1921'de Ukrayna Fevkalade Delegesi M. Frunze'nin kabulüyle ilgili olmalıdır. Bkz. elinizdeki ciltte s.153. (Y.N.)

Not:
1. Sırrı Bey'le görüşeceğim.
2. Rıza Bey Muş'tan yeni geldi, görüşeceğiz.
Daha fazla da Osman Bey'e
- Fabrika için iş
- Başkumandanlığına
- Yapabilmek başkadır, eleştirmek başkadır
İbrahim Efendi

1. Sığır vebası, reisler meselesini.
2. İhsan Bey'in vaziyeti.
Cumartesi saat 11 Ahmed Emin Bey, Adnan Bey beraber.[1]

1. Zirai mükellefiyet. Kimsesiz aileler. Erkeği olmayanlara bir erkek terki.
2. Firariler. Ailenin uzaklaştırılması iyi değil, mallarına el konulması.
3. Muhacirleri askere almamak.[2]
4. Herkesin orduya yardımı.
5. Askeriye namına ekin ektirmek.
6. Ankara'nın imarı.
7. Ağaç dikimi memlekette mecburi.
8. Köylüler ellerindeki mazbatalar bunları bilmiyor. Köylüyü dairelerde dolaştırmamalı.
9. Ziraat Dairesi köylülere ne yardım etmiştir.
36 kadar Ankara livası.
12 kadar Ankara şehrinde
Derne'den geldi... Şeyh Abdülvahab'a Siverek Mebusu Abdülgani Bey vasıtasıyla görüşelim.
- Dersim Mebusu Abdülhak Tevfik Efendi görüşeceğim.
- Bekir Sami Bey, Rauf Bey, Fethi Bey görüşeceğim.
- Hilmi Bey ile görüşeceğim.
- Fırkamız ile olan görüşme...[3]
- Şeyh Sunusi'nin yanına muktedir bir erkânı harp,
- Şeyh'in Cezirei İbni Ömer'e kendi veya halitasını.
- Abdülgani Bey'i Şeyh Sunusi ile birlikte çalışmak üzere göndermek.
- Rüfai Zade Şeyh Tahir Efendi burada görüşeceğiz.
- Ragıp Bey Gazi Ayıntab Mebusu.
- Başkumandan şikâyet eder.

1. Maaş meselesi emir verdim. Evvela siz bozdunuz.
2. Başkumandan alakası kalmamıştır.
3. Ordunun giydirilmesi, silah ve teçhizatının ikmali için 45-50 milyon lira.

1 Bu görüşme 24 Aralık 1921 Cumartesi günü saat 11'de oluyor. Bkz. elinizdeki ciltte s.159, dipnot 1. (Y.N.)
2 Önceki sayfadaki "Görülmüş ise" sözcüklerinden buraya kadarki kısmın üzeri çizilmiş. (Y.N.)
3 "7. Ağaç dikimi" sözcüklerinden buraya kadarki kısmın üzeri çizilmiş. (Y.N.)

4. Akşehir'de gösterecek para olsaydı, çok şey sipariş edebilecektik. Ve belki 2 hafta gelecekti.

5. Harekâta başlayabilmek için 200 bin cepheye, + 300 bin Başkumandanlık nakliyatı için verdim.

6. Bir miktar para verebilmek için 420 bin lira istiyorum. Maliye Vekili çalışıyor.

- Bir taraftan Fransa'dan, bir taraftan Rusya'dan ihtiyaçları temine çalışıyoruz.
- Bazı ordu kumandanları maaş meselesini ortaya koyarak orduyu rencide...
- Maaş hakkındaki emir olamıyor.

300 000, 200 000

- Maliye Vekili Hasan Bey'le görüşeceğim.
- Kâmil Bey için Yusuf Servet Bey'le.
- Kastamonu İstiklâl Mahkemesi üyelerinden Necati Bey'le görüşme.
- Emin Bey

Sabri Seyfi: Ankara İşletme Müfettişliği Umuru Cerriye'de fen memuru

Celâl Bey ile

- Giritli Baha Bey,
- Cemal Paşa ile
- Haydar Bey ile yarın saat 3'te Meclis'te.
- Mahmud Bey.
- Yarın saat 2,5'ta Sırrı Bey,
- Yarın saat 11 evvelde Tevfik Rüştü

1. Zekâi Bey
2. Mahmut Esat Bey
3. Atâ Bey
4. Yunus Nadi Bey
5. Hasan Fehmi Bey Gümüşhane
6. Haydar Bey Van

1. Meclis reisleri vazifelerini yapamıyor. Dahili Nizamname'yi tatbik edemiyorlar.
2. Çünkü grup yardım etmiyor.
3. Heyeti Vekile'nin hakkı dahi tutulmamaktadır.

1. Vekillere hakaret ediyorlar.
2. Reisleri.

Grub iştirâk ediyorlar.

1. İstizah[1] burada.
2. Umum da yapılacak.

Not:

1. Cemal Paşa. Kâzım Paşa.

Cemal Paşa. Vasıf Bey özel görüşeceğim.

Refik Şevket Bey'e kanun için.

Salı saat 3:2'de Meclis'te Celâlettin Arif Bey'le

Yarın saat 3'te Harp Encümeni

[...][2]

1 İstizah, "gensoru" ve "açıklama istemek" anlamlarına geliyor. (Y.N.)

2 Okunamadı. (Y.N.)

Kadri Bey vasıtasıyla.[1]

Suna
Genç servi
- Sevinç
Sevim
Gültekin Hanım
Salı günü öğleden sonra saat üçte Rus Sefiri.
Bugün Çelebi Efendi'nin sikkesini Bakır Çelebi ile beraber damadı ve kâtip.[2]

Ben şehîdi bâdeyim, dostlar demim yad eyleyin
Yıkayın meyle beni bir mezheb îcâd eyleyin
Neyle, meyle, bir alay mahbûb ile her dem gelip
Bezmi cem ayinini kabrimde mutad eyleyin
Kabrimi tezyîn için bir köhne sâgar vakf edin.

Pazartesi günü: Saat 11; Aralof, Frunze'nin hediyelerini getirecek.

Giriş:[3]

Bugün ikinci toplantı senemizi tamamlayarak üçüncü milli seneye giriyoruz. Bu mazhariyetten dolayı Cenabı Hakk'a hamdü sena eder ve bu geçen sene zarfında yüce Meclis'çe ve milletçe ve orduca harcanan fedakârane mesaiyi tebcîl eylerim.

Pek çeşitli hadiselerle yüklü olan bu mücadele seneleri birbirini takip ettikçe, milletin bütün fertlerinde ve tabakalarında bağımsızlık ruhunun en hararetli feyizleri gelişmektedir.

Geçirdiğimiz ikinci milli senenin en belirgin vasfı olarak, iş ve ordu saflarında çalışan millet efradıyla askerlerin tahammül edilemez baskılar altında zorlandığımız bu kanlı maceraya alışmış olan ve ona saik olan elem verici mecburiyetleri anlamış olmalarını zikredebilirim.

Sözlerimin başında memleketin en aziz unsurları bulunan bu iki millet tabakası hakkında övgülerimi andıktan sonra, dahili ve harici ve genel siyasi vaziyetimiz hakkındaki görüşlerimi tafsile geçiyorum.

Dahiliye:
Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümetinin dahili.

Not:
1. Kalemi Mahsus meselesi. Evrakın dağıtılması.
Yokluğumda "Gayya kuyusu" tabirini kullanmışlar, bunu reddederim.[4]

1 "Ragıp Bey Gazi Ayıntab Mebusu" sözcüklerinden buraya kadarki kısmın üzeri çizilmiş. (Y.N.)
2 Bu cümlenin üzeri çizilmiş. (Y.N.)
3 Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart 1922'de Meclis'in üçüncü toplantı yılını açmak üzere yaptığı bu konuşmasının tamamı için bkz. elinizdeki ciltte s.276 vd. (Y.N.)
4 Kalemi Mahsus meselesi ve "Gayya kuyusu" notları, Mustafa Kemal Paşa'nın 6 Mart 1922'de, Meclis'te gizli oturumda yaptığı konuşmayla ilgilidir. Bkz. elinizdeki ciltte, s.315-316. (Y.N.)

Not:

2. Barışa kadar bir terfi tarzı icat etmişler bunun kanunu:

- Esaslı bir terfi kanunnamesi talep olunmaktadır.
- Kürt vaziyeti hakkında.
- Heyeti Vekile vazife ve mesuliyeti kanununun şimdilik ertelenmesi.[1]

6 Mart 338 [1922] Pazartesi Ankara. Gizli celsede askeri vaziyet hakkında izahat verdim.

Celâl Bey evvela gizli, ondan sonra açık celsede İzzet Paşa ve saray hakkında izahat verdi. Bazı hatipler saraya ve İzzet Paşa'ya ait söz söylediler.

Gece saat 11'de Ankara'dan hareket. Sabah saat 9, 7 Mart Biçer'de.

7 Mart 38 [1922] Salı (1)

Saat 10 evvel'de Biçer'den Sivrihisar'a hareket. Yolda Arif Bey'e tesadüf. 12'de varış; ahali, asker karşıladı. Kolordu dairesinde Arif Bey'in evinde yemek.

Belediye, hükümet dairelerini ziyaret, her ikisinde tecil meselesi söz konusu kolordu dairesine harekât sureti planı gündüzden hazırlanmıştı. Kâzım Bey'i çağırtmak, ahzı asker hakkında Müdafaai Milliye ve İktisat vekâletlerine bir emir.

Arif Bey mıntıkasında iaşeye dair Müdafaai Milliye, Maliye, Batı Cephesi'ne bir emir. Burada daha ucuz Ankara'nın menfaati. Yemeklikler çürük gönderiliyor.

Rus hediyeleri hakkında haberleşme.

Akşam eşraftan İbrahim Bey evinde yemek ve orada yatmak.

8 Mart Çarşamba (2):

Saat 8.45'te Sivrihisar'dan hareket.

61. Fırka'nın Paşakadın'daki iki bataryası ile hücum taburunu gördüm. Karakaya'da 191. Alay'ın 2., 3. Taburu'nu teftiş. Her iki mahalde de subaylara söz söyledim.

Saat 11.45'te Karakaya'da 61. Fırka karargâhına dahil Fırka Kumandanı'nın (Salih Bey).[2] Arif Bey beraber harita ve krokileri üzerinde vaziyeti değerlendirme, genel kuvvetlerini, iaşe vaziyetlerini inceleme. Para bunun için borçludur. Bundan sonra yemek. Salon halılarla döşenmiş.

Saat 2.30'da hareket, saat 3.30'da "Döngel"e varış, 174. Alay'ın bir taburunu teftiş. Köylülerle selamlaştık, mevzide gözlem mahalline çıktık.

Düşman mevzilerini uzaktan gördük. Buradan Yaverviran'da 159. Alay'ı gördük. Evvela köylülerle sonra subaylarla görüştük. Köylülerle beraber bir kahve ve çay içtik. Özel bir mahalde hazırlık yapmışlardı. Saat 6'da hareket, saat 7.30'da Sivrihisar'a varış.

9 Mart Perşembe (3)

Saat 7'de kalktım. Biraz kitap okudum. Bazı telgraflar getirdiler. Saat 9'da hareket, saat 10.10'da Aktaş'a 1. Fırka 5. Alay bir hücum taburu bir batarya, bir süvari bölüğünü teftiş, memnun olduk.

1 Önceki sayfadaki "Sözlerimin başında memleketin" sözcüklerinden buraya kadarki kısmın üzeri çizilmiş. (Y.N.)

2 Kaymakam Salih [Omurtak] Bey. (Y.N.)

Saat 11.15'te Belpınar'a hareket, saat 12.10'da varış, 12. Alay'dan 2 tabur 1 bataryа teftiş.

Mevzie düşman vaziyetini inceleme. Saat 1.30'da hareket, 2.15'te "Batık"a varış, 41. Fırka karargâhı. Diğer otomobil geri kaldı. Kırılmış. Yemek. Aziziye'den Mahmud Bey'in gittiği otomobili getirttik. Kendi otomobilimizi gönderip arkadaşları aldırdık. Aziziye'den gelen otomobili kalan otomobili tamir edip beraber getirmek üzere gönderdik. Bir otomobil ile bir kısım arkadaşların saat 5'te Aziziye'ye hareket. Diğerleri otomobilleri bekleyerek kaldılar.

Saat 6'da varış. Ordu K., 2. Kolordu Kumandanı, subaylar, asker, ahali, mektepler, karşılama. Nuri Bey'in evine.

- Saat 8'e doğru İsmet Paşa geldi. Evvela yemek. Yemekten sonra 10 Mart için hareket sureti kararlaştırıldı. Siyasi vaziyet hakkında ve İstanbul'da Yusuf Kemal Bey'in maruz kaldığı muameleye dair malumat verdim. Ondan sonra hafıza Kur'an okuttuk.

Gece rahat ve kâfi uyuyamadım. Saat 1 sonra yattık. 6:7'de uyandım. Tekrar yattım, 7.20'de uyandım.

Bununla beraber sıhhatim fena değildir.

10 Mart 38 [1922] Cuma (4)

Sabah saat 9'da Hüsrevpaşa'da ileri karakol mevzilerine hareket. Saat 11'de varış. Yeniköy Hüsrevpaşa'nın kuzeyinde. Tabur merkezi. Oradan hayvanla bir saatte tepeye çıktık. Bir saat ileri araziyi, mevzii, geri araziyi inceleme, sonra bir saatte köye indik. Bir bölük hazırdı, gördüm. Saat 2 sonrada hazırlanmış bir gölgelik çadırında yemek yedik. Yemek sonunda çadır başımıza devrildi. Rüzgârdan.

Saat 3'te geriye hareket. Asli mevzi üzerine çıkmak tasavvur olunmakta idi. Fakat dönüşte mevziin tamamı görüldüğünden buna lüzum kalmadı.

Yolda Servet Bey Alayı'nı teftiş için toplamış idi. Bizim için zannettik indik, kendisi teftiş edeceğini anlayınca yola devam ettik.

Saat 5 Aziziye, yorgunluk hissettim. Bilhassa güneş yakmıştı. Bir saat kadar uyudum. Sonra vücudumu süngerle sildim. Kâfi istirahat etmiştim.

İsmet, Yakup Şevki ve Selahattin Paşalar gelmişlerdi. Beraber yemek yedik. Bazı telgraflar gelmişti, gördüm. Hafıza Kur'an okuttum. Saat 10'da gittiler. Benim notları yazıyorum. Biraz kitap okuduktan sonra yatacağım. Yarınki planımız üç fırkayı da teftiştir.

11 Mart 338 [1922] Cumartesi (5)

Sabat saat 9'da hareket. Fırka'yı içtima halinde bulduk. Geniş nizamda yol boyunca önünden geçtik. Bazı ufak vaziyetler verdim. Biraz hareket yavaşlığı ve emirleri yanlış anlayış gördüm.

Saat 10.30'da 3. Fırka'nın bulunduğu yere saat 11'de fırkayı içtima halinde bulduk. Önünden geçtik. Subaylar nihayetinde toplandı. Kısa bir nutuk. "1. Ziyaretimden memnuniyet. 2. Bugünkü Türkiye ordusu eski ordulardan faziletçe daha yüksektir. 3. Düşmanlarımız yalnız Yunan ordusu değildir. Onun gerisinde çoktur. Balkan Muharebesi'nden sonraki cehalet. 5. Suikastı nefretle karşıladık, üç senedir mücahede ediyoruz. 6. Düşman ordusu da ihtiyaç içindedir. 7. Davamız. 8. Muvaffak olacaksınız. Geleceğin en şerefli subayları olacaksınız."

- Bundan sonra fırka bir bekleme vaziyeti alacak, basit bir mesele. İleri gittik, hazırlanan çadırda yemek yedik. Yol üzerinde idi.

Fırka yoldan gelen alayı oraya yaklaşınca karşısındaki sırtlar düşman süvarisi tarafından işgal edilmiş olduğunu söylettim. Muharebe oldu. Fırka ve bu alay kumandanı emniyet tertibatı almadıkları için şehit oldular farz ettim. Sonra gördüğüm hataları Fırka Kumandanı'na not ettirdim. Ayrıldık. Şefik Bey'in Fırkası'na saat 11.30'da ulaştım. İçtima halinde evvela önünden geçtik sonra topçuya vazife verdik. Mangadan başlayarak birlikleri büyütmek üzere vazifeler verdim.

Netice: Fırka diğer fırkalar gibi çok güzel, alay ve tabur kumandanlarında acemilik var. Dönüş saat 4'te Aziziye'de.

İsmet, Şevki, Selahattin Paşalarla görüştük. Şevki Paşa hemen Bolvadin'e hareket etti. Yarınki plan: Yolda Şevki Paşa ile buluşacağız. 4. Kolordu'nun sağ kanadından teftişe başlayacağız. Saat 9'da hareket olacaktır. Akşam Bolvadin'e gideceğiz.

Sonra yalnız kaldım, bu notları yazdım. Şimdi kitap okuyacağım.

12 Mart Pazar (6)

Aziziye'den hareket. Yolda 11. Fırka Kumandanı Cemil Bey'le görüşme. Hayvanla asli mevzilerinin sağ kanadına Şevki Paşa ile Kemâlettin Bey ulaştılar. Tepeye çıktık. Asli mevziyi ileri emniyet mevziini inceleme, bundan sonra genel taarruz için ufak bir müzakere. Kemâleddin Bey, Şevki Paşa ile hemfikir olarak Karahisar kuzeyine. Oradan Derbend köyüne indik. 11. Fırka'nın iki alayını teftiş. Güzeldir. Oradan Bolvadin'e hareket. Cadde üzerinde 16. Fırka'yı teftiş. Bolvadin çıkışında memurlar ve ahalinin, talebenin karşılaması. Belediye dairesine indik. Orasını hazırlamışlar. Sağ böbreğim fazla mustarip ediyordu. Derhal yatmaya mecbur oldum. Tamamen hastalanmıştım. Doktor Hulusi Bey geldi. Fazla olarak kalbimde tekattu[1] olduğunu buldu... 3'te bir tekattu var. Muayene ve tedavi. Bütün gece mustarip.

13 Mart Pazartesi (7)

Yatakta. 13/14 yatakta mustarip.

14 Mart Salı (8) fiyevri[2] biraz düştü. Hemen Akşehir'e harekete karar verdik. İyileşinceye kadar teftişe nihayet verildi. Saat 11 evvel'de Çay'a hareket. Orada trende İhsan Paşa ile görüşüldü. O Afyon güneyinden taarruz fikrindedir.

Oradan Akşehir'e. Öğleden sonra 2.20'de varış. İstasyon Caddesi üzerinde Doktor ...nın[3] hanesini hazırlamışlar. Çok rahattır, banyo vesaire yaptırmışlar.

Gelir gelmez soyundum. Yattım. Biraz sonra kalktım. Bisküvi yedim. Doktor geldi, muayene etti. Fiyevri zayıftır, nabız iyidir.

15 Mart Çarşamba (9)

İyiyim. Banyo aldım. İsmet Paşa'nın karargâhına gittim. Beraber geldik. Yemek yedik. İbnürreşid'in vekili diye gelmekte olan zatı gördüm. Şüphelidir. Bir dişim ağrıyordu, çıkarttım. Akşam yemeğini İsmet Paşa ile beraber yedik.

1 Buradaki anlamı, kalp atışlarında ritim bozukluğu. (Y.N.)
2 "Hastalık ateşi" anlamına gelen Fransızca sözcük. Fièvre. (Y.N.)
3 Belgede bu şekilde. (Y.N.)

Saat 1.30'a kadar meşgul oldum. Doktor Hilmi Bey'le
16 Mart Perşembe mühim bir şey yok.

17 Mart Cuma (11)

Evin tertibatı ile meşgul oldum saat 3'e kadar. Yemek. Bu esnada İsmet Paşa Konya Valisi ile geldi. Beklediler, saat 4'e kadar konuştuk, sonra tayyare bölüğünü teftiş. Fazıl Bey ve diğer bir pilot uçtu. Fransızlardan alınan 14 tayyare Adana'ya gelmişti. Havası rüzgârlı ve soğuk, iki tayyare uçurmak istedik, motorları işletmek güç oldu. Biri uçabildi. Karargâha dönüş. Saat 8'e kadar yalnız kaldım. Mustafa Abdülhalik Bey geldi. Hafıza okuttuk. İsmet Paşa da geldi. Yemekten sonra gittiler. Ben de yattım. Saat 11 çok fırtına vardı. Bugün çok limonata bağırsaklarımı ağrıttı, rahatsızım.

18 Mart Cumartesi (12)

Daha iyi kalktım, fakat yine bağırsaklarımda bir gayri tabiilik var. Hava rüzgârlıdır. Banyo almadım. Yatakta biraz kitap okuduktan sonra hazırlandım. Çalışma odasına geçtim. Kitap okudum. Kaput için terzi ile meşgul oldum. Doktor Hulûsi Bey rejimi izah etti. Mustafa Abdülhalik Bey veda için geldi. Kendisi ile saat 9'a kadar bazı idari hususları müzakere ettim. Yemekte İsmet Paşa geldi, Ankara ile Mahmut Paşa hakkında haberleşme.

İstanbul ve Avrupa gazeteleri geldi. Akşam rapor ve son ordu emrini bir erkânıharp subayı izah etti.

Saat 1.30'da İsmet Paşa gitti. Saat 2'ye kadar meşgul oldum, yattım.

19 Mart Pazar (13)

İlaca başladım. 15 gün alacağım. Sırrı Bey, Hasan Bey meseleleri.

20 Mart Pazartesi (14)

Müdafaai Hukuk heyeti, İhsan, Fahreddin Paşalar geldi. İhsan Paşa şikâyet etti. Haksızdır. Açık konuştum. Otomobille gezdim. İsmet Paşa'ya gittim. Beraber bize geldik. Fahreddin Paşa ve erkânıharbini yemeğe davet etmiştim. Hafız Kur'an okudu.

21 Mart Salı (15)

22 Mart Çarşamba (16)

Medreseyi, mektepleri dolaştım. Geç vakit Kazak köyüne gittik. Karanlıkta döndük. Bataklığa saplandık. Dönüşte rahatsız idim.

23 Mart Perşembe (17)

Rahatsızım. Antalya mebusları Mustafa ve Tahsin Beyler geldi. Doktor geldi. Aspirin verdi.

Akşam çok mustarip oldum.

24 Mart Cuma (18)

Mütareke teklifini Celâl Bey bildirdi. Cuma namazında hafız Ulucami'de mevlüt okudu. Ondan sonra gece yarısından sonra saat 5'e kadar Ankara'da Heyeti Vekile ile haberleştim. Görüşümü yazdım. Verilecek cevap hakkında bir şekil bildirdim. Onların bildirdiği notadaki maddelerin bir kısmını kabul ve bir kısmını değiştirmekle yetinmek istiyoruz. Anlaşamadık. Onlar Biçer'de, ben Sivrihisar'da görüşme teklif ettim. Fakat Cumartesi Meclis'te iki taraf görüşlerini beyan ederek Meclis'in de görüşünü almak şartıyla saat 4'ten sonra yattım. Mustarip oldum, saat 7.30'da kalktım.

25 Mart Cumartesi (19)

Banyo biraz rahat ettirdi.

Temasta söz konusu ettiler ve 8-10'da Ankara'dan hareket ettiler.

26 Mart Pazar (20)

Gece yine mustarip oldum, uyandım. Tekrar yattım. Sabah banyo teskin etti. Saat 4'te Akşehir'den trenle hareket. Rus ataşemiliteriyle istasyonda görüştüm.

Trende İsmet Paşa ile de memleketin geleceği, eğitimi, iktisadi canlanması hakkında görüştük. Ordu ve teftiş heyeti hakkında fikir alışverişi

Not: (Heyeti Vekile şu anlarında)

1. Mütareke meselesi
2. Eğitim, öğretmenler (kurs)
3. Medreseler
4. Nahiyeler kanununun çıkarılması ve tatbiki.
5. Maaş

- Çay'da İhsan Paşa, Fahreddin, Emin Beylerle, Bolvadin'de Şevki Paşa. Kemâleddin Beylerle (Yusuf Bey de hazır) Aziziye'de Selahaddin Paşa ile mütarekeye dair küçük konferanslar yaptık. Hemen hepsi hemfikirdir bizimle.

Yolda 41. Fırka'nın hücum taburuna bir tatbikat yaptırdım. Otomobilimiz kırıldı. Diğerine bindik, saat 8'de Sivrihisar'a varış.

Heyeti Vekile, ahali, asker tarafından karşılanma. Yemekten sonra saat 5'e kadar müzakere. Daha sonra izah edemediğim görüşü kabul ettiler. Tespit ettik. Yusuf Kemal Bey'den gelmekte olduğu ve beklenmeye ait telgrafı aldım. Heyeti Vekile yarın dönemeyecek; Meclis'e müzakeremiz neticelerini ve keyfiyeti bildirdik.

27 Mart Pazartesi (21)

Not:

1. Frunze gideli bir şey verilmemiştir.

- 11 vagon fişek teslim ettik diyorlar?
- Bir radyo verdik. Alamadık.
- Bir fişek fabrikası da Batum'da, bazı alet ve edevatı henüz Moskova'da; ancak onlarla istifade edilebilir bir hale gelir.

- Geçen seneden bakiye para 3,5 altın ruble Tiflis'e geldi diyorlar. Halbuki bu 45 milyon lira.

- 338 [1922] senesi için 10 milyon ruble verecekler.

- Top

Öğleden sonra saat 6'da Heyeti Vekile hareket. Akşam saat 8'de Aralof ile Abilof geldiler. Ciddi bir şey görüşmedik. Yemekten sonra ayrıldık.

28 Mart Salı (22)

Sefirlerle beraber Akşehir'e, yolda yol boyunca 1., 41. Fırka kıtalarını, 16. Fırka toplu gördük. Küçük tatbikatlar alaylara.

2. Ordu karargâhında bir kahve, 1. Ordu karargâhında çay, trenle Akşehir'e, yemek. Ayrıldık.

29 Mart Çarşamba (23)

Öğle yemeğinde buluştuk. Mütareke meselesi üzerine müzakere. Akşam yemeğinde gelmek üzere gittiler.

30 Mart (24)

Otomobille çay ve yemek, sünnet çocuklarını ziyaret, 1. Kolordu'nun muayene mahalline. Kolordu ve fırka kumandanlarına "Bir senede iki zafer..."[1]

Muayeneden sonra geçit töreni. Eğlence, akşam tiyatro.

31 Mart Cuma (25)

Trenle Akşehir'e dönüş. Bizde yemek. Akşam yemeğini İsmet Paşa'da, ondan sonra İsmet Paşa'nın bürosunda. Sefirler, Kâzım Paşa ikinci nota üzerinde münakaşa.

Sefirler:

1. Ermenistan kendini müdafaa edecek.
2. Belki Kafkas Federasyonu ve Rusya.
3. Boğazlar hakkında Gürcistan, Moskova, Ukrayna.
4. Kendi himayelerinde bir hükümdara kalır.

Türkiye'yi kime karşı kullanacaklar. Bu noktaları temin edecekler.

1 Nisan 338 [1922] Cumartesi (26)

1. Selamlamak. 2. Ordumuzun millet ve memlekete yapmış olduğu hizmet. 3. Edeceği hizmet mühimdir. 4. Bütün millet orduya emanet. 5. Davamız nedir? 6. Düşmanlarımız. 7. Ordunun içinde bulunduğu müşkülat. 8. Orduda samimiyet ve karşılıklı itimat, tam dayanışma. 9. Ordu âlâ, mahv, ihya.[2] 10. Ordumuz mukaddes mücahede yapıyor. Gelecekte en şerefli insanlar ordumuz mensupları olacaktır. 11. Fedakârlığınızın devam edeceğinden eminim.

1 Konuşma *Hâkimiyeti Milliye*'nin 31 Mart 1922 tarihli sayısında yayımlanmıştır. Bkz. elinizdeki ciltte s.351. (Y.N.)

2 Âlâ, mahv, ihya: Çok iyi, yok olma, canlanma anlamında. Konuşmasında belirteceği fikirler için anahtar sözcükler. (Y.N.)

# ADANA HAVALİSİ KUMANDANI MUHİDDİN PAŞA'YA, MÜDAFAAİ MİLLİYE VEKÂLETİ'NE, BATI CEPHESİ'NE, ADANA VE AYINTAB MINTIKALARI KUMANDANLIKLARINA, ELCEZİRE, DOĞU CEPHELERİ, MERKEZ ORDUSU VE ANKARA KUMANDANLIKLARI'NA*

(1 KASIM 1921)

Ankara
1.11.37 [1921]

Tezkere Adana Havalisi Kumandanı Muhiddin Paşa Hazretleri'ne

Şifre { Adana ve Ayıntab Mıntıkaları Kumandanlıklarına,
Elcezire, Batı, Doğu Cepheleri, Merkez Ordusu Kumandanlıklarına

Tezkere Müdafaai Milliye Vekâleti'ne, Ankara Kumandanlığı'na

1. Yapılan anlaşma icabınca, Fransızlar tarafından tahliye edilecek olan Adana havalisinde, Adana vilayetiyle İçel, Mersin, Kozan, Maraş, Cebeli Bereket sancaklarını ve Urfa sancağının Fırat batısındaki Halep vilayetinin Suriye sınırı kuzeyinde kalan kısımlarını ihtiva etmek üzere, Mirliva Muhiddin Paşa Hazretleri'nin emri altında Kolordu salahiyetiyle bir Adana Havalisi Kumandanlığı teşkil edilmiş ve bu mıntıka dahilindeki kuvvetler tümüyle belirtilen kumandanlık emrine verilmiştir.

2. Adana Havalisi Kumandanlığı emrinde, Ayıntab Mıntıkası Kumandanlığı'ndan başka, ayrıca fırka salahiyetinde ve merkezi Osmaniye ve Mersin olmak üzere, Cebeli Bereket ve Mersin mıntıka kumandanlıkları da teşkil edilecek ve şu anda Pozantı'da bulunan Adana Mıntıka Kumandanlığı lağvedilecektir.

Ayıntab Mıntıka Kumandanlığı'nın merkezi de daha sonra Ayıntab'a naklolacaktır.

3. Adana Havalisi Kumandanı, mıntıkasına vardıktan sonra, belirtilen mıntıka kumandanlıklarının sınırını yeniden tayin edecek ve neticeyi Erkânıharbiyei Umumiye'ye bildirecektir.

* Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı İstiklâl Harbi Arşivi, Klasör 600, Dosya 156. Fihrist 3'ten fotokopisiyle birlikte aktaran: *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Ocak 1998, sayı 105, Belge No: 2938, s.12-13. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

4. Adana Havalisi Kumandanı Muhiddin Paşa Hazretleri'ne, Müdafaai Milliye Vekâleti'ne, Batı Cephesi'ne, Adana ve Ayıntab Mıntıkaları kumandanlıklarına tebliğ ve malumat için Elcezire, Doğu Cepheleri, Merkez Ordusu ve Ankara kumandanlıkları'na yazılmıştır.

Fevzi M. Kemal

MÜDAFAAİ MİLLİYE VEKÂLETİ'NE*

(1 KASIM 1921)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet 6/953

Ankara
1.11.37 [1921]

Müdafaai Milliye Vekâleti'ne

28.10.37 [1921] tarihli ve 6/943 numaralı tezkereye ektir.

Türkiya Büyük Millet Meclisi'nin 31.10.37 [1921] tarihli 103. toplantısının üçüncü celsesinde kabul edilen 160 numaralı kanun icabınca Başkumandanlık müddetinin 5 Teşrinisani 337'den [5 Kasım 1921] itibaren üç ay uzatıldığı. söz konusu Meclis Riyaseti Celilesinin 31.10.37 [1921] tarih ve 1066/1932 numaralı tezkeresinde bildirilmiştir, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
M. Kemal

* Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı Dairesi Arşivi, Dolap 23, Göz 4, Klasör 1394, Dosya 23'ten fotokopisiyle birlikte aktaran: *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Aralık 1966, sayı 58, Vesika No: 1331. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

## MOSKOVA'DA SEFİRİ KEBİR FUAT PAŞA'YA*

## (3 KASIM 1921)

Moskova'da Sefiri Kebir[1] Fuad Paşa Hazretleri'ne

Aziz Kardeşim,

Büyük Millet Meclisi üyelerinden Ardahan Mebusu Hilmi Bey; Enver, Halil Paşalarla arkadaşlarına hakiki vaziyeti izah ve hareket suretlerine dair bazı görüşler beyan etmek üzere seyahat eylemektedir. Kendisine gereken kolaylıklarda bulunulmasını rica eder, muhabbetle gözlerinizden öperim kardeşim.

3 Teşrinisani 37 [3 Kasım 1921]

M. Kemal

* Fotokopisiyle birlikte aktaran: General Sami Sabit Karaman, *İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa (Trabzon ve Kars Hâtıraları 1921-1922)*, Selüloz Basımevi, İzmit, 1949, s.40-41. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.
Mustafa Kemal Paşa'nın el yazısıyla kaleme alınan yukarıdaki mektup, Ardahan Mebusu Hilmi Bey'e verilmiştir. Hilmi Bey, Rusya'ya geçmek için 18 Kasım 1921'de gittiği Trabzon'da 13. Fırka Kumandanı Sami Sabit (Karaman) ile görüşür ve mektubu gösterir. Bunun üzerine Sami Sabit, Kâzım Karabekir Paşa ve Mustafa Kemal Paşa arasında bir dizi haberleşme olur. Mesele halloluncaya kadar Hilmi Bey'in vapura binmesi engellenir. Sonuçta, yukarıdaki mektup, Ali Fuat Paşa'ya verilmeden önce, Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafı üzerine Sami Sabit tarafından Hilmi Bey'den alınır. Konuyla ilgili diğer yazışmalar için bkz. elinizdeki ciltte s.96-97, 100-105, 109-111, 240. Ayrıca bkz. General Sami Sabit Karaman, *aynı eser*, s.38-50 vd; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990, s.207 vd. (Y.N.)

1 Sefiri kebir: Büyükelçi. (Y.N.)

## PIERRE LOTI'YE MEKTUP*

## (3 KASIM 1921)

*Türkiya Büyük Millet Meclisi bir mektupla memleketimizin civanmert dostu Pier Loti cenablarına minnet ve şükranını beyan etmekte ve kendisine bir Anadolu halısı hediye etmektedir.*

*Dün Büyük Millet Meclisi Sivas Mebusu Rasim Bey'in asil ve müstesna bir ruh ve lisan ile Türklük meziyetlerini terennüm ve milli davamızın müdafaasına kendini vakfeden Mösyö Pier Loti'ye. Paris temsilcimizin gidişi münasebetiyle Türk milletinin selam ve şükranını ve yüce Meclis namına mahalli bütçeden münasip bir hediyenin gönderilmesi hakkındaki teklifi pek isabetli bulunduğu bir mektupla kendisine teşekkür edilmesini ve hediyenin seçimini Riyaset Divanı'na havale etti. İstihbaratımıza göre, Riyaset Divanı aziz dostumuza pek kıymettar bir hediye sayılacak olan bir taban halısı hediye etmektedir. Bu halı Paris Temsilcimiz Ferit Bey tarafından gönderilecek ve kendisine takdim olunacaktır. Aynı zamanda Meclis namına Mustafa Kemal Paşa Hazretleri de aşağıdaki özel mektubu göndermektedirler:*

Türkiya Büyük Millet Meclisi, Paris Temsilcisi'nin hareketinden istifade ederek. Türklerin büyük ve asil dostuna karşı beslediği minnet ve şükran hislerini tekrar beyan etmeyi kendine bir borç bilmiştir. Tarihin en karanlık günlerinde sihirli kalemiyle daima kendi hakkını teyit ve müdafaa etmiş olan ulvi üstada karşı Türk milletinin mütehassis olduğu derin ve sonsuz muhabbet ve sevgiye, bağımsızlık mücadelesinde şehit düşen erkeklerimizin yetim bıraktığı kızlar tarafından gözyaşları arasında dokunan bu halı şahadet edecektir. Naçiz kıymeti işaret ettiği manadan ibaret olan bu hediyemizin hakkın dostu ve civanmert büyük Fransıza karşı duyduğumuz şükran hissine delil olarak anlamanızı ve kabul buyurmanızı rica ederiz.

3 Teşrinisani 1337 [3 Kasım 1921]

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan Gazi
Mustafa Kemal

* *Hâkimiyeti Milliye*, 4 Kasım 1921, Numara: 343, s.1; *Vakit*, 16 Kasım 1921, sayı 1413. Eski yazı metinler Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

## ALİ HAYDAR MİTHAT BEYEFENDİ'YE*

## (3 KASIM 1921)

Ankara, 3 Teşrinisani 1337 [3 Kasım 1921]

Mektubunuzu aldım. Samimi yazılarınızdan mütehassis oldum. Mali işlere ait görüşünüzü ait olduğu vekâlete tebliğ ettim. İstanbul'a Anadolu'yu temsile salahiyet ve memuriyetle henüz kimse tayin edilmemiştir. Bu iddiada bulunup muhite kötü tesir edenler varsa, bunlar kimlerdir? Tekzip edilmek üzere bildirilmesini rica ederim, Efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
M. Kemal

* Ali Haydar Mithat, *Hâtıralarım 1872-1946*, Mithat Akçit Yayını, İstanbul, 1946, s.344.

## HAYATİ BEY'E*

## (4 KASIM 1921)

*Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan*
*Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne*

*Ankara*

*4.11.1337 [1921] tarih ve 414 No.ludur*
*Malta'dan dönen Ferik Cevat Paşa, Mirliva Yakup Paşalar Hazretleriyle, Millet-vekili Rauf Bey, Erkânıharp Miralayı Mürsel Beyefendiler Ankara'ya doğru 4.11.1337 [1921] saat 8.30 (öğleden evvel) yaylı araba ile İnebolu'dan hareket ettiklerini arz ederim.*

*İrtibat Subayı Kemal*

Hayati Bey'e,

Rauf Bey bizde misafir olacaktır. Diğer zevat Fevzi Paşa Hazretleri'nde misafir olacaklardır.

Mustafa Kemal

* Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Özel Arşivi (Kurtuluş Savaşı) AA/812-826'dan yukarıdaki şekliyle aktaran: E. Zekâi Ökte, "Anadolu Harekâtına Kimler Nasıl ve Ne Zaman Katıldılar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Kasım-Aralık-Ocak 1973-1974, sayı 74-75-76, s.35.

## BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE KONUŞMA

## ORDU KUMANDANLARININ MÜLKİYE VAZİFELERİNE MÜDAHALESİ HAKKINDA*

## (7 KASIM 1921)

*Durak B. (Erzurum): [...] Geçenlerde Refet Paşa Hazretleri bu kürsüde buyurmuşlardı ki, biz bir zaman zaruret neticesi olarak kumandanlara emir verdik, kumandanlar mıntıkaları dahilindeki mülkiye memurlarına emir veriyorlardı. Halbuki bunun esasen kanuna aykırı bir şey olduğu meydandadır. Bu emri geri almış mıdır? Bundan sonra bu emirler devam edecek midir? Alınmamış ise çok rica ederiz bu emri geri alsınlar. Mülkiyenin vazifelerine hiçbir suretle askeriye tarafından müdahale olunmasın. Bunu rica ediyorum.*

Mustafa Kemal Paşa: Müsaade buyurulursa ve Paşa Hazretleri de müsaade buyururlarsa bu sorunuza bendeniz Başkumandan sıfatıyla cevap vereyim.

Dahiliye Vekâleti memleket dahilinde, memleketin her noktasında bütün manasıyla asayiş ve inzibatın teessüsünün temini mesuliyetini kabul ettikçe ve buna muktedir olduğunu ifade ettikçe, ordular ve ordu kumandanları Dahiliye Vekâleti'nin yapmaya mecbur olduğu hiçbir işe müdahale etmeyecektir. *(Teşekkür ederiz sesleri.) (Alkışlar.)*

* *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,* 1340-1338, Ankara, Türkiya Büyük Millet Meclisi Matbaası, c.14, s.117'deki eski yazı zabıt Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur. Ayrıca bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi,* Devre 1, c. 14, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s.123.
Mustafa Kemal Paşa bu konuşmayı, Büyük Millet Meclisi'nin 7 Kasım 1921 günü öğleden sonra saat 3.30'da açılan ve riyasetini Hasan Fehmi Beyefendi'nin yaptığı 106. toplantı 2. celsesinde yapmıştır. (Y.N)

## MOSKOVA'DA TÜRKİYE SEFİRİ KEBİRİ ALİ FUAD PAŞA'YA*

(8 KASIM 1921)

No: 2/656
Şifre

Moskova'da Türkiye Sefiri Kebiri[1] Ali Fuad Paşa Hazretleri'ne

C.17 Teşrinievvel 37 [17 Ekim 1921]

Telgrafnamenizi 8 Teşrinisani 37'de [8 Kasım 1921] 22 günde aldım. Cemal Paşa şimdiye kadar dürüst hareket etti. Aynı tarzda devam ederse kendisini takviye edeceğiz. Her halde Enver vesaire ile alakasını kesmelidir. Bunları benim tarafımdan açıkça kendisine söyleyiniz. Medine Muhafızı Fahrettin Paşa'yı Afgan Sefiri yaptık. Cemal Paşa'nın Afganistan'daki mesaisini yavaş yavaş millete anlatarak mevkiini sağlamlaştıracağım. Şimdiye kadar olan bildirimlerini iyi kabul ve mümkün olanlarını tatbik ettim. Onun tarafından telgraf ve devletlinizin yazısını bekliyorum.

8.11.37 [1921]

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Klasör 36, Dosya 109-A/107, Fihrist 12-9'dan fotokopisiyle birlikte aktaran: *Atatürk Özel Arşivi'nden Seçmeler II*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s.55-56. Ayrıca bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa,* c.3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, s.561-563; Ali Fuad Cebesoy, *Moskova Hatıraları,* Vatan Neşriyat, İstanbul, 1955, s.298. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Sefiri kebir: Büyükelçi. (Y.N.)

## MÜDAFAAİ MİLLİYE, DAHİLİYE VE ERKÂNIHARBİYEİ UMUMİYE VEKÂLETLERİNE*

(9 KASIM 1921)

2/660
Tezkere

9 Teşrinisani 1337 [9 Kasım1921]

*Tebliğ edilmiştir.*
*Yaver Beylere elden verilmiştir. 9 Hayati*

Müdafaai Milliye ve Dahiliye ve Erkânıharbiyei Umumiye Vekâletlerine

1. İstanbul'a gitmek isteyen Samsunlular hakkında incelemeler icrası hakkında Merkez Ordusu Kumandanlığı'nca Topçu Müfettişi Kaymakam Kemal Bey'in riyasceti altında önceden Samsun'a gönderilmiş olan soruşturma heyeti tarafından şimdilik soruşturmanın durdurulması, belirtilen ordu kumandanlık vekâletine tebliğ edilmiştir.

2. Müdafaai Milliye ve Dahiliye ve Erkânıharbiyei Umumiye vekâletlerine yazılmıştır.

Başkumandan
Mustafa Kemal

*Erkânıharbiyei Umumiye:*
*8.11.37 [1921] tarih ve 7113 numaralı tezkereye cevaptır.*

* Aslı Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 4453'te bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

DAHİLİYE VEKÂLETİ'NE*

(10 KASIM 1921)

Tezkere
6/975

Ankara
10 Teşrinisani 337 [10 Kasım 1921]

Dahiliye Vekâleti Celilesine

8 Teşrinisani 337 [8 Kasım 1921] tarih ve 5519 numaralı tezkereye cevaptır.

İstanbul'a gitmek isteyen Samsunlular hakkında askeriye tarafından icra edilmekte olan soruşturmanın şimdilik durdurulması, Merkez Ordusu Kumandanlığı'na yazılmış ve keyfiyet 9.11.37 [1921] tarih ve 2/660 numaralı tezkere ile vekâleti celilelerine de tebliğ edilmiştir, Efendim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 4448'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

## MÜDAFAAİ MİLLİYE, DAHİLİYE VE ERKÂNIHARBİYEİ UMUMİYE VEKÂLETLERİ'NE*

(12 KASIM 1921)

Tezkere
1/1298

Ankara
12 Teşrinisani 1337 [12 Kasım 1921]

Müdafaai Milliye, Dahiliye ve Erkânıharbiyei Umumiye Vekâletlerine

9 Teşrinisani 337 [9 Kasım 1921] tarih 2/660 numaralı tezkereye ektir.

İstanbul'a gitmek isteyen Samsunlular hakkındaki meselenin Canik Mutasarrıflığı'na bırakılması ve bundan böyle söz konusu meseleler ile meşgul olunmamasının 1. Fırka Kumandanlığı ile Samsun Merkez Kumandan Muavinliği'ne tebliğ edilmiş olduğu ve Kaymakam Kemal Bey riyasetindeki soruşturma heyetinin de Amasya'ya dönmesi için emir verildiği, Merkez Ordusu Kumandanlığı Vekâleti'nden gelen şifrede bildirilmiştir, Efendim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 4446'da bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ercümend Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

# DOĞU CEPHESİ KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR PAŞA'YA*
## (13 KASIM 1921)

Zata mahsustur.

Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

Ankara
13.11.1337 [1921]

Meclis'te epey zamandan beri askeri reisler aleyhinde gizli, açık bazı tezahürat görülmektedir. Bu cereyanı doğurmak ve devam ettirmek isteyenlerden bir kısmının gayesi, genel olarak ve normal şekilde bir mülki hükümetin bütün nüfuzuyla istikrarını görmek, harp vazifeleri haricindeki hususlara askeri müdahalelerin vukuunu men etmekten ibarettir. Bir kısmını teşkil eden üyeler, fevkalade tedbirleri gerektiren devrin geçtiği ve dolayısıyla bütün işlerin ve muamelelerin kanun hükümleri dairesinde yalnız alakadar mülkiye ve adliye dairelerinin faaliyeti ile tahşiti lazım geldiği kanaatindedirler. Diğer bir kısım üyeler vardır ki, görünüşte bu teorinin örtüsü altına gizlenerek her vesile ile milli davaya öncü olanların nüfuzunu keser, iktidar ve namus erbabından bulunan askeri reisleri vazifelerinden uzaklaştırmak ve neticede memleketin maddi ve manevi kuvvetlerini kendileri için sevap sayılan bir istikamete yöneltmek istiyorlar. Bugünkü muktedir reislerinden uzaklaşacak ordunun herhangi bir vatani vazifeyi yapmaya yarar bir keyfiyet ve niceliği kaybedeceğinden gafletle ve yalnız boş bir kastla mesai eden bu ikinci kısmın faaliyetinin semeresi kendilerine talep olunan neticeyi verirse, hasıl olacak vaziyet ordunun tam bozgunu ve neticede vatanın tamamen yok olması demek olacağından, bütün kuvvet ve kudretimizle bu fikir ile mücadele edilmektedir. Bu mücadelede büyük bir şiddetle devam olunacak. Memleketin harap olması neticesini doğurmak mahiyetinde bulunan bu cereyanı durdurmak için icap eden her şey yapılacaktır. Bununla beraber, bahsolunan azınlığın Meclis'te tehlikeli bir kuvvet yapması şimdilik muhtemel değildir. Son zamanda Nurettin Paşa Hazretleri'nin Merkez Ordusu Kumandanlığı'ndan ayrılmasını icap ettiren sebepler hakkında malumat arz etmek için belirtilmesini faydalı gördüğüm biraz önceki izahattan[1] adı geçen paşanın bu muameleye maruz kalmasının en kuvvetli sebebi, her türlü muamelelerde genel bir şikâyete meydan vermiş olması... olduğumu[2] ilave etmek isterim. Bununla beraber, Nurettin Paşa Hazretleri hakkında şikâyet edi-

* Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s.1044-1045.
1 Aslı "izahatı anifeden". (Y.N.)
2 "Olduğunu" olmalı. (Y.N.)

len hususların büyük bir kısmının dikkatli bir incelemeden sonra kendisi için töhmet sebebi olmayacağına şüphe yoktur. Öteden beri keyfi muamelelerinden ve ihtilasatından[1] bahsedilen Nihad Paşa dahi Meclis'te müzakereye mahal kalmadan vazifesinden alınmış ve Ankara'ya hareket edilmiştir. Meclis'in büyük çoğunluğu ve iyi niyetle hareket eden tabakası bir iki zatın vazifelerinden uzaklaştırılmalarıyla tatmin edilmiş olmakla beraber, ordunun başındaki bütün zevata hücum etmek isteyen ve bu arada Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir ve Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşalar Hazretlerine kadar taarruzlarını genişletmek kararında bulunanlar, beher gün bu maksatları için vesile ve fırsat beklenilmekte, mevcudiyeti anlatılmaktadır. Böyle bir teşebbüs vukuunda ordu arzu ettikleri neticeye ulaşmalarını engellemek için mümkün olan her şeyi yapmak, Meclis çoğunluğunun fikri selimine[2] karşı meselenin kati vehametini anlatmak, Meclis'le hakikati karşı karşıya bırakmak kararındayız. Dahiliye Vekili Fethi Beyefendi memleketin teşkilat ve mülki kuvvetlerini emniyet ve milli asayişin devam ettirilmesini kâfil olacak bir şekilde tamir etmiş ve açıklığa kavuşturmuş bulunuyorlar. Mülki vasıtalar ile memlekette huzurun temini mümkün olduğu takdirde orduların yalnız cepheleriyle meşgul olmalarındaki fayda büyük olduğu gibi, Meclis çoğunluğunun da eğilimlerini tatmine kâfi geleceğinden, bu takdirde söz konusu olumsuz cereyanlara saha kalmayacağı tabiidir.

Hasbihal tarzında olarak Doğu ve Batı cepheleri kumandanlarına arz edilmiştir.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

1 İhtilasat: Çalmalar, kapmalar, aşırmalar. (Y.N.)
2 Fikri selim: Sağlam, kusursuz düşünce. (Y.N.)

## KONYA'DA AMİL ÇELEBİ ŞEREFETTİN EFENDİ HAZRETLERİ'NE ADAPAZARI'NDA ŞEYH SEYFETTİN EFENDİ HAZRETLERİ'NE SİNOP MÜDAFAAİ HUKUK CEMİYETİ HEYETİ MERKEZİYESİ RİYASETİ'NE ERGANİ MADENİ MUTASARRIFI ABDÜLAZİZ BEYEFENDİ'YE*

(14 KASIM 1921)

Ankara
14 Teşrinisani 1337 [14 Kasım 1921]

Telgraf
6/986

Konya'da Amil Çelebi Şerefettin Efendi Hazretleri'ne
Adapazarı'nda Şeyh Seyfettin Efendi Hazretleri'ne
Sinop Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesi Riyaseti'ne
Ergani Madeni Mutasarrıfı Abdülaziz Beyefendi'ye

C. Samimane tebriklerine ve hissiyatlarına teşekkür eder ve bilmukabele mevlidi nebeviyi[1] tebrik eylerim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: VII-2-a, D: 90, F: 7'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki tarafından okunmuştur.
1 Mevlidi nebevi: Hz. Muhammed'in doğumu. (Y.N.)

# AZERBAYCAN SEFİRİ ABİLOF ŞEREFİNE NUTUK*

## (14 KASIM 1921)

*Dün gece, evvelce haber verdiğimiz üzere Azerbaycan Sefiri şerefine Afgan Sefarethanesi'nde mükellef bir ziyafet çekilmiştir. [...] Ziyafette Başkumandan Paşa Hazretleri, Azerbaycan ve Rus sefirleri ve Heyeti Vekile üyeleri bulunmuş ve samimi nutuklar söylenmiştir. [...] Abilof Hazretleri'nin nutkundan biraz sonra Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ayağa kalkarak aşağıdaki nutku irat buyurdular:*

Sefir Hazretleri,

Şu davetiniz yekdiğerini seven zevatı bir araya topladı. Bu buluşmadan dolayı pek çok teşekkür ederim. Hakikaten bu gibi buluşmalar, aramızda mevcut bulunan muhabbeti daha ziyade geliştirmektedir. Ankara'da bulunmakla bizleri şereflendiren Sefir Hazretleri'nin nutuklarındaki bir noktaya temas edeceğim: Azerbaycanlıların bağımsız mevcudiyetleri bizim için büyük bir şereftir. Azerbaycan'ın böyle bir bağımsızlığa nail olmasından dolayı kendimizi mesut saymaktayız. Doğu milletlerini bağımsız olarak aramızda bulundurmaya sebep olan Rus inkılabını hürmetle yâd ederim. Afgan hükümet ve milletinin Türkiya'ya karşı olan dostluğu pek kıymetlidir.

Toplanmamız Panislamizme yönelik değildir; mazlumların zalimlere karşı birliğidir ve bunun muvaffakiyete mazhar olacağından eminim. Türkiya, emperyalizme karşı mücadelesiyle iyi misal olmuş ise, bundan pek büyük bir bahtiyarlık duyacağım.

Bu gecenin etkeni olan Sefir Hazretleri'ne teşekkürlerimi arz ederim.

* *Hâkimiyeti Milliye*, 15 Kasım 1921, Numara: 353, s.2; *Açık Söz*, 21 Kasım 1921, sayı 340, s.2; *Vakit*, 30 Kasım 1921, sayı 1427. Ayrıca bkz. Sadi Borak, *Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Şubat 1997, 2. Basım, s.138-139. Konuşmanın bir özeti için bkz. Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı Arşivi, F. 132, Op. 4, P. 66, D. 66, L. 277'den aktaran: *Mejdunarodnaya Jizn* dergisi, 1963, sayı 11, s.150.
*Hâkimiyeti Milliye* ve *Vakit*'teki eski yazı metinler Ahmet Hezarfen, *Açık Söz*'deki Kemal Şenoğlu, *Mejdunarodnaya Jizn*'deki Rusça metin ise Mehmet Perinçek tarafından okunmuştur.
Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması, *Vakit*'te şu şekilde aktarılmaktadır:

> "Yekdiğerini seven insanları buluşturmak, samimi bir görüşmeye mazhar etmek için bu gece vuku bulan davete özel olarak teşekkür arz ederim. Hakikaten böyle samimi buluşmalar dostluğu en geniş ölçüde geliştirir. Ankara'da bulunmakla hepimizi müşerref eden Azerbaycan Sefiri hakkında söylemiş olduğumuz sözlerden bir noktaya temas etmek istiyorum. Doğu milletleri gelecekte kazanacağı feyz ve yüceliği bugünkü mevcudiyetlerinden alabilirler. Doğu milletlerinin bu suretle hürriyet ve bağımsızlığını elde ederek bütün cihanda bizim gibi harekette bulundurmakla neticelenen Rusya büyük ihtilalini büyük bir takdir ile yâd etmek isterim. Doğunun asil milletleri emperyalistler arasında ah ve inliltiler içinde kalmıştır. Bunlara son ve kati darbelerin indirilmesi lazım geldiğine kanaat hasıl edecek raddededir. Mazlumların birleşmesi, zalimin bütün cihanda anlaşılması lazımdır. Doğulular arasındaki dayanışmadan bu mücahedede muvaffakiyet hasıl olacağına şüphe yoktur. Türkiya şimdiki mücadelesine hürriyet ve bağımsızlık uğrunda hakkını emperyalistlere karşı tanıtmak için iyi misal olarak tanıtmakta ise pek bahtiyarlık olacaktır. Sefir Hazretleri'nin bu geceki samimi sohbetin etkeni olduklarından dolayı kendilerine teşekkürlerimi tekrar ederim." (Y.N.)

## BOŞALAN MAARİF VEKÂLETİ'NE GÖSTERİLEN ADAYLARDAN BİRİNİN SEÇİLMESİ HAKKINDA TEZKERE*

(17 KASIM 1921)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Hamdullah Subhi Beyefendi'nin istifası üzerine boşalan Maarif Vekâleti'ne aşağıda isimleri yazılı adaylardan birinin seçilmesi için lüzumlu muamelenin yapılmasını rica ederim, Efendim.

17.11.1337 [1921]
Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Vehbi Bey (Karesi), Zekâi Bey (Adana), Müfid Efendi (Kırşehir), Yunus Nâdi Bey (İzmir), Mahmud Esad Bey (İzmir), Sırrı Bey (İzmit), Hamdi Bey (Canik), Enver Bey (İzmir).

* *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 1340-1338, Ankara, Türkiya Büyük Millet Meclisi Matbaası, c.14, s.345'teki eski yazı zabıt Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur. Ayrıca bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, c.14, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s.252.
Mustafa Kemal Paşa'nın bu tezkeresi, Büyük Millet Meclisi'nin 17 Kasım 1921 günü öğleden sonra saat 3.15'te açılan ve riyasetini Birinci Reis Vekili Hasan Fehmi Beyefendi'nin yaptığı 112. toplantı 2. celsesinde okunmuştur. (Y.N.)

## BOŞALAN NAFIA VEKÂLETİ'NE GÖSTERİLEN ADAYLARDAN BİRİNİN SEÇİLMESİ HAKKINDA TEZKERE*

(17 KASIM 1921)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Ömer Lûtfi Beyefendi'nin istifası üzerine boşalan Nafıa Vekâleti'ne aşağıda isimleri yazılı adaylardan birinin seçilmesi için lüzumlu muamelenin icra buyurulmasını rica ederim, Efendim.

17.11.37 [1921]
Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Selâhaddin Bey (Mersin), Emin Bey (Bursa), Sırrı Bey (İzmit), Hüsrev Bey (Trabzon), Zekâi Bey (Adana), Rıza Bey (İstanbul), Haydar Bey (Van), Ferid Bey (Çorum), Vehbi Bey (Karesi), Rauf Bey (Sivas).

* *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 1340-1338, Ankara, Türkiya Büyük Millet Meclisi Matbaası, c.14, s.245-246'daki eski yazı zabıt Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur. Ayrıca bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, c.14, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s.252-253.
Mustafa Kemal Paşa'nın bu tezkeresi, Büyük Millet Meclisi'nin 17 Kasım 1921 günü öğleden sonra saat 3.15'te açılan ve riyasetini Birinci Reis Vekili Hasan Fehmi Beyefendi'nin yaptığı 112. toplantı 2. celsesinde okunmuştur. (Y.N.)

MÜDAFAAİ MİLLİYE VEKÂLETİ'NE
BATI CEPHESİ KUMANDANLIĞI'NA
MİRLİVA YAKUP ŞEVKİ PAŞA'YA*

(18 KASIM 1921)

Ankara
18.11.37 [1921]

Müdafaai Milliye Vekâleti'ne - Tezkere
Batı Cephesi Kumandanlığı'na - Şifre
Mirliva Yakup Şevki Paşa Hazretleri'ne - Tezkere

1. Batı Cephesi'nde bulunan kıtaların Batı Cephesi Kumandanlığı emrinde olarak iki ordu halinde tertip ve idaresi tensip edilmiştir. Menzil genel hizmetleri Cephe Kumandanlığı'nca yürütülecektir.

2. 2. Ordu'nun kumandanlığına Mirliva Yakup Şevki Paşa Hazretleri tayin olunmuştur.

3. 2. Ordu karargâhı, Batı Cephesi'nce, Müdafaai Milliye Vekâleti'yle haberleşilerek teşkil edilecektir.

4. Müdafaai Milliye Vekâleti'ne, Batı Cephesi Kumandanlığı'na ve Mirliva Yakup Şevki Paşa Hazretleri'ne tebliğ edilmiştir.

Fevzi

Başkumandan
M. Kemal

* Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Arşivi, Dolap 27, Göz 2, Klasör 1579, Dosya 7'den fotokopisiyle birlikte aktaran: *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Aralık 1966, sayı 58, Vesika No: 1334. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

## MOSKOVA SEFARETİ'NE*

(20 KASIM 1921)

20.11.37 [1921]/3725

Moskova Sefareti'ne

C. 14.10.37 [1921] tarih ve 985 numaralı ve 993 numaralı ve 17 Teşrinievvel 37 [17 Ekim 1921] tarihli ve 18 Teşrinievvel [18 Ekim] tarihli ve 998 numaralı şifrelere cevaptır.

Madde 1. Rus siyasetimizin esas hatları ve bu konuda takip olunacak gayeler şunlardır:

Madde 1.[1] Ruslardan mümkün mertebe çok silah ve para almak.

2. Kendilerini dostluğumuzdan şüpheye düşürmemek ve geleceğimizi Rusya ve Doğu milletleriyle müştereken harekette gördüğümüzü anlatmak. Buna dayanarak son Fransız anlaşmasında, Ruslarla diğer Sovyet cumhuriyetlerini alakadar edecek hiçbir maddenin bulunmadığını tekrar ve tekrar temin buyurabilirsiniz.

3. Misakı Milli'mizde ısrarlı olduğumuzu ve bunun Rusya'nın dahi menfaatlarına uygun geldiğinden, kendilerinden kâfi derecede yardım beklemekte haklı olduğumuzu anlatmak. Misakı Milli'mizi Batı'ya tanıtmaktan vazgeçemeyeceğimizi ve bu hususta Rusya'dan lazım gelen yardımı elde edemezsek başkalarına dahi müracaat edebileceğimizi hissettirmek.

4. İngiliz ticaret temsilcisi ile temasınız olduğu takdirde, Misakı Milli esasları dairesinde barışa hazır olduğumuzu ve bunu İngiltere'nin bilmesi lazım geldiğini kendisine söylemek.

5. İngiltere'yle işbu esaslar dairesinde bir anlaşmaya zemin olmak üzere Rus hükümeti aracı olmayı ister ise, bunu kabul edebileceğimizi icabında Rus ricaline anlatmak.

6. Lüzum görüldüğünde, mukavemetimizin asli etkeninin evvela kendi azmimiz, ikinci olarak İslam âleminin teveccühü olduğunu ve Rus İhtilali'nin bu hususta o kadar mühim bir mevki tutmadığını İngiliz temsilcisine hissettirmek.

* Fotokopisiyle birlikte aktaran: *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge 1919-1923)*, c.1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.356-359. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.
Belge kaynakta şu açıklamayla yer almaktadır: "TBMM Reisi Mustafa Kemal'in Rus siyasetimizin esasları ve gayeleri konusunda Moskova Sefaretimize gönderdikleri 20 Kasım 1921 tarihli şifre talimat." (Y.N.)

1 Belgede iki kez "Madde 1" yazılmış. (Y.N.)

## BOLU MUTASARRIFI'NA*

(21 KASIM 1921)

Bolu Mutasarrıfı'na

C. 10 Teşrinisani sene 337 [10 Kasım 1921] tarihli tele:

Bolu Himayei Etfal Cemiyeti[1] tarafından şehitler ve mücahitler evladından 186 neferin sünnet edilmeleri ve kendilerine elbise giydirilmesi ve hediyelerle taltif edilmeleri suretiyle gösterilen hamiyetli eserler, teşekkür ve takdire değer görüldüğünden, alakadarlara tebliğini rica ederim. 21 Teşrinisani 37 [21 Kasım 1921]

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* *Türkoğlu*, 27 Kasım 1921, No: 16, s.1. Eski yazı metin Kemal Şenoğlu tarafından okunmuştur.

1 Çocuk Esirgeme Kurumu'nun eski adı. (Y.N.)

## TRABZON 13. FIRKA KUMANDANLIĞI VASITASIYLA ARDAHAN MEBUSU HİLMİ BEY'E*

## (21 KASIM 1921)[1]

Trabzon 13. Fırka Kumandanlığı Vasıtasıyla Ardahan Mebusu Hilmi Bey'e

Fuad Paşa'ya verilmek üzere hamil bulunduğunuz mektubu[2] gönderme ye lüzum kalmamıştır. Bu mektubu 13. Fırka Kumandanlığı'na vermenizi rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* General Sami Sabit Karaman, *İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa (Trabzon ve Kars Hâtıraları 1921-1922)*, Selüloz Basımevi, İzmit, 1949, s.46.

1 Kaynakta belgenin tarihi bulunmamaktadır. Ancak belgeye, Kâzım Karabekir Paşa'nın 18 Kasım 1921 tarihli telgrafının ardından ve "üç gün sonra da, Ankara'dan şu telgraf geldi:" açıklamasıyla yer verilmektedir. (Y.N.)

2 Burada sözü edilen mektup için bkz. elinizdeki ciltte s.78. (Y.N.)

# DOĞU CEPHESİ KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR PAŞA'YA*

## (22 KASIM 1921)

Ankara
22.11.1337 [1921]

Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'nc

Hilmi Bey hakkında Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'nc 19.11.1337'dc [1921] yazılan şifreli telgrafnamc öğrenildi. Hilmi Bey'in seyahati ve Enver Paşa ile görüşmesi memuriyeti tarafımızdan değildir. Enver Paşa arkadaşlarının Batum'daki faaliyetlerine tamamen iştirak etmeyen buradaki arkadaşları içlerinden birini gönderip Enver Paşa'yı ikaza lüzum gördüklerini bana bildirdiler. Ve bu zatın görüşmesini tesirli kılmak için Enver Paşa'ya hitaben bir mektup yazılmasını teklif ettiler. Gideccк zata benim tarafımdan memur olmadığını ve Enver Paşa ile anlaşacak bencc hiçbir mesele olmadığını beyan ile böyle bir mektup yazılmasına lüzum olmadığını bildirdim. Yalnız gidecek zatın seyahati mahiyetinin Moskova'daki sefirimizce bilinmesi uygun olacağı fikriyle sefire hitaben bir mektup istediler. Fuat Paşa'ya Hilmi Bey'in seyahatinin Enver Paşa'ya bazı nasihatlerde bulunmak maksadına dayandığını yazdım. Hilmi Bey ve arkadaşları böyle bir görüşmeye lüzum görmüşler ve Hilmi Bey için doğrudan doğruya Meclis'tcn izin almışlardır. Devletlilerinin yazısından, adı geçenin seyahatinden faydalı bir netice çıkmayacağı tahakkuk ettiğinden, kendisine Fuat Paşa'ya hitaben yazdığım mektubun[1] gönderilmesine lüzum kalmadığından 13. Fırka Kumandanı'na verilmesini telgrafla bildirdim. Hilmi Bey'in seyahatine yol gösterenlerden Adnan[2] dahi adı geçenin dönmesi lüzumuna dair kendisine telgraf vermesini rica ettim. Hakikaten seyahatine lüzum kalmamıştır, Efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

* Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbine Nasıl Girdik*, Tecelli Basımevi, İstanbul, 1937, s.204-205.

1 Fuat Paşa'ya yazılan ve gönderilmesine lüzum kalmayıp geri alınan mektup ve bu olayla ilgili bilgi için bkz. elinizdeki ciltte s.78. (Y.N.)

2 "Adnan'a" olmalı. (Y.N.)

## POZANTI'DA ADANA VİLAYETİ'NE*

(22 KASIM 1921)

Şifre
2/683

Ankara
22.11.37 [1921]

Pozantı'da Adana Vilayeti'ne

C. 20.11.37 [1921] şifreye
Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesi seçimlerinin buradan vuku bulacak tebligat beklenerek şimdilik ertelenmesi uygundur.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

* Aslı Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 8160'ta bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

## BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE KONUŞMA

## HEYETİ VEKİLE'NİN VAZİFE VE SALAHİYETİNE DAİR KANUN TEKLİFİ HAKKINDA*

(24 KASIM 1921)

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Söz konusu olan mesele milletin ve memleketin hayatına aittir. Dolayısıyla bu gibi mühim meselelerin ertelenmesi doğru değildir. Teklif ederim, müzakere devam olunsun.

*Hüseyin Avni Bey (Saruhan): Efendim, Paşa Hazretleri meseleyi açıkladılar. Teşkilâtı Esasiye Kanunu yapılırken arkadaşlarımız üçte iki çoğunluğu nazarı dikkate almalı idiler. Müzakere yetersayısı 86 iken Meclis'te üçte iki çoğunluk yoktur. Burada mutlak çoğunluk vardır. Üçte iki söz konusu olamaz.*

*[...]*

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Bu noktayı aydınlatmak için bir şey arz etmek mecburiyetindeyim. Yüce Meclis'inizin ilk toplandığı sırada oybirliğiyle kabul ettiği esaslar vardır. O esaslar da hatırlanırsa beyefendinin bahsettiği bu mesele de yine yüce Meclis'inizin koyacağı kanuni esaslar dairesinde hallolunacaktır. Bunu oybirliğiyle kabul etmiş bulunuyorsunuz.

* *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 1340-1338, Ankara, Türkiya Büyük Millet Meclisi Matbaası, c.14, s.317-319'daki eski yazı zabıt Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur. Ayrıca bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, c.14, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s.329-331.
Mustafa Kemal Paşa bu konuşmayı, Büyük Millet Meclisi'nin 24 Kasım 1921 günü öğleden sonra saat 3,5'ta açılan ve riyasetini Birinci Reis Vekili Hasan Fehmi Beyefendi'nin yaptığı 116. toplantı 2. celsesinde yapmıştır. (Y.N.)

# TRABZON MÜDAFAAİ HUKUK CEMİYETİ HEYETİ MERKEZİYESİ RİYASETİ'NE REİS AHMED BEY'E*

(24 KASIM 1921)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Telgraf

Ankara
24.11.337 [1921]

Trabzon Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesi Riyaseti'ne
Reis Ahmed Bey'e[1]

C. 23.11.37 [1921] tele.

Hak ve kanun üzerine çıkan soruşturma ve baskıların madde madde açık olarak süratle yazılmasını makine başında bekliyorum.[2]

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Fotokopisiyle birlikte aktaran: Tülây Duran, "Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti'nin Yarattığı Sorunlar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Aralık 1997, sayı 11, s.25. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Trabzon Müdafaai Hukuk Cemiyeti Reisi Barutçuzade Ahmet Efendi. (Y.N.)

2 Telgraf, Ardahan Mebusu Hilmi Bey'in Trabzon'da vapura binmesinin engellenmesi üzerine cereyan eden haberleşmelerden biridir. Bilgi için bkz. elinizdeki ciltte s.78. (Y.N.)

## DOĞU CEPHESİ KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR PAŞA'YA*

## (24 KASIM 1921)

Gayet aceledir.

Ankara
24.11.1337 [1921]

Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

1. 23.11.1337 [1921] tarihli ve Trabzon Müdafaai Hukuk Cemiyeti Reisi Ahmet[1] imzasıyla Trabzon'dan Riyaset'e çekilen 1989 numaralı telgrafname suretinin aldırılarak okunmasını rica ederim.

2. Hak ve kanun üzerine çıkan soruşturma ve baskıların madde madde açık olarak yazılması kendisine cevaben bildirilmiştir. Ordunun bu konuda soruşturmasını makine başında bekliyorum, Efendim.

Millet Meclisi Reisi ve
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbine Nasıl Girdik*, Tecelli Basımevi, İstanbul 1937, s.234-235.
1 Barutçuzade Ahmet Efendi. (Y.N.)

## DOĞU CEPHESİ KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR PAŞA'YA*

(25 KASIM 1921)

Zata mahsustur.

Ankara
25.11.1337 [1921]

Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

Trabzon Müdafaai Hukuk Heyeti Merkeziyesi Ankara'ya askeriyenin icraatı aleyhindeki yazılarıyla bir mesele çıkarmaya girişmiştir. Bu teşebbüsün Kâhya ve Hilmi Bey meseleleriyle alakası tabiidir. Resmi yazılar ile ve icap ederse buradan emniyet edilir bir heyet ile keyfiyet derinliğine araştırılacaktır.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbine Nasıl Girdik*, Tecelli Basımevi, İstanbul, 1937, s.233.

## DOĞU CEPHESİ KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR PAŞA'YA*

(25 KASIM 1921)

Aceledir.

Ankara
25.11.1337 [1921]

Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

24.11.1337 [1921] tarihli telgrafa ektir:

24.11.1337 [1921] tarihinde vuku bulan sorular üzerine 24/25.11.1337 [1921] tarihiyle Müdafaai Hukuk Cemiyeti Trabzon Heyeti Merkeziyesi Riyaseti'nden cevaben gelen telgrafname suretinin alınarak, bu konuda yaptırılacak araştırmalar ve incelemeler neticesinin süratle bildirilmesi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

* Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbine Nasıl Girdik*, Tecelli Basımevi, İstanbul, 1937, s.235.

## TRABZON'DA MÜDAFAAİ HUKUK CEMİYETİ HEYETİ MERKEZİYESİ'NE*

(25 KASIM 1921)

Telgraf

Ankara
25.11.37 [1921]

Trabzon'da Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziye

C. 24/25.11.37 [1921] tele

Vuku bulan bildiriminiz hakkında incelemeler ve soruşturma icra olunacaktır. Ancak söz konusu ettiğiniz vakaların ne zamandan beri cereyan ettiğinin ve şimdiye kadar bir makama şikâyet edilip edilmemiş olduğunun dahi açık olarak bildirilmesi.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
M. Kemal

* Fotokopisiyle birlikte aktaran: Tülây Duran, "Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti'nin Yarattığı Sorunlar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Aralık 1997, sayı 11, s.26-27. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

DAHİLİYE VEKÂLETİ'NE*

(25 KASIM 1921)

24.11.1921 tarihinde numarasız olarak yüksek vekâletinize verilen Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziye Riyaseti'nden Riyaset'e gelen telgrafta bildirilen kanuna aykırı uygulamaların neler olduğu sorusuna cevap olarak bu kez adı geçen riyasetten alınan 24/25.11.1921 tarihli telgraf sureti ektedir. Bu konuda inceleme ve araştırma yaptırılarak neticenin acele gönderilmesini rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Tülây Duran, "Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti'nin Yarattığı Sorunlar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Aralık 1997, sayı 11, s.26.

BATI CEPHESİ KUMANDANLIĞI'NA*

(25 KASIM 1921)

Şifre

Ankara
25.11.37 [1921]

Batı Cephesi Kumandanlığı'na,

2. Ordu'nun meydana getirilmesi münasebetiyle cephenin taksimi sureti hakkındaki 22.11.37 [1921] tarihli devletlilerinin görüşleri uygundur, Efendim.

Başkumandan
M. Kemal

* Aslı Prof. Dr. Zeki Arıkan'da bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Arıkan, belgeleri, 2., 3., 4. ve 5. Dönem Siirt Milletvekili ve 1926'da yayımlanmaya başlayan Milliyet Gazetesi Sahibi Mahmut Soydan'dan almıştır. Eski yazı belge Prof. Dr. Zeki Arıkan ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.
Ayrıca bkz. Zeki Arıkan, "Kurtuluş Savaşıyla İlgili Bazı Belgeler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1999-2000, c.3, sayı 9-10, s.289-341.

## BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE KONUŞMA

## HEYETİ VEKİLE'NİN VAZİFE VE SALAHİYETİNE DAİR KANUN TEKLİFİ HAKKINDA*

(26 KASIM 1921)

*Hasan Hayri Bey (Dersim): [...] Reisi Âlimiz Paşa Hazretleri bizim buraya toplanmaklığımızın yegâne etkenidirler. Adı geçen, bizi, vatanın kurtarılması ve yükseltilmesi için lazım gelen tedbirleri almak için buraya topladılar, etrafına aldılar. Şimdi böyle bir muhterem zata tutup da her işi gördürmek, mesela vekilleri tayin etmek vazifesini ona ihale ve aynı zamanda da bu vekillerin seçiminden dolayı da böyle zımnen bir şahsı mesuliyet karşısında bulundurmak doğru mudur, değil midir? Ben şahsen doğru olmadığı kanaatindeyim. Bu şahsi fikrimi misalle izah edeceğim. Enver Paşa'yı Balkan Harbi'nden Harbi Umumiye'ye kadar nasıl biliyordunuz? (İyi biliyorduk sesleri.) Evet iyi idi. Ben pek iyi biliyorum, yaptığı fedakârlık... (Sadede sesleri.)*

*Mustafa Bey (Tokad): Dört yüz milyon Müslümanın memleketini harabeye çevirdi.*

*Hasan Hayri Bey (Devamla): Müsaade buyurun efendim. Harbi Umumi'de bu adam bu işleri gördü diye bütün işleri onun eline verdik. Haddinden ziyade iş verdik, o da nihayet bu vatanı tepetakla döndürdü. De buyur! Bunu biz mi yaptık, Enver mi yaptı? Bunu biz yaptık, onu ortaya biz attık, çünkü ona o salahiyeti biz verdik. Şimdi bu muhterem zatı da Enver Paşa'nın akıbetine uğratmak istiyorsak, bunu verelim.*

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Reis'i Enver'in akıbetine uğratmak senin elinde değil, Reis'in elindedir. O salahiyeti Enver Paşa'ya sen mi verdin?

*Hasan Hayri Bey: Çünkü millet idare edemedi.*

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Beni onunla mukayese etmeyiniz.

*Hasan Hayri Bey: Yanlış Paşa Hazretleri.*

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Yanlış değil, yanlış değil. Ben çok iyi anlarım.

* *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,* 1340-1338, Ankara, Türkiya Büyük Millet Meclisi Matbaası, c.14, s.331-332'deki eski yazı zabıt Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur. Ayrıca bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi,* Devre 1, c.14, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s.345, 347.
Mustafa Kemal Paşa bu konuşmayı, Büyük Millet Meclisi'nin 26 Kasım 1921 günü öğleden sonra saat 2.10'da açılan ve riyasetini Birinci Reis Vekili Hasan Fehmi Beyefendi'nin yaptığı 117. toplantı 1. celsesinde yapmıştır. (Y.N.)

*Hasan Hayri Bey: Yok, yok Paşam...*

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Devam ediniz.

*[...]*

*Reis [Birinci Reis Vekili Hasan Fehmi Beyefendi]: Efendim, Sırrı Bey'in önergesini okutuyorum. (Gürültüler.)*

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Verilen herhangi bir önerge derhal okunmak mecburiyetinde değildir. Şimdiye kadar verilmiş zannederim birçok önergeler vardır. Eğer müzakerenin kifayetine karar verilmişse, o zaman mevcut önergeler okunabilir. Dolayısıyla müzakere devam ediyor.

## DOĞU CEPHESİ KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR PAŞA'YA*

## (26 KASIM 1921)

Zata mahsustur.

Ankara
26.11.337 [1921]

Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

Hilmi Bey'in seyahati ve Envercilik hakkında devletlilerinin yazısını[1] büyük bir ehemmiyetle nazarı dikkate aldım. Aramızdaki muhabbet ve itimat sarsılmazdır. Mevkiinizin, kuvvetinizin en ufak bir eksilmeye[2] uğraması, aynen şahsım hakkında ve mukaddes gayemiz hakkında en büyük darbeyi alması kadar nazarımda mühimdir. Fesatçılara karşı lüzumlu vaziyeti almakta asla tereddüt edilmeyecektir, kardeşim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Fotokopisiyle birlikte aktaran: Kâzım Karabekir, *Paşaların Hesaplaşması*, Emre Yayınları, İstanbul, 1992, s.182-183. Ayrıca bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, Menteş Matbaası, İstanbul, 1967, s.198-199. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Kâzım Karabekir Paşa'nın söz konusu yazısı şudur:

"Zata mahsustur.

Kars
23.11.1337 [1921]

"Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

"Ardahan Mebusu Hilmi Bey'in zatı samileri aleyhinde ve Enver Paşa lehinde Trabzon'da yaptığı münasebetsizlikleri takiben bir mebusa yaraşmaz bir lisanla çektiği telgrafların ve katiyen gözetleme ve takip altında bulunmadığı ve çektiği telgrafların çekilmesine hiçbir makamca engel olunmadığı halde yalan uydurarak Ankara'yı velveleye vermesinin neyi hedeflemiş olduğunu arz lüzumsuzdur. Her şeyden evvel bendeniz zatı samilerinin tam itimadını ve İstiklâl Muharebesi için karşılık beklemeden çalışan tecrübeli zevatın yekvücut birleşerek vaktiyle İstanbul hükümeti eliyle yapılamayan fenalıklara ve anarşiye meydan verilmemesini istirham eylerim. Nereden idare edildiğini kestiremediğim aleyhtar cereyanla birbirimize itimatsızlık olursa ittisa peyda eder ve bunca zamandan beri bağımsızlığımızı muhafaza için döktüğümüz kanları heder edebilir. Kuvvetli bir hükümetle iş görülecek bir zamanda yine Envercilik devrine alet olmak isteyenler, gözümde, irfan ve ehliyetleriyle tutamadıkları mevkileri çetecilikle kazanmaya çalışanlardır. Bu insanların her türlü riya ve aldatmada bulunabileceklerine Hilmi Bey'in vaziyeti şahittir. İtimadınızı tekrar rica ile bu kabil fesedeye karşı fedakâr ve faziletkâr mevcudiyetlerimizle vaziyet alınması lüzumunu arz eylerim.

Doğu Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir"

Bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, Menteş Matbaası, İstanbul, 1967, s.198-199. (Y.N.)

2 Aslı "nâkısaya". (Y.N.)

## DOĞU CEPHESİ KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR PAŞA'YA*

(26 KASIM 1921)

Aceledir.

Ankara
26.11.1337 [1921]

Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

1. Trabzon'da bulunan Ardahan Mebusu Hilmi Bey'e takiben çekilen telgrafname sureti malumat için ikinci maddeye yazılmıştır, Efendim.

2. Takiben Trabzon'da Ardahan Mebusu Hilmi Bey'e:
C. Seyahatiniz ve Trabzon'daki hareket hattınız bazı haberleşmelere ve yanlış anlamalara sebep olduğundan, vaziyetin aydınlatılması ve meselenin halli bakımından Ankara'ya dönmeniz lazımdır.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, Menteş Matbaası, İstanbul, 1967, s.221.

## DOĞU CEPHESİ KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR PAŞA'YA*

## (26 KASIM 1921)

Aceledir.
Zata mahsustur.

Ankara
26.11.1337 [1921]

Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

Hilmi Bey'in 13. Fırka Kumandanı'na vuku bulan aleyhtarane beyanatının şahıstan ziyade bilhassa hükümet hakkındaki noktalara ehemmiyet verilmek üzere söz konusu Kumandanlık'ça yazılı bir surette resmen talep olunması ve bir suretinin telgrafla bildirilmesini rica ederim. Aynı muamele Dahiliye'den Vali'ye yazılmıştır.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, Menteş Matbaası, İstanbul, 1967, s.212.

# 7 NUMARALI TEKÂLİFİ MİLLİYE EMRİNİN UYGULANMASINA LÜZUM KALMADIĞI HAKKINDA*

(26 KASIM 1921)

1. Tekâlifi Milliye emirlerinden olup halk elinde bulunan silahların teslimine ait 7 Ağustos 1921 tarih ve 7 numaralı emirle[1] ve bunun eki olan 7 Eylül 1921 tarihli emrin devam ve uygulanmasına lüzum kalmamıştır.

2. Bu emrin yayımlandığı tarihten itibaren yukarıda adı geçen iki emirle muhakeme edilmekte bulunanların mahkûm edilmiş olanları da serbest bırakılacaktır.

3. Bundan böyle silahla ilgili olarak genel kanun hükümleri uygulanacaktır.

* *Türk İstiklâl Harbi VII nci Cilt İdari Faaliyetler*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975, s.370. Belge, kaynakta şu açıklamayla yer almaktadır: "Ayrıca 7 Ağustos 1921'de yedi numarayı taşıyan Ulusal Yükümlülük emri halk elinde bulunan silahların toplanacağına ait emir için de 26 Kasım 1921'de Başkomutan şöyle demekteydi." (Y.N.)

1 7 Numaralı Tekâlifi Milliye Emri için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.11, Kaynak Yayınları, İstanbul, Eylül 2003, s.304-305. (Y.N.)

## FRANKLIN BOUILLON'A*

## (KASIM 1921)[1]

31 Ekim 1921 günlü[2] telgrafınızı aldım. Üstlendiğiniz yeni vazifeyi memnuniyetle öğrendim. Fransa hükümetinin bu seçimini, memleketlerimiz arasındaki dostluk münasebetlerinin bir işareti sayıyorum. Batı cephesindeki askeri harekât dolayısıyla ve Ankara'da zamanımın büyük bir kısmını alan meşguliyetim dolayısıyla ekselanslarıyla ve Ekselans General Gouraud ile görüşemediğim için üzgünüm. Dostluk hislerimle.

* D.B.A (Dışişleri Bakanlığı Arşivi) – Türkiye - Fransa İtilâfı. (Suriye), 1/G-2)'den aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.148-149. Fransızca metin, Em. Tnk. Kd. Alb. Ercan Güner tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

1 Belge, kaynakta, Bilâl N. Şimşir'in şu notuyla yer almaktadır: "Bu cevabın üzerinde tarih yok. Yalnız eski yazıyla Teşrinisani (1921) notu düşülmüş bulunmaktadır." (Y.N.)

2 Kaynakta burada, Bilâl N. Şimşir'in şu notu yer almaktadır: "Franklin - Bouillon'un yukardaki telgrafı 21.10.1921 tarihlidir. 31.10.1921 günlü ikinci bir telgrafa rastlanamadı." (Y.N.)

# BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE KONUŞMA

## HEYETİ VEKİLE'NİN VAZİFE VE SALAHİYETİNE DAİR KANUN TEKLİFİ HAKKINDA*

(1 ARALIK 1921)[1]

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Efendiler, bir haftadan beri müzakere ve münakaşası devam eden, Heyeti Vekile'nin vazife ve salahiyetini tayine ait kanun tasarısı üzerinde en son müdafaalarda bulunan mazbatayı yazan beyefendinin söylediği sözleri hatırlıyorum. Buyurdular ki, "Söz konusu olan kanun fevkalade mühimdir, doğrudan doğruya Heyeti Vekile'ye aittir. Halbuki Heyeti Vekile'yi burada göremiyorum, alakadarların dahi bu mesele hakkında fikir ve görüşlerinin beyanı lazımdır." Beyefendi bu görüşleriyle bir noktada bendenizce haklıdırlar. Fakat diğer noktada fikirlerine iştirak etmiyorum, yani kanun konulmasında Heyeti Vekile bağımsız bir vaziyet ile yüce Meclis'inizin karşısında mevki almak salahiyetine sahip değildir. Yüksek heyetiniz onların mevcudiyetini nazarı itibara almayarak kanun koyar. Ve onların vazifesi bu kanuna tabi olmak ve itaat etmekten ibarettir.

Heyeti Vekile'nin her bir uzvu olsa olsa yüksek heyetiniz içinde bir üye gibi, bir mebus gibi, yalnız fikrinin tecelliyatını ve şahsi görüşünü söyleyebilir.

Fakat iştirak ettiğim nokta şudur: Bu meselede kendini alakadar kabul edenlerin hakikaten, fikirlerini ve görüşlerini beyan etmeleri lazımdır. Âcizleri söz konusu olan meselede kendimi bütün mevcudiyetimle cidden alakadar kabul edenlerden birisiyim. Bu itibarla mazbatayı yazan beyefendinin tekliflerini memnuniyetle kabul ederek, davetlerine icabeten yüksek huzurunuza çıkmış bulunuyorum.

Efendiler!

Bu mesele hakkında fikir ve görüş beyan eden muhterem arkadaşlarımız ikiye ayrılmış görülüyor. Bunlardan bir kısmı, bu kanunun kabulü lüzumundan bahseden arkadaşlarımızdır. Diğer bir kısım arkadaşlarımız da, teklif edilmekte olan bu kanunun ruh ve mahiyetine karşı olarak beyanatta bulunmuşlardır. Bendeniz, her iki bakımdan görüş beyan eden arkadaşlarımı gayet samimi bir surette ve dikkatle dinledim. Hepsinin beyanatından cidden istifade ettim ve feyz aldım. Ancak istifade tarzım başka

* *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, c.14, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s.423-443; *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Bir Hitabesi/ Halkçılık, Halk Hükümeti, Hâkimiyet Bila Kaydüşart Milletindir*, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1340-1338. *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Bir Hitabesi* Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.
Mustafa Kemal Paşa bu konuşmayı, Büyük Millet Meclisi'nin 1 Aralık 1921 günü öğleden sonra saat 1'de açılan ve riyasetini Birinci Reis Vekili Hasan Fehmi Beyefendi'nin yaptığı 120. toplantı 1. ve 2. celselerinde yapmıştır. (Y.N.)

1 Eski yazıyla basılmış olan *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Bir Hitabesi*'nde konuşmanın 2 Aralık 1921'de yapıldığı yazılmış. Doğrusu 1 Aralık 1921'dir. (Y.N.)

başka tecelli etmiştir. Bu kanunun kabulü lüzumundan bahseden arkadaşlarımın görüşlerine her noktasında mutabık değilim. Mutabık olduğum noktalar vardır. Fikrimin farklı olduğu noktaları da sırasında birer birer arz edeceğim. Beyanatımla değerli arkadaşlarımdan hiçbirini, hiçbir surette rencide etmek tasavvur edilmiş değildir. Katiyen öyle bir niyette değilim. Hepsine ayrı ayrı hürmetkârım. Bu kanun tasarısı veya teklifinin muhteviyatının ve bunun üzerinde söylenilmiş olan görüşlerin bazı noktalarını o kadar ciddi, o kadar mühim gördüm ki, bunları birer birer eleştireceğim. Dolayısıyla eleştiri içindeki beyanat tarzımın şimdiden mazur görülmesini rica ederim ve bu ricamı görüşlerimin başlangıcı olarak kabul ediniz.

Salâhaddin Beyefendi bu kanunun ruhuna muhalif görüşler ortaya koyan arkadaşlarımıza karşı en son sözlerinde buyurmuşlardı ki, söylenilen şeyler, yalnız teklif edilmiş olan maddelerin tahribine aittir, eleştirisine aittir, fakat bunların yerine nelerin konulması lazım geleceğine dair yoğun fikirler ve görüşler ortaya konulmamıştır. Belki kendileri bir bakımdan böyle kabul edebilirler. Fakat bendeniz böyle görmüyorum. Bilakis bu tarzda beyanatta bulunan arkadaşlarımızın bütün beyanatı incelendikten ve tahlil edildikten sonra şu netice çıkar ki, bu teklif olunan kanunun her maddesi yalnız tahrip edilmeye mahkûmdur. Bunu tahrip ettikten sonra bunun yerine başka bir şey koymak için beyanatta bulunmamak demek, zaten mevcut ve zaten yürürlükte olan kanunumuzun mevcudiyetini tasdik etmek demektir. Onun için bu teklif tahrip olunması lazım gelen bir şeydir. Bu ortadan bertaraf edildikten sonra zaten mevcut olan şey yürürlüğünü muhafaza edecektir. Bununla beraber, gerek mazbatayı yazan beyefendinin fikrini ve gerek kendilerinin bu beyanat tarzından ilham alan fikri karışıklığı bertaraf edebilmek için kendilerinin bu arzusunu uygun buluyorum. Kendileri o bakış açısını yüksek heyetinize açık bir surette gösterebilmek için bir ricada bulunmuştu. Müsaade buyurulursa aynı ricada ben de bulunacağım. Yani, bu kanun teklifini bir defa da lütfen beraber baştan nihayete kadar okuyalım. Bu ricama bir noktayı daha ilave etmeme müsaade buyurunuz. Bu teklif karşısına da Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nuzu koyunuz.

Arkadaşlar, maruzatım bittabi kanun teklifinin bütünü üzerinde olacaktır. Mesele o kadar mühim ve o kadar incelemeye ve tahlile muhtaçtır ki, bu genel görüşlerin dayanak noktalarını maddelerin içinden almak zaruridir. Bundan dolayı birinci maddeye göz atmanızı rica edeceğim. Efendiler, bu madde üç bakımdan Teşkilâtı Esasiye'nizin asli maddelerini ve ruhunu tahrip eden bir maddedir. Birinci nokta: Teşkilâtı Esasiye'nizin birinci maddesinde "hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" denmiştir. Bu, hiçbir kayıt, hiçbir eleştiri kabul etmez. Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun yedinci maddesinde bu hâkimiyetin ve milli iradenin tecelli sureti maddeten izah edilmek lazım geldiği vakit, "temel haklar denilen şeylerin tamamı Türkiya Büyük Millet Meclisi'ne aittir" denilmiştir. Temel hakların tamamı ve bir kayıt ve şartla; hâkimiyeti daima elinde tutmak şartıyla... Halbuki bu birinci ve yedinci maddelerde mevcut olanlardan başka şu ve şu vazifeler Teşkilât Kanunu'na aykırı olarak yüksek heyetinize verilmekle, yüksek heyetinizin salahiyet ve kudretinin genişliği sınırlandırılmıştır.

Efendiler, bir heyet ki, miletin irade ve hâkimiyetini tecelli ve temsil ettirmiştir ve bunun üzerinde bir yüce kuvvet yoktur, bu maddeyi koymak, bunun vazifesini sı-

nırlandırmak, bunun kudret ve kuvvetini azaltmaktır ve milletin bize emanet etmiş olduğu hâkimiyet ve iradeyi suiistimal etmek demektir. Dolayısıyla yüce Meclis'iniz vazife yapmakta hiçbir hâd ve hudut kabul etmez. Bütün temel hakları yalnız ve ancak kendisi yapar.

Sınırlandırılacak şey, yüce Meclis'inizin hukuk ve salahiyeti değildir, vazifeleri değildir. Bu encümenden bu vazife talep olunmamıştır. Bu encümene yüksek heyetiniz böyle bir vazife vermemiştir. Encümen, vazifesinin hakikaten haricine çıkmıştır. Onun üzerine çıkmıştır. Hakikaten bu hakka kimse sahip olamaz. Dolayısıyla kanunun şeklini olduğu gibi alırsanız, onun bu söylediğim fıkraları, Teşkilâtı Esasiye'nin birinci maddesini sınırlandırmıştır. Yedinci maddesini sınırlandırmıştır. Efendiler, aynı maddenin içinde şu satırları okuyunuz: "Vekillerin tek tek veya toplu olarak düşürülmesi"; diğer taraftan Teşkilâtı Esasiye Kanunu'na bakınız. Sekizinci maddesi "Büyük Millet Meclisi kısımlara ayırdığı daireleri özel kanun icabınca seçilmiş olan vekiller vasıtasıyla idare eder. Meclis icrai hususlar için vekillere yön tayin eder ve lüzumunda bunları değiştirir". Demek ki, burada söz konusu olan mesele, belirli bir şekil içinde gayet kapsamlı bir surette Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nda mevcuttur. Bunu buraya koymak demek, onun bu maddesini tahrip etmek demektir. Dolayısıyla bu nokta Teşkilâtı Esasiye Kanunu'muzu tahrip ediyor. Aynı maddenin son fıkralarına nazarı dikkati âlinizi çekerim. Meclis'in başlamasının ve toplanma zamanının tayini ve değiştirilmesi ve lüzumunda feshi gibi bir vazifeden bahsolunuyor. Bakınız Teşkilâtı Esasiye Kanunu'na, altıncı maddeye, "Büyük Millet Meclisi'nin genel kurulu Kasım başında davetsiz toplanır."

Efendiler, bu nokta, şekil itibariyle, Teşkilâtı Esasiye'yi tahrip etmekle yetinmiyor. Bu nokta halin hakikatinde milletin hâkimiyetini sınırlıyor ve iptal ediyor. Efendiler, millet bizi buraya gönderdi. Fakat ömür boyu biz burada ve bu milletin iradesini ve hâkimiyetini miras malı gibi temsil etmek için toplanmış değiliz ve sizi toplamak ve dağıtmak hakkına hiç kimse sahip değildir. Millet bilmelidir ki, bir günde vekillerini toplar ve gönderir. Burayı hiçbir kimsenin kayıtlamaya hak ve salahiyeti yoktur ve olmamalıdır. Fakat Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nda bir mebde[1] gösterilmiş olması, zannetmeyiniz ki, Kavanini Esasiye'nin ruhundan doğmuş bir meseledir. Yalnız idari bir meseledir ve o madde idareten konulduktan sonra kanuniyet kazanmıştır. Bu bir inzibati meseledir. Fakat o belirli olan şey değişemez; millet, vekillerini gönderir.

Efendiler, insanlar kuvvet kullanmaya ve bilhassa başkalarının kuvvetini kullanmaya yaratılıştan meyilli oldukça bu kaideyi çok kıskanç olarak muhafaza etmekte ısrarlı olmalısınız. Şimdiye kadar bu milletin meclisinin devam edememesi, bu "lüzumunda Meclis'in feshi" kaydının bu yapraklarda, bu kitaplarda ve bu dünyada mevcudiyetinden ileri gelmiştir. Bu salahiyeti istediğiniz heyete veriniz, suiistimal eder. Padişahlar, işte bu noktaya dayanarak milletimizin meclislerini hakaret ederek kovmuşlardır. Dolayısıyla böyle bir kayıt ve şartın kanuni esaslarda hiçbir vakitte yeri olmayacaktır. *(Alkışlar.)* İşte bu nokta, efendiler, hem bunun şeklini, hem de milletin hâkimiyetini tahrip etmiş olmak itibariyle katiyen kabul edilmez.

İkinci maddesi hakikaten Heyeti Vekile'nin vazifelerinden birini gösteren bir maddedir. Fakat üçüncü maddesi, efendiler, yine yüksek heyetinize millet tarafından

1 Mebde: Başlangıç, ilk unsur, ilke. (Y.N.)

verilmiş salahiyeti gasp eden bir maddedir. Hem, Teşkilâtı Esasiye'nin yedinci maddesinde "bütün temel haklar Meclis'e aittir" deniliyor, hem de bu temel haklardan bir tanesi Heyeti Vekile'ye veriliyor? "İdam hükümleri derece derece mahkemelerden geçerek son hükmü Heyeti Vekile verecektir" deniyor. Halbuki o hükmü ancak yüksek heyetiniz verir.

Dolayısıyla, işte bu madde dahi hem hâkimiyet ruhunu, hem de bu maddeyi tahrip ediyor. Ondan sonraki madde yüksek heyete verilebilecek bir vazifedir. Fakat bundan sonraki maddelerin hepsi Heyeti Vekile'nin vazife ve salahiyetiyle alakadar olmayan şeylerdir. Bakınız beşinci maddeye; bu madde dahi bir defa konulma şekli ile Teşkilâtı Esasiye'nizin ifade olunmuş şeklini değiştiriyor. Dokuzuncu maddede reisin salahiyeti ifade olunmuştur: "Meclis namına imza koyar. Heyeti Vekile kararlarını tasdik eder." Bunu bu madde tahrip etmiştir ve o suretle tahrip etmiştir ki, reis ister tasdik etsin, isterse etmesin, Heyeti Vekile derhal kararlarını yapar. Efendiler, bu madde ile, emin olunuz ki, bindiğiniz dalı baltalamaktasınız. Efendiler, emin olasınız ki, bu madde ile riyaset makamınıza oturttuğunuz bir zatın alakası yoktur. Yalnız sizin doğrudan doğruya alakanız vardır. Ve yalnız sizin alakanız vardır ve yalnız milletle sizin alakası vardır. *(Bravo sesleri.)*

Efendiler, Meclis Reisi'nin Heyeti Vekile kararlarını tasdik etmesi ne demektir? Heyeti Vekile kararlarının yüksek görüşünüze uygunluğunu incelemek, Heyeti Vekile kararlarının hakiki milli emellerini yüksek heyetinizde temsil ediyor, ona mutabakatını incelemek ve yalnız bunu incelemek ve tasdik etmektir. Yoksa onların işlerin tefcrruatında hatalarını bir adamın bertaraf etmesi imkânı yoktur. Fakat Reis'iniz vasıtasıyla yüksek heyetiniz bu iki mühim istikametin daimi düzenleyicisi olmak mecburiyetindesiniz. Bir Heyeti Vekile ki, milli iradenin temsilcisi olacaktır, ispat edeceğim, onun eline salahiyet verdiğiniz zaman o istediğini yapacaktır ve haberiniz olmayacaktır. Sorarım size, Heyeti Vekile sizin buradan dağıtılmanıza karar verirse ne yapacaksınız?

*Hüseyin Avni Bey (Erzurum): Güleriz!*

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri (Devamla): Gülemezsiniz! İstanbul Meclisi Mebusanı'na giden zatıâliniz o zaman da "güleriz" dediniz, ama bunu yapamadınız, kulaklarınızdan tutup kapıdan dışarı atmışlardı.

*Hüseyin Avni Bey (Erzurum): Yapanlar saray kumandanı idi. Halbuki bizi tutanlar milli kuvvet ve milli kumandanlardır. Dolayısıyla kimse atamaz.*

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Devamla): İşte bunu o saray ortaya koymuştur. Şimdi millet kumandanları var.

Efendiler, yüksek heyetiniz mutlaka bu vazifeyi birine yaptırmak mecburiyetindedir. Dolayısıyla kime yaptırmak lazımdır? En çok ve her bakımdan geniş bir emniyet ve itimada layık gördüğü bir adam kim olabilir? O adam, işte riyaset makamınız için seçeceğiniz zattır. Eğer bu maddeyi koymaktan maksat, efendiler, Reis'e karşı bir vesvese beslemekse, bu katiyen varit olamaz. Böyle bir vesvese hasıl olduğu gün imha edilmeye mahkûm olacaktır, yoksa felakettir.

*Hüseyin Avni B. (Erzurum): İmha etmeye kudretimiz olmadığını beyan etmekle beraber itimadımız da vardır.*

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Hele yalnız senin yoktur.[1] Dolayısıyla bu madde dahi Teşkilâtı Esasiye'mizin şeklini, ruhunu, yüce Meclis'inizin mevcudiyeti hikmetini bozan bir maddedir ve Heyeti Vekile'nin vazifeleri ile salahiyeti ile bir alakası yoktur.

Ondan sonraki maddenin yalnız son cümlesi lüzumsuzdur. "Reis'in oyu ancak istişari olur." Bu lüzumsuzdur. Bu, Riyaset makamınıza seçeceğiniz zatın şahsi şeref ve haysiyetini azaltmaktan başka bir faydayı temin edemez. Burada yeri olmamak lazım gelir. Bundan sonraki maddeye bakacak olursak, efendiler, bu madde, Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi'ni posta dağıtıcısı mevkiine indirmek demektir. *(Haşa sesleri.)* Maddede, "Reis gerek Meclis'in, gerek Heyeti Vekile'nin kararlarını ait olduğu makamlarına tebliğ ile mükelleftir" diyor. Efendiler, Heyeti Vekile kararlarını Heyeti Vekile Reisi'nin özel kalemi tebliğ eder ve yüksek heyetinizin kararlarını, başkitabetin maiyetindeki muhtelif kalemler vardır, onlar yapar. Yüce Meclis'inizin Reisi kararları tasdik eder ve yüksek namınıza imzasını koyar, yoksa dağıtım yapmaz. Bunun hiç lüzumu yoktur ve Heyeti Vekile'nin vazife ve salahiyetiyle alakası tarafını anlayamadım.

Ondan sonraki madde pek tabiidir. Bunlar dahi Heyeti Vekile'nin vazife ve salahiyeti ile alakadar olan maddeler değildir. Riyaset Divanı'nı teşkil eden zevat hakkında bir kanun yapacaksanız, bunlar o zaman konulacak ve düşünülecek şeylerdir. Ondan sonraki onuncu madde dahi bir defa şekil itibariyle Teşkilâtı Esasiye maddesini bozuyor. Bu, ruh itibariyle çok derin bir tarzda yine Teşkilâtı Esasiye Kanunu'muzu tahrip eden bir maddedir. Teşkilâtı Esasiye Kanunu'muzun demin okuduğum sekizinci maddesinde, yüksek heyetinizin icrai teferruatı kimlerle ve ne suretle yapacağına dair kâfi açıklık mevcuttur. O ise bunu değiştirmiştir. Bu dahi bunu bozmaktadır. Başka fikrimi de ayrıca söyleyeceğim. Özetle efendiler, daha çok sizi yormayayım, fakat, bundan sonraki maddeler de zaten bu üçüncü madde ile alakadar olan Teşkilâtı Esasiye Kanunu'muzun ruhunu iptal eden esaslardır. O halde bu kanun hakikaten bizim aradığımız kanun değildir ve bu kanunun o kanun olmadığını ispat etmek için bu kanun maddeleri için kaynak alınmış olan eski Kanunu Esasi'yi göstereceğim. Bu kitap yapılırken dahi yine nazırların ve Heyeti Vükelâ'nın ve Heyeti Vekile'de hizmet yapacak olan adamların vazifesi, salahiyetleri nedir ve bunları ne suretle kullanacak meselesi söz konusu olmuş ve fakat yapamamışlar, onlar da tutmuşlar, buraya demişlerdir ki, bu işlerin türleri ve dereceleri özel kanunla tayin olunacaktır. Onların yapamadığı şeyi biz dahi bunların safsatasına kapılarak, ne yazık ki, bu şekilde yapmış bulunuyoruz. Yapılacak şey, efendiler, onların dahi henüz yapmamış olduğu şeydir. Nedir? Bunları kim ve ne suretle kullanır ve ne dereceye kadar mezundur? Hangi noktada yüksek heyetinizin huzuruna gelmek mecburiyetindedir? Bu tasarıda bunlar var mıdır? Efendiler, yoktur, yapılmamıştır. Çünkü yapılmamış olan bir esastan alınmıştır.

1 *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Bir Hitabesi*'nde, Hüseyin Avni B.'nin konuşması ve "Hele yalnız senin yoktur" cümlesi yer almamış. (Y.N.)

Efendiler, yalnız bu kadar başınızı ağrıtmakla bu kanun maddelerinin Teşkilâtı Esasiye Kanunu'muzu tahrip eden birtakım maddeleri ihtiva ettiğini ve fakat ne yazık ki, buna karşılık, hakikaten kanun tasarısı, vekillerinize tayin ve tahsis olunacak vazifelerin neden ibaret olduğunu göstermekte sessiz kalmış olduğunu görüyoruz...

Dolayısıyla bu vazifeyi bittabi yapmak lazımdır. Ve bu vazife elbette yapılacaktır. Ancak mesele bu yazılı maddelerin muhteviyatından ziyade, bundan önce gelen gerekçe tasarısının bazı noktalarıyla daha ziyade ehemmiyet kazanmış ve adeta bir siyasi mahiyet kazanmıştır. Gerçi bu kanunun müdafaasını üstlenmiş olan Salâhaddin Beyefendi bu kanunun gerekçesinden vazgeçmiş olduklarını buyurmuşlardır. Bu itibarla söz konusu olmaması hatıra gelir. Halbuki zannederim, öyle değildir. Efendiler, bir kanun birtakım sebeplere, birtakım icaplara dayanır. Sebebi olmayan şeyin lüzumu olmaz, icap yoksa lüzum kalmaz. Dolayısıyla bu maddeler nedir ve ne gibi sebeplerden ve icaplardan dolayı lazımdır? Bunu ifade etmek lazımdır ve zaruridir. Başka türlü, kanun, tamam değildir ve onun için bu bir mevcudiyettir. Gerekçe tasarısı mevcut olmuş bir şeydir. Malumu âliniz, mevcut olan bir şey mevcut kalır. Bu bir belgedir ki. yüksek heyetinizin tarihinde yeri olacaktır. Bu itibarla bunun üzerinde fikir beyan etmeksizin geçmek doğru olamaz, bilhassa kazanmış olduğu siyasi mahiyet itibariyle.

Efendiler, bu gerekçe tasarısı dikkatle incelenirse bazı noktaların cidden özel bir zihniyetin neticesi olduğunu görürüz. Bu ifadenin, teyide vesile olmak üzere, bir noktasını alıyorum. Bunu yapan encümen üyeleri arasında vuku bulan ilk münakaşalarda, Heyeti Vekile'nin bağlı ve mensup olduğu hükümetin şekil ve vaziyetinin açıklanması ve yüksek devlet kuvvetlerinin buna göre denkleştirilmesi düşünülmüştür. Uzun uzadıya münakaşalardan sonra bu noktayı halledemeyerek belirsiz ve terk edilmiş bırakmışlardır. Hakikat böyle midir? Efendiler, mevcudiyetiniz muallak ve belirsiz midir? *(Hayır sesleri.)* Haşa, şeklinizin kanuniyeti ve meşruiyeti belirsiz midir? Bunu söylemek için cesaret lazımdır, efendiler. Bu, katiyen kabul edilmez, hakikaten kabul edilmez, efendiler. Bunu nasıl söyler, nasıl söyler bir arkadaş?

*Salâhaddin Bey (Mersin): Söylemekle iftihar ediyorum ve sebebini arz ederim.*

*Hüseyin Avni Bey (Erzurum): Keza.*

Reis Paşa Hazretleri (Devamla): İftiharınızın mahiyetini tarih ve zaman gösterecektir.

Efendiler, Türkiya Büyük Millet Meclisi Hükümeti mevcuttur, meşrudur ve kanunidir. Bunu milletimiz tanımıştır ve bütün dünya tanımıştır. *(Alkışlar.)* İşte böyle bütün dünyaca tanınmak hakiki iftiharına sahip olan yüksek hükümetiniz, birçok medeni hükümetlerle siyasi münasebetlere girişmiştir, siyasi mukaveleler yapmıştır, siyasi antlaşmalar yapmıştır. Yüksek namınıza imza koyan adamın imzasını son ana kadar muteber tutmaya söz vermişti. *(Alkışlar.)* Şekli, vaziyeti, mahiyeti meçhul olan bir hükümet karşısına hangi medeni devlet geçer efendiler? Hangi medeni devlet onların sözüne emniyet ve itimat eder efendiler? Halbuki bu vakidir, tarihe geçmiştir ve daima baki kalacaktır. *(İnşallah sesleri.)* Efendiler, hadiseten, hakikaten mevcut olan Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümetinin şekli ve vaziyeti, mahiyeti, kanunen, ilmen

ve hadiseten aşikâr olan bir şeydir, ispatı gereksiz olan bir şeydir; fakat böyle olmakla beraber, mademki bu bir belgedir ve cihanda okunmuştur ve bundan ilham almış birtakım fikirler vardır, o halde bütün bunları söylemek lazımdır. Efendim, içinizde kanun adamları çoktur. Sorarım, bir hükümetin teşekkül etmesi için etken olan fiil nedir? Müsaadenizle ben tekrar edeyim, bu fiil, kanun yapmaktan ve kanunu infaz etmekten meydana gelen karma bir fiildir; hâkimiyet işte bu fiillerden birincisini kullanarak kanununu yapar; yani, "hükümet şekli böyle olacaktır" der, yahut "şöyle olacak" der. İşte, o bir kanundur. Hâkimiyetin bu ifadesi bir kanundur. Ahali işte bu kanuna göre kabul edilen o hükümet müessesesini yürütecek zevatı seçer ve tayin eder. Fiilin ikincisi bir kanun değildir. Fakat kanunun tabii neticesi, hükümet vazifeleridir.

Efendiler, bu kanuni hakikati kendi şeklimize tatbik edelim; bu hükümet nasıl teşekkül etmiştir? Pekâlâ biliyoruz ki, milli hâkimiyetimiz kendini tehdit altında bulunduran engelleri bertaraf ettikten sonra tecelli etti. Bunun tecellisiyle bu kuvvetin, bu hâkimiyetin hakiki sahibi olan milletimiz ve bu milleti vücuda getiren halk efradının her biri, kendi kendine, kalbinden ve vicdanından, nasıl idare olunmak lazım geleceğini düşündü ve düşünür ve daima böyledir. Esas kanunlar ve hakiki kanunlar işte böyle kanunlara denir, efendiler. Bu devirde idi ki, millete dendi: "Kayıtsız şartsız hâkimiyetinizi ve iradenizi elinizde tutmak lazım ve bunun için sizi temsil edecek şahısları bir araya getirerek bir meclis toplayınız ve bu meclis kayıtsız şartsız memleket ve milletin işlerine, vazifelerine el koymuş olacaktır." Millet bu aydınlanan ve billurlaşan fikre, teklife, tabii kanun teklifine fiilen cevap vermekle, o teklifi kabul ve tasdik etti. Hakikaten yüce Meclisinizi teşkil eden değerli üyelerin her biri bu saydığım salahiyetlerle buraya geldi ve hükümet teşekkül etti. Hükümet yüksek heyetinizdir ve yüksek heyetiniz bütün kuvvetleri kayıtsız şartsız bizzat kullanır. Yüksek heyetiniz toplandıktan sonra, milletin size vermiş olduğu vazifeyi ve dolayısıyla mevcudiyetinizin hikmetini, salahiyetinizin mahiyetini bir defa daha düşününüz, tekrar ediniz. Hepinizin hatırındadır ki, zannederim ikinci toplantımızda, üç dakika devam eden alkışlar arasında oybirliğiyle kabul ettiğimiz esaslar bundan ibaretti. O halde şekil ve mahiyetimiz vardır ve hakiki kanuna ve şer'i mübini İslama[1] tamamen mutabıktır. Bunun şekli yoktur, vaziyeti yoktur, şüphelidir, belirsizdir demek, elbette isabetli olamaz. Fakat ihtimal ki, değerli arkadaşlarımızdan bazılarıyla mazbatayı yazan beyefendinin söylemek istediği, başka bir şeydir. Yani, "Bu hükümet demokratik bir hükümet midir, sosyalist bir hükümet midir? Yani şimdiye kadar okuduğumuz kitaplarda ismi zikredilen hükümetlerden hangisidir?" buyurdular. Efendiler, bizim hükümetimiz demokratik bir hükümet değildir, sosyalist bir hükümet değildir ve hakikaten kitaplarda mevcut olan hükümetlerin, ilmi mahiyeti itibariyle hiçbirine benzemeyen bir hükümettir. Fakat milli hâkimiyeti, milli iradeyi yegâne tecelli ettiren bir hükümettir, bu mahiyette bir hükümettir.

Toplumbilim[2] noktasından bizim hükümetimizi ifade etmek lazım gelirse, "halk hükümeti" deriz. Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzun birinciden dördüncüye kadar olan maddeleri, hükümetin ne olduğunu, kimin tarafından idare olunduğunu, idare eden

1 Şer'i mübini İslam: İslam şeriatı. (Y.N.)
2 Aslı "İlmi içtimai". (Y.N.)

heyetin kuvvet ve salahiyetini açıklamıştır. Şekil ve sureti tespit olunmuştur. Fakat toplumsal doktrin[1] itibariyle dahi düşündüğümüz zaman, biz hayatını, bağımsızlığını kurtarmak için çalışan emek erbabıyız, zavallı halkız. Mahiyetimizi bilelim. Kurtulmak, yaşamak için çalışan ve çalışmaya mecbur olan bir halkız. Dolayısıyla, her birimizin hakkı vardır. Salahiyeti vardır. Fakat çalışmak sayesinde biz hakkı kazanırız. Yoksa arka üstü yatmak ve hayatını emek harcamadan geçirmek isteyen insanların bizim toplumumuz içerisinde yeri yoktur, hakkı yoktur. Leys-el el insan e ilա masa'y.[2] *(Alkışlar.)* O halde ifade ediniz efendiler; halkçılık, toplumsal nizamını emeğine, hukukuna dayandırmak isteyen toplumsal bir doktrindir. Efendiler, biz bu hakkımızı saklı bulundurmak, bağımsızlığımızı emin bulundurabilmek için heyeti umumiyemizce, heyeti milliyemizce bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı heyeti milliyece mücahedeyi uygun gören bir mesleği takip eden insanlarız. Dolayısıyla, bu ve bu gibi açıklamalarla ve izahatla hükümetimizin dayandığı esasların, toplumbilime dayalı bir esas olduğunu bariz bir surette görürüz. Fakat ne yapalım ki, demokrasiye benzemiyormuş, sosyalizme benzemiyormuş, hiçbir şeye benzemiyormuş. Efendiler, biz benzememekle ve benzetmemekle iftihar etmeliyiz. Çünkü, biz bize benziyoruz, efendiler. *(Alkışlar.)*

Efendiler, bu noktadaki görüşlerimin bu kadar uzun sürmesini ve bu kadar tahlilleri icap ettirmesini mazur görünüz. Çünkü size karşı değil, çünkü bunu yazana ve yazan zevata karşı değil, fakat dünyaya karşı ve yine yüksek heyetiniz ve milletimiz namına cevap vermek istiyorum. Hükümetimizin şekli, vaziyeti, mahiyeti, meşruiyeti ve her şeyi tespit olunmuştur ve bu nama yapılmış olan her şey berdevamdır. Ve berdevam olacaktır. *(Alkışlar.)* Düşmanlarımız bundan istifadeyi katiyen düşünmesinler. Bunu yazan arkadaşımız da hiçbir vakitte böyle düşünmüş olduğunu söyleyemez. Çünkü böyle bir zan hiçbir vakitte yüce Meclisinizin asli ruhuna nispet ve alaka kabul edemez. Ancak, efendiler, ne yazık ki, bundan... Bundan demeyeyim, fakat garip tesadüfler, fena tesadüfler düşmanlarımızı aynı nokta üzerinde münakaşalar icrasına sevk etmiştir. İsterseniz Hariciye Vekâletimizin son ve sağlam malumatına müracaat ediniz. Göreceksiniz ki, Damad Ferid Paşa'nın evinde düşmanlarımız toplanmışlardır. "Ankara hükümetinin şekil ve mahiyeti yoktur. Onlar devlet ve millet namına nasıl müzakerelere girebilirler, nasıl muamele yapabilirler? Bunların namına imza koyan insanların imzaları muteber değildir. Bu, şunun ve bunun hukukunu gasptır" demişlerdir ve bunun teyidine çalışmaktadırlar. *(Kahrolsunlar sesleri.)*

*Besim Atalay Bey (Kütahya): Toros'un öbür tarafında Türk olmadığını söylüyorlardı.*

*Hüseyin Avni Bey (Erzurum): Ankara hükümetini dünya tanımıştır.*

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri (Devamla): Efendiler, gerekçe tasarısının nazarı dikkati çeken ve siyasi mahiyete sahip ikinci bir noktasına cevap vermek isterim. Tasarıda mesela Kanuni Esasii Osmani'nin hilafet ve saltanat hukukuna ait olan maddeleri, müzakere ve münakaşaya muhtaç olmayan bu esasların aynen baki kaldığını

1 Aslı "meslek-i ictimai". "Meslek", burada "doktrin" anlamında. (Y.N.)
2 "İnsan ancak çalışmakla insan olur" anlamında. Bu cümle *Zabıt Ceridesi*'nde yer almıyor. (Y.N.)

ifade eden bir nokta... Gerçi mazbatayı yazan beyefendi bundaki hatayı takdir buyurdular ve bunu buradan kaldırarak yerine yüksek heyetiniz tarafından esas olarak kabul edilmiş olan ifadeyi kabul buyurdular. Onun için bunun hakikat olmadığını ispata lüzum görmüyorum. Çünkü aksini, yazan zat kabul etmiştir. Yoksa hatırlatacaktım ki, bu halis hatadır. Gerçi yüksek heyetiniz yerine bir madde koymadıkça, feshedecek bir karar olmadıkça, mevcut kanunların yerine kanunlar konuncaya kadar berdevam idarenin tabiatı gereği görülür ve bu arada Kanunu Esasi de aynı kararın altında bulunacağına şüphe etmemek lazım gelir. Fakat efendiler yüce Meclis'iniz böyle bir karar almadan çok evvel diğer bir karar almıştır. Onu bazı sebeplerle ve bilhassa mazbatayı yazan beyefendi kendileri gösterdiler ve ifade buyurdular ki, "Hilafet ve saltanat makamını işgal eden zevat, her türlü cebir ve zorlamadan azade olarak milletin samimi bağrında kendini gördüğü gün, yalnız ve ancak yüksek heyetinizin koyacağı esaslar dairesinde meşru vaziyetini alacaktır" ifadesinden ibarettir. Elbette yüksek heyetiniz bu kararı aldıktan sonra, efendiler, bu eski kitabın baş tarafındaki hükuku ifade eder diye söz konusu olan bu maddelerin münakaşadan katiyen vareste olacağını söylemek lazım gelir ve bunun aynen bırakılmasını ifade etmek bittabi doğru bir şey değildir. Bu, yüksek kararınıza da aykırı bir şeydir. Hakikat değildir. Her halde, efendiler, bu maddeler, yüksek heyetiniz tarafından zamanında tam bir dikkat ve ehemmiyetle münakaşa edilecek, muhakeme edilecek ve icap eden makul şekli ve sureti bulacaktır. Yalnız beyefendi hazretleri bu hatayı düzeltirken ikinci bir noktaya temas buyurdular ki, başlı başına o nokta dahi söz konusu olmak değerinc sahiptir. Efendiler mazbatayı yazan beyefendi buralara yazmak ve bu görüşleri buraya almak için bir hissin tesiri altında olduklarını itiraf buyurdular ve bu görüşlerini de bugün gördüm, gazete sütunlarına geçmiş ve cihana malum olmuştur.

Bu noktayı iki istikametten değerlendireceğim. Bir defa mazbatayı yazan beyefendi, bu eserin birtakım hissiyatın tesiri altında yapılmış olduğunu beyan buyurdular. Efendiler, ihtisas erbabınca malumdur ki, kanun koyan insanlar birtakım seçkin vasıflara sahip olmak mecburiyetindedirler. O vasıflardan birincisi şudur efendiler, kanun teklif eden, kanun yapan, kanun koyan bir insan, insanlığın bütün hissiyatına, bütün ihtiraslarına herkesten daha çok nüfuzlu ve vâkıf olur. Fakat, nefsini herkesten ziyade ve tamamen bütün kapsamıyla, bunlardan tecrit etmek kudret ve kabiliyetine sahip olmalıdır. *(Alkışlar.)* Bu seçkin hassaya sahip olamayan insanlar, insan cemiyeti için kanun yapmak hak ve salahiyetinden men edilmiştir. Kanunlar hissiyata dayanılarak ve tabi olunarak yapılamaz. Yalnız bu sebepten dolayı hissiyata dayandırılan bu eserin yüce Meclis'inizce nazarı dikkate alınmaması ve söz konusu olmaması lazım gelse yeri vardır. Fakat mesele bu kadarla da kalmıyor. Efendiler, mazbatayı yazan beyefendi, milletimizin, devletimizin, hükümetimizin İslam âlemi ile olan samimi bağından, alakasından, milletimizin ilâyı kelimetullah[1] için icra eylemiş olduğu fetihlerden bahis buyurdular. Ben bu hissiyatın dinleyicisi bulunurken, cidden kalbimin ferahladığını ve beynimde fikrimin bir hayali düşünüşe doğru yükseldiğini hissettim, bu ifadeden hoşlandım... Fakat bu zevk bana derhal dünyaca malum olmuş ve ifade edilmiş birtakım kavramları hatırlattı; acaba dedim, söz konusu olan nedir?

1 İlâyı kelimetullah: İslam dininin tevhid akidesini, şanına layık şekilde yüceltip yayma. (Y.N.)

Panislamizm midir; yahut söz konusu olan şey Pantürkizm midir? İhtimal ki, yüksek heyetinize de böyle bir zan, bir hayal geldi. Veya ihtimal ki, yüksek heyetinizde böyle bir şey, bir zan hasıl olmamıştı. Fakat ben eminim ki, bu satırları okuyacak dünyada doğrudan doğruya bu siyasi hissin delilini burada bulacaklardır.

Efendiler, vatandaşlarımızdan, dindaşlarımızdan, hemşerilerimizden her biri kendi beyninde yüce bir mefkûre besleyebilir, hürdür, muhtardır. Buna kimse karışmaz. Fakat, Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümetinin sabit, tespit edilmiş, maddi bir siyaseti vardır; o da efendiler, Türkiya Büyük Millet Meclisi'nin belli milli sınırı dahilinde hayatını ve bağımsızlığını temin etmeye yöneliktir. Türkiya Büyük Millet Meclisi ve hükümeti temsil ettiği millet namına çok mütevazıdır ve hayalden tamamen uzak ve tamamen hakikatperesttir. Dolayısıyla kanunlarını yalnız bu noktadan ve bu hakikat dairesi dahilinde tespit eder. Geniş, yüce, fakat hayali ve uygulama kıymetinden uzak birtakım hissiyatın peşinden koşarak kanun yapmaz ve böyle bir kanun tatbik edemez efendiler. Sözlerim belki biraz acı olacaktır. Belki biraz kendi kendimizi beğenmez ve ayıplar gibi olacaktır. Başta da çok rica ettim, beni mazur görünüz.

Efendiler, bu milleti bugün idam sehpası karşısında bulunduran fiillerin ve harcketlerin kaynağı hayaldir, hissiyattır. *(Bravo sesleri.)* Uzaklara gitmeye hacet yok. Bu milletin genel seferberliğinin hangi hakikate, hangi hakiki hesaba dayandığını bir defa düşününüz. Bunun saiki, hissiyatın ta kendisidir. Harbi Umumi'ye ne ile girdik? Vaktinden evvel Harbi Umumi'ye bu milleti sevk eden nedir? Hangi hakikattir, hangi histir? Daha ilerisine gidelim, mazimize dönelim; küçük bir tarihi vaka: Sadrazam Kara Mustafa Paşa bu milleti Viyana kapılarına sevk ederken bütün Kuzey Almanya'yı zapt ve fethederek cihanşümul[1] bir Osmanlı İmparatorluğu yapmak hülyasına düşmüştü. Fakat zavallı Paşa'mız düşünmüyordu ki, bütün bu fetih emelleri peşinde dolaşırken, bu teşebbüsler, torunlara, pederden miras kalan yerlerini kaybettirmek[2] için zemin hazırlıyordu.

*Hamdullah Subhi Bey (Antalya): Çok güzel, çok güzel.*

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri (Devamla): Dolayısıyla efendiler, münferiden sahip olduğumuz siyasi akideyi ifade edebiliriz; bunun ifade mahalli Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümetinin kanunları ve bu kanunların gerekçe tasarıları değildir. Efendiler, Panislamizmi ben şöyle anlıyorum: Bizim milletimiz ve onu temsil eden hükümetimiz, bittabi dünya yüzünde mevcut bütün dindaşlarımızın mesut ve mürefeh olmasını isteriz. Dindaşlarımızın muhtelif muhitlerde vücuda getirmiş oldukları toplumun bağımsız olarak yaşamasını isteriz ve bununla yüce bir zevk ve saadet duyarız. Bütün İslam âleminin, İslamiyet dünyasının refah ve saadeti kendi refah ve saadetimiz gibi kıymetlidir ve bununla çok alakadarız ve bütün onların dahi aynı suretle bizim saadetimizle alakadar olduklarına şahidiz ve bu her gün meydandadır. Fakat, efendiler, bu toplumun büyük bir imparatorluk, maddi bir imparatorluk halinde bir noktadan sevk ve idaresini düşünmek istiyorsak, bu bir hayaldir, ilme, mantığa, fenne muhalif bir şeydir.

1 Cihanşümul: Dünya çapında. (Y.N.)
2 *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Bir Hitabesi*'nde "gaspettirmek". (Y.N.)

Efendiler, dikkat buyurunuz ve tarihi bir hakikat, fenni ve ilmi bir hakikat olarak daima hatırda tutunuz ki, siyasi bir cismin sınırını geçemeyeceği bir kuvvet[1] vardır. Nasıl ki, bir insanın iyi şekilde teşekkülü için birtakım makul ve tabii hatlar vardır. Eğer bu hatlarda gayri tabiilik olursa, eğer insanın teşekkülünde bu hatların tecavüz edilmesi söz konusu olursa, o zaman karşımızda ya sıfıra inmiş bir cüce veyahut dev gibi bir şey görürsünüz. İnsanın teşekkülü için böyle olduğu gibi, insanlardan meydana gelen cemiyetlerde de bu kaide aynen baki ve geçerlidir. Efendiler, birkaç asır evvelki vaziyetimize dönüp bakınız: Afrika'lar, Suriye'ler, Irak'lar. Makedonya'lar, Bulgaristan, Sırbistan vb... Bütün bu memleket kısımlarını nazarı dikkate alınız ve ondan sonra bugünkü vaziyetimizi nazarı dikkate alınız. Efendiler, bütün bu muhit, bu geniş daire içerisinde iklimi muhtelif ve orada sakin olan milletlerin tebaaları muhtelif, her şeyi muhtelif olduktan sonra bunların hepsini bir imparatorluk altında bulundurmak ve yaşatmak mümkün müydü? Tabiata, akla ve tabiat kanununa aykırı olduğundan dolayı neticenin ne olduğunu görüyorsunuz? Her halde Afrika'da başka, Suriye'de başka bir şey olacak, Irak'ta başka bir şey olacak, her yerde başka bir şey olacak, bizim muhitimizde başka bir şey olacak... Bunların birinin diğerine benzetilmesi, benzetilmeye kalkışılması doğru değildir. Fakat İslam olan toplumsal kitlelerin, dediğim tabii tarzda şekillenmesini ve teşekkülünü ve bağımsızlığının muhafazasını temenni ederek hayat sürmesini ve mesut olmasını –tekrar ediyorum– kendi saadetimiz gibi kabul eden bir milletiz. Biz ve bütün İslam âlemi için yüce ve mukaddes ve manevi bir irtibat noktası olan hilafet makamı dahi bütün İslam âlemiyle beraber, bizim milletimiz tarafından belki daha kuvvetli derin hissiyat ile yüce ve mukaddestir. Fakat efendiler, bu yüce makamın kutsiyetini hürmetkârane takdis etmiş olmakla beraber, bu makamda oturacak zatı hiçbir vakitte efendi yapmak söz konusu değildir. Şeriatı garayi Muhammediye[2] ile bağdaştırılabilir değildir. "Seyyidülkavim hadimihüm" buyurmuşlardır. Millete efendilik yoktur, hizmet etmek vardır. Bu millete hizmet eden, onun efendisi olur. Efendiler, insanlık tarihinde, cihan tarihinde, Devleti Âliyei Osmaniye'yi milletimize dayanarak teşekkül etmiş olan muhterem bir sülaleye dahi milletimiz derin tarihi hatıralarıyla ihtiram eder. Fakat bu bakımdan, ihtiramı dahi kendisine efendi bulmak ve aramak için değildir. Millet ona ancak kanuni vaziyetini ve meşru vaziyetini verir. *(Alkışlar.)* Ve hâkimiyetini bizzat muhafaza eder. *(Alkışlar.)*

Efendiler, bu noktadaki görüşümü tamamlamak için derim ki, büyük hayaller peşinde koşan, yapamayacağımız şeyleri yapar gibi görünen sahtekâr insanlardan değiliz. Efendiler, büyük ve hayali şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden, bütün dünyanın husumetini, garazını, kinini bu memleketin ve bu milletin üzerine çektik. Biz Panislamizm yapmadık; belki "yapıyoruz, yapacağız" dedik. Düşmanlar da "yaptırmamak için bir an evvel öldürelim" dediler. Panturanizm yapmadık; yaparız, yapıyoruz, dedik, yapacağız dedik ve yine "öldürelim" dediler. Bütün dava bundan ibarettir. Efendiler, bütün cihana korku ve telaş veren kavram bundan ibarettir. Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız kavramlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın adedini ve üzerimize olan baskılarını artırmaktan ise, tabii hâdde, meşru hâdde dönelim. Hâddimizi bilelim. Dolayısıyla efendiler, biz hayat ve bağımsızlık isteyen milletiz ve yalnız ve ancak bunun için hayatımızı harcarız. *(Alkışlar.)*

1 Aslı "gayei kuva" (kuvvetin amacı, kuvvetin sınırı). (Y.N.)
2 İslamiyet. (Y.N.)

Takip ediyorum, efendiler, bu özel encümen bütün bu karışık görüşlerden sonra asıl vazifesinin neden ibaret olduğunu idrak ederek, bir noktada duruyor ve onu ifade ediyor. Fakat onu takip ederek bir "geçici" kelimesi kullanıyor. Tabii bunun şu veya bu manada kullanıldığını söylemekten ziyade, bunu okuyanlarda hasıl olacak fikir ve görüşe karşı söylüyorum. Bu yüce Meclis'in icrası lüzumlu olmak üzere koyduğu kanunlar geçici değildir. Çünkü yüksek heyetiniz geçici bir mahiyete sahip değilsiniz.

Bunu müteakip olan satırları okuyorum. Orada da bir noktayı izah etmek lazım. Hâkimiyet hukukunun, asli hâkimiyetin mevcut ahval dolayısıyla millet tarafından kullanılması[1] kavramı vardır. Efendiler, mevcut ahval, diğer sebepleri bilmiyorum. Yalnız bildiğim ve bilinmesi, ilan edilmesi lazım gelen bir hakikat varsa, o da, milletimiz hiç kimsenin rızasına lüzum görmeden, rıza göstermeyenlere karşı isyan ederek milli hâkimiyetini almış ve öylece kullanmakta bulunmuştur. *(Şiddetli alkışlar.)* Eğer tasarıdaki bu ifade herhangi bir nazikâne üsluba riayetten kaynaklanmış ise, büyük bir hakikati tahrif etmiş olmak itibariyle dahi düzeltilmeye muhtaçtır. Millet hâkimiyetini almıştır ve isyan ederek almıştır. Alınmış olan hâkimiyet hiçbir sebep ve suretle terk ve iade edilemez, başkasına verilemez. Bu hâkimiyeti tekrar geri alabilmek için, almak için kullanılmış olan vasıtaları kullanmak lazımdır. *(Alkışlar.)*

*Reis [Birinci Reis Vekili Hasan Fehmi Beyefendi]: Efendim, yine devamı edilmek üzere on dakika teneffüs.*

## 2. Celse

*Reis [Birinci Reis Vekili Hasan Fehmi Beyefendi]: Celse açıldı. Buyurun Paşa Hazretleri.*

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Muhterem ve aziz arkadaşlarım. Bundan sonra vuku bulacak görüşlerimde dahi arkadaşlarımızın hiçbirinin hiçbir bakımdan kalbinin kırılmamasını temenni edeceğim. Bütün eleştirilerim, izah edeyim ki, hiçbir vakitte yüksek heyetiniz dahil herhangi bir arkadaşımızın şahsı ve vicdani kanaati aleyhinde değildir. Bütün eleştirilerim ve verdiğim cevaplar şuna dayanmaktadır ki, ortaya konmuş olan bu belge okunup da kötü yorumlamak isteyenler olursa, işte onların yapacağı kötü yorumlara cevap veriyorum. Çok rica ederim, uzun eleştirilerimi bu bakımdan dinleyin efendiler.

Bu kanun teklifi gerekçe tasarısıyla beraber derin bir bakışla incelenmek istenirse, hakikaten yanlış birtakım mefkûrelerin bu yazıların içerisinde yer aldığı zannedilebilir. Mesela gerekçe tasarısının birinci sütununun ortasına tesadüf eden ve başında bulunan, demin eleştirdiğimiz noktayı ele alır, sonra Heyeti Vekile'nin vazife ve mesuliyetine ait olmak üzere tespit edilen maddelerin ve hatta tamamen Kanunu Esasii Osmani'den alınmış olduğunu düşünürsek, böyle bir şekil zihinde billurlaşabilir.

1 "Kullanılması" sözcüğünün aslı olan "istimal edilmesi" sözcükleri yerine, *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Bir Hitabesi*'nde "istimali zarureti". (Y.N.)

Mutlak bir kuvvet, bir kabine var, fakat bu mutlak kuvvet, kuvvetini kullanmaktan uzaklaşmış olduğu için, o kuvveti kendinde toplamak suretiyle vazifesini yapan bir kanun yapma heyeti mevcut kabine kelimesini isimlendirmekte ve isimlendirmemekte bir sakınca veyahut bir zarar görmediğimden dolayı bunu telaffuz ediyorum. O halde kabine olunca, mutlak kuvvet de yerine oturunca, bu tasarı da olduğu gibi geçici olarak kaydıyla kanun yapma kuvvetinin kendisinden aldığı sıfat ve salahiyeti tekrar Meclis'ten sökerek geri alır. O halde netice, eski şekle döner. Yani böyle bir manayı bu satırlar içinden çıkarmak mümkündür. Tekrar edeyim ki, bu satırları yazan arkadaşlarımıza böyle bir fikir isnat etmek katiyen istemiyorum. Bu yorum itibariyle, efendiler, şöyle bir mana ifade olunuyor. Yani Kanunu Esasi denilen bu kitabın yürürlüğünün iadesine doğru bir adım atılmış oluyor. Bittabi bu atılan adım aynı zamanda Teşkilâtı Esasiye Kanunu'muzun iptalini gerektirmektedir. O halde efendiler, bu adım, yüce bir müessesenin, yüce ve hakiki bir milli müessesenin yıkılması, temelleri sökülmüş, duvarları çökmüş, hakiki olmayan bir harabenin iadesidir. Efendiler, *(Kanunu Esasi'yi göstererek)* bu kitabın mahiyetini, kaynağını ve doğum sebeplerini nazarı dikkatinizde canlandırmak için birkaç dakika vaktinizi israfa müsaade ediniz. Nedir efendiler? Bu canlandırılabilecek ve düşünülmesi ihtimali olan kitap nasıl bir kitaptır? Bunun kaynağını açık bir surette ifade edebilmek için ufak bir idare silsilesini, ufak bir tarihi silsileyi beraber hatırlayalım: Son yüz senelik devlet hayatını, millet hayatını ve siyasi hayatı göz önüne getiriniz. On dokuzuncu asrın başında Devleti Âliyei Osmaniye birçok zayiata rağmen geniş bir imparatorluk halinde idi. Fakat efendiler, bu imparatorluk, despot bir saltanat tarafından sevk ve idare edilmekte idi. Buna karşılık Avrupa'yı aynı tarihte düşününüz; Avrupa'nın her tarafında hasıl olan birtakım hürriyetçi fikirlerden dolayı kendilerine layık birtakım ilmi ve idari müesseseler tesisine başlamışlardı. Bizimki devam ediyordu. Dahilde idaresizlik ve isyan sürüyor, bilhassa bu isyan Osmanlı namı altında kaynaştırılmak istenilen Hıristiyan unsurların beraber yaşamak hususundaki isteksizliklerinden kaynaklanmakta idi. Bu dahili isyan, Avrupa'nın nazarı dikkatini çekmekte gecikmemişti. Sultan II. Mahmud memleketin idaresini ıslah etmek, ilerlemelere mazhar olmak için teşebbüste bulunmak istedi. Fakat vuku bulan teşebbüsler Avrupa'yı taklit etmek oldu. Avrupa kanunlarını almak, Avrupa nizamlarını almak, Avrupa'nın elbisesini giymek gibi birtakım ıslah teşebbüslerinde bulundu. Fakat bu, hakiki, olumlu bir netice vermedi, veremezdi. Çünkü, ıslahat için taklitçiliğe girişilmişti. Bu noktada değerli arkadaşlardan Hüseyin Avni Bey biraderimize bir cevap vermek isterim. Hüseyin Avni Bey biraderimiz en son telaffuz ettiği cümle ile buyurmuşlardı ki: "Bu bizim hükümet şeklimiz dünyada mevcut hükümetlerin hiçbirine benzemiyor, benzer değildir. Cihan hükümetlerinden birine benzemeliyiz." Kelimelerini aynen tekrar ediyorum, efendiler, bu bir hatadır. Hüseyin Avni Bey biraderimizin bu sözü tabiat ve fen ve hukuk bakımından hatadır. Çünkü bu imkânsızdır. Bunu maddi lisanıyla ispat etmek lazım gelirse, işte Sultan Mahmudu Adlî'nin teşebbüs etmiş olduğu ıslahat... Taklit suretiyle olan bu ıslahat teşebbüsünün doğurduğu karışıklıklar halen berdevamdır. Mesela kıyafete bakınız. Avrupa kıyafetini aldık. Fakat fenalık, saadet, felaket bir milletin anlayış tarzına tabidir. Bir miletin saadet kabul ettiği bir şey, diğer bir millet için

felaket olabilir. Dolayısıyla bir millet kendine göre saadet kabul edeceği bir şeye ulaşabilmek için girişeceği sebepler ve vasıtalar kendi ruhundan çıkarsa ancak o vakit maksada ulaşabilir. Fakat mademki, o saadet diğer bir millet için felaket olabilir, onun vasıtalarını ve vazifelerini kullandığımız zaman gideceğimiz hedef, onun için saadet olmasına rağmen kendimiz için felakettir. Evet, Avrupa'dan elbise alındı. Faraza bakınız altında pantolon, üstünde cepken... Üstünde ceket, altında şalvar... Bir türlü bu hazmedilemedi ve edilememekte devam ediyor. Deli Petro dahi taklit ile milletini ıslah etmek istedi. Hakikaten bunda bir taklit dehası vardı. Fakat hiçbir vakit yoktan var eden ve icat eden hakiki dehaya sahip değildi. Onun için kendi milletini ıslah etmek için tedbirler hazırlarken, milletini Rus olarak geliştireceğini zannederken, Rus değil bir Alman, bir İngiliz yapmıştır. Halbuki bir[1] Rus'un Alman olması mümkün olamadığından, hem kendi benliğini kaybetmiş ve hem de olmak istediği şeyi olamamış ve ortaya böyle karmakarışık bir mahlukiyetten başka bir şey çıkmamıştır.

Cevabımda devam ediyorum. Efendiler, ilmen mutlak manasıyla ve tamamen yekdiğerine benzer iki hükümet mevcut değildir. Ve olamaz. Hükümetin bünyesi toplumun tabiatıyla orantılıdır. Onun için farklılık ve çeşitlilik gösterir. Dolayısıyla hükümetin bünyesi sonsuz farklılık gösterir. İlmen böyledir. Dünyaya bakınız efendiler, bana gösteriniz, dünyada birbirine kanunlarıyla, eşkâliyle tamamen benzeyen iki hükümet gösteremezsiniz. Bütün Amerika'yı düşününüz, bütün Avrupa hükümetlerini düşününüz. Birleşik Amerika'yı teşkil eden birçok hükümetlerden her birinin kanuni şekli bile başka başka şeylerdir. Dolayısıyla kendimizi dünyada mevcut bulunan herhangi bir hükümete benzetmek kadar hata olamaz. Bunu düzeltmek uygun olur zannederim. Biz kendi benliğimiz içinde ve kendi mizaç ve tabiatımızla ilerliyoruz ve ilerleyeceğiz inşallah. Şimdi devam edelim. Size bir tablo yapacağım:

Sultan Mahmudu Adlî devrinde ve ondan sonra Sultan Abdülmecid zamanında belki Reşid Paşa'ların teşvikleriyle, daha doğrusu memleket dahilinde isyan ocağını körüklemekte olan gayrimüslim unsurları memnun etmek zaruretinden, bunların memnuniyetini lüzumlu gören Avrupa'nın ve Batı'nın karşısında bir şey yapmak lazım geldi. Gülhane Hattı Hümayûnu meydana çıktı. Bu Gülhane Hattı Hümayûnu, Devleti Âliyeyi Osmaniye'ye tatbik yönü itibariyle hakiki ıslahat denecek derecede bir semere vermedi. Dahili isyan devam ediyordu. Haricin baskıları vesaire devam ediyordu. Biliyorsunuz, Kırım Harbi'nden sonra Paris'te barış yapılması neticesinde tekrar bir ıslahat fermanı vücuda getirmek lazım geldi. Bu fermanlar muhteviyatını bir an için hatırlayınız. Birincisinde emniyetten bahsolunuyordu; ikincisinde Osmanlı tebaasının hürriyet ve eşitliği söz konusu idi. Gerçi Salâhaddin Beyefendi'nin yeri gelince, eşitliğe şu kadar bin sene evvel muzafferiyetimizi beyan buyurmuş olmalarına rağmen, devletin Teşkilâtı Esasiye'sinde kanun olarak veyahut ferman olarak ilk defa o zaman telaffuz edildi. Bu da yabancıların arzusunu tatmin edemedi. Onu müteakip Sultan Aziz zamanında Âli ve Fuad Paşaların emekleriyle bazı adli ıslahat yapıldı. Fakat olumlu netice yok idi, görülemiyordu. Bunu temin gayesine yönelik bir Fermanı Hümayûn daha çıktı. İşte bu Fermanı Hümayûn'da bir meclis söz konusu ol-

1 "Yapmıştır. Halbuki bir" sözcükleri yerine, *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Bir Hitabesi*'nde "yapan vesaiti kullanıyordu. Bu vesait de muvafık olamadı. Ruslar benliklerini muhafaza ettiler. Yoksa". (Y.N.)

du. Fakat bu meclis vaat edilen ıslahatı takip ve teftiş hizmetiyle vazifeli oldu. Bu meclisin Avrupalılar, İslam ve Hıristiyan üyelerden meydana gelmesini talep ettiler. O tarihi dakikayı çok kuvvetli hatıralarla düşününüz efendiler. Dahilde isyan, hariçte baskı devam ediyordu. Saltanat makamını işgal eden zat, nihayetsiz israflar ile meşgul ve mecnundu. İşte o zaman bazı hamiyet erbabı, milletin hayati selametini temin edecek bir kanun talebine kalkışmak cüretinde bulundular. Ve en nihayet saraya hücum ettiler. Sultan Aziz'in intiharı üzerine Sultan Murad geçti. O da iki üç günde delirdi. Ondan sonra Sultan Hamid tahta geçti. Sultan Hamid tahta geçtiği zaman Avrupalılar Bosna ve Hersek memleketini ellerine geçirmek ve[1] ıslahatın mutlaka iki ay zarfında tatbikini temin etmek için baskılarda bulundular. Artık Avrupalılar bu Osmanlı devletinin başlı başına kendisini idareye muktedir olmadığının kabul edilmesi lazım geldiğini ve dolayısıyla vesayet altına almak icap ettiğini kati bir surette beyan ettiler... İşte o zaman efendiler, bir paşanın riyaseti altında üçü Hıristiyan olmak üzere on altı memur, on ulema ve iki askerden meydana gelen bir heyet Babıâli'de toplandı *(elindeki Kanunu Esasi'yi göstererek)* ve bu kitabı yazdı. Bu kitap milleti memnun etmek için, milletin hakiki arzu ve emelleri için olumlu, maddi bir tecellinin yansıması değildir. Efendiler, bu kitap düşmanlarımızı geçici olarak olsun memnun etmek gayesini gözetmiş bir kitaptır. Bu kitabın mahiyetini iyi izah edebilmek için değerli ulemadan bir arkadaşımın bir sözünü tekrar etmeme müsaade buyurunuz. Arz olunan heyet arasında Filibeli Halil Efendi isminde bir zat varmış. Sormuş bu heyete ki, "Bu kitabı ne için yapıyorsunuz? Ve bu kitaptaki hukuka dayanarak gelecek olan o mebuslar ne yapacaklar? Niçin onları topluyorsunuz?" Vekillerden hazır olan birisi demiş ki: "Biz padişaha meram anlatamıyoruz. Hiç olmazsa milletvekilleri gelsin, belki onlar anlatırlar..." Halil Efendi cevaben: "Adam sen de" demiş, "siz ki, bu kadar padişahın mizacına vâkıfsınız, böyle olduğu halde ona meram anlatamıyorsunuz, hariçten bu gelen çıtaklar mı meram anlatacaklar!"

Hoca Efendi'nin güzel sözü ile de sabit olduğu üzere, bu kitabın mahiyetinin millet ile, hâkimiyet ile, milli irade ile hiç alakası yoktur. Bu zat bu kitaba dayanarak gelecek milletvekillerinin hiçbir kıymeti bulunamayacağını, gayet güzel bir surette, yazıldığı gün ifade etmiştir.

Efendiler, Sultan Hamid bu kitaba dayanarak ve bu kitaba bahşolunan hukuka dayanarak ve bu kitaba bakarak aldanan milletvekillerini dağıttı ve otuz üç sene bu milleti köle gibi istihdam etti. Nihayet zavallı millet tekrar hürriyetin elde edilmesi için ve hâkimiyetin elde edilmesi için yeniden çalışmaya başladı. Bu meselelerin içinde ben şahsen bulunduğum gibi, arkadaşlarımın çoğunluğu da şahsen bulundukları için, ne kadar elim ve tehlikeli mesai olduğunu çok güzel anlarlar... Nihayet 1324'te [1908] tekrar hürriyetin ilanını istedik, meşrutiyet istedik, milli hâkimiyetimizin tecellisini istedik, Sultan Hamid derhal bu kitabı bize gösterdi: "Pekâlâ, bu kitabı mı istiyorsunuz, maksadınız bu kitap mıdır? Alınız, verdim" dedi. Millet ve onların vekilleri bu kitaba dayanarak İstanbul'da toplandı; çok geçmeden efendiler, 31 Mart Vakası çıktı. Ben de

1 "Memleketini ellerine geçirmek ve" sözcükleri yerine, *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Bir Hitabesi*'nde "memleketlerindeki anasırı Hıristiyaniyeyi memnun etmek için". (Y.N.)

31 Mart Vakası'nda İstanbul'a giren Hareket Ordusu'nun yanında ve belki başında bulunanlardan biriyim. O zavallı milletvekillerinin Ayastefanos'ta,[1] şurada, burada felakete maruz bir halde çırpındıklarını kendi gözümle görmüş bir adamım. Nihayet içeriye girdik. Birçok kanlar akıttık, birçok insanlar astık: "İlla dedik, bu kitabı tatbik edeceksiniz." Derhal, "Pekâlâ tatbik edelim" cevabını aldık. Ne oldu efendiler? Onu müteakip, Sultan Hamid'in hallini müteakip Sultan Reşad tahta çıktı.

Efendiler, bu kitabın hükümleri geçerli oldukça, memleket ve milletin üzerinde istibdat ve mutlakiyetin berdevam olmasına mani olacak hiçbir kuvvet yoktur. Bu kitabın kuvvetini ya bir adam veya o adamı elinde kullanabilecekler kullanabilirler. Hakikaten, efendiler, Sultan Reşad merhum bu kitabın bahşettiği istibdat kuvvetini kullanamayacak tabiat ve yaratılışta olduğundan dolayı bu defa da hükümet idaresine aynı birkaç kişi tarafından –biliyorsunuz efendiler– mutlakiyet idaresi senelerce bu memleket ve millete tatbik edilmiştir. Nihayet efendiler, Sultan Reşad'ın yerine şimdiki sultan geldi.

Şimdiki sultan bu kitabın salahiyeti dahilinde verdiği hukuku derhal kullanmakta kusur etmedi. Derhal burada kendine verilmiş olan hukuku şahaneyi[2] kullanarak millet vekillerini kapı dışarı etti ve gönderdi.

*Neşet Bey (İstanbul): Allah kahretsin.*

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri (Devamla): Ne oldu sonra efendiler? Erzurum Kongresi oldu, Sivas Kongresi oldu ve bu kongrelerde toplanmış olan insanlar millet namına dedi ki: Hayır, biz milli hâkimiyetimizi isteriz, milli irademizi kullanacağız? Nasıl? Yine bu kitabın hükümlerini tatbik ile kullanacağız? Padişahın anlayışı şu yolda idi: Doğru mu söylüyorsunuz? Kabul ettim. Millet yine bu kitaba böyle bakarak, çocukların şekere bakıp aldandıkları gibi aldanarak, vekillerini İstanbul'a gönderdi. Ne oldu efendiler? *(Malta'ya sesleri.)* Sorarım. Gelen arkadaşlar içinizdedir. Sonu ne oldu efendiler? İşte efendiler, bu hadiselere kaynak olan bu kitap, bu memlekete, bu millete ve bu milletin idare hâkimiyetine ne dereceye kadar riayetini temin eder? Efendiler, bu kitap yapıldığı sırada Hariciye Nazırı olan zatın Avrupa devletleri sefirlerine yazdığı bir yazıda dediği gibi, padişah ile milletin karşılıklı taahhütlerine dayalı bir kitaptır, mukavelenamedir. İnsaf edelim. Bu kitabı yazan heyetin kimlerden ibaret olduğunu söyledim. Ve bu heyetin içinde bir üyenin yazılma esnasındaki vicdani kanatini söyledim. Dolayısıyla bu kitapla millet arasında ne alaka ve ne münasebet vardır? Efendiler, bu kitap, üstündeki unvan ile milleti senelerce aldatan ve aldattıkça yok olma çıkmazına sevk eden bir kitaptan başka bir şey değildir. *(Paçavra sesleri.)* Bir paçavradır efendiler. *(Alkışlar.)*

*Tunalı Hilmi Bey (Bolu): Kundak desek daha iyi olur.*

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri: Dolayısıyla böyle bir kitabın, böyle bir harabenin canlandırılması için fikir imal edecek, nüfuz imal edecek, içinizde değil, tekmil millet

1 Yeşilköy. (Y.N.)
2 Padişah hukuku. (Y.N.)

efradımız içinde dahi bir fert olmadığına bendeniz vicdanen kaniim. Yüksek heyetinizin asli ruhu, hakiki ruhu katiyen bundan arınmıştır. Dolayısıyla başta arz ettiğim gibi, kötü yorumlamak ve yanlış anlamakla ulvi maksatlarımız aleyhinde netice çıkarmak isteyen düşmanlarımıza bu söylediklerim bir cevap olsun. *(Alkışlar.)*

Bu kitabın mahiyetini bu suretle izah ettikten sonra bir de Teşkilâtı Esasiye Kanunu'muzun ne olduğunu, müsaade buyurursanız arz edeyim. Efendiler milli tarihimizde ilk defa görülen, ilk defa vuku bulan bu hareketi, Erzurum Kongresi'ni yapmak suretiyle göstermiş olduk. Hakikaten memleketimizin bir kısım insanları emniyet ve itimat ettikleri delegelerini orada topladı. Orada toplanan bu delegelerin ilk düşündüğü ve talep ettiği şey, kurtuluş için düşünebildikleri şey, her halde dediler, bizim milletimizin bir kuvveti vardır. Bu işlemiyor, atıl bir haldedir. Bunu etken kılmak lazımdır ve belki ancak bu suretle biz hâkimiyetimizi elde edebiliriz. Dolayısıyla, Erzurum Kongresi Beyannamesi'ni okuyacak olursanız, orada millet prensip olarak bu dediğim ifadeyi kayıt ve ilan etmiştir. Sivas Kongresi aynı esas, aynı ilke ve aynı akide üzerinde, bütün memleketin halkı namına, aynı tarzı kabul etmiş, o dahi Kuvayi Milliye'nin etken olmasını ve milli iradenin hâkimiyetini talep etmiştir. Fakat demin izah ettiğim gibi, bunun temsil kabiliyeti *(Kanunu Esasi'yi göstererek)* bu kitapla olamaz.

Hakikaten bu kitabın son rolü, millet vekillerini, hilafet ve saltanat makamını elinde tutan zatın en büyük düşmanlarla birlikte dağıtmasıyla nihayet bulmuştur ve onun üzerine milletimiz çocukçasına aldanmaktan ibaret olan bu hareketi artık tekrar etmemeye tövbe ve istiğfar etmiştir ve bu defa hakikaten Kuvayi Milliye'yi etken ve milli iradeyi hâkim kılmak üzere yüksek heyetinizi buraya göndermiş ve bugünkü hükümet şeklimizi tayin, tespit eylemiş ve bugünkü faaliyet şekline koymuştur.

Efendiler, yüce Meclis'imizin ilk açılışı günlerinde esas noktalar ve esas ilke olarak kabul etmiş olduğu hususları ve o hususlara dayanarak Teşkilâtı Esasiye Kanunu'muzun maddelerini düşünecek olursak, bu kanun, doğrudan doğruya yalnız bizim kafalarımızdan, elimizden çıkmış bir kanun değildir. Bu kanun, doğrudan doğruya her millet ferdinin kalp ve vicdanında kendiliğinden tecelli etmiş ve dolayısıyla toplumumuzun ulvi vicdan levhasında kazınmış ve ondan sonra yürürlük mevkiine geçmiştir. Zaten bu münasebetle demin arz etmiştim, kanun, hakiki kanun yalnız böyle olur. Taklit ile kanun olmaz.

Efendiler, müsaade buyurursanız Yusuf Ziya Bey biraderimize bu noktada, alakası itibariyle, teması itibariyle ufak bir cevap vereceğim. Taklidin söz konusu olduğu zaman Yusuf Ziya Bey biraderimiz demişlerdi ki: "Kati surette taklit reddolunmakla beraber, yine taklit lazımdır." Bu lüzumu ispat etmek için Kur'anı Azimüşşan'ın insanlara indirilmiş olduğunu ve insanların da taklide mecbur olduğunu bildirmişlerdir. Bu katiyen hatadır. Ziya Bey, insanlar Cenabı Hakk'ın lütfettiği bu kanunun muhteviyatını...

*Yusuf Ziya B. (Bitlis): Paşa Hazretleri, bendeniz böyle demedim. Kanunun lazım olduğunu Kur'anı Azimüşşan'ın yazdığını ve taklidin düşmanı olduğunu arz etmiştim.*

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri (Devamla): Evet efendim, ifademi kısmen değiştiriyorum. Fakat başlamış olduğum söz, kısmen taklit hakkında olup, zaten diğer bir

bakımdan da söylemeye mecbur olduğum bir söz olduğundan, tamamlamama müsaade etmenizi rica ederim. Cenabı Hak, gönderdiği kitaba riayetkâr kılmaya mecbur tuttuğu insanların esasen kalp ve vicdanındaki hakiki ihtiyaçlarını tamamen bilir. Dolayısıyla, gönderdiği kitap tamamen o ihtiyaçlara uygun hükümleri ihtiva eden bir kitaptır. *(Alkışlar.)* Ve efendiler, hakiki ilmin en son emrettiği, ihtar ettiği kanun böyle olabilir. Taklit ile, değişiklik ile kanun olamaz; kanun, hakiki kanun olmak lazımdır, tabii kanun olmak lazımdır. Yani ilahi kanun olmak lazımdır. *(Alkışlar.)* İşte efendiler, Teşkilâtı Esasiye'miz böyle hakiki bir kanundur. Çünkü, milletimizin vicdanından, kanaatinden çıkmıştır. Dolayısıyla efendiler, toplumumuzu teşkil eden bu hakiki ilkede birleşmiş olan hiçbir ferdiniz *(Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nu göstererek)* bu ilmi müessesenin yıkımını, *(Kanunu Esasi'yi göstererek)* ve bu kara kitabın, bu harabenin, baykuş mesnedi olabilecek olan bu nesnenin yürürlüğünün iadesi taraftarlığını vicdanında bulamaz. *(Bravo sesleri, uzun alkışlar.)*

Efendiler, bu iki levhayı karşı karşıya değerlendirdikten sonra müsaade buyurursanız üçüncü bir levha yapmak isterim. Ve bu levhada, mazbatayı yazan beyefendinin sözlerinden, müsaade buyurursa istifade edeyim. Mazbatayı yazan beyefendi buyurdular ki: "Bu kanunu yaparken pürüzsüz bir heyeti icraiye vücuda getirmek ve buna muvaffak olabilmek için de meşrutiyet teorisine dayanmayı düşündük. Meşrutiyet teorisi demek, kuvvetler ayrılığı demektir. Adli kuvvetin, kanun yapma kuvvetinin, icra kuvvetinin ayrılmasıdır. Meşrutiyetin mevcudiyeti bu üç kuvvetin ayrı ayrı bağımsız olarak idare edilmesine bağlıdır."

*Salahaddin Bey (Mersin): Müsaadenizle bir şey arz edeyim; bu kelimeleri bendeniz dünkü...*

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri (Devamla): Müsaade buyurunuz, tamamlayayım. Bu kanunu müdafaa etmek için ilk söylediklerimi tekrar edeceğim. "Dolayısıyla bu üç kuvvet ayrı ayrı bağımsız olarak tatbik olunmalıdır. Çünkü, bir hükümet teşkil edebilmek için kuvvetler ayrılığı ilk şarttır" buyurdular. "Zira kuvvetler ayrılığında istibdat yoktur. Kuvvetler birliğinde istibdat vardır." Gerçi şimdi de ihtar buyurdukları gibi, beyefendi sonraki görüşlerinde maksatlarının kuvvetler ayrılığı olmayıp, vazifelerin dağıtılması ve taksiminden ibaret olduğunu, düzeltmek ve aydınlatmak için ifade buyurdular. Buna göre artık bu nokta üzerinde söz söylememek lazım geleceği hatıra gelir. Yalnız bu kadarla kalacaksa doğrudur. Fakat daha üst tarafına dönüp bakalım. Bu kanun, meşrutiyet teorisine dayandırılmıştır. Eğer müsaade buyurulursa, eğer bundan da vazgeçerlerse onu da bırakacağım. Mademki, meşrutiyet teorisine dayandırılan bir kanundur. Mutlaka meşrutiyet teorisinde kuvvetlerin taksimi vardır. Bunu inkâra mahal yoktur ve bunu yorumlamak, teorinin asli unsurları vesairesi arasındaki irtibatı ve münasebetleri bertaraf edemez... Meşrutiyet teorisini koyan kanun koyucular kuvvetleri taksim etmekle bu çareyi bulmuşlardır. Biz ona vazifelerin dağıtılması da desek teorinin manası aynı olur. Eğer kuvvetler ayrılığı demekten beyefendi vazgeçmişlerse, o halde meşrutiyet teorisini dahi bertaraf etmiş olurlar. Şu halde bu kanunun dayanağı olan bu teori iptal edilmiş olunca, bu tasarı hiçbir hakika-

te kavuşmamış olur ve hiçbir hakikate dayanmayan bir kanun da olamaz. Hakikatte efendiler, tabiatta efendiler, âlemde efendiler, kuvvetlerin taksimi yoktur. Yani milli irade ile ifade ettiğimiz kuvvette, kuvvetlerin taksimi yoktur.[1] Bunu, müsaade buyurursanız izah etmek için bir iki kelimeye dayanacağım, hükümet ve idare kelimelerine dayanacağım. Uzun uzadıya açmayacağım; yalnız şu noktaya nazarı dikkatinizi çekeceğim ki, hükümet denilen kavram, idare denilen şeyden daha az ehemmiyetli ve daha[2] bağımsızdır; bağımsız olan iradeden bunun tabii bir hakikat olduğunu bulmak için insanlık hadiselerine göz atınız. Ne kadar ihtilaller vuku bulmuş ise o ihtilaller esnasında hükümet kavramı faaliyet icrasından düşürülmüştür. Fakat idare devam etmiştir. Bir gün bile durmamıştır ve hükümet daima muhtelif şekiller almıştır.

Bunu gören ve bunu inceleyen birtakım dahiler daha o zamanlar bu hükümet denilen şeklin bilhassa başına geçmiş olan şeyin müstebit bir kuvvet veyahut miskin bir kuvvet olduğuna göre, büsbütün işe yaramaz bir sakıncadan başka bir şey değildir demişler. Dolayısıyla bundan ilham almış olarak, asıl idare kuvvetini bağımsız bir hale koymak ve öyle bir şey tensip etmek söz konusu edilmiştir ve bu söz konusu edilen şeye de hatta Frenkçe isim vermişlerdir: Stratum administrative. Ve bunun, insanlığın tam saadet ve hakiki emniyet ve itimadının kefili ve teminatı olan bir idare şekli olacağını tarihler kaydetmiştir. Bu noktada da fazla izahat vermeyeyim, yalnız Frenkçe söylenen sözlerin nasıl ifade olunmak lazım geldiğini düşününüz, bu ne demektir? Efendiler, benim incelemelerime göre bu, "Türkiya Büyük Millet Meclisi Hükümeti" demektir. *(Alkışlar.)*

Şimdi kuvveti değerlendirmek istiyorum; mademki, idare, hükümetten daha esaslı bir şeydir, dolayısıyla onu ele alalım.

Efendiler, idare, malumu âliniz, genel kuvvetler ile genel hizmetleri yürüten ve yerine getiren genel bir cihazdır. Bunda üç uzuv görürsünüz; kuvvet, teşkilat, vazife... İşte efendiler irade, hâkimiyet vesaire dediğimiz kuvvet, bu kuvvettir. Fakat bu kuvvetin taksim kabul edip etmediğini de izah etmek için, müsaade buyurursanız, tamamen arz edebilmek için, biraz daha geriye gideceğim.

Bu kuvvetin kaynağı nedir? Efendiler, malumu âlileridir ki, veyahut malum olmak lazımdır ki –çünkü bu noktada ilmi itikatlar ve görüşler ve anlayışlar değişir– insanlar zaruri olarak toplumsal kabiliyete sahip mahlukattırlar. İnsanlar zaruri olarak beraber yaşamak ihtiyacında vücut bulmuş mahlukattırlar. Dolayısıyla beraber yaşamakta olan insanlar bir cemiyet teşkil eder ki, o cemiyet kendisini teşkil eden fertlerin kuvvetlerinin toplanmasından hasıl olur ve[3] işte irade, hâkimiyet denen kuvvet bu kuvvetten ibarettir, işte bu kuvvet cemiyetin kuvvetidir ve bu kuvvet cemiyeti teşkil eden her ferdin ayrı ayrı kuvvetinden üstündür. Belki bu ifademden bu kuvvetlerin maddi bir şey olacağı zannedilir. Kuvvetleri toplayarak bir bileşke bulmuş oldum. Evet, isterseniz maddi kabul edin, fakat bu maddiyetin içinde manevi bir kuvvet vardır. Bunu da izah edebilmek için müsaadenizle şu tarzda beyanatta bulunaca-

1 Bu cümle *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Bir Hitabesi*'nde yok. (Y.N.)
2 *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Bir Hitabesi*'nde "daha az". (Y.N.)
3 *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Bir Hitabesi*'nde "hasıl olan bir kuvvete malik olur". (Y.N.)

ğım; bir cemiyetin içerisinde beraber yaşamak insani, yaratılıştan gelen mahkûmiyetinden dolayı müşterek bir toplumsal his vardır. Manevi olan bu toplumsal his, toplumsal bir kuvvet ve nüfuz teşkil eyler. İşte bu müşterek manevi kudret, demin izah ettiğim gibi, o kuvvetle beraberdir, ayrı bir şey değildir. Efendiler bu kuvvet zaman ile ve insanların medeni ilerlemeleri ile yükselir, sağlamlık kazanır ve yükselir ve milli irade, milli hâkimiyet bu kuvvetten ibarettir. Efendiler işte hükümet kavramı, bu kuvvetin billurlaşması derecesinden çıkar. Şimdi sorarım efendiler; bu kuvvet ayrılabilir mi? Ve verilebilir mi? Buna verilecek cevaplar evettir. Bu kuvvet taksim edilebilir mi? Hakikaten bir toplumu teşkil eden fertlerin kuvvetlerinin bileşkesi olan bir kuvveti taksim etmek istediğimiz zaman, o toplumu teşkil eden insanları parçalamak lazım gelir ki, bir kuvvetler bileşkesi olan bir toplumu parçalamadan, dağıtmadan, onların kuvvetinin bileşkesini dağıtmanın tabii imkânı yoktur.

Bu kuvvet verilebilir mi? Efendiler evet, verilebilir. Fakat bunun için o kuvvetin sahibi olan toplumsal vücudun felç olması ve felç bırakılması şarttır ve ataleti, yavaşlığı kabul etmesi şarttır. Kuvvetini herhangi bir yere veren, kuvvet kullanmayan bir fert, felçli bir uzuvdur. O halde de böyle dememek lazımdır. Siyasi bir vücudu teşkil eden toplumsal kuvvetlerin toplumsal iradesi olan bu kuvvetin, milli irade ve hâkimiyet diye ifade olunan bu kuvvetin verilmesi uygun mudur? Verilmesi uygundur. Halbuki[1] toplum, siyasi bir vücuda dönüştükten sonra ise bu imkânsızdır. Mümkün olması, siyasi vücudun bozulmasına bağlıdır.

Efendiler, milli irade, milli hâkimiyet denilen kuvvetin taksim edilemez ve ayrılamaz olduğu matematiksel hakikatler ile de anlaşılır. Şunu da ilave edeyim ki, bütün kanun koyucular, bütün müderrisler, bütün ulema bu teoriyi daima matematiksel hakikatlere dayanarak tespit etmişlerdir. Bir toplumun kuvvetinin kaynağı kendisidir, her toplumun bu kuvvetini sarf mahalli de o toplumun kendisidir. İki nokta arasında mevcut[2] hatlar kambur zambur[3] olmadıkça mutlaka yekdiğerine uygundur. Milli irade ise müstakimdir.[4] Halbuki, ne yazık ki efendiler, bendenizce eski denilmesi lazım gelen kitaplarda bu kuvvetler ayrılığı vardır. Bu kuvvetler ayrılığının babası olan bir meşrutiyet teorisi vardır. Efendiler, ben size şimdi ispat edeceğim ki, meşrutiyet gayri tabii, gayri kanuni ve gayri meşrudur. Dünyada hükümet için meşru yalnız ve tek bir esas vardır. O da meşveretten[5] ibarettir. Hükümet için esas şart, ilk şart yalnız ve yalnız meşverettir. *(Sürekli alkışlar.)*

Efendiler, meşrutiyet teorisinin kurucusu olan filozoflar hakikaten kuvveti bağımsız üç parçaya ayırırlar. Ve her birinin bağımsız olarak faaliyet icra eylemesini arzu ederler ve bunun teminine çalışırlar ve bu kuvvetlerin ismine de icra, kanun yapma ve adliye kuvveti derler. Bunların arasındaki dengeyi ve münasebeti düşündükleri zaman şöyle ifade ederler, derler ki: Kanun yapma kuvveti, kanun yapan bir kuvvettir. Bütün kanunları o yapar. İcra heyetinin mevcudiyeti ancak bu kanun yapma heyetinin yaptı-

1 "Verilmesi uygundur. Halbuki" sözcüklerinin aslı olan "Caizi tevdidir. Halbuki" sözcükleri yerine, *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Bir Hitabesi*'nde "Caizi tevdi midir? Hayır...". (Y.N.)

2 *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "mevsul" (birleşmiş). (Y.N.)

3 Eğri büğrü. (Y.N.)

4 Müstakim: Doğru, düz, dik. (Y.N.)

5 Meşveret: Müşaverede bulunma, danışma. (Y.N.)

ğı kanunların içinde o kanunlarla ayakta durduğundan dolayı kanun yapma kuvveti, icra kuvvetinin üzerindedir. Yalnız burada bir kelime daha ilave edeyim; meşrutiyet usulünde milli hâkimiyet, kanun yapma heyetinde tecelli ettiriliyor, mebuslar heyetinde tecelli ettiriliyor. Halbuki efendiler, milli hâkimiyet kanun yapma kuvvetinde değil, bu kuvvetin üzerinde tecelli eder, o ise icra kuvvetine aittir. Adli kuvveti ele alalım, kanun yapma heyetinin yaptığı kanunları, bilhassa şahsi hukukta, bağımsız olarak hiçbir tarafın müdahalesi olmaksızın tatbik edecek kuvvet, adli kuvvettir.

Şimdi ufak ve pratik bir noktayı hep beraber hatırlayalım. Herhangi adli kuvvet, kanun yapma kuvvetinin yaptığı kanunu tatbik edebilmek için, filan insanı çağırmak ve onu cezalandırmak için elindeki vasıta nedir? Polis ve jandarma değil mi efendiler? Polis ve jandarma ise icra kuvvetidir. O halde adli kuvvetin isnat noktası icra kuvvetidir. İcra kuvveti, adli kuvvete yardımcı olmaktan yüz çevirsin, adli kuvvet atıldır, atalete mahkûmdur. Yoktur. Böyle bir kuvvetin bağımsızlığı nerededir? Rica ederim, böyle bir kuvvet nasıl bağımsız olabilir. Rica ederim?

Gelelim kanun yapma kuvvetine: Halin hakikatinde kanun yapma kuvveti kanunu yapar. Fakat, yine kanun yapma kuvveti yaptığı kanunun tatbikatını kendiliğinden temin etmez ve üstlenmez ve taahhüt etmez. Halbuki efendiler her şey kanun yapmaktan ibaret değildir. Bilakis her şey o kanunları tatbik etmek ve ettirmekten ibarettir. Fazla tafsilat vermeyeyim. Dünyada tarihi hakikat, büyük hakikat olarak söylüyorum, ilmi hakikat olmak üzere söylüyorum: Tatbik eden, icra eden, karar verenden daima daha kuvvetlidir.

*Salâhaddin Bey (Mersin): Paşa Hazretleri bir kelime müsaade buyurunuz daha...*

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Soru sorunuz, fakat söz silsilem kaybolmamak için değerlendirmeye girişmemenizi rica ederim.

*Salâhaddin Bey: Sonra söylememe müsaade edin.*

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Devamla): O halde efendiler, bu kuvvetler taksimini ve bu meşrutiyet meselesenin kökenini, kaynağını ve esasını ve ortaya çıktığı mahalli başka noktalarda ve başka sebeplerde değerlendirmek lazımdır. Ben zannediyorum ki, bütün arkadaşlarınız ve hatta incelemeleri gayet sınırlı olan herhangi bir vatandaşımız asli kuvvet, milli irade kuvvetini hissettirmeye muvaffak olabilecek ve benim işaret edeceğim noktaya bakarsa bunu gayet tabii ve kendiliğinden anlar.

Efendiler, insanlar tabiaten ve yaratılışı gereği beraber yaşarlar, fakat beraber yaşayan insanlar mutlaka idare olunmak ihtiyacındadır. Toplumun en basitini nazarı dikkate alınız. Bir aile reisi, bir baba, çocuklarından meydana gelen ailesinin riyasetini başlangıçta, tabiatıyla, üstlenir. Çünkü aile fertlerini teşkil eden mahlukat naçiz ve zayıftır, himayeye muhtaçtır. Bir çocuk bakılmazsa ölür. İşte böyle bir çocuk, bilerek değil, fakat bilmeyerek vücudunu böyle bir reise bırakır, bakılmak ister. Lakin bu çocuk tam rüşte ulaştıktan sonra, benliğini idrak ettikten sonra, şahsiyete sahip olduğunu anladıktan sonra, kayıtsız şartsız arzuya tabi olmak istemez. Hepimiz çocukluk ettik, babalarımızla aramızdaki münasebeti düşünelim. Kayıtsız şartsız babamı-

zın dahi idaresine tabi olmaktan zevk almayız. Ve tabiatta da alınmaz. Efendiler, babası olduğu halde, bunu bakıp yetiştirdiği halde, çocuğuna her gün şuraya şu saatte geleceksin dediği zaman, canım yarım saat sonra gelsem ne olur der. O halde toplumun teşekkülünün başında sevk ve idaresi için başında bir hâkim olmak ister. fakat diğeri kemale erer ermez kayıtsız şartsız bu hâkimiyetin altından çıkmak ister. Şu halde birisi, toplumun hakiki kuvveti, tabii kuvveti, iradesi, hâkimiyeti; diğer muhtelif sebeplerden dolayı, fakat her halde diğer arzunun, emelin hilafında olmak üzere emreden, tahakküm eden, istibdat yapan bir kuvvettir.

İnsanların muhtelif cemiyetlerinde vesairesinde tarihin bize göstermiş olduğu numuneler bundan ibarettir.

İşte efendiler bu müstebit kuvvet ile bu asli ve hakiki kuvvetin mücadelesi başlangıçtan bugüne kadar sürmüştür ve bugünden sonra da daha pek çok sürüp gidecektir. Fakat ne kadar süreceğini bilemem ve bütün bu mücadele asli kuvvetlerin asli sahibi olan toplumun hakiki saadetine yönelik olan bir çabanın, müstebit bir kuvvet ile mücadelesidir. Asli kuvvet, milli irade, kuvvetini hissettirmeye muvaffak olabilecek derecede despot kuvvete karşı şekil ve vaziyet almaktır. Fakat hiçbir zaman o müstebit kuvvet bu kuvvetin billurlaşmasını istemez. Dolayısıyla insanlar ilerledikçe yavaş yavaş o müstebit kuvvetin de, toplumun idari tecellilerini kısmen tanımak, keyfiyet gereği tanımak mecburiyetinde kaldığını görüyor. İşte bütün cihanda mevcut milletler ve o milletlerin idare şekli böyle birtakım manzaralar arz etmiştir. Daima insanlığın saadetini düşünen birtakım insanlar, daima düşünmüşlerdir ki. ne yapalım da bu asli kuvvetleri, bu asli iradeyi, bu müstebit iradenin baskısı altından tecrit edelim. Çünkü, insanlığın hakiki saadeti bundadır. Âlimler, araştırmacılar gördükleri manzaralar ve levhalar ve o levhaların ihtiva ettiği sebepleri ve unsurları değerlendirdikleri zaman görmüşlerdir ki, iki kuvvet vardır: Biri, asli milli irade, diğeri kahredici ve müstebit kuvvet. O halde hiç olmazsa bu iki kuvvetin sahiplerinin birbirine en az bir zarar verecek bir şekil bulalım. Bir çare ve tedbir bulalım ki, müstebit kuvvetin tesirini hafifletsin. Bu düşünülmüş olan şey, teori kitaplarında meşrutiyetle ifade olunur. Müstebit kuvvet sahibini de aldatmaya kalkışmışlar ve demişler ki: Korkma, her şeyde hâkim sensin; her şey senin, yalnız senin. Yalnız şu kullandığın ve tatbik ettiğin kuvveti senin de istirahatin için, fakat senin de mevkiini katiyen sarsmamak şartıyla müsaade buyurun da taksim edelim, demişler, etmişler. Daima yine kendisiyle beraber olmak şartıyla bir icra kuvveti ortaya çıkarmışlar, fakat milleti aldatmak için de bir kanun yapma kuvveti ve yine o icra kuvvetinin ve müstebit kuvvetin tesirini hafifletmek için bir kuvvet daha, adli kuvvet ve hedefi toplumun hakiki menfaatlarına zarar veren kuvvetin tesirlerini hafifletmek için, ehvenişer olmak üzere bu kuvvetler taksimi, fakat hiçbir vakit efendiler bu şekiller insanların insani saadetini ve hakiki saadetini temine yetememiştir. Nasıl yetsin ki; gayri hakiki, gayri meşrudur, zaruri olarak yapılmıştır, ehvenişer olmak üzere yapılmıştır. Ve efendiler! İnsanlar bu şekil dahilinde dahi kalmamışlardır. Ve kalmayacaklardır. Daima bu şeklin ve baskının –ki bu bir baskıdır– içinden çıkmak için çalışırlar ve çalışmışlardır, çalışacaklardır.

Vücuda gelmiş olan inkılapların hep bu yüzden olduğunu arz etmiştim. Bu inkılapların en mühimi, malumu âliniz, Büyük Fransız İnkılabı'dır. İnkılaplar içinde en verimlisi ve en doğurganı ve hak talebi bakımından ve bütün insanlığa, hâkimiyete sahip çıkmak fikrini vermek itibariyle fevkalade mühim olanı budur. Fakat o dahi Fransızların arzu ettiği derecede saadetlerine kâfi değildir. Ve daha değişecektir. Ve ben eminim ki, arkadaşlar, cihanda mevcut olan hükümet tarzlarından bir adım daha ileriye çıkmak bu insanlık için nasip olursa, emin olunuz ki, bulacakları şekil, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin şekli olacaktır. *(Alkışlar.)*

Efendiler, bu idare tarzı, insanlık tarihinde yeni görülmüş bir şekil değildir; veyahut başka suretle ifade edilirse, halin hakikatinde hâkimiyet yalnız bir şekilde tecelli eder. O da bu hâkimiyetin sahibi olan insanların doğrudan doğruya bir araya gelerek kanun yapma ve icra ve adliye vazifelerini bizzat yapmalarıyla mümkündür. Ve söylediğim şey efendiler, tarihte fiilen mevcut olmuş şeylerdir. Tabii araştırma sahibi olan arkadaşlarımız pekâlâ bilirler ki, Roma'da, İsparta'da, Atina'da, Kartaca'da mevcut olmuş olan genel meclisler, halin hakikatinde, bizim yaptığımız şeyleri yapıyorlardı efendiler. Kanun yaparlardı, memur seçerlerdi, muhakeme yaparlardı, cezalandırırlardı ve her şeyi yaparlardı. Ve Roma'da dört milyon halk vardı efendiler. Bu dört milyon halk hayret verici bir surette toplanırlar ve beş on kişilik bir kabineden daha seri ve bilhassa daha makul ve haklı bir surette icra ve adliye ve kanun yapma vazifelerini yaparlardı. Fakat iki bin sene evvel mevcut olan ve insaniyetin hakiki arzusuna, medeniyete ve şeriata mutabık ve uygun olan bu usulü, birtakım despotlar çıkmışlar ve yıkmaya teşebbüs etmişler ve bin türlü entrikalar kullanarak insanlık cemiyetindeki bazı insanları aldatmışlar ve nihayet eskiçağ tarihinde mevcut olan bu güzel şeyler, ortaçağ tarihinde birtakım müstebit krallıklara ve imparatorluklara dönüşmüştür.[1] Dolayısıyla halk hükümeti denilen, bu izah ettiğim nokta, bugün için ancak ve yalnız bizim şeklimizde tecelli ve tatbik edilebilir, bundan başkası doğru değildir.

Efendiler! Bu meşrutiyet teorisini bulan en büyük filozofların bu teoriyi kurmak için çalıştıkları esasları inceledim. Bunlara nüfuz ettim; benim gördüğüm şudur: Düşünmüşler ve nasıl yapayım da bu müstebit kuvvet o toplumsal ve milli iradenin aşağısında kalabilsin, yahut sıfıra inebilsin, diyorlar ve buna muvaffak olamamak yüzünden büyük ve derin bir ıstırap duyuyorlar.

Jean-Jacques Rousseau'yu baştan nihayete kadar okuyunuz. Ben bunu okuduğum vakit hakikat olduğuna inandığım bu kitap sahibinde iki esas gördüm. Birisi bu ıstırap, diğeri bir cennettir. Merak ettim. Özel ahvalini inceledim. Anladım ki, hakikaten bu adam mecnundu ve cinnet halinde bu eserini yazmıştır. Dolayısıyla çok ve çok dayandığımız bu teori böyle bir beynin mahsulüdür. Bu uzun değerlendirmelerden sonra son ufak bir parçada ufak bir tahlil yapacağım. Bu tahlilim Salâhaddin Beyefendi'nin sorusuna son cevabım olacaktır. Beyefendi buyurmuşlardı ki, bu maddeler eleştiriliyor ve tahrip olunuyor. Fakat yerine konulmuyor. İlk cevabım olmak üzere arz etmiştim ki, eleştiren ve tahrip eden arkadaşlar yerine koyacak başka daha güzel bir şey tasavvur edememişlerdir. Çünkü en güzel şey, tespit edilmiş olan ve mevcut bulunan usuldür. Şimdi bendeniz işte bunu ispata çalışacağım.

1 "Dönüşmüştür" sözcüğünün aslı olan "inkılab etmiştir" sözcükleri yerine, *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "inkısam etmiştir" (taksim olmuştur). (Y.N.)

Teşkilâtı Esasiyemize göre hükümet yüksek heyetinizden ibarettir ve bütün kuvvetler; affedersiniz bu ifade yanlıştır. Yalnız bir kuvvetten ibaret olan milli hâkimiyet ve irade yüksek heyetinizde tecelli etmekte ve cisimlenmektedir ve bu kayıt ve şartla millet bizi buraya göndermiştir. Milletin bize vermiş olduğu bu vazife ve bu salahiyet ve bu mesuliyeti biz içimizden herhangi bir zata verip de o zatın kendi arkadaşlarıyla bize karşı bütün devlet ve millet işlerinden ve muamelelerinden mesul olmasını bizim mevcut şartlarımız kabul edemez. Efendiler buna biz mezun değiliz. İşte bunun içindir ki, yüksek heyetiniz bütün devlet, millet ve memleket vazifelerini üstlenerek faaliyet icra ederken, icrai teferruatta arkadaşlarımızdan bazılarını devlet hizmetlerine göre vazifelendirmişlerdir. Fakat bu heyet, hiçbir vakitte milli irade ve hâkimiyetin dayanağı olamaz. Her şeyin yegâne mercii Türkiya Büyük Millet Meclisi'dir. Meclis bu merciliğini kimseye veremez. Bu bakımdan kabine diyelim veyahut demeyelim. Kabine de zaten yabancı bir isimdir. Biz heyeti vekile diyoruz. Eski kitaplarda heyeti vükela der.

Sadrazam seçen bir müstebit kuvvet veyahut bir heyeti âdile diyelim. Her ne olursa olsun onun kendi arkadaşlarıyla, program ile gelerek itimat alıp işe başlaması, doğrudan doğruya bir kabine meselesidir. Bu bizim şeklimize göre doğru değildir. Çünkü Salâhaddin Beyefendi buyurdular ki, kuvvetler ayrılığından vazgeçtikten sonra maksadımız vazifelerin dağıtılması ve vazifelerin taksimidir, diyorlar. O halde vazifelerin dağıtılması için en güzel çare ve şekil heyeti vekiledir. Yani vekillerin ayrı ayrı yüksek heyetinizden seçilmesidir. Ancak o zaman vazifeleri böylece dağıtılmış olur. Halbuki kendileri vazifeleri dağıtıyorum buyurdukları halde, vazifeleri birleştirdiklerini fiilen ispat ve ifade etmiş oluyorlar. Kuvvetleri ayırıyorum derken kuvvetleri birleştirmiş oluyorlar. Çünkü yüksek heyetiniz, yalnız bir zata, kendi ifadelerine göre hatırlayacağınıza nazaran, bütün devletin işlerinden ve muamelelerinden mesul olmak üzere bir zata işleri bırakacak. O halde diyorlar ki, bu zat hepsini bir makine gibi çalıştırsın ve her şeye bu cevap versin ve bu mesul olsun. Bu, vazifelerin dağıtılması değildir. Birleştirmedir.

Sonra buyurdular ki, Heyeti Vekile'de dayanışma lazımdır. Bu şekil, dayanışma temin eder. Bunda tamamen hakları vardır. Hakikaten bir zatı seçmek ve o zata kendi mesai arkadaşlarını seçtirmek suretiyle bir heyet vücuda getirmek, cidden dayanışmanın temini için çok güzel. Fakat efendiler, arzu buyurduğunuz gibi yorumlayabilirsiniz. Bendeniz diyorum ki, Heyeti Vekile'de bu kadar dayanışma aramayınız. Mademki hükümet yüce Meclisinizdir, mademki bütün programlar ve gereken emirler buradan çıkar ve mademki her türlü işlere ve hususa dahilen ve hariçen yegâne merci yüksek heyetinizdir, asıl dayanışmayı yüksek heyetinizde arayınız. *(Alkışlar.)*

Efendiler, emin olunuz ki, yüksek heyetinizin dayanışması, yüksek heyetinizin temsil etmiş olduğu ve genel kurulumuzun dahi temsil etmiş olduğu dayanışma, her şeyin teminatı olur. O halde böyle dayanışmış bir heyetin içinde ve dayanışmış bir heyetin görüşünü, emirlerini temin etmekle vazifeli olan insanlar arasında aranacak dayanışma, ikinci derecede kalır.

İhtiyat lüzumunu ima ettiğim nokta da şudur efendiler: Her ne görüşe dayanırsa dayansın, icra kuvvetini bilfiil tatbik eden insanların arasındaki dayanışmayı değil,

bunu yalnız kendimiz için alacağım.[1] Bu bakımdan, esas akide bakımından, her bakımdan, bu Meclis, devletin işlerini ve muamelelerini bir adama itimatla ve o adamın seçeceği ve itimat edeceği insanlarla yürütemez. Biz yürüteceğiz. Ve böyle vekiller vasıtasıyla bazı ikinci derecedeki icrai teferruatı yaptıracaksınız. En doğru olan çare, en iyi çare, mevcut olan çaredir.

İkinci bir bakımdan mevcut olan usulün, teklif olunan şekilden iyi olmadığı ifade buyuruluyor. O da, Heyeti Vekile'nin reisi yoktur. Muhatap olacak bir reis yoktur. Efendiler, reis vardır. Fakat, o riyasetin mutlaka yüksek heyetiniz tarafından da tasdik edilmesi arzu edilirse, Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nuz buna mani değildir. Heyeti Vekile'nin müzakerelerini, muamelelerini ve mesaisini, faaliyetini böyle takip edecek ve yürütecek reis sıfatıyla bir zatın bulunması lazımdır ki, mevcuttur. Fakat Meclis derse ki, bu zatı şu seçsin, ben tasdik edeceğim. Buna hiçbir mani yoktur. Ve teşkilat buna müsaittir ve bu, onu bozmaz.

Diğer bir nokta var efendim; deniliyor ki, "Heyeti Vekile'yi teşkil etmek için Meclis Reisi aday gösteriyor. Bu, yüksek heyetin seçim salahiyetini sınırlamak ve kayıtlamaktır". Evet, bu, bir bakıma böyledir. Fakat kabine diye ifade etmekte bulunduğumuz şekilde efendiler, seçim kudretiniz, seçim salahiyetiniz üç kere daha sınırlandırılıyor. Çünkü yüksek heyetiniz yalnız bir zat seçiyorsunuz ve o zatın kendi gönlüne ve keyfine göre seçtirdiği arkadaşları tasdik etmek vaziyetindesiniz. Halbuki şimdi mevcut olan usulde mevcut Meclis Reisi, filan vekâlet için şu kadar, filan vekâlet için bu kadar, her vekâlet için bu kadar adam gösteriyor. Onlardan istediğinizi seçiyorsunuz ve buna, seçim salahiyetinizi muhafaza etmek için tercih edeceğiniz usul nedir? Efendiler. Gösterdikleri şekle göre bir tek adama itimat etmek ve onun seçeceklerine kendilerini itimada mecbur tutmaktır ki, bu usul bittabi mevcut şekle göre daha ağırdır ve Meclis'in hukukuna daha az riayetkârlığı doğurmaktadır.

Efendiler, bir icra heyeti reisi seçip onun seçeceği zevata itimat etmek, verilen seçim salahiyetini değiştirmez,[2] bir teori gibi kabul edersek, Meclis'inizin Reisi dahi yine yüksek tarafınızdan seçilmiş bir reistir. Eğer deseydiniz ki, "doğrudan doğruya bu reis kendi arkadaşlarını bize getirsin, hepsine ayrı aynı emniyetimiz vardır. Kimi isterse getirsin çalıştırsın", o zaman teklif ettikleri şekil ile bu şekil arasında bir fark görmez ve Meclis'inizin hâkimiyeti ve iradesinin tahkimi noktasından bunu da tabii sakıncalı görürdüm. Onun için Riyaset tarafından aday gösterilmekte bir sınırlama olduğunu itiraf etmek lazımdır. Fakat bu sınırlama ötekine nispetle çok hafiftir. Fakat Riyaset'in aday göstermesi, bendenizin anlayışıma göre, yüksek heyetinizin seçimdeki mesaisini kolaylaştırmak noktasına yöneliktir, bence hiçbir noktaya yönelik değildir. Fikirlerin karışıklığını, uyumsuzluğunu önlemek, hakikaten şu veya bu vekâlet için layık olabilecek bir insanı, yahut insanları meydana çıkartmak hususunda bir arkadaşınızı kendi riyaset makamınızda istihdam ediyorsunuz. Bunun başka bir manası yoktur efendiler. Çünkü o makam birçok insanlarla istişare edebilir. Birçok insanlarla

1 "Kendimiz için alacağım" sözcükleri yerine, *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Bir Hitabesi*'nde "kendimiz için muhafaza etmeliyiz". (Y.N.)

2 "Değiştirmez" sözcüğünün aslı olan "tadil etmez" sözcükleri yerine, *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Bir Hitabesi*'nde "takyid etmez" (sınırlamaz). (Y.N.)

görüşebilir. bu bakımdan arkadaşlarını incelemekle meşgul olur. Dolayısıyla yüksek huzurunuza her halde uygun bir vekil arz etmek arzu eder. Fakat efendiler, hepimiz insanız. Bunun sui'istimal edilmesi varit midir? Evet efendiler, varittir. Herhangi bir reisin aday olarak göstereceği zatın, arzusuna göre kendisiyle anlaşmış insanlardan olması ihtimali daima vardır. İşte bu bakımdan bir fenalık muhtemeldir. Çünkü memleket işlerinde, millet işlerinde, hakiki işlerde hissiyata, hatıra, dostluğa bakılmaz.

Efendiler, şunu iyi bilmek lazımdır ki, bu kayıt, Teşkilâtı Esasiyemizin kanuni bir kaydı değildir. Bu bir tedbir olarak alınmıştır. Bugün böyledir, yarın başka olur. Çünkü bunlar büsbütün kalkar, yahut zamanı gelmiş ise istenildiği anda kaldırılabilir. Teklifin konusunun hikmetini düşünmek lazımdır. Malumu âliniz, ilk Heyeti Vekile Kanunu yapılırken böyle bir kayıt mevcut değildi. Bilhassa o kanunu yapan arkadaşlarım ve onların haricinde birçok arkadaşlarım bana dediler ki, böyle karışık olacaktır. Siz kimi arzu ederseniz o olsun. Ben bunu katiyen ve şiddetle reddetmişimdir. Bu arkadaşlara cevaben, hayır dedim. Bu, yüksek heyetin salahiyetini küçültür. İkinci bir sakıncası daha vardır ki, seçilen vekilin benim tarafımdan seçilmesi ile kazanacağı, elde edeceği kuvvet ve salahiyet başkadır, bir de genel kurulun seçimine mazhariyetle sahip olacağı salahiyet ve mevkii başkadır.

Dolayısıyla seçtiğiniz vekilin kuvvetli olması ve vazifesini o kuvvetle yapabilmesi için benim değil, genel kurulun seçmesi lazımdır.

Fakat muhtelif sebeplerden dolayı, bazı yanlış anlamalardan dolayı, hakikaten bazı yanlış seçimler oldu. Efendiler bunda arkadaşlarımız mazurdur. Bu sözüm bugüne değil, o günlere aittir. Çünkü o zaman henüz yekdiğerimizi tanımaya muvaffak olamamıştık. Bir iki defa tekerrür eden yanlış muamelelerden dolayı bir tedbir almak lazım geldi. Onun üzerine zannederim ki, bu aday meselesi söz konusu edilmiştir ve yüksek heyetiniz tarafından da isabetli bir tedbir olmak üzere kabul edilmiştir.

Şimdi eğer bir tek adamın aday göstermesi zihinlere hoş gelmiyorsa, bu, –aday göstermekten maksadı izah ettim– seçimi kolaylaştırmak ve temin etmektir, karışıklığı gidermektir. Bendeniz sizinle beraber olarak ve sizden çok rica ederek temenni edeceğim ki, bunu genişletelim. Bunu şahsiyattan çıkaralım, bunu temenni ediyorum. Ve bu Teşkilâtı Esasiye Kanununuzun hiçbir tarafını ihlal etmeyen bir meseledir. Teşkilâtı Esasiye'de buna dair hiçbir nokta yoktur. Bunu istediğiniz kadar ve istediğiniz zaman değiştiriniz ve bozunuz. Yalnız yerine, daha güzel daha kapsamlı ve devam ve istikrarı daha iyi olabilecek usuller koymak lazımdır.

Efendiler, son sözümü arz ederek başınızı ağrıtmaya nihayet vereceğim. *(Encümen mazbatasını göstererek)* Bu bütünü itibariyle bir belgedir. Bunun içinde Heyeti Vekile'nin vazife ve salahiyet ve mesuliyetine ait maddeler vardır. Fakat bunda daha çok Riyaset Divanı'ndaki zevatın vazife ve vaziyetine dair maddeler vardır. Bundan başka Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzun bazı maddelerini tahrif eden ve bozan ve değiştiren maddeler de vardır. Bundan da başka olarak, bilhassa gerekçe tasarısında, siyasi akidelerimizle katiyen uzlaşır görülmemesi uygun olan bazı noktalar ve görüşler vardır. Dolayısıyla bunun içinden yalnız Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzun yedinci maddesinin son fıkrasındaki noktayı temin etmiyor. Onu temin edebilmesi için o bakımdan acele olarak bir kanun yapılması lazımdır. Fakat bu, bütünü itibariyle çok

temenni ederim ki, yüksek heyetinizin malı olmasın. Samimi olarak arz ediyorum ki, bunda memleket için sakınca vardır.

Bütün bu görüşlerimle efendiler, bir hakikati ve bir fikri aydınlatmaya muvaffak oldumsa kendimi bahtiyar sayacağım. O hakikat de, millet, yürüdüğü yolu pek büyük isabetle seçmiştir. Ve bu yolun sonunda parlayan saadet güneşini bütün açıklığıyla görmektedir. *(Alkışlar.)* Bu millet o güneşe ulaşacaktır ve hiçbir kuvvet ona mani olamayacaktır. *(Şiddetli alkışlar.)*

*Salâhaddin Bey (Mersin): [...] Bir haftadır bu mesele üzerinde birçok arkadaşlarımız söz söyledi ve bugün beş saat gayet güzel bir nutuk dinledik ve bu nutukta çok faydalı noktalar bulunmakta, yani encümen aydınlanmak istediği noktaları burada bulmaktadır. Bahsolunan şeylerin tamamından bendenizin istifade ettiğim bir iki nokta vardır ki, belli başlı tekmil meselesinin esası bunda toplanıyor. Ve encümene atfedilmek istenilen zihniyet her ne olursa olsun, o kısmı almayacağım.*

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Hayır, encümene hiçbir zihniyet atfetmiyorum beyefendi.[1]

1 Mustafa Kemal Paşa'nın bu son cümlesi ve ondan önce Salâhaddin Bey'in konuşması *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Bir Hitabesi*'nde yer almamış. (Y.N.)

## SAMSUN'DA CANİK MEBUSU SÜLEYMAN BEY'E*

(1 ARALIK 1921)

Şifre
2/714

Ankara
1 Kânunuevvel 37 [1 Aralık 1921]

Samsun'da Canik Mebusu Süleyman Bey'e

C. 13 Teşrinisani 37 [13 Kasım 1921] şifreye:

Samsun'daki Rum eşkıyasının bazı şartlar dahilinde aman dilemeleri üzerine söz konusu olan af hususunun İcra Vekilleri Heyeti'nin 26 Teşrinisani 37 [26 Kasım 1921] tarihli toplantısında kabul edilmediği, Dahiliye Vekâleti Celilesinden bildirilmiştir, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 4450'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

## İSMAİL CANBULAT BEYEFENDİ'YE*

(2 ARALIK 1921)

Ankara
2.12.337 [1921]

İsmail Canbulat Beyefendi'ye

Kardeşim Efendim;

Malta'dan kurtuluşunuzu müteakip lütuf buyurduğunuz mektubu memnuniyetle okumuştum. O zaman sizin de malumunuz olan harp harekâtı dolayısıyla cevap vermeye vakit bulamamıştım. Bu defa Rauf Bey'in gelişi üzerine biraderilerinin hatırası muhabbetle zikrolundu. Gönderdiğiniz mektupta memleketin bağımsızlığı temennilerine ve şimdiye kadar elde olunan muvaffakiyetlerin tebriklerine ait hissiyatınıza teşekkür arz ederim. Vatan ve millete her suretle hizmete istekli bulunduğunuza dair kanaatim tamdır. Bu kanaatle muhabbet arz eder ve gözlerinizden öperim, kardeşim.

M. Kemal

* Fotokopisiyle birlikte aktaran: Cemal Kutay, *Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız Rauf Orbay (1881-1964)*, c.5, s.381-382. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

## DOĞU CEPHESİ KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR PAŞA'YA*

## (3 ARALIK 1921)

Ankara
3.12.1337 [1921]

Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

Trabzon vaziyetini mülki hükümet vaziyet ve vasıtaları ile takip ettirmek daha münasiptir. Sarıkamış'a tutuklu olarak getirtilmiş olan şahıslar hakkındaki muamelenin dahi askeri ve örfi mahiyette yorumlanmasına meydan vermek uygun değildir. Doğu Cephesi mıntıkasında örfi idarenin kaldırılması ve bütün dahili asayiş meselelerinin Dahiliye Vekâleti'ne aidiyeti, icraatta esas olarak nazarı dikkatte bulundurulmalıdır. Tutukluların mülkiye tarafına teslimi meselesi, Dahiliye Vekâleti'nin el koymuş bulundurulmasını temin bakımından lazımdır. Bu konudaki devletlilerinin icraatlarını bekliyorum, Efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbine Nasıl Girdik*, Tecelli Basımevi, İstanbul, 1937, s.237.

## MOSKOVA SEFİRİ KEBİRİ ALİ FUAD PAŞA'YA*

(3 ARALIK 1921)

Şifre
2/715

Ankara
3 Kânunuevvel 1337 [3 Aralık 1921]

Moskova Sefiri Kebiri[1] Ali Fuad Paşa Hazretleri'ne

Cemal Paşa'nın Buhara'daki Enver'e yazdığı mektup muhteviyatına dair Hariciye Vekâleti'ne yazılan şifre içeriğini öğrendim. Cemal Paşa'nın Enver ve arkadaşları hakkındaki harekâtı çok uygundur, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, Klasör 36, Dosya 109-A/107, Fihrist 14'ten fotokopisiyle birlikte aktaran: *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler II*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, Belge No: 13. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Sefiri kebir: Büyükelçi. (Y.N.)

## DOĞU CEPHESİ KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR PAŞA'YA*

## (4 ARALIK 1921)

Zata mahsus.

Ankara
4.12.1337 [1921]

Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

Erzurumlu Mithat Efendi meselesine ait bulunan evrakı Adliye Vekâleti'ne etrafıyla incelettirdim. Bu incelemeler neticesinde adı geçenin icraatını gerektiren bir hareketi çıkarsa ancak o zaman usulüne göre kanuni soruşturma yapılmasını rica ederim.

Bu arada Celâlettin Arif, Hüseyin Avni ve Necati Beylere ait olarak şimdiye kadar gönderilmiş olan evrak dosyasını da Adliye Vekâleti'nin nazarı dikkatine arz eyledim. Hasıl olan netice, bendenize de şimdilik takibinden vazgeçilmesinin ve evrakın muamele mevkiine konulmamasının faydalı olacağı kanaatini verdi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, Menteş Matbaası, İstanbul, 1967, s.249-250.

ANTALYA MÜDAFAAİ HUKUK CEMİYETİ
HEYETİ MERKEZİYESİ RİYASETİ'NE*

(4 ARALIK 1921)

Tahrirat
6/1024

Ankara
4 Kânunuevvel 37 [4 Aralık 1921]

Antalya Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesi Riyaseti'ne

Aslen Kahire ahalisinden ve Mısır Darülmuallimini[1] mezunlarından iken Mısır'daki İngiliz ordusundan Osmanlı ordusuna iltihak ederek sonradan Antalya'da müşkülata maruz ve yardıma muhtaç bir halde kaldığından bahisle müracaatta bulunan Ahmet Kâmil Hanefi Efendi'ye oraca mümkün olan yardımın esirgenmemesini rica ederim, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Rcisi
Başkumandan

* Aslı Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 7309'da bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.
1 Darülmuallimin: Erkek öğretmen okulu. (Y.N.)

# ADANA'NIN KURTULUŞU DOLAYISIYLA BEYANNAME*

## (5 ARALIK 1921)

Asırlardan beri Türkiya'nın tamamlayıcı parçalarından iken Harbi Umumi nihayetinde işgal altına girmiş ve bu defa Fransız hükümeti ile yapılan anlaşma icabınca idaremize dönmüş olan Adana'da hükümetimiz tekrar kuruluyor. Adana vilayeti ile diğer memleket kısımlarımızdan bir kısmının anavatana iltihakına bizi muvaffak etmesinden dolayı Cenabı Hakk'a hamdü sena ederim. Bu memleket kısımlarındaki halkı Büyük Millet Meclisi namına anayurtlarında selamlamakla bahtiyarım. Her milletin en tabii ve temel hakkı olan hayat hakkının ve bağımsızlığının tanınmasından başka bir emeli olmayan ve sulh ve sükûnun nimetlerini ve faydalarını daima takdir eden milletimizin ve Türkiya Büyük Millet Meclisi'nin beslemekte olduğu barışçı niyetlerin ve hislerin yakın bir gelecekte herkesçe tasdik ve itiraf edileceğinden ümitvarım. Bu yönü takdir etmiş olan Fransız millet ve hükümetine burada teşekkür beyan etmeyi bir vazife sayarım.

Harbi Umumi'nin zorluklarına ve elemlerine uğradıktan sonra barış halinin geri gelmesiyle huzur ve sükûna nail olan Adana, Urfa ve Ayıntap ve havalisi halkının bundan sonra bütün kudretlerini memleketin yükselmesine ve ilerlemesine hasredecekleri tabiidir. Ancak Türkiya Büyük Millet Meclisi'nin bu muvaffakiyetini çekemeyen bazı kötü niyetlilerinin, General Guru[1] Cenaplarının da beyannamelerinde hakkıyla tasvir ettikleri üzere, buralardaki muhtelif unsurlar hakkında vatandaşlık hissiyatına muhalif harekâtta bulunacağımızı ve hatta belki de bulunduğumuzu ilan edip yayarak, ahali arasında nifak ve şikak çıkarmaya çalışacakları bazı ahvalden çıkarılmaktadır. Bunun için medeniyet ve insaniyet karşısında bu konuda birkaç söz söylemek isterim.

Türkiya toprağındaki muhtelif unsurlar asırlardan beri bir vatan evladına has dostluk ve muhabbetle yaşamış ve toplumsal bağların en kuvvetlisi olan menfaat ortaklığı ile yekdiğerine bağlanılmış ve birçok aziz hatıralar ile bu memlekete bağlı bulunmuş olduğu halde, memleketin huzur ve sükûnunu menfaatlarına uygun bulmayan teşvikçilerin tahriki eseri olarak bazı yanlış anlamalarla son zamanlarda bazı münasebetsiz ahval ortaya çıkmış olduğunu saklamaya ve gizlemeye lüzum yoktur. Bir aile fertleri arasında da vukua gelebilen bu türden geçici ahval ile neticelerinin giderilmesi için bugün tam bir genel af ilan edilmiştir. Hükümet bununla vatan evladı arasında yanlış anlamaların devamına yol açabilecek sebepleri ortadan kaldırmış ve şefkat ve babalık vazife-

* *Hâkimiyeti Milliye*, 6 Aralık 1921, Numara: 371 (*Hâkimiyeti Milliye*'nin numarası yanlışlıkla "271" olarak dizilmiş. Doğrusu "371" olmalıdır.) Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*. Hazırlayan: Nimet Arsan, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, s.420-422. Eski yazı metin Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur. (Y.N.)

1 General Gouraud. (Y.N.)

sini yapmış oluyor. Şimdi ahaliye de düşen vazifeler vardır. Bu vazifeleri birkaç kelime ile hatırlatmak için, cins ve mezhep ayırmaksızın bütün ahaliye hitap ediyorum.

Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümeti bir halk hükümetidir. Memleket menfaatlarına ait hususlarda millet fertleriyle hükümet arasında vazife itibariyle iştirak vardır. Memleketin sükûna ihtiyaç derecesini izaha gerek yoktur. Düşmanların kötü niyetle yaydıklarını fiilen tekzip lazımdır. Hür ve medeni bir millet efradından olduğumuzu dost ve düşman gözünde ispat ve teyit etmek icap eyler. Bu sebeple hükümete yardım etmek ve memleket menfaatlarını her türlü şahsi menfaatların önünde tutmak sizlere düşen bir vazifedir. Şimdiye kadar birçok fevkalade ahval ve mühim vakalar karşısında vakar ve sükûnetini muhafaza kabiliyetini göstermiş olan halkın, bu defa da bu lüzumu takdir ederek hangi din ve unsura mensup olursa olsun aralarında karşılıklı muhabbet tesis eyleyeceğine ve akla ve mantığa muhalif hiçbir hal ve hareket te bulunmayacağına kaniim.

Vatanın yüksek menfaatlarını her türlü fikrin üzerinde tutmak mecburiyetinde bulunan Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümetinin kanundan sapmaya teşebbüs edecekler hakkında en şiddetli tedbirleri alacağını burada ihtar etmek mecburiyetindeyim. Memurlara da şu vasiyetlerde bulunmak isterim: Millet ve memleketin büyük fedakârlıklarla anavatana iltihakını temin ettiği bu memleket kısımlarının mukadderatı ve halkın refah ve saadetinin temini emin ellerinize bırakılmıştır. Kanun gözünde cins ve mezhep ayırmaksızın her fert aynı hukuka sahip ve aynı vazifelerle mükelleftir. Vazifenizin ulviyet ve ehemmiyeti nispetinde mesuliyetinizin de azametini daima göz önünde tutunuz. Hangi din ve ırka mensup olursa olsun herkes hakkında eşit olarak adalet tatbik ve emniyet ve asayişi ihlal eden ve konulmuş kanun hükümlerine aykırı hareketlerin faillerini kim olursa olsun derhal kanunun pençesine teslim eyleyiniz. Huzur ve sükûnun layıkı ile tesisine ve hükümetin siyasi düsturu olan kanuni hâkimiyetin tecellisine gayret sarfı ile mükellef olduğunuzu bir an bile nazarı dikkatten uzak tutmayınız. Sözüme son verirken millet ve memlekete hayır ve muvaffakiyetler ve ahaliye saadetler temenni ederim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

## İCRA VEKİLLERİ HEYETİ RİYASETİ'NE*

(6 ARALIK 1921)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet 6/1035

Ankara
6.12.37 [1921]

İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti Celilesine

7.12.37 [1921] sabah cepheye doğru hareket edeceğimden yokluğumda muameleler Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi Sanisi Doktor Adnan Beyefendi tarafından namıma yürütülecektir, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
M. Kemal

Vekâletlere yazılmıştır.

* Aslı TC Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10-4.23.16'da bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

## İCRA VEKİLLERİ HEYETİ RİYASETİ'NE*

(10 ARALIK 1921)

Türkiya Büyük Millet Meclisi
İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet 1/242

Batı Cephesi
10.12.337 [1921]

İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'ne

1. Samsun İstiklâl Mahkemesi'nin şimdiki heyetiyle vazifesinde bırakılması Büyük Millet Meclisi ve hükümetinin haysiyetine aykırı olduğu mealinde itimat edilir bir zattan şifreli bir telgraf aldığım gibi, söz konusu İstiklâl Mahkemesi heyeti üyelerinden bulunan Canik Mebusu Emin Bey'den de pek çok ve mühim sebepler ortaya koyacağı beyanıyla istifasına dair diğer bir şifreli telgraf aldım. Şifahen izahat talep etmek üzere söz konusu İstiklâl Mahkemesi'ni Ankara'ya çağıracağım.

2. Kastamonu İstiklâl Mahkemesi'nin de icraatıyla Batı Cephesi Kumandanlığı kararları arasında haberleşerek giderilmesi mümkün olamayan bazı ihtilaflar mevcut bulunduğundan bunları dahi Ankara'ya çağırmak tasavvurundayım.

3. Samsun, Kastamonu İstiklâl Mahkemelerinin Ankara'ya çağrılmaları halinde ellerindeki davaları alakalı mahkemelere devretmeleri hususundaki yüksek görüşlerinin bildirilmesini ve Konya, Yozgat İstiklâl Mahkemeleri hakkında arz olunan kararın tatbikine dair ayrıca görüş beyan buyurulmasını rica ederim. Efendim. İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'ne ve Reisi Sani Adnan Beyefendi'ye yazılmıştır.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı TC Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 18.8.3., Karar No: 1264, Ek: 8/3, 11.12.1921'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

## NAFIA VEKÂLETİ'NE*

## (13 ARALIK 1921)

Mösyö Franklin Bouillon'la yaptığımız görüşmede 200 adet vagon verilmesini istedik. Konya'dan ileriye gönderilmemek üzere günde vagon başına 250 kuruş ücret verilmesi kararlaştırıldığı, bununla beraber, bu miktarın çoğaltılması için dönüşünde gereken girişimlerde bulunup sonucu bildireceğini söyledi.

Ray ve diğer malzemeler için de aynı şekilde söz verildi. Kömür meselesi için Ereğli kömürlerinden de faydalanılacağını ve bu kömürlerin Zonguldak'tan Fransız gemileriyle Mersin'e gönderilmesi halinde limanların herhangi bir taarruzda bulunamayacağını, bu mesele için İstanbul'da bir yetkili ile Hamit Bey arasında bir görüşme sağlanması kararlaştırılmış bulunduğundan, Societé Naval L'ouest'in adamını bu iş için Mersin'den İstanbul'a hareket ettiğini söyledim. Zonguldak kömürlerinin bu yolla nakliyatını sağlamak için İstanbul'da Hamit Bey'e derhal bir telgraf çekilebilir.

Mösyö Franklin Bouillon demiryolları sorunlarının çözülmesi ve görüşmeleri için Doğu konferansında bulunan Mühendis Fahri Bey'in Fransa'ya gönderilmesini tavsiye etmekte olduğundan, bu husus da tespit edilerek kendisinin getirilmesine şimdiden teşebbüse girmek gerekir.

* Cumhurbaşkanlığı Arşivi, No. 111-10-3-a, Dosya 44, Fihrist 44-4'ten yukarıdaki şekliyle aktaran: *Türk İstiklâl Harbi VII nci Cilt İdari Faaliyetler*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975, s.203.
Belge, kaynakta, şu açıklamayla yer almaktadır: "Başkomutan Mustafa Kemal Paşa 13 Aralık 1921 tarihinde Bayındırlık Bakanlığı'na gönderdiği bir yazıda şöyle demekteydi:" (Y.N.)

## DAHİLİYE VEKİLİ FETHİ BEYEFENDİ'YE*

(15 ARALIK 1921)

Şifre

Akşehir
15.12.37 [1921]

Dahiliye Vekili Fethi Beyefendi'ye

C. 14.12.37 [1921] şifreye:

Yüksek teklifleri üzere Trabzon Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesi hakkında Sait Paşa ile Hazım Bey'den meydana gelen bir komisyon marifetiyle soruşturma icrası uygundur, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
M. Kemal

* Aslı Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 11376'da bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

# UKRAYNA FEVKALADE DELEGESİ M. FRUNZE'NİN NUTKUNA CEVAP*

## (19 ARALIK 1921)

*Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Frunze Cenaplarına hitaben irad buyurdukları cevabi nutuk:*

Sefir Hazretleri,

Ukrayna hükümetinin fevkalade sefirini ve kahraman Kızılordu'sunun şanlı ve kahraman Başkumandanı'nı sıcak bir sevinçle kabul eder ve dost Ukrayna milletini birçok defalar muzafferiyete sevk eden kıymetli askerlerini onun şahsında selamlarım.

Hürriyetini, bağımsızlığını ve hayat hakkını zulme karşı müdafaa edenlerin davası olan mukaddes ve haklı davamıza Sovyet Ukrayna'nın gösterdiği alaka ve muhabbetten dolayı Türkiya halkı ve Türkiya Büyük Millet Meclisi namına teşekkür ederim.

Emperyalizmin en şiddetli taarruzlarına hedef olan Türkiya ve Türkiyalılar Karadeniz'in öbür tarafında aynı ihtiraslara karşı mücadele eden milletler bulunduğunu bilirlerdi. Aynı halde bulunmuş olmaktan hasıl olan hissiyattır ki, Ukrayna'nın müttefiki olan Rus Şûralar Birliği ile Türkiya arasında kuvvetli bir dostluk tesisine hizmet etmiştir. Son derecede çetin fakat o nispette şanlı fedakârlıklar karşılığında kendi mukadderatına sahip olmak hakkını kazanmış olan Rusya ve Ukrayna gibi, Türkiya dahi hepimizin kuvvetle kani olduğumuz üzere toprağını yabancı istilasından kurtarmakta ve tam ve cksiksiz bağımsızlığını âleme tanıttırmakta gecikmeyecektir.

Sefir Hazretleri, her iki memleket menfaatlarının birbirinin aynı olduğunu, bizim için pek hayati bir ehemmiyete sahip olan böyle bir anda teyit ederek Türkiya ve Ukrayna milletleri arasındaki dayanışmanın parlak bir tezahürünü gösterdiğinizden dolayı size bilhassa müteşekkirim. Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümeti Ukrayna ile Türkiya arasında doğrudan doğruya ve sıkı münasebetler tesisine bugüne kadar mani olan sebepleri idrak ve tamamen takdir etmektedir. Bu sebepler zail olur olmaz Ukrayna hükümetinin yüksek erkânından olan ve muzaffer ordusunun başkumandanı bulunan zatıâlilerini resmi bir dostluk ve iyi komşuluk anlaşmasının yapılması için

* *Hâkimiyeti Milliye*, 22 Aralık 1921, Numara: 385. Ayrıca bkz. Yavuz Aslan, *Mustafa Kemal-Frunze Görüşmeleri/ Türk Sovyet İlişkilerinde Zirve*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 2002, s.86-89; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayımları, Ankara, 1952, s.21-23. Konuşmanın Fransızca örneği için bkz. fotokopisiyle birlikte aktaran: *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge 1919-1923)*, c.1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.366-371. Eski yazı metin Ahmet Hezarfen tarafından okunmuş, Fransızca metin ise, Em. Tnk. Kd. Alb. Ercan Güner tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

göndermeye girişmek suretiyle, hükümetinizin üstlendiğiniz işin muvaffakiyeti hususunda gösterdiği alakayı haz duyarak gözlemlemekteyiz. Hükümet merkezimize gelmek hususundaki kararınızın, düşmanlarımızın bizi kati surette mağlup zannettikleri ve daha doğrusu bütün dünyaya böyle zannettirmek istedikleri bir anda bize tebliğ edilmiş olması, Ukrayna'nın hakkımızda beslediği dostane hissiyata yeni bir delil teşkil ettiği için bizi pek ziyade mütehassis etmiştir.

Sefir Hazretleri, memleketlerimiz arasında siyasi, iktisadi ve kültürel sahalarda derhal en sıkı bağların kurulmasından ibaret olan vazifenizin fiil mevkiine konulmasında Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümetinin üzerine düşen her şeyi yapacağına emin olabilirsiniz. Her ne olursa olsun ve her ne yapılırsa yapılsın bu bağlar hiçbir zaman gevşemeyecektir.

Türkiya'nın hayati şartları en ziyade tehlikelerle kuşatılmış olduğu zamanda dahi Karadeniz'in öbür tarafında sadık dost ve müttefikleri bulunduğunu hatırlayabilir diye söylediğiniz cümleyi Türkiya halkı ve Büyük Millet Meclisi hükümeti namına memnuniyetle ve teşekkürle senet kabul ederim.

Buna karşılık, Çar boyunduruğundan kurtulmuş olan Rus ve Ukrayna milletlerinin de her halukârda Türk milletinin sadakatkâr ve sarsılmaz dostluğuna güvenebileceğini size temine müsaraat eylerim.[1]

Selamınızı ve haklarındaki övücü takdirlerinizi kendilerine derhal tebliğ edeceğim. Türkiya ordusu askerleri ve subayları ve kumandanları namına genç ve namağlup Kızılordu'yu, cesur askerlerini, kıymetli subaylarını ve mukavemet edilemez bir azimle donanmış büyük amirlerini şahsınızda bir defa daha selamlarım.

Türkiya ordusu da Kızılordu gibi ölmemek için yenmeye karar vermiş olan bir milletin şeref ve bağımsızlığını müdafaadan ibaret olan mukaddes vazifesini, her türlü büyük mahrumiyetler içinde yapmaya mecbur olmuştur. Lakin hak ve adaletin nihai zaferine iman, galebeyi temin etmiştir. Sakarya muzafferiyetini kazanmak için en ufağından en büyüğüne kadar sevinçle çalışan Türkiya halkı ve ordusu, gerek muharebe esnasında ve gerek muharebeden sonra Rusya ve Ukrayna'da ve bütün Doğu memleketlerinde gösterilen muhabbetten bilhassa mütehassis olmuşlardır. İşbu tezahürat, Türkiya halkının Sakarya Muharebesi'nde bütün Doğu milletlerinin selameti için mücadele ettiğini söz konusu kavimlerin idrak etmiş olduklarını da ispat etmiştir.

Kati muzafferiyetimiz için gösterdiğiniz temennilerden dolayı Türkiya halkı ve Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümeti namına teşekkürlerimi tekrar eder ve iki milletin yekdiğerine samimi bir surette yakınlaşmasına yönelik olan vazifenizin tamamıyla muvaffakiyet bulması hakkında hükümetimizin yardımına dayanabileceğinizi bir daha temin eylerim.

1 "*Müsaraat eylemek*", acele etmek ve girişmek anlamlarına geliyor. Burada hem anlamı kuvvetlendirmek için hem de nezaket ifadesi olarak kullanılmış. (Y.N.)

# UKRAYNA ŞÛRALAR KONGRESİ REİSİ PETROVSKİ'YE UMUM RUS ŞÛRALARI VE MÜTTEFİK DEVLETLER KONGRESİ REİSİ KALİNİN'E*

(20 ARALIK 1921)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti Başkitabeti
Evrak ve Tahrirat Müdüriyeti

Ankara
20.12.337 [1921]

Ukrayna Şûralar Kongresi Reisi Petrovski Cenaplarına
Umum Rus Şûraları ve Müttefik Devletler Kongresi Reisi Kalinin Cenaplarına

Bugün Türkiya Büyük Millet Meclisi, Ukrayna İçtimai[1] Şûra Cumhuriyeti'nin Türkiya Fevkalade Sefiri Frunze Cenaplarının bağımsızlık tarihimizde başlı başına kıymetli bir iz bırakacak olan ifadelerini dinlemekle mesut oldu. Meclis üyeleri, bu ifadeleri büyük bir zevk ve takdirle dinleyerek, beyanatın hemen her cümlesini samimi bir alkış tufanına boğdu. Bu hadise, bugün enkazı üzerine milletlerin mukadderatına bizzat hâkim olması düsturunu kurmakta olduğumuz emperyalist hükümetlerin idaresi esnasında yalan ve ikiyüzlülük ile karışık ve samimiyetten ebediyen uzak olarak vuku bulan suni tezahürata benzemeyen ve iki dost milletin karşılıklı derin samimiyetine kuvvetle işaret eyleyen bir manzara ile cereyan eylemiş ve Meclis'te mevcut bütün üyeleri en derin surette mütehassis eylemiştir.

Ukrayna Cumhuriyeti Hükümeti'nin bizimle bir dostluk anlaşması yapmak ve aramızdaki siyasi, iktisadi vb. bağları tespit ve daha ziyade takviye eylemek üzere en mühim bir siyaset adamı olan ve muzaffer Kızıl Ordu'nun en kıymetli ve kahraman kumandanlarından biri ve şu anda Ukrayna Orduları Başkumandanı bulunan böyle bir zatı yanımıza göndermesi ve bilhassa bu kararı Sakarya Muharebesi'nin arifesinde düşmanlarımızın kati hezimetimizin yakın olduğunu âleme ilan eyledikleri bir zamanda bize tebliğ eylemesi, bugünün münasebetlerinde en ziyade ehemmiyetli olan

* Fotokopisiyle birlikte aktaran: *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923*, c.1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.372-375. Ayrıca bkz. *Hâkimiyeti Milliye*, 25 Aralık 1921, Numara: 387; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Hazırlayan: Nimet Arsan, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, s.422-423. Eski yazı belge ve metinler Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Sosyalist anlamında. (Y.N.)

vefa ve samimiyetin en kuvvetli bir delili kabul edilmiş ve Millet Meclisi'nce hassaten şükrana değer görülmüştür.

Sefir Hazretleri'nin baştan başa kıymetli olan beyanatı arasındaki, vahşi düşmanımız Yunanlıların memleketimizin işgal altındaki kısımlarında en vahşiyane bir surette tatbik eylediği nefret uyandırıcı cinayetler hakkındaki kısımlar, bu yüzden mevcut ve pek derin ıstıraplarımızı hafifletebilen bir teselli yerine geçmiştir.

Bağımsızlık mücadelemizde bizim için büyük ölçüde kuvvet vasıtası olan bu kıymetli dayanışmanın yüksek maksatlarımızın elde edilmesi için en açık ve maddi delil olduğunu tekrar eyler ve bu vesile ile Türkiyalıların yegâne temsilcisi bulunan Büyük Millet Meclisi'nin selam ve muhabbetlerini arz ederim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

## MAREŞAL LYAUTEY'E*

## (23 ARALIK 1921)

Ankara, 23 Aralık 1921

Sayın Mareşal,

Madame Berthe Georges-Gaulis, ricam üzerine, bu birkaç satır yazının size ulaştırılmasını kabul etmekle, şimdiye kadar gösterdiği sayısız dostluk delillerine yeni bir tanesini ilave etmek nezaketinde bulundu.

Bağımsızlığımız için giriştiğimiz savaşta bize karşı göstermek lütfunda bulunduğunuz sempatiden dolayı en derin minnet hislerimi ifade etmek için işte bu fırsattan faydalanıyorum.

Fransa, kendisinden umduklarımızda bizi hayal kırıklığına uğratmadı ve en yetkili şeflerinin muhabbet sözleriyle yaşadığımız o müşkül anlarda bizi teselli etmeyi, maneviyatımızı yükseltmeyi bildi. Fransa'nın yüksek menfaatlarını ve Akdeniz'de işgal ettiği özel mevkii idrak etmek basiretini gösteren ve Fransa'nın Yakındoğu'da, ananelere dayanan politikasını devam ettirmeye taraftar olan kimseler arasında Ekselansınız birinci planda yer almış ve hiç şüphesiz ki, yüksek müdahaleniz, terazinin bizden yana meyletmesine etken olmuştur.

Her iki tarafın karşılıklı olarak sarf ettiği gayretlerin Ankara Anlaşması'nın yapılması suretiyle meyvelerini vermiş olduğunu görmekle bahtiyarız. Ve iki millet arasında en geniş anlayış ve samimiyetle yeniden kurulan yüzlerce yıllık maziye sahip dostluk münasebetleri üzerine, en mutlu tesirleri yaratmaktan geri kalmayacak olan bu belgeye büyük ümitler bağlamaktayız.

Yüksek değerini takdir ettiğimiz bu kıymetli sempatiyi, Sayın Mareşal, bizden esirgememeye devam edeceğinizi ümit ederim.

En derin hürmetlerimin kabulünü rica ederim, Sayın Mareşal.

Mustafa Kemal

* Fotokopisiyle birlikte aktaran: Fuat Pekin, "Atatürk ve Lyautey", *Belleten*, c.20, Ekim 1956, sayı 80, s.654-655. Fransızca belge, Em. Tnk. Kd. Alb. Ercan Güner tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

## FRANSIZ SENATÖRÜ RAYMOND POINCARE'YE*

## (23 ARALIK 1921)

Ankara, 23 Aralık 1921

Sayın Senatör,

Türkiye'nin size büyük bir minnettarlık borcu bulunduğu kanaatiyle, bizim haklı davamızı müdafaadaki büyük payınız için içten teşekkürlerimi sunarım. Fransız kahramanlık ruhuna uygun olarak, siz, bunca fedakârlıkla ve kahramanlıkla kendi bağımsızlığı için savaşan bahtsız Türk halkından yana sesinizi yükselttiniz. Sizin asil çabalarınız, Ankara Anlaşması'yla ilk meyvelerini verdi. Yakındoğu kaderinin kefesine cömertçe konmuş olan sizin yüksek otoritenizin ileride, Fransız politikasının yüzyıllardır özen gösterdiği Akdeniz dengesinin korunmasıyla sıkı sıkıya bağlı olan İzmir ve Trakya meselelerinin hakça hallinde de ağır basacağına şüphem yoktur.

Minnettarlık hislerimle birlikte pek derin saygılarımı sunarım, Sayın Senatör.

Mustafa Kemal

* Fransa Millî Kitaplığı, Paris'ten aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.162-163. Fransızca metin, Em. Tnk. Kd. Alb. Ercan Güner tarafından Türkçeye çevrilmiştir.
Belge, kaynakta, "TBMM Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan Fransız Senatörü Mösyö Raymond Poincare'ye" açıklamasıyla yayımlanmış. (Y.N.)

# *VAKİT* GAZETESİ BAŞYAZARI AHMET EMİN (YALMAN) İLE MÜLAKAT*

## (24 ARALIK 1921)[1]

*Yazı masasının arkasında Şeyh Sunusî Hazretleri'nin hediyesi olan meşhur kılıç asılı bulunuyordu. Duvarlarda hatıra kabilinden birkaç silah ile Paşa Hazretleri'ne hitaben yazılmış ve eski usulde yaldızlanmış bir kasidename vardı. Masa üzerinde Sakarya galibiyeti münasebetiyle takdirkârlar tarafından yabancı memleketlerinden gönderilen ve yazı masasına ait eşyadan ibaret bulunan çeşitli hediyeler göze çarpıyordu. Masa üzerinde duran Fransızca kitaplar, Madame Gaulis'in itina ile seçip getirdiği hediyelerdi. Masa yanındaki küçük raflar üzerine, memleketimize dair Fransız yazarları tarafından yazılmış eserlerin birkaçı, siyasi konulara dair birtakım Fransızca ve Türkçe kitaplar yığılmıştı. Diğer bir küçük masa üzerinde Şeyh Sunusî Hazretleri'nin hediye ettiği iki Kur'anı Kerîm duruyordu.*

*Saat tam on biri vuruyorken kapı açıldı. Paşa Hazretleri yerli kumaştan Ankara harp modası bir seyahat elbisesiyle içeri girdiler, masa başına oturdular. Biz Adnan [Adıvar] Bey'le beraber masa etrafında bir basın kuşatma kolu teşkil ediyorduk. Bu kuşatma altından kurtulmak için sorulara cevap vermekten başka çaresi yoktu.*

* Ahmet Emin, "Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Tarihçe-i Hayatı", *Vakit*, 10 Ocak 1922, No: 1468. Mülakatın çevrimyazısı için bkz. *Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal II*, Hazırlayanlar: Mehmet Kaplan-İnci Enginün-Birol Emil-Necat Birinci-Abdullah Uçman, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, Temmuz 1981, s.763-782. Ayrıca bkz. Faik Reşit Unat, "Atatürk'ün II. Meşrutiyet İnkılâbının Hazırlanmasındaki Rolüne Ait Bir Belge", *Belleten*, Nisan 1962, c.26, sayı 102, s.340-342. *Vakit*'teki eski yazı metin Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur. Metindeki italik yazılar ve arabaşlıklar *Vakit*'ten alınmıştır. (Y.N.)

1 *Vakit*'te mülakatın tarihi açık olarak belirtilmemiş. Ancak mülakatı yapan Ahmet Emin (Yalman) şu açıklamayı yapmış:

> "[...] bir an evvel Ankara'ya dair yazı yazabilmek emeliyle, gelir gelmez Paşa Hazretleri'nden bir mülakat istirhamında bulundum. Ertesi gün cepheye gideceklerdi. Pek meşguldüler. Buna rağmen istirhamımı reddetmemek lütfunda bulundular. Fakat ben yola çıkarken ayrılabilecek bir zamana bütün sorularımı sığdıramayacağımı ve kendilerini ikinci bir defa rahatsız etmek doğru olmayacağını düşündüm. Mülakatı dönüşlerine ertelemeyi daha uygun buldum.
>
> "Ankara'ya döndüklerini duyunca iki cepheden işe sarıldım. Mülakat meselesinin bir an evvel hallini aynı zamanda hem Doktor Adnan Beyefendi'den, hem de Rauf Beyefendi'den rica ettim. [...]
>
> "Cuma akşamı Madam Gaulis ve Mister Price şerefine Matbuat Cemiyeti tarafından verilen ziyafet esnasında Adnan Bey kulağıma fısıldadı: 'Yarın sabah on birde, köşkte... Sorularını hazırla.'"

Mustafa Kemal Paşa, 18 Aralık 1921 Pazar günü cepheden Ankara'ya dönmüş; 23 Aralık 1921 Cuma günü ise Anadolu Matbuat Cemiyeti tarafından Madam Gaulis ve New York Times muhabiri Price şerefine büyük bir şölen verilmiştir. (Bkz. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s.193, 201.)
Bu bilgiler ışığında, mülakatın 24 Aralık 1921 Cumartesi günü yapıldığı anlaşılmaktadır. (Y.N.)

*Paşa Hazretleri kendilerine mahsus nüfuzlu bakışla soruların gayesini derhal intikal ettiler. Dilin ucunda bulunan, iyi ifade edilmeyen soruları da anladılar. Bununla beraber, çocukluk günleri ve mektep seneleri hakkındaki sorulara cevap alabilmek bir talih meselesi idi. İnsan masa başında otururken başka birinin istediği bir dakikada, kolayca çocukluk hatıralarını tazeleyemez. Talih müsait gidiyordu. Paşa Hazretleri soruları iyi karşıladılar ve kendilerini eski hatıraların arasına götürerek tatlı tatlı anlatmaya başladılar:*

## İlk Hatıralar

Çocukluğuma dair ilk hatırladığım şey, mektebe gitmek meselesine aittir. Bundan dolayı anamla babam arasında şiddetli bir mücadele vardı. Annem, ilahilerle mektebe başlamamı ve mahalle mektebine gitmemi istiyordu. Rüsumat'ta[1] memur olan babam, o zaman yeni açılan Şemsi Efendi Mektebi'ne devam etmeme ve yeni usul üzerine okumama taraftardı. Nihayet babam işi ustaca bir surette halletti. Evvela alışılmış merasim ile mahalle mektebine başladım. Bu suretle annemin gönlü yapılmış oldu. Birkaç gün sonra da mahalle mektebinden çıktım. Şemsi Efendi'nin mektebine kaydedildim.

Az zaman sonra babam vefat etti. Annemle beraber dayımın yanına yerleştik. Dayım köy hayatı geçiriyordu. Ben de bu hayata karıştım. Bana vazifeler veriyor, ben de bunları yapıyordum. Başlıca vazife tarla bekçiliği idi. Kardeşimle beraber bakla tarlasının ortasındaki bir kulübede oturduğumuzu ve kargaları kovmakla uğraştığımızı unutamam. Çiftlik hayatının diğer işlerine de karışıyordum. Böylece biraz vakit geçince annem mektepsiz kaldığım için endişe etmeye başladı. Nihayet Selânik'te bulunan teyzemin evine gitmeme ve mektebe devam etmeme karar verildi. Selânik'te Mülkiye İdadisi'ne kaydolundum. Mektepte Kaymak Hâfız isminde bir hoca vardı. Bir gün sınıfımızda ders verirken diğer bir çocukla kavga ettim. Çok gürültü oldu. Hoca beni yakaladı. Çok dövdü. Bütün vücudum kan içinde kaldı. Büyük validem zaten mektepte okumama aleyhtardı. Beni derhal mektepten çıkardı.

## İlk Emrivaki

Komşumuzda Binbaşı Kadri Bey isminde bir zat oturuyordu. Oğlu Ahmed Bey Askerî Rüşdiyesi'ne devam ediyor ve mektep elbisesi giyiyordu. Onu gördükçe ben de böyle elbise giymeye hevesleniyordum. Sonra sokaklarda subaylar görüyordum. Bu dereceye ulaşmak için takip edilmesi lazım gelen yolun Askerî Rüşdiyesi'ne girmek olduğunu anlıyordum. O sırada annem Selânik'e gelmişti. Askerî Rüşdiyesi'ne girmek istediğimi söyledim. Valide askerlikten korkuyordu. Asker olmamı şiddetle engelliyordu. Kabul imtihanı zamanı, ona sezdirmeden kendi kendime Askerî Rüşdiyesi'ne giderek imtihan verdim. Böylece valideye karşı bir emrivaki yapılmış oldu.

1 Rüsumat: Gümrük idaresi. (Y.N.)

Rüşdiye'de en çok matematiğe merak sardırdım. Az zamanda bize bu dersi veren hoca kadar, belki de daha ziyade malumat sahibi oldum. Derslerin üzerinde meselelerle meşgul oluyordum, yazılı sorular yazıyordum, matematik öğretmeni de yazılı olarak cevap veriyordu.

## Mustafa Kemal İsminin Kaynağı

Hocamın ismi Mustafa idi. Bir gün bana dedi ki: "Oğlum senin de ismin Mustafa, benim de... Bu böyle olmayacak. Arada bir fark bulunmalı, bundan sonra adın Mustafa Kemal olsun..." O zamandan beri ismim hakikaten "Mustafa Kemal" kaldı.

Hoca sert bir adamdı. Sınıfta birinci, ikinci tanımıyordu. Bir gün bize: "Aranızda kendine kimler güveniyorsa kalksınlar, onları müzakereci yapacağım" dedi. Evvela tereddüt ettim. Ayağa öyleleri kalktı ki, ben kalkmamayı tercih ettim. Bunlardan birinin müzakeresi altına girdim. Müzakerenin ortasında tahammülüm son dereceye geldi. Ayağa kalkarak: "Ben bundan iyi yaparım" dedim. Bunun üzerine hoca beni müzakereci yaptı. Eski müzakereciyi benim müzakerem altına verdi.

Askerî Rüşdiyesi'ni tamamladığım zaman matematik merakım epeyce ileri gitmişti. Manastır Askerî İdadisi'nde matematik pek kolay geldi. Bununla meşgul olmaya devam ettim. Fakat Fransızcada geri idim. Öğretmen benimle çok meşgul oluyor, acı ihtarlarda bulunuyordu. Bu ihtarlar benim çok gücüme gitti. İlk sıla zamanında çare aradım. İki üç ay gizlice Frère'ler mektebinin özel sınıfına devam ettim. Böylece mektep derslerine nispetle fazla derecede Fransızca öğrendim.

## Edebiyat Merakı

O zamana kadar edebiyatla çok temasım yoktu. Merhum Ömer Naci, Bursa İdadisi'nden kovulmuş, bizim sınıfa gelmişti. Daha o zaman şairdi. Benden okuyacak kitap istedi. Bütün kitaplarımı gösterdim. Hiçbirini beğenmedi. Bir arkadaşın kitaplarımdan hiçbirini beğenmemesi gücüme gitti. Şiir ve edebiyat diye bir şey olduğunu o zaman öğrendim, ona çalışmaya başladım. Şiir bana cazip göründü. Fakat kitabet hocası diye yeni gelen bir zat beni şiirle meşgul olmaktan men etti. "Bu tarz meşguliyet seni asker olmaktan uzaklaştırır" dedi. Bununla beraber, güzel yazmak hevesi bende baki kaldı.

İdadi'de iken inatçı bir surette çalışıyorduk. Sınıfta birinci, ikinci olmak için hepimizde şiddetli bir gayret vardı. Nihayet idadiyi bitirdim. Harbiye'ye geçtim. Burada da matematik merakı devam ediyordu. Birinci sınıfta saf gençlik hayallerine tutuldum. Dersleri ihmal ettim. Senenin nasıl geçtiğinin hiç farkında olmadım. Ancak dersler kesilince kitaplara sarıldım.

İkinci sınıfa geçtikten sonra askerlik derslerine merak sardırdım. Şiir yazmak hakkında idadi hocasının koyduğu yasağı unutmuyordum. Fakat güzel söylemek ve

yazmak hevesi baki idi. Teneffüs zamanlarında hitabet talimleri yapıyorduk. Saati ellerimize alıyor, "bu kadar dakika sen, bu kadar dakika ben söyleyeceğim" diye müsabaka ve münakaşalar tertip ediyorduk.

## Siyasetle İştigaller

Harbiye senelerinde siyaset fikirleri baş gösterdi. Vaziyet hakkında henüz nüfuzlu bir bakış hasıl edemiyorduk. Sultan Hamid devriydi. Namık Kemal Bey'in kitaplarını okuyorduk. Takibat sıkı idi. Çoğunlukla ancak koğuşta yattıktan sonra okumak imkânını buluyorduk. Bu gibi vatanperverane eserleri okuyanlara karşı takibat yapılması, işlerin içinde bir berbatlık bulunduğunu hissettiriyordu. Fakat bunun mahiyeti gözlerimiz önünde tamamıyla billurlaşmıyordu.

Erkânıharp[1] sınıflarına geçtik. Alışılmış olan derslere iyi çalışıyordum. Bunların üzerinde olarak bende ve bazı arkadaşlarda yeni fikirler peyda oldu. Memleketin idaresinde ve siyasetinde fenalıklar olduğunu keşfetmeye başladık.

Binlerce kişiden ibaret olan Harbiye talebesine bu keşfimizi anlatmak hevesine düştük. Mektep talebesi arasında okunmak üzere mektepte el yazısıyla bir gazete tesis ettik.

Sınıf dahilinde ufak teşkilatımız vardı. Ben idare heyetine dahildim. Gazetenin yazılarını çoğunlukla ben yazıyordum. O zaman Mektepler Müfettişi İsmail Paşa vardı. Bu harekâtımızı keşfetmiş. Takip ettiriyormuş. Mektebin müdürü, Rıza Paşa isminde bir zattı. Bu zat padişah nezdinde İsmail Paşa tarafından suçlanmış, "mektepte böyle talebe var, ya farkında olmuyor, ya müsamaha ediyor" denilmiş. Rıza Paşa mevkiini muhafaza için inkâr etmiş.

Bir gün gazetenin icap eden yazılarından birini yazmakla meşguldük. Baytar dershanelerinden birine girmiş, kapıyı kapamıştık. Kapı arkasında birkaç nöbetçi duruyordu. Rıza Paşa'ya haber vermişler. Sınıfı bastı. Yazılar masa üzerinde ve ön tarafta duruyordu. Görmemezliğe geldi. Ancak dersten başka şeylerle iştigal vesilesiyle tutuklanmamızı emretti. Çıkarken: "Yalnız izinsizle[2] yetinilebilir" dedi. Sonra, hiçbir ceza tatbikine lüzum olmadığını söylemiş. Böyle hareket etmesinde, kendine atfedilen kusuru meydana çıkarmamak gayretinin dahli olmakla beraber, iyi niyeti de inkâr edilemezdi.

Erkânıharbiye sınıflarının nihayetine kadar bu işlere devam ettik. Yüzbaşı olarak mektepten çıktıktan sonra İstanbul'da geçireceğimiz müddet zarfında bu işlerle daha iyi iştigal için bir arkadaş namına bir apartman tuttuk. Ara sıra orada toplanıyorduk. Bu hareketlerimizin hepsi takip olunuyor ve biliniyordu.

Bu sırada Fethi Bey namında eski arkadaşlardan, subay iken askerlikten kovulmuş bir zat karşımıza çıktı. Kendisinin halinin sefaletinden, yardıma muhtaç olduğundan, yatacak yeri bulunmadığından bahisle bize sığındı. Biz de bu zatı sahip olduğumuz apartmanda yatırmaya ve yardım etmeye karar verdik. İki gün sonra kendisinin talebi üzerine bir yerde buluşacaktık. Gittiğim zaman yanında Mabeyn'e men-

1 Kurmay. (Y.N.)
2 İzinsizlik cezası. (Y.N.)

sup bir de yaver gördüm. Apartmanda yatan İsmail Hakkı Bey namında bir zat vardı, derhal götürmüşler. Bir gün sonra da bizi tutukladılar. Fethi Bey meğer İsmail Paşa'nın hafiyesi imiş. Bir müddet yalnız surette mahpus kaldım, sonra Mabeyn'e götürdüler. Sorgulandım. İsmail Paşa, başkâtip, bir de sakallı adam hazır bulunuyordu. Sorgudan anladık ki, gazete çıkardığımızdan, teşkilat yaptığımızdan, apartmanda çalıştığımızdan, özetle bütün bu işlerden dolayı zanlı bulunuyorduk. Daha evvelki arkadaşlar itiraflarda bulunmuşlar. Birkaç ay böyle tutuklu tuttuktan sonra bıraktılar. Bu kurtulma suretimizin Rıza Paşa'nın mesaisi neticesinde olduğunu kendisi söyledi. Birkaç akşam sonra çağırdı. Her şeyi bildiğini, bizi müdafaa mecburiyetinde kaldığını, bundan sonra dikkatli davranmamız lazım geldiğini samimi surette ihtar etti.

## Askeri Hayatın Başlangıcı

Birkaç gün sonra Erkânıharbiye dairesine tekmil erkânıharp arkadaşları çağırdılar. Eşit olarak Edirne ve Selânik'e, yani o zamanki 2. ve 3. Ordulara gönderilmemiz kararlaştırılmıştı. Kura çekileceğini, fakat aramızda anlaşırsak kuraya lüzum kalmayacağını söylediler. Ben arkadaşlara işaret ettim. Biraz konuştuk. Hakikaten ufak bir anlaşma neticesinde 2. ve 3. Ordulara gidecekleri ayırdık. Bu hareket tarzını aramızda teşkilat bulunduğuna delil diye kabul ettiler. Beni Suriye'ye sürdüler. Şam'da bir süvari kıtasında staj yapmaya memur olmuştum. O sıralarda Dürzîlerle birtakım meseleler vardı. Dürzîler üzerine kıtalar sevk olunuyordu. Ben de bu arada gittim. Dört ay orada kaldım.[1] Kıtalara Lütfi Bey isminde bir zat kumanda ediyordu. Kendisiyle ahbap olduk. Şam'a dönüşte bu Lütfi Bey beni Tüccar Mustafa diye tanınan bir zatla tanıştırdı. Bu zat hakikaten ufak bir dükkânda ticaret yapıyordu. Tüccar Mustafa[2] Mektebi Tıbbiye'nin son sınıflarında iken siyasetle meşgul olmaktan dolayı üç sene kalebentliğe mahkûm edilmiş, sonra Şam'a gelmiş, ticarete başlamış, diğer bazı arkadaşlarla beraber teşkilat yapmaya kalkışmışlar, o zamana kadar muvaffak olamamışlar. Bu defa aynı işi beraber yapmayı teklif ettiler.

## "Hürriyet Cemiyeti"nin Tesisi

"Hürriyet Cemiyeti" namında bir cemiyet vücuda getirdik. Bunu genişletmek için aldığımız tedbirler arasında benim muhtelif askeri sınıflarda staj yapmak bahanesiyle Beyrut, Yafa ve Kudüs'e gitmem vardı. Böylece hareket ettim. İsimlerini saydığım yerlerde teşkilat yapıldı. Yafa'da daha fazlaca kaldım. Oradaki teşkilat daha kuvvetli oldu. Fakat Suriye'de arzu ettiğimiz derecede işi şekillendirmek imkânsız görünüyor-

1 Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi'nce tespit edilen "Atatürk'ün Askerlik Biyografisi"nde, "11 Mart 1905'te Havran ve Kuneytara bölgelerindeki Dürzilerin hükümet kanunlarına karşı koymalarını tenkile memur birliklerle (staj gördüğü süvari alayı ile) bu harekâta katıldı" denilmektedir. (Faik Reşit Unat'ın notu.)

2 Büyük Millet Meclisi'nde Kozan Mebusu Mustafa Bey. (*Vakit*'in notu.)

du. Bende işin Makedonya'da daha seri gideceği kanaati vardı. Oraya gitmek için çare düşünmekte idim. Sürgüne dair hakkımda çıkan iradede "kolay vasıtalar ile memleketine gidemeyecek bir yere gönderilmesi" kaydı vardı. Bu itibarla Makedonya'ya gitmek müşküldü. O esnada bir yanlışlık mahsulü olduğuna şüphe olmayan bir mezuniyet tezkeresi elime geçti. Buna yanlışlık denilebilir. Fakat bu yanlışlık, şurada burada çalışan komite erkânının mesaisi neticesi olarak icat edilmişti.

Bu tezkereye göre izinli olarak İzmir'e gidebilecektim. İşin içinde bir yanlışlık olduğunun meydana çıkacağını takdir ediyordum. Fakat o esnada Selânik'te Topçu Müfettişi bulunan Şükrü Paşa'nın[1] gayet vatanperver bir zat olduğunu hikâye ediyorlardı. Kendisine bir mektup yazdım. Kendimi ve maksadımı az çok anlattım. Bu maksatların seri surette yapılması Makedonya'ya gitmeme bağlıydı. Kendi vasıfları hakkında duyduğum şeyler doğru ise yol göstermesini rica ettim. Doğrudan doğruya cevap vermedi. Fakat ne şekilde olursa olsun kendiliğimden Selânik'e gidersem işi temin edeceğini dolaylı olarak bildirdi. Tezkereyi cebimize koyduk. Makedonya'ya gitmek üzere hareket ettim. Fakat hareketi müteakip meselenin meydana çıkması ihtimaline karşı izimi kaybettirmek için evvela Mısır'a, sonra Yunanistan'a gittim. Şayet bir malumat olursa oralardan geçerken Yafa'dan bildireceklerdi. Hiçbir şey yazmadılar. Kılık değiştirerek Selanik'e girdim. Bir gece Şükrü Paşa'yı gördüm, benimle temastan ürküyordu. Ben ciddi bir dayanak noktası bulamaksızın dört ay kadar Selânik'te kaldım. Bu esnada Mektep Müdürü Tahir Bey, Hoca İsmail Efendi, Ömer Naci, Hüsrev Sami, Hakkı Baha gibi arkadaşlara maksadımı anlattım. Hürriyet Cemiyeti'nin bir şubesini tesis ettim.

## Makedonya'ya Resmen Nakil

Selânik'te bulunduğumu İstanbul haber alarak takibata başlamış. Oradan tekrar kılık değiştirerek Yafa'ya geldim. O zaman bir Akabe meselesi vardı. Kendimi derhal sınıra memur ettirdim. Arandığım zaman sınır üzerinde hazır bulundum. Toplam iki buçuk, üç sene Suriye'de kalmıştım. Bu müddet zarfında her şey unutulmuştu. Makedonya'ya nakil için resmen müracaat ettim. Maksadıma nihayet ulaştım.

Selânik'e geldiğimde, bizim Hürriyet Cemiyeti'nin Terakki ve İttihat namını aldığını duydum. Doktor Nazım Bey,[2] Paris'ten Selânik'e gelmiş. "Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin tarihte yeri var. O nam altında çalışırsa daha iyi tesir eder" diye arkadaşları ikna etmiş, cemiyet o nam altında çalışmakta devam etti.

Resmi memuriyetim, maiyet müşiri erkânıharbiyesinde idi. Ben, bu vaziyette iken 1324 [1908] senesi geldi ve Meşrutiyet ilan olundu.

1 Edirne Müdafii Şükrü Paşa (1857-1915). (Faik Reşit Unat'ın notu.)

2 Daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kâtibi Umumisi (Genel Sekreteri). İzmir Suikastı davasında İstiklâl Mahkemesi tarafından yargılanarak idama mahkûm edildi. 26 Ağustos 1926'da asıldı.

## Meşrutiyet'ten Sonra

Meşrutiyet'i müteakip bütün şahıslar meydana çıktı. O zamana kadar saf ve nezih çalışıyorduk. Ben herkesi öyle biliyordum. Şahsi gösterileri çirkin buldum.

Bazı arkadaşların hareketlerini eleştirmeye değer gördüm. Eleştiriden çekinmedim. Bu fenalıkları bertaraf etmek için ilk düşündüğüm tedbir, ordunun siyasetten çekilmesi teorisiydi. Bunu diğer arkadaşlar uygun görmüyorlardı. Nihayet 31 Mart Vakası oldu. Bu vaka üzerine Makedonya'dan giden kıtaların ve ilk devirde Edirne'den bunlara iltihak eden kuvvetlerin erkânıharp reisi olarak İstanbul'a gittim. Başlangıçta kumandan Hüsnü Paşa idi. "Hareket Ordusu" ismini ben buldum. O zaman bunun manasını kimse anlamamıştı. Mesele şundan ibaretti: İstanbul'a hitaben bir beyanname yazmak lazım geldi. Bunu ben yazdım, sonra sefirlere hitaben ikinci bir beyanname yazdık. Buna ne imza konulması münasip olduğunu düşündük. Bazı arkadaşlar "Hürriyet Ordusu" dediler. Halbuki bütün ordu Hürriyet Ordusu vaziyetinde idi. Hareket halinde bulunan kuvvetlerin vaziyetini göstermek için, "Hürriyet Ordusunun Operasyon Kuvvetleri" denildi. Ben bu "operasyon" kelimesinin Türkçeye tercümesini düşünerek "Hareket Ordusu" tabirini kullandım.

## 31 Mart'tan Sonra

31 Mart meselesi halledilince tekrar Selânik'e döndüm. Ordunun cemiyetten ayrılması ve siyasetle meşgul olmaması görüşünü bu defa daha kuvvetle ileri sürmeye başladım. Meşrutiyet'in ilanından sonra teşkilat yapmak için Trablusgarp'a gönderilmiştim. Her defa orada İttihat ve Terakki kongresine delege seçiliyor, fakat gitmiyordum. Bir defa yalnız bu maksadı anlatmak için gittim. Maksadımı kabul ettirdim.

Fakat muvaffakiyet, yalnız kongrenin teorik kararında kaldı. Tatbik edilmedi. İttihat ve Terakki'nin bazı şahısları ile aramızda Meşrutiyet'ten sonra başlayan fikir ihtilafları nihayet derecede şiddetlendi ve hemen bu ana kadar devam etti.

Bundan sonra yeni ordu teşkilatı yapıldı. İzzet Paşa Erkânıharbiye reisiydi. Ben bu teşkilatta Selânik Kolordusu Erkânıharbiyesi'ne, küçük rütbede bir subay sıfatıyla dahil oldum. Henüz kolağası[1] rütbesinde idim. Ordunun talim ve terbiyesiyle uğraşıyordum. Bu itibarla sözlü ve yazılı pek çok eleştiriler yapmak mecburiyeti hasıl oluyordu. Bu eleştiriler bilhassa eski kumandanları rencide ediyordu. Bunun, benim pratikten ziyade teorici olduğumdan ileri geldiğini zannederek, cezalandırmak kabilinden 38. Piyade Alayı'na kumandan yaptılar. Bu tayin, gazap yüzünden rahmet oldu. Alay Kumandanlığı'nı yaptığım sırada Selânik'te bulunan tekmil garnizon kıtaları, alayın tatbikatına kendiliklerinden iştirake başladılar. Verilen konferanslara diğer subayların iştiraki görüldü. O zaman Selânik'te bu faaliyetlerden şüphelendiler. Beni Mahmut Şevket Paşa marifetiyle İstanbul'a çağırdılar, Erkânıharbiyei Umumiye'de bir vazifeye tayin ettiler.

1 Kıdemli yüzbaşı. Yüzbaşı ile binbaşı arasında bir rütbe. (Y.N.)

Selânik'te bulunduğum sırada Arnavutluk harekâtıyla da meşgul olmuştum. Evvela Şevket Turgut Paşa memur iken Mahmut Şevket Paşa bizzat Arnavutluk harekâtını ele almıştı. Beni de erkânıharbiye reisi diye beraber götürdü. Prezrin ve İpek'e kadar harekâtı beraberce takip ettik.

## Trablus ve Balkan Harpleri

İstanbul'a çağrıldığım zaman İtalyanlar Trablusgarp'a hücum ettiler. Ben de isim ve kıyafet değiştirerek bazı arkadaşlarla beraber Mısır'a, oradan Bingazi taraflarına gittim. Bir sene kadar devam eden harp esnasında Bingazi kuvvetleri kumandanlığında bulundum. Asıl memlekette de Balkan Harbi başlamıştı.

Bulgar ordusu, Çatalca hattına ve Bolayır'ın kuzeyine geldiği bir sırada İstanbul'a döndüm. Gelibolu'da Kuvayi Mürettebe namı altında bir ordu vardı. Onun erkânıharbiyesine memur edildim. Biraz sonra "Bolayır Kolordusu" denilen bir kuvvetin aynı zamanda erkânıharp reisi oldum.

Ordumuz Edirne-Dimetoka genel istikametinde harekete geçti. Kuvayi Mürettebe evvela kuzeye, Edirne'ye kadar gitti. Sonra Bolayır Kolordusu, başkumandanlıktan gelen emir üzerine Dimetoka'ya yöneldi. Bundan sonra İstanbul'a geldim. Kuvayi Mürettebe'nin erkânıharbiye reisi olan arkadaşım Fethi Bey askerlikten istifa etmiş, İttihat ve Terakki Kâtibi Umumisi olmuştu. Çok geçmedi, Sofya'ya ateşemiliter tayin olundum. Bir sene bu vazifede kaldım.

## Harbi Umumi

Bu senenin nihayetinde Harbi Umumi ilan edildi. Vaki olan müracaat ve talebim üzerine Tekfurdağı'nda[1] henüz teşkil edilen 19. Fırka'ya kumandan oldum. Arıburnu'nda, Anafarta'da bulundum. İngilizler çekilip gittikten sonra bir ay Edirne'de 16. Kolordu ile kaldım. Sonra kolordu kumandanı diye Diyarbekir ve havalisine gittim. Orada yaptığımız mühim muharebelerin biri, Bitlis ve Muş'un Ruslardan geri alınmasıdır.

16. Kolordu 2. Ordu'ya dahildi. Ordu, İzzet Paşa'nın kumandasında idi. Bir aralık vekâleten kumandanlığı yaptım. Bu vekâlet esnasında ordu kumandanı sıfatıyla Hicaz Kuvayi Seferiyesi'ne tayin olundum. Şam'a gittim. Orada evvela Cemal Paşa ve erkânıharbiyesiyle, sonra Enver Paşa ve erkânıharbiyesiyle müzakerelerde bulundum. Hicaz'ın tahliyesini ve iktisat edilecek kuvvetlerle Suriye'nin takviye edilmesi fikrini kendilerine kabul ettirdim. Bunun üzerine Kuvayi Seferiye kumandanlığının vazifesi, ricat hareketini hazırlamaktan ibaret kalacağı için Medine'ye gitmedim. Sina Cephesi'ni diğer alakadarlarla beraber ziyaret ettikten sonra asaleten 2. Ordu'ya kumandan oldum. Diyarbekir'e gittim. Bundan sonra Başkumandanlık Vekâleti, Bağdat'ı geri almak emeliyle 7. Yıldırım Ordusu'nu teşkile karar vermişti. Bana kuman-

1 Tekirdağ. (Y.N.)

danlığı teklif ettiler. Ben bu ordu ile Bağdat'ı gidip geri almanın maddi imkânı olmadığına kani idim. Fakat memleketin son ihtiyatı olmak üzere Halep civarında kuvvetli bir ordunun toplanmasına hizmet etmek, memleket için pek faydalı olacağı kanaati ile kabul ettim. İstanbul'a gidip kumandayı aldım. Hakikaten Halep civarında 7. Ordu'yu toplamak kararıyla oraya gittim. Bu, 7. Ordu ile beraber Bağdat civarında bulunan 6. Ordu'dan bir grup teşkil edilerek Almanya'dan özel olarak davet edilen General Falkenhayn'ın idaresi altına verildi. General, Bağdat üzerine yürümenin imkânsız olduğunu anladı. 4. Ordu'yu ve bütün Suriye'yi idaresi altına almak maksadıyla 7. Ordu ile Sina Cephesi'nde taarruz planı teklif etti. Genel Karargâh bu planı uygun buldu. Halbuki artık Türkiye'nin taarruz için israf edecek kuvveti kalmamıştı. Son kuvvet olarak bu 7. Ordu'nun ve diğer bütün kuvvetlerin ihtiyat diye muhafaza edilmesi lazımdı. Müdafaa hareketini ve Sina Cephesi'nin takviyesini düşünmek icap ediyordu.

## Harbin Son Safhasında

Bu fikirlerimi kabul ettiremedim. Muhakkak olan felaketin bilfiil etkeni olmaya razı olamazdım. Makamlara kati lisanla bir rapor yazdım. Bu rapor yayımlanmıştır. Sonra istifa ettim. Genel Karargâh, bu istifadan vazgeçmem için hayli ısrarda bulundu. Nihayet kabul etti, tekrar Diyarbekir'deki 2. Ordu'ya kumandan tayin ettiler. Raporlarda söylediğim hususlar iyileştirilmedikçe hiçbir makamda memlekete faydalı hizmetler göstermenin imkânı olmayacağını söyledim. Bu kumandayı da reddederek İstanbul'a döndüm. O sıralarda idi, zamanın veliahdı ile birlikte Alman genel karargâhına gittik ve Alman batı cephesinin bazı kısımlarını gördük. Bu gözlemlerimden Hindenburg ve Ludendorff ile mülakatlarımdan sonra eski görüşlerimdeki isabete daha ziyade kani oldum. [...][1] O zaman hasıl ettiğim son kanaat, Harbi Umumi'ye dahil olunduğu ilk anda söylemiş olduğum fikrin aynı olarak tecelli etti. Bu fikir, Alman ordusu ve ona bağlı zümrenin mağlup olacağı zemininde idi.

Bu seyahatten hasta olarak İstanbul'a geldim. İstanbul'da bir iki ay tedavi gördükten sonra tedavi maksadıyla Viyana'ya gittim. Orada sanatoryumda bir ay yattım. Bir müddet de Karlsbad'da kaldım. [...][2] Hakikaten ordu ve İstanbul halkı gıdasızlıktan mustaripti. Bu mühim işle meşgul olmak elzem olmakla beraber, bunun talep olunduğu üzere tamamlanması beklenerek diğer işleri ertelemek doğru olmadığını ileri sürdüm. Sözlerim tereddütle karşılandı.

Diğer taraftan Sina Cephesi'nde benim vaktiyle raporlarda tafsil ettiğim facialar aynen vaki oldu. Bunun üzerine Falkenhayn Almanya'ya çağırıldı. Yerine Liman von Sanders memur edildi. Birkaç gün sonra iki Alman generalin yanında huzura çağrıldım. Maksat beni tekrar 7. Ordu'ya göndermek olduğunu öğrenmiş bulunduğum için yalnızca kabul edilmek arzusunu gösterdim. İlk davet şeklinde ısrar gösterildi ve bana 7. Ordu'ya kumandan tayin edildiğimden bahis ile bir bakıma yapacağım hizmetlere dair talimat verildi. Bu talimatın, bana verilen vazife ve salahiyetle icrası imkân-

1 Bir satır sansür edilmiş. (Y.N.)
2 Yedi satır sansür edilmiş. (Y.N.)

sız idi. Ancak bunu anlatmaya da imkân yoktu. Neticede, vaktiyle istifa etmiş olduğum 7. Ordu Kumandanlığı'na tekrar başlamak üzere Nablus'a gittim. Aradan beş on gün geçmeden Sina Cephesi düşmanın genel taarruzuna maruz kaldı. 7. Ordu'nun sağında bulunan 8. Ordu yarıldı. Bütün cephede ricat lazım geldi. Birçok müşkülatla ve daima muhtelif ricat hatları seçmek sayesinde 7. Ordu'yu Havran çölleri içinden Şam'a getirdim. Orada bu orduyu terkle Rayak'taki kuvvetlerin kumandasını üstlenmek üzere yeni bir emir aldım. Rayak'a gittiğimde orada kumanda edecek bir kuvvet olmadığını gördüm. Nihayet yeniden 7. Ordu ile alakadar oldum. Bu orduyu Halep civarında toplayıp düzene soktum. Halep ile Katma arasında verdiğimiz son bir muharebede düşman kuvvetleri mağlup edilerek ordu bulunduğu vaziyeti muhafaza etti. Bu esnada Liman von Sanders'in çekilmesi lazım geldiğinden, bütün Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı'nı üstlenmek üzere Adana'ya gittim.

## Mütareke'den Sonra

Aynı sıralarda Mütakere imza edilmişti. Daha Halep'te iken, derhal kabineyi değiştirmek ve yerine isimlerini açık olarak söylediğim zevattan meydana gelen bir kabine geçirmek lüzumunu ve aynı zamanda benim İstanbul'a çağırılmam faydalı olacağını açıktan açığa İstanbul'a bildirmiştim. Gerçi kabine değişti, fakat benim İstanbul'a çağrılmama lüzum görülmedi. Nihayet bu kabine de düştükten sonra İstanbul'a gittim.

İstanbul'a vardığımda benim gözümde vaziyet şu idi: Meclisi Mebusan nasıl hareket etmek lazım geleceğinde tereddütlü bulunuyordu. [...][1] Yeni düşmüş zevatla ve mebuslarla ayrı ayrı görüştüm. O zaman düşündüğüm şey, her tarafı tatmin ederek memleketin müdafaası için kuvvetli bir vaziyet ortaya konabileceği merkezinde idi. Fakat bu düşünce üzerinde lüzumu kadar çalışmaya vakit kalmadan Meclis'in feshine şahit olduk.

İstanbul'un hamiyet erbabınca muhtelif namlar altında programlar ve fırkalar teşkil olunmak suretiyle kurtuluş çaresi aranmakta idi. Bunların her birini ayrı ayrı inceledim. Hiçbiri sağlam bir kuvvete dayanmıyordu. Dolayısıyla hiçbiriyle işbirliğinden bir netice beklemedim. Sağlam kuvvetin doğrudan doğruya millet olacağı kanaati bende pek kuvvetli idi.

## İstanbul'dan Ayrılmak Kararı

İstanbul'da cereyan eden ahvalden, yapılan teşebbüslerden, bilhassa vaziyetin vahamet ve fecaatinden milletin haberi yoktu. İstanbul'da oturup milleti haberdar etmek imkânı da kalmamıştı. Dolayısıyla yapılacak şeyin İstanbul'dan çıkıp milletin içine girmek ve orada çalışmak olduğuna karar verdim. Bunun icra suretini düşündüğüm ve bazı arkadaşlarla müzakere ettiğim sırada idi ki, hükümet beni ordu müfettişi ola-

1 Üç satır sansür edilmiş. (Y.N.)

rak Anadolu'ya göndermeyi teklif etti. Bu teklifi derhal memnuniyetle kabul ettim ve tam Yunanlıların İzmir'e girdikleri gün idi ki, İstanbul'dan ayrıldım.

Benim düşündüğüm şu idi: Her tarafta muhtelif namlar altında birtakım teşekküller başlamıştı. Bunları aynı program ve aynı nam altında birleştirerek bütün milleti alakadar etmek ve bütün orduyu da bu maksadın hizmetinde kılmak lazımdı. Anadolu'ya girdiğim zaman, daha ordu müfettişi sıfat ve salahiyeti üzerimde iken, bu noktadan işe başladım ve bu maksat az zamanda hasıl oldu.

Takip ettiğim mesai tarzı İstanbul'da malum olunca beni İstanbul'a getirtmek istediler, gitmedim. Neticede istifa ettim. Milletin bir ferdi sıfatıyla Erzurum Kongresi'ne iştirak ettim. Erzurum Kongresi'nde tespit edilen esasları bütün memlekete yaymak maksadıyla Sivas'ta da bir kongre yapıldı.

Bu kongrelerin doğurduğu Heyeti Temsiliye namındaki heyetle kongrelerin esaslarını takip ettik.

## Türkiye Büyük Millet Meclisi

Mebusların tekrar seçilmesi ve Meclis'in İstanbul'da açılması temin olunmuşsa da, Meclis'in tecavüze uğraması üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni vücuda getirmeye teşebbüs olunmuş ve bu suretle 23 Nisan tarihinde bu Meclis toplanıp işe başlamıştır.

Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda mevcut olup söz konusu kanunun ruhunu ifade eden ve ilk projede belirtilen prensiplerin kökenine gelince: Esasen öteden beri milli hâkimiyetin en iyi temsili nasıl mümkün olacağına dair teorik olarak bazı inceleme ve araştırmalarım vardı. Bu teorik inceleme ve araştırmalardan benim çıkarabildiğim netice şu idi: Milli hâkimiyetin tamamıyla tecelli etmesi, bunun asli sahibi olan bütün insanların bir araya gelip bunu bilfiil kullanmasıyla mümkündür. Fakat bütün Türkiye ahalisinin toplanması suretiyle bu maksadın teminine pratik bir çare, olsa olsa bunların salahiyet sahibi vekillerinin bir araya gelip bu işi yapması olabilirdi. Milli hâkimiyetimizin bir zat veyahut sınırlı şahıslarla kabine gibi bir heyet tarafından temsil edilmesi yüzünden memleketi ve milleti istibdattan kurtaramadığımız, tarihi vakalar ile ispatlanmış olduğundan, her halde bu temsil hakkını mümkün olduğu kadar çok insanlardan meydana gelen ve vekâlet müddeti az bir heyette temsil ve tecelli ettirmek, bence yegâne çare idi. Memleket dahilinde ve millet içinde eskiden beri yapmış olduğum inceleme ve araştırmalar da bana bu fikrin icra kabiliyetine büyük imkânlar ve isabetler olduğu kanaatini vermişti. Her halde halkımızı idare ile yakından alakadar etmek, yani idareyi doğrudan doğruya halkın eline verebilecek bir idare tarzını tesis etmek, hem milli hâkimiyetin hakiki olarak temsili ve hem de bu sayede halkın benliğini anlaması itibariyle elzem idi.

İşte bu düşüncelerin, bu incelemelerin ilhamı olarak bu proje yapılmıştır. Bir de biz Müslüman olduğumuz için hilafet makamıyla irtibatı muhafaza ve hatta o makama bütün milletçe dayanak noktası olmak da gerekli olduğundan, Avrupa ve Amerika'daki şekillerden birini destekleyemezdik. Bu makamın korunması ancak bizim şekil ve idaremiz gibi bir halk idaresinin tesisiyle mümkündür.

Meclis'in şimdiye kadar olan mesaisi ve bunun neticeleri dahi düşündüklerimizi fiilen ispat etmektedir. Henüz bu idari mahiyet bütün idare kısımlarına da tamamıyla tatbik edilmemiş olduğu halde bile teşekküre değer bir haldedir. Halkçılık teşkilatı en ufak daireye kadar yayıldığı takdirde neticenin daha büyük ve verimli olacağına şüphe yoktur. Memleket ve milletin içinde bulunduğu müşkülatı ve harp halini de düşünürsek, Meclis'in faaliyetinin neticesini ve oradaki muvaffakiyetini takdir etmemek mümkün değildir.

## Misakı Milli ve Ondan Sonrası

Misakı Milli, barış yapmak için en makul ve asgari şartlarımızı ihtiva eder bir programdır. Barışa ulaşmak için merkez tutacağımız esasları ihtiva eder. Fakat memleket ve milleti kurtarmak için barış yapmak kâfi değildir. Milletin hakiki kurtuluşu için yapılacak mesai ondan sonra başlayacaktır. Barıştan sonraki mesaide muvaffak olabilmek, milletin bağımsızlığının korunmasına bağlıdır. Misakı Milli'nin hedefi onu temindir. Memleket ve milletin geleceğinden asıl emin olabilmesi, bir defa halkçılık esasına dayanan idari teşkilatının hakkıyla yayılması ve şekillendirilmesi ve tatbik olunmasıyla beraber, iktisadi ahvalimizin milli refahımızı temin edecek tarzda iyileştirilmesine ve canlandırılmasına bağlıdır. Bu hakikatleri milli akide tanıyarak muhafaza edebilecek bir toplum olabilmemiz için de maarifimizi tamamen pratik ve hakiki ihtiyaçlarımıza uygun bir program dairesinde canlandırmak lazımdır. Bu noktalarda muvaffakiyet sayesinde memleket imar edilebilecek ve millet zenginleştirilebilecektir.

Ufak bir program kadrosu söylemek lazım gelirse: Teşkilat, baştan nihayete kadar halk teşkilatı olacaktır. Genel idareyi halkın eline vereceğiz. Bu toplumda hak sahibi olmak, herkesin emek sahibi olması esasına dayanacaktır. Millet hak sahibi olmak için çalışacaktır. İyileştirilecek şeyler iktisadiyat ve maariftir. Bu sayede memleket imar edilecek, millet refah sahibi olacaktır.

Hiçbir millet ve memlekete karşı tecavüz fikri beslemeyiz. Fakat mevcudiyet ve bağımsızlığı muhafaza için, bir de memleketimizin bu dediğimiz sahada rahatça ve tam güvenle çalışarak müreffeh ve mesut olmasını temin için, her vakit memleket ve milletimizi müdafaaya kadir bir orduya sahip olmak da seçkin emellerimizdendir.

İdari teşkilatımızda bütün bu esasların korunması tabiidir. Buna göre hükümet doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi'nin kendisidir. Böyle memleketin idari işlerinde icraat sahibi olan bir heyetin, içinde muhtelif fikir ve görüşler etrafında toplanmış partilerden ziyade, müşterek esas noktalara riayetkâr, kaynaşmış ve dayanışma halinde bir heyet olması arzuya değerdir. Ancak toplumsal esaslarımızın kaynağı olan millet de henüz hakiki hayat ve saadetlerine kefil olacak, kamuoyunu kapsayacak bir surette meydana çıkmadığından, bundan istifade ederek kendi fikir ve görüşlerinin isabeti iddiasında bulunacak bazı insanların, yine bazı kimseleri kendi görüşlerine bağlaması ve neticede parti halinde teşekküller vücuda gelmesi, ihtimalden uzak değildir. Fakat buna karşı Meclis'te çoğunluğun daima benim izah ettiğim asli görüş noktaları üzerinde birleşeceğine dair olan itimadım büyüktür. Çünkü bu mem-

leket ve milletin en acı ve elemli günlerinde bütün milletin tabii olarak idrak etmiş olduğu hakikatler, bu saydığım noktalardır. Bütün milletin içinde bugünkü hadiselerin başından başlayan bir teşkilat vardır ki, onun programı bu esas noktalardır. Bugün bittabi yalnız ana hatlarına dair sınırlı kelimelerle ifade ettiğimiz bu görüşün yarın için daha açık ve teferruatlı bir tarzı –daima halkın hakiki ihtiyaçları ve eğilimleri düşünülmek şartıyla– ortaya konacaktır. Bu takdirde zaten teşekkül etmiş ve şekillenmiş olan çoğunluğun bağı teyit edilmiş ve sağlamlaştırılmış olacaktır. Buna karşılık bazı özel görüşlerin mevcudiyeti belki de fikirlerin çarpışması için faydalı olabilir. Fakat eskisi gibi millet ve memleketten kaynaklanmayan ve dayanak noktası bulmayan ve onun hakiki menfaatlarıyla hiç münasebeti olmayacak surette ya sırf teorik veya hissi ve şahsi programlar etrafında parti teşkiline kalkışacak insanların millet tarafından iyi kabule mazhar olacağını zannetmiyorum.

Benim bütün tertibat ve icraatta harekât düsturu kabul ettiğim bir şey vardır. O da vücuda getirilen teşkilat ve tesisatın şahısla değil hakikatle devam ettirilebilir olduğudur. Dolayısıyla herhangi bir program, filanın programı olarak değil, fakat milletin ve memleketin ihtiyaçlarına cevap verecek fikirleri ve tedbirleri ihtiva etmesi itibariyle kıymetli ve itibarlı olabilir.

## Şahsi Emeller Dayanak Noktası Bulamaz

Misakı Milli dairesinde mevcudiyeti temin ettikten sonra gürültü çıkarıp fırsatçılık edecek ve arazi genişletme fikrinde bulunacak adamlar ortaya çıkamaz. Bence buna imkân yoktur. Buna imkân veren zemin, ancak milli hâkimiyetin bir şahısta veya sınırlı bir heyette temsil edilerek milli mevcudiyetin yalnız kanun yapma kuvveti olarak kullanılmasıyla yetinilmesindedir. Milletvekillerinin[1] yalnız kanun yapmasından, icra kuvvetini kabine filan temsil etmesinden ibaret bir şekilde bir şahıs veya birkaç şahsı bertaraf etmek ve onun yerine geçerek büsbütün şahsi bir emel arkasında memleketi sevke çalışmak her vakit mümkündür. Fakat icra kuvveti, kanun yapma kuvveti ile beraber, adedi çok ve müddeti sınırlı ve belirli milletvekilleri tarafından doğrudan doğruya kullanıldıkça, bunların hepsinin bütün millet ve memleketin hakiki saadet ve eğilimlerini bir tarafa bırakarak kendi şahsi emellerine göre harekât icra etmelerine ihtimal yoktur. Bu heyete karşı suikast yapılmak suretiyle milli hâkimiyeti sınırlamak ve bunun neticesinde bir şahsiyeti etken kılmak meselesi ise milletin tamamen alakadar olacağı ve his ve idrak edeceği bir suikasttır ki, bütün millcti kapsar. Böyle bir şahsiyet bütün bir milleti keyfine boyun eğdirmekte dayanak noktası bulamaz. Dayanak noktasız ise, hiç kimse şahsi fikrini tatbike muvaffak olamaz.[2]

1 Kaynakta böyle yazılmış. (Y.N.)
2 Kaynakta, mülakat burada bitiyor. (Y.N.)

## BÜYÜK MİLLET MECLİSİ GİZLİ OTURUMUNDA KONUŞMA

## ŞEHZADE ABDÜLMECİD EFENDİ'NİN MECLİS RİYASETİ'NE GÖNDERDİĞİ MEKTUP HAKKINDA*

## (24 ARALIK 1921)

Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Arkadaşlar, Şehzade Albdülmecid Efendi Hazretleri bundan evvel de bir iki mektup göndermiştir. Fakat bu mektuplar doğrudan doğruya bendenizin şahsıma ait idi ve muhteviyatı açık ve kati olmaktan ziyade belirsiz fiil çekimleri ile dolu idi. Ben kendisine dolaylı olarak gönderdiğim haberde; benim şahsımın hiç ehemmiyeti yoktur ve benim şahsımla münasebet hiçbir fayda vermez. Zatı necabetpenahileri, milletimizin temsilcisi olan Meclis'i tanımalısınız ve ancak Meclis'le alakadar olmalısınız, dedim. Bugün gelmiş olan mektup doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi Riyaseti'nedir ve muhteviyatında da, duymuş olduğunuz üzere Meclis'imiz, "Meclisi Kebiri Milli"[1] tabiri kullanmak suretiyle ifade olunmuştur. *(Alkışlar.)*

Buna karşı yapılacak muameleyi gizli celsede görüşmek uygun olur zannındayım.

*[...]*

Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Efendiler, bu mektubun heyeti celilenize okunmuş olması bendenizce çok faydalı oldu. Bunu okumak ve bunu dinlemek.. Bugüne kadar Hanedanı Âli Osmani ile yüce Meclis'iniz arasında bu meseleyi olumlu bakımdan söz konusu etmeye zemin teşkil edecek hiçbir vesile elde edilemiyordu. Bu mektup bu bakımdan bendenizce bu hususta ilk bir zemin teşkil etmiş olduğu için faydalıdır.

Bu mektup okunduktan sonra yapılacak muameleyi meydana çıkarmak ve tespit etmek, faydalı ve zararlı olan taraflarını bariz bir surette ifade etmek ve karşılaştırmak lazımdır. Bendenizce bu mektubu nazarı dikkate almak ve buna layıkı gibi makul ve münasip bir cevap vermekte hem fayda vardır, hem de zararlar vardır. Zararları nedir? Yüksek malumunuzdur ki, heyeti celileniz ve bütün millet, maruz kaldığı fenalığı bertaraf etmek için çarpıştığı zaman, padişah ve bütün etrafında bulunanlar, bu milleti bu istikametinden döndürmek için işbirliği yapmışlar ve millet içinc bin türlü fesat tohumları saçarak onları kıyam ettirmişler, onlara ihtilal yaptırmışlar ve yüce Meclis'inizin bu gibi isyan ve ihtilaller çıkaranlar hakkında zorlayıcı tedbirler tatbik etmesine ve neticede birçok kanlar dökülmesine meydan vermişlerdir. Fakat

* *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c.2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.522-526. Şehzade Abdülmecid Efendi'nin mektubu ve Şehzade Ömer Faruk Efendi hadisesinin hikâyesi için ayrıca bkz. *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Derleyen: Sadi Borak, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 1998, s.235-251.

1 Büyük Millet Meclisi. (Y.N.)

iki senelik hadiseler ve yüce Meclisinizin inadı artık millete anlattı ki, Meclis'in sahip olduğu yüksek kuvvetten ve yüksek iradeden başka bir kuvvet mevcut değildir. Her halükârda bu iradeye tabi olmak mecburiyetindedir. Başka tarafın, başka makamın iradelerinin memleket ve milletin talihi üzerinde hiçbir tesiri yoktur. Başka mahallerden vaki olacak telkinlerin zararlarını millet, fiilen hissetmeye başladı ve bunu alışkanlık edindi. Elhamdülillah bu gibi fenalıkların önüne geçti. Demek ki, milletin ananevi olan ve çok kuvvetli olan bu hissiyatı makul hadde döndürüldüğü zaman millet, bu fenalıklara sebebiyet verenlere kani olmamaya başlamıştır. Buna kani olmuştur. Şimdi bu mektup ve bu mektup vesilesiyle yazılacak cevap, İstanbul'a kuvvet verecek ise ve millette tekrar böyle bir fikrin azami derecede tecellisine ve azami derecede karışıklığa sebep olacak ise, bu, bittabi zarardır. Bu bakımdan uygundur ki, tamamen milletin bağımsızlığı kurtulduktan sonra bunlara girişelim. Sırf bu bakımdan düşünülecek olursa hiç nazarı dikkate almamak gerekir. Buna şunu da ilave etmek ihtiyata uygun olur ki, bu yazmış olduğu mektupta, demin de arz ettiğim gibi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanıyor ve resen de ona yazıyor; resmen de ona hitap ediyor ve metninde de siyasi muvaffakiyetlerinden bahsediyor ve orada "Meclisimiz" diyor, "Meclisi millimiz" diyor. Halbuki hilafet ve saltanat makamında oturan zat, henüz bunu kabul etmemiştir ve bilakis reddetmek istiyor; reddetmek istiyor; reddetmekle meşguldur ve tanımamak istiyor. Mektubu yazan zat da onların içindedir ve onlar bu zata, istedikleri fenalığı yapmaya muktedirler ve hepinizce malum olduğu gibi, bir zamanlar kendisini gözetim altına aldılar, evinin içini aradılar. Bu hallere rağmen açıktan açığa ve yüce Meclisinizce okunmasını lüzumlu görerek bu mektubu göndermiştir. Demek ki, arzu etmiştir ki, okunsun ve kendileri aleyhindeki şeylere karşı da ehemmiyet vermiyor. Benim hatırıma geliyor ki, benim şahsen hatırıma geliyor ki, bu mektup mühteviyatından acaba padişahın malumatı yok mudur? Acaba İngilizlerin malumatı yok mudur? İhtimal vardır, ihtimal yoktur. Eğer malumatları yoksa mektup sahibi için adeta bir tehlike vardır. Eğer malumatları varsa ne demektir? Onlar da bu yolla, aynı yola başvurmak istiyorlar gibi yorumlanır. Dolayısıyla eğer onların malumatı varsa, şimdi bu mektup okunduğu vakit, tabii olarak ne yaptınız? Derhal alkışladınız. Eğer bu açık celsede okunsa idi, yine bu idi ve yine derhal alkışlayacak idiniz ve bu, araştırılmadan bütün millet cvladına anlatıldığı zaman, onlar da temsilcilerinin yaptıklarını yapmaktan başka bir şey yapmayacaklardır. O halde bu mektubu yazmaktan maksat, Meclisiniz üzerine ve millet üzerine bir tesir yaparak uyutulmak üzere bulunan bir bahsi canlandırmak olabilir. Bu arz ettiğim şeyler, zararlı olan şeylerdir. Fakat yüce Meclisinizin vaziyeti ve tavrı, bu mektubu aleyhimizde yapabilir; vaziyeti ve tavrı bu mektubu lehinize yapabilir. Hakikaten bu mektup okunduğu zaman, bunun cevabı gayet basit olarak herkesin beynine yazılmış olacaktır ve bu mesele ilk defa olarak söz konusu olduğu zaman, ondan dolayı memnun olduk ki, bu bizim için, hiç olmazsa fikirleri ve hislerimizi gelecek için hazırlamış olur.

Efendiler, bendenizce şu suretle istifade olunur; o ne diyorsa onları teyit.. Türkiye Büyük Millet Meclisi diye; Milli Meclisimiz sizin dahi ve bizim dahi Milli Meclisimiz.. Dayandığı esaslar vardır. O neden bahsetmiş ise biz de aynı şeylerden bahsederek ve söylemek istediğimiz şeyleri bu vesile ile kendilerine söylemekle yüce

Meclisiniz böyle bir mesele karşısında nasıl bir vaziyet ve tavır aldığını bütün millete göstermiş olur ve millet dahi böyle bir vaziyet karşısında hareket hattımızı şimdiden öğrenmiş bulunur. Bu itibarla da bu mektuba cevap vermek faydalıdır. Biz daha evvel yapılacak muamele hakkında şöyle bir şey düşündük: Evvela yaptığımız gibi, bir defa gizli celsede söz konusu etmek, fakat sonra açık celseye de nakletmek.. Açık celsede gelen evrak arasında okumak.. Okunduktan sonra, nasıl ki evrak bir hakkında[1] yapılması lazım gelen muameleyi yapmak zımnında havale olunursa; onun gibi bunu da münasip olan cevap yazılmak üzere, Riyaset Divanı'na havale etmek.. Biz bir şey hazırlamıştık. Şimdiden ona verilecek cevap da yüksek malumunuz bulunur ve fakat açık celsede bundan hiç bahsolunmaz; gayet metin ve sakin bir surette dinlenir ve sadece cevap yazılsın denilir. Bizim hazırladığımız, bir müsveddeden ibarettir. Hatıra gelen şeyler varsa lütuf buyurulur. *(Cevap müsveddesi okundu.)*

Buna cevap vermeyi tensip buyurursanız cevap yazılsın.. Cevap da arz ettiğim gibidir.. Evvela bu gelen mektup açık celsede büyük bir sukûnetle karşılanır. Riyaset Divanı'nca cevap verilsin denilir ve hatta verilecek cevapla da o kadar alaka gösterilmez.. Yani cevap metnine alaka gösterilmesin.

*Akif Bey (Batum): Açık celsede okunmasa da...*

Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Bunu yazan, şehzade; Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanıyor; Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, kendisini tanıyan Sülalei Âli Osman'a karşı vaziyeti nedir; bendenizce bu anlaşılmalıdır ve dolayısıyla bu okunmalıdır, cevabı okunmamalıdır.

*Bir Mebus: Zatı devletleri cevabın zararlarından ve menfaatından bahis buyurdunuz. Zararlardan kaçınmak, menfaattan daha iyidir.*

Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Müsaade buyurursanız cevap bu tarzda yazılırsa, zararlar bertaraf edildikten başka asıl fayda da temin edilmiş olur.

Efendim, Efendi Hazretleri'nin, beş altı yüz defa[2] kendileriyle görüştüm.. Bahsolunacaktır. Bendeniz de kendi hakkımdaki.. Sona erdirmiş olmak için bir kelime daha söyleyeyim.

Demin arz ettiğim özel münasebetler cereyan ederken, Anadolu'ya gelmesini teklif ettim. Bana verdiği cevapta ben burada bazı siyasi münasebetler teşebbüslerinde bulundum. Bunların neticesini bekliyorum, diyordu.

Efendim, bunların oğlu Ömer Faruk Efendi İnebolu'ya gelmişti; ben kendisini iade ettim. Onun gelişi, pederinin veyahut kayınpederinin rızasıyla olup olmadığını bilmiyorum. Bir saltanat cemiyeti teşekkül etmiş İstanbul'da.. ve bazı kokuları Anadolu'ya sirayet etmeye başlamıştı. Tam böyle bir zamanda bir prensin oraya gelmesini uygun bulmadım.

İkincisi; şahsen Ömer Faruk Efendi'yi tanırım. Bana bazı mektuplar yazmıştı ve kendisiyle yakından temasta bulunan bazı arkadaşlarla da sözlü olarak haber gönder-

1 Kaynakta böyle. Doğrusu "... bir evrak hakkında" olabilir. (Y.N.)
2 Kaynakta böyle. (Y.N.)

mişti. Bana yazdığı şeylerde diyor ki: Ben oraya geliyorum. Ben oraya gelir gelmez, benim şartlarımı şimdiden tespit ediniz ve ben buradan birtakım insanlar getireceğim ve benimle beraber kalacaklardır. Doğrudan doğruya hedeflediği gaye, halife ve padişah olmak.. Bunun mümkün olamayacağını kendisine söylemişler. Bunu kafasına koymuş.. Halbuki Ömer Faruk Efendi'yi buraya getirmek, halife veya padişah yapmak söz konusu değildi. Belki de birçok karışıklıklara sebep olacaktı. En iyi vazifenizi İstanbul'da görürsünüz demiştim.

Yalnız ona demişler ki, gider gitmez emrivaki yaparsın ve millet her şeyi unutur, büyük gösterilerle sizi padişah eder ve o da ona güvenerek benim rızamı almaksızın gelmiştir ve hakikaten İnebolu'ya çıktığı zaman, memul.. ve derhal İstanbul'a da haber vermiştir. Yani caizse padişahın veyahut babasının rızasıyla gelmiştir.

БЕСЕДА т.т.И.АБИЛОВА и М.ФРУНЗЕ
с МУСТАФА-КЯМАЛЬ-ПАШОЙ.

25/XII-1921 г.

Тов.Фрунзе было поставлено несколько основных вопросов о внешней и внутренней политике Турции и о взаимоотношениях между Турцией и Совреспубликами, на которые Мустафа Кямаль Паша дал исчерпывающие ответы.

ВОПРОСЫ, ПОСТАВЛЕННЫЕ тов.ФРУНЗЕ.

1-О возникновении сомнений у Москвы и Сов.кругов в искренности Турции по отношении к Совреспубликам, в связи с заключением Франко-Турецкого договора и о способах рассеивания этих сомнений для установления прежних искренно-дружеских взаимоотношении.

2-О возможности реальной помощи РСФСР Турции, кроме военных снаряжении, в области технической и хозяйственной.

3-Об отношении коммунистов к восточному вопросу.

4-Об Энвере.

5-Вопрос о молоканах.

и 6-Вопрос о постановке телеграфных аппаратов „Уедссона" для правильной связи между РСФСР и Турцией.

---

По первому вопросу т.Фрунзе, указал, что согласно неправильной информации, как Зап-европейских источников, так и местных / Ангорских / о существовании якобы тайных пунктов во франко-турецком соглашении, направленных в ущерб интересов Совреспублик, у московских и кавказских товарищей возникли некоторые сомнения и недоверия в искренности и дружбы Турции по отношению к нам.

Хотя эти сомнения за последнее время начинали рассеиваться сами по себе, но я после своего приезда сюда, окончательно убедился в неправильности этих информаций, послужившим поводом к осложнению наших отношении, и мною уже приняты меры к их опровержению и рассеиванию создавшейся нежелательной атмосферы. С этой целью мною отправлены телеграммы т.т.Ленину, Троцкому и Чичерину. Хотя мне, как члену ЦКРКП, безусловно поверит больше чем кому бы то небыло, но все же, полагаю, что для окончательного ликвидирования этих недоразумений, нам необходимо совместное действие в этом направлении, и Вы своим искренним и открытым действием должны помочь

Т.Вопросы 10

"25/XII/1921" tarihli, "İ. Abilov ve M. Frunze Yoldaşların Mustafa Kemal Paşa ile Görüşmesi" başlıklı yedi sayfa Rusça belgenin ilk sayfası.

# FRUNZE VE ABİLOV İLE GÖRÜŞME*

## (25 ARALIK 1921)

*İ. Abilov ve M. Frunze Yoldaşların Mustafa Kemal Paşa İle Görüşmesi*

*25/XII-1921*

*Frunze Yoldaş Türkiye'nin dış ve iç siyaseti ile Türkiye ve Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki karşılıklı ilişkiler üzerine bazı temel sorular yöneltti. Bunlara Mustafa Kemal Paşa ayrıntılı cevaplar verdi.*

### Frunze Yoldaş Tarafından Ortaya Konulan Meseleler

*1. Fransa ve Türkiye arasında imzalanan anlaşma dolayısıyla Moskova'da ve Sovyet çevrelerinde Türkiye'nin Sovyet Cumhuriyetlerine karşı tavrının samimiyeti konusunda ortaya çıkan şüpheler ve önceki samimi dostluk ilişkilerinin kurulması için bu kuşkuların ortadan kaldırılması yolları üzerine.*

*2. Askeri teçhizatın yanı sıra, teknik ve ekonomik alanlarda da RSFSC'nin*[1] *Türkiye'ye gerçek yardım imkânları üzerine.*

*3. Komünistlerin "Doğu Meselesi"ne bakışı üzerine.*

*4. Enver*[2] *üzerine.*

*5. Molokanlar meselesi ve*

*6. RSFSC ile Türkiye arasında doğrudan temas kurmak için Türkiye'ye "Uedsson" telgraf makinelerinin tesisi üzerine.*

* Aslı Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet En Yeni Tarih Arşivi, Fond: 28, Liste: 1, Dosya: 68, Yaprak: 10-16'da bulunan Rusça belgenin fotokopisi, Yavuz Aslan tarafından Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ne verilmiştir. Ayrıca bkz. Yavuz Aslan, *Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri/ Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 2002, s.35-46. Rusça belge, Mehmet Perinçek tarafından da incelenmiştir.

1 Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin kısaltması. (Y.N.)

2 Enver Paşa. (Y.N.)

*Birinci mesele üzerine, Frunze Yoldaş; Fransa-Türkiye anlaşmasında Sovyet Cumhuriyetleri'nin çıkarlarına zarar verebilecek sözüm ona bazı gizli maddeler olduğu hakkında gerek Batı Avrupa ve gerekse mahalli (Ankara) kaynaklı yanlış bilgiler yayılması nedeniyle, Moskova ve Kafkasya'daki yoldaşlarda, Türkiye'nin bize [Sovyet Rusya'ya] karşı tavrının samimiyeti ve dostluğu konusunda, bazı şüphe ve güvensizliklerin ortaya çıktığını belirtti.*

*Son zamanlarda bu şüpheler kendiliğinden ortadan kalkmaya başlasa da, ben buraya geldikten sonra, ilişkilerimizin gerginleşmesine neden olan bu haberlerin yanlış olduğuna kesin olarak kanaat getirdim ve onların tekzibi ve ortaya çıkan istenmeyen atmosferin giderilmesi yönünde tedbirler aldım. Bu amaçla Lenin, Troçki ve Çiçerin yoldaşlara telgraf çektim. Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Üyesi olarak herkesten çok bana inansalar da, bu yanlış anlamaları tamamen ortadan kaldırmak için bu yönde ortak davranmamız gerektiği kanaatindeyim. Sizin de samimi ve açık davranışlarınızla bizi desteklemeniz şarttır. Gerek ben ve gerekse Abilov Yoldaş ve RSFSC'nin tam yetkili temsilcisi,[1] bu yönde elimizden gelen tedbirleri alacağız. Sanıyorum, bu yönde şu tedbirlerin alınması zorunludur: 1) Sizin, cephe ve ordunun durumu hakkında bana açık ve ayrıntılı bilgi vermiş olmanıza ve cepheyi dolaşmamıza gerek olmamasına rağmen, bir taraftan sizin bize güveninizin tam olduğunu Sovyet çevrelerine kanıtlamak için ve diğer taraftan ortak düşmanlarımız olan Batı emperyalistlerine karşı dostluğumuzu ve Türkiye'nin mücadelesinde yalnız olmadığını göstermek için cepheyi dolaşmaktan rahatsız olmam. 2) Yakın dostluğumuzu göstermek için resmi ziyafet vermek ve bu türlü başka etkinlikler düzenlemek. 3) Benim bir an önce Moskova'ya gitmem için müzakereleri hızlandırmak. Çünkü Natsarenus Yoldaş artık yola çıkmıştır ve onun sizin faaliyetleriniz hakkında kesin bilgilere sahip olması, karşılıklı ilişkilerimizin yeniden gerginleşmesine sebep olabilir. 4) Yerli komünistlere karşı hoşgörülü davranılması ve tutuklulara af çıkarılması. Bütün bunlar beni memnun eder ve dostluğumuzu güçlendirir.*

*Burada Frunze Yoldaş, kendisinin Moskova'dan ayrılmadan önce Türkiye'ye askeri teçhizat gönderilmesindeki engellerin ortadan kaldırılmakta olduğunu ve kendisinin bütün yol boyunca bu malzemelerin taşınmasını hızlandırmak için emir vermekle görevlendirilmiş olduğunu belirtmiştir. Bundan dolayı tarafımdan gereken bütün tedbirler alınmıştır ve sizin kısa bir zamanda bu malzemeleri alacağınızı ummaktayım.*

*İkinci mesele üzerine Frunze Yoldaş, politik ve ekonomik ilişkileri pekiştirmek ve ekonominizin yeniden inşasına yardım etmek için imkânlarımız ölçüsünde her türlü teknik ve ekonomik yardımlarda bulunmaya hazır olduğumuzu ifade etmiştir. Ancak siz kaynaklarımızı ve ekonomik durumumuzu, tabii ki, biliyorsunuz. Bu nedenle taleplerinizde, bunlara göre hareket etmelisiniz. Sizin, bütün komiserleri,[2] kendilerine bağlı kuruluşların ihtiyaçlarını belirlemeleri için görevlendirmeniz arzu edilmektedir. Ben de Moskova'ya döndüğümde, bu ihtiyaçların karşılanması için gereken bütün tedbirleri alacağıma söz veriyorum.*

1 S.P. Natsarenus o sırada Moskova'ya dönmek üzere Ankara'dan ayrılmış, S.İ. Aralov ise Ankara'daki görevine başlamak üzere Moskova'dan yola çıkmıştır. (Y.N.)

2 Vekiller (bakanlar) kastediliyor. (Y.N.)

*Üçüncü mesele hakkında Frunze Yoldaş şunları belirtti:*

*Siz, bizim Doğu'ya yönelik taktiğimizden haberdarsınız ve onu biliyorsunuz. Sizin de fark ettiğiniz gibi, son zamanlarda devrimci taktiklerden, bazı evrimci taktiklere geçtik. Bunun nedeni, kapitalistlerin içine düştükleri krizi yenememelerine rağmen, işçilerin kendi mücadelelerinde başarı kazanamamaları yüzünden bizim Batı'da hızlı devrimci değişiklikler konusundaki umutlarımızın gerçekleşmemesidir. Şimdi Kominternin[1] taktiği, gelecek mücadeleler için güç biriktirmek yönündedir. Bu mücadele sürekli bir karakter almaktadır. Ancak biz Batı kapitalizmini yıkma amacına ulaşacağımıza eminiz.*

*Doğu'ya gelince; Rusya komünistlerinin ve Komintern'in bu yöndeki tavrı tam olarak açık ve berraktır. Ekonomik ve kültürel geri kalmışlıktan dolayı, komünist devrimin sözünün bile edilemeyeceğini düşünüyoruz. Doğu'da devrimci mücadele yalnızca milli kurtuluşçu ve demokratik mahiyettedir. Biz bütün gücümüzle bu hareketleri destekliyoruz ve desteklemeye devam edeceğiz. Çünkü Doğu'nun emperyalizmden kurtuluşu Batı'daki komünist ihtilali hızlandıracaktır. Siz bana şunu sorabilirsiniz: "Şimdilik siz Doğu'da komünist devrimi gerçekleştirmeye çalışmıyorsunuz. Ancak Batı'da komünizmin zaferinden sonra bizim durumumuz ne olacak? Burada da mı komünist ihtilal olacak?" Bu soruya ben ancak, "komünist ihtilali" ne olursa olsun kaçınılmazdır, cevabını verebilirim. Şimdiki durumda Doğu'daki milli kurtuluşçu-demokratik hareket, ekonomik politikası açısından devlet sosyalizmi yönünde yürüyecektir. Burada hareket aşağıdan yukarı doğru değil de, tersine yukarıdan aşağı doğru olacaktır. Size ve iktidarda bulunan şahsiyetlere bakarak, hemen hemen hepsinin yoksullar sınıfından çıktığı kanaatine varıyorum. Hâkimiyetten söz ederken, sizi –Paşa'yı– göz önüne alıyorum ve sizin hiçbir mal ve mülkünüzün olmadığını ve kendi hizmetiniz ve emeğinizle geçindiğinizi biliyorum. Buradan, komünist ihtilal olsa bile sizin hiçbir şey kaybetmeyeceğiniz sonucu çıkmaktadır. Eğer siz kendi politikanızı tam demokratikleşme ve devlet sosyalizmi istikametinde yönlendirirseniz, Batı'da komünist devrimden sonra hiçbir zorluk çekmeden ve kan dökmeden komünist ihtilale dahil olabilirsiniz.*

*Dördüncü mesele olan Enver hakkında*

*Frunze Yoldaş: Bizim Enver'le dostça ilişkilerimiz olduğu doğrudur ve Komintern, ona, kesinlikle Türkiye'de çalışması için değil, başka Doğu Müslüman ülkelerinde faaliyetler göstermesi için maddi yardımlarda bulunmuştur. Siz, onun resmi olarak RSFSC'de bulunduğunu ve ona yardımın Komintern tarafından değil, Rusya tarafından yapıldığını söyleyebilirsiniz. Biz onu daima uyardık ve onun yeni Türkiye'nin içişlerine karışmasına izin vermedik. Ancak, Enver'in Türkiye'ye karşı tavrını öğrendikten sonra, Moskova'ya döndüğümde, onun bütün haklarının kesin olarak tasfiye edilmesine ve ona gösterilen her türlü desteğin durdurulmasına çalışacağıma sizi temin ediyor ve söz veriyorum.*

*Beşinci mesele olan Molokanlar hakkında*

*Frunze Yoldaş: Bu mesele aslında çok önemli değildir. Ancak son zamanlarda bu konu üzerine bazı yanlış anlamalar ortaya çıkması sebebiyle konuyu tam olarak*

1 Komünist Enternasyonal. (Y.N.)

*açıklığa kavuşturmak ve çözmek gerekmektedir. Sizin de bildiğiniz gibi, Molokanlar dini inançlarından dolayı hiçbir zaman askerlikle yükümlü olmamışlar ve bu yüzden daima Çar Hükümeti'nin baskılarına maruz kalmışlardır. Onların bir kısmı Kanada'ya, bir kısmı ise Kafkaslara göç etmişlerdir. Kafkasya'ya göç edenler burada da takip edilmişlerdir. Kars vilayetinin Türkiye'ye verilmesinden sonra onlar RSFSC'ye göç etmek istemişlerdir. Kars Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türkiye Hükümeti antlaşmada gösterilen sürenin dolmasından dolayı, onları askerlikle yükümlü kabul ederek, orduya çağırmaya başlamıştır. Belki bu Ankara Hükümeti'nin günahı değil, Karabekir'in işidir. Bizim, açlıktan ve açlık çekenlerin bir bölgeden başka bir bölgeye nakledilmesinden kaynaklanan ağır iç durumumuz nedeniyle, antlaşmada gösterilen kısa süre içerisinde Molokanların RSFSC'ye nakledilmesine teknik açıdan imkân bulunamamıştır. Bu pek önemsiz konunun aramızda yanlış anlamaya neden olmayacağını zannediyoruz ve onlara hasadı kaldırmalarına kadar geçici olarak oturdukları yerlerde kalmalarına izin vereceğinizi umuyorum. Bundan sonra onlar RSFSC'ye temsilcilerini göndererek, yerleşecekleri yerleri seçecek ve nihai olarak seçtikleri yerlere göçeceklerdir.*

*Frunze Yoldaş: Sonuncu konu çok önemsiz bir sorundur. Ancak görüşmelerin niye bu mesele etrafında döndüğünü anlamıyorum. Hatta bu konu üzerine sizinle konuşmaktan utanç duyuyorum. Mesele şu ki, aramızda düzenli ve sıkı bağların olmaması, hızlı ve sürekli haberleşmeyi engellemektedir. Bu da iki taraf için istenmeyen bir atmosfer yaratmaktadır. Bundan dolayı, Ukrayna Ordusu Kumandanı olarak, bana, Moskova'dan, Ankara, Trabzon ve Erzurum şehirlerinde tesis etmek için birkaç tane "Uedsson" telgraf makinesi bulmam görevi verildi. Görevimi yaptım. Ben yola çıktıktan sonra Yusuf Kemal'in buna izin vermediğini öğrendim. Zannediyorum ki, bu makinelerin en yeni makine türü olmaları ve Türk telgrafçılarının bunları yeterince tanımamasından dolayı, bu makinelerde çalışmak için kuracakları yerlerde geçici olarak Rus telgrafçılarını yerleştirmek gerekmektedir. Bu olayı muhtemelen Yusuf Kemal sizin içişlerinize karışmak olarak algılamıştır. Ama eğer aramızda samimi dostluk ilişkileri mevcut ise, Yusuf Kemal'in bu şekilde yorumlamasına yer olmadığını düşünüyorum.. Bunun dışında bizim telgrafçılar burada geçici bir süre için çalışacaklar, işi sizinkilere öğrettikten sonra geri döneceklerdir.*

*Sonuç olarak Frunze Yoldaş şunları söyledi: "Sizinle tamamen samimi ve kalpten konuşuyorum; bir diplomat olarak değil, samimi bir dost gibi... Ve bu yüzden sizin de bana karşı açık ve samimi tavırda bulunmanızı temenni ediyorum. Çünkü bu bizim samimi dostluk ilişkilerimizin teminatıdır.*

**Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı:**

*Mustafa Kemal Paşa konuşmasına Komünist Partisi'nin Doğu meselesine bakışından başladı. O, dedi ki:* Komünizm bilimsel bir doktrindir ve bu doktrinin takipçileri için düşünce din olarak görünür. Ve bundan onlar kaçınamazlar ve kaçınmama-

lıdırlar. Ben çok iyi anlıyorum ki, insanlık önünde sonunda birleşmeli ve birlikte kardeşçe yaşamalıdır. Bunun için birleşmeli ve tüm anormalliklere, karşılıklı düşmanlıklara son vermeli ve hepsinden önce bu anormalliklerin sebebi olan insanın insan tarafından sömürülmesi sistemi ortadan kaldırılmalıdır. Ben devrimci faaliyetlere başladığımda, yani Anadolu hareketinin başına geçtiğimde, karşımızda belirgin iki düşman durmaktaydı. Sultanın müstebit İstanbul iktidarına ve milli bağımsızlığımızı ortadan kaldırmaya heveslenen dış emperyalist güçlere karşı mücadele. Ben tabii ki, o zamanlar Bolşevik hareketini tam anlayarak, bu gibi hareketlere geniş halk kitlelerini açıkça çağıramazdım. Çünkü birincisi; sizin de bildiğiniz gibi, bizim halk gerek ekonomik gerek kültürel alanda geri kalmıştır. İkincisi; altı yüzyıl boyunca istibdat ile yönetilen halk, bu yönetim şekline alışmış ve onda; sultan hâkimiyetine ve hilafete dair belli bir bağnaz dünya görüşü oluşmuştur. Eğer biz o zamanlar Bolşevik harekâtından yana ajitasyon yapmış olsaydık, dış ve iç düşmanlarımız, ajanları aracılığıyla –ki, aramızda hiç de az değillerdir– aleyhimizde karşı ajitasyona başlarlardı ve bu suretle verdiğimiz mücadeleyi zayıflatırlardı. Bundan dolayı, bu konuda açık fikir söylemeksizin, iktidarı demokratik ve saf halkçılık ilkeleri esasına göre bu yolda teşkilatlayarak kendi yönetim şeklimizi adım adım Sovyet sistemine yaklaştırdık. Şimdiki yönetim şeklimiz, diğer devletlerde mevcut olan yönetim şekillerinden hiçbirine benzememektedir. Eğer herhangi bir benzerlik söz konusu ise, sadece sizin Sovyetlere benzerlik olabilir. Ben büyük bir memnuniyetle söyleyebilirim ki, iki yıllık mücadelemiz sonucunda, sultanın ve eski yönetim şeklinin etkisi kesin olarak yok olmuştur. Bir örnek vereyim: Bugünlerde veliaht tarafından yazılarak Meclis Başkanlığı'na gönderilen bir mektup aldık. Bu mektupta şahsıma yönelik komplimanlar vardı. Ben mebusların eğilimlerini öğrenmek için mektubu Meclis'te okutma kararı verdim. Hiçbir yorum yapılmaksızın bu mektup dün Meclis'in gizli oturumunda okundu. Bir anlık duraksamadan sonra, mebuslar oybirliği ve nefretle bu mektubu reddettiler. Onlar, sultan hükümeti ile aramızda herhangi bir ilişki olmasının imkânsız olduğunu ve bundan dolayı bu mektuba asla cevap verilmemesi gerektiğini beyan ettiler. Bu, önceki hükümetin yıkıcı etkisini olduğu kadar, halk egemenliği prensiplerinin de ne kadar kök saldığını açık olarak ispat etmektedir. Benim, her türlü prensiplerin uygulanması için ortam hazırlanması ve uygun bir zaman seçilmesi gerektiğine büyük inancım vardır. Zamanından önce yapılan hareketler başarılı olamaz, gericiliği ve karşı hareketi doğurur. Bu nedenle biz politikamızı tutarlı bir biçimde, safha safha bu yönde sürdürüyoruz. Çok doğru olarak belirttiğiniz gibi, iki üç kişi dışında, iktidarımızın başında bulunan kişilerin hemen hepsi emekçiler arasından çıkmıştır. Ve herhangi bir servete sahip değillerdir. Bundan dolayı elbette bizim korkmamıza ve komünist harekete karşı düşmanca tavır almamıza gerek yoktur. Bizim mahalli komünistler, komünist oldukları için değil, sizin de bildiğiniz gibi Ethem hareketinin ihaneti ile ilgili oldukları için tutuklanmış ve sürülmüşlerdir. Natsarenus Yoldaş, komünizm adına sürgünün durdurulması ve affedilmeleri için bana başvurduğunda, ona; biz onları komünizm adına serbest bırakabiliriz, ancak onlar komünist değiller ve öyle de görünmüyorlar cevabını verdim.

Fransa-Türkiye anlaşması ve bu konuya ilişkin ortaya çıkan yanlış anlamalara ve şüphelere gelince; sizi bir kez daha ve kati surette temin ederim ki, bu anlaşmada bi-

zim dostluk ve kardeşlik ilişkilerimize karşı olan hiçbir madde yoktur ve olması da mümkün değildir. Bu anlaşma ile biz iki amaç güttük: Çok önemli vilayetlerimizden birisini düşman kuvvetlerinden kurtarmak ve bize düşman olan koalisyonun içine nifak sokmak. Bu sınırlı ve geçici sözleşmelerin bizim genel hareketlerimize zarar verdiğinin bilincindeyiz. Örneğin, Fransızların nüfuz sahasında bulunan Suriye'de Fransızlara karşı mücadele eden teşkilat vardır. Bu teşkilata ilham vermekte ve manen desteklemekteyiz. Bu vilayeti ele geçirmeye çalışan Fransızların isteklerine rağmen, ileride, Fransız aleyhtarı bu teşkilatı geliştirmek ve güçlendirmek için yardım etmemiz gerekmektedir. Fransızlarla imzaladığımız anlaşma, bu teşkilatın faaliyetlerini zayıflatıcı ve ezici bir etki yapmıştır. Bizim kendi çıkarlarımıza zarar vermesine rağmen, Fransa ile anlaşma imzalamak mecburiyetindeydik. Sonuç olarak, bu anlaşma Fransızlarla aramızda barış değil, yalnızca geçici ve mahalli bir ateşkestir. Çünkü barış antlaşması imzalandığında hiç şüphesiz Fransızlar ve İtalyanlar, İngiltere ile birlikte hareket edeceklerdir. Sovyet Cumhuriyetlerinin bize karşı olan şüphelerinin ve yanlış anlamalarının giderilmesine gelince; ben bu doğrultuda her şeyi yaptım. Elimdeki veriler ve rakamlarla, bütün mevzilenmesiyle, size askeri durumumuzu çizdim. Dikkatinizi çekerim; ben bu bilgileri yalnızca size verdim ve bir asker olarak anlarsınız ki, bu bilgiler askeri sırrımızdır ve onları bir başkasına güvenip vermeniz imkânsızdır. Ben bu bilgileri Meclis'e ve hatta hükümetin birçok üyesine dahi vermiş değilim. Çünkü onlar bunu sindiremezler. Bu, size olan tam güvenimi ve Sovyet Cumhuriyetlerine samimi ve dostça tavrımızı ispat etmektedir. Bu yöndeki diğer tedbirlere, yani başka şüphelerin giderilmesine gelince; sizi tatmin edecek her şeyi yapmaya hazırım. Eğer bu bilgiler sizin için yeterli gözükmez ve siz yine de cepheyi gezmek isteğinde bulunursanız, buna yönelik hiçbir engelle karşılaşmayacaksınız. Ancak dikkate aldığım husus şudur ki, ulaşım aksaklıkları nedeniyle cepheye gidişte büyük zorluklar ortaya çıkmaktadır.

*Frunze Yoldaş, bu bilgilerin kendileri için yeterli olduğu cevabını verdi. Bize güvendiğinizden dolayı teşekkür ediyorum. Ancak cepheye gitmek bizim dostluk ve kardeşlik ilişkilerimizi sergilemek ve vurgulamak açısından çok gerekli görülmektedir. Bunun için, bütün cepheyi gezmemize ihtiyaç yoktur; karargâha kadar gidip gelmemiz yeterlidir. Paşa, bunu kabul ederek cepheye gidişi hızla gerçekleştireceğini söyledi. Ziyafet vb. konulara gelince, o da bunu gerekli bulduğunu belirtti.*

Molokanlar Meselesi Hakkında

[Mustafa Kemal] Paşa bu meseleyle ilgili şunları söyledi: Bu mesele hakkında çok az şey biliyorum ve gerçekten de çok önemsiz bir konudur. Rusya'nın durumunu anlayışla karşılıyorum. Bundan dolayı bu meseleyi sizin istekleriniz doğrultusunda hallederiz.

Haberleşme Meselesi

[Mustafa Kemal] Paşa: Bu mesele de çok önemsiz bir konudur. Bu mesele üzerine de çok az bilgim var. Ancak anlaşılan odur ki, Yusuf Kemal'in böyle davranması-

nın sebebi, sizin de bildiğiniz gibi, halkımızı çok korkutmuş olan kapitülasyon boyunduruğu altında uzun süre yaşamış olmamızdır. Telgraf makinelerinin kurulması ve sizin memurların çalışmaları, görünüşte bizim içişlerimize müdahale etkisi bırakabilir. Eğer sizin telgrafçılar bu makineleri kurup, bizim telgrafçılara bu makineleri çalıştırmayı öğrettikten sonra geri dönerlerse, kanaatime göre, bu durumda ortaya hiçbir engel çıkmaz.

Enver'e gelince; bu adam hâkimiyet düşkünü, maceraperest biridir. O, bizi aldattığı gibi sizi de aldatmaktadır.

*Görüşme, tarafların, her iki halkın gelecekte de sarsılmayacak dostluk ve kardeşlik duygularının samimiyetini karşılıklı olarak vurgulamaları ile sona erdi.*

*Ankara* *Aslına uygundur: (İmza)*

# BÜYÜK MİLLET MECLİSİ GİZLİ OTURUMUNDA KONUŞMA
# ORDUNUN VAZİYETİ HAKKINDA*
# (26 ARALIK 1921)

Mustafa Kemal Paşa (Başkumandan) (Ankara): Arkadaşlar, söz konusu olan meseleyi aydınlatmak maksadıyla bazı maruzatta bulunacağım. Yüksek heyetinizi birkaç zamandan beridir fevkalade rencide eden, üzen mesele, ordunun arzu edildiği gibi giydirilmemesi ve bütün eksiklerinin tamamlanmaması meselesidir ve bunun birçok sebepleri ve etkenleri münakaşa edilmekte ve eleştirilmektedir. Maruzatıma başlamazdan evvel şunu arz edeyim ki, Başkumandanlık bütün işlerle yakından alakadar bulunmakta ve bunları takip etmektedir ve Başkumandanlık Kanunu nazarı dikkate alınırsa, yegâne muhatap olarak yalnız Başkumandanı görürüz. Çünkü Başkumandan ordunun noksanlarını görür, vekillere ihtar etmezse mesuliyet doğrudan doğruya kendine aittir. Bu itibarla gerek Müdafaai Milliye Vekâleti'nden ve gerek Erkânıharbiyei Umumiye Vekâleti'nden gensoruya lüzum yoktur. Bütün gensoru doğrudan doğruya Başkumandanlık makamına aittir. Böyle olmakla beraber, şimdiye kadar yüksek heyetinize saydığım vekâletlerden vuku bulan gensorularınıza Başkumandan tarafından hiçbir cevap verilmedi. Gensoruda serbest bıraktı. Mesul vekilleri dahi yüksek huzurunuzda tamamen izahat vermelerini faydalı saydı. Bundaki düşüncesi, mutlaka bir makamı mesul etmek... cereyan eden meselelerde tamamıyla yüksek heyetinizi tamamıyla aydınlatabilmesiydi. Teferruat üzerinde yüksek heyetinize daha ziyade izahat veremem. Belki ben o kadar izahat vermeye kalkıştım. Fakat Başkumandanlık, vekilleri gensoruya çektirmekle hakikaten hoşgörüde bulunmuş oluyor. Çünkü Müdafaai Milliye Vekili, yapılması mümkün olan şeyi yapmıyor, herhangi bir sebepten dolayı yapamıyorsa.....[1] Halbuki bunun aksine Başkumandan kani olursa, Başkumandan o vekile, mevkiini daha iyi yapabileceği bir zata terk veyahut yüksek heyetinizin huzurunda o vekilden şikâyet etmektir. İşte ancak böyle bir şikâyet üzerine Başkumandanlık, vekilleri gensoruya çekebilir. Bu maruzatımla görülüyor ki, Müdafaai Milliye Vekili yapılması lazım gelen şeyleri yapmıştır. Bu maruzatımla görülüyor ki, Başkumandanlık'ta hasıl olan kanaat bu şartlar dahilinde ve bu imkânsızlık ve bu müşkülat içinde pek de imkân .....[2] Söz konusu olan meselelcri üç noktada özetliyorum. Birisi; maaş meselesi söz konusu oldu. Yani ordular ma-

* *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c.2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.541-543.
1 Kaynakta, burada altı nokta var. (Y.N.)
2 Kaynakta, burada beş nokta var. (Y.N.)

aş alıyor mu, ne dereceye kadar alamamışlardır? Acaba ordudan daha çabuk maaş alan var mıdır? Bu noktaya efendiler, yakından yaptığım hesaplarla kıyas ölçüsü olmak üzere bir rakam arz edeceğim. Görüyorum ki, bütün Meclis, ordudan, Batı Cephesi'ndeki ordu ve kıtaları murat ediyor. Tabii askerimiz yalnız bu değil. Başka taraflarda da vardır. Fakat hakikaten düşmanla temasta bulunan Batı Cephesi için bendeniz de yalnız görüşlerimi buna hasredeceğim. Yakından yaptığım kısa ve zaruri hesap üzerine yalnız Batı Cephesi'nin subaylar ve efrat maaşı bir ay için 833 000 liradır. Diğer inceleme hülasasında Batı Cephesi kıtaları Temmuz'dan Ekim nihayetine kadar maaş olarak üç milyon alacağı var demek oluyor. Yaklaşık üç buçuk dört aylık alacağı vardır. Yani Batı üç buçuk aydan beri maaş almamaktadır. Dört aylık alacağı vardır. Yani Batı Cephesi'nin maaşı verilememektedir. Hiç olmazsa memleket dahilinde bulunanların düşman karşısında bulunanlardan daha fazla maaş almamasını temin etmek için Maliye Vekili'ne adeta bir emir verdim. Batı Cephesi'nden fazla hiçbir taraf muamele....[1] Fakat yine yüksek huzurunuzda yine itiraf edelim ki, infaz etmekte ısrar edemedik. Çünkü Maliye Vekili bir gün bana dedi ki, Meclis maaşını alacaktır. Ben de hakikaten arkadaşlarımı boşuna yormayı ve müşkülat içinde bırakmayı arzu etmezdim. Miktar büyük bir mani teşkil etmezdi. Fakat bunda birtakım sakıncalar bulunduğunu da nazarı dikkate alarak engel olamadım. Bundan birtakım sakıncalar doğuyor. Yüksek heyetleri maaş alınca memurlar da istiyor. Ona da müsamaha edince Ankara'da bulunan askeri memurlar da maaş....[2] cepheyi gösterdim. Fakat onların içinde öyle adamlar vardır ki, mesela top yapan, vesaire yapan fabrikanın müdürü vardır. Onlar da maaş alır. Yine Batı Cephesi'nin rızasıyla geride bulunan yaralılara maaş vermek lazım geldi. Özetle bu emri tatbik edemedik. Bugüne kadar çalışıyorum. Bir tam maaş değil, nefere birer lira vermek için, bir miktar para verdirtmek için 420 bin lira vermek lazım geldi ve her gün yine Maliye Vekili'yle beraber para buldun mu diyorum? Para bulamıyoruz. Belki temin edeceği 450 bin lira ile subaylara dört aylık maaşlarına mahsuben efrada da birer lira vereceğiz. Maaş meselesi böyle efendiler. Fakat memleket dahilinde belki dört ay maaş almamış ve belki daha fazla maaş almamış polis vardır, memurlar vardır. Artık bunun dağıtımı nasıl olabileceğini ciddi olarak düşünmek lazımdır. Almış olanlara hiç para vermeyerek bugüne kadar almış, öteki dört aya kadar para vermeyeceğiz desek, hazin bir sefalete sevk etmiş olacağız. Almış olanlara daha az vermek, almayanlara daha çok vererek telafi etmek vardır. Gerek birinci tedbir, gerek ikinci tedbirin mümkün olabilmesi için Maliye'de para olmak lazımdır. Onu Maliye Vekili izah etmiştir ve izah edecektir. Arz edeceğim mesele budur. Fakat hakikaten bizzat tesadüf... muntazaman maaş verilememekten dolayı subaylar heyetinin fevkalade mütehassis olduğunu, veyahut olabilmesi ihtimali olduğunu söyledi. Bunu korkunç buldum. Yalnız kumandan arkadaşlarıma rica ettim. Bunu bir mesele yapmasınlar. Ordu niçin maaş alıyor, almıyor. Mebuslar niçin alıyor, geridekiler çok alıyor, mebuslar alıyor, ordu almıyor. Orduya vermiyorsunuz. Bu kelime çok tekerrür ederse pek fena olur. Maddi imkânı varsa yapı-

1 Kaynakta, burada dört nokta var. (Y.N.)
2 Kaynakta, burada dört nokta var. (Y.N.)

lacak bir şey yoktur. Hakikaten yapılacak... Dilimize dolamaktan ortaya çıkacak vahim neticeleri... ve o kumandanlara dedim ki; evet, ordu maaş almıyor, mümkün olduğu kadar para vereceğiz ve her kanaat...

İkincisi, ordunun giydirilmesi meselesi: Yani teçhizat vesairesinden bahsetmiyorum. Efendim, Müdafaai Milliye Vekili'nin öteden beri vermiş olduğu izahatta ve bilhassa bugün vermiş olduğu izahatta benim görüşümü... bir kere bu son aya gelinceye kadar orduya birçok elbise verilmiştir. Mesela, bu 76 bin kaput orduda var mı, yok mu, bu bir sene zarfında bu kaputları giymiş olanların kaçmış veya ölmüş olanları vardır. Özetle böyle bir rakam üzerine dayanarak ordunun ... sıfır farz etmek daha uygundur. Fakat asıl bizim dayandığımız, hepimizin bel bağladığımız rakamlar son aylarda Müdafaai Milliye'nin sipariş ettiği ve eline geçebileceğini tahmin ettiği ve onların yekûnuna bakılırsa 416 000 kat elbise sipariş olunmuştur. Fakat bu 416 000 siparişe karşılık Müdafaai Milliye'nin eline geçmiş para beş yüz bin liradan ibarettir. Müdafaai Milliye Vekili bütün engelleyici sebeplere rağmen şimdiye kadar tedarik ettiği elbisenin miktarı 65 bin kadardır ve kaput olarak 82 bindir. Enine boyuna hesap yapmayacağım. Müdafaai Milliye Vekâleti'nin eline geçebilen kısmı nazarı itibara geçebilmiştir. Ona karşılık 82 bin kaput vesaire ondan evvel 500 bin lira tamamen ele geçseydi ve tamamen sarf edilmeseydi bundan fazla elbise... asıl bizim nazarı dikkate alacağımız rakamlar daha büyüktür. Yalnız Batı ordusunu nazarı itibara alarak 200 ve 250 bin insanı giydirmek söz konusu olmalıdır.

Üçüncü meseleye geçiyorum: Bugün Batı ordusunu arzu ettiğimiz gibi giydirmek için bu Müdafaai Milliye Vekâleti'nin sipariş ettiği ve şimdiye kadar gelmiş ve bundan sonra gelmesi lazım gelen rakamlar üzerine daha yüz bin kat elbise kaput filan koyması lazımdır. Bu sipariş edilmiş olan elbiseler temin edilmekle beraber yüz bin kat elbise için para düşünmek lazımdır. Efendiler, bunun hesabını yaptım. Efendiler, yalnız bu yüz bin kat elbise için beş milyon lira lazımdır. Ceket, kaput, çadır lazımdır. Efendiler, seyyar ordu söz konusudur. Taarruz söz konusudur. Efendiler, bu fırsattan istifade ederek yüksek heyetlerini bu üçüncü nokta üzerinde bir hakikatten haberdar edeyim ve bu arz edeceğim hakikate göre gayemiz, mutlaka karşımızda bulunan Yunan ordusunu mağlup edecek derecede kuvvetli ve donanmış ordu meydana getirmektir. Bu, gayc ile kendiliğinden hasıl olur. Halbuki her gün aldığımız malumata göre Yunan harp nizamında yapılan tadilat, yapılan teşkilat, ikmaller nazarı dikkate alınırsa bizim ordumuzda aynı derecede eksiklerin tamamlanması.....[1] Arkadaşlar, bunu da enine boyuna inceledim. Ordumuzu talep olunan dereceye ulaştırmak için, teçhizatı, elbisesi, silahları itibariyle, cephanesi itibariyle, bu teçhizatı itibariyle, kırk beş, elli milyon liraya ihtiyacımız vardır ve bu sözüm Basri Bey biraderimizin biraz.....[2] yapılacak şey elli milyon liradır, bu para elimizde bulunduğu sırada fakat bunun da vakti zamanıyla elimize geçmesi şarttır. İşte bu dakikada hiç olmazsa elli milyon liralık kredimiz olursa, iki ay, üç ay sonra karşımızda bulunan Yunan ordusunu ezecek ve illa böyle iğne ile kuyu kazmak kabilinden şeylerle uğraşacak... Allah'tan rica edelim ve Cenabı Hakk'tan daha iyi olmasını temenni edeceğiz. Bu ke-

1 Kaynakta, burada yedi nokta var. (Y.N.)
2 Kaynakta, burada yedi nokta var. (Y.N.)

limeyi ve bu ihtiyaç derecesini şimdiye kadar hiçbir vakit yüksek heyetinize bunu söylememek bir kabahat gibi kabul ediliyorsa, söylemek de bir isabet olabilirdi. Benim için, yani ordudan bahis, ordunun tamamlandığı bahsolunduğu zaman, ordunun yalnız elbisesi için değil, ordunun maaşı için değil, vesairesi için değil, yalnız silahını topunu alacağız. Cephanesini alacağız, bunun için önünde sonunda sizden elli milyon lira isterim. Maliye Vekili bunu düşünsün! Ve hepinizi ikna etsin. Başka çare yoktur. Bir defaya mahsus olmak üzere benim düşündüğüm şeyi arz edeyim. Bu parayı, yani masrafı temin etmek için.....[1] müşküldür. Onun için mutlaka hariçten temin etmek mecburiyetindeyiz. Ve mecburiyeti tatmin için de Fransızlarla bir şey yapmaya çalışıyoruz. Diğer taraftan Rus dostlarımızdan bazı ihtiyacı temin etmeye çalışıyoruz. Bu mesaimizin ne zaman semere vereceğini tahmin etmek ne yazık ki mümkün değildir. Eğer Akşehir görüşmemizde bizim üç milyon, on milyon hazırlıklarımız....[2] gösterebilecek kabiliyetimiz olsaydı efendiler, bütün siparişleri yapabilecektim. Hatta iki hafta zarfında yüz bin kat bütün teferruatıyla belki iki milyon. Fakat ne yazık ki, oradan Maliye Vekili'ne sordum, sonra borçlanma meseleleri söz konusu oldu ve hâlâ olmaktadır. Bütün bu izah ve sorular vaziyet hakkında birbirimizi, fakat mutlaka filan, filan adamı kabul etmek istersek bir şey çıkmaz... mümkün olan emek ve gayreti sarf etmişlerdir alakadarlar. Bu şartlar dahilinde daha fazlası müşküldür. Madde haline dönüştürüldüğü zaman bu değildir. Netice zannolunduğu kadar kolay değildir. Maruzatım bundan ibarettir. Yani gensoru fikrinden, hevesinden vazgeçelim ve bunun imkânlarını karıştırsın. Bizi sık sık aydınlatsın; onu ortaya koyalım, araştırmaya çalışalım.

1 Kaynakta, burada beş nokta var. (Y.N.)
2 Kaynakta, burada dört nokta var. (Y.N.)

## SIHHİYE VEKİLİ RIZA NUR BEYEFENDİ'YE*

## (28 ARALIK 1921)

Sıhhiye Vekili Doktor Rıza Nur Beyefendi'ye mahsustur.

C. 26.12.37 [1921] şifreye:

Hastalığınızdan pek üzgünüm. Ciddi bir tedaviye ihtiyacınız lüzumunu da kabul etmekle beraber, Heyeti Vekile arasında yapacağınız vazifeyi mühim ve mevcut vaziyetimizde geçecek hizmet ve yardımınızı elzem gördüğümden, Ankara'da mümkün olan her türlü tedavi ve istirahatinize arkadaşlarca da yardım edilmek üzere her halde teşrifinizi ve hareketinizin makine başında haber verilmesini rica ederim, Efendim.

28.12.37 [1921]

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

* *Kopuz*, 15 Mayıs 1939, c.1, sayı 2, s.74. Ayrıca bkz. Rıza Nur, *Hücumlara Cevaplar*, Matbaai Ebüzziya, İstanbul, 1941, s.26-27.

## MOSKOVA SEFİRİ KEBİRİ ALİ FUAD PAŞA'YA*

## (29 ARALIK 1921)

Şifre

Ankara
29.12.337 [1921]

Moskova'da Türkiya Büyük Millet Meclisi Hükümeti Sefiri Kebiri[1]
Ali Fuad Paşa Hazretleri'ne

22.12.37 [1921] tarihli şifreli telgrafnamenize cevaptır.

Geçtiğimiz günlerde Ankara'ya gelen Ukrayna Fevkalade Sefiri Yoldaş Frunze ile Cemal Paşa'nın gönderdiği bir mektupta, bizim vaziyet ve fikirlerimizle uyuşmayan ve hâlâ eski zihniyetin devam ettirilmesine yönelik tavsiyelerinden anlaşıldığına göre, adı geçen, Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümetini keyif ve arzuya göre sevk ve idare olunur mahiyette zannediyor. Ben milleti, İttihat ve Terakki bayrağı altına davet edemem. Ankara'ya nasihat vermek değil, Ankara'nın tamamen görüşü ve talimatı dairesinde hareket etmekle faydalı olunabileceğini ve dolayısıyla, fikrini düzeltinceye kadar kendisiyle münasebetleri devam ettirmekte mazur bulunduğumu tebliğ etmenizi rica ederim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, Klasör 36, Dosya 109-A (107), Fihrist 12-14'ten fotokopisiyle birlikte aktaran: *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler II*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s.72-73, Belgfe No: 15. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Sefiri kebir: Büyükelçi. (Y.N.)

## M. FRUNZE'NİN ŞEREFİNE HARİCİYE VEKÂLETİ'NDE VERİLEN ZİYAFETTE NUTUK*

(30 ARALIK 1921)

Muhterem Efendiler,

Türkiya ve Türkiya halkı, bağımsızlığını ve mevcudiyetini imhaya yönelik elim darbeler karşısında kaldığı gün, insanlık dünyasında hiçbir dayanak noktasına sahip bulunmuyordu. Yalnız ve ancak kalp ve vicdanındaki azim ve imana güvenerek, ya bağımsızlığına sahip ve hâkim olarak yaşamaya veyahut ölmeye karar verdi. Bu kararın tabii icabı olmak üzere halen devam etmekte bulunan milli mücahedesine başladı.

Bu sırada idi ki, milletler arasında kendisiyle sınırdaş olabilecek bir milletin mevcut olup olmadığını araştırdı ve bunun neticesi olmak üzere Rus milletinin kendisine karşı hakikaten tabii ve samimi bir dost olabileceğini anladı. Çok geçmeksizin Rus milleti ve Rusya Şûralar Hükümeti'yle Türkiya Büyük Millet Meclisi Hükümeti arasında tabiaten mevcut olan samimi münasebetleri resmen ifade için bir antlaşma yapıldı.

Artık iki millet arasındaki samimiyet bütün dünyaca malum olmuştu. Rusya Şûralar Hükümeti bu samimiyeti her veçhile ve her fırsattan istifade ile teyide çalıştı. Biz de aynı vicdani eğilim ile bu teması her vakit kabul eyledik. Kafkasya Cumhuriyetleriyle yapılmış olan antlaşma, bu antlaşmayı bir kat daha teyit etti ve sağlamlaştırdı.

Afganistan hükümetiyle aramızda hasıl olmuş bulunan resmi temasın mahiyeti de iki kardeş millet arasındaki bağları tahkime ve sağlamlaştırmaya yönelikti.

Bugün de Rusya Şûralar Hükümeti'nin yakın müttefiki olan Ukrayna Hükümeti'yle yapılan anlaşma bizim için iki noktadan kıymetli ve ehemmiyetlidir. Biri, zaten Ruslarla olan dostluğun sağlamlaştırılması, diğeri de doğrudan doğruya Ukrayna halkı ile Türkiya halkı arasındaki samimiyetin bir kat daha genişletilmiş olmasındadır.

Efendiler, gerek Rusya ile doğrudan doğruya, gerek Rusya'nın müttefikleri ve dostları olan Kafkas Cumhuriyetleri ile yapılan antlaşmalar bizce pek ziyade kıymetlidirler, bu antlaşmaların ifade ettikleri dostluk ciddi ve daimidir.

Biz mücadelemize başlarken istilacı düşmanları kendi kuvvetimize ve Hakk'ın inayetine dayanarak kovacağımızdan emin idik; bu emniyet ve itimadımız bugün dahi sarsılmazdır. Gerek Frunze Yoldaş'ın –ki, Ukrayna Şûralar Cumhuriyeti Halk Hükümeti'nin Temsilcisi ve Başkumandanı'dır– gerek Rusya Şûralar Cumhuriyeti Temsilci Vekili'nin ve Azerbaycan ve Afgan mümessilleri olan diğer arkadaşlarımızın ortaya

* *Hâkimiyeti Milliye*, 1 Ocak 1922, Numara: 392. Ayrıca bkz. Yavuz Aslan, *Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri/ Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 2002, s.102-107; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayımları, Ankara, 1952, s.24-26. *Hâkimiyeti Milliye*'deki eski yazı metin Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

koydukları hususlar bizim kudret ve kuvvetimizin manevi ve maddi artışı için çok ehemmiyetlidir. Dolayısıyla düşmanlarımızın kovulması, meşru ve haklı olan davamızın hedefine ulaşması için zamanın kısaltılmış olacağına emniyet edebilirim.

Efendiler, gerek Afgan ve gerek Azerbaycan ve gerek Rus sefirlerinin yapılmış olan bu antlaşmayı tebriklerinde gösterdikleri hissiyata pek derin hissiyatla teşekkür arz ederim. Frunze Yoldaş bizim de pek kıymetli bir arkadaşımız olmuştur. Buraya gelmesi daha birçok noktalardan kıymetli oldu. İhtimal ki, Rusya ile Türkiya halkı arasında bazı yanlış anlamaların mevcut olduğu zannolunmakta idi. Bunlar birtakım kötü niyetlilerin yaydıkları uydurma rivayetlerden hasıl olmuş olabilir. Hakikatte isc bunların katiyen esası yoktur. Frunze Cenaplarının fevkalade bir delege heyeti riyasetinde memleketimize gelerek bizlerle temas edişi, tanışmamızdan hasıl olan hissiyatı kendi memleketine ulaştırışı bütün bunları gidermeye yetecektir.

Ukrayna ile aramızda hasıl olan dostluk anlaşmasından dolayı Türkiya Büyük Millet Meclisi namına beyanı memnuniyet ederim. Bu mesut neticeyi bize bahşetmiş olan Frunze Yoldaş'la şahsen tanışmış olmayı da ayrıca pek kıymetli kabul ederim.

Antlaşma yapılmış olmak itibariyle, Frunze Yoldaş memleketine döneceklerdir. Bu dönüşlerini teessürle karşılarım. Hiç şüphesiz kıymetli arkadaşımızın aramızda kalmasını arzu ederdik. Fakat dönüşleri dahi memleketimiz için pek büyük menfaatlar temin edeceğinden, bu menfaatları, ümitsizliğimize tekabül ettirerek teselli bulabiliriz.

*Paşa Hazretleri'nin bu nutkunu müteakip muzıka tekrar İstiklâl Marşı'nı çaldı ve herkes ayakta dinledi. Ondan sonra Mirza Davud tarafından Rusçaya tercüme edildi ve tercüme edildikçe her cümlesinde ve bilhassa sonunda dakikalarca devam eden alkışlar ile karşılandı. Ukrayna delegeleri Paşa Hazretleri'nin nutuklarını büyük bir alaka ve memnuniyet ile dinliyorlardı. Tercümenin sonunda Frunze Cenapları ayağa kalkarak:*

*-Yaşasın Türk ordusu! Yaşasın Türk halkı! Yaşasın Mustafa Kemal Paşa!*
*diye bağırdı. Bu sırada bütün Ukrayna delegeleri ve bunlara iltihak eden hazır bulunanlar bu temennileri bir ağızdan tekrar ediyor ve alkışlar ortalığı çınlatıyordu. Bu tezahürat ve temenni avazeleri birkaç kere tekrar edildi. Bu samimi tezahürat üzerine Paşa Hazretleri tekrar ayağa kalkarak dediler ki:*

Frunze Cenaplarının son sözlerine kısa bir cevap vereceğim. Abilof Hazretleri buyurmuşlardı ki, Batı'da mazlumlar aleyhine birtakım müzakereler cereyan ediyor. Bizde bir atasözü vardır: "Mazlumların ahı zalimlere kalmaz." Onlar istedikleri müzakereleri yapabilirler. Fakat hiç şüphe etmemelidir ki, en nihayet mazlumların hakkını tanımaktan ibaret olan doğru yola gelmeye mecburdurlar. Bütün zulüm dünyasına karşı harekette öncü olan Rus milletinin şeref ve kadrini büyük bir takdir ile anarım.

Yaşasın Rus milleti ve Rus Şûralar Hükümeti! Yaşasın Ukrayna Ordusunun Başkumandanı arkadaşımız kahraman Frunze!

## ADANALILARIN DAVETİNE CEVAP*

## (30 ARALIK 1921)[1]

*Adana mebuslarından Eşref ve Muhtar Beylerle Belediye Reisi tarafından halkımız namına Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne Adana'mızın kurtuluşu münasebetiyle çekilen telgraflara Paşa Hazretleri şu cevabı vermişlerdir:*

Telgrafnamenizi aldım. Teşekkür ederim. Allah'ın yardımıyla anavatana kavuşan sevgili Adana ve Adanalılara özlemlerimi ve selamlarımı takdim ve ilk fırsatta yüksek arzuları veçhile bizzat müşerref olmak üzere geleceğimi arz eylerim.

* *İkdam*, 30 Aralık 1921, No. 8905, s.2. Eski yazı belge Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.
1 Kaynakta tarih belirtilmemiş. 30 Aralık 1921, telgrafın *İkdam*'da yayımlandığı tarihtir. (Y.N.)

## *VAKİT* GAZETESİ BAŞYAZARI AHMED EMİN BEY'İN SEYAHATİ HAKKINDA İZİN BELGESİ*

(31 ARALIK 1921)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet

Ankara
31.12.1337 [1921]

Vakit Gazetesi Başyazarı Ahmed Emin Bey, Batı Cephesi mıntıkasında, Adana ve Maraş havalisinde seyahat edeceğinden, adı geçene gerekli kolaylıkların gösterilmesini rica ederim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
M. Kemal

* Fotokopisiyle birlikte aktaranlar: *Vatan*, 26 Ekim 1945, sayı 1585, s.5; Ahmet Emin Yalman. *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, c.1, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

## DERSAADET'TE ADNAN BEYEFENDİ'YE*

## (1 OCAK 1923)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 2/3

Ankara
1.1.38 [1922][1]

Dersaadet'te Adnan Beyefendi'ye

Şehzadebaşı'nda Fevziye Caddesi'nde Canib Bey Konağı'nda Büyük Türkiya Halk Mektepleri İttihadı Genel Merkezi'nde toplanan kongre namına Darülmuallimat[2] ve İstanbul Sultanisi muallimlerinden Mahmut Adem ve arkadaşları imzasıyla çekilen telgrafta, belirtilen cemiyetin himayesini deruhte etmekliğim rica edilmiştir.

İstanbul'a bir kuvvet başında bizzat gitmeden oradaki bu ve emsali cemiyetler ve hususlar ile şahsen alakadar olmamak kararını vermiş olduğumdan, adı geçene, bu yolda münasip tebligat icra buyurulmasını rica ederim. Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Gazi M. Kemal

* Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi, A: III/11, D: 48, F: 12-3'ten fotokopisiyle birlikte aktaran: Ahmet Bekir Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1919-1928)*, c.I, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Araçları ve Donanım Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1991, s.88 ve s.350, Belge: 15. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Telgraf anteti ve tarihi matbu olan kâğıda yazılmıştır. Belgede "38" (1922) olarak basılı olan yıl, 39 (1923) olmalıdır. Bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.14, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ağustos 2004, s.213. (Y.N.)

2 Darülmuallimat: Kız öğretmen okulu. (Y.N.)

# CEMAL PAŞA'YA*

## (2 OCAK 1922)

Ankara, 2 Kânunusani 338 [2 Ocak 1922]

Kardeşim Cemal Paşa,

Süreyya Bey'le[1] gönderdiğiniz mektup ve ekleri aldım. Gerek bunların ve gerek öteden beri göndermiş olduğunuz raporların muhteviyatı gerek beni ve gerek diğer arkadaşları vaziyet ve mesainizden çok memnun bıraktı. Sizi mesainizde muvaffak etmek ve vaziyetinizi sağlamlaştırmak için pek müsait bir zemin hazırladı. Afganistan işlerimizi tanzim için münasip kararlar alındı. Bu kararlar cümlesinden olmak üzere Fahri Paşa'yı sefir tayin ettik. Fakat Ukrayna Ordusu Başkumandanı Kamarad[2] Fronze ile gönderdiğiniz mektup muhteviyatı, oradaki görüşler ve nasihatler bizi hayal kırıklığına uğrattı, üzüntüye ve kırgınlığa sevk etti. Bu görüşlerdeki isabetsizlik ve bu anlayış tarzının sizi de ne kadar zarara uğratabileceği hakkında Fethi Bey'in yazdığı mektup kâfi izahatı ihtiva etmektedir.

Eğer Münih'ten gönderdiğiniz 30 Teşrinisani [Kasım] 921 tarihli mektubunuzu almamış olsaydım, sizinle haberleşmekten ve münasebette bulunmaktan ister istemez kaçınacaktım. Paşam, Türkiye'de tahmin edemeyeceğiniz derecede bir inkılap olmuştur. Bütün manasıyla bir halk hükümeti teşekkül etmiştir. Kanun yapma ve icra salahiyetlerini kendinde toplayan Türkiye Büyük Millet Meclisi, bütün devlet işlerine bizzat el koymuştur. Hiçbirimiz bu Meclis'in tasvibine mazhar olamayacak icraatta bulunamayız. Şüphesiz bu takdire ve iftihara değer bir haldir. Şunun veya bunun pazı kuvvetiyle ve zorbalıkla vaziyete hâkim olmasına ihtimal yoktur. Akıl ve feraset[3] ve ilim ve iktidar ancak röleur[4] olabilir.[5] Bu vasıfların başında da millet ve Millet Meclisi'nin bütün geniş manasıyla emniyet ve itimadına ve itibarına mazhar olmak şartı vardır. Dolayısıyla sen şöyle veya böyle hareket edersen Enver memlekete girer gibi tehditlerin manası yoktur.

Ancak bu mahiyet ve zihniyet gülünç kabul edilmekten başka bir tesire sahip olamaz.

Size arkadaşça yapabileceğim nasihatler şunlardır:

Evvela: Türkiye halkının[6] idare ve akide şekillerinde Hakk'ın inayeti ile husule gelmiş olan inkılabın mahiyetini ehemmiyetle inceleyiniz. Bu hususta aydınlanmak

* Hüseyin Cahit Yalçın, "Tarihî Mektuplar", *Tanin*, 19-20 Aralık 1944.

1 Cemal Paşa'nın yaveri. (Hüseyin Cahit Yalçın'ın notu.)

2 Yoldaş. (Y.N.)

3 Feraset: Anlayışlılık, çabuk seziş. (Y.N.)

4 Bu kelime de mektupta eski harfle yazılmıştır. (Hüseyin Cahit Yalçın'ın notu.)

5 "Etkili olabilir", "iş görebilir" anlamında. (Y.N.)

6 Evvela, "Türkiye hükümetinin" diye yazıldığı halde "hükümetinin" kelimesinin üstü çizilerek "halkının" kelimesinin ilavesiyle devam edilmiştir. (Hüseyin Cahit Yalçın'ın notu.)

için her türlü vasıtalara ve vesilelere müracaat faydalıdır. Bu takdirde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Reisi'nin ve Heyeti Vekile namındaki Türkiye İcra Heyeti'nin ve bunların millete karşı olan vaziyet ve salahiyetlerini anlayacaksınız.

İkinci olarak: Memleket ve millet nazarında yeniden mevki ve itibar kazanmak için sakin ve mütevekkil ve her halde acelesiz, olumlu ve maddi mesai sarf etmek zarureti vardır. Bu mesainin çok büyük olmasından ziyade, iyi niyete ve cidden milletin manfaatlarına yakın ve yönelik olduğu kanaatini verecek mahiyette olması ehemmiyetlidir. Bu takdirde sizi seven dostlarınız sizin için çalışmak zeminine sahip olabilirler. Aksi takdirde isminizi yâd etmekten bile kaçınabilirler.

Üçüncü olarak: Fiillerinizde ve harekâtınızda isabet için mutlaka Ankara'nın sık sık talimat ve nasihatlerine ihtiyaç zaruridir. Kardeşçe nasihatlerimiz, hem hakkınızdaki eski muhabbet ve dostluğun ve hem de memleketin hakiki vaziyet ve icaplarına uygunluğu itibariyle her halde şuradan ve buradan alabileceğiniz tesirlerle kıymetini kaybetmekten saklı bulundurulmalıdır. Gayrı bu mektuba açık ve kati kanaatinizi ve değişen kararınızı bildirir cevabı bekleyeceğim. Bizim kararlarımızın gayet kati ve hareket tarzımızın değişmez olduğunu ve hiçbir tesire tabi bulunamayacağını takdir edersiniz.

Enver'in sözü ile hareketin ve hatta herhangi noktada onunla işbirliğinin felaket ve vahamet sebebi olduğunda hâlâ tereddüde mahal yoktur. Sizin mazide de en büyük hatanız, büyük bir ihtimal, vicdanınıza muhalif olarak onların içinde kalıp kendi inisiyatifinizi terk etmiş olmanızdır.

Bu samimi nasihatlerimi dinler ve harekâtınızı ona uydurursanız, zamanın lehinizde çalışacağından emin olabilirsiniz.

Buradaki dostlarınız, bir gün sizi memlekette ve sinei millette mevki ve itibar sahibi görmekten ne kadar mesut olacaklarını ve bunun için her fırsattan lehinizde istifadeden geri durmayacaklarını emniyetle kabul ediniz.

Fronze Yoldaş'la yeri geldiğinde sizin ve Enver'in hakkında görüştük. Ona yalnız sizin için söylenmesi icap eden tarzda değerlendirmelerde bulundum. Öteden beri Rus sefirlerine aynı tarzda beyanatta bulunduğum gibi, Fuat Paşa'ya da hakkınızdaki bildirimlerim bu yoldadır.

Fethi ve Rauf ve diğer arkadaşlarla beraber hasretle gözlerinizden öperiz, kardeşim Paşam.

İsmet Bey'in[1] gelmesi beklenecektir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

Hamiş olarak:

Bu mektubum şahsınıza aittir. Kısa bir mektup da ilişiktir.

1 İsmet Paşa'nın yaveri. (Hüseyin Cahit Yalçın'ın notu.)

## CEMAL PAŞA'YA*

(2 OCAK 1922)

Ankara, 2 Kânunusani 38 [2 Ocak 1922]

Cemal Paşa Hazretleri'ne

Muhterem Paşam,

Afganistan'da yaptığınız hizmetler pek mühim ve millet ve memleket menfaatlarımız için faydalıdır. Dürüst harekâtınızla Ruslarla olan dostluğumuzun dahi samimiyetini artırabilirsiniz.

Harekât ve mesainizde birtakım serserilere kapılmadığınızı ve kapılmayacağınızı teyit eden malumatı memnuniyetle öğrenmiş bulunuyoruz.

Bundan sonra dahi Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin görüşü ve hükümetimizle Rus hükümeti arasında mevcut ve her gün artan dostluğun icapları dairesinde hareket etmek hususundaki karar ve kanaatinizin isabetini takdir ederim. Mesai ve gayretinizin millet nazarında görünür ve takdir olunur fiili eserlerine mazhariyetinizi büyük bir samimiyetle Allah'tan niyaz ederek gözlerinden öperim Paşam.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Hüseyin Cahit Yalçın, "Tarihî Mektuplar", *Tanin*, 19-20 Aralık 1944.
Yukarıdaki mektup, "Hamiş olarak:" notundan sonra, "Bahsolunan ilişik mektup şudur" açıklamasıyla, önceki mektuptan sonra yayımlanmış. (Y.N.)

## FRUNZE'NİN VERDİĞİ ZİYAFETTE KONUŞMA*

## (3 OCAK 1922)

*Evvelki akşam Ukrayna delege heyetinin ikamet eylemekte olduğu Hamamönü'ndeki dairede Ukrayna Fevkalade Heyeti Reisi Frunze Cenapları tarafından seksen kişilik pek samimi bir ziyafet çekildi. Antlaşmanın imzasından sonra saat altıda Ukrayna delege heyeti ve biraz sonra delegelerimiz Sefarethane'ye gittiler.*

*Saat yedide Sefarethane'de büyük bir hareket ve bir galeyan görünüyor. Pek samimi bir hava içinde toplanılmış bulunuyordu. Misafirler bu tarihi kapıda Siyasi Müşavir Mösyö Puşkin ve Başkâtip Mösyö Sakalof tarafından karşılandıktan ve bütün Ukrayna memurları ve subayları tarafından pek nazikane bir surette karşılanmakta idi.*

*Bütün odalar beşer altışar kişilik gruplardan teşekkül eden davetlilerle dolu idi. Saat yedi buçukta Frunze Cenapları Başkumandan Paşa Hazretleri ile birlikte yemek salonuna geçtiler ve bütün davetliler uzun bir zincir halinde kendilerini takip ettiler. Yemek için bir salon ve salona açılan iki oda tahsis edilmişti. Dış salonun iki pencere arasında Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin büyük bir resimleri sancaklarımız içine konmuştu. Karşı duvarda Afgan arması etrafına sancağımız, Buhara'nın yeşil ve kırmızı zemin üzerine ay ve kırmızı ihtiva eden sancağı, Azerbaycan, Ukrayna, Rus bayrakları konmuş ve bunun ortasına Türkçe olarak: "Yaşasın Doğu Milletleri Antantı"[1] yazılmıştı. Bütün duvarlar Türk ve Ukrayna sancakları ile süslenmişti. Frunze Cenapları salonun kapısında bütün misafirlerini karşılıyor ve hepsinin ellerini sıkarak davete icabetlerinden dolayı teşekkür beyan eyliyordu.*

*Salondaki uzun masaya davetliler şu suretle oturmuştu: Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, sağında Rus Sefareti Başkâtibi ve Mösyö Mihailof, sıra ile İktisat Vekili Celâl, Birinci Reis Vekili Musa Kâzım, Maliye Vekili Hüseyin, solunda Frunze Cenapları, Fevzi Paşa Hazretleri, Afgan Sefiri Hazretleri, Nafıa Vekili Hüseyin Rauf, Celâlettin Arif Beyler; masanın karşı tarafında en sağda Refet Paşa Hazretleri. Maarif Vekili Vehbi, İkinci Reis Vekili Faik, Buhara özel heyetinden Recep, Reisi Sani Adnan, Azerbaycan Sefiri Abilof, Hariciye Vekili Yusuf Kemal, Dahiliye Vekili Fethi, Hariciye müşavirlerinden Yusuf Akçura Beyefendiler, masanın her iki başında da Vasiyev Androz ve Puşkin mevcuttu. Diğer iki odada küçük masalarda diğer davetliler takdim edilmişti. Bunlar arasında Miralay Kâzım, Lazistan Mebusu Osman, Ziya*

* *Hâkimiyeti Milliye*, 4 Ocak 1922, Numara: 395. Ayrıca bkz. Yavuz Aslan, *Mustafa Kemal-Frunze Görüşmeleri/ Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 2002, s.109-113; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayımları, Ankara, 1952, s.26-29. *Hâkimiyeti Milliye*'deki eski yazı metin Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Antant: İttifak. (Y.N.)

*Hurşit, Gelibolu Mebusu Celâl Nuri, İstanbul Mebusu Naima,*[1] *İktisat Vekili Müsteşarı Mustafa Abdülhalik, Meclis Başkâtibi Recep, Ruşen Eşref, Hariciye'den Hikmet, Suphi, Vasıf, Rauf, Mirza Davut ve Ukrayna heyet ve subaylarından birkaç zat, Azerbaycan Rus Sefareti erkân ve memurları, Ankara gazeteleri yazarlarından birer ve İstanbul gazeteleri yazarlarından birkaç zat bulunuyordu. Yemek büyük bir samimiyet içinde geçti. Biraz sonra Frunze Cenapları ayağa kalkarak, çok halis ve çok tatlı bir ifade ile Azerbaycan Sefiri Abilof Hazretleri tarafından tercüme edilen şu nutku irat eylediler:*

*[...]*[2]

*Frunze Cenaplarının bu nutku birçok defa sürekli alkışlarla karşılandı ve bir dakika sonra Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ayağa kalkarak, büyük bir belagat ve her gün karşısında bulunduğumuz hitabet kudretleriyle şu nutku irat buyurdular:*

[Mustafa Kemal Paşa]:

Aziz Arkadaşlar,

Türkiya Büyük Millet Meclisi Hükümeti Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beyefendi ile Ukrayna Cumhuriyeti Fevkalade Delegesi Arkadaş Frunze arasında bugün teati edilen antlaşmanın fevkalade kıymeti ve ehemmiyeti vardır. Bu münasebetle, beraber geçirdiğimiz bu gece, bizce hakikaten mesut bir gece kabul olunur. Kendilerine arz ederim ki, milletimiz ve Büyük Millet Meclisi ve şahsım, bu dakikada bu saadeti pek derin duymaktayız.

Efendiler!

Mukadderatını, kendini zincire vuran şahıslara terk eden milletler, o şahısların keyif ve emellerine oyuncak olmaya karar vermiş, razı olmuş sayılırlar. Bu türlü milletler, talihlerini ellerine bıraktığı insanlar muvaffak oldukça o insanların daha kuvvetli istibdadı altında kalırlar. Muvaffak olmazlarsa, felaket, yıkım yalnız o insanların değil, onlara tabi olan toplumun başına gelir. O halde her iki ihtimalde de böyle bir millet felakete maruz ve mahkûmdur. Rus milleti çarların istibdadı altında bulundukça, bu iki felaketin tehdidi altında idi. Gerek Ruslar, gerek Çarlığa tabi olan Rusya'daki diğer milletler bu felaketlerden kurtulmak için kanlı ihtilaller yaptılar. Kendilerini hakiki insanlık gayesine götüren yollar aradılar. Fakat muvaffak olmak güç idi.

Türkiya halkı da aynı suretle, aynı istibdat ve zulüm altında sevk ve idare edilmiştir. Bunun neticesinde düştüğü zaaf sebebiyle haricin de ihtirasını çekti. Dahilden ve hariçten imhakâr tehditler altında kaldı. Bunun üzerine meşrutiyete kavuşmak emeliyle ihtilal, inkılap yaptı. Ve muvaffak olduğunu zannetti. Ne yazık ki, yine birtakım insanların keyfi hareketleri ve müstebidane idareleri altında kalmaktan kurtulamadı. Nihayet senelerce devam eden ve dünya yüzünü insan kanlarıyla boyanmış bir hale getiren Harbi Umumi, insanlığın zihniyetinde yüce uyanışlar vücuda getirdi.

1 Meclis'te "Naima" adlı bir mebus yok, "Numan" adlı bir mebus var. (Y.N.)

2 Frunze'nin nutku için bkz. Yavuz Aslan, *Mustafa Kemal-Frunze Görüşmeleri/ Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve,* Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 2002, s.108-109. (Y.N.)

Hakikaten büyük hadiseler, fikirlerde büyük inkılaplar yapar. Bu suretle insanlığın zihniyetindeki uyanış kabiliyeti Rus milleti tarafından fiiliyat sahasına konabilmiştir. Bunun neticesi olarak milletlerin hakiki saadet ve selametlerinin nasıl tecelli edeceğini gösterecek hareketler ortaya çıktı. Harbi Umumi Türkiya halkı üzerinde de tabii tesirini yaptı. Ve arzu edilen bir teyakkuz ve uyanış vücuda getirdi. Zalimler Türkiya halkını imha etmek istiyorlardı. Milleti imhakâr baskısı altında bulunduran adaletsiz idare de bunlarla işbirliği yaptığından, millet hem harice, hem de benliğine darbe vuran dahildeki idareye karşı kıyam etti. Bunun neticesi olarak mukadderatını kendi eline aldı. Milletimizin bugünkü idaresi, hakiki mahiyeti ile bir halk idaresidir. Ve bu idare tarzı, esası meşveret[1] olan "şûra" idaresinden başka bir şey değildir. Ruslar buna sovyet idaresi derler. Türkiya'daki bu değişiklik şekilde değil, milletimizin zihniyetinde görülmektedir. Bu devre kadar ifade olunmayan akideler geniş manası ile ortaya çıkmıştır. Emek sahibi olmayanlar insandan sayılmamak; hakkı, emeğe dayandırmak asli akidesi nazarı itibara alındı. Türkiya'nın bu mahiyetini takdir, tasdik etmek; Türkiya halkının mevcudiyetini, bağımsızlık ve saadetini ciddi olarak arzu eylemektir. Bu samimi arzuyu ilk defa Ruslar göstermiştir. Rusların bu arzusu Frunze arkadaşımızın dediği gibi, kâğıtta değil, kalp ve vicdandadır. Bugün imzalanan antlaşma resmi bir şekildir. Bunun kâğıt üzerinde bulunması ehemmiyetli değildir. Fakat bu antlaşma Rusya ve Türkiya arasında mevcut büyük samimiyetin ve dostluğun teyidini ilana vesile teşkil edeceğinden, mühimdir.

Ukrayna ile Türkiya, denebilir ki, komşu[2] iki memlekettir. Gözlerimizi kuzeye çevirelim; bir deniz... Bir an için bu denizin olmadığını tasavvur edersek, Türkiya ve Ukrayna'nın yekdiğerine en yakın iki memleket olduğunu görürüz. Bu iki memleket halkları arasındaki samimiyet de bu derece yakındır.

Efendiler!

Dünyadaki son hadisenin, Harbi Umumi'nin uyanışı yalnız Rusya'da, Türkiya'da değildir. Bütün insanlığın zihniyetinde mühim intibalar hasıl eylemiştir. Gerçi bu intibaları hisseden milletlerin başında hâlâ mevcut müstebit beyinler istibdatlarını kuvvetleriyle yaşatmak için çabalıyor. Fakat az zaman zarfında bütün dünya hakkın ne tarafta olduğunu teslim edecek ve toplumlar birer yüce insanlık kitlesi haline dönüşeceklerdir. İşte o zaman milletlerin bütün gayesini insaniyet ve karşılıklı muhabbet teşkil edecektir.

Bu beyin harekâtının kuvvetli eserlerine Doğu'da, Asya'da tesadüf ettiğimiz gibi, Frunze Yoldaş'ın dediği gibi, Afrika'da da aynı fikri hareketin mevcut olduğunu görürüz. Bizzat, bir sene devam eden bir muharebe esnasında Afrika'da o mücahedeyi yapan insanlar içinde bulundum. Onlara yakından temasım, fikirlerine derin vukufum vardır. Afrika insanları belki şahsi hürriyetlerini daha evvel idrak etmişlerdi. Onlar, diğer zincire vurulmuşlardan daha evvel kurtulmak istemişlerdi.[3] Fırsat bulamadılar. İstilacılar ve onların mütecaviz orduları kendilerine hiçbir vakit baskı yapmaktan geri kalmadı. Fakat bu baskı, ne kadar kuvvetli olursa olsun bu büyük fikir hare-

1 Meşveret: Müşaverede bulunma, danışma. (Y.N.)
2 Aslı "muttasıl". (Y.N.)
3 *Hâkimiyeti Milliye*'deki bu cümle diğer kaynaklarda yer almamış. (Y.N.)

ketine karşı duramayacaktır. İnsanlığa yönelmiş fikir hareketi er geç muvaffak olacaktır. Bütün mazlum milletler zalimleri bir gün mahv ve yok edecektir. O zaman dünya yüzünden zalim ve mazlum kelimeleri kalkacak, insanlık kendisine yakışan bir toplumsal hale mazhar olacaktır. Bizim milletlerimiz o zaman, bu gayeye vasıl olan milletler arasındaki önceliğiyle cidden iftihar edecektir. Bugün aralarında tecanüs[1] bulunduğunu gördüğümüz devletler, mazlumları daha sıkı esaret zincirinde bulundurmak ve bu suretle onların emeklerinden ettikleri istifadelerle zevklerini tatmin eylemek için aralarında birçok antlaşmalar yapmışlardır. Fakat bu antlaşmalar kıymeti olmayan birer kâğıt parçasından başka bir şey değildir. Hakka tecavüzü içeren kâğıtların azimkâr milletlerin üzerinde hiçbir tesiri olmayacaktır. Milletlerimiz ancak bunları parçalamakla insanlığın saadetinin mümkün olacağına iman etmişlerdir. Bu, kendileri için bir saadettir.

Frunze Yoldaşımıza gerek imzaladığı antlaşmadan dolayı ve gerek milletinin hakkımızda donanmış bulunduğu dostluk hislerini samimi, vicdani, açık bir ifade ile beyan etmiş olduğundan dolayı çok teşekkür ederim ve bütün Türkiya halkının dahi derin ve samimi muhabbetini, hiçbir hadisenin değiştiremeyeceği karşılıklı itimadını kendi milletine de ulaştırmasını özel olarak rica ederim. Türkiya-Ukrayna antlaşmasıyla iki memleket arasında takviye edilmiş olan muhabbet daimidir. Bunun devamı yalnız iki memleket için değil, bütün mazlum milletler için pek hayırlı neticeler verecektir.

Diğer sefir arkadaşlarımızın dahi bu sofrada bulunduklarını görmekle memnunum. Kendilerine teşekkürler takdim ederim.

1 Tecanüs: Bir cinsten olma; türdeşlik. (Y.N.)

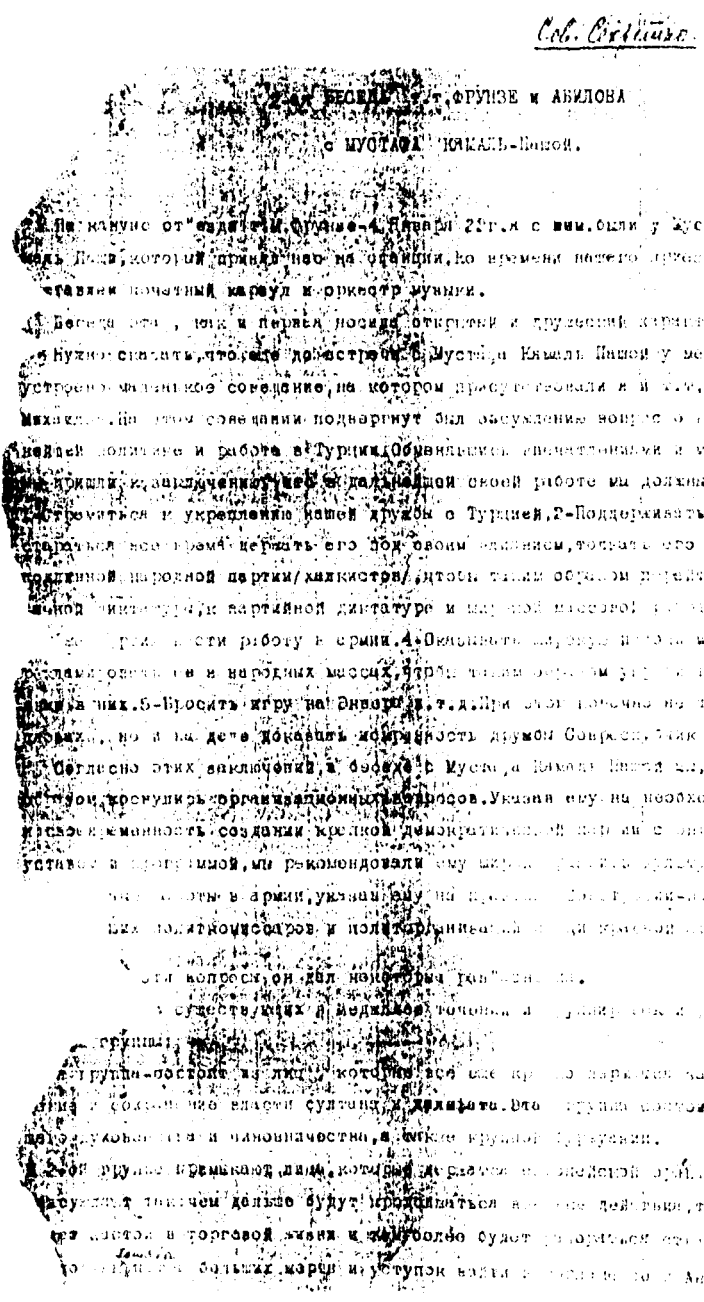

4 Ocak 1922 tarihli, "Frunze ve Abilov Yoldaşlarla İkinci Görüşme" başlıklı altı sayfa Rusça belgenin ilk sayfası.

## FRUNZE VE ABİLOV YOLDAŞLARLA İKİNCİ GÖRÜŞME*

## (4 OCAK 1922)

*M. Frunze Yoldaş'ın yola çıkması arifesinde, 4 Ocak 1922'de, ben [İ. Abilov] onunla [M. Frunze] birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın yanında olduk. Mustafa Kemal Paşa, bizi istasyonda kabul etti. Gelişimizde, şeref kıtası ve askeri bando ile karşılandık.*

*Birinci görüşme gibi bu görüşme de açıklık ve dostluk havasında geçti.*

*Şunu da belirtmek gerekir ki, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeden önce, ben, Frunze ve Mihayilov yoldaşlar bizde küçük bir toplantı yaptık. Bu toplantıda Türkiye'de gelecekte izleyeceğimiz politika ve yapacağımız işler görüşüldü. Aramızda izlenim ve fikir teatisinde bulunduktan sonra, gelecekte izleyeceğimiz politikayı şu şekilde oluşturmaya karar verdik: 1) Türkiye ile olan dostluğumuzun kuvvetlenmesine çalışmak. 2) Mustafa Kemal'i desteklemek ve onun daima bizim etkimiz altında kalmasına çalışmak, onu gerçek halk partisi (Halkçılar)[1] kurması için teşvik etmek ve böylelikle de onun kişisel diktatörlüğünden parti diktatörlüğüne ve geniş kitlesel işlere geçmek. 3) Bu parti vasıtasıyla orduda faaliyet yürütmek. 4) Büyük yardımda bulunmak ve elden geldiğince halk kitleleri arasında onun reklamını yapmak ve bu suretle onlar üzerinde etkimizi artırmak. 5) Enver vb. üzerine kurulmuş oyunları terk etmek. Bunların yanı sıra, elbette, sadece sözde değil, faaliyette de Sovyet Cumhuriyetlerinin Türkiye'ye olan dostça yaklaşımının samimiliğini ispatlamak.*

*Önceden anlaştığımız bu kararlara uygun olarak, biz Mustafa Kemal Paşa ile görüşmemizde esas olarak teşkilat meselelerine temas ettik. Belli bir tüzük ve programa dayanan sağlam demokratik bir partinin kurulmasının gerekliliğini ona göstererek, ordu içinde kültürel-politik aydınlatma işlerini geniş şekilde geliştirmesini ona tavsiye ettik. Bu işin yapılmasında, Sovyet Rusya Kızıl Ordusu'nda siyasi komiserlerin ve siyasi teşkilatların uyguladığı faaliyetlerin tecrübesini ona örnek gösterdik.*

*Bu konular üzerine o [Mustafa Kemal Paşa] bazı açıklamalar yaptı.*

*[...][2] şu anda Meclis'teki eğilimleri ve gruplaşmaları tahlil ederek, onları üç gruba ayırdı:*

* Aslı Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet En Yeni Tarih Arşivi, Fond: 28, Liste: 1, Dosya: 68, Yaprak: 1-7'de bulunan Rusça belgenin fotokopisi Yavuz Aslan tarafından Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ne verilmiştir. Ayrıca bkz. Yavuz Aslan, ***Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri/ Türk- Sovyet İlişkilerinde Zirve***, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 2002, s.46-56. "Frunze ve Abilov Yoldaşların Mustafa Kemal Paşa İle İkinci Görüşmesi" başlıklı Rusça belge, Mehmet Perinçek tarafından da incelenmiştir.

1 Rusça tutanakta parantez içinde "halkistov" (Türkçesi: halkçılar) yazılı. (Y.N.)

2 Bir ya da birkaç kelimelik kısım okunmuyor. (Y.N.)

[Mustafa Kemal Paşa]:

Birinci grup, sultan ve halifelik iktidarının geri getirilmesi ve muhafaza edilmesini hâlâ kuvvetle destekleyen şahıslardan oluşmaktadır. Bu grup, din adamlarını, memurları ve ayrıca büyük burjuvaziyi içermektedir.

İkinci grubun sıralarını Avrupa eğilimli şahıslar oluşturmaktadır. Onların düşüncelerine göre, askeri harekât ne kadar uzun sürerse, ticaret hayatında o ölçüde durgunluk meydana gelir ve ülke iflas eder. Bunun için biz büyük kurbanlar ve tavizler yolu ile olsa bile, İtilaf devletleriyle anlaşmalı ve savaşı bitirmeliyiz. Bu gruba bizim burjuvazi, din adamlarının ve memurların bir kısmı dahildir.

Üçüncü grup "halkçılar", yukarıdaki her iki eğilime karşı olan, doğrudan halk iktidarı yanlısı olarak Sultan iktidarına karşı çıkan, Doğu'ya ve her şeyden önce Sovyet Rusya'ya eğilimli şahıslardan oluşmaktadır. Onlar elbette Batı devletleri ile anlaşma yapma imkânını da istisna tutuyorlar. Ancak bu anlaşmanın halk kitlelerinin menfaatına ve isteklerine aykırı olmaması, hiçbir şekilde Sovyet Cumhuriyetleri ile dostluk ve kardeşlik ilişkilerine zarar vermemesi şartıyla yapılmasını savunuyorlar. Bunun dışında bu grup şu kanaattedir ki, Batı emperyalistleri bizim daimi düşmanımızdır ve bundan dolayı onlarla bizim aramızda hiçbir zaman daimi ve sağlam anlaşma yapılamaz. Bu grup Meclis'te hâkim konumdadır ve ben de bu grubun başındayım.

Siyasi düşüncelerle, şimdilik sultana ve Batı ile anlaşmaya karşı sert ve açık bir şekilde karşı çıkmıyorum. Zira bu nazik anda, bu iki büyük grubun bize karşı aktif eylemlere kalkışarak birleşmesine sebebiyet vermek istemiyorum.

Bu yönde mantıklı ve sistemli siyasetimi sürdürüyorum.

*Sonra, parti örgütlenmesi meselesine geldi. Dedi ki:*

Sizin de gördüğünüz gibi, parti örgütlenmesine, kararlaştırıldığı şekilde artık başlanmıştır. Bizim grubun Meclis'te başkanlık divanı vardır. Bu divan yakınlarda grup içerisinden yeniden seçilmiştir. Bu işe çok büyük ilgi gösteren Rauf Bey ikinci başkan seçilmiştir. Rauf Bey bu işle daha çok ilgilenmek ve kendisini tamamen parti işine vermek için komiserlik[1] görevinden bile istifa etmek istemektedir. *(Tam üç gün sonra, yani 7.1.1922'de, hastalığını sebep göstererek istifasını sundu.)*[2] Teşkilatımız "Müdafaai Hukuk" adı altında çalışmaktadır. Bu teşkilatın merkezden uzak bölgelerdeki birimleri, bütün illerde, ilçe merkezlerinde, kasabalarda ve daha küçük yerleşim yerlerinde aynı ad altında faaliyet göstermektedir.

Biz şimdilik, muhaliflerimizi korkutmamak ve bu ada alışmış halk kitlelerini kendimizden soğutmamak için "Müdafaai Hukuk" adını değiştirmek istemiyoruz. Mahalli teşkilatları, bu teşkilatlar içinde yerleşen ve muhalif kamptan olan burjuva ve din adamlarından temizlemek için tedbirler almaktayız. Bu amaçla, yeni komiteler kurmak ve merkez ile irtibatı düzenlemek için mahalli teşkilatlara güvenilir arkadaşlar gönderilecektir.

Bundan başka halk kitlelerini teşkilatlandırmak ve onları özgürce hareket etmeye teşvik için biz başka bir yolu; yasama yolunu da denemekteyiz. Örneğin, en son ma-

1 Vekâlet (bakanlık) kastediliyor. (Y.N.)
2 Notun Abilov tarafından konulduğu anlaşılıyor. (Y.N.)

halli idareler kanun tasarısında, daha geniş ve daha demokratik prensiplere dayanan halk iktidarı konusu ele alınacaktır. Bu kanun memurların otokrasisine son verecek ve iktidarı tamamen halkın, mahalli idarelerin eline verecektir. Mahalli idareler yalnız il merkezlerinde değil, ilçe ve kasaba merkezlerinde dahi teşkil edilecektir. Bu, küçük bir farkla, sizin Sovyet yönetim şekline benzemektedir.

*Ordu içinde çalışma konusunda Mustafa Kemal şunları söyledi:*

Bildiğiniz gibi eski ordumuz Mütareke'den sonra silahsızlandırılarak, dağıtılmıştır. Yine bildiğiniz gibi, bu ordu sultanın ordusu idi ve onun iradesini yerine getirir, yalnızca onu tanırdı. Bu ordu günde üç kez, "Padişahım çok yaşa!" diye bağırmak zorundaydı. Yeni orduyu tamamen yeni prensipler ve temeller üzerine kurduk. Bu ordu, eski ordunun halkın davasına, vatan müdafaasına sadık kalmış kısımlarından ve emekçi köylü kitleleri arasından toplanan kişilerden oluşturulmuştur. Biz bu orduyu kurarken, yalnızca bir tek amaç güttük. Bu da, bu ordunun sultan ordusu değil, halk ordusu olması, ayrı ayrı şahısların değil, bütün halkın menfaatlarını savunmasıdır. Bu amacı, tamamıyla gerçekleştirebilmek için elimden gelen her tedbiri almaktayım. Birincisi, kumanda heyetinin tamamı bizimle hemfikir kişilerden atanmaktadır. Bundan başka, kumandanın yanında faaliyet gösteren kurmay başkanı ve kurmay üyeleri bizimle hemfikir kişilerdir ve karşılıklı olarak birbirlerini kontrol etmektedirler. Onlar, kumandanın en küçük bir kararsızlığı olduğunda, anında bana bildiriyorlar ve ben onlara karşı en kararlı tedbirleri alıyorum. Bunun yanı sıra bütün kumanda heyetinin faaliyetini teftiş ve denetlemek için Meclis grubumuzun üyeleri olan yoldaşlar sistematik olarak cepheye gönderilmektedirler. Ama bütün bu işler tamamen kumanda heyetine fark ettirilmeden yapılmaktadır. Yoldaşlarımız harekât işlerine karışmamaktadırlar. Gördüğünüz gibi, bütün kumanda heyeti öyle bir karşılıklı kontrole tabi tutulmaktadır ki, benim fark etmediğim hiçbir şey ortaya çıkamaz. Bu yönden siz tamamen rahat olabilirsiniz.

Alt kademe subaylara ve askerlere gelince, onların bana çok büyük sempatisi vardır ve onların arasında kültürel-siyasi çalışmalar aralıksız sürdürülmektedir. Bütün subaylar kendi birliklerinde askeri eğitimin yanı sıra kültürel-siyasi çalışmalar da yapmaktadırlar. Boş zamanlarda subaylar, askerlere ne için savaştıklarını, halkın ne olduğunu, onların eskiden olduğu gibi, sultanın ordusu değil, halkın ordusu olduklarını anlatıyorlar.

*Görüşmemiz sırasında Yusuf Kemal Bey geldi. Görüşmemizi böldüğünden dolayı özür diledi ve galiba acil bir iş danışmak için, Paşa'yı, başka bir odaya götürdü. Geri döndüklerinde, onlara Frunze Yoldaş'ın hastalanması dolayısıyla Paşa ile yeniden görüşemeyeceğimizi ve bu nedenle onunla burada vedalaşmak istediğini bildirdik. O zaman, Yusuf Kemal, daha sonra görüşemeyeceği için, Frunze Yoldaş'la burada görüşmek arzusunda bulunduğunu belirtti.*

*Yusuf Kemal şunları söyledi:*

*Burada bulunduğunuz sürede, şahsınızda kendimize samimi bir dost bulduk. Siz ise, Sovyet Cumhuriyetlerinden yana tavırlarımıza inanarak samimiyetimize kanaat*

*getirdiniz. Bu nedenle tamamen açık konuşacağım. Şimdi söyleceklerimi kasıtlı olarak görüşmenin sonuna bıraktım. Bunun sebebi, sizde, görüşmeler sırasında pazarlık yapıyormuş gibi bir izlenim bırakmamaktı. Görüşmeler esnasında, böyleymiş gibi anlaşılabilirdi.*

*Rusya'da bize karşı uyanan malum şüphe ve güvensizliklerin kısmen aradan kalktığını ve en kısa zamanda tamamen ortadan kalkacağını ummaktayım. Söylemek mecburiyetindeyim ki, Çiçerin'in başında bulunduğu Dışişleri Halk Komiserliği'nin bize yönelik faaliyetleri de bizde hoş izlenimler yaratmamaktadır. Daha Moskova'da anlaşma yapmak için görüşmelere başladığımızda Çiçerin'in bizimle anlaşma yapmaktaki isteksizliği ve açık şekilde Batı'dan yana meyilli olduğu göze çarpmaktaydı. Daha ilk toplantılar sırasında, meseleleri öyle keskin ve sert bir şekilde ortaya koymakta idi ki, toplantıları hafta boyunca kesmek gerekiyordu. Ben Stalin Yoldaş ile görüştükten ve muhtemelen Stalin'in başka komiserlerle konuşmasından, onların da Çiçerin'i etkilemesinden sonra görüşmelerimiz yeniden başlamıştı. Ancak Çiçerin Yoldaş'ın uzlaşmaz tavrı nedeniyle görüşmeleri yeniden kesmek mecburiyetinde kaldık. Bunun Karahan'ın etkisi altında mı olduğunu bilemiyorum, fakat Çiçerin Yoldaş'ın bütün hareketlerinde Doğu'ya nispetle Batı'ya daha fazla sempati beslediğini belli ettiği de bir olgudur.*

*Bir örnek vermek istiyorum. Gazetelerde çıkan bir makaleye dayanarak bana dedi ki, durumunuz pek iyi görünmüyor ve İtilaf devletlerinin baskısına karşı direnmeniz hemen hemen imkânsızdır. Bundan dolayı bazı tavizler yolu ile onlarla anlaşmanız ve sözleşme imzalamanız iyi sayılmaz mı? O, hatta beni İngiltere'nin o sırada Moskova'da bulunan ticaret acentesi ile görüştürmek istemişti. Onun bu hareketleri ve bize karşı sonraki tavırları, bizde Çiçerin'in politikasına hoş olmayan izlenimleri derinleştirmektedir. Örneğin, Molokanlar üzerine verdiği son notasına bakınız. Dost devletin dışişleri halk komiserliği Molokan meselesiyle ilgili böyle keskin ve kabul edilemez ifadelerle yazabilir mi? Bütün bunlar, RSFSC halk komiserlerinin hepsi Doğu'ya, özellikle bize karşı dostane, samimi ve açık eğilim gösterirken, Çiçerin Doğu'ya değil, Batı'ya eğilim göstermektedir.*

*Bütün bunları siz dostumuza açık şekilde dile getirerek, aramızda üstü örtülü bir şey kalmasın ve karşılıklı ilişkilerimizin samimiyeti konusunda ortaya çıkan şüpheler bu şekilde ortadan kaldırılsın istiyoruz.*

*Bütün bunlara Frunze Yoldaş tatmin edici ve ayrıntılı cevap verdi. O dedi ki, Rusya'da herkesin bildiği gibi, parti ve onun merkez komitesi vardır ve ülkenin iç ve dış politikasını bu parti ve onun merkez komitesi yönetmektedir. Çiçerin'e gelince, o iyi bir komünisttir. Ancak ihtimaldir ki, 20 yıldan fazla Batı Avrupa'da yaşamasından dolayı, biz fark etmemiş olsak da, Batı'ya sempati besliyor olabilir.*

*O bütün çalışmalarında Doğu meselesine doğru mevkiden yaklaşmaktadır. O ilk olarak Upmal gibi bazı arkadaşlarımızın Doğu'ya yönelik beceriksiz siyasi tutumlarına karşı koymaya çalışmıştır. Sizin Moskova'daki toplantılarınızın kesilmesine gelince; bildiğiniz gibi, orada Kars, Batum gibi fevkalade zorlukları bulunan meseleler görüşülmüştür. Bundan dolayı, bu meseleler Çiçerin tarafından tek başına çözülemezdi. Bu hem Merkez Komitesi'nde hem de Halk Komiserleri Sovyeti'nde görüşülmeli idi. Ayrıca Ermenistan ve Gürcistan gibi Trans-Kafkasya cumhuriyetlerinin bu*

*meseleye çok büyük ilgileri vardı. Bu konular görüşülürken, ben Moskova'da idim ve Merkez Komitesi'nin bu meseleyle ilgili toplantılarına bizzat katıldım. Bu meselelerin halledilmesinde, milletlerin kendi kaderlerini tayin hakkı ilkesini ve Doğu'ya sempati ortak politikamızı esas aldık. Bu bölgelerin askeri-ekonomik önemini çok iyi anlıyorduk. Size bıraktığımız Batum ve Kars bölgelerinin sadece bizim için değil, Trans-Kafkasya cumhuriyetleri için de ne derece stratejik önem taşıdığının da çok iyi farkındayız. Siz, hatta bir asker olarak,[1] bunu herkesten daha iyi bilirsiniz. Buna rağmen bu bölgelerde Türkiye'yle birleşmeye can atan Müslümanların yaşaması nedeniyle buraları size bırakma kararı aldık. Bununla beraber, Rus ve Türk halkları arasında samimi dostluk ittifakı yaptığımızı ve bundan dolayı askeri-stratejik konulardan korkmamıza ve orada lüzumundan fazla ordu yerleştirmemize hiçbir sebep olmadığını konuştuk. Size teminat veriyorum ki, yarın Doğu ordunuzu Batı Cephesi'ne nakletseniz, ordumuzla sınırlarınızı dış ve iç düşmanlardan koruruz.*

*Bu bölgeler size verildiğinde, bu anlaşmaya Trans-Kafkasya cumhuriyetlerini ekonomik açıdan ilgilendiren bazı maddelerin eklenmesine ihtiyaç vardı. İşte bu sorunları tartışabilmek için, sizinle yapılan görüşmelere sık sık ara verilmiştir. Lakin sadece ekonomik, politik ve stratejik önemine rağmen, bu meselelerin sizin yararınıza çözülmesi bile, samimiyetimizi ve sempatimizi kanıtlamaya yeterlidir.*

*Karahan'a gelince; o, Çiçerin Yoldaş'ın politikasını etkileyebilecek derecede büyük eylem adamı değildir.*

*Daha sonra Yusuf Kemal, Frunze Yoldaş'ın Acaristan'da Türkçülük suçlamasıyla tutuklanan 80 kadar kişinin serbest bırakılması için Orconikidze ve Eliava'ya aracılık etmesini ve tedbirler almasını rica etti. Yusuf Kemal bu konu üzerine Meclis üyelerinin sık sık kendisinden bilgi istediklerini söyledi. Bundan başka o, Nikolayev ve diğer komşu şehirlerdeki tersanelerde gemilerinin tamirinin mümkün olup olmadığını sordu.*

*Birinci konu üzerine Frunze Yoldaş, Türkçülük suçlaması ile hiçbir tutuklama olayı olmadığını açıkladı. Orada devrim olmuş, köylüler kendi ağalarının ellerinden topraklarını almışlardır. Tutuklananlar ise eski Nikolayev memurları[2] ve karşıdevrimci olmakla suçlanan toprak sahipleridir. Onların serbest bırakılması konusuna gelince, ben bu konu üzerine Kafkaslı yoldaşlarla konuşurum. Ama size önceden bildirmeliyim ki, onları serbest bıraktıktan sonra Türkiye'ye gönderemeyiz. Zira Türkiye'de, yeteri kadar karşıdevrimci toplanmıştır. Onları Acaristan'da da tutmak olmaz. Gerekli bütün tedbirler alınacaktır.*

*Size bildirmeyi kendime görev sayıyorum ki, orada ortaya çıkmış ihtilal, Acaristan'ın size ait olan kısımlarına da sıçrayabilir. Zira orada da toprak meselesi keskin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunun için zannediyorum ki, toprağı, toprak ağalarının elinden alarak köylülere dağıtmakla bu meseleyi yukarıdan çözmemiz gerekecektir.*

*İkinci konuya Frunze Yoldaş olumlu cevap verdi.*
*Bundan sonra Yusuf Kemal vedalaşarak gitti.*

1 Frunze, "Siz" derken Yusuf Kemal Bey'i, "Paşa" derken Mustafa Kemal Paşa'yı kastediyor. (Y.N.)
2 Ekim Devrimi'yle alaşağı edilen Çar II. Nikolay'ın memurları. (Y.N.)

*Onun gitmesinden sonra Mustafa Kemal Paşa, bize Cemal Paşa'nın iki mektubunu gösterdi. Mektuplardan biri Frunze Yoldaş tarafından getirilmiş, diğeri daha sonra alınmıştır. Bu mektuplarda Cemal Paşa, Enver'den söz etmektedir. Birinci mektupta Cemal Paşa, Enver'le barışarak Türkiye dışındaki işlerde ondan faydalanmayı tavsiye ediyor. İkinci mektupta ise, yazıyor ki, bu akılsız, maceracı hiçbir saygıya layık değildir. Zira o hem RSFSC'yi ve hem de Türkiye'yi aldatıyor. Şimdi Enver, Rusya'da ona karşı tavrın değişmekte olduğunu sezerek, yeni maceraya doğru koşmaktadır. Benim edindiğim bilgilere göre o, Rusya'ya karşı isyan hazırlamak için Buhara ve Fergana'ya hareket etmektedir. Ben bütün gücümle onu bu yeni akılsız maceradan vazgeçirmeye çalışacağım. Bunda ne derece başarılı olacağımı bilemiyorum. Bana göre: Doğu Müslümanları arasında Panislamist işlerin yürütülmesi kampanyasına son vermek gerekmektedir. Bu mektubu okuduktan sonra Mustafa Kemal Paşa,* işte bu adamın ne derece önemsiz biri ve rezil bir maceracı olduğunun kanıtı budur, *dedi. Daha sonra Paşa devam etti:* Cemal Paşa'nın birinci mektubuna ben cevap vermedim. İkinci mektuba ise cevap vereceğim[1] ve sizinle birlikte Moskova'ya gidecek olan yaveri vasıtasıyla göndereceğim. Bir ay sonra Cemal Paşa, Berlin'den Moskova'ya gelecektir. Onunla görüşürken durumumuzu anlatmanızı sizden rica ediyorum. Onun kafasından Enver'in eski tesirlerinin kalıntılarını çıkarmak, ondan Doğu'daki işler için faydalanmak mümkündür.

Bizim Doğu'da büyük nüfuzumuz vardır. Bundan dolayı herkesten daha başarılı işler görebiliriz. Elbette, bu iş Panislamist ruhla değil, her halkın kendi gerçek milli mukadderatını tayin etme hakkı çerçevesinde gerçekleştirilecektir.

Etkimizi göstermek için size şunu da belirteyim ki, bu yakın günlerde Mısır Milli Bağımsızlık Komitesi'nden temsilciler bana gelmişti. Bana bu komitenin şefliğini teklif ettiler. Olumlu cevap verdim, ancak bu komitenin resmen müracaat etmesini istedim. Hindistan ve diğer Doğu ülkeleri komitelerinden de bu türlü müracaatlar olmuştur.

*Bu konuşmadan sonra Mustafa Kemal Paşa ile ikinci görüşmemiz sona erdi.*

*Ankara*
*İ. Abilov*

*Aslı ile aynıdır.*

*(İmza)*

1 Mustafa Kemal Paşa'nın, Cemal Paşa'nın mektubuna cevabı için bkz. elinizdeki ciltte s.195-196. (Y.N.)

## LENİN'E*

## (4 OCAK 1922)

Ankara, 4 Ocak 1922

Aziz Başkanım,

Ankara'da genel bir saygı ve sempati kazanmayı bilmiş olan Yoldaş Frunze'nin ayrılışından istifade ederek, şahsi ve mahrem olarak, genelde Türk siyaseti ve özelde Türk-Sovyet münasebetleri konusundaki bakış açımız hakkında kısa bir bilgi aktarmak isterim.

Türk ve Rus halkları, yüzyıllık boyunduruk zincirlerini kırdıktan sonra, kendi halklarının da bu yolu takip edeceklerinden dolayı korkuya kapılan büyük emperyalist ve kapitalist devletlerin saldırısına uğradığından, halklarımız arasında kendiliğinden bir yakınlaşma gelişmiştir.

Hatırlayacağınız gibi, ortak özlemler ve benzer vaziyetlerin ortaya çıkardığı bu duygusal ve halka dayalı yakınlaşma, hükümetlerimiz arasında resmi münasebetlerin kurulmasına yol açmış ve bilhassa bu münasebetlerde tayin edici bir rol oynamıştır.

Türkler ve Rusların, tarihi, yüzyıllarca süren kanlı savaşların gürültüsüyle doldurduktan sonra, bu kadar çabuk ve bu kadar bütünsel bir şekilde uzlaşmaları, öteki milletleri şaşkınlığa uğratmıştır. Pek çoğu bu dostluğun suni olduğu ve şartlar gereği sağlandığı zannına kapılmışlardır, hâlâ da bu inançtadırlar ya da öyle gözükmektedirler. Ancak, iki halkın ne ölçüde birbirleriyle anlaşmak ve birbirlerini sevmek için yaratıldıklarını ve geçmiş kavgaların yalnızca her ikisinde de yerleşmiş zalim iktidarların kışkırtmaları ile çıkmış olduğunu, son savaşta asker ve subayların birbirleriyle nasıl isteksizce savaştığını görmüş olanlar, birkaç sene önce oluşan yeni vaziyetin sürekli ve istikrarlı olduğunu söyleyeceklerdir. Zira, bu vaziyet tabii olandır ve eski istibdat tarafından sürdürülen suni düşmanlık ise son nefesini vermiştir.

* Aslı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, 5-1, 930.2.-2.15.2'de bulunan Fransızca belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Fransızca belge Kiraz Perinçek ve Dani Bahar tarafından çevrilmiştir.
Ayrıca bkz. Sosyo-Politik Tarih Rusya Devlet Arşivi, Font: 461, Liste: 2, Dosya: 4037, Yaprak: 1-4'ten aktaran: *Mejdunarodnaya Jizn*, 1963, sayı 11, s.153-155'ten aktaran: Mehmet Perinçek, "Atatürk'ün Lenin'e Sansürlenen Mektubu: Mücadelemiz Her Şeyden Önce Kapitalizme Karşı Yönelmiştir", *Aydınlık*, 19 Ocak 2003, sayı 809, s.46-48.
Belgenin büyük ölçüde sansürlenmiş şekli için bkz. Ali Kemal Meram, *Türk-Rus İlişkileri Tarihi*. Kitaş Yayınları, İstanbul, 1969, s.270-273.

Türkiye'nin dönüşümü,[1] baştan beri Rusya'da olduğu gibi toplumsal bir devrimle ortaya çıkmış olmayıp, yabancı devletlerin işgaline karşı bir başkaldırı biçimini almış olduğundan, dünya kamuoyunun dikkatini yeterince çekmemiştir. Bu dönüşüm, fazla belirgin olmasa da, fazlasıyla gerçektir ve memleketimizi yüzeysel olarak tanıyanlar ne derse desin, 1918 Mütarekesinden ve bilhassa 16 Mart 1920'den[2] bu yana muazzam yol kat edilmiştir.

Yüzyıllardan beri her şeyi efendilerinden, onların çevresinden ve daha sonra sınırlı bir oligarşiden beklemeye alışmış Türk halkı, 1919 yazından itibaren çalışmış ve kendi kaderini eline almayı başarmıştır.

Açık konuşmak gerekirse, ilk davette Erzurum ve ardından Sivas kongrelerinde bir araya gelen delegeler, daha Harbi Umumi'den evvel salık verdiğiniz üzere Aziz Başkanım, halkların kendi kaderlerini tayin hakkına ve iktidarın, İstanbul'daki âciz, basiretsiz ve çürümüş ellerden alınmasına karar vermişlerdir.

Büyük Millet Meclisi'nin oturumlarına katılanlar, artık Türkiye'de yeni bir çağın başlamış olduğunu ve Türk halkının artık uzun dönemden beri olduğu gibi kendi yöneticilerinin sultası altında değil, efendisiz de yaşayabileceğini açık olarak hissettiler.

Bu hissiyat gerçekleşmekte gecikmemiş ve 16 Mart 1920 darbesinden sonra 23 Nisan'da Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nde toplanan halk temsilcileri, milletin geleceğini ve kaderini bağımsız iradesiyle tayin etme arzusunu ilan etmişlerdir.

Halihazırda, bütün bunlar gerçekleşmiştir. Halk tarafından seçilmiş olan temsilciler, sadece kanun yapma kuvvetini değil, aynı zamanda icra kuvvetini de, doğrudan kendi seçtikleri ve bütün hareketlerinde onlara hesap veren vekiller[3] aracılığıyla ellerinde bulundurmaktadırlar. Memleketin emniyet ve bağımsızlığının söz konusu olduğu fevkalade hallerde, halk temsilcileri adaleti İstiklâl Mahkemeleri vasıtasıyla yerine getirmektedir. Gördüğünüz gibi, o bilinen kuvvetler ayrılığı bizde artık mevcut değil. Batı'da, kapitalist sınıfın tüm millet üzerinde hâkimiyetini kurmak, iktidarın imkânlarını sömüren bu sınıfı halkın nefretinden korumak için ustaca tezgâhlanan bir sistemdir o. Bu bakımdan, biz, Sovyet sistemine, kapitalist sisteme göre çok daha yakınlaşmış vaziyetteyiz.

Toplumsal sahadaki değişimlerin ve aynı zamanda vaziyetimizin ve yeni ekonomik şartların gereği olarak, giderek bütün toplumsal katmanlarda görülen artık sömürüye baş eğmemek konusundaki iradenin neticesinde, herhangi bir şahsi çaba göstermeksizin kaygısızca başkalarının emeğiyle geçinen asalaklar sınıfı, tamamen ortadan kalkmış olmasa da, çok büyük oranda azalmıştır. Günümüz Türkiye'sinde imparatorluk döneminin fevkalade zenginleri kalmamıştır ve büyük mülk sahiplerinin gelirleri de, onları devamlı çalışmaya zorlayacak ölçüde azalmıştır.

Neticede, bugünün Türkiye'sinde deyim yerindeyse çalışma hemen herkes için zorunlu hale gelmiştir.

Bu anlamda da, Türkiye Rusya'ya, bilhassa son birkaç ayın Rusya'sına Batı Avrupa'ya olduğundan çok daha yakındır.

1 Fransızca belgedeki aslı "transformation". (Y.N.)

2 Başta Meclisi Mebusan olmak üzere, İstanbul'un ve bütün resmi dairelerin İngilizler tarafından cebren ve resmen işgali. (Y.N.)

3 Fransızca belgedeki aslı "comissaires" (komiserler). (Y.N.)

Memleketlerimiz arasında bir diğer ve daha mühim benzerlik, bizim kapitalizm ve emperyalizme karşı mücadelemizde yatmaktadır.

Kapitalizm Türkiye'de, bütün Avrupa'da ve eski Rusya'da olduğundan çok daha az gelişmiştir. Ancak vaziyet, büyük teşebbüslerdeki hemen bütün sermayenin yabancılar tarafından yatırılmış olmasıyla ciddileşmiştir. Hatta, halkımızın yabancılar tarafından sömürülmesini kolaylaştırmak için kurulmuş kapitülasyon adı verilen özel bir rejim vardı ki, bu, ekonomik kalkınmamızı engellemiş ve bizi bu sömürüye tahammül etmeye devamlı olarak mahkûm etmiştir.

Bu rejimi ortadan kaldırma hedefini bilhassa gözeten bugünkü mücadelemiz öncelikle kapitalizme karşı yönelmiştir.

Memleketimizi düşman işgalinden kurtardıktan sonra, niyetimiz, kamu yararı taşıyan büyük işletmeleri olabildiğince devlet eliyle yönetmek ve böylece, bir büyük kapitalistler sınıfının gelecekte memlekete hâkim olmasının önüne geçmektir.

Lakin, Türk ve Rus halklarının yakınlaşmasına asıl temel teşkil eden ve teşkil etmesi gereken, kapitalist düzenin kurucusu ve destekçisi olan Batı emperyalizmine karşı yürüttüğümüz mücadeledir.

Türkiye, hâlâ büyük devletlerin ve onların uydularının açık veya gizli, azgın saldırılarına hedef olmaya devam ediyorsa, bunun nedeni, her şeyden önce mazlum sömürge halklarına örnek olarak kurtuluşa giden yolu göstermesidir.

Bütün bunlar, bugünkü müesseseleri ve hükümetiyle Türkiye'nin, sadece Sovyet Rusya'da güven hissi yaratabileceğini, Batı'nın ise bize iyi gözle bakamayacağını ortaya koyar.

Açıktır ki, yabancı işgalciye karşı amansız mücadele yürüttüğümüz bir dönemde Türkiye'de tatbik olunan komünist propaganda, yalnızca hedeflerimize ulaşmayı hiçbir şekilde kolaylaştırmamakla kalmayıp, direnişimizi felç ederek bizi, Türkiye kadar Rusya'ya da zararlı olacak bir felakete sürükleyebilir. Geçtiğimiz bahar aylarında alınmış olan, kimilerinin pek sert bulduğu tedbirler, bu şartlar dahilinde alınmıştır.

Milletlerarası siyaset sahasında Türk-Fransız anlaşması, Rus-İngiliz ticaret anlaşması gibi, şartların dayatmış olduğu bir gerekliliktir. Bu anlaşma ve gelecekte imzalayabileceğimiz anlaşmalar hiçbir şekilde idealimizden vazgeçtiğimiz anlamını taşımaz.

Sizi kati surette temin ederim ki, Büyük Millet Meclisi'nin Türkiye'si, her halükârda bugüne kadar Sovyet Rusya'ya karşı takip ettiği siyasetten geri adım atmayacaktır ve bu konuya dair yayılmış bütün söylentiler katiyen yanlıştır.

Yine aynı şekilde sizi temin ederim ki, Sovyet Rusya'ya karşı doğrudan veya dolaylı olarak asla hiçbir anlaşmaya ve ittifaka dahil olmayacağız.

Bilmenizi isterim ki, son zamanlarda aramızda meydana gelen yanlış anlamaların hiçbir temeli yoktur ve bunlar her şeyden önce Ankara-Moskova arasındaki haberleşmelerin oldukça ağır işlemesinden kaynaklanmaktadır.

Aziz Başkanım, bu samimi açıklamaların iki halkımız ve hükümetimiz arasındaki dostça ve kardeşçe münasebetleri daha da kuvvetlendireceği ümidiyle samimi dostluk hislerimi kabul etmenizi dilerim.

Mustafa Kemal

Angora, le 4 Janvier 1922.

Mon Cher Président,

Je profite du départ du Camarade Frounzé, qui a su s'assurer l'estime et la sympathie générale à Angora, pour Vous faire, à titre privé et confidentiel, un exposé succint de notre point de vue sur la politique turque en général et sur les relations turco-russes en particulier.

Un rapprochement spontané s'est effectué entre les Peuples de Turquie et de Russie depuis que ces Peuples, brisant les chaînes d'une domination séculaire, se sont, par le fait même de leur libération, attiré les attaques des Grandes Puissances impérialistes et capitalistes qui redoutaient pour leurs propres sujets la contagion de leur exemple.

Je Vous certifie également que nous n'entrerons ni aujourd'hui ni demain ou n'entrerons dans une combinaison dirigée soit directement soit indirectement contre la Russie Soviétique.

Je tiens donc à Vous assurer que tous les malentendus qui ces derniers temps se sont produits entre nous ne sont aucunement fondés et que leur principale cause réside, avant tout, dans la difficulté de correspondre rapidement entre Angora et Moscou.

Dans l'espoir que ces franches explications contribueront à resserrer encore d'avantage les relations amicales et fraternelles entre nos deux peuples et nos deux Gouvernements, je Vous prie, Mon Cher Président, de croire à ma sincère amitié.

Moustapha Kemal

4 Ocak 1922 tarihli, "Lenin'e" başlıklı dört sayfa Fransızca belgenin ilk ve son sayfalarından bölümler.

# BUHARA HALK ŞÛRALAR CUMHURİYETİ DELEGELERİNE*

## (7 OCAK 1922)

*Buhara Delegeleri Recep ve Nazari'ye Büyük Millet Meclisi binasında yapılan kabul töreninde söylenmiştir.*

Buhara Fevkalade Siyasi Kaasıdları[1] Beyler,

Buhara Halk Şûralar Cumhuriyeti ahalisi ve hükümetinin İcraiye Komitesi ve Nazırlar Şûrası namına gelen muhterem heyetinize Türkiya ahalisi ve Türkiya Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti namına hoş geldiniz derim. Buharalıların milletimizle ırki[2] ve dini kalbi bağlarına rağmen işbu bağların şimdiye kadar fiiliyat sahasında gereği gibi tecellisine, istilacı ve zalim kuvvetlerin vücudu mani olmuştu. Kahraman Türkiya ordularının da büyük bir iftihar hissesi olan Büyük Doğu İnkılabı. mazlum Doğuluları günden güne sıklaşan, sağlamlaşan bağlarla birbirine bağlamaktadır. "Her milletin kendi mukadderatını kendisi tayin edebilmek" hakkını yalnız teoride değil, fiiliyatta dahi tanıyan Rusya inkılap ricalinin mefkûreperver harekâtı sayesinde, bugün Rusya'nın müttefiki olan bağımsız Buhara Halk Şûralar Cumhuriyeti'nin harici münasebetler hakkını kullanarak, ilk kaasıd heyetini Türkiya Halk Hükümeti nezdine gönderdiğinden dolayı Türkiya Büyük Millet Meclisi'nin Reisi sıfatıyla söz konusu Cumhuriyet'e iftiharla teşekkür arz ederim.

Buhara ahalisinin, Türkiya'daki Türk Müslüman kardaşlarına hediye olarak gönderdiği *Kur'anı Kerim* ile Türkiya halk ordusuna takdir ve tebrik nişanesi olarak gönderdiği kılıç, hakk-ı din[3] ile Hakk'ın hizmetindeki kuvveti temsil eden fevkalade muazzam ve kıymetli iki yadigârdır.

Bu emanetleri clinizden alırken kalbim heyecan ile doldu. Halkımız ve ordumuz, uzaklardaki kardaşlarımızdan gelen cesaretlendirme ve tebrik nişanelerinden şüphesiz çok mütehassis ve memnun olacaklardır. Dindaş ve karındaş Buhara halkının arzusunu yerine getirerek, bu mukaddes kitabı milletc, aziz kılıcı da İzmir fatihine teslim edeceğim. Allah'ın inayeti ile İnönü ve Sakarya muzafferiyetlerini kazanan milli ordumuz, inşallah pek yakında bu kılıcı da kazanmış olacaktır. Muhterem heyetinize de Türkiya ahalisi ve ordusu ve Türkiya Büyük Millet Meclisi ve hükümeti namına teşekkür eylerim.

Mustafa Kemal

* *Hâkimiyeti Milliye*, 8 Ocak 1922, Numara: 399. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayımları, Ankara, 1952, s.30-31. *Hâkimiyeti Milliye*'deki eski yazı metin Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Kaasıd: Postacı, haberci, ulak. (Y.N.)

2 Bu sözcük *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*'de "örfi" okunmuş. Sözcük şudur: "عرقی". (Y.N.)

3 Eski yazı şöyle: "حق دین". (Y.N.)

## MISIR HİLÂLİ AHMERİ'NE TEŞEKKÜR*

## (8 OCAK 1922)[1]

*Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Anadolu yaralıları ve muhtaçlarına yardım hususunda cömertlik gösteren Mısır Hilâli Ahmeri'ne*[2] *aşağıdaki mektupla teşekkür etmişlerdir.*

Muhterem cemiyetlerince Anadolu harp felaketzedelerinin ihtiyaçlarına sarf olunmak üzere Dersaadet Hilâli Ahmer Merkezi Umumisi[3] vasıtasıyla gönderilen beş bin İngiliz lirası karşılığı otuz yedi bin iki yüz elli Osmanlı lirası Hilâli Ahmer Cemiyeti Ankara Heyeti Murahhasası tarafından teslim edilmiştir.

Mısırlı cömertlik ve insanlık erbabının Türkiya'nın uğradığı her felaket zamanında yardım etmekten bir an geri kalmadığını bilir ve takdir ederim. Bu defa da muhterem cemiyetleri aracılığıyla Anadolu göçmenlerine ve zulme uğrayanlara vaki olan âlicenabane yardımdan dolayı teşekkürlerimin kabulünü rica ve gerek bu bağışın ve gerek devam edecek yardımların derhal mahalline sarf olunacağını haber veririm, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan
Mustafa Kemal

* *İleri*, 8 Ocak 1922, No: 1413, s.2. Eski yazı metin Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.
1 Kaynakta tarih belirtilmemiş. 8 Ocak 1922, telgrafın *İleri*'de yayımlandığı tarihtir. (Y.N.)
2 Mısır Kızılayı. (Y.N.)
3 İstanbul Kızılay Genel Merkezi. (Y.N.)

# BUHARA ŞÛRA HÜKÜMETİ TARAFINDAN GÖNDERİLEN *KUR'ANI KERİM* HAKKINDA TEZKERE*

(9 OCAK 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Buhara Şûra Hükümeti tarafından gönderilen Türkiya fevkalade siyasi kaasıdları[1] eliyle yollanmış olan ve tasdikli sureti ekli tezkere ile Riyaset makamına verilen *Kur'anı Kerim*, Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi'nde milletin istifadesine konulmak üzere takdim edilmiştir.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

* *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,* 1340-1338, Ankara, Türkiya Büyük Millet Meclisi Matbaası, c.16, s.6'daki eski yazı zabıt Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur. Ayrıca bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi,* Devre 1, c.16, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s.11.
Mustafa Kemal Paşa'nın bu tezkeresi, Büyük Millet Meclisi'nin 9 Ocak 1922 günü öğleden sonra saat 1.5'ta açılan ve riyasetini Birinci Reis Vekili Musa Kâzım Efendi'nin yaptığı 142. toplantı 1. celsesinde okunmuştur. (Y.N.)

1 Kaasıd: Postacı, haberci, ulak. (Y.N.)

# BÜYÜK MİLLET MECLİSİ GİZLİ OTURUMUNDA KONUŞMA
# HARP ENCÜMENİ TEŞKİLİ HAKKINDAKİ KANUN TASARISI HAKKINDA*
# (9 OCAK 1922)

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri (Başkumandan) (Ankara): Efendiler, bendenizden evvel konuşan arkadaşların sözlerini işitmedim. Yalnız bazı arkadaşlarım ikaz ettiler. İntikal suretiyle söylüyorum. Zannederim ki, ortada bir kanun tasarısı, bir kanun metni vardır. Onun üzerinde fikir alışverişinde bulunuluyor. En son konuşan Ömer Lütfi Bey diyor ki, cephede iki ordu karargâhı vardır. Şu vardır, bu vardır, birçok şeyler vardır. Bunlar hepsi birbirinden uzaktır. Hayır efendiler, öyle değildir, bu saydığı karargâhlar vardır. Dünyanın en yakın olması lazım gelen karargâhları kadar yakındır. Dolayısıyla ordu karargâhıyla, cephe karargâhları ayrı ayrı yerlerde bulunması.[1] Başkumandan filan yerde oturuyormuş, Erkânıharbiye Reisi başka yerde oturuyormuş, değildir. İhtiyacı, Başkumandan ve Erkânıharbiyei Umumiye Reisi takdir eder. Yoksa hariçten şöyle oluyormuş, böyle oluyormuş denmesi doğru değildir. Erkânıharbiyei Umumiye Reisi tam yerinde olup çalışmaktadır ve icap ettiği zaman yekdiğeriyle görüşür.

Ondan daha evvel, diğer bir arkadaşımız, Müdafaai Milliye ile Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'nin birleştirilmesini teklif etti. Efendiler, Müdafaai Milliye ile Erkânıharbiye zaten birleşmiştir. Başkumandanlığın meydana getirilmesi üzerine birleşmiştir. Yüksek malumunuz, Başkumandan Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'yle, harp harekâtının sevk ve idaresiyle meşgul olup, planlarını ona göre yapmaktadır. Başkumandanlık, Erkânıharbiyei Umumiye'nin vereceği vazifeleri yapar.[1] Bundan daha başka türlü ne olabilir? Teşkilatımız güzeldir, taksimatımız muntazamdır. Herkes vazifesini yapmaktadır. Yüksek malumlarıdır ki, Başkumandan hiçbir vakit size gelip filan veyahut falan adam vazifesini yapamamıştır diye şikâyet etmemiştir.

Ordunun tamamıyla giydirilememesinden ve diğer eksiklerden dolayı hepimizde bir endişe vardır ve bu tamamlama meselesini bir an evvel yapmak istiyoruz. Bundan dolayı yüce Meclisinizde birçok zamandan beri hararetli münakaşalar cereyan ediyor. Başkumandanlığın, Müdafaai Milliye'nin, Erkânıharbiyei Umumiye'nin vazifeleri hakkıyla yapıp yapmadığını sırf yüksek heyetinizi aydınlatmak için böyle bir heyetin meydana getirilmesine Başkumandanlık tarafından engel olunmadı. Fakat şunu alenen söylemek istiyorum ki, hakikaten böyle fevkalade bir encümenin sizin arzu ettiğiniz şeyleri yapacağına ben emin değilim. Bu sırf yüce Meclisinizi tatmine aittir. Yoksa bu encümenin daha fevkalade iş yapacağına kani değilim. Yapılmış ve

* *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c.2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.606-610.
1 Cümle, kaynakta böyle. (Y.N.)

yapılacak olan işleri görmek için bunun teşkiline taraftarım. Bu encümen de görecektir ki, azami derecede yapılabilecek iş, ancak yapılabilen işlerden ibarettir. Bunu görecekler ve yüksek heyetinizi bu suretle tatmin edeceklerdir.

*[...]*

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri (Başkumandan) (Ankara): Efendiler, Heyeti Vekile Riyaseti meselesi, sırası geldiği zaman söz konusu edilecek bir hale gelecektir. Dolayısıyla ondan bahsetmek istemiyorum.

Müdafaai Milliye ve Erkânıharbiyei Umumiye'nin birleştirilmesi meselesine gelince; yüksek malumunuz bundan bir zamanlar evvel Erkânıharbiyei Umumiye Reisi olan zat, aynı zamanda Müdafaai Milliye Vekili idi. Yani her iki vekâlet bir elde bulunuyordu ve o zaman eleştiriye uğramıştı. Her ikisi başlı başına ayrı ayrı dimağların ve bu teşekküllerin başında ayrı ayrı çalışması gerekir denilmişti. Hatta Refet Paşa Hazretleri de bunda ısrarlı idiler. Demek ki, şimdiye kadar yaptıkları tecrübe neticesinde birleştirilmesi lüzumuna kani olmuşlar. Zaten birleştirilmiştir ve bir elde bulunuyor.

Bundan başka; bu idare şeklinde hükümetin yürümesi imkânı yoktur, dediler. O halde eleştirilecek olan şey, askeri teşkilat değildir. Teşkilatın başında bulunan insanlar olmak lazım gelir veyahut birlikte bunları faydalı kılamamaktadır.

Niçin daha iyi yürümesin, deniyor. Efendim, bu en mükemmel bir teşkilattır ve ben Başkumandan sıfatıyla söylüyorum ki, başka türlü bir teşkilat ile bir iş yapmak isteyen varsa, Başkumandanlıktan istifa ederim.

Karargâhın harp karargâhı olmasından bahsediliyor. Meclis Reisi, mevcut reislerin tabii reisidir. Askeri kıtalar ile temasta bir Batı Cephemizin karargâhı vardır. Gidip de o cephe karargâhında oturamaz. Bir köyde de oturamaz. Başkumandanlık karargâhı burasıdır. Hakikat ve isabet bundadır.

*Hüseyin Avni Bey (Erzurum): [...] Ortada vazifenin yapılmadığına dair bazı dedikodular vardır. Bir an evvel karar verelim, bunu kapatalım.*

Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Yalnız üç haftadan beri değil, on üç haftadan beri vazifeler iyi yapılmamaktadır.

*[...]*

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri (Başkumandan) (Ankara): Efendiler, yüce Meclisiniz her türlü kanun yapma ve icra meselelerini incelemeye ve müzakere etmeye salahiyettardır ve neticeye kavuşturmakla salahiyettardır. Fakat her şey cidden bir zemine dayanmak lazım gelir. Yoksa herhangi... ve bir teklif ettiğimiz zaman kaçıyorsunuz, kabul etmiyorsunuz. Bin türlü mühim noktalara temas eden geniş bir meseleyi halletmek ve bunun içinden çıkmak imkânı yoktur. Burada konuşan zevat buyurdular ki, madenler işletilmiyor, fakat vaziyet pek açıktır. Şikâyet ettiği kısım Heyeti Vekile Riyaseti'yle başlı başına birer meseledir. Nitekim dendi ki; Heyeti Vekile Riyaseti meselesi zaten hazırlanmakta olan kanun tasarısı münasebetiyle buraya gelecektir. O zaman görüşülür. O zaman genel kurulun hakiki tecellileri hangi noktada ise [...].[1]

1 Kaynakta, burada Mustafa Ünver tarafından parantez içinde "karar ona göre tezahür eder" sözcükleri eklenmiş. (Y.N.)

Yine hatırladım ki, Müdafaai Milliye Vekâleti'nin ayrılmasından ziyade Heyeti Vekile... ve bu takdirde yeni verilecek karar aynı zamanda Heyeti İcraiye Riyaseti'nde bulunmakta sakınca varsa... müsait olmaz. Bittabi bu mesele kendiliğinden halledilmiş olacaktır, yalnız şu noktaya yüksek nazarı dikkatlerini çekmek lazımdır ki, Erkânıharbiye Reisi olan zatın, ister burada bulunsun, [...][1] yalnız askeri vaziyetleri incelemek değil, kafa yormakla meşgul olmasıdır, arzu edilen budur. Fakat Erkânıharbiyei Umumiye Reisi olan Paşa Hazretleri'nin aynı zamanda Heyeti Vekile Riyaseti'ni işgal etmesi bir zaruret [...].[2] Fevzi Paşa Hazretleri Sakarya Muharebesi münasebetiyle ve onu müteakip cephede idiler. Neden dolayı Paşa buraya gelmeye mecbur oldu? [...][3] çektik de onun için mi gelmiştir? Hayır efendiler; Paşa'nın buradaki yokluğundan Heyeti Vekile'nin işlerine halel geldi. Paşa dönmedikçe müzakereye devam edemeyecek bir hale geldi, Paşa Hazretleri'nden başka riyaset edecek kimse bulunamamıştır. ... riyaset sıfatını tabiaten zayi etmiştir ve diğer arkadaşlarımız kati surette bundan şikâyetçidir ve bundan dolayı Heyeti Vekile'deki arkadaşlarımızın ricası üzerine geldi. Paşa her gün bundan şikâyetçidir ve daha iyi bir çaresini, hakikaten zaruretini takdir edecek bir şekil bulunuz, peki.

İkinci meseleye gelince: arkadaşlardan birisi diyor ki, Riyaset makamını Başkumandanlık vazifesini, bunların hepsini bir adam yapabilir mi? Hepsi bu adamın üzerindedir. Bu adam bunların hepsini yapabilir mi? Efendiler, benim üzerimde belki ismen birçok vazife vardır. Fakat bu vazifeler hep sizindir. Kararlarınızı mahalline tebliğ etmekten ibarettir. Heyeti Vekile kararlarının altına bir imza koymaktan ibarettir. Beni meşgul edecek, beni yapmaktan alıkoyacak başka bir vazifem var mıdır? Başkumandanlık sıfat ve salahiyetiyle benim sahip olduğum vazife doğrudan doğruya Erkânıharbiyei Umumiye Reisi'nin yapacağı vazifedir ve ben doğrudan doğruya Erkânıharbiyei Umumiye Reisi, yüksek heyet karşısında mesul olmak hasebiyle onun dahi sıfat ve salahiyeti yalnız fevkalade zamanlarda, fevkalade tedbirlere yarayacak. Sizin salahiyetinizi, kullanmaya memur bir adamım. Başkumandan top, tüfek altına gidip kumanda edecektir. Yoksa ben cephenin gerisinde oturacak bir kumandan değilim, diğer hususlarda dahi böyledir. Müdafaai Milliye ile benim alakam varmış. Fakat buna ait vazifeyi de yapan arkadaşlarım bulunuyorsa, efendiler, Meclisiniz Riyasetinden de, Başkumandanlık'tan da [...][4] *(Gürültüler.) (Mesele yoktur, sesleri.)* Dolayısıyla [...][5] tabii değildir efendiler, Meclis Riyaseti'nden de [...][6] ve benim mevcudiyetim memleketin menfaatlarına zarar veriyorsa [...][7] Şarta bağlı olarak. *(Gürültüler.)*

1 Kaynakta, burada Mustafa Ünver tarafından parantez içinde "isterse bir başka mahalde bulunsun, vazifei asliyesi" sözcükleri eklenmiş. (Y.N.)
2 Kaynakta, burada Mustafa Ünver tarafından parantez içinde "in neticesidir" sözcükleri eklenmiş. (Y.N.)
3 Kaynakta, burada Mustafa Ünver tarafından parantez içinde "Kendilerini cepheden" sözcükleri eklenmiş. (Y.N.)
4 Kaynakta, burada Mustafa Ünver tarafından parantez içinde "çekilmeye amadeyün" sözcükleri eklenmiş. (Y.N.)
5 Kaynakta, burada Mustafa Ünver tarafından parantez içinde "bu mütalaatımız" (bu görüşleriniz) sözcükleri eklenmiş. (Y.N.)
6 Kaynakta, burada Mustafa Ünver tarafından parantez içinde "Başkumandanlık'tan da çekilmeye hazırım" sözcükleri eklenmiş. (Y.N.)
7 Kaynakta, burada Mustafa Ünver tarafından parantez içinde "ısdar buyurulacak karara bila itiraz ittiba edeceğim" çıkarılacak karara itiraz etmeksizin tabi olacağım) sözcükleri eklenmiş. (Y.N.)

## DOĞU CEPHESİ KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR PAŞA'YA*

(10 OCAK 1922)

Makine başında.
Zata mahsustur.

Ankara
10.1.1338 [1922]

Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

Refet Paşa Müdafaai Milliye Vekâleti'nden istifa etti. Meclis'te mevcut asker üyeler Cemal Paşa, Miralay Selâhattin Bey, Yusuf İzzet Paşa, Kara Vasıf Bey vesairedir. Batı Cephesi'nde Köprülü Kâzım ve Fahrettin Paşalar vardır. Müdafaai Milliye Vekâleti esasen çok mühim olmakla beraber, Heyeti Vekile'deki vaziyeti ehemmiyetlidir. Zatı devletlerinin seçildiği takdirde yerinize Şevki Paşa'yı tayin edip gelmeniz uygun mudur?[1]

Makine başında cevabınızı rica ederim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s.1060.
1 Kâzım Karabekir Paşa, bu telgrafa, Doğu'da faydalı olabileceği cevabını vermiş. Bkz. *aynı eser*, s.1060. (Y.N.)

## DOĞU CEPHESİ KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR PAŞA'YA*

(10 OCAK 1922)

Zata mahsus.

Ankara
10.1.1338 [1922]

Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

Refet Paşa gerçi birçok sorulara maruz kaldı. Fakat bu defa istifası sıhhi sebeplerc dayanmaktadır. Biz Doğu Cephesi'nden ayrılmanıza karar vermekte tereddütlü bulunuyoruz.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s.1061.

# REFET PAŞA'NIN MECLİS TAKDİRNAMESİYLE TALTİFİ HAKKINDAKİ MECLİS KARARININ KENDİSİNE TEŞEKKÜRNAME YAZILMASI TARZINDA KABUL EDİLDİĞİ HAKKINDA TEZKERE*

(12 OCAK 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Müdafaai Milliye Vekâleti'nden istifa etmiş olan Refet Paşa Hazretleri'nin mesaisini takdiren kendilerine yüce Meclis'çe bir kıta takdirname verilmesi hakkında bazı arkadaşlar tarafından verilen önerge genel kurulca kabul edilmiştir. Büyük Millet Meclisi takdirnamesiyle taltif usulü hakkındaki kanunun maddeleri Meclis takdirnamesinin verilmesi için icap eden şartları tespit ve bunun yalnız muharebe meydanında ateş altında vazife yapanlara, muharebenin vukuu mahalli ve tarihi belirtilmek şartıyla ve Başkumandanlık inhasıyla[1] verilmesi mümkün olacağını ifade eylemekte olmasından dolayı yüksek heyetin bu konudaki kararının Riyaset makamınca adı geçene bir kıta teşekkürname yazılması tarzında kabul edildiğini arz eylerim, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,* 1340-1338, Ankara, Türkiya Büyük Millet Meclisi Matbaası, c.16, s.31'deki eski yazı zabıt Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur. Ayrıca bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi,* Devre 1, c.16, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s.41.
Mustafa Kemal Paşa'nın bu tezkeresi, Büyük Millet Meclisi'nin 12 Ocak 1922 günü öğleden sonra saat 3.20'de açılan ve riyasetini Birinci Reis Vekili Musa Kâzım Efendi'nin yaptığı 143. toplantı 2. celsesinde okunmuştur. (Y.N.)

1 İnha: Bir göreve tayin, bir maaşa terfi ve ödüllendirme gibi durumlarda yazılan yazı. (Y.N.)

## BOŞALAN MÜDAFAAİ MİLLİYE VEKÂLETİ İÇİN ADAY TEZKERESİ*

(12 OCAK 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Refet Paşa Hazretleri'nden boşalan Müdafaai Milliye Vekâleti'nc aşağıda isimleri yazılı adaylardan birinin seçilmesi hakkında gerekli muamelenin icra buyurulmasını rica eylerim, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Kâzım Paşa (Karesi)
Fahreddin Paşa (Mersin)

* *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,* 1340-1338, Ankara, Türkiya Büyük Millet Meclisi Matbaası, c.16, s.32'deki eski yazı zabıt Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur. Ayrıca bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*. Devre 1, c.16, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s.42.
Mustafa Kemal Paşa'nın bu tezkeresi, Büyük Millet Meclisi'nin 12 Ocak 1922 günü öğleden sonra saat 3.20'de açılan ve riyasetini Birinci Reis Vekili Musa Kâzım Efendi'nin yaptığı 143. toplantı 2. celsesinde okunmuştur.
14 Ocak 1922 günü yapılan seçim neticesinde Karesi Mebusu Kâzım Paşa, Müdafaai Milliye Vekilliği'ne seçilmiştir. (Y.N.)

## BOŞALAN NAFIA VEKÂLETİ İÇİN ADAY TEZKERESİ*

(12 OCAK 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Rauf Beyefendi'den boşalan Nafıa Vekâleti'ne aşağıda isimleri yazılı adaylardan birinin seçilmesi hakkında gerekli muamelenin icra buyurulmasını rica ederim, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Fevzi Bey (Diyarbekir)
Sırrı Bey (İzmit)
İsmet Bey (Çorum)

* *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,* 1340-1338, Ankara, Türkiya Büyük Millet Meclisi Matbaası, c.16, s.32'deki eski yazı zabıt Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur. Ayrıca bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi,* Devre 1, c.16, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s.42.
Mustafa Kemal Paşa'nın bu tezkeresi, Büyük Millet Meclisi'nin 12 Ocak 1922 günü öğleden sonra saat 3.20'de açılan ve riyasetini Birinci Reis Vekili Musa Kâzım Efendi'nin yaptığı 143. toplantı 2. celsesinde okunmuştur.
14 Ocak 1922 günü yapılan seçim neticesinde Diyarbekir Mebusu Fevzi Bey, Nafıa Vekilliği'ne seçilmiştir. (Y.N.)

## BOLU MUTASARRIFI'NA*

(12 OCAK 1922)

Bolu Mutasarrıfı'na

Liva Genel Meclisi'nin açılışını ve yüce Meclis'e karşı hissiyatını ihtiva eden telgrafnameleri genel kurulda okundu.

Yüce Meclis işbu hamiyetperverane hissiyattan dolayı teşekkür eder ve Meclisinize muvaffakiyetler temenni cylerim, Efendim.

12.1.38 [1922]

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

* *Türkoğlu*, 22 Ocak 1922, No: 24, s.1. Eski yazı metin Kemal Şenoğlu tarafından okunmuştur.

# İKTİSAT VEKÂLETİ'NE BİR ZATIN SEÇİLMESİ HAKKINDA TEZKERE*

(16 OCAK 1922)

16.1.338 [1922]

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Boşalmış olan İktisat Vekâleti'ne münasip bir zatın seçilmesini rica ederim. Riyaset'çe Meclis'in bütün değerli üyeleri aday olarak kabul ve arz olunur.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

* *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,* 1340-1338, Ankara, Türkiya Büyük Millet Meclisi Matbaası, c.16, s.58'deki eski yazı zabıt Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur. Ayrıca bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi,* Devre 1, c.16, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s.70.
Mustafa Kemal Paşa'nın bu tezkeresi, Büyük Millet Meclisi'nin 16 Ocak 1922 günü öğleden sonra saat 1.45'te açılan ve riyasetini Birinci Reis Vekili Musa Kâzım Efendi'nin yaptığı 145. toplantı 1. celsesinde okunmuştur. (Y.N.)

## BAŞKUMANDAN RİYASETİNDE BİR HARP ENCÜMENİ TEŞEKKÜL ETTİĞİ HAKKINDA TEZKERE*

(16 OCAK 1922)

Genel Kurul'a

Başkumandan riyasetinde Meclis Reisi Sanisi ve Maliye ve Müdafaai Milliye vekilleriyle Erkânıharbiyei Umumiye Reisi ve Müdafaai Milliye ve Muvazenci Maliye encümenleri reislerinden meydana gelmek üzere bir Harp Encümeni teşekkül ettiği ve ilk toplantının Kânunusani'nin [Ocak'ın] yirmi ikinci Pazar günü yapılacağı arz olunur.

16.1.38 [1922]

Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,* 1340-1338, Ankara, Türkiya Büyük Millet Meclisi Matbaası, c.16, s.66'daki eski yazı zabıt Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur. Ayrıca bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi,* Devre 1, c.16, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s.80.
Mustafa Kemal Paşa'nın bu tezkeresi, Büyük Millet Meclisi'nin 19 Ocak 1922 günü öğleden sonra saat 1.15'te açılan ve riyasetini Reisi Sani Dr. Adnan Beyefendi'nin yaptığı 147. toplantı 1. celsesinde okunmuştur. (Y.N.)

# BÜYÜK MİLLET MECLİSİ GİZLİ OTURUMUNDA KONUŞMA MERKEZ ORDUSU KUMANDANI NURETTİN PAŞA HAKKINDA*

## (16 OCAK 1922)

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri (Başkumandan) (Ankara): Efendim, yüksek hatırınızdadır ki, eski Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa, Samsun'da bazı zevatın seyahatlerini kayda bağlamış olduğundan dolayı arkadaşlardan birisinin bir önergesi vardı. Aynı zamanda Nurettin Paşa'nın bu hareketini kanunsuz gördüğü için oradan alınmasını Dahiliye Vekâleti tebliğ etmişti. Bu mesele genel kurulda söz konusu olduğu sırada Merkez Ordusu'nun genel icraatı birer birer sayıldı. Bazı duyumlar ve istihbarat söylendi. Bu duyumlar ve istihbarat yüksek heyetinizce malum olduktan sonra Nurettin Paşa hakkında bir ceza tertip ve tayinini tensip buyurdunuz ve verilmiş olan karar da kendisinin muhakeme altına alınmasına dairdir. Yüksek kararınız hükümetçe tamamen yerine getirilmiştir. Kendisi işten el çektirilmiştir ve muhakeme için merkeze çağırılmıştır. Kendileri buraya vardıktan sonra Başkumandan sıfatıyla bendenize müracaatı vardır. Diyor ki: Yüce Meclis'in hakkımda vermiş olduğu kararı burada tamamen öğrendim. Ancak bunun sebepleri hakkında tamamen aydınlanmadım; rica ederim bunun sebepleri hakkında beni aydınlatın.

Yüksek heyetinizce ortaya konulmuş olan bütün sebep ve görüşlerin özeti. mahkemeler şubesine verilmiştir. Bu verilen hususların bendeniz özetini çıkarttırdım: Yüksek heyetinize karar verdiren 10 muhtelif sebep vardır. Bir tanesi, Samsun'da bazı zevatın seyahatini kayda bağlamaktır.

Nurettin Paşa, bu 10 maddeye birer birer tafsilatıyla malumat, izahat ve cevap veriyor; uzun bir rapor yazmış, bendenize göndermiş, baştan nihayete kadar okudum: Heyeti Vekile'ye takdim ettim. Onlar da baştan nihayete kadar okudular. Bu raporunun muhteviyatına ait belgeleri de aynen takdim etmiş oluyor. Bu raporun özeti. muhtelif meselelerle alakalı. Bu meselelerin hepsi de mühimdir, başlı başına mühimdir: Pontus vesaire meselcleri gibi.

Bendenizde hasıl olan kanaat şudur ki, yüksek heyetinizce verilmiş olan bu karar biraz ağır bir karar olmuştur.

*[...]*

* *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c.2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.622-623; *Atatürk'ün Gizli Oturumlardaki Konuşmaları*, Derleyen: Sadi Borak, Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul, Eylül 1997, s.214-215.

Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Efendim, bendeniz Nurettin Paşa'nın raporunu ve belgelerini inceledikten sonra, soruşturma heyeti reisi ve üyeleri ile de fikir alışverişinde bulundum; bu konudaki kanaatlerini sordum, onlar da bu kararın ağır olduğunu söylediler. Dolayısıyla yüksek heyetinize arz ederim ki, bu karar ağırdır.

Nurettin Paşa vazifeden azledilmiştir; bütün kararlarınız tatbik edilmiştir. Bununla beraber, bunu adilane bir surette düzeltmek yine yüksek heyetlerinin elindedir. Nasıl münasip görürseniz öyle yaparsınız.

Müsaade buyurursanız bir şey daha arz edeyim: Söz konusu olan meseleler, Pontus meselesi vesairedir. Bu, adeta bir tarihçe oluyor. Zannederim inceleme heyetinin incelemelerinin neticesini ihtiva eden raporlar da incelenirse münasip olur zannederim.

## DOĞU CEPHESİ KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR PAŞA'YA*

(17 OCAK 1922)

No: 5847

Ankara
17.1.1338 [1922]

Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

Durak Bey izinli olarak Erzurum'a geliyor. Buradan hareketinde zatı devletiniz ile temas ederek Meclis'in ve buranın ahvali hakkında malumat ve izahat vereceğini bildirmiştir. Kendisine iltifatla muamele olunması ve Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti'nin Müdafaai Hukuk unvanıyla yetinilmesinin kendisine münasip surette anlatılması uygun olur.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

* Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s.1062.

# BÜYÜK MİLLET MECLİSİ GİZLİ OTURUMUNDA KONUŞMA MERKEZ ORDUSU KUMANDANI NURETTİN PAŞA HAKKINDA* (17 OCAK 1922)

Mustafa Kemal Paşa (Başkumandan) (Ankara): Arkadaşlar, söz konusu olan meseleler hakkında... edilmeksizin Nurettin Paşa hakkında muhakeme altına alınmak kararı verilmiştir. Tensip buyurursanız, bu kararı değiştiriniz ve yine bu evrakı, soruşturma heyetine havale buyurun. Lüzumu kadar bu mesele derinleştirilsin ve araştırılsın. *(Gürültüler.)*

*Hüseyin Avni Bey (Erzurum): ... Hükümetin iknaı üzerine beyanatta bulunursa evvela Heyeti Vekile'yi muhakeme altına alırız, sonra bunu bırakırız.*

Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Heyeti Vekile veyahut Dahiliye Vekili'nin zatıâlinize vuku bulan beyanatı ve teklifleri yalnız bir noktaya aittir. Yani Samsun'daki seyahati kısıtlanan zevata aittir ve Dahiliye Vekili'nin yüksek heyetinizden talebi, onun işten el çektirilmesine yöneliktir ve bu yapılmıştır. Nurettin Paşa'nın muhakeme altına alınması sebepleri 10 maddeden ibarettir. Bu 10 madde, müzakere esnasında söylenilmiştir. Ve yüksek heyetiniz de bu 10 madde üzerine, böyle bir karar almak mecburiyet ve lüzumunu hissettiniz. Dolayısıyla Dahiliye Vekili'ne ait olan meselede, Dahiliye Vekili haklı olabilir. Dahiliye Vekili isterseniz...

*Hafız Mehmet Bey (Trabzon): Memleket halkını namussuzlukla itham var. (Gürültüler.)... Ben de varım... (Gürültüler.)...*

Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Oturunuz, konuşalım; zannederim efendim, bu söz okunurken yanlış anlaşılmış olacak. Nurettin Paşa böyledir böyledir demcmiştir. Şöyle ve böyle istihbarat vardır; bunu söylediler, şunu söylediler demekteler. Bu suretle birçok fiiller[1] isnat ettiler. Bunları da işittikten sonra meseleye temas etmek ve araştırmak mecburiyetini hissettim. Yoksa mutlaka ... Ve bu atıf ve isnat olunan fenalıkların kime ait olduğunu anlamak için, meydana çıkarabilmek için[2] soruşturmaya lüzum gördüm ve bu soruşturma esnasında da seyahatlerinin[3] kısıtlanmasını istedim; seyahatlerini kısıtladım, demiştir.

* *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c.2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.627-628, 630; *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*, Derleyen: Sadi Borak, Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul, Eylül 1997, s.217-218, 222.

1 *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da "demekteler. Bu suretle birçok fiiller" sözcükleri yok. (Y.N.)

2 *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da "meydana çıkarabilmek için" sözcükleri yok. (Y.N.)

3 *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da "seyahatlerin". (Y.N.)

*[...]*

Mustafa Kemal Paşa (Başkumandan) (Ankara): Arkadaşlar, iki fikir billurlaşmış oluyor. Bu evrak, soruşturma heyetine verilsin, incelensin ve derinliğine araştırılsın. Arzu buyurulursa belgeler dahi yüksek heyetinizce okunduktan sonra oraya verilebilir. Ancak bu meselelerin araştırılması ve incelenmesi için geçecek zamanı bilemiyoruz.[1] Bu müddet zarfında kararı değiştiriniz. Değiştirmekle hiçbir şey bertaraf edilmiş olmaz.

Arkadaşlar, bir şey daha arz edeyim. Bu evrak içinde bu belgelere temas edenler, Hafız Mehmet Bey'le Emin Beylerdir. Bunların söz söylemek hakkı ve salahiyetleri her zaman saklıdır. Onlar bittabi kendilerini müdafaa edebilirler. Diyorlar ki: "Neticede bu muhakeme altına alma kararının değiştirilmesini gerekli görüyoruz..." *(Gürültüler, oya sesleri.)*

1 Buradan sonraki kısım, *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "Reis:" başlığı altında yer almaktadır. Bu gizli oturumun reisi, Birinci Reis Vekili Musa Kâzım Efendi'dir. (Y.N.)

## İZMİR YURDU CEMİYETİ'NİN ZİYAFETİNDE NUTUK*

## (20 OCAK 1922)

*Ankara, 21 Kânunusani [21 Ocak] (Özel Muhabirimizden) - İzmir Yurdu Cemiyeti tarafından Müdafaai Milliye Vekili Kâzım Paşa'nın şerefine dün Anadolu Lokantası'nda bir çay ziyafeti verilmiştir. Ziyafette Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Müdafaai Milliye Vekili Kâzım Paşa, Maarif Vekili ve Karesi Mebusu Vehbi Bey, Milli Meclis'ten İzmir ve Karesi mebusları, matbuat erkânı ve İzmir aydınlarından birçok gençler hazır bulunmuştur.*

*İzmir Yurdu namına Maarif Vekâleti Kalemi Mahsus Müdürü Vasıf Bey bir nutuk irat ederek, yurdun fahri riyasetini kabul etmesini Mustafa Kemal Paşa'dan rica etmiştir. Paşa bilmukabele hakkında gösterilen hissiyata teşekkür ettikten sonra:*[1]

"İzmir Yurdu'nun riyasetini kabul etmek bence şeref ve saadet sebebidir. Yurdun İzmir'den uzak yerlerde değil, İzmir'in içinde vazife yapacağı güne ulaşacağız. O gün uzak değildir."

* *Vakit,* 22 Ocak 1922, Numara: 1478, s.1; *İkdam,* 22 Ocak 1922, No: 8928, s.1. Yalnız Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri için bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II,* Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayımları, Ankara, 1952, s.31. *Vakit* ve *İkdam*'daki eski yazı metinler Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Metnin girişindeki italik dizilmiş olan bölüm *Vakit*'ten alınmıştır. (Y.N.)

# ORDU İŞLERİNİN HIZLA YAPILMASI İÇİN KURULAN ENCÜMEN HAKKINDA*

(22 OCAK 1922)

*Ankara, 22 Kânunusani [22 Ocak] (Özel Muhabirimizden) - Ordu işlerinin süratle yapılmasını temin etmek üzere bir harp encümeni teşekkül etmiştir. Encümen, Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın riyaseti altında Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi, Müdafaai Milliye Vekili Kâzım Paşalarla Büyük Millet Meclisi Reisi Sanisi Adnan, Maliye Vekili Hasan Beylerden ve Büyük Millet Meclisi Muvazenei Milliye ve Müdafaai Milliye Encümenleri reislerinden mürekkeptir. Encümen, ilk toplantısını dün Büyük Millet Meclisi'nde Riyaset odasında yapmıştır. Encümen dört saat müzakerede bulunmuş ve mühim kararlar almıştır. Toplantıyı müteakip kendisine müracaat eden gazete muhabirlerine Mustafa Kemal Paşa:* "Encümenin teşkilinden maksat, ordu işlerinin gerek Meclis'çe gerek Heyeti Vekile'ce süratle yapılmasını temin etmektir" *demiştir.*

*Fevzi Paşa "Ordu işlerinin hızlandırılması için kararlar alacaktır" demiş, Müdafaai Milliye Vekili Kâzım Paşa şu beyanatta bulunmuştur: "Ordumuz her zamandan ziyade kuvvetlidir. Encümen yüce maksatlar için çalışacaktır." Adnan Bey de "mühim yüksek meseleler hakkında müzakereler yapılacak ve kararlar alınacaktır" demiştir.*

* *Vakit*, 24 Ocak 1922, Numara: 1480, s.1. Yalnız Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri için bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Tamim ve Telgrafları V*, Hazırlayanlar: Sadi Borak, Dr. Utkan Kocatürk, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1972, s.95. *Vakit*'teki eski yazı metin Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

## SON MUHAREBELERDE FEDAKÂRLIKLARI GÖRÜLEN 25 ZATIN TALTİF EDİLMELERİ HAKKINDA TEZKERE*

(23 OCAK 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Sakarya muharebelerinde fedakârane hizmetleri geçip, son harekât sebebiyle inhaları[1] ertelenen ve son Afyon muharebelerinde fedakârlıkları geçmesinden dolayı, bu defa Batı Cephesi Kumandanlığı'nca takdirname ile taltifleri inha olunan ümera[2] ve subaylardan yirmi beş zatın o suretle taltifleri tasvip edilerek inha varakaları arz ve takdim kılınmış olmakla gerekli muamelenin yapılmasını ve neticesinin Müdafaai Milliye Vekâleti Celilesine bildirilmesini rica eylerim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,* 1340-1338, Ankara, Türkiya Büyük Millet Meclisi Matbaası, c.16, s.96'daki eski yazı zabıt Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur. Ayrıca bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi,* Devre 1, c.16, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s.116.
Mustafa Kemal Paşa'nın bu tezkeresi, Büyük Millet Meclisi'nin 23 Ocak 1922 günü öğleden sonra saat 2'de açılan ve riyasetini Birinci Reis Vekili Musa Kâzım Efendi'nin yaptığı 149. toplantı 1. celsesinde okunmuştur. (Y.N.)

1 İnha: Bir göreve tayin, bir maaşa terfi ve ödüllendirme gibi durumlarda yazılan yazı. (Y.N.)

2 Ümera: Üstsubay; binbaşı, yarbay, albay. (Y.N.)

# 1 NUMARALI BAŞKUMANDANLIK EMRİ*

(23 OCAK 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti Başkitabeti
Evrak ve Tahrirat Müdüriyeti
Adet
Gizlidir.

Başkumandanlık Emri
Numara 1

Batı Cephesi'nin iaşesi için Müdafaai Milliye'ce alınıp bir sureti Maliye Vekâleti ile Batı Cephesi Kumandanlığı'na verilen 29.12.37 [1921] tarih ve 3061 numaralı kararlar eskiden olduğu gibi esas olmak üzere aşağıdaki tedbirler derhal tatbik mevkiine konulacaktır.

1. Şereflikoçhisar, Aksaray, Niğde, Dinar, Burdur, Denizli, Bolu, İzmit, Sivrihisar ve Konya'da birer komisyon teşekkül edecektir.

2. Her komisyon, mahallin en büyük mülki amirinin ve Konya'daki bizzat Vali Paşa'nın riyaseti altında mahallin en büyük askeri amiri ile İdare ve Belediye Meclisi'nin müştereken seçecekleri bir üye ve mahallin en büyük maliye memurlarından meydana gelmiş olarak teşekkül edecek, Konya'daki Komisyon'a askeriye tarafından Ahzı Asker[1] Heyeti Reisi ve Koçhisar'daki Komisyon'a Müdafaai Milliye Merkez Satın Alma Komisyonu Reisi iştirak eyleyecektir. Komisyonlara lüzumu kadar kâtip mülkiye ve askeriye tarafından tayin olunacaktır.

3. Maliye Vekâleti 24.1.38'den [1922] itibaren aşağıdaki meblağı hiçbir gecikmeye uğratmaksızın ödeyecektir:

a) Haftada 150 000 lira Konya Komisyonu emrine. Bu paranın 130 000 lirası ile buğday ve arpa, 20 000 lirası ile etlik ve kuru sebze satın alınacaktır. Ayrıca 15 gün zarfında yine Konya Komisyonu emrine, daha fazla buğday ve arpa satın alınmasını teminen, bir defaya mahsus olarak 100 000 lira verecektir.

* TBMM Kütüphanesi, Mikro Film Arşivi, M.F. No: 10. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur. Ayrıca bkz. *Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 1 nci Kitap Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s.404-408.

1 Askerlik şubesi. (Y.N.)

b) Haftada Dinar, Burdur, Denizli komisyonları emrine onar bin lira ödeyecek, bu para ile yalnız arpa ve buğday satın alınacaktır.

c) Maliye haftada Kocaeli Grubu emrine 10 000 lira verecek, bu para ile Grup, etlik ve kuru sebze ile saman satın alacaktır. Bolu ve İzmit Satın Alma Komisyonlarının satın alacakları evvelce kararlaştırılan 500 000 kilo arpanın satın alınması ve Grubun noksan kalacak ekmeklik ve yemekliğinin satın alınması için Maliye ayrıca para tahsis edecektir.

d) Yine haftada, Maliye, Sivrihisar Mıntıkası Grubu'nda bulunan dağınık arpa ve buğdayın satın alınması ve askeri ambarlara depolanması için 8 000 lira, etlik ve saman satın alınması için 2 000 lira Sivrihisar'da Eskişehir Satın Alma Komisyonu emrine tahsis edecek ve ayrıca ihtiyat tedarikleri temin için Ankara Merkez Satın Alma Komisyonu emrine haftada 40 000 lira tahsis edecektir.

e) Koçhisar, Aksaray Niğde Komisyonları emrine Maliye, bir defada ellişer bin lira ödeyecek ve müteakiben bu komisyonlara ne kadar para vereceği, ilk verilen para ile yapılan alımlara ve nakliyata göre tespit olunacaktır. Bu tespit Müdafaai Milliye Vekâleti'nc ait olacak ve söz konusu vekâletten bildirim vuku buldukça, Maliye, bir sonraki ödemeyi sağlama alacaktır.

f) Maliye Vekâleti muntazaman haftada 60 000 lirayı Batı Cephesi emrine verecek ve Cephe bu para ile münasip göreceği ordular mıntıkası dahilinde saman ve etlik, ekmeklik ve yemeklik satın alacaktır.

g) İstasyonlarda teslim edilecek erzakın teslim alınması için Levazımatı Umumiye emrine para tedarikini teminen derhal 30 000 lira verilecektir.

h) Bütün satın almalar, komisyonlar tarafından nakden ödemeyle yapılacaktır.

4. Depolama ve nakliyat aşağıdadır:

a) Bolu ve İzmit Komisyonu ile Kocaeli Grubu'nun satın almaları söz konusu Grup Kumandanlığı'nın göstereceği mahallerde ve 3061 No.lu kararlara göre toplanacaktır.

b) Eskişehir Komisyonu'nun tedarikleri Grup Kumandanı'nın göstereceği mahallerde toplanacaktır.

c) Konya, Burdur, Dinar, Denizli komisyonlarının tedarikleri en yakın şimendifer hatları boyundaki askeri ambarlara derhal teslim edilecektir.

d) Koçhisar, Aksaray, Niğde komisyonlarının tedarikleri, esas Sarayönü, Konya Ereğli ve Ulukışla istasyonlarında askeri ambarlara teslim edilecektir. İcap ederse söz

konusu komisyonlar yakınlık itibariyle en yakın istasyonlara da teslimat yapabilir. Bu takdirde teslim edecekleri istasyonları derhal Batı Anadolu Menzil Müfettişliği'ne ihbar ederler.

5. Bu emirle teşekkül eden komisyonlar bilhassa nakliyatı temin etmekten kati surette mesuldürler. Tedarik ettikleri erzak mutlaka şimendifer hat boylarında, Kocaeli ve Sivrihisar Grupları için, Grup kumandanlarının göstereceği mevkilerde kısa bir zaman zarfında askeriye tarafına teslim edilmiş bulunmalıdır.

6. Koçhisar, Aksaray, Niğde komisyonları günde en az 15'er ton zahireyi Konya hattı boyunda teslime mecburdurlar. Her komisyonun hat boyunda teslim edeceği 15'er ton zahireden beşer tonunun mutlaka un olması lazımdır.

7. İstasyonlarda erzak, askeriye tarafından ödeme yapılmadan teslim alınacak ve köylü ödemesi derhal gelenlere iade olunacaktır.

8. Komisyonların satın alacakları zahirenin istasyonlara nakline, nakliye vasıtaları olan bütün ahali mecburi olarak iştirak ettirilecek ve iştirak sureti komisyonlar tarafından tespit olunacaktır. Nakliye vesaiti olmayan servet ve ticaret sahiplerinin dahi bu vazifeye iştirakini komisyonlar münasip surette temin edeceklerdir. Nakliye ücreti mahalli rayicine göre komisyonlar tarafından tespit edilecek ve nakledenlere komisyonlar tarafından peşinen 3. maddede verildiği açıklanan meblağdan ödeme yapılacaktır. Satın alınan zahirelerin vesaitsizlik yüzünden ötede beride uzun zaman kalmamasını temin için komisyonlar satın almaları nakliye vesaiti tedarikleri ile aynı şekilde yapacaklardır.

9. Maliye Vekâleti kuru sebze satın alınması için Adana Muhasebeciliği emrine otuz bin lira verecek ve Muhasebeci ile Adana Satın Alma Komisyonu'nun müştereken alacakları kuru sebze mümkün olan süratle Konya'ya nakledilecektir.

10. Satın alma ve nakliyatta katiyen adaletsizlik yapılmamasından ve ücretlerin muntazaman ödenmesinden komisyonlar mesuldür.

11. Koçhisar ve Aksaray komisyonları nakliye vesaiti ve satın alma hususunda Kırşehir bölgesinden yardım talep edebilirler. Bu talebi alan Kırşehir Mutasarrıflığı ve Kırşehir Hat Kumandanlığı bütün kuvvetleri ile yardıma mecburdurlar.

12. Komisyonların satın alma ve nakliyat işlerine, bölgeleri dahilindeki bütün mülki memurlar, ahzı asker şubeleri ve menzil teşkilatı yardımla mükelleftirler.

13. Yemlik arpa bulunmayan mevkilerde Satın Alma Komisyonları arpa yerine yulaf, burçak, mısır, fiğ,[1] çavdar ve bunlar da bulunmaz ise arpa kadar buğday satın alabilirler.

1 Baklagiller familyasından bir bitki türü. (Y.N.)

14. Satın alma ve depolamanın askeri harekât ile paralel olarak icrasını temin için Batı Cephesi Kumandanlığı, bölgesi dahilindeki komisyonlarla; Kocaeli Kumandanlığı, Bolu ve İzmit komisyonları ile Batı Menzil Müfettişliği bölgesi dahilindeki komisyonlarla haberleşme tesis etmeli ve Levazımatı Umumiye'ye 15. maddc icabınca rapor verecek olan bu komisyonlardan Dinar, Burdur, Denizli, Eskişehir komisyonları bu raporlarının birer suretini Batı Cephesi'ne; Bolu, İzmit komisyonları raporlarının birer suretini Kocaeli Kumandanlığı'na; Koçhisar, Aksaray, Niğdc, Konya komisyonları raporlarının birer suretini Batı Menzil Müfettişliği'ne vermelidirlcr.

15. Bu emirle teşekkül eden komisyonlar her gün aşağıdaki tarzda üç maddeli raporu Levazımatı Umumiye'ye vereceklerdir.

1) 24 saat zarfında satın alma,

2) İstasyon ve iskelelere yapılan sevkıyat,

3) Ertesi güne devreden kendi ambar mevcudu.

16. Maliye Vekâleti'nin komisyonlar emrine ödeyeceği paraların nakil kolaylığını ve dağıtımını temin için Maliye Vekâleti, Osmanlı Bankası merkezlerinc vc İktisat Vekâleti Ziraat Bankalarına kati talimat verecek ve halkta paranın ödenmcycceği zehabını hasıl etmemck için komisyonlar merkezlerindeki Osmanlı ve Ziraat Bankaları ile temas tesis ederek ödeme muamelelerini ve paraların muhtelif merkczlerc naklini sürat ve katiyetle temin eyleyecektir.

17. Bu talimatın tatbikinde gevşeklik gösteren, nakliyatta ağır davranan mülki vc askeri memurlar ile, kendisinde satın alınacak zahire ve istihdam olunabilecek nakliye vesaiti bulunduğu halde bunları saklayanlar derhal İstiklâl Mahkemesi'ne verilcccklcrdir.

18. Bu emrin alındığı tarih ve saat telgrafla Levazımatı Umumiye'ye bildirilcccktir.

19. 23.1.338 [1922] ve 1 No.lu olan bu emir Maliye, İktisat, Müdafaai Milliye, Erkânıharbiyci Umumiyc, Dahiliyc ve Nafıa vekâletleriyle Batı Cephesi vc Kocaeli Grubu kumandanlıklarına, Batı Anadolu Menzil Müfettişliği'ne, Bolu Menzil Mıntıka Müfettişliği'ne, Konya Vilâyeti'ne, Eskişehir Mutasarrıflığı'na, Aksaray, Niğde, Burdur, Dcnizli, Dinar, İzmit, Bolu mutasarrıflıklarına, 4. ve 5. kolordular ahzı askcr riyasct kalemlerine, Koçhisar Kaymakamlığı'na, Denizli, Burdur, Dinar, Aksaray, Niğde, Eskişehir, İzmit, Bolu ahzı asker riyaset kalemlerine, Ankara ve Konya İstiklâl Mahkemelerine zata mahsus ve gizli olarak yazılmıştır.

23.1.38 [1922]

Kâzım

Türkiya Büyük Millet Meclisi Rcisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

## 2 NUMARALI BAŞKUMANDANLIK EMRİ*

(23 OCAK 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Başkitabeti
Evrak ve Tahrirat Müdüriyeti
Adet
Gizlidir.

Ankara
23.1.338 [1922]

Başkumandanlık Emri
Numara 2

Haczedilmiş olsun ya da olmasın bu emirde isimleri geçen livalar dahilindeki aşar bakayası ait olduğu memurlar ve Tekalifi Milliye bakayası mahalli Tekalifi Milliye komisyonları tarafından mümkün mertebe süratle tahsil edilip en yakın hat boyu askeri ambarlarına teslim edilecek ve günlük teslimat miktarları günlük raporlarla Levazımatı Umumiye'ye bildirilecektir.

Tebliğ tarzı:
23.1.38 [1922] tarihli ve iki numaralı olan bu emirle Denizli, Burdur, Isparta, Dinar, Antalya, Muğla, Silifke, Niğde, Aksaray, Kırşehir, Kangırı, Bolu, İzmit, Eskişehir mutasarrıflıklarına; Kastamonu, Ankara, Konya vilayetlerine yazılmış, birer sureti Maliye, Dahiliye, Müdafaai Milliye vekâletlerine verilmiştir. Batı Cephesi Kumandanlığı'na, Batı Anadolu ve Bolu Mıntıka müfettişliklerine verilmiştir.

Kâzım

Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan Gazi
Mustafa Kemal

* TBMM Kütüphanesi, Mikro Film Arşivi, M.F. No: 10. Eski yazı belge Ahmet Cevdet Geçkili, Servet Bayoğlu ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur. Ayrıca bkz. *Türk İstiklâl Harbi VII nci Cilt İdari Faaliyetler*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975, s.439-440.

## DOĞU CEPHESİ KUMANDANLIĞI'NA*

(24 OCAK 1922)

Ankara
24.1.1338 [1922]

Doğu Cephesi Kumandanlığı'na

Ardahan Mebusu Hilmi Bey[1] geldi. Kendisiyle Rauf, Fethi, Yunus Nadi Beyler huzurunda ve devletlilerinin yazıları dairesinde görüştüm. Geçen hareket tarzının bir hata ve kusur olduğunu itiraf ve kabul eyledi. Bilmukabele icra edilen ihtarları şimdilik kâfi saymak uygun olacaktır.

Erzurum Mebusu Necati Bey izinli olarak seçim dairesine gelmiştir.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

* Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbinde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, Menteş Matbaası, İstanbul, 1967, s.252-253.

1 İzmir Suikastı davasında İstiklâl Mahkemesi'nce idama mahkûm edilmiş ve 26 Ağustos 1926'da asılmıştır. Yukarıdaki görüşmenin konusu hakkında bilgi için bkz. elinizdeki ciltte, s.78. (Y.N.)

## BOURBON KRALİYET AİLESİNDEN DON LOUIS DE BOURBON'A*

## (24 OCAK 1922)

24 Kânunusani 38 [23 Ocak 1922]

Prens Hazretleri,

21 Teşrinisani [21 Kasım] tarihli mektubunuzu almakla şeref duydum. Milletim hakkında gösterdiğiniz hakkaniyetperverane hissiyata karşı ne kadar müteşekkir isem, benim hakkımda gösterdiğiniz dostça temennilere karşı da o kadar mütehassis olduğumu beyana müsaraat ederim.[1]

İstanbul'a geldiğiniz vakit bağımsızlıklarını bütün medeniyet âleminin hücumuna karşı muhafaza için çarpışan Türkleri bu asil mücadeleleri içinde görmek hususunda hasıl ettiğiniz arzuyu Büyük Millet Meclisi Hükümeti öğrense idi, bütün hakikat dostlarına karşı yurdunun her vakit açık olan kapısının sizin için de açık olduğunu söylemekte tereddüt etmez, bu suretle hükümet ricali sizi şahsen de tanımakla iftihar etmek fırsatını yakalamaya koşar idi.

Amerika hakiki Türkiye'yi ve hakiki Türkleri tanıyacağı günün pek uzak olmadığına inanıyoruz. Monroe mezhebinin Türkiye'ye tatbiki lüzumundan bahsediyorsunuz: Osmanlı Devleti'nin İtilaf devletleri ile yaptığı Mütareke'nin Türkiye'yi imha kastını aşikâr olarak gösterecek bir surette ihlaline söz konusu devletlerin giriştiği günden beridir ki, bütün Türkleri harekete getiren "Türkiye Türkiyelilerindir" düsturu olduğunu bu münasebetle beyan etmeyi lüzumlu sayarım.

Matbuat, darülfünunlar, kulüpler vasıtasıyla Türkiye için çalışacağınızı vaat ediyorsunuz. Bu vaadinize karşı çok teşekkür ederiz. Batı'nın baş döndürücü siyasi maksatlar ile dolu muhitinden halis hak ve adalet namına yükselen asil sesler maalesef ne kadar nadirdir! Bu nadirliğin Türkiye açısından o seslere bahşettiğimiz kıymet sizin gibi yüksek ve seçkin zevatın müdafaalarında ne kadar yoğunluk kazandıracağını beyana hacet görmem.

Anadolu için yapacağınız bir şey varsa söylemekliğimiz hususundaki arzunuza karşı temennimiz, yayılmasında pek ziyade menfaatımız olacağından şüphe olmayan ve vatanını ve bağımsızlığını müdafaa ile uğraşan Türk milleti için pek ziyade kıymetli olan makaleler ve konferanslarınızın sürdüğünü görmekten ibarettir.

* D.B.A.'dan (Dışişleri Bakanlığı Arşivi) aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk İle Yazışmalar I (1920-1923)*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981, s.172-173.

1 Müsaraat etmek, acele etmek, girişmek anlamlarına geliyor. Yukarda hem anlamı kuvvetlendirmek için, hem de nezaket gereği kullanılmış. (Y.N.)

Mektubunuzdan dolayı tekrar teşekkür ederek sevgi hislerimin kabulünü rica ederim, Prens Hazretleri.[1]

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Gazi Mustafa Kemal

1 Mektubun altına "Sâbit Bey vasıtasıyla gönderilmiştir. 26 Kânunusani 38 [26 Ocak 1922]" notu düşülmüş. (Bilâl N. Şimşir'in notu.)

## MECLİS İDARE HEYETİ'NE*

(24 OCAK 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti Başkitabeti
Evrak ve Tahrirat Müdüriyeti
Adet 3044
Gizli

Ankara
24.1.338 [1922]

Meclis İdare Heyeti'ne

Ordunun iaşesini temin için memleket dahilinde satın almalarda bulunmak üzere satın alma komisyonları teşkil edilmiştir. İşbu komisyonların mesai ve faaliyetlerini kolaylaştırmak ve muamelelerini teftiş etmek üzere Türkiya Büyük Millet Meclisi üyelerinden aşağıda isimleri yazılı zevat, hizalarında gösterilen bölgelere memur edilmişlerdir. Müfettişler, memur bulundukları bölgelerde satın almaların ve bilhassa nakliyatın genel olarak cereyan tarzına nezaret, ahaliyi komisyonlara iaşe malzemesi satmaya teşvik edecekler ve ahali tarafından erzak saklanmasına veya vurgunculuk yapılmasına mani olacaklardır.

Satın alma müfettişleri için haberleşme mercii Başkumandanlık Riyaseti'nde Meclis'te teşekkül eden "Harp Encümeni"dir. Müfettişler, 4000 kuruş maaş sahiplerinin aldığı usul dahilinde harcırah ve yevmiye alacakları gibi, bu hizmetleri devam ettiği müddetçe Meclis'te mevcut değerli üyeler gibi aylık tahsisatlarını da tamamen alacaklardır. Orduya bir hizmet mahiyetinde bulunan bu vazifeyi derhal üstlenmelerini özel olarak rica ederim.

Komisyonların teşkili hakkında verilen gizli emrin[1] bir sureti iliştirilmiştir.

Memur edilen zevata ve malumat için Batı Cephesi'ne, Müdafaai Milliye ve Erkânıharbiyei Umumiye ve Maliye vekâletlerine ve Meclis İdare Heyeti'ne tebliğ olunmuştur.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
M. Kemal

* TBMM Kütüphanesi, Mikro Film Arşivi, M.F. No: 10. Belgenin "Konya Mebusu Mehmet Vehbi Efendi Hazretleri'ne" başlıklı örneği için bkz. Ahmet Atalay, *Millî Mücadele'de Konya Kuvâ-yı Milliyecileri (İlk Meclise Girenler)*, c.1, Konya, 1997, s.30. Eski yazı belgeler Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Sözü edilen emir için bkz. elinizdeki ciltte, s.235-238. (Y.N.)

Memur Edilen Zevat

| Bölge: | İsim: |
|---|---|
| Koçhisar-Kırşehir Bölgesi: | Kırşehir Mebusu Müfit Efendi |
| Niğde Bölgesi: | Niğde Mebusu Ata Bey |
| Aksaray Bölgesi: | Niğde Mebusu Hakkı Paşa |
| Konya Bölgesi: | Konya Mebusu Mehmet Vehbi Efendi |
| Dinar-Denizli-Burdur Bölgesi | Aydın Mebusu Tahsin Bey ve Aydın Mebusu Hoca Esat Efendi (Müştereken) |
| Sivrihisar Bölgesi | Eskişehir Mebusu Mehmet Bey |

## HARİCİYE VEKÂLETİ'NE*

(25 OCAK 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 6/58
Tezkere

Ankara
25.1.38 [1922]

Hariciye Vekâleti Celilesine

3 Kânunusani 38 [3 Ocak 1922] tarihli *Times* gazetesinde Sana hükümeti nezdine gönderilmiş Büyük Britanya memuru Seyyit Ulvi bin Hasan'ın geçen ay zarfında Aden'e döndüğü ve kendisinin İmam Yahya tarafından iyi kabul edilerek kral tarafından hediye olmak üzere gönderilen otomobilden İmam'ın pek memnun kaldığını haber verdiği ve bir Zeydiye[1] imamının iyi cins arap atından başka bir şeye binmesi aile ananelerine aykırı olduğu halde, hayatı boyunca hiç otomobile binmeyen Seyyit Yahya'nın otomobil ile uzun bir mesafe seyahat ettiği ve hatta payitahtına bununla dahil olduğu ve ecdadından miras kalmış arazi için son derece kıskanç olmakla beraber, dünyada neler cereyan ettiğine vâkıf ve muktedir bir hükümet adamı olan İmam Yahya'nın İngilizlerle dostane münasebetler tesisine pek ziyade arzulu olduğunu beyan ettiği ve Britanya memuru ile beraber Hicaz Kralı tarafından gönderilmiş bir memurun da Sana'ya ulaştığı ve muhtelif meselelerin iyi suretle halli için Hicaz memuru ile İmam arasında müzakereler devam eylediği, içinde yer aldığı Erkânıharbiyei Umumiye Vekâleti Celilesinden gelen 22.1.38 [1922] tarihli tezkerede bildirilmiştir, Efendim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 14453'te bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Zeydiye: Şii mezhebinin bir kolu. (Y.N.)

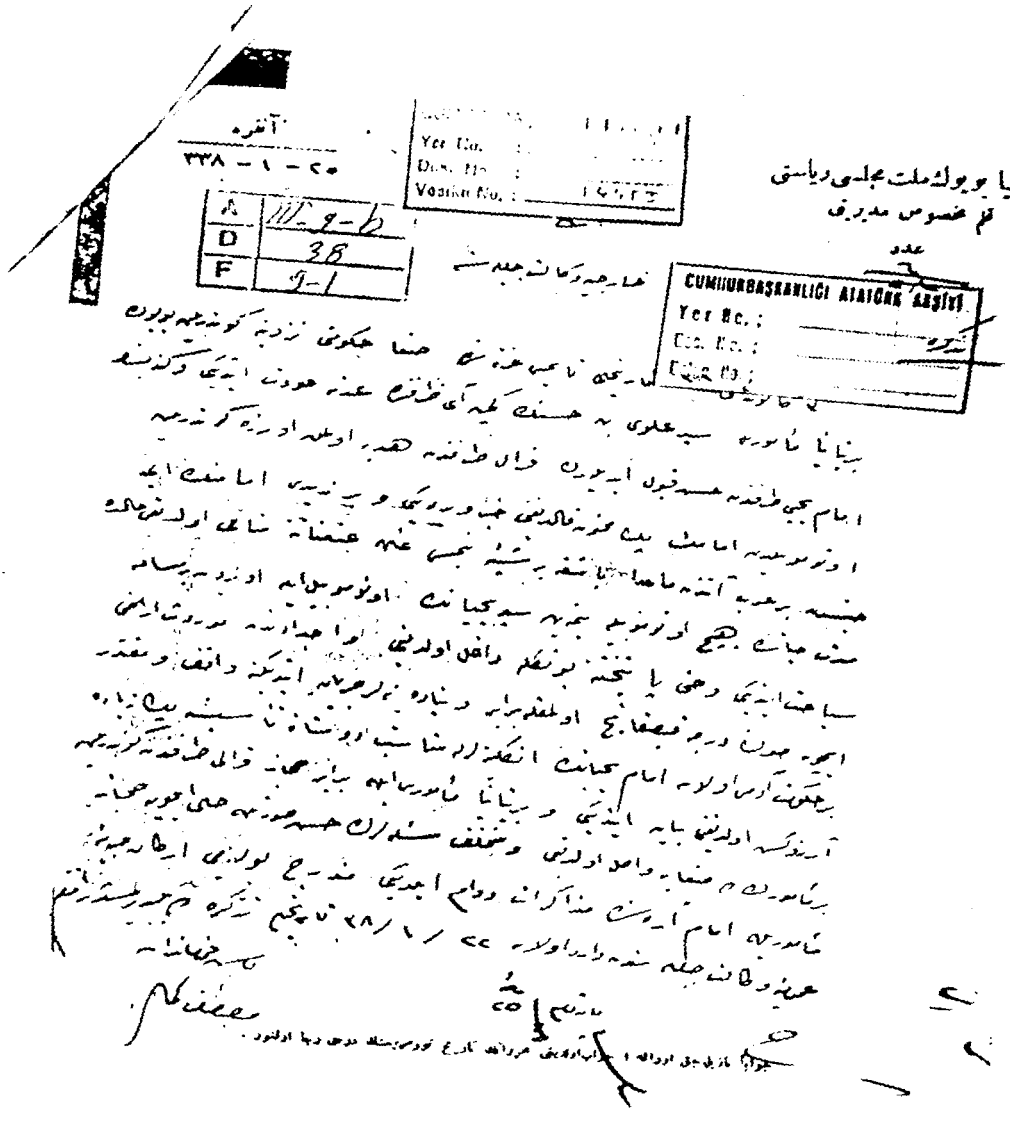

"Hariciye Vekâleti Celilesine" başlıklı ve 25 Ocak 1922 tarihli belge.

# ORDUDA GERİ HİZMETLERE NEZARET ETMEK ÜZERE MEMUR EDİLEN ZEVAT HAKKINDA TEZKERE*

(26 OCAK 1922)

Genel Kurul'a

Ordu geri hizmetlerinin bazı işlerine nezaret ve yardım etmek üzere isimleri aşağıda yazılı zevat Harp Encümeni kararıyla memur edilmişlerdir. Malumat arz eylerim efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

Müfid Efendi (Kırşehir), Ata Bey (Niğde), Hakkı Paşa (Niğde), Mehmed Vehbi Efendi (Konya), Tahsin Bey (Aydın), Esad Efendi (Aydın), Mehmed Bey (Eskişehir).

* *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 1340-1338, Ankara, Türkiya Büyük Millet Meclisi Matbaası, c.16, s.118'deki eski yazı zabıt Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur. Ayrıca bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, c.16, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s.142.
Mustafa Kemal Paşa'nın bu tezkeresi, Büyük Millet Meclisi'nin 26 Ocak 1922 günü öğleden sonra saat 2.15'te açılan ve riyasetini Birinci Reis Vekili Musa Kâzım Efendi'nin yaptığı 150. toplantı 1. celsesinde okunmuştur. (Y.N.)

## İDARE HEYETİ'NE*

(26 OCAK 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Başkitabeti
Evrak ve Tahrirat Müdüriyeti
Adet: 3055

Ankara
26.1.338 [1922]

Muhterem İdare Heyeti'nc

Canik Mebusu Süleyman Beyefendi dahili ahvalin icapları olarak Başkumandanlık'ça vazifeli olarak Samsun'a memur edilmiştir. Meclis'te bulunan emsali arkadaşlar gibi memuriyeti esnasına ait maaş ve tahsisatıyla harcırahının verilmesini rica ederim, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
M. Kemal

* TBMM Kütüphanesi Mikro Film Arşivi, M.F. No: 10'da bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ahmet Cevdet Geçkili, Servet Bayoğlu ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

## DAHİLİYE VEKİLİ FETHİ BEY'İN YAZISINA DÜŞÜLEN NOT*

(30 OCAK 1922)

*Türkiya Büyük Millet Meclis Riyaseti*
*Kalemi Mahsus Müdüriyeti*
*Adet 1/57*

*Keskin*
*29.1.338 [1922]*

*Başkumandanlığa,*

*Pontus eşkıyasının takibi için silah altına acilen celpleri kararlaştırılarak Müdafaai Milliye Vekâleti'nden davet emri Merkez Ordusu Kumandanlığı'na verilen ve doksan doğumlu efrattan doksan doğumlu erbabının henüz celp emirleri verilmediği, vuku bulan soruya Tokad Mutasarrıflığı'ndan şimdi alınan cevaptan anlaşılmıştır.*

*Bahsolunan eşkıyanın cezalandırılmaları için gerekli görülen aciliyete rağmen davet emrinin verilmesinde gösterildiği anlaşılan ihmal ve gecikmeler takibatın bir an evvel icra ve neticelendirilmesine mani teşkil edeceği tabiidir.*

*Hükümetin böyle mühim bir meselede aldığı kararları ve tertibatı zora sokmak cüretini gösteren Merkez Ordusu Kumandanlığı makamının mesul tutulmaması, âcizane kanaatimce doğru değildir. Bu yüzden doğacak mesuliyetin sebeplerinin ehemmiyetle ve efradın fevkalade sürat ile celpleri vasıtalarının tamamlanmasını özel olarak arz ve istirham eylerim.*

*Dahiliye Vekili*
*Fethi*

Tahrirata: 30.1.38 [1922]

1. Müdafaai Milliye'ye tezkere yazalım, hızlandırsın.

2. Merkez Ordusu'na şifre. Hakikaten tebligat yapmadı mı? Hızlandırsın.

3. Fethi Bey'e şifre cevap.

M. Kemal

* Aslı Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 9685'te bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

# RUS SEFİRİ ARALOF'UN NUTKUNA CEVABİ NUTUK*

## (30 OCAK 1922)

Ankara, 30.1.1922

Sefir Hazretleri,

Rusya Sosyalist Federatif Şûralar Cumhuriyeti'nin yüksek sefirini bugün burada kabul etmekle iftihar ederim. Rusya hükümetinin, Türkiye ve Rusya arasında zaten mevcut dostane ve kardeşçe münasebetlerin takviyesi arzusu, Büyük Millet Meclisi ve hükümetinin emeline tamamen uygun olduğu için, bu hususla alakalı vazifelerinizde muvaffaki-

* D.B.A. (Dışişleri Bakanlığı Arşivi) - Müt. K.6/3'ten aktaran: *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, c.IV, Hazırlayan: Bilâl N. Şimşir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s.96-99. Konuşmanın bir bölümü için bkz. Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı Arşivi, F. 0132, Op. 5, P. 109, D. 107, L. 111'den aktaran: *Mejdunarodnaya Jizn*, 1963, sayı 11, s.155.
*Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*'nda, konuşmanın Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki Fransızca çevirisi de yayımlanmıştır. Türkçe ve Fransızca metinler Dani Bahar tarafından karşılaştırılmıştır. (Y.N.)

S.İ. Aralov, Mustafa Kemal Paşa ile 30 Ocak 1922 tarihli görüşmesi hakkında şunları aktarmaktadır:

"Gazi Mustafa Kemal ile ilk karşılaşmamız 30 Ocak 1922 tarihinde oldu ve çok dostça geçti. Yeni Türkiye'nin lideri beni çok sade bir biçimde kabul etti. Sovyet hükümetinin bir elçisi olarak iki tarafın halkları arasında Sovyet işçi-köylü hükümetiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti arasında, anlaşmalar yolu ile, dostluk ilişkilerini geliştirmek ve güçlendirmek konusunda bana yüklediği ödevle ilgili sözlerimi, nihayet yeni, genç Türkiye'nin gelişmesi ve emperyalistlere karşı kesin zaferler kazanması dileğimi büyük bir dikkat ve ciddilikle dinledi.
Daha sonra ben, Sovyet hükümetinin ve Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Lenin'in, gerek Türkiye Büyük Millet Meclisi ve gerek Mustafa Kemal Paşa'ya olan başarı dileklerini ilettim.
Mustafa Kemal Paşa, bu iyi dileklerimden ötürü teşekkür ettikten sonra, iki ülke arasındaki, iki devletin ve iki milletin böylesine muhtaç olduğu, büyük dostluğu güçlendirmek konusunda bana verilen ödevi yerine getirmem için, gerek Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin, gerek kendisinin, ellerinden gelen yardım ve kolaylığı esirgemeyeceğini söyledi.
Mustafa Kemal Paşa:
- Ortaklaşa amacımız, emperyalizmle savaşmak, Doğu halklarını sömürgecilerin boyunduruğundan kurtarmaktır, dedi. Müşterek çabalarımızla başarıya ulaşacağımıza inanıyorum. Rusya'nın ve büyük lider Lenin'in Türkiye'ye yaptığı yardımlar için teşekkür ederim.
Bu karşılıklı sözlerden sonra Mustafa Kemal beni masaya davet etti. Kahve, çay getirdiler. Aramızda, bir buçuk saat süren teklifsizce, resmi olmayan bir konuşma başladı.
Gazi Mustafa Kemal Paşa, hâlâ Frunze'nin ziyaretinin ve onunla yaptığı konuşmaların etkisinde idi.
- Frunze çok sevimli bir insan, dedi. Büyük bir komutan olarak ondan çok söz edildiğini işitmiştim. Ama genel bilgisiyle, kültürüyle karşısındakini büyülediğini bilmiyordum. Frunze ile konuşmaktan büyük bir zevk duydum. Herhalde biliyorsunuzdur, biz Frunze ile, bize yapılacak askeri yardım konusunda anlaşmaya vardık. Şimdi iş bunun gerçekleşmesinde. Bu anlaşmamızın kısa bir zamanda yerine getirileceğini umuyorum.
Sonra Mustafa Kemal, cephedeki duruma geçti. Bizim askeri işlerimiz üzerine bana sorular sordu. Mustafa Kemal'in, Kızılordu'nun kuruluşu ve teşkilatı, iç savaş sırasındaki savaş durumu, hatta bazı özel savaşlar üzerine esaslı bilgisi olduğu anlaşılıyordu. Özellikle Perekop destanını ve bu destanda Frunze'nin oynadığı rolü çok iyi biliyordu.
Böylesine ayrıntılı bir bilgiyi nasıl elde ettiğini sordum.
- Biz subaylar, hatta değil yalnız subaylar, bütün ilerici aydınlarımız, büyük Ekim İnkılâbı'nın ilk günlerinden beri Bolşeviklerin izledikleri politikaya büyük bir ilgi gösterdik. Biz Lenin'in, Rusya'nın ezil-

yetiniz şüphesizdir. Bu mühim[1] vazifenin zatıâlileri gibi müşterek gayemizde fikri sağlamlığı ve aynı uğurda askeri muvaffakiyetleriyle meşhur bir devlet adamına verilmiş olması, söz konusu vazifenin emin bir surette yapılacağına bir teminattır.

Türkiye Halk Hükümetiyle Rusya Şûralar Cumhuriyeti arasında dostluk ve kardeşlik bağlarının sağlam bir surette tesisine muvaffak olan muhterem selefinizin eserini takip[2] ile beraber memleketlerimiz arasında iktisadi ve ticari münasebetlerin gelişmesine çalışılacağını beyan buyurmanız, bilhassa memnuniyet vericidir. Ve bu hususta Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından her türlü yardım gösterileceğine emin olabilirsiniz.

Mevcut milletlerarası vaziyette, kardeş milletlerimizin iktisadi ve kültürel barışçı yeniliklerini müştereken müdafaaya muvaffak olabilmeleri, ancak aralarındaki dostluğun gayet samimi ve sağlam bir surette devam ettirilmesiyle mümkün olacağına katiyen kani bulunduğumdan, bu hususta zatıâlileriyle tamamen hemfikirim.

Milletlerimizin dostluk bağlarını daha ziyade takviye edebilmek için müşterek gayemiz bakımından lazım görülen her türlü destekleri ve yardımları iki tarafın tam bir karşılıklı itimat ile beklediklerini göstermesi ve bu suretle kültürel sahada dahi birbirlerini daha iyi tanımaya çalışması elzemdir.

Türkiye ahalisine ve Büyük Millet Meclisi hükümetine, amele ve köylü Rusya'nın selamını büyük bir iftihar ile tebliğ eyleyeceğim. Bu münasebetle âcizane hakkımda gösterdiğiniz teveccühkârane hissiyata hassaten teşekkür eylerim.

Kendi memleketinde ahalisini gaddarane pençesinde[3] bulunduran ve komşu ülkeleri daima istila tehdidi altında tutan Çarlığı devirdikten sonra kapitalizm ve emperyalizmin dünya çapındaki zulmünü kaldırarak insanlığa yeni bir saadet hayatı kazandırmaya çalışan Rusya köylü ve amelesiyle söz konusu kapitalizm ve emperyalizm altında kalıp ezilmemek için en ağır şartlara rağmen hayat ve mevcudiyetini müdafaaya çalışan Türkiye halkı ve onun hükümeti arasındaki dostane ve kardeşçe münasebetlerin gelişmesi emrinde azami yardıma hazır olduğumu beyan ile iftihar ederim.

miş halklarının kurtuluşunu sağlayacak bir politika güttüğünü biliyorduk. Zaten onun büyük gücü buradadır. Umutlarımız doğru çıktı. Beyaz orduların iç savaşta yenileceğine inanıyorduk. Buna neden inanıyorduk? Çünkü Bolşeviklerin derebey topraklarını köylülere verdiğini, bütün emekçi halkın Bolşeviklerden yana olduğunu, Lenin'in barış için savaştığını biliyorduk. Bolşeviklerin kusursuz önderliği ve disiplini altındaki yüz elli milyonluk bir halk yığınının, hiçbir istilâcı ordunun yenemeyeceği bir güç olduğunu da biliyorduk.

Bu devirde Mustafa Kemal Paşa, bütün enerjisini, orduya, onun donatımına, teşkilâtlandırılmasına, Yunanlıları yenmeye, millî harekete karşı şurada burada patlak veren isyanları bastırmaya yöneltmiş bulunuyordu. Bunun için bizim ilk görüşmemiz; bunu izleyen bundan sonraki görüşmelerimiz gibi, askerî işlerin ve askerî taahhütlerin konuşulmasıyla geçti.

Günlük işler, konsolosluk işleri gibi meseleleri, Dışişleri Bakanı'yla konuşmamı rica etti ve:

- Tabii, benim yardımım gerekirse, her zaman sizinle görüşmekten büyük bir memnunluk duyacağım. diye ekledi."

Bkz. S.İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, Çeviren: Hasan Âli Ediz, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1967, s.74-76. (Y.N.)

1 "Mühim" sözcüğü tam okunamadığı için Bilâl N. Şimşir tarafından parantez içine alınmış. Metnin Fransızca çevirisiyle karşılaştırıldığında doğru olduğu anlaşılıyor. (Y.N.)

2 "Takip" sözcüğü tam okunamadığı için Bilâl N. Şimşir tarafından parantez içine alınmış. Metnin Fransızca çevirisiyle karşılaştırıldığında doğru olduğu anlaşılıyor. (Y.N.)

3 "Pençe" sözcüğü tam okunamadığı için Bilâl N. Şimşir tarafından parantez içine alınmış. Metnin Fransızca çevirisiyle karşılaştırıldığında doğru olduğu anlaşılıyor. (Y.N.)

Kapitalizm ve emperyalizmin uşakları[1] olan ve eski siyasi ahlak bakımından bile vatan haini sayılması icap eden Yudeniç, Denikin, Kolçak ve Vrangel kuvvetlerini hezimete uğrattıktan sonra topraklarını düşman ordusundan kurtaran kahraman Kızılordu'nun çok kıymetli selamını, kendi memleketini aynı belalardan korumaya uğraşan Milli Türk Ordusuna derhal tebliğ edeceğim. Milli Ordumuz bu iltifattan çok mütehassis olacaktır. Milli Ordunun Başkumandanı sıfatıyla Rus köylü ve amele Kızılordusu'nun namlı kumandanlarından birini memleketimizde sefir görmekten ötürü fevkalade haz duyduğum ve müteşekkir olduğum halde o namlı kumandanı büyük bir samimiyet ve hürmetle selamlar ve memleketlerimiz hakkındaki halisane temennilerinden dolayı da kendisine bilhassa teşekkür ederim.

1 "Uşakları" sözcüğü tam okunamadığı için Bilâl N. Şimşir tarafından parantez içine alınmış. Metnin Fransızca çevirisiyle karşılaştırıldığında doğru olduğu anlaşılıyor. (Y.N.)

## DAHİLİYE VEKİLİ FETHİ BEYEFENDİ'YE*

(31 OCAK 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet 2/45
Şifre

Ankara
31.1.338 [1922]

Keskin Yoluyla Takiben
Dahiliye Vekili Fethi Beyefendi'ye,

C. 29 Kânunusani 38 [29 Ocak 1922] şifreye:
Pontus eşkıyasının takibi için celpleri kararlaştırılan efradın süratle celpleri Müdafaai Milliye Vekâleti'ne ve Merkez Ordusu Kumandanlığı'na yazılmıştır, Efendim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 9686'da bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

## MÜDAFAAİ MİLLİYE VEKÂLETİ'NE*

(31 OCAK 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet 2/46
Tezkere

Ankara
31.1.338 [1922]

Müdafaai Milliye Vekâleti Celilesine

Pontus eşkıyasının takibi için silah altına acilen celpleri kararlaştırılarak yüksek vekâletlerince davet emri Merkez Ordusu Kumandanlığı'na verilen doksan doğumlu efradın henüz celp emirleri tebliğ edilmediği ve söz konusu eşkıyanın cezalandırılmaları gerekli görülen aciliyete rağmen davet emrinin verilmesinde gösterildiği anlaşılan ihmal ve gecikmeler, takibatın bir an evvel icrasına ve neticelendirilmesine mani teşkil edeceği ve bunun mesuliyeti Merkez Ordusu Kumandanlığı'na ait olacağı devir ve teftişinde bulunan Dahiliye Vekili Fethi Beyefendi'den alınan şifreli telgrafnamede bildirildiğinden, gereğinin bir an evvel icra buyurulmasını ve neticesinin bildirilmesini rica ederim, Efendim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 9687'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

MERKEZ ORDUSU KUMANDANLIĞI'NA*

(31 OCAK 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet 2/46
Şifre

Ankara
31.1.338 [1922]

Merkez Ordusu Kumandanlığı'na

Pontus eşkıyasının takip ve cezalandırılmaları için silah altına acilen celpleri kararlaştırılarak Müdafaai Milliye Vekâleti'nce davet emri yüksek makamlarına verilen doksan doğumlu efradın henüz celp emirleri tebliğ edilmediği devir ve teftişte bulunan Dahiliye Vekili Fethi Beyefendi'den gelen şifreli telgrafnamede bildirildiğinden, şimdiye kadar bu konuda tebligat yapılmamış ise sebebinin bildirilmesini ve derhal tebligat yapilmasını rica ederim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 9688'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

## DOĞU CEPHESİ KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR PAŞA'YA*

## (1 ŞUBAT 1922)

Ankara
1.2.1338 [1922]

Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

Erkânıharbiyei Umumiye Vekâleti Celilesi vasıtasıyla gönderilen fotoğrafınızı memnuniyetle aldım. Teşekkür ederim. Bendeniz de bir fotoğrafımı posta ile takdim ettim, lütfen kabul buyurmanızı rica ederim.[1]

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s.1078.

1 Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğrafının yanında şu sözcüklerin yazılı olduğunu kaydetmiş: "Ankara: Kardeşim Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne 1 Şubat 1338 [1922] Mustafa Kemal." Bkz. *aynı yerde.* (Y.N.)

## ÖZDEMİR BEY'E*

## (1 ŞUBAT 1922)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti
Şube 2
Adet 717
Mühim ve zata mahsustur.

Ankara
1.2.338 [1922]

Özdemir Bey'e

1. Faysal'ın Irak'ta hükümet iddia etmekte olmasına ve Misakı Millimize dahil bulunan Musul vilayetinin bir kısmına bilfiil el koyarak havalide bazı tahriklere ve teşviklere kalkışarak tecavüzü dairesini milli sınırımız dahiline kadar uzatmaya teşebbüs eylemesine karşılık, adı geçenin bu fesatça faaliyetlerini gidermek ve Elcezire'de Misakı Milli sınırımızın ihtiva eylediği işgal altındaki kısımları gasp edenlerin elinden almak maksadıyla Özdemir Bey'in ekli pusulada gösterilen kadronun başında olmak üzere Elcezire mıntıkasında faaliyete geçmesi tensip edilmiş ve kendisine icap eden talimat verilmiştir.

2. Irak'ın idari ve siyasi himayesini benimseyen İngilizlerin söz konusu havalide özel menfaatları bulunması hasebiyle siyasi vaziyet icabı milli hükümetimizin İngilizlerle herhangi bir konferans münasebetiyle temas ve müzakereye girişmesi muhtemel olduğundan. Özdemir Bey'in yapılmasını üstlendiği beyan olunan vazifeyi özel bir mahiyette ve şahsi bir teşebbüs şeklinde idare etmesi ve harice karşı böyle bir manzara göstermesi şimdilik daha uygun görülmüştür.

3. Milis kaymakam rütbesine sahip bulunan Özdemir Bey'in kendisi ve maiyetini teşkil eden kadro mürettebatı Elcezire Cephesi'nce gizli bir surette ordu icmaline[1] ithal ve o surette iaşeleri, rütbeleri tahsisatı muntazaman temin olunacak ve ödenecektir.

* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İstiklâl Harbi Koleksiyonu, K-1676, D-408-245, f-1-2 ve K-122/186, D-1607, F-8-9'dan aktaran: Cemalettin Taşkıran, "Atatürk ve Misak-ı Millî'ye Ait Bir Belge", *Yeni Türkiye*, Eylül-Aralık 1998, sayı 23-24, s.251-252.

1 Kaynakta bu şekildedir. (Y.N.)

4. Elcezire Cephesi, Özdemir Bey'e rütbesi maaşından başka üstlendiği vazifenin ehemmiyeti ve kapsamı derecesiyle orantılı bir miktar da örtülü ödenekten icabı kadar aylık tahsisat verecektir.

İşbu tahsisatın miktarı Cephe Kumandanlığı'nın takdirine bırakılmıştır.

5. Bu emir Müdafaai Milliye Vekâleti'ne, Elcezire Cephesi Kumandanlığı'na tebliğ olunmuş ve bir sureti Özdemir Bey'e verilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

Kadro cetveli ilişiktir.

Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'nin 1.2.338 [1922] tarih ve 2. Şube, 717 sayılı yazısına bağlı teşkilat listesi:

| Rütbesi | Adet |
|---|---|
| Fahri Kaymakam | 1 |
| Binbaşı | 1 |
| Yüzbaşı | 6 |
| Mülazımı Evvel | 6 |
| Mülazımı Sani | 9 |
| Zabit Vekili | 6 |
| Hesap Memuru | 1 |

## MEHMET EMİN YURDAKUL'A*

## (1 ŞUBAT 1922)

Ankara
1.2.38 [1922]

Muhterem Beyefendi:

Hassas ve müşfik bir ruhun samimi ilhamını ifade eden mektubunuzu aldım. Hakkımdaki teveccüh ve takdirlere teşekkür ederim. Biz mesaimizde hakkımızın ulviyetine, halkımızın azim ve imanına dayanıyoruz; bahsettiğiniz muvaffakiyetlerin kaynağı bu iki kuvvettir.

"Siperler" makalenizi büyük bir zevk ve neşe ile okudum, muhitinizdeki vatanperverane yol göstermelerinizden muntazaman haberdar oluyorum. Emeğiniz meşkûr[1] olsun, Efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
M. Kemal

* Fotokopisiyle birlikte aktaran: Ferit Celâl Güven, "Mehmet Emin Yurdakul", *Yücel*, c.XIII, sayı 76, Haziran 1941, s.153. Ayrıca bkz. Ahmet Bekir Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1919-1928)*, c.1, TC Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1991, s.49. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Meşkûr: Şükre, teşekküre değer, makbul, beğenilmiş, övülmüş. (Y.N.)

## DAHİLİYE VEKİLİ FETHİ BEYEFENDİ'YE*

(5 ŞUBAT 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet 2/50
Şifre

Ankara
5.2.338 [1922]

Yozgad Yoluyla Takiben
Dahiliye Vekili Fethi Beyefendi'ye

Ek 31 Kânunusani 38 [31 Ocak 1922] şifreye:

Pontus eşkıyasının cezalandırılmaları için gerekli efradın hemen silah altına davet ve sevkleri Merkez Ordusu'nca icap edenlere tebliğ edildiği, bir sureti zatıâlilerine de verildiği anlaşılan Merkez Ordusu Kumandanlığı'nın 1.2.38 [1922] tarihli şifre çözümünden anlaşıldığından, söz konusu efradın hemen celbiyle seri olarak ahzı askerlerine[1] ve sevkıyat merkezleriyle kıtalara teslimleri hakkında azami faaliyet sarf edilmesi hususunun Sivas vilayetiyle Tokad, Amasya, Canik ve Ordu mutasarrıflıklarına tebliğ buyurulmasını rica ederim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 9691'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Ahzı asker: Askerlik şubesi. (Y.N.)

# YUSUF KEMAL BEYEFENDİ'NİN YERİNE BİR VEKİL SEÇİLMESİ HAKKINDA TEZKERE*

(6 ŞUBAT 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Avrupa'ya seyahat edecek olan Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beyefendi'ye vekâlet etmek üzere, söz konusu vekâlete aşağıda isimleri arz olunan zevattan birinin seçilmesini rica ederim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Saruhan Mebusu: Celâl Bey.
Aydın Mebusu: Yunus Nâdi Bey.

* *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,* 1340-1338, Ankara, Türkiya Büyük Millet Meclisi Matbaası, c.16, s.198'deki eski yazı zabıt Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur. Ayrıca bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi,* Devre 1, c.16, Hazırlayan: TBMM Zabıt Kalemi Müdürlüğü, 2. Basım, Ankara, 1958, s.230. Mustafa Kemal Paşa'nın bu tezkeresi, Büyük Millet Meclisi'nin 6 Şubat 1922 günü öğleden sonra saat 1.30'da açılan ve riyasetini Birinci Reis Vekili Musa Kâzım Efendi'nin yaptığı 155. toplantı 1. celsesinde okunmuştur. (Y.N.)

## AFİFE KEMALY HANIMEFENDİ'YE*

## (13 ŞUBAT 1922)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Başkitabeti
Zabıt ve Kavanin Kalemi

Muhterem Afife Kemaly Hanımefendi Hazretleri'ne

Ankara
13.2.338 [1922]

Hanımefendi Hazretleri,

Adana yetimlerinin imdadına koşmak üzere gönderilen 150 lira ulaştı. Bu münasebetle gönderilen mektupta,[1] anavatanın kurtuluşu ve bağımsızlığının temini gayesine yönelik bulunan milli dava hakkında gösterilen heyecanlı bağdan dolayı, bilhassa pek ziyade mütehassis oldum. Emanetinizin Adana yetimlerine tahsisi temin edilmek üzere, Ankara Himayei Etfal Cemiyeti[2] Heyeti Merkeziyesi'ne verdim. Cemiyeti Merkeziye'den alınan makbuzlarla mektubu ekte takdim eyliyorum. Hürmetlerimi kabul buyurmanızı rica ederim, Efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Ghalib Kemaly Söylemezoğlu, *Hariciye Hizmetinde 30 Sene (1892-1922) IV. Cildin son kısmı*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1955, s.82.

1 Mektup "Istokholm ve Kopenhag Sefiri Galib Kemaly Bey Zevcesi ve Pizren Mutasarrıfı Merhum Mustafa Rauf Paşa kerimesi Afife Kemaly" şeklinde imzalanmış. (Y.N.)

2 Çocuk Esirgeme Kurumu'nun o zamanki adı. (Y.N.)

## KONYA MEBUSU MEHMET VEHBİ EFENDİ'YE*

(14 ŞUBAT 1922)

Konya Vilayeti Vasıtası ile
Konya Mebusu Mehmet Vehbi Efendi Hazretleri'ne

13.2.38 [1922] tarih ve Harp Encümeni 19/118 numaralı olup Dahiliyc munzamlıdır.

Bir numaralı Başkumandanlık emridir. Hazırlıklar yavaş gidiyor. Konya şimendifer hattı üzerindeki askeri ambarlara milyonlarca zahireyi kısa bir zaman zarfında doldurmak mecburiyeti vardır. Gerek komisyonlar, gerekse halk üzerinde tesirli olarak işi hızlandırmanızı ve peyderpey malumat vermenizi rica ederim.

14.2.38 [1922]

Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan
Vekili[1]
Mustafa Kemal

* Muammer Çelik Özel Arşivi, Belge No: 6'dan fotokopisiyle birlikte aktaran: Ahmet Atalay, *Milli Mücadele'de Konya Kuvâ-yı Milliyecileri (İlk Meclise Girenler)*, c.1, Konya, 1997, s.31. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Muammer Çelik Özel Arşivi'nden alınan eski yazıdaki "Vekili" sözcüğünün yanlışlıkla yazıldığı anlaşılıyor. (Y.N.)

# 3 NUMARALI BAŞKUMANDANLIK EMRİ*

(14 ŞUBAT 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi
Müdafaai Milliye Vekâleti
Harp Encümeni
Adet 18

Başkumandanlık Emri
Numara: 3

1. 23.1.38 [1922] tarih ve bir numaralı Başkumandanlık emrindeki genel şartlara göre teşekkül etmek ve vazife yapmak üzere Keskin ve Kırşehir'de dahi mahallin en büyük mülki amirlerinin riyaseti altında birer satın alma komisyonu teşkil edilecektir.

2. Maliye Vekâleti Celilesi Kırşehir Komisyonu'na haftada yirmi bin lira, Keskin Komisyonu'na haftada on bin lira ödeyecektir.

3. Komisyonlar arpa, buğday, un peşin para ile satın alarak ücretli nakliye vasıtaları ile Yahşihan askeri deposuna teslimat yapacaklardır. Satın alınacak zahirenin nispetini Müdafaai Milliye tayin ve komisyonlara tebliğ eder.

4. Komisyonlar bir numaralı emrin on beşinci maddesi icabınca Müdafaai Milliye'ye rapor vereceklerdir.

5. Satın alma ve sevkıyatta azami faaliyet ve sürati göstermekten komisyonlar mesuldür.

6. 14.2.38 [1922] tarih ve 3 numaralı olan işbu emir Müdafaai Milliye, Maliye vekâletleriyle, Kırşehir Mutasarrıflığı'na, Ankara Vilayeti'ne, Keskin Kaymakamlığı'na ve malumat için Dahiliye Vekâleti'ne verilmiştir.

Harp Encümeni: Numara 18

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
M. Kemal

* Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi, Dolap 23, Göz 3, Dosya 8, Klasör 1386'dan fotokopisiyle birlikte aktaran: *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Mart 1967, sayı 59, Vesika No: 1344. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

## BATI CEPHESİ KUMANDANLIĞI'NA*

## (18 ŞUBAT 1922)

Birinci Ferik Fevzi Paşa Sivrihisar'dan geçerken 11. Yunan Tümeni'nin Eskişehir'e geldiğini, bir habercinin verdiği bilgiye dayanarak 3. Kolordu'dan öğrenmiştir. 7. Yunan Tümeni'nin de Akin'de bulunduğu, bu bilgiler arasındadır. Bu haberler doğru ise, Yunanlıların Eskişehir-Seyitgazi hattında beş tümenlik bir kuvvet topladığı anlaşılıyor. Toplanan bu kuvvetlerin, doğuya Ankara istikametinde taarruz amaçlı hareketlere girişeceği kabul edilebilir. Yunan ordusunun bu gibi hareketlerini emniyetle karşılamak için, yukarıdaki haberlerin doğruluk derecesinin iyice tespit edilmesi ve aslı varsa doğuya uzanan istikametlerin korunması bakımından alınacak tedbirlerin makine başında bildirilmesini.

* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, No. 1/4282, Klasör 1600, Dosya H-15, Fihrist 2-27'den yukarıdaki şekliyle ve özet olarak aktaran: *Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 1 nci Kitap Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s.132.
Belge kaynakta şu açıklamayla yer amaktadır: "18 Şubat 1922'de Başkomutanlık, Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği bir emirde '...' istedi." (Y.N.)

HARİCİYE VEKÂLETİ'NE*

(19 ŞUBAT 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet 6/104

Ankara
19.2.1338 [1922]

Hariciye Vekâleti Celilesine

15 Şubat 38 [1922] tarih ve 811 numaralı tezkereye cevaptır:

Türkiya'ya yardım için Hindistan'dan gönderildiği Cami Bey'in telgrafnamesinde bildirilen 26 000 İngiliz lirasının karşılığı olan 144 440 Osmanlı lirası alınmıştır. Tarafımdan imza edilmek üzere söz konusu komiteye ayrıca bir cevap yazmak uygun olur, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 12300'de bulunan belgenin fotokopisi Prof. Dr. Mustafa Keskin tarafından Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ne verilmiştir. Ayrıca bkz. Yrd. Doç. Dr. Mustafa Keskin, *Hindistan Müslümanları'nın Millî Mücadele'de Türkiye'ye Yardımları (1919-1923)*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1991, s.113, 133. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

## BATI CEPHESİ KUMANDANLIĞI'NA*

## (20/21 ŞUBAT 1922)

Şifre
21.2.38 [1922]

Erkânıharbiyei Umumiye
20/21.2.38 [1922]

Makine başında.
Bir sureti Ilgın'da Paşa Hazretleri'ne yazdırıldı.

Batı Cephesi Kumandanlığı'na

Alınan haberler neticesinden düşman konuşlanmasında son günlerde vukua gelen değişikliklerin taarruzdan ziyade müdafaa maksadıyla icra edilmiş olduğu zannedilmektedir.

Bununla beraber, ordumuzun daha fazla kuvvetlenmesine meydan vermeden askeri olmaktan ziyade siyasi bir netice elde etmek maksadıyla düşmanın bilhassa Ankara istikametinde şimdiden bir taarruzu da uzak görülmemektedir. Böyle bir taarruz halinde muharebe kuvvetlerimizin bazı kısımlarını Sakarya gerisinde toplamaya çalışarak bütünüyle 2. Ordu'nun geri hareketi icap ettiren (K) hattı gerisinde düşman taarruzunu beklemeyi veyahut kuvvetleri parça parça Sakarya muharebe meydanına yetiştirmeyi, düşmanın hedeflediği maksadı emniyetle engellemeye kâfi bir tedbir saymıyorum.

Halbuki genel vaziyet itibariyle böyle bir taarruzda düşmana muvaffakiyet vermemek mecburiyetinden başka, herhangi bir harekete karşı yalnız karşılık vermek değil, bilakis düşmanı tamamen mağlup etmeyi de göz önünde bulundurmamız lazım geldiğinden, Eskişehir-Ağapınar-Seyitgazi mıntıkasında düşmanın kuvvetli bir gru-

* Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Arşivi, Dolap 30, Göz 4, Dosya 34, Klasör 1740'tan fotokopisiyle birlikte aktaran: *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Mart 1967, sayı 59, Vesika: 1346. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.
Aynı belge *Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 1 nci Kitap Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s.132-133'te 22 Şubat 1922 tarihli olarak yayımlanmış. Kaynakta, ayrıca yukarıdaki telgrafa Batı Cephesi Kumandanı'nın çektiği 22 Şubat 1922 tarihli cevabi telgrafın ardından şu açıklama yer almaktadır:
"Cevabı alan Başkomutan, Batı Cephesi Komutanı'na: 'Eskişehir-Seyitgazi-Döğer bölgesinde bulunan Yunan kuvvetlerine karşı Aziziye bölgesinde kuvvetli bir grup bulundurmak gerektiğine tekrar işaretle, 2. Kolordu'nun bu bölgeye tekrar harekete geçirilmesini ve bu tertibe önem verdiğini' bildirdi."
Bkz. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, No: I/4282, Klasör 1600, Dosya H-16, Fihrist 4-9'dan aktaran: *aynı eser*, s.I 33. (Y.N.)

bu bulundukça, bu grubun doğuya hareket serbestisini yan ve gerilerine taarruz suretiyle engelleyecek kuvvetli bir grubumuzun da Aziziye havalisinde bulunmasını elzem görmekteyim. Dolayısıyla (K) hattında keşiflere ve imkân derecesinde hazırlıklara devam etmekle beraber, 2. Kolordu'nun bu maksatla şimdiden Aziziye mıntıkasına alınmasını ve 5. Süvari Kolordusu'nun da bu harekette kullanılabilecek bir mahalle getirilmesini rica ederim. Geri hizmetleri, bilhassa cephane nakliyatı buna göre seri olarak tanzim edilmeli ve harekâtımıza büyük bir serbesti kazandıracak olan Azariköy-Piribeyli dekovili[1] mümkün sürat ile tamamlanmalıdır. Bundan başka 18. Fırka'nın şimdiden muharebe meydanına vakit ve zamanıyla yetişebilecek bir mahalde toplanması, ancak bu mahallin düşmanın İzmit'e doğru haraketini engelleyecek surette seçilmesi ve bir düşman taarruzunda 14. Piyade Fırkası kısımlarından da kati netice sahasında istifade edilmesi ve genel olarak kuvvetlerin parça parça bir düşman taarruzuna uğratılmaktan korunması için esaslı tedbirler alınması lüzumunu arz ederim.

500 numaralıdır.

Başkumandan
Mustafa Kemal

1 Dekovil: Ray aralığı 60 cm. eninde veya daha az olan ve arabaları buhar, hayvan veya insan gücüyle yürütülen küçük demiryolu. (Y.N.)

## PARİS'TE TÜRKİYE TEMSİLCİSİ FERİD BEY'E*

## (23 ŞUBAT 1922)

23 Şubat 338 [1922][1]

Özel mektuplarınızı aldım. Resmi raporlarınızı da büyük bir ehemmiyetle takip ediyorum. Mesainiz teşekküre değerdir. Fotoğrafımı mektubumla yakında alırsınız. Arzularınızı da yerine getirmeye çalışacağımı vaat ederim, Efendim.

23 Şubat 338 [1922]

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Paris Büyükelçiliği Arşivi (P.B.A.) Paris Mümessilliği, Özel Mektuplar, Mesajlar'dan aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk İle Yazışmalar I (1920-1923)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.178.

1 Kaynakta, bu tarihin altına "Paris'te alınışı 4 Mart" notu düşülmüş. (Y.N.)

## KONYA'DA MEBUS VEHBİ EFENDİ'YE*

(25 ŞUBAT 1922)

8533

Konya'da Mebus Vehbi Efendi

Çıkış yeri: Ankara
Numara: 3800

Bazı taraflardan evvelce verilmiş olan 5 numaralı Nakliye Mükellefiyeti emrinin yerine getirilip getirilmediği sorulmaktadır. Söz konusu Nakliye Mükellefiyeti emrinin yerine getirilmiş olmak için bu emrin 14.2.38 [1922] tarih ve 7735 numaralı Müdafaai Milliye emrinde açıklanmış usuller dahilinde tatbiki icap eder. 25 Şubat 38 [1922] tarih ve Harp Encümeni 55 numaralı olan bu emir Müdafaai Milliye ve Dahiliye ve Nafıa vekâletleriyle [...][1] ve müteakiben nakliyatın takibe uygun gönderilen mercie tebliğ edilmiştir.

25'te

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

Konya'da Mebus Vehbi Efendi'ye tebliğ olunmuştur. Menzilde mevcut beylik paralar ellerde.

27.2.38 [1922]

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Muammer Çelik Özel Arşivi, Telgraf No: 1'den fotokopisiyle birlikte aktaran: Ahmet Atalay, *Millî Mücadele'de Konya Kuva-yı Milliyecileri (İlk Meclise Girenler)*, c.1, Konya, 1997, s.34. Eski yazı belge Erol Şadi Erdinç ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Bir sözcük okunamadı. (Y.N.)

## NİĞDE MEBUSU VEHBİ BEY'E*

(26 ŞUBAT 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet 2/83

Ankara
26.2.338 [1922]

Niğde Mebusu Vehbi Bey'e

Batı Cephesi'nin acil askeri harekâtı için deve satın alınmaktadır. Satın alınmasına girişilen bazı develerin zatiâlinize aidiyeti yüzünden satışından kaçınıldığı anlaşıldı. Bu engellemeye zatiâlilerince olur verilmeyeceği ve hatta bu develeri bağış olarak orduya vereceğinize şüphem yoktur. Dolayısıyla ordudan satın alma için vuku bulan talebe engel olan adamlarınıza ihtarlarda bulunmanızı ve neticenin bildirilmesini rica ederim.

Başkumandan
M. Kemal

* Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, Kutu 27, Belge 152'deki eski yazı belge Kemal Şenoğlu tarafından okunmuştur. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Hazırlayan: Nimet Arsan, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, s.426.

## PARİS TEMSİLCİSİ FERİD BEY'E*

## (26 ŞUBAT 1922)

26 Şubat 338 [1922][1]

Tel.

1. Cenevre Konferansı'na davet olunmaklığımız pek mühimdir. Bu hususta ciddi teşebbüslerde bulunmanız rica olunur.

2. Bahrisefid'de[2] Anadolu sahillerine yakın olan bütün adalar hakkında elde edilmesine teşebbüs edeceğimiz neticeye kadar Yusuf Kemal Bey'e tafsilatlı talimat verilmiştir. Yakında görüşeceksiniz. Adı geçenden buna dair icap eden malumatı talep buyurunuz. Mektuplarınız ve resmi raporlarınız memnuniyet vericidir. Ancak son kamuoyunu süratle bildirmeniz beklenmektedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Paris Büyükelçiliği Arşivi - Cenova Konferansı'ndan aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk İle Yazışmalar I (1920-1923)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.178-179.

1 Kaynakta, bu tarihin altına "Paris'te alınışı 7 Mart" notu düşülmüş. (Y.N.)

2 Akdeniz. (Y.N.)

## UKRAYNA MERKEZ İCRA KOMİTESİ REİSİ M. RAKOVSKİ'YE*

## (26 ŞUBAT 1922)

Tel.

Ankara,
26.2.1922

Ankara'ya gelen fevkalade sefiriniz M. Frunze'nin memurluk vazifesiyle alakalı olarak lütfen bana çektiğiniz telgrafnameyi almakla ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bildirmekle kıvanç duydum.

Haklı davamızın muvaffakiyeti emrinde söz konusu telgrafta beyan buyurduğunuz temennilerden dolayı Büyük Millet Meclisi namına size teşekküre koşar ve son olarak memleketlerimiz arasında imzalanıp Ukrayna ve Türkiye milletleri arasında yeni bir uyum ve dostluk devri açacak olan anlaşmanın devam ettirilmesine Türkiye hükümet ve halkının kuvvetle bağlı olduklarını size temin ederim.

Bilmukabele gerek kendi namıma ve gerek Büyük Millet Meclisi namına Ukrayna ile şanlı milletinin refah ve saadeti için temenniler takdim eylerim.

Gazi M. Kemal

* D.B.A. (Dışişleri Bakanlığı Arşivi)-Sovyet Rusya-Türkiye, K. 31'den aktaran: *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, c.IV, Hazırlayan: Bilâl N. Şimşir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s.209. Fransızca metin, Em. Tnk. Kd. Alb. Ercan Güner tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

## BİTLİS'TE KÜFREVÎ ŞEYHİ ABDÜLBÂKÎ EFENDİ'YE*

## (27 ŞUBAT 1922)

Ankara
27.2.338 [1922]

Bitlis'te Küfrevî Şeyhi Abdülbâkî Efendi Hazretleri'ne

O havali genel ahvali hakkındaki yazılarınızı ve bu konuda tatbikini lüzumlu göreceğiniz tedbirler ve icraata dair görüşlerinizi ve tekliflerinizi bekliyorum. Afiyetinizin devamını temenni eylerim, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
M. Kemal

* Fotokopisiyle birlikte aktaran: Dr. Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'ün Nakşibendi Şeyhi Abdülbaki Efendi'ye Yazdığı Mektuplar", *Hayat Tarih Dergisi*, Aralık 1973, sayı 12, s.23. Ayrıca bkz. İlhami Nalbantoğlu, *Kasım Küfrevi'nin Ardından*, Ahlat Kültür Vakfı Yayınları. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

## DOĞU CEPHESİ KUMANDANLIĞI'NA*

(27 ŞUBAT 1922)

Şifre
821

Ankara
27.2.1338 [1922]

Doğu Cephesi Kumandanlığı'na

Şu anda izinli olarak seçim dairesinde bulunan Erzurum Mebusu Necati Bey'in arkadaşlarından Muş'ta müstahdem iken emekli edilen ve şu anda Erzurum'da ikamet eden jandarma yüzbaşılığından emekli Küçük Kâzım namındaki şahıs Enver Paşa ile dolaylı olarak temasta bulunduğu ve evvelce İttihat ve Terakki kulüplerine kaydedilmiş olan nüfuzlu Kürtleri tespit etmekte bulunduğu istihbar kılınmıştır. Bu konuda elde edilecek malumatın bildirilmesi...[1]

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

* Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat-Terakki Erkânı*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990, s.254.

1 Kâzım Karabekir Paşa, bu telgrafa 5 Mart 1922 tarihinde şu cevabı verir:

"Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne

"C, 27.2.1338 [1922]

"1. Küçük Kâzım'dan her şey beklenir. Yalnız pek kurnaz olduğundan işlerinde ipucu vermez. İttihat ve Terakki zamanında yükünü almış ve muhafazası için Ardahan Mebusu Hilmi ve Fırka Kumandanı Halit Beylerle üçlü teşkil etmişti.

"2. Ermeni harekâtında binbaşı olarak hizmete alınmış ve harpte 9. Fırka Alay Kumandanlığı'nda faaliyetinden kaymakamlığa terfi edilmiş olup muharebenin sonunda tekrar ihtiyat sınıfına geçerek bugün Kars'ta büyük ticaretle meşgul bulunmaktadır.

"Adı geçenin, Batı Cephesi'nde istihdamı lüzumuyla ismen vazifeye çağrılması görüşünde olduğum arz olunur.

"Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir"

Bkz. *aynı yerde*. (Y.N.)

# MECLİS'İN ÜÇÜNCÜ TOPLANTI YILINI AÇIŞ KONUŞMASI*

## (1 MART 1922)

*Üçüncü toplantı senesinin açılması münasebetiyle Reis Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin irat buyurdukları nutuk:*

Reis (Mustafa Kemal Paşa Hazretleri): Efendiler; bugün ikinci toplantı senemizi tamamlayarak üçüncü milli seneye giriyoruz. Bu mazhariyetten dolayı Cenabı Hakk'a hamdü sena ederim. Bu geçen sene zarfında yüce Meclis'çe, milletçe ve orduca harcanan fedakârane mesaiyi de tebcil ederim.[1] Pek çeşitli hadiselerle yüklü olan bu mücadele seneleri birbirini takip ettikçe, milletin bütün fertlerinde ve tabakalarında bağımsızlık ruhunun en hararetli feyizleri gelişmektedir. Geçirdiğimiz ikinci milli senenin en belirgin vasfı olarak, iş ve ordu saflarında çalışan millet efradıyla askerlerin tahammül edilemez baskılar altında zorlandığımız bu kanlı maceraya atılmış[2] ve ona saik olan elem verici mecburiyetleri anlamış olmalarını zikredebilirim. Sözlerimin başında memleketin en aziz unsurları bulunan bu iki millet tabakası hakkındaki övgülerimi andıktan sonra, dahili ve harici ve genel siyasi vaziyetimiz hakkındaki görüşlerimi izaha geçiyorum:

Efendiler; Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümetinin dahili idare ve siyasette ilkesi, Teşkilâtı Esasiye Kanunu'muzun birinci maddesiyle Misakı Milli'mizin birinci ve beşinci maddelerinde kati ve açık olarak gösterilmiştir. Buna göre, idare usulümüz, kayıtsız şartsız hâkimiyetine sahip olan halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayalıdır. Yüce Meclis'lerine takdim edilmiş olan, Müfettişi Umumilik, İdarei Hususiyei Vilâyat ve İdarei Nevahi kanun tasarılarının bu ruhu ihtiva ederek, kanunlaşacakları tabiidir. Bu kanunlarla beraber müzakere edilmekte bulunan Heyeti Vekile'nin vazife ve mesuliyetiyle alakalı tasarı kanunlaştığı takdirde, genel idaremizde esaslı bir açıklık ve ferahlık hasıl olacaktır. Efendiler; Türkiya halkı ırkan ve dinen ve kültürel olarak birleşmiş, yekdiğerine karşı karşılıklı hürmet ve fedakârlık hissiyatı ile dolu ve mukadderat ve menfaatları müşterek olan toplumsal bir heyettir. Bu ca-

* *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,* 1340-1338, Ankara, Türkiya Büyük Millet Meclisi Matbaası, c.18, s.1-16'daki eski yazı zabıt Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur. Ayrıca bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi,* Devre 1, c.18, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s.2-16; *Vakit,* 3, 4 ve 13 Mart 1922, sayı 1518, 1519 ve 1528. *Vakit*'teki eski yazı metinler Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.
Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasının ilk paragrafı, "Mukaddime" (Giriş) başlığı altında "19 Numaralı Not Defteri"nde de yer almaktadır. Bkz. elinizdeki ciltte s.68.
Mustafa Kemal Paşa bu konuşmayı, Büyük Millet Meclisi'nin 1 Mart 1922 günü öğleden sonra saat 1.30'da açılan ve riyasetini kendisinin yaptığı 1. toplantı 1. celsesinde yapmıştır. (Y.N.)

1 Tebcil etmek: Yüceltmek, ululamak. (Y.N.)

2 *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde ve "19 Numaralı Not Defteri"nde "alışmış". Bkz. s.68. (Y.N.)

miada ırki hukuka, toplumsal hukuka ve çevre şartlarına riayet, dahili siyasetimizin esas noktalarındandır. Dahili idare teşkilatımızda bu esas noktanın, halk idaresinin bütün kapsamlı manasıyla layık olduğu gelişme derecesine ulaştırılması, siyasetimizin icaplarındandır. Ancak, harici düşmanlara karşı daima ve daima birleşmiş ve dayanışma halinde bulunmak mecburiyeti de muhakkaktır. Türkiya halkına dahil olup azınlık halinde bulunan Hıristiyan unsurların hukuku dahi, dünyanın en medeni milletleri arasında yaşayan azınlıklara verilmesi İtilaf devletleri ile düşmanları ve bazı ortakları arasında kararlaştırılan sözleşme esasları dairesinde komşu memleketlerdeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifade eylemesi ümidiyle teyit ve temin edilmiştir. Azınlıklarla beraber, bütün halkın refah ve saadetinin ve kanunların bahşettiği her türlü haklarının dokunulmazlığının temini ve memlekette kanuni hâkimiyetin teyidi, dahili idare ve siyasette değişmez bir ilkemizdir. Geçirdiğimiz senenin dahili vaziyetini kısaca ifade edebilmek için bazı noktaları zikredeceğim.

Bu sene zarfında bütün memleket kısımlarında genel olarak bağımsız ve arızasız bir sükûn manzarası ve asayiş devam eylemiştir. Bazı aldatmalar neticesi olarak geçen senenin başlarında Koçgiri'de ortaya çıkan hadise, alınan tedbirlerle teskin edilmiştir. Aldatılmış olanlar hakkında da hükümetçe adaletin gereği yapılmış ve şefkat gösterilmiştir. Yunanlıların teşvikleri ve tertipleriyle bozguncu teşebbüslerde bulunanların da tasavvur eyledikleri emeller neticesiz bırakılmıştır. Dahiliye işlerinin emniyetle yürütülmesinde en mühim ve maddi vasıta olan jandarma teşkilatı mühim kıtalar ilavesiyle takviye edilmiş ve pek çok jandarma mektepleri açılmıştır.

Dahiliyeye ait işlerden olmak üzere Posta ve Telgraf İdaresi'nde vücuda getirilen bazı yenilikler de memnuniyet vericidir. Efendiler, milletimizi tam asayiş halinde yaşatmak, öncelikli emelimiz olduğu gibi, onun sıhhatine itina etmek ve mevcut vasıtalarımız nispetinde toplumsal acılarına çare bulmak da hükümetimizin vazifeleri cümlesindendir. Bu cümleden olmak üzere, memleketimizin hekim ihtiyacı imkânın müsaadesi nispetinde telafiye uğraşıldı. 1336 [1920] senesinde iki yüz altmış tabip istihdam ediliyordu. Bu miktar, bu geçen sene zarfında üç yüz on ikiye çıkarıldı. Elli tabibin daha tedarikiyle hekimsiz kazalara gönderilmeleri tasavvur edilmektedir. Bu sene bulaşıcı hastalıkların istilasına meydan verilmedi, başgösterenler derhal sıhhiye tedbirleri alınarak olduğu yerde yok edildi. Bulaşıcı hastalıklara karşı en kati tedbir olan aşılar artık tamamıyla memleketimizde üretilmektedir. Üç milyon küsur kişilik çiçek aşısının Sivas'ta üretilmiş olduğunu zikretmek bu konuda kâfi bir fikir verebilir. Memleketin malaryalı[1] muhitlerinde kâfi miktarda kinin dağıtıldı. Frengi afetinin yok edilmesi için de mümkün olan meblağ sarf edildi. Ve toplumsal hastalıklar ile mücadelemizin daha verimli ve daha kapsamlı bir şekilde yapılması vasıtaları da hazırlanmıştır. Efendiler; sosyal yardım işlerinden de kısaca bahsetmek isterim. Harbi Umumi esnasında bu taraflara iltica etmek mecburiyetinde kalan Doğu Vilayetleri ve kurtarılmış vilayetler halkından dörtte biri[2] memleketlerine hareket ettirilmiştir. Bunların hemen yarısı yurtlarına varmıştır. Bu sene kalan mültecilerin de iadesi kararlaştırılmıştır. Son olarak kurtarılan Adana ve Gaziantep mültecileri memleketlerine iade olundular. Henüz kurtarıla-

1 Malarya: Sıtma. (Y.N.)
2 Zabıttaki aslı: "Vilâyatı Şarkiye ve müstahlasa halkından rub'u". (Y.N.)

mayan Batı vilayetleri mültecilerine imkân nispetinde yardıma devam olunuyor. Yurtlarına yeni dönenlere özel kanun icabınca, yemeklik, tohumluk verilmesi, muafiyet temini vesaire gibi kolaylık gösterilmesi suretiyle yardım edilmektedir. Muhacir ve mülteci yetimleri için açılan dârülcytamların[1] birer dârüssınaa[2] haline getirilmelerine çalışılmaktadır. Milli sınır haricinde kalan yerlerden iltica eden dindaşlarımız, şimdilik yalnız nakdi yardım görmektedirler. Bu sene bunların ve daha memleket dahilinde iskâna muhtaç olanların iskânlarına başlanacaktır. Sıhhiye ve sosyal yardım hususlarında takip ettiğimiz gaye şudur: Milletimizin sıhhatinin muhafaza ve takviyesi, ölümlerin azaltılması, nüfusun artırılması, toplumsal ve bulaşıcı hastalıkların tesirsiz bir hale getirilmesi. bu suretle millet fertlerinin dinç ve çalışmaya kabiliyettar bir halde bedene sahip olarak yetiştirilmesi... Bu yurtları düşman elinde kalan millettaşlarımıza yardım ve ilmi bir tarzda iskâna özel chemmiyet verilmektedir. Bu konuda lazım gelen incelemeler yapılmakta ve bu gayeleri temin edecek programlar tertip olunmaktadır.

Efendiler; hükümet memlekette kanunu hâkim kılmak ve adaleti iyi dağıtmakla mükelleftir. Bu itibarla adliye işi pek mühimdir. Dolayısıyla, adliye siyasetimizi de izah etmeyi faydalı buluyorum. Adliye siyasetimizde takip edilecek gaye, evvela halkı yormaksızın süratle, isabetle, emniyetle adaleti dağıtmaktır. İkincisi, toplumumuzun bütün dünya ile teması tabii ve zaruridir; bunun için adalet seviyemizi bütün medeni toplumsal hayatın adalet seviyesi derecesinde bulundurmak mecburiyetindeyiz. Bu hususları tatmin için mevcut kanun ve usullerimizi bu bakış noktalarından ıslah, ihya ve tecdid etmekteyiz ve edeceğiz.[3] Bunda memleketimizin genişliği, seri vasıtaların noksanı ve diğer engeller ile müşkülattan başka, bazı mahaller toplumsal hayatındaki hususiyetler de nazarı dikkate alınmıştır.

Efendiler; asri ilerlemeler, milletlerin medeni ihtiyaçlarını genişletir, çoğaltır, çeşitlendirir ve bu medeni ihtiyaçlar ile orantılı medeni hakların vücudunu lüzumlu kılar. Her devletin, mensup olduğu toplumun medenileşme derecesiyle orantılı, hukuki mevzuatı vardır. Dünyada mevcut bütün medeni devletlerin medeni kanunları hemen yekdiğerinin pek yakınıdır. Bizim milletimiz ve hükümetimiz adalet fikri ve adalet zihniyeti noktasında hiçbir medeni kavimden aşağı değildir. Belki tarih bu noktada yüksek olduğumuza şahadet eder. Dolayısıyla; bizim dahi hukuki mevzuatımızın bütün medeni devletlerin kanuni düzenlemelerinden eksik olması uygun değildir. Mücahedelerimizin yöneimiş olduğu tam bağımsızlık kavramında adli bağımsızlığımızın da saklı bulunduğu tabiidir. Dolayısıyla; her bağımsız devletin ayrılmaz bir hakkı olan adalet dağıtma vazifesine kimseyi karıştıramayız. *(Bravo sesleri.)*

Efendiler: bizim bugün mevcut olan medeni kanunumuz, Mecelle'dir. Bu medeni kanun takriben yarım asır evvel merhum Cevdet Paşa'nın riyaseti altında ilmi bir heyet marifetiyle tertip olunmuştur. İşte, o Mecelle'nin kavaidi külliyesindeki;[4] "Ezmanın tegayyürü ile ahkâmın tegayyürü inkâr olunamaz"[5] fıkıh kaidesi adliye siyasetimizde esas dayanağımızdır. Bu esas dahilinde hareket eden Adliye Vekâleti'miz Me-

1 Yetimhane. (Y.N.)
2 Sanat okulu. (Y.N.)
3 "Düzeltmekte, canlandırmakta ve yenilemekteyiz ve böyle yapmayı sürdüreceğiz" anlamında. (Y.N.)
4 Kavaidi külliye: Mecelle'nin başında yer alan genel hükümler, kurallar. (Y.N.)
5 "Zamanların değişmesiyle hükümlerin değişmesi inkâr olunamaz." (Y.N.)

celle'nin ihtiva veya tatmin eylemediği asır ve insan ihtiyaçlarını, uygun hükümlerle genişletmek ve sağlamlaştırmak lüzumunu takdir eylemiştir. Ve bu hususla iştigal etmek üzere, mütehassıslardan meydana gelen bir heyet teşkili için bir kanun tasarısı tanzim edilmek üzeredir. Adliye Vekâleti'nin bu prensip dairesindeki mesaisi cümlesinden olmak üzere, tek hâkimlik teşkilatının hemen yüzde doksan nispetinde; bütün memleket kısımlarına tatbiki ve bilhassa tek hâkimlik kanunlarının, muhakeme usullerinin sulh hâkimleri usulüne uygun hale getirilmesi suretiyle adaletin dağıtılma süratinin temini ve yine adliye işlerinin sürat ve muvaffakiyetle yürütülmesini teminen 10 adliye müfettişliği meydana getirilmesi ve itham muamelelerinin kaldırılması ve tababeti adliye[1] müessesesinin vücuda getirilmesi hususları zikre şayandır. Ceza muhakemeleri usulünün iyileştirilmesi, aşiret hayatı geçiren bazı bölgeler halkının tabii ve toplumsal ihtiyaçlarıyla orantılı bir adli usul hazırlanması ve hapishanelerin iyileştirilmesi gibi, diğer mühim hususlar, ait olduğu vekâletin yeni senc zarfındaki mesaisi mevzuunu teşkil etmektedir. Hâkimler ve adliye mensuplarının hizmet şerefleriyle orantılı üstün liyakate sahip bulunmaları adliyemizin ruhu derecesindedir. Teşekkür olunur ki, Adliye Vekâleti'miz mevcut mahkemelerimizi özel vasıflara sahip hâkimlerle teçhiz ve takviye edebilmek için, bir Hukuk Fakültesi tesisine karar vererek yüce Meclis'in olurunu almıştır. Bu yüce müessese için 1338 [1922] senesi bütçesine lazım gelen meblâğ ithal olunmuştur. Mühim bir kısmı vücuda getirilen ve diğer kısmının de neticelendirilmesine çalışılan bu hususların tamamlanması, adliye hayatımıza bütün dünyaca kabule değer bir olgunluk manzarası bahşeyleyecektir.

Efendiler; adliye siyasetimizden sonra milli hayatımızın en çok alakadar bulunduğu iktisadiyatımız hakkındaki fikirlerimi de arz edeceğim. Bu bahse girmezden evvel görüşümü açmış olmak için yüksek heyetinizden ve bütün cihandan bir soru sormama müsaade buyurunuz.

Türkiya'nın sahibi ve efendisi kimdir? *(Köylüler sesleri.)* Bunun cevabını derhal birlikte verelim: Türkiya'nın hakiki sahibi ve efendisi, hakiki üretici olan köylüdür. *(Şiddetli ve sürekli alkışlar.)* O halde, herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstahak ve layık olan köylüdür. *(Sürekli alkışlar.)* Dolayısıyla, Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümetinin iktisadi siyaseti bu asli gayeyi elde etmeye yöneliktir.

Efendiler; diyebilirim ki, bugünkü felaket ve sefaletin yegâne sebebi, bu hakikatin gafili bulunmuş olmamızdır.

*Tunalı Hilmi B. (Bolu): Allah'a çok hamdederim ki, bu sözleri işitiyorum.*

Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Hakikaten yedi asırdan beri cihanın muhtelif taraflarına sevk ederek, kanlarını akıttığımız, kemiklerini topraklarında bıraktığımız ve yedi asırdan beri emeklerini ellerinden alıp israf eylediğimiz ve buna karşılık daima hakaret ve aşağılama ile mukabele ettiğimiz ve bunca fedakârlık ve ihsanlarına karşı nankörlük, küstahlık, cabbarlıkla uşak menzilesine indirmek istediğimiz bu asli sahibin huzurunda bugün büyük bir hicap ve ihtiramla hakiki vaziyetimizi alalım. *(Şiddetli alkışlar.)*

1 Adli Tıp. (Y.N.)

*Tunalı Hilmi B. (Bolu): Yaşa ulu ruhlu Paşam, yaşa.*

Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Efendiler; milletimiz çiftçidir. Milletin çiftçilikteki mesaisini, asri iktisadi tedbirler ile azami hadde ulaştırmalıyız. Köylünün mesaisinin neticelerini ve semerelerini kendi menfaatı lehine azami hadde çıkarmak iktisadi siyasetimizin esas ruhudur. Dolayısıyla, bir taraftan çiftçinin mesaisini artıracak ve verimli kılacak malumat, vesait ve fenni aletlerin tamamlanmasına ve yayılmasına ve diğer taraftan onun mesaisi neticelerinden azami istifadesini temin eyleyecek iktisadi tedbirlerin konmasına çalışmak lazımdır. Şimdiye kadar mevcut olan yolsuzluk, asri nakliye vasıtalarının yokluğu, mübadele usullerinin çiftçi aleyhine olması ve hükümet kanunlarının çiftçiyi himaye edememesi gibi engellerin kaldırılması lazımdır. Bu noktada bilhassa zirai mahsullerimizi benzer yabancı mahsullere karşı himayeye mâni olmakla milletimizi bugünkü iktisadi sefalete mahkûm eden kaldırılmış kapitülasyonların fecaatini hatırlatmadan geçemem. Malumunuzdur ki, memleketimiz iktisadi teşkilat ve muhit itibariyle kuvvetli bir halde bulunmuyordu. Ferdi iktisat kıymetleri de serbest rekabete mukavemet edebilecek dereceye varmamıştı. Tanzimatın açtığı serbest ticaret devri Avrupa rekabetine karşı kendisini müdafaa edemeyen iktisadiyatımızı bir de iktisadi kapitülasyon zincirleriyle bağladı. Teşkilat ve ferdi kıymet bakımlarından iktisat sahasında bizden çok kuvvetli olanlar, memleketimizde bir de fazla olarak, imtiyazlı mevkide bulunuyorlardı. Temettü Vergisi vermiyorlardı. Gümrüklerimizi ellerinde tutuyorlardı. İstedikleri zaman istedikleri eşyayı, istedikleri şartlar altında memleketimize sokuyorlardı. Bütün iktisadi şubelerimize de bu sayede mutlak hâkim olmuşlardı.

Efendiler; bize karşı yapılan rekabet hakikaten; çok gayri meşru, hakikaten çok kahrediciydi. *(Kahrolsunlar sesleri.)* Rakiplerimiz bu suretle gelişmeye müsait sanayiimizi de mahvettiler. Ziraatimizi de yaraladılar. İktisadi ve mali gelişme ve olgunlaşmamızın önüne geçtiler.

Efendiler; artık serbest ve bağımsız bir hayata atılan Türkiya için, iktisadi hayatını boğmakta olan kapitülasyonlar mevcut değildir. *(Şiddetli alkışlar.)* Ve olamaz. İktisadi hayatımızın belli gayelere yöneltilmesi ve süratle olgunlaşması ve ilerlemesi için alınacak tedbirler arasında, memleketimizde Avrupa rekabeti yüzünden mahvedilmiş ve şimdiye kadar ihmal edilegelmiş olan zirai sanayiimizi canlandırmayı ve asri iktisadi vasıtalar ile teçhiz etmeyi ehemmiyetle nazarı dikkatte tutacağız. *(İnşallah sesleri.)* Gerek ziraat ve gerek memleketin serveti ve genel sıhhati bakımından ehemmiyeti muhakkak olan ormanlarımızı da asri tedbirlerle iyi halde bulundurmak, genişletmek ve azami fayda temin eylemek, esas ilkelerimizden biridir. İktisadi siyasetimizin mühim gayelerinden biri de, genel menfaatları doğrudan doğruya alakadar edecek iktisadi müesseseleri ve teşebbüsleri mali ve fenni kudretimizin müsaadesi nispetinde devletleştirmedir. Bu arada; topraklarımızın altında terk edilmiş duran maden hazinelerini az zamanda işleterek milletimizin menfaatına açık bulundurabilmek de ancak bu usul sayesinde mümkündür. Bununla beraber; sırf iktisadi fayda maksadıyla gerek madenlerimizde ve gerek diğer iktisadi hususlarımızda; bayındırlık işlerimizde kullanılmak istenilen sermayenin sahiplerine hükümetimizce her türlü kolay-

lığın gösterileceği şüphesizdir. Bu sermayelerin kanunlarımıza tabi olması da tabiidir. Memleketin iktisadi temelleri ziraat ve zirai sanayii olmakla beraber memlekette öteden beri mevcut, mesela, dokuma sanayii gibi sanayiin himayesi ve canlandırılması ve bazı bölgelerde yeniden teessüs edebilecek diğer sanayiin her suretle himayesi nazarı ehemmiyette tutulacaktır. İktisat Vekâleti'mizin bir senelik mesaisi bu izah ettiğim görüşler dairesinde cereyan etmiştir. Bu arada; çalışanların refahını temin edecek Zonguldak Amele Kanunu, Anadolu'da genel nakliyatı kolaylaştırmak için otomobil ve kamyon işleteceklere müsaadeler bahşeden nizamname, cephede harbeden asker ailelerine yardım esaslarını da ihtiva eden Mükellefiyeti Ziraiye Nizamnamesi, Meclis'çe kabul edilen tohumluk tahsisatından ihtiyacı belli olan yerlerde usulünce dağıtılması, Ziraat Bankaları vasıtasıyla ziraatçilere zirai alet ve edevatın mutedil fiyatlarla dağıtılması ve başkaca özel bir heyet vasıtasıyla ehemmiyetli miktarda yeniden tedariki ve gümrüklerimizde milli üretimin revacını temin için himaye usulünün kararlaştırılmış ve tatbik ettirilmiş olması bu mesai tarzının neticesi olarak, zikre şayandır. Bundan sonra da bütün iktisadi faaliyetimizin, iktisadi siyasetimizi izah için açmış ve tespit etmiş olduğum bu görüşler dairesinde, bir plan dahilinde, muntazaman yönlendirilmesine Heyeti Vekile'mizin gayret göstermesi beklenir. Böyle bir projemizin tanziminde bayındırlık işlerinin büyük bir mevkii vardır. Çünkü: İktisat hayatının faaliyet ve canlılığı, ancak nakliye vasıtalarının, yolların, şimendiferlerin, limanların hali ve derecesiyle orantılıdır.

Efendiler; sırası gelmişken bayındırlık işleri hakkındaki fikirlerimi de arz edeyim: İnşaat ve tesisatı ve işletilmesi mahalli veya genel gelir kaynaklarımızla mümkün olabilecek bayındırlık işlerinde ehemmi mühimme tercih[1] suretiyle memleket ihtiyaçları tatmin edilecektir. Ancak inşaat ve tesisatın ve işletilmesi bugünkü mali durumumuzla orantısız büyük sermayelere bağlı olan bayındırlık işlerinde, yabancı sermayesinden ve icabına göre yabancı mütehassıslarından azami derecede istifade etmek memleketimizin menfaat ve mamuriyetini ve milletimizin saadet ve refahını az zamanda temin bakımından zaruridir. Bununla beraber; bunda da üreticilerin ve çalışanların genel menfaatları nazarı dikkatten uzak tutulmayacaktır. Umuru Nafıa Vekâleti'mizin bu sene zarfındaki mesaisinin neticesi, hal ve iktidarıyla orantılı görülecek mertebededir. Hakikaten; mevcut demiryolları muvaffakiyetle işletilerek, askeri nakliye ve sevkıyat temin edilmektedir. Askeri harekât esnasında düşman tarafından tahrip edilmiş olan bir kısım demiryolları ve sınai imalat tamir ve yeniden tesis edilmiştir. Ankara-Sivas hattının mühim bir tünelinin inşaatı tamamlanmış ve diğer tamamlanmamış bulunan iki tünel etrafında güzergâhlar değiştirilerek, hat uzatılmıştır. Erzurum-Erzincan arasındaki hattın inşasının tamamlanması ve kükürtlü kömür madenlerine bir şube yapılması hususunda ehemmiyetli işler ve tesisler[2] vücuda getirilmiştir. Samsun-Havza hattının tesisi için lüzumlu hazırlıklarda bulunulmuştur.

Sivas'tan Erzurum'a ve Kastamonu'nun Koçhisar'ından başlayarak Tosya, Osmancık, Amasya, Erbaa, Niksar, Kelkit ve Erzincan'a kadar şimendifer güzergâhına ait ilk keşifler icra ve bazı şose yolları üzerindeki bozukluklar da tamir edilmiştir.

1 "En önemli olanı tercih" anlamında. (Y.N.)
2 Zabıttaki aslı "ameliyat ve tesisat". (Y.N.)

Efendiler; bayındırlık işlerindeki faaliyet neticesinin milleti memnun edecek derecede olmadığını teslim etmek tabiidir. Ancak, devletin işlerinin ve muamelelerinin her kısmında olduğu gibi; bayındırlık işlerindeki faaliyetin de talep olunan dereceye ulaştırılması, mali kuvvetimizle alakadardır. Mali kudretimizin sarfı mahallini tercihte isc içinde bulunduğumuz şartlar ve tehlikelerin birinci derecede tesire sahip olduğunu zikretmek mecburiyetindeyim. Bu sözlerimden maksat ne olduğu açıktır.

Efendiler; her şeyden evvel hayat ve bağımsızlığımızı teminden ibaret olan milli gayemize ulaşmaktan başka bir şey düşünemeyiz. Dolayısıyla; bizce ehemmiyete sahip olan nokta, mali kudretimizin buna yeterli olup olmayacağıdır. 1336 ve 1337 [1920 ve 1921] senelerinin fiili tecrübelerine ve müspet hesaplarına ve bugünkü dahili ve iktisadi ahvalimizin bu geçen iki seneye nispeten, kıyas kabul etmez derecede iyi bir halde bulunmasından hasıl olan kati ümitlere dayanarak arz edebilirim ki, memleketimizin gelir kaynakları milli davamızın emniyetle elde edilmesine yeterlidir. *(Alkışlar.)* Mali kuvvetimiz bugüne kadar olduğu gibi hariçten borçlanma yapmaksızın dahi, fakiranc olmakla beraber, memleketi idare edecek ve gayesine ulaştıracaktır. *(Alkışlar.)*

Bununla beraber, ben yalnız bugün için değil, bilhassa gelecek için, devlet hayatı ve memleket refahı noktasından mali durum ve bağımsızlığımıza çok ehemmiyet verdiğim için, mali şikâyetimiz hakkındaki görüşü kısaca beyan etmek isterim:

Efendiler;

Bugünkü mücahedelerimizin gayesi tam bağımsızlıktır. Tam bağımsızlık isc ancak mali bağımsızlık ile mümkündür. Bir devletin maliyesi bağımsızlıktan mahrum olunca o devletin bütün hayati şubelerinde bağımsızlık felç olmuştur. Çünkü her devlet uzvu ancak maliye ile yaşar. Mali bağımsızlığın korunması için ilk şart, bütçenin iktisadi bünye ile orantılı ve dengeli olmasıdır. Dolayısıyla; devlet bünyesini yaşatmak için harice müracaat etmeksizin memleketin gelir kaynaklarıyla idareyi temin çare ve tedbirlerini bulmak lazım ve mümkündür.

Efendiler; azami tasarruf, milli şiarımız olmalıdır. *(Şiddetli alkışlar.)*

Dolayısıyla; mali usulümüz, halka baskı yapmak ve zarar vermekten kaçınmakla beraber, mümkün olduğu kadar harice ihtiyaç duymadan ve el açmadan kâfi gelir temin etmek esasına dayalıdır.

Şimdiki halde istifade edilemeyen gelir kaynaklarından istifade etmek ve halkın vergi yükünü hafifletmek için bazı maddeler üzerinde tekeller koymak lazimedendir.

Efendiler! Mazinin ve düşmanların memleket ve milletimizi bütün medeniyet dünyasıyla birlikte ileriye yürümekten men etmiş olan zincirleri, bugün bizi, az zamanda fevkalade teşebbüslerde ve icraatta bulunmaya mecbur ediyor. Ancak bu mecburiyetin tatmini ve zayiatın telafisi bugünkü mali kudretimizin üstündedir. Bundan dolayı hükümetimizin her medeni devlet gibi, harici borçlanmalar yapmasına lüzum vardır. Şu kadar ki, borç alınan yabancı paralarını, şimdiye kadar Babıâli'nin yaptığı tarzda ödemeye mecbur değilmişiz gibi, maksatsız israf ve harcamayla borç yükümüzü artırarak mali bağımsızlığımızı tehlikeye düşürmeye katiyen karşıyız.

Biz memlekette, mamuriyeti, üretimi ve halkın refahını temin edecek, gelir kaynaklarımızı geliştirecek verimli borçlanmalara taraftarız.

Efendiler! Buraya kadar bahsettiğim hususlar, milletin maddi kuvvetlerini olgunlaştıran ve yükselten tedbirlerdir. Halbuki insanlar yalnız maddi değil, bilhassa; bu maddi kuvvetin içindeki manevi kuvvetin tesiri altında etkendirler. Milletler de böyledir. Manevi kuvvetler ise bilhassa ilim ve iman ile yüksek bir şekilde gelişir. Dolayısıyla; hükümetin en feyizli ve en mühim vazifesi maarif işleridir. Bu işlerde muvaffak olabilmek için öyle bir program takip etmeye mecburuz ki, o program milletimizin bugünkü haliyle, toplumsal, hayati ihtiyacı ile, muhitin şartlarıyla ve asrın icaplarıyla tamamen orantılı ve uyumlu olsun. Bunun için muazzam ve fakat hayali ve muğlak görüşlerden tamamen uzaklaşarak, hakikaten nüfuzlu gözle bakmak ve el ile temas eylemek lazımdır. Teşebbüs edilecek şeyin neden ibaret olduğu ancak bu suretle kendiliğinden ortaya çıkar.

Efendiler! Asırlardan beri milletimizi idare eden hükümetler maarifi yayma arzusunu gösteregelmişlerdir. Ancak bu arzularına varmak için Doğu'yu ve Batı'yı taklitten kurtulamadıklarından, netice, milletin cehaletten kurtulamaması olmuştur. Bu hazin hakikat karşısında, bizim takibe mecbur olduğumuz maarif siyasetimizin esas hatları şöyle olmalıdır: Demiştim ki, bu memleketin asli sahibi ve toplumumuzun esas unsuru köylüdür. İşte bu köylüdür ki, bugüne kadar maarif nurundan mahrum bırakılmıştır. Dolayısıyla; bizim takip edeceğimiz maarif siyasetinin temeli, evvela mevcut cehaleti gidermektir. Teferruata girmekten kaçınarak, bu fikrimi birkaç kelime ile açabilmek için diyebilirim ki, genel olarak bütün köylüye okumak, yazmak ve vatanını, dinini, dünyasını tanıtacak kadar coğrafi, tarihi, dini ve ahlaki malumat vermek ve dört işlemi öğretmek maarif programımızın ilk hedefidir. *(Bravo sesleri.)*

Efendiler; bu hedefe varmak, maarif tarihimizde mukaddes bir merhale teşkil edecektir.

Bir taraftan cehaleti gidermeye uğraşırken bir taraftan da memleket evladını toplumsal ve iktisadi hayatta fiilen müessir ve verimli kılabilmek için elzem olan ilk malumatı uygulamalı bir tarzda vermek, maarif usulümüzün esasını teşkil etmelidir.

Efendiler; medeni ve asri bir toplumun ilim ve irfan yolunda yalnız bu kadarla yetinemeyeceği şüphesizdir.

Milletimizin dehasının gelişmesi ve bu sayede layık olduğu medeniyet mertebesine çıkması bittabi yüksek meslekler erbabını yetiştirmekle ve milli kültürümüzü yüceltmekle mümkündür.

Bu ilk ve yüksek iki tahsil kademesi arasında, orta tahsilin gerekliliği tabiidir. Orta tahsilin gayesi, memleketin muhtaç olduğu muhtelif hizmet ve sanat erbabını yetiştirmek ve yüksek tahsile namzet hazırlamaktır.

Orta tahsilde dahi, terbiye ve talim usulünün uygulamalı ve tatbiki olması esasına riayet şarttır. Kadınlarımızın da aynı tahsil derecesinden geçerek yetişmelerine ehemmiyet atfolunacaktır. *(Bravo sesleri ve alkışlar.)*

Maarif Vekâleti'miz 337 [1921] senesinde maarif vaziyetimizi bu görüşlere yöneltmeye mesai sarf eylemiştir. Vekâlet, gelecekteki teşebbüslerine ve icraatına temel olacak programları hazırladıkça ve yüce Meclis'inize takdim ettikçe bunların izah eylediğim görüşlere uygun olarak, kanunlaşacağına ve yürürlüğe gireceğine ümidim berkemaldir.

Efendiler, yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekleri tahsilin sınırı ne olursa olsun, en evvel ve her şeyden evvel Türkiya'nın bağımsızlığına, kendi benliğine ve milli ananelerine düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir. *(Alkışlar.)* Milletlerarası cihan vaziyetine göre, böyle bir mücadelenin gerektirdiği ruhi unsurlarla mücehhez olmayan fertlere ve bu mahiyette fertlerden meydana gelen cemiyetlere hayat ve bağımsızlık yoktur. *(Bravo sesleri.)*

Efendiler! Bir toplumun müşterek ve genel hisleri ve fikirleri vardır. Toplumların kıymetleri, medenileşme mertebeleri, arzu ve eğilimleri ancak bu genel his ve fikirlerin tecelli ve tebarüz[1] derecesiyle anlaşılır. Bir toplumu sevk ve idare eden insanlar için, toplumun kaderi üzerinde hüküm vermek mevkiinde bulunan dostlar veya düşmanlar için ölçü, bu toplumun kamuoyundan anlaşılan kabiliyet ve kıymettir. Dolayısıyla milletler kamuoyunu cihana tanıtmak mecburiyetindedir. Bütün cihan kamuoyunu öğrense hayat vasıtalarının tanzimi için şüphesiz lazımdır. Bu hususta ise mevcut vasıtaların birincisi ve en mühimi matbuattır. Matbuat, milletin ortak sesidir. *(Şiddetli alkışlar.)* Bir milleti aydınlatmak ve uyarmakta, bir millete muhtaç olduğu fikri gıdayı vermekte, kısacası bir milletin, hedefi saadet olan müşterek istikamette yürümesini teminde, matbuat başlı başına bir kuvvet, bir mektep, bir rehberdir. *(Alkışlar.)* Ehemmiyet ve yüceliği medeniyet cihanında apaçık olan matbuata hükümetimizin birinci derecede ehemmiyet atfeylemesi; bu hususta sarf edeceği mesaiyi, millete yapmakla mükellef olduğu hayırlı hizmetlerin baş tarafına koyması, yüce Meclis'in katiyetle talep edeceği hususlardandır. *(Alkışlar.)*

Umuru Şer'iye Vekâleti'mizin bir senelik mesaisini büyük ehemmiyetle inceledim. Neticeyi takdire değer buldum. Teşekkür ve tebrik ederim. Şer'iye işlerinin yürütülmesi hakkında görüş ortaya koymaya esasen mahal yoktur. Çünkü bu husus Kur'an'ın nasları[2] ile hasıldır. Yalnız hatıra gelen bir noktayı söylemeden geçemeyeceğim.

Efendiler! Camilerin mukaddes minberleri halkın ruhani, ahlaki gıdalarına en yüce, en bereketli kaynaklardır. Dolayısıyla, camilerin ve mescitlerin minberlerinden halkı aydınlatacak ve doğru yolu gösterecek kıymetli hutbelerin muhteviyatını halkın öğrenmesi imkânını temin Şer'iye Vekâleti Celilesinin mühim bir vazifesidir. *(Şiddetli alkışlar, bravo sesleri.)*

*Tunalı Hilmi Bey (Bolu): Allah razı olsun!..*

Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Minberlerden halkın anlayabileceği lisanla ruh ve beyne hitap olunmakla ehli İslamın vücudu canlanır, beyni saflanır, imanı kuvvetlenir, kalbi cesaret bulur. *(Alkışlar.)*

*Tunalı Hilmi Bey (Bolu): Yaşa Ulu Gazi!..*

Reis [Mustafa Kemal] Paşa (Devamla): Fakat; buna göre değerli hatiplerin sahip olmaları lazım gelen ilmi vasıflar, özel liyakat ve dünya durumunu bilme önemlidir.

1 "Ortaya çıkması ve belirmesi" anlamında. (Y.N.)
2 Nas: Dogma. (Y.N.)

Bütün vaiz ve hatiplerin bu arzuya hizmet edecek surette yetiştirilmesine Şer'iye Vekâleti'nin kuvvet sarf edeceğini ümit ederim.

Vakıflar meselelerine gelince: Malumdur ki: Vakıflar, memleketimizin mühim bir servetini teşkil eder. Bu servetten millet ve memleketi hakkıyla istifade ettirebilmek için Şer'iye Vekâleti'yle beraber bütün Heyeti Vekile'nin ve hatta yüce Meclis'in bu hususu ehemmiyetle incelemesiyle bu büyük müessesenin haraplıktan korunmasını ve memlekete semerebahş bir hale konmasını temenni eylerim.

Efendiler! Vakıfların hikmeti mevzuu nazarı dikkate alınınca: Bunun dini müesseseler ile beraber hizmet ve sosyal yardımı hedeflediği tahakkuk eder. *(Pek doğru sesleri.)*

Vakıfların; imarethaneler, bimarhaneler,[1] hastahaneler, misafirhaneler, kütüphaneler, kervansaraylar, hamamlar, çeşmeler, mektepler, medreseler ve diğer irfan müesseselerini kapsıyor olması, vakıflar meselesinin hallinde riayeti elzem olan esasları göstermektedir. *(Pek doğru sesleri.)*

Efendiler! Bu sene harici münasebetlerimiz, neticeleri itibariyle bizce, hayırlı birçok vakalar ile doludur.

Genellikle harici münasebetlerimizi iki kısma ayırmak mümkündür: Rusya ve Doğu devletleriyle, Batı devletleriyle.

Rus Şûralar Cumhuriyeti'yle mevcut iyi münasebetlerimiz ve bağlarımız bu geçirdiğimiz sene zarfında, en mükemmel bir surette gelişmesinde devam etmiştir. *(Alkışlar.)* 16 Mart'ta Moskova'da bir dostluk antlaşması yaptık. Bu antlaşma ile, emperyalizmin ihtiraskâr saldırısına hedef olan iki devlet arasında tabii etkenlerden meydana gelen dayanışma, hukuki bir şekil ile de tespit edilmiş oldu. Yakında iktisadi ve ticari işler ile şehbenderlik[2] meselelerini tanzim edecek olan mukavelelerin de yapılması kararlaştırılmıştır.

Türkiye-Rusya antlaşması, Rusya'nın müttefiki olan diğer devletlerle yaptığımız mesut antlaşmaların birincisidir.

Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan sovyet cumhuriyetleriyle Moskova Antlaşması esasları dairesinde, Kars'ta 13 Teşrinievvel [13 Ekim] tarihli antlaşmayı yaptık.

Bu antlaşma ile Doğu'da hukuki bir şekil alan fiili vaziyetimiz de Sevr Antlaşması'nın tatbik edilemez olduğunu gösteren vakalardan biridir. *(Şiddetli alkışlar.)*

Ermeni meselesi denilen ve Ermeni milletinin hakiki menfaatlarından ziyade cihan kapitalistlerinin iktisadi menfaatlarına göre halledilmek istenilen mesele, Kars Antlaşması'yla en doğru hal suretini buldu. *(Alkışlar.)* Asırlardan beri dostane yaşayan iki çalışkan halkın iyi ilişkileri, memnuniyet vericidir ki, tekrar teessüs etti.

Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile de 2 Kânunusani'de [2 Ocak'ta], Ankara'da, yine Moskova Antlaşması esasları dairesinde, bir antlaşma yaptık. Bu antlaşmayı yapmak üzere, şehrimize gelen fevkalade delege ve kıymettar asker; Fronze[3] Yoldaş'ın pek samimi ve dostane tavırları ve fiilleriyle aramızda ne kadar iyi tesirler ve hatıralar bırakmış olduğunu zikretmek isterim. *(Alkışlar.)*

1 Akıl hastaneleri. (Y.N.)
2 Konsolosluk. (Y.N.)
3 Frunze. (Y.N.)

Kars Antlaşması hükümlerine göre, imzacı iki taraf arasında ticari ve iktisadi münasebetlerin tanzimi ve bir konsolosluk mukavelenamesi yapılması için, Tiflis'e bir delege heyeti göndcrdik. Bu heyet bugün Azerbaycan, Gürcistan vc Ermenistan cumhuriyetlerinin delegeleriylc müzakerelerdedir. İki tarafın menfaatlarına uygun kararlar alınarak, müzakerelerin yakında iyi sona ermesi beklenmektedir.

Rusya Şûralar Cumhuriyeti'nin kıymetli temsilcisi olarak, Ankara'da bulunan Aralof Yoldaş'ın... *(alkışlar)* Büyük Millet Meclisi'ne hitaben gönderdiği mektup içeriğinden, memleketimiz hakkında beslediği sıcak ve samimi hissiyatı öğrendiniz.

Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nin sevimli temsilcisi İbrahim Abilof Bey'i ise... *(alkışlar)* geçen yazdan beri Ankara'da, aramızda görmekle haz duyuyoruz. Rusya Sovyet Cumhuriyeti'ne müttefik devletlerden Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti de Ankara'ya kasidler[1] göndererek, mevcut dostluk bağlarının *(alkışlar)* şeklen de tespitini arzu etmiş, bu arzunun yerine getirilmesine tarafımızdan sevinçle koşulmuştur.

Buhara'ya bugünlerde mühim ricalimizden bir zatın riyaseti altında bir sefaret heyetimiz gitmek üzeredir.

Rusya Şûralar Cumhuriyeti ve müttefikleriyle en iyi münasebetleri tesis ettiğimiz ve iyi sürdürdüğümüz gibi, bizimle hemhal ve hemdert olan Doğu İslam devletleriyle de mevcut iyi bağların takviycsini bir gaye kabul ettik. *(Alkışlar.)*

Bu gayeye doğru yürürken, ilk antlaşmayı Afganistan İslam hükümctiyle 1 Mart'ta Moskova'da yaptık. *(Alkışlar.)* Bu antlaşmanın tatbikatından olmak üzcrc, Afganistan geçen yaz Ankara'ya bir sefaret heyeti gönderdi. Bu kardeş devletin sefiri Sultan Ahmet Han... *(Alkışlar)* Ankara'da hepimizin kalplerinin sevgilisidir. Afganistan'da bir temsilcimiz mevcuttur. Namdar[2] ricalimizden birinin riyaseti altında bir sefaret heyeti dahi bu günde Kâbil'e doğru yola çıkmak üzeredir. Şevketlü Afgan Emiri Hazretleri tarafından Büyük Millet Meclisi Reisi'ne hitaben bütün Türkiya halkına gönderilen necabet ve samimiyetle müzeyyen namei giran-bahâi emaret penahi[3] –ki birkaç gün evvel huzurunuzda okunup müttefikan ve hararetle alkışlanmıştı– Afganistan'la Türkiya arasında mevcut kardeşçe bağları bir kat daha sağlamlaştırmıştır.

İran İslam hükümetiyle de yerleşmiş bulunan iyi komşuluk münasabetlerini takviye, öncelikli emellerimizdendir.

İran devleti fahimesi tarafından Ankara'ya bir sefirin gönderilmiş olduğunu haber aldık. Sefirin gelişinde bağları kuvvetlendirmeye yönelik bütün tedbirlerin tarafımızdan dahi alınacağı şüphesizdir. *(İnşallah sesleri.)*

Elhasıl, Rusya ve Doğu devletleriyle bağlarımız bugünkü cihan münasebetlerinin iktisadi ve siyasi vaziyetinden doğan değiştirilemez birtakım tabii etkenlerin tesiri altında, hepimizin menfaatlarına ve maksatlarına uygun bir tarzda gelişmekte vc sağlamlık kazanmaktadır. *(Sürekli alkışlar.)*

Bu geçen sene Batı devletleriyle olan münasebetlerimizde dahi evvelki seneyc nispetle, bazı hayırlı vakıaları kaydedebileceğiz.

Efendiler! Memleketimizin gerek siyaseten, gerek iktisaden idam hükmünü ilan eden Sevr Antlaşması'nın tatbikine mani olmak üzere, milletimizin girişmeye mec-

1 Kaasıd: Haberci, postacı, ulak. (Y.N.)
2 Namlı, ünlü. (Y.N.)
3 "Emirliğin asalet ve samimiyetle bezenmiş paha biçilmez mektubu" anlamında. (Y.N.)

bur kaldığı azimperverane mücahedeler karşısında o antlaşmanın bize cebren kabul ettirilemeyeceğini birçok kanlı mücadelelerden sonra anlayan İtilaf devletleri bizi Londra'ya davet etmişlerdi. Pek az bir zaman evvel serseri sayılan hükümetimizin böyle bir konferansa resmen davet edilmesi milletimiz hesabına kaydedilecek siyasi bir muvaffakiyettir. Bu davet Sevr Antlaşması'nın fiilen ve hükmen yok olduğunu göstermesi itibariyle de, giriştiğimiz bu mücadele yolunda muvaffakiyetle kat olunmuş bir merhaledir. Misakı Milli'miz dahilinde yapılabilecek bir barışı imzaya hazır olduğumuzu bütün cihana göstermek maksadıyla iştirak ettiğimiz bu konferanstan hiçbir netice çıkmadı. Londra Konferansı müzakereleri esnasında ne kadar itilafperverane[1] hareket ettiğimiz herkesin malumudur. Belki, meseleyi silah kuvvetiyle halledebileceğini zanneden Yunanistan itilafperverliğe yanaşmadı. *(Kahrolsun sesleri.)*

Geçen sene Fransızlarla esirlerin mübadelesi hakkında başlanan ve iyi surette neticelendirilen müzakereler, Ankara'da yapılan Türkiya-Fransa Anlaşması'na kadar gitti. Efendiler; bu mukavelenin genel ve esasi bir ehemmiyeti vardır ki, o da bununla bizzat Sevr Antlaşması'nı vücuda getiren İtilaf zümresinin en mühim bir dirceği olan Fransa'nın belirtilen antlaşmanın tatbik kabiliyetinden mahrumiyetini fiilen ve hukukan kabul etmiş olmasıdır. *(Alkışlar.)* Bu mukavele ile yüksek bir manevi kıymete sahip birtakım hukukumuzu elde etmiş olmakla beraber, vatanın aziz bir parçasını da kurtarmış olduk. Üç seneden ziyade uzayan bir ayrılıktan sonra, anavatana kavuşan bu bölgenin hakiki sahibine iadesini kabul edemeyen bazı düşmanlarımız oralarda, karışıklık çıkarmaya uğraştılar, fakat, sarf ettikleri faaliyet tamamen boşa çıkmıştır. Teslim ve tesellüm tam bir intizam ile icra edilmiş ve tamamlanmıştır. Ankara Mukavelesi'ni müteakip Fransa Cumhuriyeti ile Türkiya Büyük Millet Meclisi Hükümeti arasında siyasi münasebetler teessüs etti. Ve hükümetimizin temsilcisi Paris'e gönderildi.

İngilizlerle bugüne kadar aramızda cereyan eden yegâne olumlu vakıa, kendileri tarafından tutuklanıp Malta'ya sevk edilmiş bulunan vatandaşlarımızı kurtarmaktan ibaret kalmıştır.

İtalya hükümeti her ne kadar Ankara'ya bir memur göndermiş ise de, adı geçen olumlu müzakerede bulunmak salahiyetinden mahrum idi.

Efendiler; geçen senenin vakalarını sıralarken, harici siyasetimizin ana hatlarını da bir dereceye kadar göstermiş olduğumu zannediyorum. Bu hatlar, basit, düz ve belirgindir.

Dahili siyasetimizde olduğu gibi harici siyasetimizde de esas ilkelerimiz Misakı Milli maddelerinden ibarettir *(alkışlar)* ve Misakı Milli'yi kabul ederek, maddiyat ve maneviyat sahasında tam bağımsızlığımızı tasdik edenleri derhal dost kabul ediyoruz. Tam ve hakiki bağımsızlığımızı açık ve samimi, en evvel teslim ederek, bize dostluk elini uzatan Rus Şûralar Cumhuriyeti ile kardeşçe bağlarımızın tahkimi, harici siyasetimizin esasıdır. *(Sürekli, şiddetli alkışlar.) (Çok doğru, yaşasın dostlarımız sesleri.)*

Bu esas, tam bağımsızlığımızı tasdik edecek herhangi bir devletle münasebetleri yenilememize bittabi mani teşkil etmez.

Efendiler! Harici siyasetimizde başka bir devletin hukukuna tecavüz yoktur. Ancak hakkımızı, hayatımızı, memleketimizi, namusumuzu, müdafaa ediyoruz ve edeceğiz. *(Hay hay sesleri ve şiddetli alkışlar.)*

1 "Anlaşmaya istekli" anlamında. (Y.N.)

Bugünün insanlık medeniyetinin devletlerarası münasebetlerde ortaya attığı ve en yüce, asil emellerin ve fikirlerin bir özü demek olan "Her milletin kendi mukadderatına[1] kendisinin hâkim olması" hakkını biz yeryüzünde yaşayan milletlerin hepsi için tanıyoruz, bizim de bu hakkımızın kayıtsız şartsız tanınmasını talep ediyoruz.

Bu meşru ve haklı talebimizi tanımamak yüzünden akan ve akacak olan kanların mesuliyeti şüphesiz müsebbiplerine aittir. *(Kahrolsun müsebbipleri sesleri.)* Bizi milli davamızı takipten yıldıracak hiçbir vasıta, hiçbir kudret tasavvur olunamaz. *(Alkışlar.)* Milli davamız bizim hayatımızdır. Hayatına suikast edilen en zayıf mahlukatın bile bu kasta karşı isyan ve nefretle son nefese kadar kendisini müdafaaya çalışmasından daha tabii bir şey yoktur. *(Bravo sesleri.)* Kaldı ki: Bizim milletimizin azim ve imanında ve mücadele kabiliyet ve kudretinde zerre kadar zaaf yoktur. *(Yoktur sesleri.)* Bilakis; her geçen gün mevcut sağlamlık derecesini artırmaktadır. *(Şüphesiz sesleri.)* Memleketimizin iktisadi kaynakları bütün dünyanın hırslarını çekecek verimliliğe ve servete sahiptir. Maddi hiçbir endişemiz yoktur.[2] Halkımızın çiftçi olması, topraklarımızın dünyanın en bereketli topraklarından bulunması, maddi hayat için hiçbir endişeye mahal bırakmamaktadır.

Ordumuz her gün bir kat daha mükemmelleşmekte, millet ve memleketin hayat ve bağımsızlığını emniyetle müdafaaya kefil olmaktadır. *(Alkışlar.)*

Düşmanlarımız bizi zorlayıcı tedbirler tatbik edecekleri tehdidi ile, bağımsızlığımızı güvenceye almayan şartlar dahilinde barış yaptırmaya mecbur edebileceklerini zannediyorlarsa bunda çok aldanıyorlar. *(Alkışlar.)* Düşmanlarımız Türkiya halkının mukaddesatını müdafaa için giriştiği harpte yorgun düştü zannediyorlarsa bunda çok aldanıyorlar. *(Alkışlar, asla sesleri.)*

Düşmanlarımız, bizi, önünde sonunda esarete düşürebilecek şartları ve kayıtları reddetmekte tereddüt göstereceğimizi zannediyorlarsa bunda çok ve çok aldanıyorlar. *(Sürekli alkışlar.)* Düşmanlarımızın bu batıl zanlardan henüz kurtulamamaları, hâlâ hakikatten gafil bulunmalarıyla açıklanabilir.

Efendiler! Bilirsiniz ki, esas hatları bütün cihan nazarında malum olan milli davamızı Avrupa'da müdafaa etmek ve insanlık karşısında bu davayı bir daha teyit ve ispat eylemek üzere Hariciye Vekili'miz İstanbul üzerinden Avrupa'ya göndcrilmiştir.

Efendiler! İstanbul, Cenabı Peygamber'in bizzat alaka gösterdiği, Eba Eyyubi Ensari Halid Hazretleri'nin on dört asırdan beri meşhedinin[3] manevi temas ve nezareti altında tuttuğu bir şehirdir. Beş asır müddet Türkiya'nın hükümet merkezi olmuş bir şehirdir. *(Yine olacaktır sesleri.)* Milletimiz bu şehri dilârada beş asır yüce hilafet makamını muhafaza etmektedir.

İstanbul şehri, milletimizin sonsuz mesai ve fedakârlığı neticesinin tecelligâhıdır. Hakikaten; milletimizin maddi ve manevi varlığını yücelten abideler ve müesseseler ve medeni eserler İstanbul'da yoğunlaştırılmıştır.

Milletimiz memleketin bütününün zararına olarak, bütün varını yoğunu, en büyük gayret ve himmetlerini can evi olarak gördüğü bu şehre bol bol harcamış ve hatta israf eylemiştir. Dolayısıyla, İstanbul bizce çok kıymetlidir, çok ehemmiyetlidir.

1 *Zabıt Ceridesi*'nde yanlışlıkla "mukaddesatına" yazılmış. (Y.N.)
2 Bu cümle *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde yok. (Y.N.)
3 Meşhed: Bir kişinin şehit olduğu ya da bir şehidin gömüldüğü yer. (Y.N.)

Bunun içindir ki; İstanbul şehrinin emniyetini her türlü halelden uzak bulundurmak asli ilkesi Misakı Milli'mizin dördüncü maddesinde en kuvvetli prensiplerimizden birini teşkil etmektedir. *(Alkışlar.)* Bugün düşman işgali altında bulunmak felaketiyle ağlayan bu talihsiz şehir halkının, bu bizim aziz kardeşlerimizin milli davaya olan alaka ve bağlarını ve Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümetine kalbi sadakatlerini hiçbir kuvvetten yılmayarak ortaya koymakla ve ispatla gösterdikleri maddi ve bilhassa manevî fedakârlığı takdir lisanı ile yâd ederim... *(Alkışlar.)*

Bu kıymetli kardeşlere içinde bulundukları felaket günlerinin, uzak olmayan kurtuluş günleri karşısında ebediyen yok olmaya mahkûm olacağını hatırlatırım. *(İnşallah sesleri.)* Bu noktada bir an durmaya mecburum. Zira, bütün millete, bütün cihana kati bir hakikati bildirmek lüzumunu hissettim.

Efendiler! Büyük Millet Meclisi hükümeti Türkiya'nın ve Türkiya halkının beka ve bağımsızlığını temine çalışıyor. Çünkü Türkiya'nın asli sahibi, meşru ve hakiki sahibi olan Türkiya halkının kati arzu ve iradesi bu yoldadır. *(Hay, hay sesleri.)* Bu yüce milli iradenin hilafında harekete cüret edenler ve kalkışanlar millete karşı asi, serseri, haindirler. *(Bravo sesleri ve alkışlar.)* Bu gibi günahkârlar er geç milli iradenin tecelli adaletinden kurtulamazlar. *(Bravo sesleri.)* Dolayısıyla; İstanbul'da bazı ricalin ve sarayın Türkiya Büyük Millet Meclisi'nin vaziyet ve mesaisini ihlal ve işgalden kaçınmaları beklenir. *(Bravo sesleri.)*

Efendiler! Milli davamızla ilişkisi itibariyle, bugünkü vaziyetimizle alakadar bulunan Balkan hükümetlerinden de biraz bahsetmek isterim. Bugünkü genel dünya siyasetinin tesirleri altında Bulgaristan hükümetinin sessiz ve hareketsiz kaldığı görülüyor. Fakat; Bulgar halkının, hayati menfaatlarının Türkiya ile müşterek olduğunu takdir ettiğine eminim. Bulgaristan'ın önünde sonunda bu alakanın icaplarına girişeceğine kanaatim vardır. Türkiya dostluğunun kendilerine temin edeceği büyük menfaatlardan Bulgarların gafil kalacağı zannedilemez.

Arnavutluk hükümetine gelince: Bu İslam hükümeti halkıyla asırlarca beraber yaşadık. Uzun zamanlar kendileriyle hayat ve mukadderat birliği yaptık. Bu dindaş halk ve hükümeti dahi mevcudiyetinin muhafazası ve saadetinin temininin bağlı olduğu hakiki noktayı takdir edecektir. Bugünkü müşkül vaziyetlerinin doğurduğu acı mecburiyetlerden kurtulmak tedbirlerine girişilecektir. Bunu kaviyen ümit ederim.

Harbi Umumi'den sonra Yugoslavya devleti şekline dönüşen eski Sırbistan'da mühim bir İslam kütlesi mevcuttur. Bundan başka bu devletin hayati menfaatlarıyla alakadar hedefler vardır ki, bu hedefler, bugün bize mütecaviz düşmanın elindedir. İşte bu noktalar incelemeye değer bir vaziyet teşkil etmektedir. Bu hükümet dahilinde bulunan dindaşlarımızın bugünkü vaziyetimize alakasız ve seyirci mevkiinde kalmakta devam edecekleri zannedilemez.

Efendiler! Harici meseleler hakkındaki beyanatımı tamamlamak için hepinizce işitilmiş ve mahiyetleri az çok malum bulunan birkaç genel siyasi vakayı yalnız hatırlatmakla yetineceğim.

Bahriyenin silahlanmasının sınırlanması, İngiltere-Japonya ittifakının feshi, Çin'de açık kapı siyasetinin kararlaştırılması meselelerini halletmek üzere vuku bulan Washington Konferansı; Amerika-İngiltere-Japonya ve Fransa arasında dörtler ittifakını doğurdu.

Çin'de bütün devletlerin ticaret serbestisinin ilanı dikkate değer bir nokta teşkil eder. Bununla Avrupa devletlerinin Uzakdoğu'da şimdiye kadar takip ettikleri nüfuz bölgesi ve arazi istilası siyasetlerinden vazgeçtikleri anlaşılıyor. Yakındoğu'da dahi aynı siyaseti takibe karar vermekten daha doğru bir yol olamaz.

Kan'da[1] yapılan konferans Avrupa'nın tamir ve canlandırılması namını verdikleri meselenin hallini ve İngiltere ile Fransa arasında mevcut bazı meselelerin bertaraf edilmesini hedefliyordu. Fakat, Fransa Cumhuriyeti Başvekili Mösyö Briyan'ın istifaya mecbur olmasıyla Konferans sona ermeden dağıldı. Bu tamir ve canlandırma meselesinin ortaya atılmasında İngiltere'de mevcut milyonlarca işsiz amelenin büyük tesiri muhakkaktır. Bu işsizliğin doğurduğu buhran sebebiyle İngiltere açık pazarlar temini mecburiyetindedir. Bunun için İngiltere'nin derhal düşündüğü, Almanya ve Rusya sahaları olmuştur. Dolayısıyla, Almanya'nın ve Rusya'nın iktisadi vaziyetleri ve bu vaziyetlerle İngiltere'nin tesis edebileceği alakalar ve bu alakaların doğurabileceği siyasi münasebetler başlı başına değerlendirmeye değer meselelerdir.

İngiltere'nin Almanya'dan istifade mecburiyeti, Almanlar lehinde borçların tecili meselesini doğurdu. Bundan da "İngiliz, Fransız teminat antlaşmasının" yapılması lazım geldi. Borçların tecili meselesi tamamen kati neticeye bağlanmış sayılamayacağından Cenova Konferansı'na bırakılmıştır. Cenova Konferansı'nı zaten Kan Konferansı doğurmuştur.

Mart başında toplanmak üzere davet olunacağı söylenmiş olan bu konferansa –Türkiya hariç olmak üzere– bütün Avrupa devletleri davet olunmuştur... Türkiya'nın iştirak ettirilmesi için Paris Temsilcimiz vasıtasıyla teşebbüslerde bulunduğumuz gibi, dostumuz Rus Şûralar Cumhuriyeti'nin de bu konuda teşebbüsü vuku bulmuştur... Amerikalılar iştiraki kabul etmemiştir.

Alabildiğimiz malumata göre, İngiltere-Fransa teminat antlaşması esası, Almanya tarafından Fransa arazisine tahrik olmaksızın bir taarruz vaki olursa İngiltere'nin deniz ve kara kuvvetleriyle Fransa'ya yardım etmesinden ibarettir.

Efendiler, bu antlaşma metnindeki "tahrik olmaksızın" kaydı hakikaten mevcut ise, pek ziyade tahlil ve incelemeye muhtaçtır. Çünkü dünyada tahrik sebepleri ve şekilleri, sınırlandırılmamış ve tanımlanmamıştır. Herhangi bir muamele, anlayışa göre olumlu ve olumsuz yorumlamaya maruz kalabilir.

Efendiler, son zamanlarda bir "Doğu meselesi konferansı"ndan da bahsolundu ve olunmaktadır. Bu konferansın ne dereceye kadar ciddi maksatlarla ve ne vakit vuku bulacağı hakkında henüz inanmaya değer emare yoktur. Doğu meselesi konferansının, ordularımızın harekât alanında yapılmasının beklendiğini kabul etmek en ihtiyatkâr bir telakki olur.[2] *(Bravo sesleri.)* "Hazır ol cenge eğer ister isen sulhü salâh"[3] hakikatini bir an hatırdan çıkarmamak, milli davamızın talep ettiği icaplardandır. Bu bakımdan müteyakkız ve hazır bulunmaktan ibaret olan prensibimize riayete devam edeceğiz, arkadaşlar.

1 Cannes. (Y.N.)

2 Bu cümle *Vakit*'te şöyledir: "Şark meselesi konferansının akdine ordu [silik, okunamadı] söylemiştir. Gunaris vaziyeti tetkik ve hükümet erkânı sairesinin dahi mütalaasını istifsarlarımızın dârü-l-harekâtından intizâr olunduğunu kabul etmek en ihtiyâtkâr bir telakki olur." (Y.N.)

3 Sulhü salâh: Barış ve kurtuluş. (Y.N.)

Bütün bu tafsilattan sonra milli tarihimizin en fedakâr bir yücc unsuru olan kahraman ordumuzdan bahsedeceğim. *(Sürekli alkışlar.)*

Doğu Cephesi'ndeki ordumuz birinci milli sene zarfında vatanın kendisine tevcih eylediği fedakârlık vazifesini yapmış ve tamamlamıştır. Komşu hükümetlerle de arzu olunan dostane şekilde münasebetler teessüs etmiş bulunduğundan tam bir sükûn ile barış dönemi vazifelerini yapmaya, talim ve terbiye ile iştigale devam etmektedir. *(Var olsun sesleri.)*

Elcezire Cephesi'yle merkezde ve memleketin diğer kısımlarındaki kıtalarımız verilen vazifelerini sükûnetle yapmaktadırlar. Batı Cephesi'ne gelince: Geçen sene başlarında Birinci İnönü Muharebesi'nden çıkmış bir vaziyette bulunan ordumuz, mahiyeti düşmanlarımızca meçhul bir halde olarak, teşkilatını genişletiyor ve tamamlıyordu. Bu esnada, Yunanlılar Londra Konferansı'nı zaman kazanacak ve Türkleri aldatacak bir vasıta kabul ederek, harekât mevsimini bekliyorlardı. Mart ortasında harekât mevsimi geldi ve Yunan ordusunun hazırlığı bitti, artık zamana ihtiyaçları kalmamıştı. Kibirli bir surette Londra Konferansı'nı bertaraf ettiler.

Mart'ın yirmi üçünde her taraftan taarruza geçerek emperyalistlerin bir büyük sömürge içindeki harekâtını taklit eder bir şekilde vatanımızı istilaya başladılar. *(Kahrolsun sesleri.)*

Tumturaklı duyurularla geçen ilk günlerden sonra çetin muharebelere girişildi. Neticede tarihin İkinci İnönü Muharebesi dediği bir büyük hadise vukua geldi. Bu büyük hadiseyi Dumlupınar'daki taarruz harekâtı ve muvaffakiyetlerimiz takip eyledi.

İkinci İnönü Muharebesi milletimizin davasındaki isabet ve kutsiyeti bütün dünyaya yaydı. Yunan iddialarındaki sahtelik de bütün cihanca malum oldu. Yine İkinci İnönü'nden sonra Yunanlılar memleketimizi yakmakla, silahsız ve silah kullanmaya kudretsiz evladımızı öldürmekle cibiliyetlerindeki vahşeti bütün dünyaya ispat eylediler. Bilecik, Bozüyük, Söğüt, Yenişehir yangınlarını ve saymakla bitmeyen ırz tecavüzlerini ve katliamları Yunan kumandanlarının emriyle ve özel olarak teşkil olunan müfrezelerle yaptırdıkları, tahkikat neticesinde ortaya çıkmış ve teyit edilmiştir.

Yunanlılar meselenin tahmin ettikleri kadar basit olmadığını İkinci İnönü Muharebesi'nde anladılar. Bunun üzerine genel seferberlik suretinde esaslı bir surette tedbirlere giriştiler. Bütün ordularıyla ciddi bir sefere karar verdiler. Bir taraftan bu hazırlıklar devam ederken, diğer taraftan siyaseten bizi aldatmaya ve gevşekliğe sevk edecek siyasi propagandalar faaliyete getirildi. Yunan Kralı Anadolu'ya geldi. Köyleri yakmak ve ırza tecavüz etmek için emir veren generallerinin yakından kumandasını üstlendi. *(Barbar, sesleri.)* Yunan seferberlik hazırlıkları Temmuz başlarında son bulmuş ve taarruz harekâtı başlamıştı. Temmuz başlarına kadar bizim hazırlıklarımız son bulmamış idi. Dolayısıyla, harekâtımızı ona göre idare etmek icap ediyordu.

Yunanlılar harekâta başlangıç olarak, Afyon, Kütahya ve Eskişehir'i işgal ettiler. Ve bütün dünyaya yaydıkları duyurularla Türkiya ordularını imha ettiklerini iddia ettiler. Akıl ve mantık erbabının inanmadığı bu düşman propagandalarına bizzat düşman mahfillerinin inanmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu kanaat ile devam eden askeri harekât Sakarya kanlı harbiyle neticelendi ki, bunun cereyanı ile düşman ordusunun kati mağlubiyetini ifade eden neticesi bugün bütün dünyaca malum bir keyfiyettir.

Büyük mağlubiyetten sonra kral ve prensler tarafından verilen emirlerle Yunan ordusu tekrar vahşet icraya başladı. Bugün bütün dünya, yakılan köylerimizi, tecavüze uğrayan kadın ve çocuklarımızı ziyaret edebilir. Yunan prensleriyle generalleri bilhassa ırza tecavüz ettirmekten zevk almaktadırlar. *(Kahrolsunlar sesleri.)* Halbuki bizim milletimizde olduğu gibi bütün milletlerce de ırza riayet mukaddestir.

Düşman, insanlığa aykırı olan tahribat ve tecavüzlerin cihan karşısında gizlenmesi ve inkârının mümkün olmadığını görünce, bunları galibin takibatını zorlaştıracak askeri tedbirler cümlesinden olarak ilan etti. Bu ilanın kimseyi ikna etmediğine şüphe yoktur.

İşte efendiler, geçen Mart başında mahiyeti meçhul olan ordumuz bir sene zarfında durmadan mükemmelleşerek ve ilerleyerek, müteakip ve çetin muharebelerde düşmanı durmadan mağlup eyleyerek bugünkü genişlik ve kıymetine ulaşmıştır. *(Bravo sesleri.) (Alkışlar.)* Bugünkü kuvvetinin derecesini gelecek hadiseler izah edecektir. *(İnşallah sesleri.) (Alkışlar.)*

Efendiler, ordumuzu yâd ederken harp kuvvetlerinin teşkilat ve hazırlıklarına ve noksanların tamamlanmasına ait olarak harcanan mesaiden de bir nebze bahsetmek isterim.

Bilhassa İmalatı Harbiye fabrikalarının mesaisini özel takdirlerle zikretmeyi bir kadirşinaslık vazifesi sayarım. Bu son sene zarfında bu fabrikaların noksanları adım adım tamamlanmıştır. Bugün her türlü ihtiyaçların imali imkân altına alınmıştır. Yeni tesis edilen mermi ve fişenk fabrikalarında külliyetli miktarda topçu ve piyade cephanesinin ve bombanın hazırlanmasına ve imaline muvaffakiyet meydana gelmiştir.

Ordu saflarında telsiz telgraflarla diğer fenni muhabere malzemesi ve istihkâm edevatı gibi birçok maddeler ilave olunmuştur.

Elbise ve kundura imalatı işlerinin dahile hasrı hususundaki mesaiye devam olunmaktadır.

Bu sene zarfında Anadolu'da bazı mühim tesisat vücuda getirilmesi kararlaştırılmıştır.

İkinci milli sene zarfında ordunun sıhhiye ahvali memnuniyet verici bir manzara arz eylemiştir.

Ordu safları arasındaki hastalık derecesi alelade zamanlarda vukua gelen nispeti tecavüz etmemiştir. Hele bulaşıcı hastalıklar vesaire ordumuzda meydan alamamıştır. Vuku bulan muharebelerde sahra sıhhiye hizmetleri memnuniyet verici bir tarzda cereyan eylemiştir. Milli ordumuzun ilk teşekkül safhasında cereyan eden Birinci İnönü Muharebesi'nde ordunun sıhhiye vasıtaları dört araba, dört sedyeden meydana gelen küçük sıhhiye müfrezeleriyle sınırlı iken, bugünkü ordumuzun kadrosunun talep eylediği miktarda sıhhiye bölükleri, seyyar hastaneler ve yaralıları nakliye müfrezeleri teşkil edilerek sıhhiye ihtiyaçları ve teşkilatı tamamlanmıştır. Bu vesileyle, muhterem Hilâliahmer[1] cemiyetinin yaralı gazilere yaptığı güzide hizmetleri, özel takdirler ile anmaya değer görürüm. *(Alkışlar.)* Müdafaai Milliye Vekâleti'nde faaliyete başlayan harita dairesi ordunun bütün harita ihtiyacını ikmale muvaffak olmuştur. Bundan sonraki mesai ile memleketin daha mükemmel haritalarını hazırlayacaktır.

1 Kızılay'ın o zamanki adı. (Y.N.)

Sahillerimizin genişliğine ve deniz vasıtalarımızın kıtlığına rağmen çalışkan bahriye subaylarımız teşekküre değer[1] hizmetleri yapmaktadırlar. Orduya ait maruzatımı bitirmeden evvel harp hazırlıklarını güvenceye alan Tekâlifi Milliye'ye koşmak hususunda bütün halkın ve millet tabakalarının gösterdiği heyecan ve fedakârlığı şükran lisanıyla yâd etmeyi borç sayarım. Tarihi mücahedelerimizin en olumlu bir faaliyet mevkiinc sahip olan Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin bu sene zarfındaki milli mesaisini de özel takdirler ile yâd eylemeyi bir vazife kabul eylerim. Bu teşkilatın, dünkü ve bugünkü mesaide olduğu gibi bundan böyle de milli yenilikler ve gelişmeler hususunda en kuvvetli rehber vazifesini yaparak milli şekillenmedeki yüce mevkii ile orantılı hizmetler yapmasına muvaffak olacağına itimadım berkemaldir.

Efendiler, Meclis'imizin ikinci toplantı senesi zarfındaki mesaisini de kısaca millete arz eylerim. Bugün değerli üyelere dağıtılan senelik mesai cetvelinde bu maruzatımın tafsilatı mevcuttur. Yüce Meclis'in bir senelik vuku bulan toplantı miktarı 167'dir. Bu toplantılardan 271'i aleni ve 69'u gizli celse ve 19'u kısmen gizli kısmen aleni olmak üzere toplam 359 celseyi ihtiva eder. Yüce Meclis'e bu geçen senc zarfında 177 kanun tasarı ve teklifi birinci toplantı senesinden devrolundu. İkinci toplantı senesinde de 355 kanun tasarı ve teklifi geldi. 10 tane de tezkere ve önergc olarak geldikten sonra kanunlaştı ki, 542'dir. Bu 542 kanun tasarısı ve teklifindcn bu sene zarfında 94'ü kanunlaştı. 65'i reddedildi. 30'u Heyeti Vekile'ye gönderildi. 15'i Hcyeti Vekile veya sahipleri tarafından geri alındı. 18 kadarı ait olduğu kanunlarla birleştirildi. 6 adedi karar şeklinde kabul edildi ki, toplam 228 eder ki, 338 [1922] scnesinde yüce Meclis'çe muameleleri tamamlanan kanun tasarıları ve tekliflerinin yekûnu budur. 106 tasarı da encümenlerce muamelesi biterek genel kurula mal olmuştur. Kalan 208 teklif ve tasarı encümenlerde kalmıştır ki, bu sene tamamlanacaktır.

Birinci toplantı senesinde olduğu gibi ikinci toplantı senesi zarfında dahi Mcclis üyesi bulunan bazı arkadaşlarımız Meclis haricinde birtakım mühim hizmetler, vazifeler yapmışlardır. Bu arada, muhterem arkadaşlarımızdan bir kısmı bugün orduların ve kıtaların başında ve düşman karşısında harp vazifelerini yapmaktadırlar. Bugün Meclis'te bulunan bazı arkadaşlar dahi bu bir sene zarfında cereyan eden muharebelere bilfiil iştirak eylemişlerdir. Arkadaşlardan bir kısmı mühim ve siyasi harici vazifeler icrası için Doğu'ya ve Batı'ya gönderilmişlerdir. Bunlardan bir kısmı vazifesini yaparak döndüğü gibi, bir kısmı dahi henüz mahallerinde çalışmaktadırlar. Özel incelcmeler ve araştırmalar için bir kısım arkadaşlarımız Meclis tarafından Doğu taraflarına memur edilmişlerdir. Ve birçok arkadaş muharebelerden sonra Meclis ile ordu arasında temas vasıtası olmuşlardır. Ordunun ahvali hakkında Meclis'i haberdar etmişlerdir. Yine bazı arkadaşlarımız mühim meselelerde soruşturmaya memur edilmişlerdir. Üyelerden bazıları dahi muharebeler[2] esnasında halkın fikirlerini harici muzır propagandaların tesirinden korumak için ahaliyi aydınlatmak ve doğru yolu göstermek maksadıyla memleket dahilinde dolaşmışlardır. Son olarak ordunun geri hizmetine nezaret ve yardım vazifesiyle de bir kısım arkadaş muhtelif bölgelere gitmişlerdir. Bun-

1 "Teşekküre değer" sözcüklerinin aslı olan "meşkûr" yerine, Latin harfli *Zabıt Ceridesi*'nde yanlışlıkla "mezkûr" (sözü edilen) sözcüğü kullanılmış. (Y.N.)

2 "Muharebeler" sözcüğünün aslı olan "muharebat" yerine, Latin harfli *Zabıt Ceridesi*'nde yanlışlıkla "muhaberat" (haberleşmeler) sözcüğü kullanılmış. (Y.N.)

lardan başka Dahili Nizamname haricinde teşkil edilen heyetler ve encümenler Meclis'teki vazifelerinden başka meşgul olmuşlardır. Birçok arkadaşımız muhtelif bölgelerde İstiklâl Mahkemelerini teşkil ederek büyük bir gayret ve faaliyetle gerek vatani menfaatları ve gerek ahalinin hukukunu korumak için mesai sarf eylemektedirler.

Arkadaşlar, geçen sene başında 350 üye ile işe başlamıştık. Bunlardan dört zat hasbelicap müstafi sayılmak vesaire suretiyle Meclis'ten ayrıldılar. Mevcut boşluklar sebebiyle usulüne göre yapılan seçimler neticesinde sene zarfında aramıza dokuz yeni arkadaş iltihak eyledi. Yine sene zarfında değerli arkadaşlardan sekiz zat vefat ederek *(Allah rahmet eylesin, sesleri)* bu mukaddes mücadele esnasında âzimi dârı cihan oldular, bu suretle üçüncü mesai senesine 347 üye ile başlıyoruz. Geçen sene Malta'da bulunan arkadaşlarımızın da bu sene başlarında aramızda mevcut bulunmalarını bilvesile özel sevinç ile yâd eylerim. Sene zarfında vefat eden merhum biraderlerimizin isimlerini de burada teberrüken yâd ediyorum. İsmail Fazıl Paşa (Yozgad), Hamza Hayati Bey (Menteşe), Hasan Tahsin Bey (Mardin), Cemalettin Çelebi Efendi (Kırşehir), Murat Bey (Kastamonu), Fuat Bey (Çorum), Salâhaddin Bey (İstanbul), Hacı Hayali Efendi (Urfa)... Bu değerli arkadaşlarla beraber bağımsızlık uğrunda cephelerde ve diğer şekillerde şehit olan bütün arkadaşlarımızın ruhlarına, ayağa kalkarak fatihalar ithaf edelim.

*(Hep birlikte ve ayağa kalkarak fatiha ithaf olundu.)*

Muhterem ve aziz arkadaşlarım: Meclis'in ve milletin dayanışması, gelişmelerin ve hadiselerin yükleyeceği fedakârlıkları kabulde göstereceğimiz şevk ve heyecan, en son muvaffakiyet için en kuvvetli teminattır.

Efendiler, geçen iki senenin tedrici fakat emin semerelerini önümüzdeki mesai günleri için ölçü tutarsak, neşe ve muzafferiyet[1] günlerinden uzakta bulunmadığımızı görürüz. Bu yeni seneye her zamandan ziyade emin, her zamandan ziyade sakin, vakur bir vaziyet ile giriyoruz. *(İnşallah sesleri.)*

Bezginlikten ve tembellikten uzak olarak giriyoruz. Nihayetsiz bir azim ve imanla donanmış olarak giriyoruz. Bizim için hayat ateşi ve gelecek nesiller için kurtuluş ümidi olan mukaddes gayemize durup dinlenmeden yürüyeceğiz ve fakat Allah'ın yardımıyla mutlaka muvaffak olacağız. *(Sürekli alkışlar.) (Bravo sesleri.)*

Ölmez bu vatan farzımuhal ölse de hatta.
Çekmez kürenin sırtı o tabutu cesimi.[2]

*(Yaşa sesleri ve sürekli alkışlar.)*

1 ***TBMM** Zabıt Ceridesi*'nde "mazhariyet". (Y.N.)
2 Mithat Cemal Kuntay'ın "Yurt Duyguları" adlı şiirinin son iki mısrası. (Y.N.)

## ÇANKAYA KÖŞKÜ HAKKINDA *VAKİT* MUHABİRİNE DEMEÇ*

## (1 MART 1922)

Ben burada birçok muhtelif tipte insanlar ile görüşeceğim ve bu konuşmalar ile Çankaya'dan gördüğüm geniş Asya'nın ahvaline vâkıf olacağım. Burada sıra ile mebusları dinleyeceğim. Burada hoca efendilerin pek nazikâne söyledikleri itirazlara cevap vereceğim. Burada Afganistan'ın, Azerbaycan'ın samimi sözlerini, onların görüşlerini dinleyeceğim.

Asya, Batı âleminin ölümünü istemiyor. Bu memleketler müthiş ve feci bir esaretten yeni çıkıyor. Asyalılar başka milletleri kendilerinin asırlarca çektikleri ıstıraplara uğratmak istemiyorlar. Onlar kendi hesaplarına memleket fethetmek fikrinde değillerdir. Onlar yalnız bağımsızlık istiyorlar ve bunu alacaklar.

Bağımsızlık, yabancı düşmanlığı demek değildir. Bilakis, eğer yabancılar, Türklere esir muamelesi etmek arzusunda değillerse, gelsinler, hangi millete mensup olurlarsa olsunlar, bunlar çalışmak istedikleri takdirde Türkiye'de iyi karşılanacaklardır. Fakat Türkleri Avrupalılardan aşağı tutan teorinin artık tatbik zamanı geçmiştir. Bundan sonra Doğulular ve Batılılar yekdiğerine aynı suretle muamele etmelidir. Birbirleri için eşit insanlık hakları tanımalıdır. Artık Doğuluları Batılıların altına düşüren imtiyazlar kalkmalıdır.

* *Vakit*, 3 Mart 1922, sayı 1518, s.2. Eski yazı metin Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

# AFGAN SEFİRİ AHMET HAN'IN NUTKUNA CEVAP*

## (2 MART 1922)[1]

Muhterem Sefir Hazretleri,

Afganistan devleti bağımsızlığının dördüncü yıldönümü gününü, Afganistan devletinin muhterem temsilcisi nezdinde kıymetli arkadaşlarımızla birlikte kutlamaya mazhar olduğumuzdan dolayı pek büyük sevinç ve saadet hissederim.

Afganistan'ın kalbi bağımsızlık aşkı ile dolu olan cevval, faal, cesur kavminin er geç bağımsızlık saadetini elde edeceğine şüphe edilemezdi. Böyle kıymetli bir unsur, zalimlerin istibdat zinciri altında ebediyen yaşamaya tahammül gösteremezdi. İnsan kütleleri birtakım zalimlerin yol göstermesiyle zincirlere bağlandığı gibi, yine birtakım fedakâr insanların yol göstermesiyle de o zincirlerden kurtulur. Bundan dört sene evvel, Afganistan'da hükümdarlık makamına çıkan Alâ Hazreti Amanullah Han tahta çıktığı vakit kılıcını çekmiş ve Afganistan'ın bağımsızlığı tasdik ve teslim olunmadıkça bu kılıcı kınına koymayacağına yemin etmişti. İşte bu kalp ve vicdan kuvvetidir ki, Afganistan'ın bağımsızlığını temin etmiştir. Kahraman milletinin fedakâr emiri Amanullah Han Hazretleri'nin namını burada hürmetle yâd ve tezkâr ederim.

Muhterem Sefir Hazretleri, Afganistan halkının ve hükümdarının Türkiye'ye karşı olan kalbi alakalarını büyük bir vukufla tanımış bulunuyoruz. Bu muhterem hükümdar ve halka karşı Türkiya halkı ve hükümeti dahi aynı suretle mütehassistir. Türkiya'nın Afganistan'la mevcut derin ve samimi bağları yeni teessüs etmiş değildir. Türkiya ve Afganistan mevcut olalıdan beri, tabii bir surette bu iyi bağlar ve kalbi muhabbetler mevcut idi. Ancak her iki memleket arasındaki ulaşımın müşkülatı, ne yazık ki, bu bağların istenen gelişme derecesini bulmasına mani teşkil ediyordu. Hakikaten Afganistan her taraftan çevrilmiş ve kuşatılmış bulunuyordu. Bugün ise o yolların en mutluluk verici olanları bizim için açık bulunmaktadır. Şüphesiz Rus milletinin büyük inkılabı bu yolların açılmasına sebep olmuştur. Cihana numune olacak yüce bir meslek göstermiş olan Rus İnkılabı'nı yapan yüce zevatı bu münasebetle de yücelterek hatırlamayı insani bir vazife sayarım. Bununla beraber, maddi engellere rağmen Türkiya, mazide dahi Afganistan'a yol bulmuş, Türkiya halkı kalbi, vicdani selamlarını olsun ulaştırmaya muvaffak olmuştur.

* *Hâkimiyeti Milliye,* 5 Mart 1922, Numara: 447, s.1-2. Ayrıca bkz. Sadi Borak, *Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri,* Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul, Şubat 1997, s.139-142.

1 5 Mart 1922 tarihli *Hâkimiyeti Milliye*'de konuşmanın, "Afgan hükümetinin bağımsızlığının dördüncü yıldönümü olan Perşembe günü" yapıldığı kaydedilmiş. Perşembe, 2 Mart 1922 gününe denk düşmektedir. Sadi Borak da 2 Mart 1922 tarihiyle yayımlamıştır. (Y.N.)

Efendiler!

Afganistan tabii ve coğrafi vaziyeti itibariyle pek büyük bir ehemmiyete sahiptir. İlk bakımdan Afganistan Asya'daki kuvvet ve kudret topluluğu içinde başlı başına kıymete ve ağırlığa sahip bir mevcudiyettir. Biz Türkiyalılar Asyai bir milletiz, Asyai bir devletiz. Dolayısıyla, bizim samimi kütlemizde yüksek mevkii muhakkak olan Afganistan ile münasebetlerimizdeki ehemmiyet derecesini idrak etmiş bulunuyoruz.

Bir taraftan da biz, bir ayağımızla, bir kolumuzla, bir gözümüzle Avrupa'dayız. Avrupa genel siyasetinde yerine getireceğimiz mühim vazifelerimiz vardır. Halbuki Afganistan dahi öyle memleketlerle komşu bulunuyor ki, o memleketlerin halkları henüz Batı istilacılarının baskısı ve istibdadı altında âcizdirler. Bu yolla Afganistan dahi Avrupa siyasi unsurlarıyla temasta ve Avrupa genel siyaseti üzerinde tesir sahibi bulunmaktadır. Bu itibarla da Türkiya ile Afganistan arasında müşterek bir temas noktası ve dolayısıyla müşterek vazife ve gayeleri vardır. Afganistan'ın sahip olduğu kıymet ve kudret her gün bir kat daha tecelli edecektir. Buna şüphe yoktur. Çünkü bu kavim, her türlü meziyetlere ve fedakârlık vasıflarına sahip olduğunu ispat edegelmiştir. Türkiya ile dostları olan diğer devletler, Afganistan gibi kıymetli bir dosta sahipliklerinden dolayı iftihar edebilirler.

Son söz olarak dost Doğu devletleri arasındaki münasebet ve samimiyetin her gün artmakta olduğunu görmekle mesut olduğumu beyan etmek isterim.

Afganistan'ın bağımsızlığını kutlamak münasebetiyle Afganistan halkı ve hükümdarı hakkında Büyük Millet Meclisi'nin ve hükümetinin ve şahsımın duyduğumuz sevinç ve mutluluğun şevketlû Amanullah Han Hazretleri'ne özel olarak bildirilmesini rica ederim. Gelecek senelerde bağımsızlık gününüzü daha büyük saadetler içinde idrak etmenizi Cenabı Hak'tan niyaz eylerim.

*[...]*[1]

Sefir Hazretleri,

Kıymettar iltifatla dolu olan selamınızı müşterek düşmanlarımıza karşı mücadelede bulunan Batı Cephesi'ndeki ordumuza tebliğ etmeyi bir şeref kabul ederim. Türkiya orduları öyle bir yeri müdafaa ediyorlar ki, bu istikamet yekvücut olan Doğu devletlerine yöneliktir.

Bu hususta Türkiya ile Afganistan arasında büyük benzerlik vardır. Afganistan Asya'nın nasıl bir kapısı ise Türkiya da Asya için metin ve sağlam bir kale halindedir. Kuvvetli teminat ile bugün dostlara arz ederim ki, Türkiya halkının son ferdi kanını akıtıncaya kadar bu kalenin muvaffakiyetle ve muzafferiyetle muhafaza olunacağına emin olsunlar.

1 Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıdaki konuşmasından sonra Rus Sefiri Aralof, Afganistan'ın bağımsızlığının ve inkılaplarının öneminden, bu ülkenin Orta Asya'nın kapısı olduğundan söz eder. Azerbaycan Sefiri Abilof ve Buhara kaasıdlarından Naziri'nin konuşmalarından sonra, Afgan Sefiri Afganistan'ın selam ve saygılarının kahraman Türk ordusuna bildirilmesini rica edince, Mustafa Kemal Paşa "Sefir Hazretleri" diye başlayan konuşmayı yapar. (Y.N.)

## ARALOF YOLDAŞ'IN NUTKUNA CEVAP*

## (3 MART 1922)[1]

Muhterem Efendiler,

Dostluğumuzun kuvvetlendirilmesi maksadıyla Aralof Cenaplarının çektikleri ziyafette hazır bulunmaktan hissettiğim sevinç pek büyüktür. Aralof Yoldaş, dostumuz Rus Şûralar Hükümeti'nin kıymetli temsilcisi olmak münasebetiyle hepimiz tarafından zaten büyük bir hürmet ve muhabbete layıktırlar. Fakat Aralof Yoldaş, pek sevimli ve cana yakın şahsiyetiyle kalplerimizde özel bir mevki dahi kazanmıştır.

Malumu âlileridir ki, ekseriya şahısların karşılıklı muhabbetleri bunların mensup oldukları toplumlar arasındaki dostluğun, muhabbetin yükselmesine yardım eder. Aralof Yoldaş'ın bu hususlaki yüksek vazifelerinde muvaffak olacaklarına emniyetim vardır.

Efendiler, bugünkü Rus heyetini teşkil eden insanlar bundan beş sene evvel büyük bir inkılap vücuda getirdiler. Bu inkılabın hedefi emperyalizm ve kapitalizm isim ve sıfatı altında toplanmış zalim, zararlı mevcudiyetlere karşı mücadele etmekti. Bütün mazlum insanlık, isimlerini ve sıfatlarını huzurunuzda saydığım, bugün mahiyetleri tamamıyla anlaşılan mevcudiyetlerinden şikâyetçi idiler. Kalplerinde bunlara karşı derin ve şiddetli bir nefret hissi, bir kıyam arzusu duyuyorlardı. Fakat efendiler, her işin başlangıcı müşküldür. Bu başlangıcı getirmeye muvaffak olanlar takdire değerdirler. Rus inkılapçıları bu başlangıca girişmekle insanlık arasında mukaddes bir nam bıraktılar. Bu inkılap bütün masum ve mazlum insanların nazarı dikkat ve basiretini açtı. Çünkü onlara zulümden, ihtirastan kurtulmak için Rusya yol göstermişti. Ruslar Çarlık zamanında Rusya sınırları dahilinde esaret zinciri altında inlemekte olan kavimlere doğrudan doğruya arzu ettikleri hürriyeti, hukuku, bağımsızlığı bahşetti. Bu hürriyeti, hukuku, bağımsızlığı riayete değer buldu. Gün geçtikçe Rusların bu samimiyeti gelişmekte olduğunda şüphe yoktur.

* *Hâkimiyeti Milliye,* 5 Mart 1922, Numara: 447, s.1; *Vakit,* 6 Mart 1922, sayı 1521. Ayrıca bkz. Sadi Borak, *Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri,* Kaynak Yayınları, 2. basım, İstanbul, Şubat 1997, s.142-145. Eski yazı metinler Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.
Belge, *Vakit*'te şu açıklamayla yer almaktadır: "Rus Sefareti'nde verilen ziyafette Rus Sefiri Aralof şu nutku söylemiştir: 'Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümeti ile Rus Şûralar Cumhuriyeti arasında köklü bir dostluk bağı vardır. Bu bağ görünüşte değildir; esaslı, sağlamdır. İki memleket halkı da bağımsızlık, hürriyet için mücadele ediyor. Bu mücadelede şimdiye kadar muzaffer olduğumuz gibi, bundan sonra da zafer kazanacağız. Türk Ordusu yakında nihai zafere erişecektir. Sözüme son vermezden evvel şu önümde duran ve muhteviyatı saf ve temiz sudan ibaret bulunan kadehi kaldırarak dostl' ğumuzun bu saf su gibi temiz olmasını temenni ederim'.
Mustafa Kemal Paşa bu nutka şu suretle karşılık vermiştir:" (Y.N.)

1 5 Mart 1922 Pazar tarihli *Hâkimiyeti Milliye*'de nutuk, "evvelki gece, Rus Sefarethanesi'nde Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri şerefine Sefir Aralof Yoldaş Cenapları tarafından özel bir ziyafet çekilmiştir" açıklamasıyla yayımlanmış. (Y.N.)

Bundan üç sene evvel Türkiya halkı da kıyam ve isyana lüzum ve mecburiyet hissetti. Bu millet dahi mevcudiyetinin, bağımsızlığının istilacılar tarafından tecavüze uğradığını görmüştü.

Şimdi itiraf etmek mecburiyetindeyim ki, bu kıyam ve bu isyan vuku bulduğu dakikada biz, Rusya'da olduğu gibi emperyalizm ve kapitalizmin manasını düşünmemiştik. Yalnız, mevcudiyetimizi tehdit eden kuvvetleri idrak ediyorduk.

Vaziyet geliştikten sonra bizi de tehdit eden kuvvetlerin, Rusya'daki inkılaba sebebiyet veren mevcudiyetler olduğu anlaşıldı.

Hakikaten Türkiya halkının karşısında emperyalistler, kapitalistler... mevcudiyetini, bağımsızlığını imhaya kalkışan istilacılar mevki almışlardı.

Türkiya ile Rusya'nın kıyam hedefi aynı olarak tecelli edince tabiatıyla iki memleket arasında kuvvetli temas ve muhabbet husule geldi. Tabii sebeplerin tesiri altında vücut bulan birleşmelerin sarsılmaz olduğu şüphesizdir. Türkiya-Rusya arasındaki bu samimi birleşmeler ile beraber Asya'nın mühim anasırından bulunan Afganistan, Azerbaycan, Buhara gibi hükümetlerin hemhal ve hemfikir bulunmalarını ehemmiyetle zikretmek isterim.

Doğu'daki dostlarımızla bağlarımız âlemi aldatmak ve kendi lehimize neticeler eldc etmek gayesine yönelik değildir. Sırf haklarımızı, bağımsızlıklarımızı korumak içindir.

Zaman geçtikte mevcut bağların şekilleneceği ve yükseleceği de şüphesizdir.

Efendiler, istilacı, mütecaviz olan devletler de milletlerin mevcudiyetlerini, meşru haklarını tanıyacaklarını ilan etmişlerdi. Hadiseler gösterdi ki, bu ilan vc ifadede katiyen yalancıdırlar.

İstilacı, mütecaviz, saldırgan olan devletler yerküreyi kendilerinin malikânesi kabul etmekte ve insanlığı kendi hırslarını tatmin için çalışmaya mahkûm esirler saymaktadırlar. Bunlardaki bu garip zihniyet, garip olduğu kadar da gülünçtür.

Onlar ilan ettikleri insani ve adaletkârane esasları, kabule değer gördüklcri için değil, senelerden beri tahakküm zinciri altında tuttukları insanlık kütlesini büsbütün silahlarından tecrit etmek ve daha kolay esaret altında tutmaya devam etmek için bir aldatma vasıtası kabul etmektedirler. Buna diğer bir saik daha vardır: Birbirlerini aldatarak biri diğerinden fazla menfaat koparmak... Hilekârlıkta yekdiğeriyle müsabaka etmektedirler.

Neticede dünya iki zümreye ayrılmaktadır. Birisi Doğu; ki kendi mevcudiyetini, insanlığını, bağımsızlığını idrak etmiştir; bu şuurla el ele vermiştir.

Diğer bir zümre daha var ki, bunlar sırf kendi hırslarını tatmin için çalışmaktadır. Fakat bunların gayesi insaniyetin, beşeriyetin iyiliğine yönelik olmadığı gibi, bilakis zulüm, baskı olduğu için, onları lanetle yâd etmekte kendimizi haklı görürüz.

Efendiler, bu zümre kudret ve kuvvet mevkiinde bulundukça bunların mazlumlara merhamet ve şefkat göstermelerine imkân yoktur. Böyle bir şeye inanmak büyük bir gaflettir. Bu kuvvetleri maddi, manevi silahlarından tecrit edeceğimiz zaman ancak böyle bir hareket beklenebilir.

Bu noktadan bize düşen hareket tarzını ifade edebilmek için Arkadaş Troçki'nin emirnamesi metninden istifade edeceğim.

Troçki, emperyalistlerin teşebbüslerindeki sahte riyayı keşif ve buna karşı alınması lazım tedbirleri emirnamesinde zikretmektedir. Troçki, ordusuna hitaben "Rusya Şûralar Hükümeti'nin vaziyetini, bağımsızlığını temin için yegâne çare Kızılordu-ların şuuri dayanışmasıdır" diyor.

Ben bu cümleye şunları ilave ediyorum: Zararlı ve zehirli beyinlerden meydana gelerek bize musallat olan zümreye karşı yalnız Rusya'da değil, doğuyu batıdan ayıran ve ta kuzeyden güneye kadar uzanan müşterek bir cephe vardır. Bu cephede müdafaalarda bulunabilmek, yekdiğeriyle hemdert olmuş milletlerin hakiki, samimi dayanışması ile mümkün olacaktır. Bu dayanışma bugün aramızda tabii bir surette mevcuttur. Fakat bu dayanışmaya dahil devletlerin başlı başına ayrı ayrı kuvvetli olması, ayrı ayrı bağımsızlık fikriyle mütehassis ve donanmış bulunması lazımdır.

Dolayısıyla hepimiz ayrı ayrı kuvvetler ve idari bağımsızlığımızı temin etmiş bulunmak mecburiyetindeyiz. Batı ancak bu kuvvet karşısında silahını teslime mecbur kalacak ve bu gayri insani muamelelerine, zulüm ve zorbalığına nihayet verecektir. Bunun husule gelmesi çok zamana bağlı değildir. Karşılıkla itimat, samimiyet ve muhabbeti muhafazada devam ettikçe kat olunacak mesafe azalacaktır.

Aralof Yoldaş, kadehindeki suyun safiyetini misal alarak iki millet arasındaki muhabbet ve samimiyetin bunun kadar saf olduğunu beyan etti. Ben de aynı misali başka bir tarzda ifade edeceğim: Bu kadehteki su hidrojen ile oksijenin birleşmesi neticesidir. Dolayısıyla bağımız bu unsurların birliği derecesinde sıkı olmalıdır. Aralof Yoldaş'ın yanında geçirdiğim bu samimi gece, en kıymetli hatıralarım arasına dahil olacaktır. Kendilerine teşekkür ederim. Dostluğumuzun nişanesi olmak üzere elimi arkadaşlarım namına ve sefir kardeşlerimin müsaadesiyle kendilerine takdim ediyorum. *(Şiddetli alkışlar.)*

## BİTLİS'TE KÜFREVÎZÂDE ŞEYH BÂKÎ EFENDİ'YE*

(4 MART 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Başkitabeti
Zabıt ve Kavanin Kalemi
Adet

Ankara
4.3.338 [1922]

Bitlis'te Küfrevîzâde Şeyh Bâkî Efendi'ye

Harbi Umumi esnasındaki temas ve münasebetlerimizin hasıl eylediği sevgi ile zatıâlilerini daima hatırlamaktayım.

Bütün milletin düşman ve yabancı tesirleri ve baskılarından kurtarılması için bugün devam eden mesai arasında zatıâlilerinin de mühim bir hissesi vardır. Vatan hizmeti uğrunda göç ederek bizimle beraber karargâhta hayatını sürdüren zatıâlilerinin şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da memleketin kurtuluşuna ve birliğinin teminine yönelik mesaide aynı hararet ve arzu ile devam eyleyeceği şüphesizdir.

Müşterek vatani mesaimizin muvaffakiyetine mani olmak ve memleketi ayrı ayrı kısımlara ayırarak hepimizi birbirimize düşürmek suretiyle millet ve memlekete felaket getirmek isteyen düşmanlar, malum olduğu üzere ortaya bir Kürdistan meselesi çıkarmışlardı.

Düşmanların bu nam altında parlak vaatlerle devam eden zehirli teşvikler ile bazı cahil insanları aldatmak için bugün dahi çalışmakta oldukları görülmektedir.

Nüfuzunuzun geçerli olduğu mıntıkada, bütün memleketi mahvetmek maksadıyla vuku bulan bu tür teşvikleri ve tesirleri boşa çıkararak memleketin saadeti yolundaki hizmetlere hararetle devam buyurulmasını rica ederim.

Buradan bazı arkadaşlar da aynı maksatla çalışmak üzere o havaliye gönderilmişlerdir. Gözlerinizden öper ve muvaffakiyet temenni eylerim, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
M. Kemal

* Fotokopisiyle birlikte aktaran: Dr. Fethî Tevetoğlu, "Atatürk'ün Nakşibendi Şeyhi Küfrevî-zade Abdülbaki Efendi'ye Yazdığı Mektuplar", *Hayat Tarih Mecmuası*, sayı 12, Aralık 1973, s.23-24. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

## DOĞU CEPHESİ KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR PAŞA'YA*

## (4 MART 1922)

Mahsustur.

4.3.1922

Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Kara Bekir Paşa Hazretleri'ne

C: 18/19.2.1922 tarihli ve numarasız şifreye.[1]

Memleketin genel idaresine el koymuş yegâne yüksek kuvvet bulunan Büyük Millet Meclisi'nin alacağı kararların mütehassıslardan meydana gelen diğer bir heyet tarafından incelenmemesinden doğacak sakıncalar hakkındaki devletlilerinin görüşleri esas itibariyle tam isabete sahiptir.[2]

Ancak nam ve unvanı âyan olmasa dahi milletin bütün hukuk ve salahiyetine sahip olarak seçilmiş ve seçilecek olan Büyük Millet Meclisi'nin esas kararlarını diğer bir heyetin kararıyla sınırlamak genel idarede takip eylediğimiz esasların ruhuyla uyuşamayacaktır. İşbu mütehassıslar meclisinin de yüksek görüşleri üzere millet tarafından mebuslar gibi seçilmesi takdirinde aynı kaynaktan aynı salahiyeti almış iki büyük kuvvetin milletin genel idaresine tesirli olması, hukuki vaziyette olduğu gibi uygulama sahasında da karışıklığa sebep olacak bir ikiliği doğuracak ve bu vaziyetten doğan dengesizliği gidermek için milletin hayatına ve hukukuna müdahalekâr üçüncü bir[3] kuvvetin vücudunu kabul etmek icap eyleyecektir.

Âcizane fikrime göre tasavvur buyurulan sakıncaları gidermek için yegâne çare Millet Meclisi'nin[4] liyakat ve ihtisas erbabından meydana gelerek seçilmesini temin etmek ve Meclis'in dahili teşkilatında, encümenler seçimlerinde, Heyeti Vekile'nin ayrılmasında ve seçiminde ilim ve ihtisas hususuna fevkalade ehemmiyet vermek hususlarından ibarettir. Geçirdiğimiz feci tecrübelerin neticelerinden ilham almış bulunan ve milletlerin idaresinde[5] selametli bir yol olduğu gibi, hukuku esasiye bakımından da en makbul[6] bir şekli ihtiva eyleyen mevcut idaremizin teyit ve takviyesi ile

* Gazi Mustafa Kemal Tarafından, *Nutuk*, c.II, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, s.151; Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1969, s.641-642. Ayrıca bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1960, s.1066.

1 *İstiklâl Harbimiz*'de "1/127 No. şifreye". (Y.N.)

2 "Tam isabete sahiptir" sözcüklerinin aslı olan "isabeti kâmileyi haizdir" sözcükleri yerine, *İstiklâl Harbimiz*'de "sıhhati kâmileyi haizdir" (büyük sıhhate sahiptir). (Y.N.)

3 "Üçüncü bir" sözcükleri *İstiklâl Harbimiz*'de yok. (Y.N.)

4 *İstiklâl Harbimiz*'de "Millet Meclisi'nin mümkün mertebe". (Y.N.)

5 *İstiklâl Harbimiz*'de "idaresinde en". (Y.N.)

6 *İstiklâl Harbimiz*'de "daha makbul". (Y.N.)

seçimler hususunda da müteyakkız bulunulması sayesinde bugün için olduğu gibi gelecekteki yenilikler ve gelişmeler[1] için de en ziyade muvaffakiyetli bir idare makinesi kurulmuş olacağını arz eylerim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

1 "Yenilikler ve gelişmeler" sözcüklerinin aslı olan "teceddüdat ve inkişafat" sözcükleri yerine. *İstiklâl Harbimiz*'de "teceddüdatın inkişafı" (yeniliklerin gelişmesi). (Y.N.)

## HAMDİ NAMIK VE ALİ SAİP BEY'İN BAZI AHZI ASKER ŞUBELERİNİ TEFTİŞE MEMUR EDİLDİKLERİ HAKKINDA TEZKERE*

(5 MART 1922)

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Aşağıda isimleri yazılı değerli arkadaşlar bazı ahzı asker[1] müesseselerini teftiş için memur edilmişlerdir. Malumat arz ederim, Efendim. 5.3.1338 [1922]

Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

Hamdi Namık Bey (İzmit)
Ali Saip Bey (Urfa)

* *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c.3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.42; *Atatürk'ün Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*, Derleyen: Sadi Borak, Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul, Eylül 1997, s.247.

1 Askerlik şubesi. (Y.N.)

## KASTAMONU HİLÂLİ AHMER KONGRESİ HEYETİ'NE *

(5 MART 1922)

Kastamonu Hilâli Ahmer[1] Kongresi Heyeti'ne

C. Kastamonu Hilâli Ahmer senelik kongresinin açılışı münasebetiyle ordumuz hakkında gösterilen samimane hissiyata bilhassa teşekkür ederim.

5.3.38 [1922]

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* *Açık Söz*, 7 Mart 1922, No: 430, s.1. Eski yazı metin Kemal Şenoğlu tarafından okunmuştur.
1 Kızılay'ın o zamanki adı. (Y.N.)

## ZÜBEYDE HANIM'A MEKTUP*

5 MART 1922

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Hususi

Ankara
5 Mart 338 [1922]

Validem Hanımefendi,

Gelinimiz Seher Hanım bir müddet için İstanbul'a gidiyor. Kendisi benim buradaki hayatım, meşguliyetim hakkında size arzu ettiğiniz her türlü malumatı verecektir.

Benim mektup yazmak hususundaki tembelliğimi eskiden beri bilirsiniz.

Sıhhat ve afiyetim çok iyidir. İşler elhamdülillah fevkalade memnuniyet verici bir halde cereyan ediyor.

Buraya gelmekte aceleye lüzum yoktur. İnşallah yakında ben oraya geleceğim.

Makbule'nin, Mustafa Bey'in gözlerinden öperim. Bir arzu ve emriniz olursa bildirirsiniz. Hürmetle ellerinizden öperim, muhterem anacığım.

M. Kemal

* Sıdıka Tezel, "Atatürk ve Kadın Hakları, *Atatürk ve Kadın Hakları/ Kadın Dernekleri Federasyonu ve Gönüllü Kuruluşlar*, Ankara, 1983, s.14-15. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

# BÜYÜK MİLLET MECLİSİ GİZLİ OTURUMUNDA KONUŞMA
# ASKERİ VAZİYET HAKKINDA*
# (6 MART 1922)

Mustafa Kemal Paşa (Başkumandan) (Ankara): Arkadaşlar, bu akşam cepheye hareket edeceğim. *(Allah selamet versin.)* Heyeti Celilenize veda etmek üzere geldim. *(Allah muvaffakiyet versin.)* Bu münasebetle askeri vaziyet hakkında yüksek heyetinizi aydınlatma maksadıyla bazı malumat arz edeceğim. *(Teşekkür ederiz.)* Malumu âlileridir ki, Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra ordumuz düşmanın batı istikametinde takibine başlamıştı. Bu takip harekâtı Eskişehir, Seyitgazi ve Afyon[1] genel hattının doğusuna kadar uzatıldı. Takip harekâtını yapan kuvvet ordumuzun tamamı değildi. Belki süvari kıtalarımızla süvari kuvvetine dayanak noktası olmak için ileriye sevk edilmiş bazı fırkalardan ibaretti. Bu hattan sonra taarruz harekâtını durdurduk. Bunun sebebi de hepinizce şimdiye kadar malumdur. Taarruza devam edebilmek için yapılması zaruri olan birtakım noksanımız vardı. Onu ikmal etmeden taarruza devam etmeyi uygun görmemiştik. Dolayısıyla 1337 [1921] senesi Teşrinievvel'inin [Ekim] onuncu günü iki taraf vaziyeti şöyle idi:

Düşmanın Söğüt, Eskişehir arasında bir fırkası bulunuyordu. Eskişehir'in doğusunda, güneyinde ve Seyitgazi havalisinde dört fırkası bulunuyordu ve onun daha güneyinde, alacağı vaziyet şüpheli olan iki fırkası vardı. Afyon'un doğusunda üç fırkası vardı ve güneyinde de diğer kuvvetleri vardı. Yani bir bakıma düşman Eskişehir civarında bir grup yapmıştı. Afyon'da bir grup yapmıştı ve bu iki grup arasında bazı kıtaları mevcuttu. Biz de ordumuzu bu düşman cephesinin tamamen karşısında olmak üzere kuzeyden güneye doğru ve denilebilir ki, Eskişehir-Afyon şimendifer hattı ile Afyon-Eskişehir-Ankara şimendifer hattı ile, Afyon-Konya şimendifer hattının arasındaki sahada bulundurmuş olduk. Yine biliyorsunuz ki, bizim vermiş olduğumuz karar daima taarruz kararı idi. Vuku bulan duraklamalar ancak taarruz için muhtaç olduğumuz vesait ihtiyaçlarını bertaraf etmek maksadına dayanıyordu. Onun için demin arz ettiğim vazgeçilmez ve zaruri ihtiyaçların ikmalini beklemek üzere taarruz harekâtına son verildi.

Taarruz harekâtı durdurulduğu sıralarda yine taarruz bakımından ordunun bulunması lazım gelen vaziyet düşünülmüş ve ona göre bazı harekât icra edilmiştir. Bu harekâtın neticesinde alınmış olan vaziyet ve tertibat düşmana kati bir darbe vurmaya müsait taarruzu yaptırabilecek bir vaziyette idi. Fakat aynı zamanda ordunun iaşesi-

* *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c.3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.2-14; *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar,* Derleyen: Sadi Borak, 2. Basım, Kaynak Yayınları, Eylül 1997, s.223-243.

1 *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da "Akçam". (Y.N.)

ni ve noksanlarının giderilmesini kolaylıkla temin edecek bir vaziyeti de almayı nazarı dikkatte tutmak mecburiyetinde idik. İşte bu düşünceler neticesinde alınmış olan vaziyeti kısaca söylemek lazım gelirse denilebilir ki, Batı Cephesi'ndeki ordularımız ana kısmıyla Afyon'un doğusunda ve güneyinde, yani Afyon ve Konya şimendifer hattının iki tarafında yoğun olarak bulunuyordu. Bittabi Eskişehir'in doğusunda ve diğer cephelerde dahi lüzumu kadar kuvvet bulundurulmakta idi. Vazgeçilmez olan ihtiyacın ikmalini beklemekle geçen zaman zarfında, malumu âlileri, kışın gelmesi, kışın gelip çatması ikinci bir vazgeçilmez ihtiyaç doğurdu. Onun da ne olduğunu biliyorsunuz.[1] Ne yazık ki, bu ihtiyaç –ki bilhassa elbise ihtiyacıdır– arzu edilen zamanda, arzu edilen derecede ikmal edilememiştir. Bundan dolayı taarruz harekâtına devam etmeyi ertelemek tensip edildi. Zaruri olarak vuku bulan bu bekleme esnasında geçen her gün ordumuzun muhtelif bakımdan muhtaç olduğu vasıtaları ikmal edeceğine, yardım edeceğine kanaatimiz vardı. Nitekim öyle olagelmiştir. Ordumuz bu vaziyette iken düşmanın vaziyetine bakacak olursak; o da üç fırkasıyla Eskişehir ve Seyitgazi hattında bulunuyordu: 3., 10., 15. fırkalarıyla, bir fırkasını İznik[2] civarına göndermişti. Afyon'da 13, 5, 4, 9, 7 olmak üzere beş fırka vardı. Ve iki fırkası Uşak'ın doğusunda Dumlupınar'la İslâmköy havalisinde ve bir fırkası da Çivril taraflarında olmak üzere bir vaziyet almış bulunuyordu. Yani genel olarak büyük yoğunluk Afyon'da ve Dumlupınar'da görülüyordu. İkinci derecede bir yoğunluk Eskişehir ve Seyitgazi hattında görülüyordu. Ve sonra kanatları muhafaza etmek için kuzeyde ve güneyde birer fırka bulunduruyordu. İki taraf bu vaziyette olduğu halde 15 Şubat'a kadar vakit geçti. Yani bundan yirmi gün evvelisine kadar iki taraf bu vaziyette bulunuyordu. 15 Şubat'ta aldığımız yeni malumata göre, düşmanın konuşlanmasında nazarı dikkati çeken bir değişiklik vukua geldi. Hakikaten düşman öteden beri Eskişehir'de üç[3] fırka bulundururken buraya bir fırka daha yanaştırdı. Ve hatta bu İznik Gölü civarında bulunan fırkasını da buraya, Eskişehir civarına getirdiği söylendi ki, daha sonra bunun yalnız bir alayının buraya geldiği tahakkuk etti. Demek oluyor ki, Eskişehir civarında kati olarak dört buçuk fırka toplandı. Afyon'da ise yeni beş fırkalık bir grup toplanmış bulunuyordu. Demek ki, İslâmköy ve civarında bulunan fırkalar doğuya yanaştırılmış bulunuyor. Bir fırka da Eskişehir'le Afyon arasında Döğer civarında toplandı. Bundan başka yine kanatları muhafaza etmek için mevcut bulunan fırkalarını ana kısımlarıyla yerlerinde bıraktı. Ancak Çivril kuzeyinde[4] bulunan fırkası dağınık bir halde iken onu toplu bir hale getirdi. Düşman bu askeri vaziyeti aldığı günlerde, malumu âlileri, İstanbul'da ve Avrupa'da birtakım siyasi cereyanlar ve birçok siyasi fikirler cereyan etmekte bulundu. Doğu meselesini halletmek için aracılıktan bahsolundu, konferanstan bahsolundu, birçok şeylerden bahsolundu. Dolayısıyla derhal hatıra gelebilirdi ki, düşman bizim lehimizde olduğu zannolunan dünya kamuoyunu kendi lehine çekmek, Türkiye ordularına karşı şimdiye kadar kazanılmış olan genel emniyet ve itimadı ortadan kaldırıp kendi ordularının hâlâ kıymet ve kudret sa-

1 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "bilmiyorsunuz". (Y.N.)
2 *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da "İzmit". (Y.N.)
3 *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da "bir". (Y.N.)
4 "Kuzeyinde" sözcüğünün aslı olan "şimalinde" yerine, *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da "civarında". (Y.N.)

hibi olduğunu cihana göstermek için siyasi bir hareket yapabilir. Hakikaten harita üzerinde bu yığınaklar değerlendirilirse hükmolunabilir ki, düşman Eskişehir'de toplamış olduğu bu kuvvetlerle doğrudan doğruya doğu istikametinde, Sakarya istikametinde, yani Ankara genel istikametinde seri bir baskın hareketi yapabilir. Ve Afyon'da yekdiğeri gerisinde tel örgülerle tahkim etmiş olduğu bir müstahkem hattı vardır. Orada daha az kuvvet bulundurmak suretiyle müdafaada kalır. Bu doğuya yönelteceği kuvvetlerin bir kısmı ile de Afyon'la bu doğuya giden kuvvetler arasındaki irtibatı muhafaza eder. Ve taarruz kuvvetlerinin sağ kanadını muhafaza eder.

Düşman, bununla Ankara'yı velveleye vermek ve belki piyade kıtalarına mevcut süvarisini de ilhak etmek suretiyle böyle manevi bir tesir yapmak, kamuoyunda bir karışıklık meydana getirmek arzu ediyordu. Yapabileceği bu siyasi askeri harekâtta muvaffak olmak için, askeri neticeyi almak için de harekâtı durdurabilir ve uzatabilir.[1] Dolayısıyla, yaklaşık yirmi gün evvel askeri vaziyetin değerlendirilmesinden ve genel siyasi vaziyetin ilhamlarından, tahminler bu noktada merkezlenmiş ve yoğunlaşmıştır. Biz düşmanın böyle bir hareket yapacağını kendi aleyhimizde olduğu halde kabul ettik. Dolayısıyla buna karşı yapılacak muhtelif karşılıklar vardır. Lakin biz yapacağımız harekâtı düşmanın arzusuna tabi kılmaktansa şimdiye kadar yaptığımız gibi fırsat bulursak biraz daha beklemek ve henüz muhtaç bulunduğumuz noksanları da tamamladıktan sonra daha esaslı bir harekâta geçmeyi tercih ettik. Onun için yine bu bakış açısını muhafaza etmek ve bu bakış açısıyla hareket kabiliyetini saklı bulundurmakla beraber, düşmanı küçük dahi olsa hiçbir muvaffakiyete muvaffak etmemek için tedbirler almaya karar verdik ve bu almış olduğumuz tedbirler neticesinde[2] düşmanın böyle bir doğuya sarkmak hareketine emniyetle karşılık verebileceğimize emniyetimiz vardır ve belki de böyle bir hareketi düşmanın aleyhinde neticelendirmek de kuvvetle söylenebilir. *(İnşallah sesleri.)* Fakat biz düşmanın bu muhtemel olan harekâtına karşı kani olduğumuz tedbirleri aldıktan sonra 15 Şubat'tan bugüne kadar geçen günler zarfında düşman almış olduğu toplu vaziyetten çıkmak ve yeni bir vaziyet almak mecburiyetinde kalmıştır. Düşmanın en son vaziyetini harita üzerinde değerlendirecek olursak, bir fırkası ile İznik ile Söğüt arasındadır. Bir fırkası ile Eskişehir'in kuzeyinde idi, zaten orada bulunuyor. Bir fırkası ile Eskişehir'den Seyitgazi'ye kadar, bir fırkası ile Akin ile Döğer arasında, ondan sonra yekdiğerini müteakip olmak üzere Afyon doğusunda bir iki fırka ve bir fırkanın kısımları ve sonra güneye doğru gidecek olursak bir fırka ve yine bir fırka vardır. İslâmköy'ün doğusunda ve batısında birer fırkası vardır ve Çivril'de birer fırkası vardır. Yani kuzeyden İznik gölünden ta Çivril'e kadar zincirvari fırkalarını dizmiş bulunuyor. Bizim almış olduğumuz vaziyet belli başlı bir iki noktada yoğun ve toplu halde bulunmaktadır ki, bu taaruza karar verdiğimiz zaman o kararı kolayca tatbik edecek bir vaziyettir veya düşmanın beklenen ve muhtemel olan hareketine karşı, istediği bir noktadan taarruzuna karşı istediği yerden taarruz edebilir. Ona karşı da kolayca karşılık verecek bir vazi-

1 "Uzatabilir" sözcüğünün aslı olan "temdit edebilir" sözcükleri yerine, *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da "tahdit edebilir" (sınırlayabilir). (Y.N.)

2 *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da buradan paragrafın sonuna kadarki kısım yer almamakta, parantez içinde üç nokta bulunmaktadır. (Y.N.)

yettir. Düşmanın taarruzla başlayacak bir hareketine karşı bizim karşılık olarak vermiş olduğumuz karar yine taarruzla cevap vermektir. Belki düşmanın müstahkem mevzilerinden çıkıp ilerleyerek çıkması bizim için faydalı olabilir. Bu vaziyetler alınırken elde etmiş olduğumuz birçok malumat vardır ki, bunların tamamı düşmanın taarruz etmek niyetinde olduğunu gösteriyor. Bu malumatla beraber, cephede bazı iltica eden ve bazı esir edilen düşman neferlerinin dahi ifadeleri, bu almış olduğumuz malumatı teyit etmektedir. Bu malumatın belli başlılarının özetlerini yüksek heyetinize okuyacağım. Bir kati fikir hasıl olabilsin.

Şubat başlarında İzmir'de yapılan Harp Şûrası'nda ordudaki siyasi cereyanlardan meydana gelen zapturapt ve dayanışma yokluğunun giderilmesi çareleriyle, gelecekte takip edilecek hareket hattı söz konusu olmuş. Bir kısmı fedakârlık ihtiyariyle çekilmenin milli menfaatlara uygun olamayacağı değerlendirmesinde bulunmuş, fakat ekseriyet şimdiye kadar dökülen kanların semerelerinin alınması için azami fedakârlık lüzumunu ileri sürerek harbe devam tarafını lüzumlu bulmuş ve neticede karar vermeksizin dağılmışlardır. İkinci meclise kolordu kumandanları ve Trakya kumandanı da iştirak etmiştir. Bu toplantıda ordu mensupları arasındaki siyasi kanaat anlaşmazlığının ve haleti ruhiyesinin iyileştirilmesiyle ordunun harp kabiliyeti konuşulmuş ve en nihayet Yunan emellerinin silah kuvvetinden başka suretle elde edilmesine başka çare olmadığına[1] kanaat getirilerek harbe devama karar verilmiştir. Sonra İngiliz kaynaklarına atfen İstanbul'dan alınan malumata göre, Yunan siyasi mahfillerinin kanaatine göre, harbe kaçınılamaz ve kati bir gözle bakmak icap ediyor. Mevcut hükümet harbe devam ve hazırlıklarını azami derecede kati surette vermiştir. Şimdiki kabinesi düşse ve yerine uyumlu[2] ve tarafsız bir kabine gelse dahi yine bu vaziyet karşısında onun da programı harbe devamdan ve Anadolu ordusunu ezmekten başka bir şey olamaz. Yine aynı kaynaklardan alınan malumata göre, Yunanlılar Çivril ve Çal'dan taarruz edecekler ve on beş saat mesafeye kadar gideceklermiş. Uşak'taki malzeme ve otomobiller yürüyüşe hazır bulunuyormuş. Muteber bir muhbirimizin 13 Şubat tarihli haberine göre, Gunaris'in milli davaya ihanet eylediği dahi ve hatta Anadolu'nun tahliyesini bile kabul eylediği hakkında İzmir'de hasıl olan fikir üzerinde şiddetli bir galeyan başlamış ve ordu saflarında böyle bir karara karşı mukavemet eğilimi varmış. Subaylar arasında bu yolda imzalanan protokol dağıtılmıştır. Şubat'ta Sandıklı veya Dinar'a taarruz edecekler, Afyon'daki kıtalarımızın arkasına düşecek surette taarruzi bir hareket yapacaklarmış. Uşak cihetinden getirdikleri askerle birlikte Burhaniye ve Sarayköy istikametinden Yunanlıların bir taarruzu beklenebilir. Yunanlılar Bolvadin tarafına asker yığmaya başlamışlar. Çivril bölgesine de bu maksatla kuvvetler yığılmaya başlanmıştır. İzmir'den alınan 14 Şubat tarihli bir habere göre, Yunan subayların çoğunluğunu teşkil eden Venizelistler, krala aleyhtar olmakla beraber, kendi fırkalarının başladığı ve dolayısıyla muvaffakiyetle neticelenmesi için kendilerinin çalışmasını ve bütün mukavemetlerini sarf etmelerini kabul ediyorlarmış. 27 Şubat'ta alınan bir haberde 24 Şubat'ta İzmir'e gelen İstan-

1 İki kaynakta da "... amali Yunaniyenin silah kuvvetinden başka suretle istihsaline başka çare olmadığına" şeklinde. Cümle düşüklüğü metne ait. (Y.N.)
2 Aslı "mütecanis". (Y.N.)

bul İngiliz işgal ordusu kumandanı Miralay Repin'in de iştirak ettiği bu toplantıdan sonra fevkaladelik gözlenmeye başladı ve bundan evvel generaller meclisinin toplanması ve neticelenmesinden sonra da çevrede mevcut tekmil nakliye vasıtalarına el konulması emrinin verildiği ve bunlarla süvari teşkilatının ikmal olunacağı ve genişletileceği [...].[1]

Aynı tarihli diğer bir haberde, düşmanın evvelce Elvanlı istasyonuna yığdığı[2] kuvveti peyderpey Çivril ve Çal bölgesine nakle başladığı bildirilmektedir. 3. Kolordu Kumandanı General Minakos'un İstanbul'da izinli bulunan yaverinden alınan malumata göre, Yunanlılar kuzey cephesinden bir Türk taarruzuna maruz kalacaklarından korktuklarından bu cepheyi tahkim eylemişlerdir. Burada taarruza geçebilecek şekilde de hazırlıklarda bulunmuşlardır. Generallerden müteşekkil bir meclisle, Yunan ordusunun Konya üzerine taarruza geçmesi karar altına alındığı bildirilmekte ve bu taarruzdan maksadın da Konya ahalisinden istifade olduğu ilave olunmaktadır. 22 Şubat'ta Söke'den alınan bir raporda, Yunanlıların bu hafta zarfında cepheye vagonlarca harp mühimmatı sevk ettikleri, üç günden beri Uşak hattında asker sevkine başladıkları, son zamanlarda İzmir'e fazla miktarda tahkim vasıtaları ve bunlarla beraber köprücü takımları ve tombazlar[3] getirildiği zikredilmektedir. Kısaca, düşman Şubat zarfında mühim miktarda mühimmat ve malzeme getirtmiş ve 21-22 kura efradını kıtalara dağıtmıştır. Alınan malumatın başlıcaları bunlardan ibarettir.

*Cemal Paşa (Isparta): Paşa Hazretleri müsaade buyurulur mu? Bu şerit gibi alınan vaziyet son vaziyet midir? Bunun tahkimatı Afyonkarahisarı'ndan başka Uşak tarafında da, Eskişehir önünde vesairede de var mıdır?*

Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Eskişehir doğusunda, Seyitgazi doğusunda da tahkimatı vardır.

*Cemal Paşa (Isparta): Bu alınan vaziyetle bu onların aldıkları şerit gibi vaziyeti nasıl tayin ediyorsunuz?*

Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Efendim, bu son vaziyet bizim aldığımız vaziyet üzerinedir. Bizim aldığımız vaziyeti şu suretle ifade edeyim. Bunlar iki grup halinde böyle toplandığı zaman, biz, Afyon karşısında icabında müdafaada kalmak ve icabında vuku bulacak taarruzu kuvvetli bir taarruzla def etmek ve karşı taarruza karşı koyabilecek kuvvetli bir grup yaptık. Münasip olan bir yerde düşman vaziyeti görünce bizim taarruza geçeceğimize yormuş bunu. Dolayısıyla son aldığı vaziyet: Evvela müdafaayı kabul etmek gibi bir vaziyet telakki olunabilir. Şimdi demek ki, bizden taarruz vuku bulacağını zannederek bir vaziyet almışsa bekleyecektir. Bu ümit ettiği vaziyet karşısında kalmazsa, eski fikrinde harekette devam etmek mecburiyetinde kalacak.

1 *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da burada Sadi Borak tarafından parantez içinde "istihbar edilmiştir" sözcükleri eklenmiş. (Y.N.)

2 "Yığdığı" sözcüğünün aslı olan "tahşit eylediği" sözcükleri yerine, *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da "tahsis eylediği". (Y.N.)

3 Üzerine köprü kurulan duba. (Y.N.)

*Cemal Paşa (Mersin):*[1] *Eğer taarruz edecekse demek değiştirecek şimdi yani dislocation'u (dağılımı) değiştirmek lazımdır.*

Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Yani her halde bu son aldığı şerit halinde doğuya doğru alınan bu vaziyetle hiçbir taarruz hareketi yapamaz. Taarruz için her halde yeni bir vaziyet almak lazımdır.

Efendiler, düşman Sakarya'dan sonra zayiatını, insan zayiatını, malzeme zayiatını ikmal etmiştir ve düşmanlarımızın, bilhassa İngilizlerin azami derecede yardımına ve teşviklerine ve özendirmelerine mazhar olmuştur ve mazhar olmakta berdevamdır. *(Allah kahretsin sesleri.)* Avrupa'da Doğu meselesini barışla halletmek hususunda öne sürülen görüşler bittabi bizce itimada ve dayanmaya değer olamaz. Elhamdülillah bizim ordumuz dahi bu dakikada düşmanın her türlü harekâtına emniyet ve kuvvetle cevap verecek kudret ve kabiliyettedir. *(İnşallah sesleri.)* Ve demin arz ettiğim gibi, geçen her gün zarfında ordumuza mühim bir şey ilave etmekteyiz ve bu ilaveler artık düşman ordusu ile düşman ordusuna karşı noksanı tamamlamak değil, belki inşallah onun üstüne çıkmak için ilaveler olacaktır. *(İnşallah sesleri.)* Bununla beraber, hemen bugün yarın taarruza geçmek için artık her şeyimizin ikmal edilmiş olduğunu söylersek doğru değildir. Taarruz için daha yapacak çok şeylerimiz vardır ve onların tamamlanması için iştigal etmekteyiz.

Efendiler, düşmanlarımızın ne mahiyette olduklarını ve bu düşmanların Türkiye üzerindeki hırslarının ne kadar ezeli olduğunu nazarı âlinizde açıklayabilmek için müsaadenizle buna dair birkaç söz söyleyeceğim. Hepimizce malumdur ki, Avrupa'nın en mühim devletleri Türkiye'nin zararı ile, Türkiye'nin gerilemesiyle teşekkül etmişlerdir. Bugün bütün dünyaya tesir icra eden ve millet ve memleket hayatımızı tehdit altında bulunduran en kuvvetli açılımlar Türkiye'nin zararı ile açılım bulmuştur. Eğer kuvvetli bir Türkiye mevcut olsaydı, denilebilir ki, İngiltere'nin bugünkü siyaseti mevcut olmayacaktı. Türkiye Viyana'dan sonra Peşte ve Belgrat'ta mağlup olmasaydı, Avusturya-Macaristan siyaseti işitilmeyecekti. Fransa, İtalya, Almanya dahi aynı kaynaktan ilham almış olarak hayat ve siyasetlerine açılım ve kuvvet vermişlerdir. Efendiler, bir şeyin zararıyla, bir şeyin imhasıyla yükselen şeyler, bittabi o şeylerden zarar görmüş olanı alçaltır ve hakikaten Avrupa'nın bütün ilerlemesine, yükselmesine ve medenileşmesine karşılık Türkiye bilakis gerilemiş ve düşme vadisinde yuvarlanadurmuştur. Türkiye'yi imhaya müteşebbis olanlar, Türkiye'nin imhasında menfaatlar ve hayat görenler münferit kalmaktan çıkmışlar, aralarındaki menfaatları denkleştirerek birleşmişler ve ittifak etmişlerdir. Bunun neticesi olarak birçok zekâlar, hisler, fikirler Türkiye'nin imhası noktasında yoğunlaştırılmıştır. Bu yoğunlaşan şey, asırlar geçtikçe gelecek nesilleri adeta tahripkâr bir anane şeklini almıştır ve bu ananenin Türkiye'nin hayat ve mevcudiyeti üzerinde devamlı tatbikatı neticesi olarak en nihayet Türkiye'yi ıslah etmek, Türkiye'yi medenileştirmek gibi birtakım görünüşteki vesilelerle, bahanelerle Türkiye'nin dahili hayatına, dahili idaresine gir-

1 Zabıtta "Mersin" yanlış yazılmış. "Isparta" olmalı. Cemal Paşa Isparta Mebusu idi ve Mersin mebusları arasında Cemal adını taşıyan kimse yoktu. Yanlışlık, Cemal Paşa'nın "Mersinli Cemal Paşa" olarak bilinmesinden kaynaklanıyor olmalı. (Y.N.)

mişler ve nüfuz etmişlerdir. Böyle müsait bir zemin hazırlamak kudretini, kuvvetini kazanmışlardır. Halbuki efendiler, bu kudret ve bu nüfuz Türkiye ve Türkiye halkında mevcut olan ilerleme cevherine zehirleyici ve yakıcı bir sıvı ilave etmiştir. Bunun tesiri altında olmak üzere milletin ve bilhassa ricalin zihinleri tamamen bozulmuştur. Artık hayat bulmak için, hali iyileştirmek için, insan olmak için mutlaka Avrupa'dan nasihat almak, bütün işleri Avrupa'nın emellerine göre yürütmek, bütün dersleri Avrupa'dan almak gibi birtakım zihniyetler açılım buldu. Halbuki hangi bağımsızlık vardır ki, yabancıların nasihatleriyle, yabancıların planlarıyla yükselebilsin. Tarih böyle bir hadise kaydetmemiştir. Tarihte böyle bir hadise kaydetmek teşebbüsünde bulunanlar acı neticelerle karşılaşmışlardır. İşte Türkiye de, bu fikir yanlışıyla, bu zihniyet yanlışıyla maluf olan birtakım ricalin yüzünden her saat, her gün, her asır biraz daha çok gerilemiş ve daha çok düşmüştür. Efendiler, bu düşüş, bu gerileme yalnız maddiyatta olsaydı hiçbir ehemmiyeti yoktu. Ne yazık ki, Türkiye ve Türkiye halkı ahlaken düşüyor *(Bravo sesleri)* ve bu halet incelenirse görülür ki, Türkiye Doğu maneviyatı ile başlayan ve Batı maneviyatı ile sona erdirilen bu yol üzerinde bulunuyordu. Batı ve Doğu'nun birleştiği yer üzerinde bulunduğumuzu ve ona yaklaştığımızı zannettiğimiz takdirde Batı asli mayası olan Doğu maneviyatından tamamen kopuyoruz, yalnızlaşıyoruz. Efendiler, hiç şüphesizdir ki, bugün bu memleketi, bu milleti mahvolma ve yok olma çıkmazına sevk eden başka netice beklenmez. *(Pek doğru sesleri.)*

Efendiler, bu düşüşün ortaya çıkışı korku ile ve aciz ile başlamıştır. Türkiye ve Türkiye halkı ve nasılsa bunların başına geçmiş olan birtakım insanlar galip düşmanlar karşısında sessizliğe mahkûm imiş gibi Türkiye'yi atıl ve çekingen bir halde tutuyorlardı. Türkiye'yi kendi kendilerine memleketin ve milletin menfaatları icaplarını yapmakta soysuzlaşmış[1] ve alçak idiler. Türkiye mütefekkirleri[2] adeta kendi kendilerine hakaret ediyorlardı. Diyorlardı ki, biz adam değiliz ve olamayız. Kendi kendimize adam olmamıza ihtimal yoktur. Bizi kayıtsız şartsız canımızı, tarihimizi, mevcudiyetimizi düşman olan ve düşman olduğuna hiç şüphe edilmeyen Avrupalılara vermek istiyorlardı.[3] Onlar bizi idare etsin diyorlardı. Buna da en yakın bir misal olmak üzere İzzet Paşa'yı hatırlatmak isterim. Malumu âlinizdir ki, Balkan Muharebesi'ni müteakip, vicdanı, kafası zayıf olanlar bu milletin artık hayat ve kurtuluş bulamayacağına kani olmak batıl zannında bulunmuş oldular. Bunların başında İzzet Paşa vardı. İzzet Paşa o zaman dedi ki, biz kendi kendimizi adam ve insan edemeyiz. Biz kendi kendimizi ıslaha muktedir değiliz. Dolayısıyla kayıtsız şartsız bir ıslah heyeti getirtelim ve onlara mevki verelim ve onun seçtiği Liman Von Sanders'in riyaseti altında birtakım üşekâi ümetten[4] meydana gelen bir ıslah heyeti getirmiştir, milletimizin başına. *(Alkışlar.)*

Efendiler, Türkiye'yi bu tuttuğu hastalıklı yollardan, tükenişe ve yok olmaya sevk eden bu vadiden kurtarabilmek için bütün âlimlerin keşfedebildikleri bir hakikat var-

1 "Soysuzlaşmış" sözcüğünün aslı olan "müteredddi" sözcüğü yerine, *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda yanlışlıkla "müteredddit" (tereddütlü). (Y.N.)

2 Mütefekkir: Düşünür. (Y.N.)

3 Cümle, *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "Bizi bilâ kaydüşart canımızı, tarihimizi, mevcudiyetimizi düşman olan ve düşman olduğuna hiç şüphe edilmeyen Avrupa'lılara tevdi etmek istiyorlardı"; *Atatürk Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da ise "Biz, bilâ kayd ü şart canımızı, tarihimizi, mevcudiyetimizi düşman olan ve düşman olduğunda hiç şüphe edilmeyen Avrupalılara tevdi etmek istiyorlardı" şeklinde. (Y.N.)

4 *Atatürk/Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da "üşekâ-yi ümmetten". İki kaynakta da yanlış okunduğu anlaşılıyor. (Y.N.)

dır. O da Türkiye'nin düşünen kafalarını yeni bir imanla istila etmek lazımdı. Yani Türkiye çıkmazında hükümet teorisini değiştirmek lazım idi. Milleti düştüğü felaket çıkmazından kurtarabilmek için millete benliğini tanıtarak, haysiyetini tanıtarak hayat ve bağımsızlığını kurtarmak için uğraşmaya kabiliyetli olduğunu anlatmakta yeni bir manevıyatın gelişmesi lazım geliyordu. Bu maneviyat ise hükümet teorisinin aslen değiştirilmesi ile mümkün olabilir. İşte bugün, efendiler, milletimiz ve milletimizin hakiki temsilcileri bulunan yüksek heyetiniz, ilmen tarihi vakalarla benzerliği kurulmak ve sarılmak lazım gelen hakikati keşfetmiş ve fiilen meydana gelmiş ve ortaya çıkmış bir hale koymuş bulunuyorsunuz ve emin olalım ki, memleketi ve milleti kurtarmakta bundan başka çare yoktur. Dolayısıyla bugünkü vaziyetimiz gayet mühim bir yeniliktir. Millet ve devlete hayat verecek bir yeniliktir. Bu itibarla bütün memleketin canıyla, başıyla buna sarılması lazımdır. Bütün milletin bu uğurda en son nefesini ve en son kanını akıtarak azim ve sebat göstermesi feraizi ayındadır.[1]

Efendiler, bu sözlerimden sonra bizi mahvetmek için ezeli olduklarını izaha çalıştığım birkaç sözle, husumetlerinin[2] sarsılmaz olduğunu ispat etmek için düşmanlara karşı mevcudiyetimizi muhafaza hususunda ve gayemize emniyetli adımlarla yürüyebilmek için mevcut olan müdafaa vasıtalarımızı hatırlatmak isterim. Efendiler, bizim üç vasıtamız vardır. Bunlardan birisi ve aslolan en mühimmi, doğrudan doğruya milletin bütünüdür. Hayat ve bağımsızlığı için kalp ve vicdanında tecelli etmiş olan arzu ve emellerin gelişmesindeki sağlamlık ve kuvvettir. Millet bu gönülden arzusunu ne kadar kuvvetle göstermeye muvaffak olursa ve ne kadar bu vicdani emelini ve bu emelin tahakkukundaki azim ve imanı göstermeye muvaffak olursa, düşmanlarımızın saldırılarına karşı o kadar kuvvetli bir müdafaa vasıtasına sahip olduğumuza kani olabiliriz. İkinci müdafaa vasıtamız, efendiler; bu milletin hakiki ve salahiyet sahibi temsilcilerinden meydana geldiğinden, yüksek heyetinizin arzusu ve milli hakikati göstermekte ve ispatta ve bunun icaplarını bütün kanaatimizle tatbikte göstereceğimiz azim ve kahramanlıktır. Yüksek heyetiniz bütün dünyaya karşı ne kadar çok dayanışma ve birlik halinde bu milli arzuyu tecelli ettirirse, hiç şüphe etmemeliyiz ki, düşmanlarımızın saldırılarına karşı çok kuvvetli ve en kuvvetli müdafaa vasıtasına sahip bulunmuş oluruz. Efendiler, yine milletin silahlı evlatlarından meydana gelmiş olup düşman karşısında toplanmış bulunan ordumuzdur. Efendiler, bu kuvvetlerle düşmana karşı tasavvur edilmiş olan cepheler, hepinizce malumdur ki, ikiye ayrılabilir. Herkesin malumu olduğu bir tabirle arz edeyim; dahili cephe, görünüşteki cephe. Dahili cephe, aslolan cephe, bütün memleketin aynı fikir ve kanaatte olarak, yekvücut olarak tesis etmiş oldukları cephedir. Görünüşteki cephe, doğrudan doğruya ordumuzun düşman karşısında göstermekte olduğu cepheden ibarettir. Bu görünüşteki cephe, ordu cephesinin sarsılması, değişmesi, mağlup olması, çözülmesi, hiçbir vakitte bir milleti ve bir memleketi mahvedemez. Bunun hiçbir[3] ehemmiyeti yoktur. Asıl ehemmiyete sahip olan ve asıl memleketi temelinden yıkan ve halkını esir eden, dahili cephenin düşmesidir.

İşte bu hakikate bizden ziyade vâkıf olan düşmanlarımız ki, başta en alçak düşman olan İngiliz, asıl bu cepheyi yıkmak için iki üç seneden beri ve asırlardan beri mesai

1 "Feraizi ayndandır" (Allah'ın emirlerindendir) olmalı. (Y.N.)
2 *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da "hizmetlerinin". (Y.N.)
3 *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da "için bir". (Y.N.)

sarf etmektedir. *(Kahrolsun sesleri.)* Malumu âliniz, bizim eski Osmanlı tabirimizce "Kale içinden yıkılır"; işte düşmanlarımız bizi içimizden yıkmaya çalışıyorlar. Düşmanlarımızın bizce malum olabilen –malum olamayan daha çoktur şüphesiz– malum olabilen zehirli teşebbüsleri hakikaten korkunçtur. Efendiler, hiç şüphesiz iddia edebiliriz ki, her birinizin şahıslarına temas edebilecek mikroplara ve vasıtalara bile sahiptir. Ne yazık ki, düşmanlarımız bu uğurda her türlü fedakârlığı ihtiyardan kaçınmamaktadırlar. Çünkü demin arz etmiştim. Çünkü Türkiye'nin mahvı kendi hayatlarıyla karşılıklı bir vaziyet teşkil ediyor. Dolayısıyla en çok ehemmiyetle atfı nazar ettikleri, milli teşebbüsleri içinden yıkmak ve dahili cepheyi yıkmaktır. Bu arada nazarı dikkati çeken vakalardan bulunduğu için arz edebilirim ki, güneydoğu cephemizde bir Kürdistan meselesi ortaya çıkarmak ve oradaki masum ahalinin fikirlerini karıştırmak ve ihlal etmek ve genel birliği bozmak için her türlü teşebbüse kıyam etmişlerdir. Şüphe yok, hükümetimizce, bunların vaktinden evvel önüne geçmek için lazım gelen tedbir dahi alınmıştır ve bu aslolan cephe korunmuş oldukça bittabi görünüşteki cephede ufak tefek yaralar vukua geldiğini farz etsek bile bunları derhal tamir etmek imkân dairesindedir.

Efendiler, gerek bu dahili cepheyi tutmakta ve gerek dahili cephenin dayandığı ordu cephesinin kuvveti ve maneviyatını muhafaza etmekte âmili müdebbir olan,[1] yüksek heyettir. Yüksek heyetiniz ne kadar çok birlik ve dayanışma içinde samimi olarak ileri görüşlü hareket ederse, dahili ve harici cephelerden o kadar emin ve müsterih olabilirsiniz. Yüksek heyetinizin harekât fiilleri ve bütün vaziyetleri düşmana ümit verici olmadıkça, dahili ve harici cephelerin yerinden oynamasının imkânı yoktur. Teşekküre değerdir ki, şimdiye kadar yüksek heyetiniz tam ve milletin mülk ve memleket menfaatlarının arzu eylediği daire dahilinde büyük bir vakar ve haysiyetle hareket etmektedir. Böyle olmakla beraber, düşmanlarımız aramızda vukua gelen en ufak bir söz anlaşmazlığından bile istifade etmek çarelerini aramaktadırlar. Bugün Hariciye Vekâleti'nin dosyalarını dolduran birçok raporlar vardır ki, düşmanlarımız bu gibi adi vesilelere dayanarak tahammül etmek için, devam etmek için kendi ellerindeki aletleri ve kendi ellerindeki hizmetçileri, uşakları ile sürüklemek hususunda istifade edebiliyorlar. Tam bir katiyetle arz ederim ki, bu gibi emeller peşinde dolaşmaktan düşmanlarımız ümitsiz kalsaydı, hiç şüphe etmeyiniz ki, şimdiye kadar mesele bitmiş olurdu. Fakat ne yazık ki, istemeyerek ve bazı ahvalin zorlamasıyla düşmanlarımıza ümit ve emel verecek kokuların ortaya çıkması engellenemiyor. İşte bunun için yüksek heyetinizden belki bir ay ve belki daha ziyade, her halde muhtemel ve beklenmekte olan harp harekâtının gelişeceği müddet zarfında cephede bulunacağımdan arkadaşlarımdan uzak kalacağım. *(Allah muvaffak etsin sesleri.)* Bu müddet zarfında bilhassa orduda subayların ve kumandanların his ve fikirleri üzerinde ve herhangi bakımdan ümitsizlik doğuracak aleni münakaşalardan mümkün olduğu kadar vazgeçilmesini bilhassa yüksek heyetinizden rica edeceğim ve ordunun maneviyatına kötü tesir edebileceğini zannettiğim bazı şeyler vardır ki, ayrılırken bu meseleleri yüksek heyetinize arz edeceğim. Benim yokluğum zamanında bilmiyorum ne gibi vesile ile, bir kalemi mahsus[2] meselesi söz konusu olmuş. Malumu âlileridir ki,

1 *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da "âmil-i müdir olan". (Y.N.)
2 Özel kalem. (Y.N.)

Riyaset makamının doğrudan doğruya kendine mensup bir kalemi mahsusu vardır. Bu kalemi mahsus söz konusu olduğu zaman zannolunmuştur ki, Riyaset makamına gelen, birçok milletten vesaireden gelen evrak o kalemi mahsusta iptal olunuyor. Böyle bir zan gelmiş veya gelmemiş olabilir –ki, her ihtimale karşı gelir–, böyle bir zan mevcut ise bunu külliyen ret ve iptal için bazı izahat vereceğim. Malumu âlinizdir ki, Riyaset makamını işgal eden zat bir defa yüce Meclis'inizin reisidir. Bu itibarla Meclis'le ve Meclis muameleleriyle temas halindedir. Diğer bakımdan, Reis, Heyeti Vekile'nin tabii reisidir. Bu bakımdan her gün sürüp giden birçok icra muameleleri ile alakadardır, münasebeti vardır ve bu son zamanlarda reisinize bir de başkumandanlık salahiyeti verdiniz. Bu itibarla da ordu işleriyle alakadardır. Dolayısıyla bu üç bakımdan, doğrudan doğruya birçok evrak Riyaset makamına gelir. Eğer bunların hepsini yüksek heyetinize arz etmek veyahut burada mevcut olan encümenlere bırakmak ve oradan icap ettiği gibi muamele yapılmasını desteklemek ve tercih etmek istersek, efendiler, bütün ordu işlerini ve icra işlerini derhal durdurmak icap eder. Bittabi bu olamaz ve zaten lüzum ve ihtiyaç da yoktur. Bittabi Riyaset makamınıza seçmiş olduğunuz zata emniyetiniz vardır. Dolayısıyla Reis olan zat o evrakı icap eden makama gönderir. Doğrudan doğruya yüce Meclis'e ait ise başkitabetc[1] gönderilir. Orduya ait ise meselenin mahiyetine göre Müdafaai Milliye'ye, Erkânıharbiye'ye veya başka yere havale eder. İşte reisin bu kâğıt üzerindeki muamelelerini kolayca yapabilmesi için kendilerinin emrinde bir kalemi mahsus vardır. Artık bu kalemi mahsusu gayya kuyusu diye vasıflandırmak doğru bir şey değildir. Kalemi mahsus gayya kuyusu değildir. Kalemi mahsus, Reis'in doğrudan doğruya emniyet ve itimat ettiği namuskâr insanlardan meydana gelen, nezih insanlardan meydana gelen bir kalemdir. Dolayısıyla gayya kuyusu kelimesini kim kullanmışsa onu tamamıyla reddederim. Ben burada bulunmadığım zaman bittabi Kalemi Mahsus bana vekâleten riyaset vazifelerini yapacak olan Reisi Sani'nin doğrudan doğruya emri altındadır. Bu vazifeler başka türlü yapılamaz. Şimdi müsaade buyurursanız, ait olduğu encümenlerden çıkıp yüksek heyetinize mal olan bazı kanunlardan bahsedeceğim.

Seferberlik ve cephe zammı maaş kanununu değiştiren kanun tasarısı var, efendim. Bu özel komisyonun bir teklifi ile Muvazenei Maliye Encümeni'nin bir teklifini ihtiva ediyor. Bunlar incelenirse görülür ki, özel komisyonun teklifi adilane bir tekliftir. Yani kabule değer ve desteklemeye değer bir tekliftir. Fakat Muvazenei Maliye Encümeni'nin teklifinde aşırılık gördüm bendeniz, aşırıdır. Dolayısıyla bu kanun müzakere olunurken bu hususun nazarı dikkate alınmasını hassaten rica ederim.

Sonra efendiler; 1338 [1922] senesinde orduya alınacak üstsubay ve subaylar hakkında bir kanun tasarısı vardır. Bunun maddeleri dikkate değerdir.

Efendiler, mesela bu kanun tasarısının birinci maddesinde: "Binbaşı ve daha büyük rütbede hiçbir subay bundan sonra orduya ve Anadolu'da herhangi bir hizmete celp ve istihdam edilmeyecektir" deniyor. Bu, bendenizce fazla ve kuvvetli bir kayıttır. Efendiler, gerçi bugün ihtiyacımız yoktur deniliyor. Ancak bundan sonra ihtimal birçok muharebeler yapacağız. Bu rütbede bulunan subaylarımızda zayiat vücuda getirecektir. Dolayısıyla lüzumlu vasıflara ve ahlaka sahip ve kıta başında kumandan

1 Başkâtiplik. (Y.N.)

olabilecek bu gibi kıymetli zevat elimize geçerse bunda ağır davranmak doğru değildir. Malumu âliniz, subay yetiştirmek için mevcut mekteplerimiz bugün azdır, ihtiyacı tatmin edecek derecede değildir. Denilebilir ki, birçok subaylarımız vardır, onları terfi ettirelim. Onları terfi ettirmek: Bittabi en evvela onları yapmak. Belki geri hizmetlerde şurada, burada bulunanları. Fakat kâfi gelir de ihtiyaç olursa bunda ısrar etmeyi bendeniz doğru bulmuyorum. Bittabi evvela ordumuzda ve memleketimizde mevcut olan subayları layık oldukları vasıflarla orantılı hizmetlerde istihdam etmek: Müdafaai Milliye Vekâleti'nin birinci bakış noktası bu olacaktır. Lakin vazgeçilmez ihtiyaç olduğu vakit hariçten almaktan geri durmayı bendeniz doğru bulmuyorum. İkinci maddesinde: "Orduda halen müstafi ve emeklilerden binbaşı ve daha büyük rütbedekilerin hizmetlerine nihayet vermek meselesi". Efendiler, zaten Müdafaai Milliye Vekâleti bunu tıpkı arzu buyurduğunuz gibi takip ve tatbik etmektedir, fakat incelerseniz söz konusu edilen bu insanların adedi kırkı geçmez. Dolayısıyla böyle kırk kişi için haricen katı[1] kabul edilecek bir kanun maddesinin yüksek heyetinizden çıkması bendenizce iyi tesir yapmaz. Dolayısıyla bu daire dahilinde Müdafaai Milliye Vekâleti'nin tatbik ve takip etmesini beklersek yine yüksek arzuları hasıl olmuş olabilir. Asıl mühim maruzatım şimdi arz edeceğim kanun üzerindedir. Türkiye İstiklâl Harbi'nin nihayetine değin askeri terfi kanununun, yani bugünden itibaren barış yapacağımız güne kadar geçerli olmak üzere fevkalade bir bakış açısıyla bir terfi usulü tasavvur edilmiştir. Bu kanunun birinci maddesinde "Müşir ile birinci ferik rütbelerine terfi hakkı, muharebe meydanlarında bir orduya fiilen kumanda ederek idare ve kumanda işinde liyakat ve ihtisas ile fedakârlık.. gibi hizmetler yapan zevatla sınırlıdır. Bununla beraber, işbu iki rütbenin fiilen verilmesi Misakı Milli sınırlarının tamamıyla teminine bağlıdır." Efendiler, bu maddenin birinci parçası tamamen doğrudur, haklıdır. Zaten müşir ve birinci ferik olmak için usulen takip etmekte olduğumuz esasın aynıdır ve böyle yapılıyor ve yapılacak. Lakin bu iki rütbeyi almak için "Misakı Milli sınırlarının tamamen teminine bağlıdır" gibi bir kaydı koymaya bendenizce hem imkân yoktur, hem de böyle bir kayıt zararlıdır. Neticetülnetice, bir kişi veya iki kişi müşir ve ferik olacak veyahut olmayacak. Böyle siyasi bir bakış açısı ile bunu şarta bağlamak haddi zatında doğru olamaz. Mesela biz Fransızlarla yapmış olduğumuz ittifaknamede Misakı Milli sınırı diye bir şey tespit ettik. Fakat o ittifaknameyi yapmazdan evvel bizim iddia ettiğimiz ne idi? Ta Dirizor'dan geçen bir sınır idi. Halbuki bunu almadık. Almamış olduğumuza göre, demek ki, artık bu kayıt ne mahiyet ve ne mana kazanacak? Dolayısıyla herhangi bir yerde, herhangi bir kati sebep veya yüksek menfaat karşılığında bir karış toprak bırakılırsa memlekette müşir ve ferik olmayacaktır. Dolayısıyla büyük kumandanlardan bu hakkı almak doğru değildir. Sonra ikinci maddede "Ferik rütbesine terfi hakkı muharebe meydanlarında en az bir kolorduya, mirliva rütbesine terfi hakkı, muharebe meydanlarında en az bir fırkaya emir ve kumanda ve sevk ve idarede tam liyakat ve ihtisası gösteren ve fedakârlık ve mühim hizmetler yapmasıyla öne çıkan zevatla sınırlıdır. Bununla beraber işbu iki rütbenin fiilen tevcihi bütün Anadolu'da Yunan ordu ve idaresinin tamamen def ve ihracına bağlı ve onunla alakalıdır."

1 Sözcüğün aslı *Atatürk'ün Gizli Oturumlardaki Konuşmaları*'da "dürüşt", *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda ise "dürüst" yazılmış. (Y.N.)

Efendiler, şimdi Sakarya Muharebesi gibi bir meydan muharebesi yapacağız. Mutlaka o meydan muharebesinden sonra Yunanlıları çıkarmış olabiliriz. Demek ki, öyle bir meydan muharebesi yapan zat bilecektir ki, bu muharebede kazansak dahi hiçbir mükâfat yoktur, diyecek, dolayısıyla bendenizce bu kayıt da fazladır, bu kayıt dahi doğru değildir. Efendiler, hepimiz insanız, subaylar insandır, kumandanlar insandır. Yaptıkları fedakârlıklara karşılık mutlaka bir hakları vardır. Bu, askerlikte bir esastır. Efendiler, malumu âlileri, askeri felsefeyi incelemiş olan arkadaşlarımızca pek güzel ve pek bariz bir surette tahakkuk etmiş bir hakikattir. Her askerde mutlaka ileri gitmek hassası vardır. Her askerde bir azim olmak lazımdır. Çünkü bir adım atan asker geniş hizmet yapar. Küçük rütbe ile büyük rütbe kazananların, yapabildikleri vazifeler dairesi bir değildir. Dolayısıyla askerlere bu yolun daima açık olduğunu göstermek ve bildirmek lazımdır. Bilhassa Napolyon bile ordusunun şevk ve heyecanını ve bilhassa muharebe meydanlarındaki faaliyetlerini artırabilmek için der idi ki: "Her askerin çantasının üzerinde müşir vardır." Nefer dahi bunu böyle düşünmek mecburiyetindedir. Nerede kaldı ki, subaylara ve kumandanlara diyeceğiz ki, bu olmadıkça olmaz. Bu tabiatıyla olamaz efendiler ve ordunun maneviyatı, inzibatı bakımından katiyen zararlıdır.

Üçüncü madde efendim: "Madde 3. Miralay rütbesine terfi hakkı muharebe meydanlarında en az bir alaya fiilen kumanda ederek emir ve kumanda ve sevk ve idarede tam liyakat ve ihtisas gösteren ve fedakârlık ve mühim hizmetler yaparak öne çıkan zevatla sınırlı olup usulen tevcih olunur." Burada bu "usulen" incelenmeye değer. Şöyle ve şöyle yapan adama tevcih olunur. Doğru mudur? Fakat "usulen"den maksat ne olacak. Eğer bu ise bu da doğru değildir. "Ne olacak" doğru değildir. O zaman ne demektir? Bu senelerin uzunluğunu, kıdemi, senelerin ziyadeliğini kıymete, fedakârlık hissine tercih ediyoruz demektir. Ve özel liyakata tercih ediyoruz demektir. O halde böyle bir sistem ile orduya nasıl, yüksek fedakârlıklı kumandan yetiştirmek müyesser olur? Bu kaydı buradan kaldırmak lazımdır.

Dördüncü madde hakkında hiçbir görüşüm yoktur. Zaten böyle yapılmaktadır. Beşinci madde hakkında efendim; "Kıdem sırasının tertibinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı tarihinden sonra İstanbul'dan milli orduya iltihak eden zevatın belirtilen açılış tarihinden ilhak tarihine kadar İstanbul'da geçirdikleri müddet kıdemlerinden sayılmayarak tenzili ve bu suretle milli orduya koşarak iltihakta önce gelen gayret erbabının hukuku temin olunur. Yalnız İstanbul'da milli hükümet emriyle vazifeten kalmış ve hizmet yaptığı tasdik edilmiş ve keza esarette kalıp da kurtulduktan sonra doğruca milli orduya iltihak eylemiş olanların kıdemleri tamamen geçerlidir ve korunmuştur." Efendiler, bu esas ve kaideyi bundan sonra tatbik edebiliriz ve tatbik etmek doğrudur ve Müdafaai Milliye Vekâleti zaten tatbik etmektedir. Fakat biliyorsunuz ki, bizim ordumuz yeni teşekkül ettiği zaman subaylara ihtiyacımız fevkalade idi ve biz özel vasıflarına ve ahlakiyatına emniyet edebildiklerimizi özel olarak buraya celp ve davet etmişizdir ve bu adamlar gelmişler ve Sakarya Meydan Muharebesi'ne ve muhtelif muharebelere iştirak etmiş ve bugün tabur ve alaylara fiilen kumanda etmekte bulunuyorlar. Bunlar arasında böyle bir kıdem farkı yapmak doğrudan doğruya orduyu anarşiye sevk etmek demektir ve dolayısıyla bu olamaz.. Fakat bundan sonra tatbikini talep edersek hakkımızdır. Sonra altıncı maddede denili-

yor ki, "Kanundan işbu kanunun 1, 2, 3. maddeleriyle çelişen hükümleri feshedilmiştir ve diğer hükümleri geçerli ve makbuldür." Yani ne demek? Malumu âliniz, bir takdirname kanunu vardır. Muharebe meydanlarında lüzumlu şartları dairesinde fedakârlık gösterenlere yüksek heyetiniz takdirname verir ve iki takdirname alan adam terfi eder. Bir defa onu feshediyorsunuz; yani muharebede fedakârlık yapan takdirname alamayacaktır; bu olamaz.. Sonra terfi kanunnamesini değiştiriyorsunuz. Hakikaten terfi kanunnamesini de değiştirmeli, fakat esaslı ve bundan sonra da tatbik kabiliyeti olan bir terfi kanununu ortaya koymalıdır. Böyle bir maksat, –yani özel bir zaman ve birtakım siyasi noktaları dahi ihtiva eden– bu kanunu orduya tatbike kalkışmak ordunun maneviyatını, inzibatını karışıklığa düşürmek demektir. Ben Başkumandan sıfatıyla bu kanunu orduda tatbik etmekte mazurum ve kendilerinin sözleri üzerine Müdafaai Milliye Vekâleti'yle Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti de ve diğer ordu kumandanları da orduyu böyle allak bullak edecek bir kanunu tatbik etmekte mazurdur. Dolayısıyla yüksek heyetinizden şunu çok ehemmiyetle rica ederim. Hatta bu kanunu alenen müzakere etmek dahi ordunun zihniyetini bozabilir ve şunu da ilave edeyim ki, birçok arkadaşlarımdan işittim: Böyle bir kanunun mevcudiyetini işitmiş olan arkadaşlar şimdiden kırılmışlardır.

*Âbidin Bey (Lâzistan): Hepsi işitmişlerdir.*

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri (Devamla): Böyle bir kanun söz konusu olmadan reddolunduğunu ilan dahi etmelisiniz. Bendeniz bunu ehemmiyetle rica ederim. *(Çok doğru sesleri.)* Efendiler, ondan sonra makam maaşı ve makamı müteferrika hakkında bir kanun vardır. Bunun beşinci, altıncı maddeleri gerçi subay maaşlarını azaltıyor. Fakat subaylarımızın hamiyet ve fedakârlıklarından bunu iyi kabul ettirecekl erine emniyet edebiliyor. Ancak 5 ve 6. maddeleri dikkat çekicidir. Beşinci madde ile rütbe üstünde sayılabilecek askeri rütbenin makam derecesi bir kadro ile, rütbe derecesi bir cetvel ile gösterilmiştir. İkincisi, kadroları lağveden bir maddedir. Efendim düşmanla bugün yarın muharebe edeceğimiz muhakkak bulunduğu bir sırada böyle rütbe derecesi yapmak veyahut herkesin anladığı ve belledi ği kadroları değiştirmeye ve bozmaya kalkışmak felakete sebep olmuştur, tarihte birçok emsali vardır. Dolayısıyla orduyu sevk eden insanlar bu gibi şeylere müsaade ve müsamahalı davranamazlar, zaten bu iki maddenin para meselesi ile de bir alakası yoktur. Bendenizin yüksek heyetinizden istirhamlarım şudur ki, maaşların azaltılmasına ait olan maddeler çıkabilir. Ancak böyle rütbe derecesi ve kadrolara ait zaman olmadığına kaniim. Müsait zaman ve şartlar dahilinde esaslı bir surette yapılabilir. Bugün bunun dahi söz konusu edilmesi zamanı olmadığı kanaatindeyim. Efendiler; bunlara ait istirhamlarım bunlardan ibarettir. Efendiler; bir şey daha arz etmek istiyorum. Malumu âlileri, Heyeti Vekile'nin vazife ve mesuliyeti hakkında bir kanun vardır. Bendenizce yüksek heyetin kıymettar bir eseri olarak meydana çıkmış bir kanun teklifidir. Ancak bunun bu zamanda münakaşası bazı vekillerin çekilmesini vesaireyi, ihtimal ki, doğuracaktır. Eğer mümkün ise bunu da muharebenin neticesine kadar cereyanı muhtemel olan müddet kadar ertelenmesini rica ederim. *(Uygun sesleri.)* Yani bugüne kadar nasıl gitti ise bir ay, bir buçuk, iki ay için o kadar ehemmiyete sahip değildir. Haddi zatında kıymetli bir

eserdir. Bittabi kıymetli ve lüzumludur ve çıkacaktır efendiler. Askeri vaziyet hakkında önerge vermiş olan bazı arkadaşlarımızın önergeleri muhteviyatına cevap verdiğimi zannediyorum. Yalnız arkadaşlarımın şüphesini tamamen giderebilmek için bu önergc muhteviyatında en çok zihinlerini kurcalayan noktaları tekrar edeceğim ve vermiş olduğum cevapların tekabül etmediğini[1] beraberce inceleyeceğiz. Bu önergenin birinci maddesinde deniliyor ki: "Düşmanın taarruza cüreti halinde kuzey ve güneyde her türlü ihtimallcre karşı gereken hazırlıklar tamamlanmış mıdır?" Evet, efendiler, düşmanın taarruzu halinde, bu taarruzu emniyetle karşılamak için icap eden bütün tedbirler ve tertibat yapılmıştır. İkinci madde; mesela "Sakarya'nın kuzeyinde bir delik açarak pek elverişli gördüğü yolu ve civarını karıştırmaya ve süvarisiyle Ankara'ya doğru ilerlemiş gibi bir teşebbüsü.." Evet efendim, bu da hatıra gelmektedir ve demin izah etmiştim ki, Ankara genel istikametine doğru piyade ile yürür ve oradan yol açar, süvarilerini birleştirir, süvariyi sevk eder ve piyade ile takviye ettirerek ilerler ve Ankara'da bir karışıklık vücuda getirmeye teşebbüs eder. Geçen sefer de yaptığı gibi kuzeyden yapar ve bu takdirde olduğu gibi batıdan da yapar ve daha yukarılardan da yapması muhtemeldir. Buna karşı nasıl hareket edeceğimiz tespit olunmuştur, kararlaştırılmıştır. Efendiler; böyle bir harekette bizi en çok endişeye düşürecek, yalnız düşmanın süvarisidir ve onu müteakip de düşmanın beş süvari fırkası yaptığına dair haber olduğudur.

Efendiler, düşmanın beş süvari fırkası yoktur, düşmanın bir süvari fırkası vardır. Düşmanın süvari kuvvetini artırabilmek için, beş bin hayvan getirdiklerini biliyoruz. Ancak beş bin hayvanın yarısı çıkmış ve yarısı kalmıştır. Dolayısıyla, bügünkü kanaatimiz; süvari kuvveti itibariyle, düşmanda bizimkinin yarısı yoktur; süvari kuvvetlerimiz itibariyle düşman süvarisine üstünüz ve muharebe meydanlarında inşallah süvari hâkimiyetimizi muhafaza edeceğiz. Bugün, –buyurdukları gibi– farzımuhal olarak öyle bir hareket karşısında kalsak derhal süvari kıtalarımızla o hareketi karşılayacağız. Sonra "Samsun gibi yerlere düşmanın bir ihraç hareketi söz konusu olabilir mi ve ihraç hareketi yaparsa buna karşı tedbirlerimiz var mı?" deniliyor.

Her düşman, kuvvetini, bittabi asli ordularının bulunduğu yerde hazırlamak ister; hatta buradan bir neferin bile ayrılması düşman için zarardır. Onun için bu bakımdan böylc bir hareket düşman için zarardır ve dolayısıyla düşman, buradan mühim kuvvet alır ve böyle muhtelif sahillere ihraç ederse, meydan muharebesini kazanmak için bize yardım etmiş olur. Fakat, düşmanın hata olsa dahi böyle bir harekete kıyamını tasavvur edersek, bunun için, düşman ihracına karşılık verecek kadar kuvvetlerimiz mahallinde mevcuttur.

Efendiler, maruzatıma son verirken, hepinize kemali hulus ve samimiyetle arzı veda ederim. *(Allah muvaffak buyursun sesleri.)*

Düşmanın taarruz etmesi, düşmanın taarruz fikrinde ısrar etmesi, bizim maddi olmaktan ziyade, manen kuvvetten düştüğümüzü katiyetle kabul etmesine bağlıdır. Elhamdülillah öyle değiliz ve şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra vukuu muhtemel muharebelerde de inşaallah muvaffak olacağımıza dair emniyet ve imanım tamamen bakidir.

1 *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da "tekabül (edip) etmediğini". (Y.N.)

Ancak benim muvaffakiyetim, yüksek heyetinizin ve temsil buyurduğunuz bütün milletin, hakkımda olan emniyetine, itimadına ve bunun devamına dayanmaktadır. Hakkımdaki hüsnü nazarınızın devamı temennileriyle arzı veda eylerim. *(Alkışlar.)*

## 3. Celse

*[...]*

Mustafa Kemal Paşa (Başkumandan) (Ankara): Efendiler, benim vuku bulan askeri görüşlerimden ve beyanlarımdan sonra söz söylemek isteyen arkadaşları bittabi dinlemek lazımdır ve onları dinleyeceğiz. Yalnız bendenizin yüksek heyetinizden vaki olan istirhamlarımın bazı noktaları vardır ki, bazı meselelerin müzakere edilmeden ertelenmesi veya müzakere edilmeden reddine dairdi... Dolayısıyla onları müzakere etmeden reddetmemeye karar verirseniz, ret, ondan sonra kararlaştırılır. Fakat müzakere etmeden reddi veya kabulü noktasının tayini lazımdır. Onun için müzakereye girişmeden evvel bu noktayı halletmek gerekir.

*Salahattin Bey (Mersin): Efendim, yüce Meclisleri müzakere ve münakaşa makamıdır; tasdik makamı değildir. Buradan millete emrolunmaz. Millet, buradan emellerini beyan eder. [...] Burada ortaya konulan görüşler, o zatın şahsi görüşleridir; Meclis'in genel görüşü değildir ve dolayısıyla orta yerde zımni bir taahhüt ve kabul ve rıza yoktur. [...] Bu görüşler, bu Meclis'in ve ordularının Başkumandanlığını yapan zatın görüşüdür. Bu görüşe karşı –ve kendilerinin uzun bir müddet ayrılacaklarından dolayı– bizim dahi söyleyecek sözlerimiz, fikirlerimiz vardır ki, ihtimal memleketin menfaatı icabıdır, münakaşa etmeksizin böyle şeyler kabul olunamaz. [...] O zaman Meclis yok demektir. [...]*

Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Efendiler, vuku bulmuş olan tekliflerimle bu makamdan, bu kürsüden hiçbir vakitte emir manası anlaşılmamalıdır. Eğer böyle olsaydı bunun müzakeresi veya müzakere edilmemesi hakkında genel oyunuza müracaata lüzum bırakılmamış olurdu. Halbuki arzu edilen şeyin desteklenmesi veya desteklenmemesi yine yüce oyunuza havale edilmiştir. Dolayısıyla emirden bahsetmek doğru bir şey değildir. İkincisi; demin bahsettiğim meseleler arasında hükümet değişikliğinin teorisi vardır. Bununla zannolunmasın ki, bugün yapılmış olan şeyden başka bir şey murat etmiyorum. İzahan bunu söylemişimdir. Yapılmış olan şey yapılmıştır, fazla bir şey yapacak değiliz.[1] Üçüncüsü; yüksek heyetinizin hissiyatından, nezahetinden ve milli ilkeyi muhafazadaki sebat ve azminden şüphe etmiş değilim. Böyle bir şüphe ima edecek bir söz söylemiş değilim ve yorumlayabilmek[2] için bilmem nasıl bir muhakeme mahiyetine sahip olmak lazım gelir?

1 Cümle *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "İzahen bunu yapacak değiliz" şeklinde. (Y.N.)
2 "Yorumlayabilmek" sözcüğünün aslı olan "tefsir edebilmek" sözcükleri yerine *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "tağyir edebilmek" (değiştirebilmek, bozabilmek). (Y.N.)

## BÜYÜK MİLLET MECLİSİ GİZLİ OTURUMUNDA KONUŞMA

## ASKERİ KANUNLARIN BAZI MADDELERİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ HAKKINDA*

(6 MART 1922)

*Hüseyin Avni Bey (Erzurum): [...] Böyle bir millet, arzuya göre her halde üç beş gün içinde hükümet değiştiremez veya hükümet teşkil edemez. Mevcut esaslar, ananeler, âdetler ne yolda ise o yola gider. [...]*

Mustafa Kemal Paşa (Başkumandan) (Ankara): Öyle yapılmaktadır.

*[Salâhattin Bey, askerlik kanununda yapılacak değişikliğe değinerek ve kanun tasarısını savunarak şunları söyler:]*

*Salâhattin Bey (Mersin): ... buyurulmaktadır ki, bunu siz kabul etmezseniz, bunu kabul etmeyecek kimse yoktur. Bu Meclis'in karar verdiği her şeyi yapmaya mecburdur; yaptırılır.*

Mustafa Kemal Paşa (Başkumandan) Devamla): Tatbik edilemeyen bir şey yapılamaz. Orduyu yok olmaya sevk edersin efendi![1] *(Gürültüler.)*

*Kâzım Paşa (Müdafaai Milliye Vekili) (Karesi): Salâhattin Bey üstlensin, şimdi çıksın tatbik etsin.*

*[...]*

*Salâhattin Bey (Devamla): [...] Bunun yüksek heyetinize gelmesi genel kanaat önünde muhakeme olması içindir. Onun için istediğinizi eklersiniz. Bunun üzerine karara lüzum göstermemiştir.*

Mustafa Kemal Paşa (Başkumandan) (Ankara): Karar meselesi yoktur.

*[...]*

* *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c.3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.22-23, 25; *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*, Hazırlayan: Sadi Borak, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Eylül 1977, s.368.

1 Cümlenin aslı *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*'nda "Orduyu izmihlale sevk edersin efendi!", *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda ise "Orduyu izmihilale sevk edenlerin efendim." şeklinde. (Y.N.)

*Riyaseti Celileye*

*Orduya başka suretle aksettirilmek ihtimalinden dolayı, orduyla alakalı kanunlar tasarısının cepheye gitmek üzere bulunan Başkumandan Paşa Hazretleri'nin dönüşlerine kadar gündeme ithal edilmeyerek müzakeresinin ertelenmesi lüzumunu teklif eylerim.*

*Dolayısıyla müzakere kâfidir.*

*6 Mart 1338 [1922]*
*Yozgat*
*Süleyman Sırrı*

*(Uygun sesleri.)*

Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Parayla alakalı olan şeyler ertelenemez.

## BÜYÜK MİLLET MECLİSİ GİZLİ OTURUMUNDA KONUŞMA

## HARİCİYE VEKİLİ YUSUF KEMAL BEY'E YÖNELİK ELEŞTİRİLER HAKKINDA*

## (6 MART 1922)

Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Efendiler, söz konusu olan meselede eleştirilerin yöneldiği noktaya dair ben de iki kelime söylemek istiyorum. Heyeti Vekile'nin Hariciye Vekili'niz Yusuf Kemal Bey'e, İstanbul'da yapacağı vazife ve vermiş olduğu talimat, tamamen salahiyeti ve mezuniyeti dairesindedir. Çünkü yüce Meclis'inizin bütün milletle beraber takip etmiş olduğu esaslar arasındadır ki, yüce hilafet makamına bağlılığı muhafaza etsin. Evet bağlıyız, çünkü hilafet ve saltanat makamı herhangi bir şahsın değildir. Doğrudan doğruya bütün İslam âleminin yardımıyla beraber Türkiye halkındadır.[1] O makam bizimdir. Muhafaza ettik ve nihayete kadar muhafaza edeceğiz. *(Alkışlar.)* Dolayısıyla o makamda henüz oturmakta olup, millet tarafından, yüksek heyetiniz tarafından hiçbir şeriat hükmüne tutunmaktan uzak olan bu zat, yüce Meclis'inizin kararlarına,[2] teşebbüslerine, milletin emellerine uygun hareket edeceğini söylemek üzere ciddi ve hakiki arzu ve talepte bulunursa –o yüce makama ki, bağlıyız– müracaat edebilirsin, böyle bir görüşmeyi yapabilirsin demek hepimizin salahiyeti dahilindedir. Vekillerinizden meydana gelen heyetin de tamamen salahiyeti dahilindedir. Dolayısıyla Yusuf Kemal Beyefendi bu hususta almış olduğu talimatı tamamen tatbik etmiş ve iyi yapmıştır. Ancak kendisine davet vuku bulduğu anda bu daveti yapanlar ve yaptıranlar adi bir surette ve aldatıcı bir surette entrika yapmışlarsa bunda Yusuf Kemal Bey'in ne kusuru olabilir? Bununla beraber, Yusuf Kemal Bey yine görüşmeyi yapmakla kendisine verilmiş vazifeyi yapmış bulunuyor. Bilhassa İstanbul'dan ayrılmadan evvel bütün vaziyeti açıklayarak yazmış olduğu mektupla bu vazifesini iyi tamamlamış ve muhataplarının asli mahiyetlerini tamamen göstermiş ve ilan etmiş bulunuyor. İstanbul'da kabine halinde, hükümet heyeti halinde hiçbir meşru vaziyetleri olmadığı halde memleketin ve milletin mukadderatına alaka gösteren ve cihanda bu zavallı milletin tarihi üzerinde karışıklıklar yaratan insanlara karşı insanlık vazifesine, vicdani vazifeye ve hamiyet vazifesine davet etmek için Hariciye Vekili'ne salahiyet vermek bittabi Heyeti Vekile'nin yapabileceği ve yap-

* *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c.3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.40; *Atatürk'ün Gizli Oturumlardaki Konuşmaları*, Derleyen: Sadi Borak, Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul, Eylül 1997, s.244-245.

1 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "hakkındadır". (Y.N.)

2 "Kararlarına" sözcüğünün aslı olan "mukarreratına" sözcüğü yerine, *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "mukadderatına". (Y.N.)

makla mükellef olduğu vazifelerdendir. Böyle bir talimat verdiğinden dolayı Heyeti Vekile'yi eleştirmekte isabet mevcut değildir. Efendiler, İstanbul'da birtakım adamlar vardır ki, görünen halleriyle ikiyüzlüdürler. Dünyayı aldatagelmişlerdir ve bugün dahi aldatmaktadırlar. Dolayısıyla her nasılsa şöhret kazanmış ve kendilerini hamiyetli ve vatanperver tanıtmış olan bu insanları bizim okuduğumuz kadar bütün milletimizin ve bütün İslam âleminin okumasının imkân ve ihtimali yoktur. Kazanabilmiş oldukları bu mevkiin vermiş olduğu salahiyetle dünyayı aldatmaktadırlar. Biz, milletimize ve İslam âlemine karşı bu görünüşteki ve aldatıcı vaatler ile hareket etmekte olan insanların iç-yüzünü göstermek vazifesiyle mükellefiz. Dolayısıyla Yusuf Kemal Bey bu hakikatin tecellisine ve tamamen açıklığa kavuşmasına ve ortaya çıkmasına pek büyük hizmet etmiştir. Dolayısıyla Heyeti Vekile'mizin hareketi bence doğrudur. Yusuf Kemal Bey kendisine düşen şeyi hakkıyla yapmıştır. Dolayısıyla yüksek heyetinizin yapacağı şey, İstanbul ve İstanbul'dan Londra'ya gönderilenlerin meşru ve makul teşebbüslerimize zarar vermek için vuku bulacak teşebbüslerinin hiçbir kıymeti ve ehemmiyeti olmadığını, bu kürsüden genel kurulunuzla beraber bütün cihana ilan etmektir. *(Alkışlar.)*

## BAZI MEBUSLARIN MÜHİM VATANİ VAZİFELERE MEMUR EDİLDİKLERİ HAKKINDA TEZKERE*

(6 MART 1922)

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Siirt Mebusu Halil Hulki Efendi,
Van Mebusu Haydar Bey,
Muş Mebusu Rıza Bey,
Diyarbekir Mebusu Zülfi Bey,
Siverek Mebusu Abdülgani Bey,
Bitlis Mebusu Sadullah Bey,
Muş Mebusu İlyas Sami Bey.

Yukarıda isimleri yazılı zevat, mühim vatani vazifelere memur edilmişlerdir. Malumat arz eylerim, Efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

*[...]*[1]

Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Reis Bey, ufak bir noktayı izah etmeye müsaadc buyurulur mu? Verilen önergede bir heyet meselesi söz konusudur. Arkadaşları aydınlatmak için diyorum ki, bir heyet gönderilmemiştir. Efendim, burada isimlerini okumuş olduğum arkadaşları mühim kabul ettiğim vazife için göndermiştim. Yoksa heyet halinde giden bir şey yoktur.

* *TBMM Gizli Celse Zabıtları,* c.3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.41-42; *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar,* Derleyen: Sadi Borak, Kaynak Yayınları, 2. basım, İstanbul, Eylül 1997, s.246.

1 Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın bu tezkeresi üzerine bir gensoru önergesi verir ve birtakım olayların önüne geçmek için Kürdistan'a bir heyet gönderildiğine dair söylentiler olduğunu, bunun doğru olup olmadığını, gönderildiyse bundan nasıl bir fayda beklendiğini, bu konuda bir Meclis kararı bulunmadığına göre, bunun nedenlerini sorar. (Y.N.)

## HİNDİSTAN HİLAFET KOMİTESİ'NİN LONDRA TEMSİLCİLİĞİ'NE*

## (8 MART 1922)

Hindistan Hilafet Komitesi'nin Londra Mümessilliği Canibi Âliyesine

Türkiya'ya yardım maksadıyla Hindistan'ın hamiyetli ahalisi tarafından toplanan meblağların şu kararlar üzere tarafımdan alındığını ve teslim edildiğini bildirmekle iftihar eylerim.

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| Birinci defa | 26 000 | İngiliz lirası karşılığı | 144 400 | Osmanlı lirası |
| İkinci defa | 6 000 | İngiliz lirası karşılığı | 36 300 | Osmanlı lirası |
| Üçüncü defa | 4 000 | İngiliz lirası karşılığı | 25 320 | Osmanlı lirası |
| Dördüncü defa | 5 000 | İngiliz lirası karşılığı | 32 300 | Osmanlı lirası |
| Beşinci defa | 10 000 | İngiliz lirası karşılığı | 64 700 | Osmanlı lirası |
| Altıncı defa | 5 000 | İngiliz lirası karşılığı | 32 200 | Osmanlı lirası |
| Yedinci defa ve Sekizin defa | 20 000 | İngiliz lirası karşılığı | 131 500 | Osmanlı lirası |
| Dokuzuncu defa | 5 000 | İngiliz lirası karşılığı | 33 150 | Osmanlı lirası |
| Toplam: | 81 000 | İngiliz lirası karşılığı | 499 970 | Osmanlı lirası |

Hintli kardeşlerimizi Türkiya'ya bağlayan habli metin[1] İslamiyet gereğince eskiden beri gösterdikleri diyanetperverane alakaların yeni bir delili olan işbu hediyeden hasıl olan şükran hislerimizi yüksek selamlarıyla kendilerine tebliğini rica eder ve bu vesile ile de "...inneme'l mu'minûne ihvetûn..." ulu sözünü fiili eserleriyle teyit ettiklerinden dolayı nezdi Bâri ve Peygamberi'de[2] teşekküre değer kimseler olduklarını ilave eylerim. 8 Mart 1338 [1922]

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan

* Aslı Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 12261'de bulunan belgenin fotokopisi Prof. Dr. Mustafa Keskin tarafından Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ne verilmiştir. Ayrıca bkz. Yrd. Doç. Dr. Mustafa Keskin, *Hindistan Müslümanları'nın Millî Mücadele'de Türkiye'ye Yardımları (1919-1923)*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1991, s.91-92 ve s.140-141. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Habli metin: (Sağlam ip) İslam dini. (Y.N.)

2 Allah'ın ve Peygamber'in nezdinde. (Y.N.)

## DAHİLİYE VEKİLİ ALİ FETHİ BEYEFENDİ'YE*

(9 MART 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet
Şifre

Ankara
9.3.338 [1922]

Aziziye
9.3.338 [1922]

Takiben:
Samsun Yoluyla: Dahiliye Vekili Ali Fethi Beyefendi'ye

C. 7.3.38 [1922] Yüksek muvaffakiyetleri teşekküre değerdir. Bundan sonraki tali tedbirlerin iyi tatbiki sayesinde yeni muvaffakiyetlerin elde edileceğine ve meselenin iyi suretle neticelendirileceğine ümitvarım. Zatıâlilerinin Trabzon'a kısa bir seyahatten sonra merkeze dönmeleri uygun olur görüşündeyim, Efendim.

Başkumandan
M. Kemal

* Aslı Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 9678'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

## DOĞU CEPHESİ KUMANDANLIĞI'NA*

(9 MART 1922)

Aziziye
9.3.1338 [1922]

Doğu Cephesi Kumandanlığı'na

C. 9.3.1338 [1922] şifreye.[1]
Küçük Kâzım'ın orada kalması Doğu Cephesi'nce mühim sayılmıyorsa, şimdilik orada kalması münasip olur, Efendim.[2]

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, Menteş Matbaası, İstanbul, 1967, s.255.

1 Kaynakta, Kâzım Karabekir'in bu şifresine yer verilmemiş. (Y.N.)

2 Mustafa Kemal Paşa'nın 27 Şubat 1922 tarihli önceki telgrafı ve Kâzım Karabekir Paşa'nın cevabı için bkz. elinizdeki ciltte s.275. (Y.N.)

## RUSYA SOSYALİST FEDERATİF ŞÛRALAR CUMHURİYETİ ANKARA TEMSİLCİSİ ARALOF'A*

(10 MART 1922)[1]

Rusya Sosyalist Federatif Şûralar Cumhuriyeti Ankara Temsilcisi
Muhterem Aralof Cenaplarına

Türkiya Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü toplantı senesini idraki münasebetiyle tebrik eden ve muvaffakiyet temennilerini içeren yüksek mektupları Meclis'in o günkü toplantısı esnasında hararetli alkışlar arasında okunmuş ve bilmukabele Meclis teşekkürlerini arza genel kurulca Riyaset makamı memur edilmiştir. Bu vesile ile yüksek şahısları hakkındaki özel hürmetimi tekrar eder ve hükümetlerimiz arasındaki samimi dayanışmanın elde edilmesi beklenen genel muvaffakiyeti sağlayacak en büyük teminat olduğunu arz eylerim, Efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

* *Anadolu'da Yeni Gün*, 10 Mart 1922, No: 819, s.2. Eski yazı metin Kemal Şenoğlu tarafından okunmuştur.
1 Kaynakta tarih belirtilmemiş. 10 Mart 1922, metnin, *Anadolu'da Yeni Gün*'de yayımlandığı tarihtir. (Y.N.)

# AZERBAYCAN İÇTİMAİ ŞÛRA CUMHURİYETİ ANKARA TEMSİLCİSİ İBRAHİM ABİLOF BEYEFENDİ'YE*

## (10 MART 1922)[1]

Azerbaycan İçtimai Şûra Cumhuriyeti Ankara Temsilcisi
Muhterem İbrahim Abilof Beyefendi Hazretleri'ne

Türkiya Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü toplantı senesini idraki münasebetiylc samimi tebriklerini ve temennilerini muhtevi yüksek mektupları sürekli alkışlar arasında Meclis genel kurulunda okunmuş ve bilmukabele Meclis'in teşekkürlerini arza genel kurulca Riyaset makamı memur edilmiştir. Bu vesile ile özel hürmetimi tekrar cyler vc hükümetlerimiz arasındaki samimi ilişkilerin ortak düşmanların [...][2] ve hüsranını ve ırktaş memleketlerimizin refah ve saadetini temin edeceğini arz eylerim, Efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

* *Anadolu'da Yeni Gün*, 10 Mart 1922, No: 819, s.1. Eski yazı metin Kemal Şenoğlu tarafından okunmuştur.
1 Kaynakta tarih belirtilmemiş. 10 Mart 1922, metnin, *Anadolu'da Yeni Gün*'de yayımlandığı tarihtir. (Y.N.)
2 Bir kelime okunamadı. (Y.N.)

## AFGANİSTAN HÜKÜMETİ TEMSİLCİSİ SULTAN AHMED HAN'A*

## (10 MART 1922)[1]

Afganistan Hükümeti Muhterem Temsilcisi
Sultan Ahmed Han Hazretleri'ne

Türkiya Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü toplantı senesini idraki münasebetiyle ordu ve milletimiz hakkında gösterilen samimi hissiyat ve tebriklerini muhtevi özel mektupları uzun alkışlar arasında Meclis genel kurulunda okunarak, bu vesile ile kardeş hükümeti olan Afganistan'ın yücelik ve atılganlığın yükselmesi temennileri yâd edilip anılmış ve bilmukabele idrak buyurulan bağımsızlık yıldönümünün tebriki karar altına alınmıştır. Özel ve samimi hürmetimle arz eylerim, Efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

* *Anadolu'da Yeni Gün*, 10 Mart 1922, No: 819, s.2. Eski yazı metin Kemal Şenoğlu tarafından okunmuştur.
1 Kaynakta tarih belirtilmemiş. 10 Mart 1922, metnin, *Anadolu'da Yeni Gün*'de yayımlandığı tarihtir. (Y.N.)

## ERKÂNIHARBİYEİ UMUMİYE RİYASETİ'NE*

(11 MART 1922)

Şifre

Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne

C. 11.3.38 [1922] tarih ve 734 numaralı şifreye.

Fethi Bey'in ortaya koyduğu görüşler ve muhakemeler dikkat çekicidir. İsmet Paşa ile de görüştük, adı geçen, şimdilik 10. Fırka'nın top, mitralyöz ve bin kadar hayvan gönderilmesiyle yetinilebileceği fikrindedir. Bu takdirde daha bir ay, bir buçuk ay fırka kalır, vasıtalarını ikmal eder. Takibat yapıp bir iki top ve birkaç mitralyoz bırakılabilir. Buna nazaran bir defa daha [...][1] ederim.

11.3.38 [1922]

M. Kemal

* Aslı Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 14026'da bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Silik olan birkaç sözcük okunamadı. (Y.N.)

## DOĞU CEPHESİ KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR PAŞA'YA*

## (11 MART 1922)

Afyon Aziziyesi
11.3.1338 [1922]

Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

C: 9 ve 10/11.3.1338 [1922] şifreye.

Avrupa'ya giden Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e aynı zamanda İstanbul'a uğrayarak İzzet Paşa ve arkadaşlarıyla ve hakiki arzu ve talep vukuunda bizzat padişahla dahi görüşmesi vazifesi verilmiş idi. Bu konuda hükümetçe Yusuf Kemal Bey'e verilen talimat şu idi: Büyük Millet Meclisi hilafet makamına bağlılığı muhafaza etmektedir ve edecektir. Ancak sultanın da Millet Meclisi'ni tanıması lazımdır. İzzet Paşa ve arkadaşları ile aynı hedefe yürümek, işbirliği yapmayı teklif etmek idi. Yusuf Kemal Bey bu dairede hareket etti. Ancak İzzet Paşa ve arkadaşları Kemal Bey'i meşgul ettiler ve aldattılar. Padişah da bir müracaatçı vaziyetinde göndermek sahtekârlığını işledi. Bununla da kanaat etmeyerek Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'daki teşebbüslerini engellemek üzere İzzet Paşa Yunanlıların malumat ve rızasıyla Yunan işgali altında bulunan yerlerden geçerek Londra'ya gitti. Dolayısıyla İzzet Paşa'nın zatı devletinize olan müracaat mektubunun dahi özel bir maksatla olduğuna şüphe etmemek lazımdır. İsmet ve Fevzi Paşalara da buna benzer birtakım mektuplar göndermiş idi. Büyük bir ihtimal aramızda görüş muhalefeti olduğu batıl zannındadır. Tehdit makamında ortaya koyduğu görüşler ise haddi zatında varit değildir. Meclis, son günlerde İzzet Paşa ve Saray hakkında pek ziyade galeyana gelmiştir. Hariciye Vekâleti Vekili'ni bütün hakikatleri açıklamaya mecbur edecek şiddetli sorular sormuştur. Ne yazık ki, namuslu bildiğimiz bu zevatın dahi iyi niyetten uzaklaştıklarını kabul etmek icap ediyor. Şifrelerin birçok yerleri tamamen halledilememiş olduğundan, emin bir vasıta bulunduğunda mektubun aynı veya bir suretini göndermek uygun olur. Mahmut Sadık Bey'in gelmesine lüzum yoktur. Beş gündür İsmet Paşa ile beraber Batı Cephesi kıtalarını teftiş etmekteyiz. Muhabbetle gözlerinizden öperiz kardeşim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s.1094-1095.

## KASTAMONU İSTİKLÂL MAHKEMESİ REİSİ SARUHAN MEBUSU MUSTAFA NECATİ BEY'E*

(12 MART 1922)

Hizmetlerinize teşekkür ve bu vadide mesainize devam etmenizi rica ederim efendim.

* Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III-10-a-2, D: 43, Fh: 221-10'dan aktaran: Doç. Dr. Ali Sarıkoyuncu, "Millî Mücadele'ye Zarar Verici Faaliyetlere Karşı TBMM Hükûmeti'nce Zonguldak ve Havalisiyle İlgili Alınan Önlemler", *Askerî Tarih Bülteni*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ağustos 1993, sayı 35, s.102.
Belge, kaynakta şu açıklamayla yer almaktadır:

"10 Ağustos 1921 tarihinde Mustafa Necati Bey'in başkanlığında Ankara'dan hareket eden mahkeme heyeti, 12.8.1921'de Çankırı'da göreve başladı. [...]

"Bu mahkeme verdiği cezalarla bir taraftan bölgede asayişi, devlet otoritesini tesis etmeye çalışırken, öbür taraftan da Başkumandan'ın bilgisi dahilinde Müdafaai Hukuk Cemiyetleriyle ilgileniyordu. Nitekim, Mahkeme Reisi Saruhan Mebusu Mustafa Necati tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen 11.3.1922 tarihli yazıda, 'Devletlilerinin emri üzere Müdafaai Hukuk Cemiyetleri meselesine azami gayret edilecektir' denilmektedir. Ayrıca bu yazıda; *Açık Söz* gazetesinde yayınlatılan imzasız makalelerle genel gaye için gerekli zeminin oluşturulmaya çalışıldığı belirtilerek, yakında İnebolu, Ereğli ve Zonguldak bölgelerine gidilerek 'oralarda da aydınlatma ve lazım gelen incelemeler'in yapılacağı bildirilmektedir. Mustafa Necati Bey'in bu yazısına cevap olarak Bolvadin'den gönderdiği 12.3.1922 tarihli şifrede de Mustafa Kemal Paşa, '...' demektedir." Bkz. *aynı eser*, s.101-102. (Y.N.)

# MÜDAFAAİ MİLLİYE VE MALİYE VEKÂLETLERİNE*

## (16 MART 1922)[1]

Burdur, Denizli, Dinar satın alma kurullarına her hafta onar bin liradan 30 000 lira ki, yedi haftada 210 000 lira verilecekti. Yalnız 30 000 lira verildi... Maliye, Müdafaai Milliye vekâletleriyle, savaş encümenince bu üç satın alma kurulunun bulacakları yiyecek maddeleri başka yerden kolaylıkla elde edildiğinden dolayıdır ki, adı geçen üç kurulun çalışması durduruldu.

Batı Cephesi Kumandanlığı'nın yiyecek ve yem ihtiyacı için Batı Cephesi Kumandanlığı'na her hafta 100 000 lira gönderilecekti.

Bu karar 25 Şubat 1922'de savaş encümeninde verilmiş ve tarafımdan Batı Cephesi Kumandanlığı'na bildirilmişti. Şimdiye kadar, yani üç hafta geçtikten sonra bütün bu hesaplar içinde Batı Cephesi'ne verilen paranın tutarı 100 000 liradır... Isparta, Burdur, Denizli'de komisyonlar kurup müfettişler gönderiyor ve fakat yedi haftada ancak 30 000 lira veriyoruz. Bu işlemlerde büyük bir hesapsızlık olduğu kesindir. Her işte fakat özellikle düşman karşısında bulunan ve her an ülke ve milletin talihini belirleyecek olan harekâtı yapmaya mecbur tutulan ordu işlerinde bu kadar dengesiz işlem asla hoş görülemez.

Elbette ki, ordu aç durmaz. Para verilmeyince bulunduğu yerden alıp karnını doyurur. Bunu önleyecek kuvvet ve tedbir yoktur.

Batı Cephesi orduları, özellikle 2. Ordu yiyecek bunalımı içindedir. Herhangi bir hareket ve muharebe olduğunda bunalım düşündürücü bir tehlikeye dönüşecektir.

* Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi, A. III, 8-3, Dosya 25, Fihrist 10/1'den yukarıdaki şekliyle ve özet olarak aktaran: *Atatürk/ Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle*, Hazırlayan: Cihat Akçakayalıoğlu, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s.385-386.
Belge kaynakta şu açıklamayla yer almaktadır: "... Ocak 1922 ortalarında, Mustafa Kemal'in emriyle bir savaş encümeni kurulmuş; bu encümen, ordunun para ve yiyecek ihtiyaçları başta olmak üzere, çeşitli ödenek ve maddeleri sağlamakla görevlendirilmişti. Sürekli olarak orduyu denetleyen ve her türlü bağlantıyı sürdüren Başkomutan Mustafa Kemal, 1922 Mart ayı içinde sağladığı bilgilerle, Batı Cephesi'nin paraya bağlı işlerinin iyi yürümediğini gördüğünden, Milli Savunma ve Maliye bakanlıklarına, yani savaş encümeninin başta gelen iki unsuruna gönderdiği çok dikkate değer emrin özeti şöyledir:" (Y.N.)

1 Kaynakta belgenin tarihi bulunmamaktadır. Ancak yine Müdafaai Milliye ve Maliye vekâletlerine gönderilen 20 Mart 1922 tarihli şifre telgrafta yer alan "16.3.38 [1922] tarihli tafsilatlı şifreli telgrafnameye henüz cevap gelmedi" ifadesinde kastedilen telgrafname yukarıdaki emir olmalıdır. Bkz. elinizdeki ciltte s.340. (Y.N.)

## DENİZLİ MEBUSU YUSUF BEY'E*

(16 MART 1922)

Batı Cephesi
2313/20
Adet 27

Denizli Mebusu Yusuf Bey'e[1]

16.3.38 [1922] tele.[2] Mesainize teşekkür ederim.
16.3.38 [1922]

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Türk Tarih Kurumu Arşivi, Koleksiyon Kodu: NB-YB, Kutu No: 7, Gömlek No: 6, Belge No: 6'da bulunan eski yazı belge Kemal Şenoğlu tarafından okunmuştur.
1 Yusuf Başkaya. (Y.N.)
2 Denizli Mebusu Yusuf Bey'e ait 16.3.38 [1922] tarihli belge, arşivde bulunmuyor. (Y.N.)

## AFGANİSTAN EMİRİ AMANULLAH HAN'A*

## (18 MART 1922)

*(Kısmen)*[1]

*(18.3.1922)*

Fahreddin Paşa[2] bu kere Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin tam ve kâmil itimadına sahip olduğu halde yekdiğerine... dayalı olması icap eden İslam ailesinin iki uzvu arasında dostluk ve kardeşlik bağlarını yükseltmek ve sağlamlaştırmak gayesiyle nezdi âliyeyi şahanelerine[3] sefir ve fevkalade delege tayin olunmuştur...

Adı geçenin Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti namına zatı celili emaretpenahilerine arz edeceği bütün işlere ve hususlara ve bütün tebligata tamamen itimat buyurulmasını rica ederiz.

İcra Vekilleri Heyeti Reisi
Umuru Hariciye Vekili

Büyük Millet Meclisi Reisi
Gazi M. Kemal

Ankara, 18 Mart 1338 [1922]

* D.B.A. (Dışişleri Bakanlığı Arşivi)-Afganistan'dan aktaran: *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, c.I, Hazırlayan: Bilâl N. Şimşir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s.9.

1 Kaynakta böyle. (Y.N.)

2 Burada Ferik Fahrettin (Türkkan) Paşa uzun uzun tanıtılmaktadır. (Bilâl N. Şimşir'in notu.)

3 "Şahanelerinin yüksek katına" anlamında. (Y.N.)

## ERKÂNIHARBİYEİ UMUMİYE REİSİ FEVZİ PAŞA'YA*

(18 MART 1922)

Şifre
Adet 35

Akşehir
18.3.38 [1922]

Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretleri'ne

Şimdi Dahiliye Vekili Fethi Beyefendi'den aldığım ve bir suretini de devletlilerinin makamına takdim ettiğini bildirdiği bir telgrafnamede, 10. Fırka'dan bir alayın cepheye hareket ettirilmesi lüzumu hakkında benden bir emir aldığından bahsediyor. Halbuki muhtelif sebeplerden dolayı 10. Fırka'nın şimdilik yerinde bırakılması ve yalnız bir bataryanın getirtilmesi münasip görülmüş ve o suretle zatı devletlerine arz edilmişti. Acaba şifrede bir batarya yerine yanlışlıkla bir alay mı yazılmıştır? Bu cihetin araştırılmasını ve bildirilmesini rica ederim.

Başkumandan
M. Kemal

* Aslı Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III-7-A, D: 24, F: 54-14'te bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

## MÜDAFAAİ MİLLİYE, MALİYE VEKÂLETİ'NE*

(20 MART 1922)

Numara: 57
Şifre
Makine başında.

Akşehir
20.3.38 [1922]

Müdafaai Milliye, Maliye Vekâleti'ne

16.3.38 [1922] tarihli tafsilatlı şifreli telgrafnameye henüz cevap gelmedi.

Cephenin arz ettiğim ihtiyacı katidir. Bilhassa Aziziye mıntıkasında kıtaların şikâyetleri mukavemet edilemez bir şekil almıştır. Muamelenin hızlandırılmasını ve neticelendirilmesini rica ederim.

Başkumandan
M. Kemal

* Aslı Cumhurbaşkanlığı Arşivi A: III-8-a, D: 25, F: 10'da bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

# BÜYÜK MİLLET MECLİSİ REİSİ SANİSİ HÜSEYİN RAUF BEYEFENDİ'YE*

(23 MART 1922)

Şifre 78

Büyük Millet Meclisi Reisi Sanisi[1] Hüseyin Rauf Beyefendi'ye
Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu Reis Vekilleri
Yunus Nadi ve Azmi Beyefendilere

C.22.3.38 [1922]

1. Yunus Nadi Bey'in reis vekilliğine seçilmesi pek isabet olmuş ve memnuniyetle karşılanmıştır.

2. Düşmanlarımıza bilhassa bu sıralarda beklenti ümidi verebilecek heyette anlaşmazlık ve çekişme tezahürlerini engellemeye yönelik tedbirlere ehemmiyet verildiğinden, arkadaşlara bilhassa teşekkür ederim.

3. Cemiyetimizin teşkilatını şekillendirmek maksadıyla tertip olunan talimatname ve tamimin bütün heyeti merkeziyelere ve oradan heyeti idarelere emniyetle ulaştırılması pek mühimdir. Dahiliye Vekâleti, memurları vasıtasıyla bu hususun teminini üstlenmelidir. Posta memurlarına da ayrıca ihtarlarda bulunmak lüzumludur.

4. Necati Efendi ve dairesine tebligatta bulundum.

5. Bütün arkadaşların muhabbet ve hürmetle gözlerinden öperim. Ordunun vaziyeti sağlamdır. Daha ziyade ikmaline ve sağlamlaştırılmasına çalışılmaktadır. İnşallah tamamen ferah olacağımız günleri göreceğiz. Şimdilik davamızın müdafaasında her bakımdan çok titiz, mutaassıp, kıskanç ve ciddi olmakta devam etmeliyiz.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
M. Kemal

* Aslı Cumhurbaşkanlığı Arşivi A: III-3, D: 14, F: 12'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Reisi Sani: İkinci Reis. (Y.N.)

## HEYETİ VEKİLE İLE MAKİNE BAŞINDA HABERLEŞME

## MÜTTEFİK DEVLETLERİN MÜTAREKE TEKLİFİNE İSTANBUL'DAKİ MEMURUMUZ VASITASIYLA HARİCİYE VEKÂLETİ'NDEN VERİLMESİ UYGUN GÖRÜLEN İLK CEVAP*

(24 MART 1922)

Mütareke teklifini ihtiva eden notayı 23/24 Mart 1922 tarihli telgrafnamenize ek olarak bugün 24 Mart 1922 saat .... te aldım. Muhteviyatının ordunun vaziyetiyle alakası itibariyle Heyeti Vekile'ce ve icap ederse Meclis'çe müzakere mevkiine konmadan evvel cephede bulunan Başkumandan'ın görüşünü bildirmesi için adı geçene yazdım. Keyfiyeti temsilcilerin arzuları üzere mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin cevabını ileteceğimi temsilcilere bildiriniz efendim.

* Gazi Mustafa Kemal Tarafından, *Nutuk*, c.II, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, s.155; Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1973, s.648.
Atatürk, *Nutuk*'ta, "Evvela Ankara'da bulunan Heyeti Vekile ile makine başında haberleşerek fikir alışverişinde bulunduk. İstanbul'daki memurumuz vasıtasıyla Hariciye Vekâleti'nden Müttefik devletler temsilcilerine verilmesini tensip ettiğimiz ilk cevap şu idi:" açıklamasını yaptıktan sonra yukardaki metne yer veriyor. (Y.N.)

## HEYETİ VEKİLE İLE MAKİNE BAŞINDA HABERLEŞME

## MÜTTEFİK DEVLETLERİN MÜTAREKE TEKLİFİ KONUSUNDA HEYETİ VEKİLE RİYASETİ'NE*

(24 MART 1922)

Esas itibariyle Müttefik devletler hariciye nazırlarının müştereken yaptıkları mütareke teklifine karşı ret ile karşılık vermek veya herhangi bir şekil ve surette eğilimsizlik veya itimatsızlık hissi verecek tarzda karşılıkta bulunmak, doğru değildir. Bilakis mütareke teklifini iyi karşılamak lazımdır. Dolayısıyla vereceğimiz cevap olumsuz değil, olumlu olacaktır. Müttefik devletlerde iyi niyet yok ise neticede olumsuz muamele onlardan vaki olmalıdır. Biz, yalnız onların teklif ettiği şartları kabul edemeyeceğimizden karşı şartlar öne süreceğiz.

[...][1]

Mütareke teklifini prensipte kabul ediyoruz. Ancak ordunun ikmalinden ve hazırlanmasından bir an geri kalınmayacaktır. Ordumuzun dahiline yabancı kontrol heyetleri sokmayacağız. Mütarekeyi, tahliyenin icrası için kabul etmek esasları dairesinde tatbik ve icra edilebilir şartlar öne süreceğiz. Mütareke ile beraber tahliyenin başlaması, en mühim şartı teşkil edecektir.

* Gazi Mustafa Kemal Tarafından, *Nutuk*, c.II, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, s.155-156; Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1973, s.648-649.

1 Atatürk, *Nutuk*'ta, "Heyeti Vekile'nin, verilecek cevabın Avrupa'da bulunan Hariciye Vekilimizin dönüşüne bırakılması görüşüne verdiğim cevapta, bunu beklemeye lüzum olmadığını bildirmekle beraber, cevap hakkındaki genel kararımı da şu suretle özetledim:" diyor ve sonraki paragrafa yer veriyor. (Y.N.)

## AKŞEHİR'DEN HÜKÜMETE TELGRAF*

(24 MART 1922)

Mütareke süresince orduların personel, silah, cephane, araç ve gereç bakımından takviye edilemeyeceği; konuş değişikliği, silah ve gereç ikmali yapılamayacağı hakkındaki madde kabul edilemez.

Azınlık hak ve güvenliği ile ilgili görüşmeler için, komisyonlar kurulması önerisi de sakıncalı sonuçlar doğurabilir. Esas hakkında ve Türk karşı önerileri kabul olunduğu takdirde, Ateşkes süreleri üzerinde yeni teklifler beklenebilir. Ateşkes önerisinin olumlu karşılandığı ajanslarla ve ivedilikle dünya kamuoyuna duyurulmalı, Büyük Millet Meclisi ateşkes antlaşmasını bir an önce görüşmelidir.

* *Atatürk/ Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönleriyle*, Hazırlayan: Cihat Akçakayalıoğlu, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1980, s.377.
Metne, kaynakta, "22 Mart 1922'de, Batı Cephesinde denetlemede bulunan Başkomutan Mustafa Kemal, mütareke teklifiyle güdülen esas amacı zamanında kavramıştı. Durumu, cephede İsmet Paşa ile de görüştükten sonra, Akşehir'den hükümete, 24 Mart 1922 günü şu telgrafı gönderdi:" açıklamasından sonra yer verilmiş. (Y.N.)

## DOĞU CEPHESİ KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR PAŞA'YA*
## (27 MART 1922)

Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

Zata mahsustur.
Makine başında.

27.3.1338 [1922]

C: 26.3.1338 [1922]

Üç büyük devlet[1] nazırları tarafından teklif edilen mütareke şartları aynen ajansla yayımlanmıştır. Bu mesele hakkında müzakere için Heyeti Vekile bu gece Sivrihisar'da birleştik. Ankara'dan hareketten evvel Meclis'te de müzakere etmişlerdir. Gerek Meclis'in gerek Heyeti Vekile'nin ve hepimizin görüşü aşağıda özetleniyor.

Mütarekeyi işgal altındaki araziyi tahliye ettirmek, barış görüşmelerinin başlamasını tespit etmek maksadıyla kabul etmek ve mütareke müddeti tahliye müddetinden ibaret olmak ve ne ordumuz ve ne de memleketimiz dahilinde kontrol kabul etmemek, Müttefik devletlerin nezaret ve kontrolleri.....[2] tanzimine ve tahliye olunacak arazide malların ve şahısların korunmasına hasretmek ve diğer iddialarımızı barış müzakerelcri esnasında ileri sürmek gibi hususlardan ibaret bulunmuştur. Yusuf Kemal Bey izahat vermek üzere 24.3.1338 [1922] Cuma günü Şark Katarı[3] ile ve Burgaz-İnebolu yoluyla Paris'ten hareketini ve varışından evvel cevap verilmemesini telgrafla bildirdiğinden, verilecek cevap hakkında kati karar adı geçenin gelişine bırakılmıştır, Efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s.1107.
1 Aslı "Düveli selâsei muazzama". (Y.N.)
2 Kaynakta burada altı nokta var. (Y.N.)
3 "Orient Ekspres". (Y.N.)

## HEYETİ VEKİLE RİYASETİ'NE*

(28 MART 1922)

Sivrihisar
28.3.38 [1922]

Heyeti Vekile Riyaseti Celilesine

Yusuf Kemal Bey'in 24.3.38 [1922] tarihli telgrafnamesine nazaran teklif olunan mütarekenamenin gayri adilane ve maddelerinin iki taraflı olmayıp, yalnız bizim için zararlı olduğunu sessizce geçmeyerek tafsilatlı olarak ve delilleriyle cihan kamuoyuna açıklamaya lüzum olduğu anlaşılmaktadır. Bu halde cevapnamemizin girişinde mazlumane ve şikâyetamizane onların mütarekenamesinin bize olan zararlarını ve Yunan işgalinin belirsiz vadelerle uzatılmasının malen ve canen sebep olduğu türlü zulümleri ve zararları ifade etmeye de lüzum vardır. Bu bakımdan bir giriş hazırlanmasını ve malumat verilmesini rica ederim.

Başkumandan
M. Kemal

* Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, Kutu 100, Belge 10. Eski yazı belge Kemal Şenoğlu tarafından okunmuştur.

## HEYETİ VEKİLE RİYASETİ'NE*

(29 MART 1922)

Heyeti Vekile Riyaseti Celilesine

93 numaralıdır.
Batı Cephesi

29.3.338 [1922]

1. İtilaf devletlerinin mütareke teklifini ihtiva eden ilk notaları muhteviyatı tahlil edildikten ve ikinci tafsilatlı notalarının ihtiva eylediği şartlar görüldükten sonra düşmanlarımızın İstanbul hükümeti de beraber olduğu halde aleyhimizde imhakâr teşebbüs ve mesai ile yeni bir safha açtıklarına hükmetmek ve buna karşı vaziyeti gayet ciddi kabul etmek, esaslı büyük bir mücadeleye hazırlanmak lazımdır.

2. Bunun için gazetelerle milletin ve cihanın fikirlerine karşı şiddetli eleştirilere devam ile şartların mahiyetini açıklatmak.

3. Bugün ayrı bir şifre ile arz ettiğim üzere memleketin en küçük yerlerine kadar her yerde ciddi mitingler yaptırarak hükümetin vereceği esas noktalar üzerinde söz söyletmek ve Meclis'e müracaat ettirmek.

4. Rusya, Azerbaycan, Afganistan gibi dost hükümetlere Batı'nın bu hareket tarzını protesto ettirmek ve onların dahi kamuoyunu aydınlatacak ve aleyhimizdeki haksızlığı izah edecek teşebbüslerde ve neşriyatta bulunmalarını temin etmek lazımdır. Bu husus burada bulunan sefirler tarafından vaat edilmiştir.

5. Düşmanların fiilen aleyhimizde kullanabilecekleri müşterek vasıtaları hesap edip şimdiden tedbirler almaya lüzum vardır görüşünde bulunduğumu arz eylerim.

* Fotokopisiyle birlikte aktaran: İsmet Binark, "Cumhuriyetimizin 75. Yılında Cumhuriyet Arşivi", *Yeni Türkiye*, sayı 22-23, 1998, s.467-468. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

6. İkinci notayı da gizli celsede Meclis'in ıttılaına vaz edilmek,[1] Meclis'teki arkadaşları Yusuf Kemal Bey geldiğinde yapılacak aleni müzakereye hazırlamak lazımdır.

7. Her halde aleyhimizdeki müşterek teşebbüse kuvvetli bir cephe göstermeliyiz.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
M. Kemal

1 Bilgisine sunulmak anlamında. (Y.N.)

# İKİNCİ İNÖNÜ ZAFERİNİN YILDÖNÜMÜ MÜNASEBETİYLE ORDUYA BEYANNAME*

(29 MART 1922)

*Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından İkinci İnönü muzafferiyeti yıldönümü münasebetiyle ordumuza hitaben aşağıdaki beyanname yayımlanmıştır:*

338 [1922] senesi Mart'ının otuzuncu günü, İkinci İnönü Meydan Muharebesi'nin yıldönümüdür. Zalim dünyaya karşı milletimizi baştan başa boğazlayabileceğini ilan ve taahhüt eden istilacı ve mağrur bir düşman geçen senenin 30 Mart günü yerlere serilerek hakkın galibiyetine boyun eğmiş idi. Tarihimizin en şerefli kahramanları arasına giren İkinci İnönü şehitlerine fatihalar, gazilerine minnet ve şükranlar ithafına bütün cephedeki arkadaşlarımı davet ediyorum.

Gasıp[1] düşmanın zulüm ve baskılarından inleyen vatanımıza ve milletimize karşı hakiki ve ciddi vazifelerimizi bütün arkadaşlarıma hatırlatırım.

Her zamandan ziyade şuurlu ve kudretli olan kahraman ordumuzun az zamanda mübarek ve aziz vatan topraklarını düşmanın kirli vücudundan kurtarmaya muvaffak olacakları ümidiyle eltafı ilahiyenin[2] tecellisini niyaz eylerim.

29 Mart 338 [1922]
Başkumandan
Mustafa Kemal

* *Hâkimiyeti Milliye*, 30 Mart 1922, Numara: 469, s.1, *Açık Söz*, 1 Nisan 1922, sayı 451, s.1. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Hazırlayan: Nimet Arsan, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, s.428. *Hâkimiyeti Milliye*'deki eski yazı'metin Ahmet Hezarfen, *Açık Söz*'deki ise Kemal Şenoğlu tarafından okunmuştur. Aynı beyannamenin "Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine" gönderilen ve Meclis'in 30 Mart 1922 tarihli 17. toplantı 1. celsesinde okunan örneği için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, c.18, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s.414.

1 Gasp eden, gasp edici, gaspçı anlamında. (Y.N.)

2 Allah'ın lütuflarının. (Y.N.)

# RUSYA VE AZERBAYCAN TEMSİLCİLERİNİN TEBRİKLERİ HAKKINDA TEZKERE*

(29 MART 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

İkinci İnönü muzafferiyetinin yıldönümü münasebetiyle Rusya ve Azerbaycan temsilcileri tarafından gelen tebrikname suretleri aşağıda[1] arz olunur.

Başkumandan
Mustafa Kemal
29.3.38 [1922]

* *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,* 1340-1338, Ankara, Türkiya Büyük Millet Meclisi Matbaası, c.18, s.422'deki eski yazı zabıt Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur. Ayrıca bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi,* Devre 1, c.18, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s.431.
Mustafa Kemal Paşa'nın bu tezkeresi, Büyük Millet Meclisi'nin 30 Mart 1922 günü öğleden sonra saat 4.50'de açılan ve riyasetini İkinci Reis Vekili Hasan Fehmi Beyefendi'nin yaptığı 17. toplantı 3. celsesinde okunmuştur. (Y.N.)

1 "Rusya Şûralar Cumhuriyeti'nin Temsilcisi Aralof" imzalı tebrik şöyle:

"İkinci İnönü Muharebesi'nin yıldönümü münasebetiyle bugünkü yeni Türkiya'yı canlandıran kahraman Türkiya inkılap ordusunu tebrik ederim. Eminim ki, Türkiya'nın şanlı ordusu ve azim ve kahramanlığı ve milleti, Batı'nın zalim emperyalistlerinden vatan ve milletlerini Avrupa emperyalistlerine çatan millet ve memleket hainlerinin elinden kurtaracaktır. Rus köylü ve işçi hükümeti düşmanı mağlubiyetten mağlubiyete sürükleyen, pek yakında ona kati darbeyi vuracak olan kahraman Türkiya'yı, ordusunu en samimi bir hisle selamlar. Rusya halkı emindir ki: Türkiya ordusunun ağır yumruğu er geç düşmanı ve onu himaye eden emperyalist ve kapitalistleri ezecek ve mağlup edecektir. Garip tesadüf, düşmanlarımız kutladığımız zaferle tam yıldönümünde gizli bir maksatla bize mütareke teklif ediyorlar. İkinci İnönü zaferi Türkiya'yı kuvvetlendirdi. Bu zaferlerin şüphesiz arkası gelecektir. Arkası gelecek olan bu muzafferiyetlerden pek yakında mesut neticeler elde edilecektir. Yaşasın bağımsız Türkiya halkı. Yaşasın Türkiya'nın şanlı ordusu. Yaşasın ordunun Başkumandanı ve kumandanları, subayları ve neferleri. *(Alkışlar)*

Rusya Şûralar Cumhuriyeti'nin Temsilcisi Aralof"

"Azerbaycan Şûralar Cumhuriyeti Temsilcisi İbrahim Abilof" imzalı tebrik de şöyle:

"Ne bahtiyarım ki, bugün şanlı Türkiya ordusunun tarihlere şan veren büyük bir zaferini tebrik için onun samimi sinelerinde bulunuyorum. Yarın İkinci İnönü muzafferiyetinin ikinci yıldönümüne kavuşuyoruz. Bu münasebetle Azerbaycan Şûralar Hükümeti'nin ve bütün Azerbaycan halkının en samimi kardeşlik tebriklerini, büyük kardeş milletin şanlı ordusuna yollarım. Türkiya ordusu takip ettiği idealin yüksekliğini tamamıyla biliyor. Onun kazandığı her muzafferiyet, onun gösterdiği her fedakârlık Doğu milletlerinin, mazlumlar âleminin kurtuluşuna doğru bir adımdır. Zulüm dünyasının, emperyalist siyasetinin artık iflas zamanı gelmiştir. Gasıp, hilekâr ve aldatıcı Batı emperyalistlerinin bütün hile, desise ve yalanlarına karşı bütün mazlum milletler kahraman Türk ordusunun yardımcısı olarak son darbeyi vurmakta gecikmeyecektir. Hak er geç galebe edecektir. Türkiya ordusuna ne büyük şeref ki, hakkı ve insaniyeti kurtarmak için çarpışıyor. Yaşasın Türkiya halkı. Yaşasın yüce Türkiya ordusu ve onun Başkumandanı, kumandanları, subayları ve askerleri.

Azerbaycan Şûralar Cumhuriyeti Temsilcisi İbrahim Abilof"

Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi,* Devre 1, c.18, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s.431. (Y.N.)

# İKİNCİ İNÖNÜ ZAFERİNİN YILDÖNÜMÜNDE ORDU KUMANDANLARINI TEBRİK*

## (30 MART 1922)

*İkinci İnönü zaferinin yıldönümü Batı Cephesi'nde büyük bir heyecanla kutlandı.*

*Bu münasebetle cephede bulunan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ihtiyat kıtalarından bir kısmının bayramında hazır bulunmuşlar ve teftişten evvel kıta kumandanlarını çağırarak Büyük Millet Meclisi ve fedakâr Türkiya halkının selam ve tebriklerini tebliğden sonra, kahraman ordumuzun yakında düşmanı anayurdumuzdan çıkaracağını emniyet ve imanla beklediklerini söylemişlerdir. Geçit töreni pek hararetli olmuş ve birçok ahali fevkalade hislenerek hıçkırıklarla ağlamıştır.*

*Başkumandan Paşa, fırka kumandanlarını huzuruna çağırtarak şu sözleri söylediler:*

"Bir sene zarfında siz fedakâr arkadaşlarım ve kahraman ordumuz altı ay ara ile iki muzafferiyet kazandınız: İkinci İnönü muzafferiyeti, Sakarya muzafferiyeti. Bugün İkinci İnönü zaferinin yıldönümü olması münasebetiyle sizleri büyük bir takdir ve ihtiramlar ile tebrik ederim. Bu tebriklerim yalnız Başkumandan sıfatıyla değildir. Türkiya Büyük Millet Meclisi'nin ve bütün milletin sıcak ve takdirkâr selam ve tebriklerini dahi tebliğ ederim.

Burada huzurlarıyla şeref veren Rus Şûraları Cumhuriyeti Temsilcisi Aralof Yoldaş ile Azerbaycan Temsilcisi Abilof Beyefendi'nin hükümetleri namına olarak tebriklerini tebriklerime ilave ediyorum. Aynı sene zarfında kazandığınız Sakarya zaferinin de yıldönümünü tebrik edeceğimiz gün mukaddes topraklarımızda bulunan gasıp[1] düşmanı tamamen kovmak suretiyle kazanacağınız kati muzafferiyeti dahi birlikte tebrikin müyesser olacağına imanımız katidir.

Arzu ediyorum ki, bütün askerlere kazandıkları bu zafer gününün ulviyetini hatırlatırken, Türkiya Büyük Millet Meclisi'nin ve fedakâr Türkiya halkının, kahraman ordumuzun yakında düşmanı mukaddes ana topraklarımızdan çıkaracağını da kati emniyet ve imanla beklediklerini söyleyesiniz. Muayeneye bu tebligatınızdan sonra başlayacağım."

*Muayenede Ordu Kumandanı ile Başkumandan arasında şu konuşma cereyan etti:*

* *Hâkimiyeti Milliye*, 31 Mart 1922, Numara: 470, s.1; *Açık Söz*, 1 Nisan 1922, No: 451, s.1; *Babalık*, 2 Nisan 1922, No: 857, s.1; *Vakit*, 5 Nisan 1922, sayı: 1551. Ayrıca bkz. Sadi Borak, *Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Şubat 1997, s.146. *Hâkimiyeti Milliye* ve *Vakit*'teki eski yazı metinler Ahmet Hezarfen, *Açık Söz* ve *Babalık*'takiler ise Kemal Şenoğlu tarafından okunmuştur.

1 Gasp eden, gasp edici, gaspçı anlamında. (Y.N.)

Başkumandan: Uzaktaki kıtaların süngülerini göremiyorum. Süngü takmamış kıtalar var mıdır?

*Ordu Kumandanı: Yoktur Paşa Hazretleri! Tekmil kıtalar süngü takmıştır.*

*Ordu Kumandanı biraz durduktan sonra:*

*- Bütün ordular böyledir!.. Paşa Hazretleri! diye ilave etti.*

Başkumandan: Bu süngüler düşman tamamen topraklarımızdan kovuluncaya kadar yerlerine konmayacaktır.

*Ordu Kumandanı: Ahdımız böyledir Paşa Hazretleri!*

*Kıtalar muayeneden sonra binlerce yiğit var kuvvetle milli İzmir şarkısını, "Olsun sana can feda, ah İzmirim, ah İzmirim!"i söylediler.*

# BUHARA TÜRKİYE FEVKALADE SİYASİ KAASIDININ TEBRİKİ HAKKINDA TEZKERE*

(31 MART 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne

İkinci İnönü muzafferiyetinin yıldönümü münasebetiyle Buhara Türkiya Fevkalade Siyasi Kaasıdlarından[1] gelen tebrikname sureti aşağıda[2] arz olunur.

31.3.38 [1922]

Başkumandan
Mustafa Kemal

* *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,* 1340-1338, Ankara, Türkiya Büyük Millet Meclisi Matbaası, c.18, s.486'daki eski yazı zabıt Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur. Ayrıca bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi,* Devre 1, c.18, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s.478.
Mustafa Kemal Paşa'nın bu tezkeresi, Büyük Millet Meclisi'nin 3 Nisan 1922 günü öğleden sonra saat 2'de açılan ve riyasetini Birinci Reis Vekili Hasan Fehmi Beyefendi'nin yaptığı 19. toplantı 1. celsesinde okunmuştur. (Y.N.)

1 Kaasıd: Haberci, postacı, ulak. (Y.N.)

2 Tebrikname sureti şöyle:

"Bugün, Türk milletinin sırf hayat hakkı ve bağımsızlığı uğrunda atıldığı mücahedenin unutulmaz, mukaddes, şerefli bir günüdür. Allah'tan sonra kendi keskin süngüsüne dayandığını şuurlu bir tarzda idrak eyleyen Türk kumandanları bugünkü meydan muharebelerinde yerlere serilen zalim Yunan'ın yakın bir zamanda tam hakiki manasıyla mağlubiyetini görecektir. Bu yüce ve şerefli günü Buhara Halk Şûralar Cumhuriyeti Hükümeti ve emekçi halkı ve askerleri namına Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kahraman ordusunu, subaylarını ve dahi kumandanlarını tebcil ve tebriklerle selamlıyor, pek yakında açık hukuk ve Misakı Milli dairesindeki emellerine ve maksatlarına nail olmalarını büyük bir hararetle Cenabı Hak'tan niyaz eylerim. 30.3.1338 [1922]

Buhara Türkiye Fevkalade Siyasi Kaasıdları
Mehmet Nazari Mehmet Receb"

Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, c.18, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s.478. (Y.N.)

# AZERBAYCAN ŞÛRALAR CUMHURİYETİ TEMSİLCİSİ İBRAHİM ABİLOF'UN İKİNCİ İNÖNÜ ZAFERİNİN YILDÖNÜMÜ TEBRİKİNE CEVAP*

(31 MART 1922)

Azerbaycan Şûralar Cumhuriyeti Temsilcisi
Muhterem İbrahim Abilof Beyefendi'ye

31 Mart

İkinci İnönü muzafferiyetinin yıldönümü münasebetiyle Azerbaycan Şûralar Cumhuriyeti ve halkı namına vaki olan samimi tebriklerinize bilhassa teşekkür ederim. Hak ve bağımsızlığı uğrunda bütün bir zulüm cihanına karşı mukaddes bir cidal açan Türkiya ordusu hakkındaki övücü teveccühlerinizden pek mütehassis oldum. Azerbaycan halkının ve onun muhterem temsilcisi olan zatıâlilerinin halisane tebrikleri ve kardeşlik selamları ordumuza ve bütün memlekete tebliğ edilmiştir.

Tebriknameniz hararetli alkışlar arasında Büyük Millet Meclisi'nde okunmuştur. Ben eminim ki, milletlerin hak ve bağımsızlığına hürmetkâr olmayan ve bütün insanlığı zulüm ve tahakküm altında ezmek isteyenler, şu mukaddes cidalde er geç mağlup olacaklardır.

Bu vesile ile Türkiya Büyük Millet Meclisi ordusunun Azerbaycan'ın genç kahraman Kızılordu'suna ve bütün Azerbaycan halkına ve hükümetine kardeşlik, selam ve ihtiramının ulaştırılmasına yol göstermenizi rica ederim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* *Babalık*, 3 Nisan 1922, sayı: 858, s.2. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Hazırlayan: Nimet Arsan, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, s.429. *Babalık*'taki eski yazı metin Kemal Şenoğlu tarafından okunmuştur.

# RUSYA ŞÛRALAR CUMHURİYETİ TEMSİLCİSİ ARALOF YOLDAŞ'IN İKİNCİ İNÖNÜ ZAFERİNİN YILDÖNÜMÜ TEBRİKİNE CEVAP*

## (31 MART 1922)[1]

*Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İnönü zaferini tebrik eden Aralof Cenaplarına cevap vererek, ordumuzun selamının Kızılordu'ya selamını bildirmişlerdir:*

Rusya Şûralar Cumhuriyeti'nin Muhterem Temsilcisi Aralof Yoldaş'a

İkinci İnönü muzafferiyetinin yıldönümü münasebetiyle Rusya Şûralar Cumhuriyeti ile halkı ve kahraman Kızılordusu namına tebrik beyanını içeren mektubunuzdan ve bu mektupta ifade edilen samimi tebriklerden ve temennilerden son derece mütehassis oldum. Tarihimizin en ihmal edilmiş ve karanlık bir devresinde her taraftan tarize ve taarruza uğradığımız anlarda hakkımızı en evvel teslim etmek hakşinaslığında bulunan Rusya Şûralar Cumhuriyeti'nin ve onun muhterem temsilcisi olan zatıâlilerinin böyle bir zaferin kutlanmasında ne büyük bir şiddetle alakadar bulunacakları kolaylıkla takdir edilebilir. Giriştiğimiz şu mücadelenin gayesi, tabii hukukumuzun kurtarılmasıdır. Rusya halkının ve cesur Kızılordu'sunun tebrik ve selamlarını ordumuzun bütün kıtalarına tebliğ edilmek üzere icap eden makamlara bildirdim. Tebriknameniz Meclis genel kurulunda okunmuş ve müttefikan pek samimi ve sıcak alkışlarla karşılanmıştır.

Mazlum Doğu âleminin uyanmasına ve kurtuluşuna[2] yol açan ve kurtarıcı prensiplerini hak ve adalet esaslarına dayandıran Rusya Şûralar Cumhuriyeti'nin muvaffakiyete mazhar olmasını temenni eder ve bu vesile ile bilmukabele gasıp[3] düşmanları özvatandan katiyen kovmaya yemin etmiş bulunan Türkiya ordusunun sıcak ve samimi selam ve ihtiramlarının arkadaş muazzam Kızıl Ordu'ya ulaştırılmasına yol göstermelerini rica ederim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* *Hâkimiyeti Milliye*, 3 Nisan 1922, Numara: 473, s.1; *Babalık*, 3 Nisan 1922, sayı: 858, s.2; *Vakit*, 5 Nisan 1922, sayı 1551. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Hazırlayan: Nimet Arsan, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, s.429. *Hâkimiyeti Milliye* ve *Vakit*'teki eski yazı metinler Ahmet Hezarfen, *Babalık*'taki ise Kemal Şenoğlu tarafından okunmuştur.

1 Gazetelerde belgenin tarihi yer almamaktadır. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*'te ise belge 2 Nisan 1922 tarihine konulmuştur. Ancak, yine aynı günlü *Babalık* gazetesinde, Mustafa Kemal Paşa'nın, Azerbaycan Şûralar Cumhuriyeti Temsilcisi İbrahim Abilof Beyefendi'nin tebrikine verdiği cevap "31 Mart" tarihli olarak yayımlanmıştır. Dolayısıyla bu belge de 31 Mart 1922 tarihli olmalıdır. (Y.N.)

2 "Kurtuluşuna" sözcüğünün aslı olan "halâsına" sözcüğü yerine, *Vakit*'te "salahına" (iyileşmesine). (Y.N.)

3 Gasıp: Gasp eden, gasp edici, gaspçı anlamında. (Y.N.)

# 20 NUMARALI NOT DEFTERİ*

## (NİSAN 1922)

1 Nisan Cumartesi 38 [1922] (26)

Not: Yeni vasıtaların, yeni taktik kaidelerinin kullanılmasından ve tatbikinden dolayı, süvarinin muharebeye iştirak sureti değişikliğe uğramıştır. Fakat üstlendiği vazifenin tabiatı değişmiş sayılamaz.

- Pek kuvvetli ateş vasıtalarının her memleketten fazla olması, kâfi süratle manevraya büyük kabiliyet kudreti süvarinin en bariz hassalarıdır.

- Süvarinin teşkilatı, onu yavaşlatmadan kendisine ateş kuvvetini veriyor.

Sürat ve hareket kabiliyeti saklı kalabilir.

- Otomatiklerin eklenmesi ve ilhakıyla piyadede olduğu gibi süvaride de azami ateş tesiri elde edebilmiştir. Büyük süvari birliklerinin kuvvetli topçuları

- Süvari tabyası; "Hareket kabiliyeti" ve "ateş kuvveti"ne dayalı olmalıdır.

- Şiddet, azim, cüret, fedakârlık gibi meziyetlerini muhafaza ve idame her zamandan ziyade mühim ve lazımdır.

- Muharebenin cereyanı esnasında ani vaziyetlere karşı koymak, diğer sınıfların her tarafta daima bitmez tükenmez bir ihtiyatını teşkil...

Süvari talim ve terbiyesinde hâkim olacak görüşler, yukarıdakilerdir.

- Süvari, muharebeden evvel bir müdafaa vasıtası, muharebeden sonra bir taarruz vasıtasıdır:

- Ateş, süvari muharebesinin belli başlı ve kati bir nişanesidir.

Eski zamanda, çarpışmanın kati neticesi müşkül ve mevzii manevralarda aranıyordu. Bugün kuvvet ateştedir.

Süvari kolordusu Ilgın'da teftiş.

Akşam Konya'ya varış, saat 7.30'da parlak tezahürat.

Askeri müesseseler:

1. İdadii Askeri
2. İmalatı Harbiye
3. Otomobil parkı ve şoför mektebi
4. Nalbant mektebi ve nal mıh imalathanesi
5. Askeri tabakhaneler
6. Sanayi takımları
7. Askeri ve Hilâli Ahmer hastahaneleri

* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Atatürk Özel Arşivi, Kutu 7, Defter 20'den fotokopisiyle birlikte aktaran: *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler III*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s.155-176. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

8. Araba imalathanesi (Açılış töreni yapılmak üzere)
9. Güherçile[1] fabrikası.

Mülki müesseseler:

1. Mektebi sultani[2]
2. Dârülmuallimin[3]
3. Dârülmuallimat[4]
4. Mektebi sanayi
5. Darüleytam[5]
6. Konya Hilâli Ahmeri[6]
7. Konya Hanımlar Hilâli Ahmeri
8. Adana Hilâli Ahmeri

Belediye dairesi: Depo Kıtaları Müfettişliği
Hükümet makamı
Ahzı Asker[7] Heyeti Riyaseti
Batı Anadolu Menzil Müfettişliği
Demiryollar Müdüriyeti Umumiliği
Müdafaai Hukuk

Ziyaret mahalleri:
1. Mevlâna Celâleddin Rumî
2. Sultan Alâattin Selçukî
3. Sâhibi Ata
4. İnce Minare
5. Karatay Medresesi

} Selçuk eserleri

2 Nisan 38 [1922] (27) Pazar

Bugün öğle yemeğine kadar istirahat. Sonra resmi dairelerin ve müesseselerin ziyareti.[8]

Türk milletinin asli kökeninde ve cihanı kapsayan harekât ve faaliyet devrelerindeki hal ve yaşayışları incelenirse görülür ki, milletimizin günlük ve toplumsal hayatıyla askerlik sanatı kaynaşmış bir halde bulunmuştur.

1 Güherçile: Barut yapımında da kullanılan potasyum nitrat. (Y.N.)
2 Lise. (Y.N.)
3 Erkek öğretmen okulu. (Y.N.)
4 Kız öğretmen okulu. (Y.N.)
5 Yetimler yurdu. (Y.N.)
6 Hilâli Ahmer: Kızılay. (Y.N.)
7 Askerlik şubesi. (Y.N.)
8 Mustafa Kemal Paşa'nın Konya Askeri Nalbant Okulu'nun diploma töreninde 2 Nisan 1922'de yaptığı bu konuşması için bkz. elinizdeki ciltte s.366-367. (Y.N.)

Millet, bu sanatın bütün icaplarını, hayat ve emellerinin icapları kabul ederek, tabii bir surette icra ederdi. Denilebilir ki, milletin toplumsal heyeti, ordu heyeti halinde idi.

Şüphe edilemez ki, bu ordunun her türlü levazımatı, teçhizatı, nalı, mıhı yine bu ordunun, bu heyetin efradı eliyle, emeğiyle yapılırdı. Elbette yabancı fabrikalarına, yabancı sanatkârlarına sipariş edilmezdi. İşte, her ihtiyacını kendi maharet ve sanatıyladır ki temin edebilen bu Türk orduları bütün Avrupa'yı doğudan batıya kadar istila eylemişlerdi.

Fakat Osmanlı Türkleri, İstanbul'u, Rumeli'yi fethettikten sonra kendilerinin, toplumsal ve askeri hayatın ihtiyaçlarını ve levazımlarını bizzat temin ile meşgul olmanın kendileri için gereksiz olduğunu kabul ettiler. Bu hususu, içli dışlı temasa geldikleri yabancı unsurların sanatı eline[1] terk ettiler.

Onlar, yalnız uzun seferlerin[2] mihnetlerini ve meşakkatlerini göğüslemeyi, geniş muharebe meydanlarının ölmez kahramanlığı şerefini elde etmeyi iftihar sebebi bilirlerdi. Onlar için bu kahramanlık sanatından başka sanat yoktu. Veyahut başka sanatla meşgul olmayı haysiyetlerine aykırı görürlerdi.

Hafızamda aldanmıyorsam, Belgrad üzerinden Viyana'ya yürüyen bir Osmanlı ordusunun başında bulunan Sultan Süleyman Kanunî'nin atının nalı düşmüştü.[3] Nalbant[4] bulmak mühim bir mesele teşkil etti. Nihayet efrat arasında nalbantlıktan anlar birisi bulundu.[5] Padişahın atını nalladı.[6] Fakat padişah bu hadiseden, orduyu hümayunları içinde bir nalbantın[7] bulunduğundan kaygılanmış ve üzülmüştü. Padişah, bu gibi sanatların[8] orduya girmesinin, ordunun sağlamlığını ihlal edeceği zehabında idi.

İşte bu zihniyetin hâkimiyeti şahane ve şamilesidir[9] ki, neticede Osmanlı ordusunu[10] iğneden ipliğe kadar, nalından mıhına kadar her türlü ihtiyaçlarını teminde cahil ve âciz bir halde bırakmıştı.

Bütün ihtiyaçlarının temini için milleti yabancılara harâc-güzâr[11] eyledi. Bu zihniyetle sanatın lüzumu, sanatkârlığın ehemmiyet ve şerefi takdir olunamazdı.

Efendiler! Bu zihniyetin ne kadar yanlış, ne kadar tehlikeli olduğunu asırların verdiği acı tecrübe ile ve bilhassa bugün içinde bulunduğumuz şartların müşkülat derecesiyle[12] anlamamış, acısını hissetmemiş bir millet ferdi kalmamıştır.

Efendiler, hiç şüphe ve tereddüt etmemeliyiz ki, memleketimizin verimli topraklarından, sonsuz hazinelerinden,[13] türlü ve zengin kaynaklarından kimseye muhtaç olmaksızın hakkıyla istifade edebilmek için ve milletimizi mesut ve müreffeh. ordumuzu ihtiyaçları doyurulmuş ve kuvvetli yaşatabilmek için sanat elzemdir.

1 "Sanatı eline" sözcüklerinin aslı olan "eyâdî-i san'atına" sözcükleri yerine, *Babalık*'ta "eyadii menfaatine" (menfaatı eline). (Y.N.)
2 *Babalık*'ta yanlışlıkla "zaferlerin". (Y.N.)
3 *Babalık*'ta "en büyük Osmanlı padişahlarından birinin, bir sanatkâra ihtiyacı olmuştu". (Y.N.)
4 *Babalık*'ta "Bunu". (Y.N.)
5 *Babalık*'ta "efrat arasında biri bulundu". (Y.N.)
6 Bu cümle *Babalık*'ta yok. (Y.N.)
7 *Babalık*'ta "sanatkârın". (Y.N.)
8 "Bu gibi sanatların" sözcükleri yerine, *Babalık*'ta "sanatkârların". (Y.N.)
9 "Sultana ait olan bu zihniyetin hâkim olması ve kapsaması" anlamında. (Y.N.)
10 *Babalık*'ta "Osmanlı ordusunu ve milletini". (Y.N.)
11 Harâc-güzâr: Haraç verici. (Y.N.)
12 "Ve bilhassa bugün içinde bulunduğumuz şartların müşkülat derecesiyle" sözcükleri *Babalık*'ta yok. (Y.N.)
13 "Hazinelerinden" sözcüğünün aslı olan "hazâininden" sözcüğü yerine, *Babalık*'ta yanlışlıkla "fezailinden" (faziletlerinden). (Y.N.)

Sanatın en basiti, en şereflisidir. Kunduracı, terzi, marangoz, saraç, demirci, nalbant, toplumsal hayatımızda, askeri hayatımızda hürmet ve haysiyet mevkiine en layık sanatkârlardır.

Bugün bir sanat mektebinin açılışında hazır bulunduğumdan cidden bahtiyarım.[1] Bu müessesenin vücuda getirilmesine emek verenlere hassaten teşekkür ve onları büyük takdirler ile tebrik ederim.

Mühim ve taraftar gazetelere doğrudan doğruya malumdur.

Not:

1. Hacim Paşa bizim tarafta arazi sınırı kuzeyinde bir sığınak[2]
2. Bazı kabileler Faysal'a iltihak etmeye mecbur olurlar.
3. Sınır üzerindeki kabileleri iyi idare edecek bir adam

-Şahsi-

4.

1. İngilizler emlak ve arazisini gasp etmişler. Tekrar para ile satın aldırmak istiyorlar.

Bu şartlar dahilinde Seyyid'in dönmesine imkân yok.

2. Çoluk çocuğunu Adana vilayetine kadar naklettirmek. Hepsi (100)

5. Adana vilayetinde arazi, 3 hane Şeyh Zevi, Yaver Salih Efendi.

7. Seyyid Adana'ya gelmek istiyor. Evvela kendi Adana'ya gelecek, sonra biraderlerinden birini celp, müzakere, ondan sonra karar verecek.

8. Ailesini himayemizde bıraktıktan sonra Hicaz'a seyahat etmek arzusundadır.

1. Sekiz ay evvel ailesine para gönderilecekti, gitmemiş.

2. Bir binek, bir yük otomobili Elcezire Cephesi emrinde varsa Haleb'e gönderip tamir ettirin.

11 Nisan 38 [1922]

Ilgın'a hareket, süvari manevralarında bulunmak için.

12 Nisan 38 [1922]

Not:

1. Kırmızı Fırka saat 7 raporuna göre Ilgın Caddesi'ni ve düşman hareketini ehemmiyetle nazarı dikkate almaya.

- Ilıca kuzeyindeki mevzii kolordu yetişince teslim.
- Ilgın'dan sonra sol kanadını daha kuvvetli temin.
- Düşman nazarından daha fazla gizlenmek. Görür, fakat kuvvetini açık tayin edemez.

2. Kırmızı keşif bölüğü mavi takımı püskürttü. Eğer muvaffak olduysa diğer iki takımı püskürtmeliydi.

1 *Babalık*'ta "Bugün bir sanat müessesesinin içinde bulunduğumdan, bu müessesenin ikinci mahsulünü orduya takdim ettiğini gördüğümden cidden bahtiyarım". (Y.N.)

2 Aslı "melce". (Y.N.)

3. Kırmızı bölük. Bulunduğu hâkim noktayı terk, yardıma gitti. Sağ kanattır.
Daha ileride gitmeli, tepeleri tutmalı idi.
1. Daha sonra güzel hareket hücum, evvelki yerinden yapabilirdi.
Süvari tabyası: Hareket kabiliyeti, ateş kuvveti.
- Şiddet, azim, cüret.
- Eski zamanda kati netice çarpışmadan meydana gelen manevrada, bugün kuvvet ateşte.

Mavi Taraf

1. Köprüyü muhafaza eden bölüğün yanına gelen subay, irtibat karargâh ve muharebe
2. Mavi keşif bölüğü mühim bir vaziyet karşısında kalmıştır. Geniş cephe, uzaktan ateş.
3. Mavi fırka merkez ağırlığıyla sol kanatta hâkim mevziine intikal.
4. Öncü alayı bölüğünü seri takviye
5. Tamamı seri
6. Mavinin hücumu.
7. İlk hatasını süratli karar ve süratli hareketle telafi.
8. İhtiyat alayını sol kanada sevk, korkuyorsa iştirak

Arientation[1]
- Genel vaziyet.
- Mavi özel vaziyet
- Kırmızı özel vaziyet
- Mavi 2. Fırka'nın vazifesi.
- Kırmızı 1. Fırka'nın vazifesi.
1. İki taraf keşif nasıl yaptı.
2. Yürüyüş nasıl oldu?

- Keşif -

Not:
1. Mavi taraf 3 takım keşif için köprüleri tutmak,
- Bundan bir takım Balaban köprüsünü tutmak ve piyade 1. Tabur ile irtibat.
2. Kırmızı fırka bir bölük Sarıköy üzerinden, diğer bir bölük Ilgın üzerinden bu bölüğün istikamet değiştirmesi.

- Yürüyüş -

1. Yürüyüş.

Not:
1. Mavi fırka bu mevkilere 15'te iken Ilgın güneyinde kırmızı bir alayın geçtiği.
- Keşif bölüğü ve onun karşısında vaziyet fırkaca malum oldu.

1 Kaynaktaki fotokopide eski yazı okunmuyor. Doğrusu "Orientation" (yönlendirme) olmalı. (Y.N.)

- Son vaziyet hakkındaki malumat aldığı zaman gördüğümüz yerde.
- Tertibat.

- Kırmızı -

Not:
1. İlk rapor saat 10'da. Karar daha güneyden. Yalnız dereyi geçen öncüyü durdurmak.
- Saat 9.40 işaretli raporda düşman inerken kendisi ağaçlık
Karar: Bu sırtları tutmak. Seri hareket.

Tertibat Şeması

- Mavi taraf tepenin işgal olunduğunu gördü. Taarruz...

Kırmızı:
Not: 1. Mevzii kaybettikten sonra diğer iki alayını hücum parça parça.
1. Süvari tabyası: Sürat ve hareket, ateş kuvveti.
2. Şiddet, azim, cüret.

Final

1. Yemekten sonra Meclis'e gideceğim.
2. Aralof ile görüşme.
3. Müdafaai Hukuk Heyeti İdare
4. Harp Encümeni.
5. Petit Parisien
6. İhsan Ali, Yunus Nadi, Hasan Fehmi, Reşad Bey, Saruhanlı Celâl Bey

Muhterem arkadaşlarım, hepinizi özlem ve muhabbetle selamlarım.[1]

İtilaf devletlerinin, ordumuzun uzun müddet kontrol altına alınmasını gerektiren şartları ihtiva eden düşmanlığın durdurulması ve mütarekeye ait ilk teklifleriyle ordumuzun nitelik ve niceliğini değiştirmek ve sınırlamak[2] suretiyle milletimizden memleket ve mevcudiyetin müdafaası hak ve imkânını alan hususları dahi ihtiva eden barış şartlarına ait ikinci notalarına Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından verilen cevaba bu defa İtilaf devletleri tarafından üçüncü bir nota ile karşılık verilmiş olduğu malumunuzdur. Bu nota ile devletler teklifler muhteviyatı da Anadolu'nun tahliyesi esas şartıyla benzer şartlar dairesinde mütarekeyi kabule ve barış müzakerelerine başlamaya hazır olduğuna dair yüksek hükümetinizin vermiş olduğu cevap İtilaf devletlerinin üçüncü bir notasıyla karşılanmıştır.

Bu nota ile İtilaf devletleri tahliyeyi erteleyerek düşmanlığın durdurulmasını kuvvetle temenni ediyorlar.

1 Mustafa Kemal Paşa'nın, Büyük Millet Meclisi'nin 18 Nisan 1922 günlü 30. toplantı 1. celsesinde yaptığı bu konuşmanın tamamı için bkz. elinizdeki ciltte s.382-383. (Y.N.)

2 "Sınırlamak" sözcüğünün aslı olan "tahdit" sözcüğü, *Atatürk Özel Arşivi'nden Seçmeler III*'te yanlışlıkla "temdid" olarak okunmuş. (Y.N.)

Dikkat çekicidir ki, İtilaf devletleri, birinci notalarında Paris toplantısının Küçük Asya'nın tahliyesi asli maksadına dayalı olduğunu ve ikinci notalarında da mütareke teklifinin Yunan kuvvetleri tarafından Küçük Asya'nın barışçı surette tahliyesini ve bu havalinin tamamı üzerinde Türk hâkimiyetinin tesisinin iadesini temin etmek iyi niyetiyle yapıldığını ve bunların ertelenmeksizin icra mevkiine konulmasının mümkün bulunduğunu kati bir lisanla ifade eylemiş oldukları halde, son notalarında "Barış şartlarının tamamının kabulünü müteakip" ve bazı şartlar ile ancak tahliyeye lüzum olunabileceğini beyan ediyorlar.

Bu mantık çelişkisini[1] yorumlamaya girişmeyeceğim. Söz konusu olan barışın ve buna dair İtilaf devletlerinin ikinci notalarının da baştan başa muhteviyatını teşkil eden şartlarının Yunanistan ile asla alakası olmadığını da izaha gerek yoktur.

İtilaf devletleri ile Türkiya arasında hallolacak meseleler olduğu malumdur. Yunanistan'ı mukaddes vatanımızı tahripten, halkımızı katletmekten ve zarara sokmaktan bir an evvel men etmek hususuna layık olduğu mertebede ehemmiyet vermeye mecburuz.

Şimdilik değerlendirmelerde bulunmayacağım. İşte devletlerin bu son notası üzerine ordunun görüşünü hükümeti celilesine izah etmek üzere birkaç gün için cepheden ayrılıp geldim.[2]

Heyeti Vekile ile fikir alışverişinden sonra lüzum hasıl olursa yüksek heyetinizle de görüşeceğim.

Arkadaşlar, bir buçuk ay oldu. Cephede meşgulüm. Ordularımızı dahili ahvaliyle teftiş ettim. Düşman vaziyetini yakından inceledim.

Ordularımızı teftiş ettim. En büyük kumandandan neferlerine kadar bütün ordularımızın yüksek heyetinize olan itimat ve bağlılığını hürmetkâr selamları ile beraber arz etmekle bahtiyarım.

Arkadaşlar!

Tamamen emniyet buyurabilirsiniz ki, ordu, bir neferi müstesna olmamak şartıyla mukaddes davamızı bütün kapsamıyla anlamıştır.

Türkiye'nin dostlarını ve düşmanlarını en tabii ve temiz hislerle tamamen anlamıştır.

Ne için muharebe ettiğini ve ne zamana kadar muharebe etmenin zaruri olduğunu tamamen takdir etmiştir.

Türkiya devletinin, Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümetinin tam bağımsızlığını teminden ibaret değişmez gayeye mevcudiyet hasreden ordularımızın her kahraman ferdi müdafaa ettiği davanın kutsiyetinden ilham alan bir maneviyetle mesut, şen, şatırdır.

Efendiler, Türkiya Büyük Millet Meclisi'nin elim şartlar dahilinde vücuda getirmeye muvaffak olduğu ordusu gerçi Viyana surlarına dayanan eski Osmanlı ordusu değildir. Fakat, sahip olduğu yüce ve insani mefkûre itibariyle büsbütün başka kıymet ve meziyette bir çelik kitlesidir.

Türkiya Büyük Millet Meclisi ordusu istilalar yapmak, saltanatlar devirmek veya saltanatlar kurmak için şunun bunun ihtirasları aleti olmaktan uzaktır.

1 "Çelişkisini" sözcüğünün aslı olan "tezadı" sözcüğü, *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler III*'te okunamamış. (Y.N.)

2 "20 Numaralı Not Defteri"nde "... ordunun görüşünü hükümete arz ve izah etmek üzere buraya geldim." (Y.N.)

Bağımsız ve insanca yaşamaktan başka gayesi olmayan milletin aynı mefkûre ile mütehassis ve yalnız onun emrine sadık öz evlatlarından mürekkep muhterem ve kuvvetli bir heyettir.

Arkadaşlar, yakından, temas ve incelemelerime dayanarak arz ederim ki, ordumuzun kudreti, dahili ahvali, yüksek ahlak ve maneviyatı, her türlü meseleleri büyük bir sükûnetle değerlendirerek hakiki milli emeller dairesinde neticelendirmenize kefildir.

1. Arkadaşların orduyu teşrifleri.
2. Ciddiyet niyetlerini anlamak.

Not: Mühim

1. 20/21 Cuma saat 11'den itibaren Ankara-Trabzon, Batum, Tiflis hattı emir muhabirlerine verilecektir. Bütün telgrafçılar makine başında haberleşmeye hazır.
2. Aralof'un telgrafını bu gece Trabzon'dan doğru Tiflis'e verecekler ve oradan alındığını bana bildireceklerdir.

Not:
1. Trabzon.
2. Erzurum.
3. Kars.
4. Artvin.

- Meseleleri arkadaşça halletsinler.
- Kâzım Paşa

Not: Şeyh Sunusi'nin halifesi
Not: 1. Nihad Paşa'nın
2. Tahsin Bey görüşmek

- Tiflis temsilcisi
1. Fethi polis "Murat Bey"

## DOĞU CEPHESİ KUMANDANLIĞI'NA*

(2 NİSAN 1922)

25 000 adet Rus altınının gönderilmesinden dolayı teşekkür ederim. Batı Cephesi'nin memnuniyet verici olmayan mali durumu zatı devletlerince bilinmez bir konu değildir. Satın alınarak sağlanması gereken cephanenin iaşesi için para yoktur. Maaş verilememiştir.

Cephenin ikmali zaruri olan noksanları yapılmış, siparişlere karşılık acıklı bir halde bulunan maliye, bizi imkânsızlık karşısında bulunduruyor. Maliye Vekili isteklerimize karşı verdiği cevaplarda Doğu Cephesi kasalarında 1922 Mart'ında 1 190 000 lira bulunduğu için bundan istifadeyi tavsiye ediyor.

Bu hususa dair Müdafaai Milliye Vekâleti'nce cephe mevcudunun 750 000 liradan ibaret olduğu bildirilmektedir.

Durumun nezaket ve önemini herkesten ziyade takdir buyuracağınıza tam emniyetim bulunduğundan, mevcudunuzdan 200 000 lira daha ayırarak göndermenizi İsmet Paşa ile birlikte özellikle rica ederim, Efendim.

Başkumandan

* Harp Tarihi Arşivi, No. 1/4416, Dolap 23, Göz 3 Klasör 1386, Dosya 6, Fihrist 3-35'ten yukarıdaki şekliyle aktaran: *Türk İstiklâl Harbi VII nci Cilt İdari Faaliyetler*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975, s.171-172.
Metin, kaynakta şu açıklamayla yer almaktadır: "İçinde bulunulan mali durumu özetleyen, Başkomutan'ın Doğu Cephesi Komutanlığı'na 2 Nisan 1922'de gönderdiği bir yazı aynen şöyleydi:" (Y.N.)

## KONYA ASKERİ NALBANT OKULU'NUN DİPLOMA TÖRENİNDE KONUŞMA*

(2 NİSAN 1922)[1]

Efendiler,

Türk milleti, asli kökeninde ve ondan sonra hareket ve faaliyetlerle mali devrelerinde,[2] incelenirse görülür ki, milletimizin günlük ve toplumsal hayatıyla askerlik sanatı kaynaşmış bir halde bulunmuştur. Millet, bu sanatın bütün icaplarını, hayat ve emellerinin icapları kabul ederek, tabii bir surette icra ederdi. Denilebilir ki, milletin toplumsal heyeti, ordu heyeti halinde idi.

Şüphe edilemez ki, bu ordunun her türlü levazımatı, teçhizatı, nalı, mıhı yine bu ordunun, bu heyetin efradı eliyle, efradı emeği ile yapılırdı. Elbette yabancı fabrikalarına, yabancı sanatkârlarına sipariş edilmezdi. Fakat Osmanlı Türkleri, İstanbul'u, Rumeli'yi fethettikten sonra hayatlarının toplumsal ihtiyaçlar levazımını bizzat temin ile meşgul olmanın kendileri için gereksiz olduğunu kabul ettiler. Bu hususu, içli dışlı temasa geldikleri yabancı unsurların eyadii menfaatına[3] terk ettiler. Onlar, yalnız uzun zaferlerin mihnetlerini, meşakkatlerini göğüslemeyi, geniş muharebe meydanlarının ölmez kahramanlığı şerefini elde etmeyi iftihar sebebi bilirlerdi. Onlar için bu kahramanlık sanatından başka sanat yoktu. Veyahut başka sanatla meşgul olmayı haysiyetlerine aykırı görürlerdi.[4]

Hafızamda aldanmıyorsam, Belgrad üzerinden Viyana'ya yürüyen büyük bir Osmanlı ordusunun başında bulunan en büyük Osmanlı padişahlarından birinin, bir sanatkâra ihtiyacı olmuştu. Bunu bulmak mühim bir mesele teşkil etti. Nihayet efrat arasında biri bulundu. Fakat padişah bu hadiseden, orduyu hümayunları içinde bir sanatkârın bulunduğundan kaygılanmış ve üzülmüştü. Padişah, sanatkârların orduya girmesinin, ordunun sağlamlığını ihlal edeceği zehabında idi.

* *Babalık*, 5 Nisan 1922, sayı: 860. Ayrıca bkz. Afif Evren, *Atatürk'ün Konya'ya Gelişleri 1920-1937*, Babalık Basımevi, Konya, 1940, s.15-16; *Atatürk Konya'da*, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1986, s.17-18; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959, s.31-33. *Babalık*'taki eski yazı metin Kemal Şenoğlu tarafından okunmuştur.
Bu konuşmanın notları, Mustafa Kemal Paşa'nın "20 Numaralı Not Defteri"nde de yer almaktadır. Bkz. elinizdeki ciltte s.358-360. (Y.N.)

1 Belge *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*'de yanlışlıkla "3 Nisan 1922" tarihli olarak yayımlanmış. Konuşma, Konya Askeri Nalbant Okulu'nun 2 Nisan 1922 Pazar günü saat 16.00'da yapılan diploma dağıtma töreninde yapılmıştır. Bkz. *Babalık*, 3 Nisan 1922. Konuşma metni Atatürk'ün "20 Numaralı Not Defteri"nde de "2 Nisan 38 [1922] Pazar" tarihlidir. Bkz. elinizdeki ciltte s.358. (Y.N.)

2 "20 Numaralı Not Defteri"nde "Türk milletinin asli kökeninde ve cihanı kapsayan harekât ve faaliyet devrelerindeki hal ve yaşayışları". (Y.N.)

3 "Menfaatı eline". (Y.N.)

4 Bu paragraf, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*'nin 1952 basımında yanlışlıkla yer almamış; 1959 basımında hata düzeltilmiş. (Y.N.)

İşte bu zihniyetin hâkimiyeti şahane ve şamilesidir[1] ki, neticede Osmanlı ordusunu ve milletini iğneden ipliğe kadar, naldan mıha kadar her türlü ihtiyaçlarını teminden cahil ve âciz bıraktı. İhtiyaçlarının temini için milleti yabancılara harac-güzâr[2] kıldı.

Bu zihniyetle sanatın lüzumu, sanatkârlığın ehemmiyet ve şerefi elbette takdir olunamazdı.

Efendiler! Bu zihniyetin ne kadar yanlış, yalnız yanlış değil, ne kadar tehlikeli olduğunu asırların verdiği acı tecrübe ile anlamamış, acısını hissetmemiş bir millet ferdi kalmamıştır.[3]

Efendiler! Memleketimizin verimli topraklarından, sonsuz hazinelerinden,[4] türlü ve zengin kaynaklarından kimseye muhtaç olmaksızın hakkıyla istifade edebilmek için ve dolayısıyla milletimizi mesut ve müreffeh, ordumuzu tamamen ihtiyaçları doyurulmuş ve kuvvetli yaşatabilmek için sanat elzemdir.

Sanatın en basiti, en şereflisidir. Kunduracı, terzi, marangoz, saraç, demirci, nalbant, toplumsal hayatımızda, askeri hayatımızda hürmet ve haysiyet mevkiine en layık sanatkârlardır.

Bugün bir sanat müessesesinin içinde bulunduğumdan, bu müessesenin ikinci mahsulünü orduya takdim ettiğini gördüğümden cidden bahtiyarım. Bu müessesenin vücuda getirilmesine himmet edenlere hassaten teşekkür ve onları takdirler ile tebrik ederim.

1 "Sultana ait olan bu zihniyetin hâkim olması ve kapsaması" anlamında. (Y.N.)
2 Harac-güzâr: Haraç verici. (Y.N.)
3 Bu paragraf, *Babalık* ve "20 Numaralı Not Defteri" dışındaki kaynaklarda yok. (Y.N.)
4 "20 Numaralı Not Defteri"ndeki aslı "hazâininden" (hazinelerinden) olan sözcük, *Babalık*'ta yanlışlıkla "fezailinden" (faziletlerinden) şeklinde yazılmış. Bkz. elinizdeki ciltte s.359. (Y.N.)

## KONYA ASKERİ NALBANT OKULU MEZUNLARINA*

## (2 NİSAN 1922)

Muhterem ustalar! Bugün size şu şahadetnameleri[1] verirken derin bir sevinç hissiyle mütehassis bulunuyorum. Buradan ordumuza dahil olacaksınız, vatani hizmetlerinizi yapacaksınız. Ordumuzun sizinle iftihar edeceğine inanıyorum. Ordu, sizin gibi ustalara sahip oldukça çok memnun olacaktır. Çoğalmanızı Cenabı Hak'tan temenni ederim.

* *Babalık*, 3 Nisan 1922, sayı: 858; *Vakit*, 19 Nisan 1922, sayı: 1565. Ayrıca bkz. Afif Evren, *Atatürk'ün Konya'ya Gelişleri 1920-1937*, Babalık Basımevi, Konya, 1940, s.11-12; *Atatürk Konya'da*, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1986, s.18; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959, s.33. *Babalık*'taki eski yazı metin Kemal Şenoğlu, *Vakit*'teki ise Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Şahadetname: Diploma. (Y.N.)

## DEMİRYOLLARI MÜDÜRİYETİ UMUMİYESİ'NE*

(3 NİSAN 1922)

Zata mahsustur.

Konya
3.4.338 [1922]

Demiryolları Müdüriyeti Umumiyesi'ne

1. Şimendiferler idaresinde istihdam olunacak memurların seçilmesinde ve tayininde nazarı dikkate alınacak en mühim nokta şüphesiz ihtisas ve tecrübe meseledir. Bununla beraber, bu memurların mevcut mücahedemizin gerektirdiği tam emniyet şartına sahip bulunmaları elzemdir. Bu bakımdan Türk memur istihdamı esas olacaktır. Herhangi bir vazifeyi yapacak Türk memurların yokluğu halinde gayrimüslimlerin istihdamı geçici olarak uygun olmakla beraber, bunda ziyadesiyle itinakâr davranmak şarttır. Halbuki ekli pusulanın incelenmesinden anlaşıldığına göre memurların pek mühim bir kısmı bilhassa Rumlardan ibarettir. Dolayısıyla listedeki memurlardan Türklerle değiştirilmesine imkânı olanların hemen değiştirilmesini ve ihtisas meselesinden dolayı değiştirilmesi imkânsız görülenlerin yerine Türk memurları yetiştirmek için tedbirler alınmasını ve bu konudaki icraatın âcizlerine de bildirilmesini rica ederim.

2. Doğrudan doğruya Demiryolları Müdüriyeti Umumiyesi'ne ve Nafıa Vekâleti Celilesine yazılmıştır.

Başkumandan
M. Kemal

* Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, Kutu No: 174, Belge No: 4. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Hazırlayan: Nimet Arsan, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, s.431-432. TİTE Arşivi'ndeki eski yazı belge Kemal Şenoğlu tarafından okunmuştur.

## HEYETİ VEKİLE RİYASETİNE*

(4 NİSAN 1922)

Başkumandanlık
4.4.338 [1922]
Gelişi: 5.4.338 [1922]

Heyeti Vekile Riyaseti Celilesine

C. 3.4.338 [1922] şifreye: Rusya ve Azerbaycan sefirine icap eden yerler gösterildi. Her tarafta tezahürat yaptırıldı. Gerek gördükleri şeylerden ve gerek yapılan tezahürattan son derece mütehassis oldular. Bugün kendilerini kati bir müzakereye davet ettim. Neticede:

1. Frunze'nin vaat ettiği malzemenin getirtilmesi.

2. Ankara'da müracatımız üzerine kendileri tarafından talep olunan hayvan, araba ve diğer nakliye vasıtalarının temini.

3. Üç buçuk milyon liranın gönderilmesinin hızlandırılması.

4. On milyon Rus altınına olan kati ihtiyacımız izah edildikten sonra bugünkü buhrana geçici olarak çaresaz olmak için süratle on milyon ruble altının getirilmesinde acele etmeleri kararlaştırıldı. Şifreleri olmadığı için buradan maksadı temin etmek mümkün değildir. Bunun için bu gece süratle Ankara'ya dönüyorlar. Hükümetlerinin şimdiye kadar nakdi yardım hakkında gecikmesini açlığa mahkum olan ahalisine yardım mecburiyetinde kalmasına, vaat edilen harp levazımının gönderilememesinin de mesafenin uzaklığına ve nakliye vasıtalarının aç ahaliye iaşe maddeleri nakline tahsis edilmiş bulunmasına atfediyorlar. Her hususta pek çok samimiyet gösterdiklerini ve teminat verdiklerini arz ederim.

Baş K.
Mustafa Kemal

Bir suretinin Müdafaai Milliye ve
Maliye vekâletlerine ve Ukrayna'ya gidecek
Rıza Beyefendi'ye gönderilmesi.

* Aslı TC Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10-247.671.10'da bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

## HEYETİ VEKİLE RİYASETİ'NE*

## (5 NİSAN 1922)[1]

İç kaynaklarla temin ve yürütülmesine imkân olmayan sürekli ödemelerin ne olduğu anlaşılamamıştır. Bu sürekli ödemelerin birinci derecede ordunun iaşe ve maaşının olması lazımdır. Temin edilemeyecek olan bunlar mıdır? Ve eğer masrafların bir kısmı verilmeyecekse her halde ordu iaşesinin güvenlik altında bulunması gerekir. Halbuki ordunun iaşesi bu süreler içerisinde tehlikede olduğu halde diğer adi masrafların ödenmesine çalışıldığı görülmektedir. Ödenmesi mümkün olanlarla olmayanların ne gibi şeyler olduğunun kısa zamanda açıklanmasını ve bildirilmesini rica ederim.

Öte yandan bu halin Maliye Vekâleti'nce son anda ortaya çıkması anlaşılmaz bir durum. Çünkü iki ay önce Harp Encümeni kararları verilirken gelir ve giderlerin bilinmesi mümkün değildi. Daha on gün önce Sivrihisar'da bile böyle bir durumdan bahsolunmamıştı.

Her halde memleketin hayat ve savunmasını bilinçli ve önceden kararlaştırılmış rakamlara dayatmak lazımdı. Bu hususta çok emniyetli bilgiler verilmesini, birinci derecede ordunun iaşesinin duraksamadan teminini dilerim.

* *Türk İstiklâl Harbi VII nci Cilt İdari Faaliyetler*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975, s.449-450. Kaynakta, belgeye, "Harp Encümeninin 9 Nisan 1922 Günkü Toplantısı" başlığı altında ve yukarıdaki şekliyle yer verilmiştir. Başında şu açıklama yer almaktadır: "Bu toplantıda, bir önceki toplantıda Maliye Bakanının dış yardım hususundaki isteğine, Başkomutanın, Bakanlar Kurulu Başkanlığına bildirdiği cevap ele alındı. Başkomutan aynen şöyle diyordu." (Y.N.)

1 Kaynakta belgenin tarihi bulunmamaktadır. Ancak belgedeki "Daha on gün önce Sivrihisar'da bile böyle bir durumdan bahsolunmamıştı" ifadesinden, 26/27. Mart 1922'de Sivrihisar'da yapılan Heyeti Vekile toplantısından on gün sonra yazıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, belge 5 Nisan 1922 tarihli olmalıdır. Sivrihisar'daki toplantı ve tarihi için bkz. "19 Numaralı Not Defteri", elinizdeki ciltte, s.73. (Y.N.)

## HARİCİYE VEKİLİ YUSUF KEMAL BEYEFENDİ'YE*

## (8 NİSAN 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdiriyeti

Ankara
8.4.338 [1922]

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beyefendi'ye

Avrupa'daki seyahatinize ait gözlemlerinizin ve intibalarınızın ve bilhassa son siyasi hadiseler hakkında Avrupa resmi mahfillerinin fikirlerinin ve bu husus hakkındaki kanaat ve görüşünüzün bildirilmesini rica ederim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Fotokopisiyle birlikte aktaran: *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923*, c.1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.422-423. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

## LENİN'E*

## (10 NİSAN 1922)

Ankara, 10 Nisan 1922

Aziz Başkanım,

Rusya ile vardığımız hayırlı antlaşmayı bizimle Kafkasya ve sonra da Ukrayna Cumhuriyetleri arasındaki antlaşma takip etmiş olup Türkiye Büyük Millet Meclisi bu sonuncu antlaşmayı tasdik etmiş bulunmaktadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri arasından seçilmiş fevkalade bir heyet, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili Doktor Rıza Nur Bey'in riyasetinde tasdik vesikasının karşılıklı mübadelesinde bulunmak üzere Ukrayna'ya hareket etmiştir.

Moskova Antlaşması'nda hazır bulunan delegelerden birisi olan Rıza Nur Bey ayrıca özel bir vazifeyle sizi ziyaret edecektir. Rusya dostluğu geçmişte olduğu gibi her zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin asli siyaseti olacaktır.

Emperyalist ve kapitalist devletlerin ortaya attıkları yeni metotlar karşısında memleketlerimizin her zamankinden daha sıkı bir cephe teşkil etme zorunda olduklarına inanıyorum. Rusya'nın birçok defalar bize yaptığı yardım bizce özel bir chemmiyet kazanmıştır.

Şüphesiz, Rıza Nur Bey konuşmaları sırasında bu konuya temas edecektir. Her halükârda, içinde bulunduğumuz şartlarda bu yardımın bizden esirgenmeyeceğine de büyük inancım vardır.

Aziz Başkanım, en samimi ve en derin bağlılık hislerimle, en iyi niyetlerimi arz ederek bitiririm.

Mustafa Kemal

Lenin Yoldaş'a
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Hükümeti
Halk Komiserleri Konseyi Başkanı

* Fransızca olarak yazılan mektubu fotokopisiyle birlikte aktaran: Türkkaya Ataöv, "Hiç Bir Yerde Yayınlanmamış Belgelerle Atatürk ve Lenin Arasındaki Yazışmalar", *Vatan* , 22 Mayıs 1976, s.5. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*. Hazırlayan: Nimet Arsan, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, s.432-433. Mektubun, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 5-1, 930.2.-2.15.3'te kayıtlı Rusça örneğinin fotokopisi de Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. *Vatan*'daki Fransızca belge Kiraz Perinçek tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

[illegible], le 10 Avril 1922.

Mon Cher Président,

Le Traité que nous avons heureusement conclu avec la Russie ayant été suivi avec ceux intervenus entre nous et les Républiques du Caucase et subséquemment l'Ukraine, la Grande Assemblée Nationale de Turquie a ratifié récemment ce dernier Traité.

Pour procéder à l'échange des instruments de ratification une Mission Extraordinaire [illegible] auprès de la Grande Assemblée Nationale de Turquie et présidée par le Docteur Riza Nour Bey, Commissaire du Peuple pour l'Hygiène Publique et l'Assistance Sociale est partie pour [illegible].

[illegible] un des négociateurs au Traité de Moscou Riza Nour Bey a aussi été chargé de se rendre en mission spéciale auprès de Vous.

L'amitié de la Russie est toujours et comme par le passé la base fondamentale de la politique du Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de Turquie.

J'espère ne pas avoir besoin de dire que nos deux pays doivent plus que jamais constituer un bloc ferme en face de nouvelles méthodes inaugurées par les Puissances impérialistes et capitalistes. L'aide que nous a apportée la Russie à maintes reprises acquiert à nos yeux une importance spéciale.

Riza Nour Bey aura certainement l'occasion de revenir à ce sujet dans ses conversations. En tout cas, je nourris le ferme espoir que cette aide ne nous fera pas non plus défaut dans les circonstances que nous traversons.

Je termine, Mon Cher Président, en Vous assurant de mon très sincère et très profond dévouement et de ma très haute considération.

Mustafa Kemal

Au Camarade Lénine,
Président du Conseil des Commissaires
du Peuple du Gouvernement de la République
Socialiste Fédérative des Soviets [illegible].

10 Nisan 1922 tarihli, "Lenin'e" başlıklı Fransızca belge.

## HARİCİYE VEKÂLETİ'NE*

## (10 NİSAN 1922)

Ankara, 10.4.338 [1922]

Mareşal Lyautey ile Mösyö Franklin-Bouillon'dan gelen iki mektubu[1] ekte takdim ediyorum. Madame Gaulis vasıtasıyla gönderdiğimiz mektubun bir cevapnamesi olan Mareşal Lyautey'in mektubunu, malumat husulü için gönderiyorum. Mösyö Franklin-Bouillon'a ise Ferit Bey vasıtasıyla ve telgrafla tarafımdan teşekkür olunması uygun olur zannederim. Dolayısıyla imzam altında münasip bir telgrafnamenin çekilmesine lütuf buyurulmasını rica ederim efendim.[2]

Başkumandan
M. Kemal

* D.B.A (Dışişleri Bakanlığı Arşivi)- Fransa-Türkiye, B./1/3'ten aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.205.

1 Mareşal Lyautey'in 20 Mart 1922 tarihli ve M. Franklin Bouillon'un 25 Mart 1922 tarihli mektupları söz konusudur. (Bilâl N. Şimşir'in notu.)

2 Bu emir üzerine Hariciye Vekâleti 22.4.338 [1922] tarihli ve 1826/185 sayılı şifre telgrafla Paris Temsilciliği'ne talimat vermiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın teşekkürünü ileterek bunun Franklin Bouillon'a ulaştırılmasını istemiştir. (Bilâl N. Şimşir'in notu.)

## TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ RİYASETİ'NE*

## (12 NİSAN 1922)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Ilgın: 12.4.1338 [1922]

Gizli ve mühimdir:

Maliye Vekili Beyefendi'nin mali vaziyetimiz hakkında yüce Meclis'inize izahat arz ederek 20 milyon liralık avans kanunu ile yeni vergiler konulması için tanzim edilen yaklaşık 10 milyon lira kadar gelir temin edebilecek olan kanunların kabulü teklifinde bulunduğu bildirildi. Mali vaziyetin çaresizliği karşısında yeni gelir kaynakları bulan kanunların tatbiki için Meclis'in Heyeti Vekile'ye salahiyet vermesini yegâne tedbir olarak değerlendiren Heyeti Vekile'nin de kendisini müşkül vaziyette bulduğu anlaşılıyor. Bu sırada Meclis ile Heyeti Vekile arasında anlaşmazlıklar çıkması ve bilhassa Heyeti Vekile'nin çekilmesine yol açacak herhangi bir vaziyetin pek zararlı olacağı takdir buyurulur. 10.4.1338 [1922] tarihli notamıza devletlerin cevap hazırladıkları ve bu arada Yunanlıların dağılmak üzere bulunduğu dostlarımızın ifade eylemiş olması harice karşı her bakımdan gayet kuvvetli bir cephe göstermemizi memleket menfaatları bakımından zaruri kılmaktadır. Dolayısıyla memleket ve orduyu idare edebilecek gelir kaynaklarının tespitini ve Heyeti Vekile'yi icraatsızlığa mahkûm kılmayacak salahiyet ve serbestiye mazhariyetini değerli arkadaşlardan hassaten rica ederim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c.3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.259.

## ANADOLU VE RUMELİ MÜDAFAAİ HUKUK CEMİYETİ BÜTÜN LİVALAR HEYETİ MERKEZİYELERİ'NE*

(15 NİSAN 1922)

Tamim

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti
Bütün Livalar Heyeti Merkeziyelerine

1. Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin teşekkülündeki ulvi maksadı elde etmek ve temin için bugüne kadar gösterdiği vatanperverane mesai takdirc ve teşekküre değerdir.

2. Cemiyet, milletin hayatını ve bağımsızlığını ve refahını temin için bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da büyük bir ciddiyet ve tam bir birlikle mesaisinc devam mecburiyctindedir. İyi netice hakkındaki emniyetimizin devamı için teşkilatın vatanın her noktasında muntazam ve tam olarak şekillenmiş bir halde tutulması elzemdir.

3. Teşkilatın şekillenmesinin hızlandırılmasında kolaylık vasıtası olmak ve genel mesaideki ahengi temin eylemek üzere bir numaralı talimatnamenin kâfi miktarda nüshaları tamimen gönderilmiştir.

4. Şu anda faaliyet halinde bulunan bütün heyeti merkeziye ve heyeti idarelerin işbu talimatname muhteviyatını ciddiyet ve süratle tatbik eylemeleri millet ve memleketin yüksek menfaatları icabındandır.

5. İşbu talimatnamenin ulaştığını ve mesaii derecatını[1] peyderpey bildirmenizi hassaten rica ederim.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu
Heyeti İdaresi namına
Reis
Mustafa Kemal

* Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, Kutu No: 73, Belge No: 25'teki eski yazı belge Kemal Şenoğlu tarafından okunmuştur. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Hazırlayan: Nimet Arsan, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, s.433-436.

1 İş görme, işe yarama, çalışma, uygulama derecelerini. (Y.N.)

## Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Teşkilatı Hakkında Talimatname

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin 14 Eylül 335 [1919] tarihinde Sivas'ta yapılan genel kongrenin kararlarını ihtiva eden Nizamname'nin her tarafta mevcut bulunmaması sebebiyle teşkilatı tatbikte müşkülata düşüldüğü birçok yerlerden vuku bulan art arda müracaattan anlaşılmıştır. İşbu kongre kararlarının esas maddeleri, milli gayelerimizi ve bağımsızlık düsturlarımızı ihtiva eden Misakı Milli'mizde katileştirilmiştir.

Kararlardan teşkilata ait olan hususlar özetle ve teşkilatın tatbik süratini ve kolaylığını teminen aşağıda tamim olunur:

Madde 1. Cemiyetin unvanı "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti"dir.

Madde 2. Teşkilatın taksimatı ve dereceleri aşağıdadır:

a) Köy teşkilatı. (Mahalle köy hükmündedir.)

b) Nahiye teşkilatı.

c) Kaza teşkilatı. (Kazaya doğrudan doğruya bağlı köyler merkezle birlikte bir nahiye hükmündedir.)

d) Vilayet teşkilatı. (Bütün livalar vilayet hükmündedir. Liva veya vilayet merkezleri kaza hükmündedir.)

İşbu heyeti idare ve heyeti merkeziyeler sırasıyla birbirine bağlıdır.

Madde 3. Köy, nahiye, kaza teşkilatı birer heyeti idare ve vilayetler teşkilatı da birer heyeti merkeziye ile yürütülür. Heyeti idare ve heyeti merkeziyelerin seçimleri aşağıdaki gibi icra olunur.

1) Köy heyeti idaresi: Köy halkınca seçilmiş üç üyeden meydana gelir. Bu üç zat içlerinden birini reis seçerler. Köy halkı bir mahalde toplanıp işbu seçimi icra eder.

2) Nahiye heyeti idaresi: Nahiyeyi teşkil eden köyler heyeti idarelerinin bir araya gelerek seçecekleri üç ila beş üyeden meydana gelir. Bunlar içlerinden birini reis seçerler.

3) Kaza heyeti idaresi: Kazayı teşkil eden nahiye heyeti idarelerinin bir araya gelerek seçecekleri beş üyeden meydana gelir. Bunlar içlerinden birini reis seçerler.

4) Vilayet heyeti merkeziyesi: Vilayeti teşkil eden kazalar heyeti idarelerinin vilayet merkezinde yapacakları kongrece seçilmiş yedi üyeden meydana gelir. Bunlar içlerinden birini reis seçerler. Kaza heyeti idare üyelerinden kongreye iştirakte mazereti olanların yerine heyeti idarece vekil seçilmesi uygundur.

Madde 4. Heyeti idare ve heyeti merkeziyelerin seçimleri her sene yenilenir.

Madde 5. Heyeti idare ve heyeti merkeziye üyeliklerinden boşalma vukuunda yeniden seçim müşkülat doğurucu görüldüğü takdirde senesi içindeki seçimde en çok oy alanlar boş yerlere davet olunur.

Madde 6. İşbu teşkilatı aynen tatbik mümkün olamayan köy ve nahiyelerde mahallinin şartlarına ve icaplarına uygun bir tarzda icrası uygundur.

Madde 7. Heyeti idare ve heyeti merkeziyelerin genel olarak belli başlı vazifeleri aşağıdaki gibidir:

Heyeti idare ve heyeti merkeziyeler teşkilat daireleri dahilinde bulunan halkı aydınlatırlar ve üst heyetten alacakları talimatı bildirerek ve ilan ederek hükümlerini tatbik ettirirler. Halkın ahvali hakkında üst heyetlere malumat verirler. Muhtelif teşkilat arasında milli cereyanı birleştirir ve cemiyetin emellerinin ve maksatlarının husulünü temin ederler ve kolaylaştırırlar. İşbu talimatnameyi tatbiken cemiyetin teşkilatını şekillendirirler.

Madde 8. Türkiya Büyük Millet Meclisi dahilindeki Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu Heyeti İdaresi genel kongrenin toplanmasına kadar Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti teşkilatının da idarei merkeziyesidir.

Genel kongrenin toplanma zamanı ayrıca heyeti merkeziyelerle haberleşilerek kararlaştırılacaktır.

Madde 9. İşbu talimatname bilcümle heyeti merkeziyelere tamim edilmiş ve bir sureti de Dahiliye Vekâleti Celilesine takdim olunmuştur.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu
Heyeti İdaresi namına
Reis
Mustafa Kemal

## HEYETİ VEKİLE RİYASETİ'NE*

(16 NİSAN 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi
İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet
Aceledir.

Ilgın
16.4.338 [1922]

Heyeti Vekile Riyaseti Celilesine

1. Son nota üzerinde fikir alışverişinde bulunmak ve Rus ve Azerbaycan sefirleriyle kararlaştırdığımız yardımın neticelerini yakından bir defa daha teyide çalışmak üzere birkaç gün için Ankara'ya gelmeyi münasip görüyorum. Bu seyahatin lüzumsuzluğuna dair bir görüşleri söz konusu olmadığı takdirde 17 Nisan 38 [1922] akşamı Ankara'da bulunmak üzere hareket edeceğim arz olunur.

2. Heyeti Vekile Riyaseti'ne, Büyük Millet Meclisi Reisi Sanisi Rauf Beyefendi'ye, Hariciye Vekâleti'ne yazılmıştır.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı TC Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10-291'de bulunan belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

## RAUF BEYEFENDİ'YE*

## (16 NİSAN 1922)

Büyük Millet Meclisi Reisi Sanisi Rauf Beyefendi'ye

C: 15.4.38 [1922]
Adı geçene bir şifre anahtarının ulaştırılması uygundur, Efendim.[1]

*16'da*

Başkumandan
M. Kemal

* Aslı Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 1775'te bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki tarafından okunmuştur.

1 Belge, Rauf Bey'in şu yazısına cevaptır:

"Ankara
15.4.38 [1922]

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Bitlis'te bulunan Küfrevi-zâde Şeyh Abdülbaki Efendi yazdığı bir telgrafta son olarak kendisine devletlileri tarafından gönderilen mektubu aldığını bildirmekte ve ferinan buyurulan vazifenin hakkıyla infazı için özel bir şifre anahtarının gönderilmesini rica etmektedir. Adı geçene şifre anahtarı gönderilmesi uygun ise bildirilmesini rica ederim, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi Sanisi Rauf"

Aynı yerde. (Y.N.)

# BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE KONUŞMA
# MÜTAREKE TEKLİFİ HAKKINDA*
# (18 NİSAN 1922)

Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Muhterem arkadaşlarım; hepinizi büyük bir özlem ve muhabbetle selamlarım. *(Teşekkür ederiz. Safa geldiniz! sesleri.)* İtilaf devletlerinin ordumuzu uzun müddet kontrol altında bırakmayı gerektirecek şartları ihtiva eden mütareke teklifini, ondan sonra ordumuzun nitelik ve niceliğini değiştiren ve sınırlayan ve bu suretle milleti, memleketi müdafaadan, hayatını muhafazadan alıkoyan şartları dahi ihtiva eyleyen ikinci notasını dahi aldıktan sonra malumu âliniz olduğu üzere hükümetiniz bunlara cevaben vermiş olduğu notada Anadolu'nun tahliyesini esas şart olarak kabul ederek, mütarekeye ve barış müzakerelerine girişmeye hazır olduğunu bildirmişti. Bu notayı İtilaf devletleri üçüncü bir notayla karşıladılar ki, muhteviyatı hepinizce malumdur. İtilaf devletleri bu son notalarında, mütarekeye ve barış müzakerelerine girişmeyi kabul etmekle beraber, yüksek heyetinizin esas kabul ettiği tahliye meselesini ertelemiş bulunuyor. Dikkat çekicidir ki, devletler, birinci notalarında Paris toplantısının Küçük Asya'nın tahliye ettirilmesi esas maksadını hedefliyor ve ikinci notalarında de pek açık ve kati lisanlarla Küçük Asya'nın Yunanlılar tarafından barışçı bir tarzda tahliyesini temin etmek niyetinde olduklarını beyan ediyorlardı. Üçü birden değerlendirilirse, birinci ve ikinci notalarda İtilaf devletlerinin geldikleri nokta, Küçük Asya'nın Yunanlılar tarafından barışçı surette tahliyesi olduğu açıkça belirtilmiş iken son notada tahliyenin ertelendiği görülmektedir. Ben bu anda bu çelişkinin yorumlanmasına girişmeyeceğim. Barışın ve bunun şartlarının Türkiya ile doğrudan doğruya İtilaf devletleri arasında hallonulacak bir mesele olduğunu ve Yunanlılarla hiçbir alaka ve münasebeti olmadığını izaha lüzum görmem. Bunun izahı gereksizdir, ancak Yunanlıların memleketimizde işlemekte oldukları tahribata nihayet vermek ve milletimizi katletmekte ve zarara sokmakta devam etmekte olduklarından, bunu bir an evel engellemek hususuna layık olduğu mertebede ehemmiyet atfetmek mecburiyetindeyiz.

* *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,* 1340-1338, Ankara, Türkiya Büyük Millet Meclisi Matbaası, c.19, s.310-311'deki esyi yazı zabıt Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur. Ayrıca bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi,* Devre 1, c.19, s.296-297; *Vakit,* 20 ve 21 Nisan 1922, sayı: 1566 ve 1567. *Vakit*'teki eski yazı metinler Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.
Mustafa Kemal Paşa bu konuşmayı, Büyük Millet Meclisi'nin 18 Nisan 1922 günü öğleden sonra saat 1.45'te açılan ve riyasetini İkinci Reis Vekili Musa Kâzım Efendi'nin yaptığı 30. toplantı 1. celsesinde yapmıştır.
Konuşmanın "20 Numaralı Not Defteri"nde yer alan notları için bkz. elinizdeki ciltte, s.362-364. (Y.N.)

İşte arkadaşlar; ben bu son nota üzerine Başkumandan sıfatıyla ordunun görüşünü hükümete arz ve izah etmek üzere buraya geldim. Bittabi Heyeti Vekile'yle fikir alışverişinde bulunacağım ve lüzum hasıl olursa yüksek heyetinizle dahi görüşeceğim.

Bir buçuk ay kadardır cephede meşgul olduğum hepinizce malumdur. Düşman vaziyetini yakından inceledim. Ordularımızı baştan nihayetine kadar teftiş ettim. En büyük kumandanlarından neferlerine varıncaya kadar hepsinin yüksek heyetinize karşı itimat ve muhabbet ve sarsılmaz irtibatını hürmetkâr selamlarıyla beraber arz ederim. *(Alkışlar.)* Emin olabilirsiniz ki, ordumuzun hiçbir neferi müstesna olmamak üzere, tamamı takip ettiğimiz mukaddes davayı tamamen idrak etmiştir. Ordularınız Türkiya'nın düşmanlarını anlamıştır, dostlarını da tamamen anlamıştır. Ne için muharebe ettiğini biliyor ve hangi neticeyi elde edinceye kadar muharebe zaruretinde olduğunu büyük bir sükûn ve vicdanla takdir ediyor. *(Alkışlar.)*

Arkadaşlar, yüce Meclis'inizin malum olan elim müşkülat içinde vücuda getirmeye muvaffak olduğu ordular, gerçi Viyana surlarına dayanan eski Osmanlı ordularından biri değildir. Ancak sahip olduğu yüce ve insani mefkûre itibariyle onlardan daha yukarı meziyette, kıymette bir çelik parçasıdır. *(Yaşasın sesleri.) (Şiddetli alkışlar.)* Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümetinin ordusu istilalar yapmak veya saltanatlar yıkmak veya saltanatlar kurmak için şunun veya bunun elinde ihtiras aleti olmaktan uzaktır. *(Alkışlar.)* İnsanca ve bağımsız yaşamaktan başka gayesi olmayan milletin aynı mefkûreyle mütehassis ve yalnız onun emrine tabi ve sadık öz evlatlarından meydana gelen muhterem ve kuvvetli bir heyettir. *(Alkışlar.)*

Efendiler! Yakından temas ve incelememe dayanarak tam emniyetle arz edebilirim ki, ordularımızın kudreti ve ordularımızın dahili ahvali ve pek yüksek ahlak ve maneviyatı, yüce Meclis'inizin her türlü meseleleri büyük bir sükûnla değerlendirerek, milletin hakiki emellerine, hakiki menfaatlarına uygun olarak neticelendirmesinin kefilidir. *(Sürekli ve şiddetli alkışlar.)* Dolayısıyla ordu namına Heyeti Vekile'nize daha uzun izahat ve maruzatta bulunmayacağım. Yüksek heyetinize başka maruzatım yoktur. *(Sürekli ve şiddetli alkışlar.)*

## HARP ENCÜMENİ TOPLANTISINDA KONUŞMA*

## (19 NİSAN 1922)

Giderler genel olarak dış kaynaklara dayatılmamalı, Maliye Vekâleti'nde tam zamanında alınan tedbirlerle her tarafta hükümete itimat edilmesine çalışılmalıdır.

En büyük tehlike iaşe işidir. Günlük iaşe bile güçlükle bulunmuştur. Fakat ordu aç bırakılmamıştır, ancak hiçbir yerde bir stok meydana getirilememiştir.

Ufak bir manevrada, yedek yiyecek maddelerinin yokluğu nedeni ile başarısızlığa uğrarız. Elde edeceğimiz parayı önce günlük ihtiyaca, arta kalanını da yedek yiyecek maddelerinin depolanmasına sarf edeceğiz.

Silah, cephane ikmalinin sonraya bırakılması uygun olur. Buna ayrılan paralar geriye alınabilir.

* *Türk İstiklâl Harbi VII nci Cilt İdari Faaliyetler,* Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975, s.451-452. Konuşma, kaynakta yukarıdaki şekliyle ve şu açıklamayla yayımlanmış: "17 Nisan 1922'de cepheden Ankara'ya gelen Başkomutan, 19 Nisan 1922'de Harp Encümeni'ni toplantıya çağırdı. İlk sözü alan Başkomutan özetle şu konuşmayı yaptı." (Y.N.)

## BOLU BELEDİYE, MÜDAFAAİ HUKUK VE GENÇLER BİRLİĞİ RİYASETLERİNE*

(19 NİSAN 1922)

Bolu Belediye, Müdafaai Hukuk ve Gençler Birliği Riyasetlerine

C. Yusuf İzzet Paşa Hazretleri'nin vefatından dolayı üzgün olan Büyük Millet Meclisi muhterem arkadaşları hakkında gösterilen kadirşinas hissiyattan dolayı teşekkürler takdim eylerler, Efendim.

19 Nisan sene 338 [1922]

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

* *Türkoğlu*, 23 Nisan 1922, No: 37, s.1. Eski yazı metin Kemal Şenoğlu tarafından okunmuştur.

## MEŁHUM MİRLİVA YUSUF İZZET PAŞA'NIN EŞİ HAYRİYE MELEK HANIMEFENDİ'YE*

(19 NİSAN 1922)

Merhum Mirliva Yusuf İzzet Paşa'nın eşi Hayriye Melek Hanımefendi'ye[1]

Bütün hizmet hayatında namus ve liyakatle sivrilmiş bulunan ve milli mücadelenin ilk günlerinden itibaren vatanın bağımsızlığı için yorulmak bilmeyen bir azim ve iman ile çalışan muhterem eşleri merhum Yusuf İzzet Paşa'nın elim vefat haberini cephede aldım.

Adı geçen merhumun elim kaybını, pek kıymetli erkânından bulunduğu orduya tebliğ eyledim. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve ordusunu mateme boğan bu elemli hadiseden dolayı aynı zamanda Meclis'in ve ordunun da hissiyatına tercüman olarak zatı ismetpenahilerine[2] fevkalade teessürlerle dolu olan taziyelerimi arz eder ve ihtiramlarımı takdim eylerim, Efendim.

19.4.338 [1922]

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
M. Kemal

* *Vakit*, 15 Temmuz 1922, No: 1650, s.1. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri V*, Hazırlayanlar: Sadi Borak-Utkan Kocatürk, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1972, s.137; *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Derleyen: Sadi Borak, Kaynak Yayınları, Mart 1998, s.211. *Vakit*'teki eski yazı metin Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Başlık, *Atatürk'ün Özel Mektupları*'ndan alındı. (Y.N.)

2 İsmetpenah: Derece bakımından yüksek kimselere, sultan ve şehzadelerin kızlarıyla hanımlarına verilen bir unvan. (Y.N.)

## PARİS'TE ESKİ ÇANAKKALE MUHARİPLERİ CEMİYETİ REİSİ'NE*

## (19 NİSAN 1922)

Ankara, 19 Nisan 1922

Reis Efendi,

Eski Çanakkale muharipleri namına bana göndermek lütfunda bulunduğunuz mektubu derin bir sevinçle aldım. Dünkü cesur ve âlicenap hasımlar tarafından gösterilen bu takdir ve dostluk eseri bir zamanlar o cephede harp eden ve Fransızların asalet ve civanmertliğine karşı –emin olabilirsiniz– en büyük bir hürmet hisseden ve takdir besleyen silah arkadaşlarımı pek mütehassis etti.

Hakikaten büyük bir isabetle beyan buyurduğunuz gibi, dehşetli bir harbin en şiddetli zamanında bile Fransız ve Türk kalpleri birbirlerini sevmekten asla feragat etmedi ve Pierre Loti'nin Fransa'sı bizim için daima aziz kaldı.

Vatanımızın mukaddes toprağıyla beraber hür ve bağımsız bir hayata nail olma hakkını müdafaa ettiğimiz bugün de Fransa halkı namına eski Çanakkale muharipleri tarafından gösterilen takdir hissi ve eski muhabbet nişanesi bize en güzel bir teşvik oldu ve cesaretlendirdi ve aynı zamanda büyük bir taşkınlık ve inat ile yalanlara hedef edilmiş olan Türk halkı ve ordusunun kendi muhariplerinin bile muhabbetini kazanmış olduğunu gösterdi. Bu muhabbet nişanesi düşmanlarımız tarafından kemali ibtizalle[1] tekrar edilen yalanlara karşı ne güzel bir tekzip, iyi vicdandan mahrum insanlar tarafından büyük bir maharetle sevk ve idare olunan propagandaların tesiriyle sapkınlığa düşmüş olan cihan kamuoyuna ne manidar bir hitaptır.

Bitirmeden evvel sevimli mektubunuzda gösterilen temennilerden dolayı size en derin kalbi teşekkürlerimi takdim eder ve Türkiye'nin Fransa'ya karşı karşılıklı dostluğunu teyit ederek bilmukabele memleketinizin refah ve saadeti için temennilerde bulunarak silah arkadaşlarım namına size en dostça selamlarımı tebliğ eylerim.

Mustafa Kemal

* D.B.A (Dışişleri Bakanlığı Arşivi)- Türkiye-Fransa. 1/B.4 ve P.B.A-Anadolu Meseleleri 1922'den aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.206-208. Belge, kaynakta Fransızcası ve zamanında yapılan çevirisiyle birlikte yayımlanmıştır. Fransızca metin, Em. Tnk. Kd. Alb. Ercan Güner ve Kiraz Perinçek tarafından Türkçeye çevrilmiştir. (Y.N.)

1 İbtizal: Umumileşmiş, ağızdan ağıza dolaşarak müptezel olmuş, ayağa düşmüş sözlerin gevelenmesi. (Y.N.)

## RUS SOVYET CUMHURİYETİ TEMSİLCİSİ ARALOV YOLDAŞ'A*

(20 NİSAN 1922)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus
6/187

Ankara, 20 Nisan 1922

Rus Sovyet Cumhuriyeti Temsilcisi Aralov Yoldaş'a

Orduya bir matbaa sağlamak için Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya bağışladığınız paranın bir bölümü olan on bin lirayı, İsmet Paşa'ya iletilmek üzere, Müdafaai Milliye Vekâleti'nce gönderilen subaya vermenizi rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
ve Başkumandan
Mustafa Kemal

* S.İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, Çeviren: Hasan Âli Ediz, Burçak Yayınları, İstanbul, 1967, s.97.

## HARP ENCÜMENİ'NİN GÖREVİ VE SORUMLULUĞU HAKKINDA EMİR*

## (22 NİSAN 1922)

Bazen bir işin ilgili makamca Harp Encümeni'ne gönderilmiş olmasının yeterli olduğu düşünülüyor. Encümen, işlerin oluşumu yönünden hiçbir makamın görev ve sorumluluğunu üzerine almış değildir.

Ordunun bir kısmı aç ve parasız kalıyorsa bundan sorumlu Harp Encümeni değil, bu görevi üzerine almış olan vekâlettir.

Geleceği önceden görmek ve buna göre çareler bulmak, alınacak tedbirler bakanlığın gücü dışında kalmışsa bunu Harp Encümeni'ne ulaştırmakla beraber alınacak karara kadar yine gerekeni yapması lazımdır.

Bundan başka Harp Encümeni'nin görevi, bu durum karşısında çare bulmak değil, ilgili vekâletler tarafından bulunan çarenin doğruluğunu düşünmek ve bunu ne yolda halledeceğini saptamaktır.

Cephede ve cepheden dönüşümde gördüğüm durumlar beni bu durumu açıklamak zorunda bırakmıştır.

* *Türk İstiklâl Harbi VII nci Cilt İdari Faaliyetler*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975, s.452. Emir, kaynakta yukarıdaki şekliyle ve şu açıklamayla yer almaktadır: "Başkomutan Mustafa Kemal Paşa 22 Nisan 1922'de aşağıdaki emri yayınladı (aynen):" (Y.N.)

## PARİS'TE FRANKLIN-BOUILLON'A*

## (22 NİSAN 1922)

Tel

Ankara, 22 Nisan 1922

Son 25 Mart tarihli mektubunuzdan çok mütehassis oldum. Sizin ve dostlarınızın hukukumuzu tanıttırmak hususunda esirgemediğiniz[1] mesaiden dolayı samimi teşekkürlerimin kabulünü rica eder ve en dostça hatıramı teyit eylerim.

Mustafa Kemal

* D.B.A (Dışişleri Bakanlığı Arşivi)- Fransa-Türkiye. B.1/3 P.B.A'dan aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.210. Belge, kaynakta Fransızcası ve zamanında yapılan çevirisiyle birlikte yayımlanmıştır. Fransızca metin, Em. Tnk. Kd. Alb. Ercan Güner tarafından Türkçeye çevrilmiştir. (Y.N.)

1 Aslı "ibzal buyurduğunuz". (Y.N.)

## *ANADOLU'DA YENİ GÜN* YAZARINA DEMEÇ*

## (23 NİSAN 1922)[1]

23 Nisan günü, Türkiya milli tarihinin başlangıcı, yeni bir dönüm noktasıdır.

Bu gün,[2] bir düşmanlık dünyasına karşı kıyam eden Türkiya halkının Türkiya Büyük Millet Meclisi'ni vücuda getirmek ve onun etrafına toplanarak en hukuki manasında milli bir hükümet kurmak hususunda gösterdiği harikayı ifade eder.

* *Anadolu'da Yeni Gün,* 23 Nisan 1922, No: 861, s.1; *Vakit,* 25 Nisan 1922, No: 1571, s.1. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Tamim ve Telgrafları V*, Hazırlayanlar: Sadi Borak-Dr. Utkan Kocatürk, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1972, s.96. *Anadolu'da Yeni Gün*'deki eski yazı metin Kemal Şenoğlu, *Vakit*'teki ise Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Kaynakta tarih belirtilmemiş. 23 Nisan 1922, demecin *Anadolu'da Yeni Gün*'de yayımlandığı tarihtir. (Y.N.)

2 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Tamim ve Telgrafları V*'te "Bütün". (Y.N.)

## MALİYE VEKÂLETİ'NE BİR ZATIN SEÇİLMESİ HAKKINDA TEZKERE*

(24 NİSAN 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Hasan Beyefendi'nin istifası üzerine boş kalan Maliye Vekâleti'ne usulüne göre aşağıda isimleri yazılı adaylardan birisinin seçilmesi için gerekli muamelenin yapılmasını rica ederim, Efendim.

24 Nisan 338 [1922]

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Hasan Fehmi Beyefendi, Gümüşane
İsmet Beyefendi, Çorum
Reşad Beyefendi, Saruhan

* *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,* 1340-1338, Ankara, Türkiya Büyük Millet Meclisi Matbaası, c.19, s.393'teki eski yazı zabıt Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur. Ayrıca bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi,* Devre 1, c.19, s.377.
Mustafa Kemal Paşa'nın bu tezkeresi, Büyük Millet Meclisi'nin 24 Nisan 1922 günü öğleden sonra saat 4.10'da açılan ve riyasetini İkinci Reis Vekili Musa Kâzım Efendi'nin yaptığı 33. toplantı 2. celsesinde okunmuştur. (Y.N.)

## DOĞU CEPHESİ KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR PAŞA'YA*

(24 NİSAN 1922)

Numara
10275

Ankara
24.4.1338 [1922]

Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

Erzurum Mebusu Necati Bey'le Erzurumlu Cafer'in Enver'e dayanarak Doğu'da karışıklık çıkarmaya çalıştıkları hakkındaki Rus Ermeni konsoloslarının sözlerine atfen Azerbaycan Konsolosu tarafından gizlice ihbarlar vuku bulduğu ve keyfiyetin devletlilerinin makamına da bildirildiğini Van Mebusu Haydar Bey yazıyor. Meselenin tarafı samilerinden belgelendirilmesini ve neticenin bildirilmesini rica ve istirham eylerim, Efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, Menteş Matbaası, İstanbul, 1967, s.256.

## HARİCİYE VEKÂLETİ'NE*

(25 NİSAN 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti — Ankara
Kalemi Mahsus Müdüriyeti — 25.4.338 [1922]
Adet 6/197
Tezkere

Hariciye Vekâleti Celilesi'ne

İlişikteki telgrafnamenin tercüme edilerek çekilmesi vasıtalarının tamamlanmasını rica ederim, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti — Ankara
Kalemi Mahsus Müdüriyeti — 25.4.338 [1922]
Adet 6/197
Telgraf

Hollanda Amsterdam'da Netherlandsche Handel Bankası Vasıtasıyla
Hindistan Merkez Hilafet Komitesi Reisi Çotani Hazretleri'ne

Bombay'dan yazılan 2, 9 Kânunuevvel [Aralık] 1921 ve 12 Kânunusani [Ocak] 1922 tarihli üç kıta mektubunuzu memnuniyetle aldım. Cevapları takdim edilecektir. Netherlandsche Bankası vasıtasıyla gönderilen 26 000 lira alınmıştır. Teşekkür ederim, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 12255 ve 12256'da bulunan belgenin fotokopisi Prof. Dr. Mustafa Keskin tarafından Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ne verilmiştir. Ayrıca bkz. Yrd. Doç. Dr. Mustafa Keskin, *Hindistan Müslümanlarının Millî Mücadele'de Türkiye'ye Yardımları (1919-1923)*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1991, s.117-118, s.146-147. Eski yazı belgeler Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.
Telgrafın, "tercüme suretinin münasip bir vasıta ile mahalline gönderilmesi ve bildirilmesi rica olunur" notuyla Paris Temsilcisi Ferit Bey'e gönderilen 4 Mayıs 1922 tarihli örneği için bkz. P.B.A. (Paris Büyükelçiliği Arşivi)- Hindistan Hilâfet Komitesiyle Muhabere, 1922'den aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.212.
Kaynakta yukarıdaki belgelerden önce Celâleddin Arif Bey'in Roma'dan gönderdiği 28 Şubat 1922 tarihli yazısına yer verilmektedir. Celâleddin Arif Bey, yazısında, Stockholm Sefiri Gâlip Kemâli Bey'den Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne gelen bir mektupta Hintlilerin Anadolu'ya yardım için 1 000 000 İngiliz lirası toplanmasına karar verdikleri ve şimdilik 20 000 liranın Câmi Beyefendi'ye gönderildiği hususunda tahkikat yaptığını; son haberleşmelerden 26 000 liranın Hollanda Bankası vasıtasıyla doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa'ya gönderildiğinin ve bu 26 000 liranın makbuzunun ve icap eden teşekkürnamenin 15 Şubat tarihine kadar ulaşmadığının anlaşıldığını söylemekte ve makbuzların süratle gönderilmesini istemektedir. Yukarıdaki telgraf bu yazıya cevap olmalıdır. (Y.N.)

# ESKİ BULGAR HARBİYE NAZIRI GENERAL GOLEMAN BOYACİYEF'E MEKTUP*

(26 NİSAN 1922)

Ankara
26.4.338 [1922]

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet
Mektup

Eski Bulgar Harbiye Nazırı General Goleman Boyaciyef Cenapları'na

15 Mart 338 [1922] tarihli mektubunuzu memnuniyetle aldım. Okudukça mazinin tatlı hatıraları hafızamda yeniden canlandı.

Şimdiki Bulgar hükümetinin hakkınızda icra etmekte olduğu takibatın lehinize netice vereceğine hiç şüphe etmem. Siyasi kanaatiniz dairesinde milletinizin ve iki komşu hükümetin menfaatlarına uygun hizmetlere müsait olacak zaman uzak değildir. 1914 senesindeki mesaimiz esnasında sizden gördüğüm kolaylık ve yardımı hatırlayarak, bu defa da ortak düşmanımızın tepelenmesi için birlikte çalışmak arzusunu göstermenizden pek mutehassis oldum. Gerek şahsım, gerek Türk ordusu hakkındaki samimi hissiyat ve temennilerine teşekkür ederim. İhtiramlarmın kabulünü rica eylerim, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
M. Kemal

* TC Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III-7, D: 18, F: 86'dan fotokopisiyle birlikte aktaran: *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk-Bulgar İlişkileri (1913-1938)*, TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın No: 16, Ankara, 2002, s.225 ve s.752. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

## İKTİSAT VEKÂLETİ'NE BİR ZATIN SEÇİLMESİ HAKKINDA TEZKERE*

(29 NİSAN 1922)

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Sırrı Bey'den boşalmış olan İktisat Vekâleti'ne aşağıda isimleri yazılı adaylardan birinin seçilmesini rica ederim, Efendim.

29.4.1338 [1922]

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

| | |
|---|---|
| Hasan Bey | (Trabzon) |
| Mahmud Celâl Bey | (Saruhan) |
| Mustafa Bey | (Kozan) |

* *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,* 1340-1338, Ankara, Türkiya Büyük Millet Meclisi Matbaası, c.19, s.458'deki eski yazı zabıt Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur. Ayrıca bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi,* Devre 1, c.19, s.441.
Mustafa Kemal Paşa'nın bu tezkeresi, Büyük Millet Meclisi'nin 29 Nisan 1922 günü öğleden sonra saat 4.05'te açılan ve riyasetini Reisi Sani Rauf Beyefendi'nin yaptığı 36. toplantı 1. celsesinde okunmuştur. (Y.N.)

## KASTAMONU BELEDİYE RİYASETİ'NE*

(29 NİSAN 1922)

Kastamonu Belediye Riyaseti'ne

23 Nisan milli bayramını tebriken çekilen telgrafnamelerinden genel kurul haberdar edilmiş ve bu suretle gösterilen vatanperverane hissiyatları teşekküre değer görülmüştür.

29.4.38 [1922]

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

* *Açık Söz*, 2 Mayıs 1922, No: 474, s.1. Eski yazı metin Kemal Şenoğlu tarafından okunmuştur.

## SOVYET SOSYALİST ŞÛRALAR CUMHURİYETİ TÜRKİYE TEMSİLCİSİ ARALOV'A*

(1 MAYIS 1922)

Ankara, 1 Mayıs 1922

Sayın Tam Yetkili Temsilci,

Halklarımızın saadetini temin için yaptığımız işbirliğinin değerli bir hatırası olarak saklayacağım nazik hediyenizden dolayı pek mütehassis olarak samimi teşekkürlerimi ve en derin hürmetlerimi arz eylerim.

Mustafa Kemal

* D.B.A (Dışişleri Bakanlığı Arşivi)- T.1.K.5'ten aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.211. Fransızca metin, Kiraz Perinçek tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

# TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÜMETİ PARİS TEMSİLCİSİ FERİD BEYEFENDİ'YE*

(2 MAYIS 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet 2/237
Şifre

Ankara
2.5.338 [1922]

Türkiya Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Paris Temsilcisi Ferid Beyefendi'ye

Hariciye Vekâleti'ne gelen bir şifre telgrafnamenizde Hint Hilafet Komitesi'nin namına 50 000 lira gönderdikleri için makbuzunun gönderilmesi bildirilmişti. Söz konusu 50 000 lira ulaşmadığından hangi vasıta ile ve ne zaman gönderildiğinin araştırılarak süratle bildirilmesini ve bir yerde kalmış ise süratle gönderilmesine yol gösterilmesini rica ederim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 12274'ten fotokopisiyle birlikte aktaran: Yrd. Doç. Dr. Mustafa Keskin, *Hindistan Müslümanları'nın Millî Mücadele'de Türkiye'ye Yardımları (1919-1923)*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1991, s.118, 148. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

## DOĞU CEPHESİ KUMANDANI KÂZIM KARABEKİR PAŞA'YA*

## (5 MAYIS 1922)

Başkumandanlık
Gayet gizli.
Bizzat açılacaktır.

Ankara
5.5.1338 [1922] Cuma
Saat: 2
Dakika: 20

Cephede bulunmak hasebiyle yokluğuma tesadüf eden Meclis'in son bir iki ay zarfındaki vaziyetinde dikkat çekici bir hal görülmektedir. Yine Meclis tarafından yapılmış olan kanun icabınca bazı vekâletler için gösterilen adaylara oy vermeyerek üyelerden mühim bir yekûn çekimser kalması, boşalan vekâletlere vekil seçilmesini zorlaştırmakta ve hükümet vazifesini akamete mahkûm eylemektedir. Bilhassa orduya ait vazifelere müdahale etmek, orduya tesir edecek kararlar alınmasına çalışmak arzu ve eğilimleri görülmektedir. Sonunda hükümetsizlikle ve ordunun müteessir olmasıyla[1] neticelenecek eğilimde bulunan bu tavır ve hareketin kısmen bazı harici mahfillerden ilham aldığı da kuvvetle hissedilmektedir. Genel bir tarzda izah edilen bu vaziyetin son defa vuku bulan mühim bir tezahüratını da arz eyliyorum. Mayıs'ın beşinde son bulacak olan Başkumandanlık Kanunu'nun yenilenmesi Perşembe günü Meclis genel kurulunda müzakere edilmiştir. Bizzat hazır bulunamadığım bu müzakerenin evvela kapalı ve gizli cereyan eden kısmında yetmiş iki kişilik geniş bir zümre kanunda mevcut salahiyetlerin kaldırılmasını talep eylemiştir. Usulüne göre aleni celsede toplanan oylara göre o esnada Meclis'te mevcut yüz yetmiş üyeden yüz on dördü kanunu kabul etmiş, altısı reddetmiş, yirmi üçü de çekimser olduklarına dair oy vermiş, yirmi yedi zat ise Meclis'te mevcut olmakla beraber oy vermeyeceklerini beyan eylemişlerdir. Kalan üyeler Meclis'e dahil olmamak suretiyle müzakere yetersayısının tesisine ve muamelenin neticelenmesine mani olmuşlardır. Cumartesi günü oyların toplanmasının neticesi olumlu çıksa dahi böyle bir mecranın bilhassa ve askeri vaziyetin en ziyade hassas olduğu böyle bir zamanda vukuu ve bu gibi hadiselerin tekrarı varlığımızın en can alacak noktasında mühim zaaflar doğuracaktır. Memleketin kati kurtuluşuna yönelik yolda vuku bulan ve bulacak olan bu gibi olumsuz hareketlere karşı

* Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s.1115-1116.
1 "Ordunun etkilenmesiyle" anlamında. (Y.N.)

ihtiyarı doğru ve zaruri olacak tarz ve hareket hakkında makine başında hususi şifre ile devletlilerinin görüşünü beklerim. İşbu maruzatı bugünkü vaziyeti mühim kabul edip âcizane nezdime gelen Fevzi ve Kâzım Paşalar, Rauf, Fethi ve Yusuf Kemal Beylerle vuku bulan gizli bir müzakerenin neticesi olarak arz eyliyorum, Efendim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

# DİZİN


Abdülaziz Bey (Ergani Madeni Mutasarrıfı), 89.
Abdülgani Bey (Siverek Mebusu), 66, 326.
Abdülhak Tevfik Efendi (Dersim Mebusu), 66.
Abdülmecid Efendi (Şehzade), 172.
Âbidin Bey (Lâzistan Mebusu), 319.
Abilov, İbrahim (Azerbaycan Büyükelçisi), 36, 50, 51, 74, 90, 176-178, 191, 198, 199, 202-204, 208, 286, 297, 331, 350, 351, 354.
Acaristan, 207.
*Açık Söz* gazetesi, 335.
Adalar, 272.
Adalet, 148, 210, 241, 277, 278, 289, - esasları, 355, -kârane, 299, -sizlik, 237.
Adana, 38, 47, 72, 75, 76, 91, 92, 98, 147, 168, 192, 193, 237, 262, 277, 360, -lılar, 192.
Adana Hilâli Ahmeri, 358.
Adapazarı, 89.
Aden, 245.
Adli kuvvet, 131.
Adliye, 87, 136, 145, 278, - müfettişi, 279.
Adnan (Adıvar) Bey (Büyük Millet Meclisi İkinci Reisi, Doktor), 66, 97, 149, 150, 159, 194, 198, 226, 233.
Af, 52, 141, 147, 178.
Afgan, 191, 296, - arması, 198, - Hükümeti, 90, 190, - mümessili, 190, - Emiri, 286, - Sefarethanesi, 90, - Sefiri, 51, 83.
Afganistan, 83, 195, 197, 286, 295-297, 299, 332, 338, 347.
Afife Kemâli (Kemaly) Hanım, 262.
Afrika, 124, 200, - insanları, 200.
Afyonkarahisar, 22-25, 71, 291, 307-309, 311, 34, - cephesi, 30, - muharebeleri, 234.
Ağalar, 207.
Ağapınar, 267.
Ahali, 45, 48, 53, 54, 69-71, 73, 120, 146-148, 169, 213, 237, 243, 251, 277, 293, 294, 311, 315, 327, 351, 370.
Ahlaki, - gıdalar, 284, - malumat, 283.
Ahmed Bey (Trabzon Müdafaai Hukuk Cemiyeti Reisi), 100.
Ahmed Bey (Binbaşı Kadri Bey'in oğlu), 160.
Ahmet Emin (Yalman) Bey (*Vakit* gazetesi başyazarı), 66, 159, 193.
Ahmet Kâmil Hanefi Efendi, 146.
Ahzı Asker bkz. Askerlik Şubesi.
Aile, 134.
Ajans, 345, -lar, 181, 344.
Ajitasyon, 181.
Akabe, 164.
Akçam, 307.
Akdeniz, 157, 272, - dengesi, 158.
Akif Bey (Batum Mebusu), 174.
Akin, 25, 265, 309.
Aksaray, 235, 239, 244, - Satın Alma Komisyonu, 236, 237, 238.
Akşehir, 67, 71, 73, 74, 152, 187, 339, 340, 344.
Aktaş, 69.
Ali Fuat (Cebesoy) Paşa (Moskova Büyükelçisi), 78, 83, 96, 97, 144, 186, 196.
Ali Haydar Mithat Bey, 80.
Ali İhsan Paşa, 22-24, 57, 71-73.
Ali Saip Bey (Urfa Mebusu), 304.
Âli Paşa, 127.
Allah, 186, 192, 197, 213, 279, 294, 307, 312, 314, 327, 349, 353.
Alman, - genel karargâhı, 167, 127, -lar, 290, - ordusu, 167.

Almanya, 123, 167, 290, 312.
Altın, 365, 370.
Amanullah Han (Afganistan Emiri), 296, 297, 338.
Amasya, 86, 260, 281.
Amele, 251, 252, 281, 290.
Amerika, 127, 169, 241, 289, -lılar, 290, - seyahati, 60.
Amsterdam, 394.
Anadolu, 36, 50, 51, 79, 80, 169, 174, 181, 214, 241, 281, 291, 292, 310, 316, 317, 358, 362, 377-379, 382, 394, - sahilleri, 272.
Anadolu Lokantası, 232.
Anadolu Matbuat Cemiyeti, 159.
Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti, 26, 89, 98, 100-105, 146, 152, 204, 229, 293, 335, 358, 362, 377, 378, 379.
Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu, 341, 379.
*Anadolu'da Yeni Gün* gazetesi, 391.
Anafarta, 166.
Anarşi, 109.
Anavatan, 46, 47, 147, 148, 192, 262, 287.
Anayurt, 351.
Ankara, 24-27, 30, 31, 33, 34, 38-41, 49, 50, 52, 53, 63, 65-67, 69, 72, 73, 75-77, 80, 81, 85-90, 93, 96-104, 106-111, 113, 114, 121, 125, 140-146, 149, 150, 172, 178, 183-185, 188, 193-197, 208-211, 217, 219, 220, 229, 231-233, 236, 238-240, 243, 245, 248, 250, 253-257, 259, 260, 262, 264-267, 271, 273, 275, 285-287, 301, 306, 307, 309, 311, 320-324, 328, 330, 331, 335, 342, 345, 364, 370, 372, 373, 375, 380, 381, 388, 393-395, 398-400, - gazeteleri, 199, - harp modası, 159, - hükümeti, 180, - mukavelesi, 287.
Ankara Anlaşması, 38, 40, 52, 53, 94, 157, 158, 178, 181.
Ankara-Sivas hattı, 281.
Anlaşma, 33-35, 38, 40, 41, 43-45, 48, 49, 52-54, 59, 60, 75, 147, 153, 155, 157, 158, 178, 181, 182, 190, 198, 204, 206, 211, 250, 273, 287.
Antakya, 48, 52, 57, 58.
Antalya, 72, 123, 146, 239.
Antant, 198.
Antlaşma, 34, 58, 60, 119, 180, 190, 191, 199, 200, 201, 285-287, 290, 344, 373.
Araba, 81, 370, - imalathanesi, 358.
Aralov, Semiyon İvanoviç, (Rus Büyükelçisi), 68, 74, 178, 250, 286, 297, 298, 300, 330, 350, 351, 355, 362, 364, 388, 398.
Arap, 57, -lar, 45.
Ardahan, 78, 96, 100, 109, 110, 240, 275.
Arıburnu, 166.
Arif Bey, 38, 69.
Arnavutluk, - harekâtı, 166, - hükümeti, 289.
Artvin, 364.
Asalaklar sınıfı, 210.
Asayiş, 63, 82, 88, 143, 148, 277, 335.
Asi, 289.
Asker, 34, 43, 53, 57, 65, 66, 68, 70, 73, 128, 161, 185, 207, 209, 285, 310, 311, 351, - aileleri, 281, -ler, 153, 205, 260, 276, 318, 353, - üyeler, 219.
Askeri, 143, 251, 267, 281, 366, 368, 400, - ambarlar, 236, 239, 263, - amir, 235, - bando, 203, - depo, 264, - durum, 182, - eğitim, 205, - görüşler, 321, - harekât, 113, 204, 271, 238, 291, 309, - hastane, 357, - hayat, 163, 359, 360, 367, - işler, 251, - kanunlar, 322, - kıtalar, 217, - konular, 207, - kuvvet, 63, - memurlar, 238, - müesseseler, 357, - nakliyat, 54, 55, - reisler, 87, - rütbe, 319, - sınıf, 163, - tabakhaneler, 357, - teçhizat, 61, 177, 178, - tedbirler, 292, - terfi kanunu, 317, 319, - teşkilat, 217, - vaziyet 49, 69, 218, 307, 308, 320, - yardım, 250.
Askeri Rüşdiyesi, 160, 161.
Askeriye, 82, 85, 102, 237.
Askerlik, 160, 162, 166, 180, 318, 358, - dersleri, 161, - kanunu, 322, - sanatı, 358.
Askerlik Şubesi, 61, 235, 238, 260, 304, 358.
Asli siyaset, 373.
Asya, 50, 200, 295, 297, 299, 363, 382, -lılar, 295.
Asyai millet, 297.
Aşiret hayatı, 279.
Ata Bey (Niğde Mebusu), 67, 244, 247.
Ateşkes antlaşması, 344.
Atina, 136.

Avrupa, 126, 127, 169, 178, 210, 211, 261, 280, 288, 297, 308, 312, 313, 334, 343, 350, 359, 372, - devletleri, 129, 290, - eğilimli şahıslar, 204, - gazeteleri, 72, -lılar, 128, 295, 313.
Avusturya, 312.
Âyan, 43.
Ayastefanos bkz. Yeşilköy.
Aydın, 244, 247, 261, -lılar, 232, 250.
Ayıntab bkz. Gaziantep.
Aynacıoğlu, 27.
Azariköy, 268.
Azerbaycan, 36, 50, 51, 191, 198, 199, 285, 286, 295, 297, 299, 347, 351, 354, 370 - Cumhuriyeti, 177, - halkı, 350, 354, - konsolosu, 393, - mümessili, 190, -lılar, 90, 190, - Sefareti, 199, - sefiri, 90, 199, 380.
Azerbaycan İçtimai Şûra Cumhuriyeti (Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti), 36, 50, 286, 331, 350.
Azeri, -ler, 37, - Türkleri, 36.
Azınlık, - güvenliği, 344, - hakkı, 344.
Aziziye (Afyon), 70, 71, 73, 267, 268, 328, 329, 334, 340.
Azmi Bey (Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu Reis Vekili), 341.

Babıâli, 128, 282.
Bağdat, 166, 167.
Bağımsız, 36, 46, 50, 57, 90, - devlet, 278, - Türkiya, 350, - yaşamak, 383.
Bağımsızlık, 36, 45, 48, 51, 68, 79, 90, 109, 114, 121, 123, 124, 131-134, 142, 147, 153, 157, 158, 170, 173, 181, 190, 200, 208, 210, 213, 241, 262, 277, 280, 282, 284, 287-289, 295-300, 313, 314, 332, 353, 354, 363, 364, 377, 386, - düsturlarımız, 378, - mücadelemiz, 156, - ruhu, 276, tam -, 282, 287, 363, - tarihimiz, 155.
Bağış, 214.
Baha Bey (Giritli), 67.
Bahrisefid bkz. Akdeniz.
Bahriye subayları, 293.
Bakır Çelebi, 68.
Balaban köprüsü, 361.
Balkan, - Harbi, 107 - harpleri, 166, - hükümetleri, 289, - Muharebesi, 70, 313.
Barış, 33, 41-45, 52, 58, 69, 94, 127, 147, 170, 182, 251, 287, 288, 290, 291, 312, 317, 345, - antlaşması, 60, - müzakereleri, 362, 382, - şartları, 362, 363.
Barışçı, 251, 382, - tahliye, 363.
Bâri, 327.
Barutçuzade Ahmet Efendi, (Trabzon Müdafaai Hukuk Cemiyeti Reisi), 101.
Basın, 159.
Basri Bey (Karesi Mebusu), 41, 186.
Başkonsolosluk, 65.
Başkumandan (Başkomutan), 22-28, 30, 31, 38-40, 61, 63, 66, 79-82, 84-86, 88, 93, 95, 100-102, 104-106, 109-112, 141, 143-147, 150, 152, 153, 155, 156, 184, 189-197, 214, 217, 220, 221, 226, 227, 231, 238, 239, 242, 243, 245, 252-256, 258-260, 262-264, 266-268-272, 274, 304, 305, 307, 319, 321-323, 326-329, 334, 335-337, 339-342, 344-346, 348, 349, 351-355, 365, 369, 372, 375, 376, 380-384, 386, 388, 389, 393-395, 399, 401, -lık, 62, 66, 67, 77, 166, 216, 217, 221, 248, 263, 265, 316, 370, 400, -lık vazifesi, 218.
Başkumandanlık Emri, 239, 264.
Başkumandanlık Kanunu, 184, 400.
Batı, 23-27, 30, 44, 51, 94, - âlemi, 295, - Avrupa, 178, 206, 210, - devletleri, 204, 285, 286, - emperyalistleri, 178, 204, - emperyalizmi, 211, - istilacıları, 297, - kapitalizmi, 179, -lılar, 295, - maneviyatı, 313, - siyaseti, 60.
Batı Anadolu, 238, 239, 358.
Batı Anadolu Menzil Müfettişliği, 358.
Batı Cephesi, 23-25, 27, 38, 69, 75, 76, 88, 93, 106, 113, 127, 150, 167, 179, 185, 191, 193, 206, 210, 217, 238, 239, 241, 243, 265, 267, 271, 275, 283, 291, 293, 297, 334, 336, 337, 347, 350, 351, 358, 388.
Batı Trakya, 26.
Batık, 70.
Batıl zanlar, 288.
Batum, 47, 73, 97, 174, 206, 207, 364.
Bayındırlık işleri, 280-282.
Bayrak, 50, 53, 57, 58, 189, 198.
Bayram, 50, 51, 351, 397.

Bekir Sami (Kunduk) Bey (Amasya Mebusu), 35, 40-42, 66.
Belediye, 69, 71, 192, 385, 397, - Meclisi, 235.
Belgrad, 312, 359, 366.
Belpınar, 70.
Berlin, 208.
Besim Atalay Bey (Kütahya Mebusu), 121.
Beyanname, 147, 349.
Beyrut, 163.
Biçer, 69, 73.
Bilecik. 291.
Binbaşı, 160, 234, 258.
Birinci İnönü Muharebesi, 291, 292.
Bitlis, 130, 166, 274, 301, 326, 381.
Boğazlar, 74.
Bolayır, 166.
Bolşevik, 181, -ler, 250, 251, -lik harekâtı, 181.
Bolu, 95, 129, 235, 236, 239, 279, 280, 284, - Belediyesi, 385, - Mutasarrıfı, 224, - Satın Alma Komisyonu, 238.
Bolu Belediye Müdafaai Hukuk ve Gençler Birliği, 385.
Bolvadin, 71, 73, 310, 335.
Bomba, 292.
Bombay, 394.
Bosna, 128.
Bouillon, Franklin (Franklen Büyyon), 34, 38, 41-44, 52, 55, 113, 151, 375, 390.
Bourbon (Don Louis de), 241.
Bourbon Kraliyet Ailesi, 241.
Boyaciyev, Goleman (General, Eski Bulgar Harbiye Nazırı), 395.
Bozüyük, 291.
Briand (Briyan), Aristide, 33, 43, 55, 57, 59, 60, 290.
Buhara, 144, 198, 208, 297, 299, 353, - ahalisi, 213.
Buhara Halk Şûralar Cumhuriyeti, 213, 215, 286, - Hükümeti, 353.
Buhara Türkiye Fevkalade Siyasi Kaasıdları, 353.
Buhran, 370.
Bulgar, 166, 395, - halkı, 289, - hükümeti, 395, - ordusu, 166.
Bulgaristan, 124, 289.
Burdur, 235, 236, 239, 244, 336, - Satın Alma Komisyonu, 236, 238.
Burgaz, 345.
Burhaniye, 310.
Burjuvazi, 204.
Bursa, 92, - İdadisi, 161.
Bütçe, 282.
Büyük Britanya, 245.
Büyük burjuvazi, 204.
Büyük Doğu İnkılabı, 213.
Büyük Millet Meclisi, 33, 34, 40, 52, 61, 63, 78, 81, 82, 88, 90, 99,107, 110, 114, 116, 147, 156, 163, 170, 172, 184, 192, 210, 211, 216, 226, 229, 230, 233, 234, 239, 240, 250, 259, 263, 273, 286, 297, 302, 304, 307, 322, 324, 326, 330-332, 334, 338, 341, 344, 349, 351, 354, 355, 382, 385, 394, 396, 397, - Hükümeti, 50, 241, 353, - Kütüphanesi, 215.
Büyük Türkiya Halk Mekteplcri İttihadı, 194.
Büyükelçi, 144, 189.

Caber Kalesi, 53.
Cafer Bey (Erzurumlu), 393.
Câmi Bey, 266, 394.
Camiler, 284.
Canib Bey Konağı, 194.
Canik, 86, 91, 141, 148, 150, 260.
Cannes (Kan) Konferansı, 290.
Cebeli Bereket, 75.
Cehalet, 283
Celâl (Bayar) Bey (İktisat ve Hariciye Vekili, Saruhan Mebusu), 69, 73, 198, 261, 362, 396.
Celâl Bey (Ankara İşletme Müfettişliği Umumi Cerriye'de Fen Memuru), 67.
Celâl Nuri Bey (Gelibolu Mebusu), 199.
Celâlettin Arif Bey, 33, 67, 145, 198, 394.
Cemal Paşa (Isparta Mebusu, Mersinli), 67, 83, 144, 166, 189, 195, 197, 208, 219, 311, 312.
Cemalettin Çelebi Efendi (Kırşehir Mebusu), 294.
Cemil Bey, 71.
Cemiyet, 26, 124, 132, 133, 135, 136, 146, 159, 163-165, 174, 194, 214, 229, 232, 292, 341, 377-379, 387, -in emelleri, 379, -ler, 284.

Cenabı Hakk, 68, 130, 131, 147, 186, 276, 297.
Cenevre Konferansı, 272.
Cennet, 136.
Cenova Konferansı, 290.
Cephane, 25, 186, 187, 268, 344, 365, 384.
Cerablus (Cerablüs), 55.
Cevat Paşa, 81.
Cevdet Paşa, 278.
Ceza muhakemeleri usulü, 279.
Cezire, 56.
Cezirei İbni Ömer, 43, 44, 55, 56, 66.
Cihan, 51, 136, 279, 354, 358, 387, - kapitalistleri, 285, - münasebetleri, 286, - vaziyeti, 284.
Cihan harbi bkz. Harbi Umumi.
Cinayet, 27.
Cumhuriyet, 94, 155, 177, 178, 182, 190, 203-206, 213, 250, 251, 285-287, 330, 331, 350, 351, 354, 355, 373, 388, 398.

Dahili siyaset, 177.
Darüleytam bkz. Yetimler yurdu.
Darülfünun, 241.
Dârülmuallimat bkz. Kız öğretmen okulu.
Dârülmuallimin bkz. Erkek öğretmen okulu.
Dava, 40, 59, 79, 87, 164, 205, 262, 282, 288-290, 310.
Delege, 42-44, 48, 49, 52, 58, 65, 130, 153, 165, 191, 198, 210, 213, 285, 286, 338.
Deli Petro, 127.
Demirci, 360, 367.
Demiryolu, 268.
Demiryolları, 151, 281, 369
Demiryollar Müdüriyeti Umumiliği, 358, 369.
Demokrasi, 121.
Demokratik, 120, 179, 181, -leşme, 179, - parti, 203, - prensipler, 205.
Denikin, 252.
Deniz kuvvetleri, 290.
Denizli, 235, 236, 238, 239, 244, 336, 337, - Satın Alma Komisyonu, 236, 238.
Derbend köyü, 71.
Derne, 66.
Dersaadet, 39, 194.
Dersaadet Hilâli Ahmer Merkezi Umumisi, 214.
Dersim, 66, 107.
Devlet, 53, 119, 121, 122, 126, 128, 129, 137, 138, 201, 204, 211, 241, 250, 277, 278, 282, 285-287, 290, 296, 297, 314, 326, 342, 343, 345, 347, 363, 373, - adamı, 251, - işleri, 195, -ler, 33, 181, 206, 210, 285, 299, 300, 382, - otoritesi, 335.
Devlet sosyalizmi, 179.
Devleti Âliyei Osmaniye bkz. Osmanlı Devleti.
Devletlerarası münasebetler, 288.
Devletleştirme, 280.
Devrim, 207, 210, -ci faaliyetler, 181, -ci mücadele, 179, -ci taktikler, 179.
Dış siyaset, 177.
Dicle, 43, 44, 55-57.
Diktatörlük, 203.
Dimetoka, 166.
Din, 45, 122, 148, 180, 276, 283, - adamları, 204.
Dinar, 235, 236, 238, 239, 244, 310, 336, - Satın Alma Komisyonu, 236, 238
Dindaş, 289, -lar, 278.
Dini, - bağlar, 213, - inançlar, 180. - malumat, 283, - müesseseler, 285.
Diplomat, 180.
Dirizor, 317.
Dirzur, 46, 47.
Diyarbakır, 166, 167, 223, 326.
Doğu, 50, 51, 56, 179, 200, 204, 206, 207, 213, 283, 293, 299, 312, - âlemi, 355, - devletleri, 285, 286, 297, - halkları, 250. - İslam Devletleri, 286, - Konferansı. 151, -lular, 213, 295, - maneviyatı, 313. - memleketleri, 154, - milletleri, 90, 94. 154, 350, - Milletleri Antantı, 198, - meselesi, 177, 180, 206, 208, - meselesi konferansı, 290, - Müslümanları, 208, - Müslüman ülkeleri, 179, - siyaseti, 60, - ülkeleri, 208.
Doğu Cephesi, 14, 75, 76, 87, 88, 97, 101-103, 109-111, 143, 219, 220, 229, 240, 256, 275, 291, 302, 329, 334, 345, 365, 393, 400.
Doktor, 149, 164.
Dokuma sanayii, 281.
Döğer, 267, 308, 309.
Döngel, 69.

Dumlupınar, 291, 308.
Durak Bey (Erzurum Mebusu), 82, 229.
Dünya, 46, 119, 121-124, 127, 133, 134, 190, 199-201, 245, 251, 278, 279, 283, 288, 291, 299, 312, 314, 325, 349, 391, - cereyanları, 33, - durumu, 284, - görüşü, 181, - kamuoyu, 210, 308, 344, - mazlumları, 36, - siyaseti, 289.
Dürzîler, 163.
Düşman, 25, 27, 46, 47, 48, 50, 60, 69, 70, 128, 130, 154-156, 168, 182, 185, 191, 204, 267, 268, 278, 281, 284, 287, 291-293, 297, 301, 307-312, 319, 331, 336, 341, 347, 349-352, 360, 362, 363, 383, 387, 395, - işgali, 211, 289, - kuvvetleri, 168, -lar, 74, 121, 124, 190, 277, 282, 288, 313-315, 355, 383, -lık, 45, 181, 209, 295, 362, -lık dünyası, 391, - orduları, 45, - ordusu, 252, - süvarisi, 71, - taarruzu, 320.

Ebu Eyyubi Ensari Halid, 288.
Edebiyat, 161.
Edirne, 163, 164, 166.
Efrat, 68, 130, 148, 185, 249, 253-255, 260, 276, 311.
Egemenlik, 181.
Ekim Devrimi (İnkılabı), 207, 250.
Ekonomik, 177, 179, 207, - ilişkiler, 178, - politika, 179, - yardımlar, 178.
Ekrem Efendi, 21.
Elcezire, 75, 76, 257, 258, 291, - Cephesi, 360.
Eliava, 207.
Elvanlı istasyonu, 311.
Emek, 200, 201, 210, 360, 366, -ler, 279, - sahibi, 170.
Emekçi, 251, - halk, 353, - köylü kitleleri, 205, -ler, 181.
Emin Bey (Bursa Mebusu), 92.
Emin Bey (Canik Mebusu), 150.
Emin Bey (Erzincan Mebusu), 231.
Emin Bey, 67.
Emin Bey, 73.
Emperyalist, 46, 178, 181, 204, 291, 350, - devletler, 209, 373, - hükümetler, 48, 155, -ler, 90, 250, 299, 300.
Emperyalizm, 90, 121, 153, 179, 211, 250, 251, 285, 298, 299 -in uşakları, 252.
Enver Bey (İzmir Mebusu), 91.
Enver Paşa, 78, 83, 97, 107, 109, 144, 166, 177, 179, 183, 195, 196, 203, 208, 275, 393.
Envercilik, 109.
Erbaa, 281.
Ereğli, 151, 335, - istasyonu, 236.
Ergani Madeni, 89.
Erkânıharbiyei Umumiye, 216-218, 226, 238, 243, 245, 256, 258, 316, 319, 333, 339.
Erkek, 66, 79.
Erkek öğretmen okulu, 146, 358.
Ermeni, - harekâtı, 275, - konsolosu, 393, - meselesi, 285.
Ermenistan, 74, 206, 285, 286.
Ertuğrul Gazi, 53.
Erzincan, 281.
Erzurum, 33, 46, 48, 82, 117-119, 121, 145, 180, 217, 229, 230, 240, 275, 281, 322, 364, 393.
Erzurum Kongresi, 46, 129, 130, 169, 210, - Beyannamesi, 130.
Esad Efendi (Aydın Mebusu), 247
Esaret, 36, 288, 299, 318, - zinciri, 201, 298.
Esir, 36, 310, -ler, 287, 299, - muamelesi, 295.
Eski Çanakkale Muharipleri Cemiyeti, 387.
Eskişehir, 22, 236, 239, 247, 265 , 267, 291, 307-309, 311, - Satın Alma Komisyonu, 238.
Eşkıya, 34, 141, 249, 253-255, 260.
Eşref Bey (Adana Mebusu), 192.
Ethem (Çerkes) hareketi, 181.

Fabrika, 66, 73, 185, 358, 366, -lar, 292.
Fahreddin (Altay) Paşa (Mersin Mebusu), 72, 219, 222.
Fahreddin Bey, 73.
Fahrettin (Türkkan) Paşa (Medine Muhafızı, Afgan Büyükelçisi), 83, 195, 338.
Fahri Bey (Mühendis), 151.
Faik Bey (İkinci Reis Vekili), 198.
Fakülte, 279.
Falkenhayn (General), 167.
Fatıma, 46.
Faysal, 257, 360.
Fazıl Bey, 72.
Fenni, - aletler, 280, - kudretimiz, 280.
Ferdi iktisat, 280.

Fergana, 208.
Ferit Bey (Çorum Mebusu), 92.
Ferit (Tek, Ahmet) Bey (İstanbul Mebusu, Türkiye Paris Temsilcisi), 55, 79, 269, 272, 375, 394, 399.
Fermanı Hümayûn, 127.
Fethi (Ali, Okyar) Bey (İstanbul Mebusu, Dahiliye Vekili), 32, 42-44, 66, 152, 166, 195, 196, 198, 225, 240, 249, 253, 260, 328, 333, 401.
Fethi Bey (Hafiye), 162, 163.
Fethi Bey, 364.
Fevzi (Çakmak) Paşa (Erkânıharbiyei Umumiye Reisi), 52, 53, 59, 76, 81, 198, 218, 233, 265, 334, 339, 401.
Fevzi Bey (Diyarbakır Mebusu, Nafıa Vekili), 223.
Fevziye Caddesi, 194.
Fırat, 75.
Fırka, 66, -lar, 168.
Filibeli Halil Efendi, 128.
Filozof, 136.
Firar, 61.
Firariler, 66.
Franklin Bouillon (Franklin Bouyon) bkz. Bouillon, Franklin.
Fransa, 40, 41, 52, 53, 67, 151, 157, 177, 178, 181, 182, 289, 290, 312, - Cumhuriyeti, 28, - halkı, 387, - hükümeti, 41-45, 53-55, 57-59, 113.
Fransa Türkiye Anlaşması bkz. Ankara Anlaşması.
Fransız, 34, 58, 79, 211, 290, - gemileri, 151, - hükümeti, 147, - İnkılabı, 136, -lar, 33, 34, 40, 48, 52, 72, 75, 136, 182, 187, 287, 317, 387, - milleti, 147, - senatörü, 158, - yazarları, 159.
Fransızca, 71, 161, 210, 212, 373, 374, 387, 390, - kitaplar, 159.
Frenkçe, 132.
Frére, 161.
Frunze, M., (Ukrayna Cumhuriyeti Fevkalade Delegesi), 65, 68, 73, 153, 155, 176-180, 182, 189-191, 194, 196, 198-203, 205-209, 250, 273, 285, 370.
Fuad Paşa, 127.
Fuat Bey (11. Fırka Kumandanı), 38.
Fuat Bey (Çorum Mebusu), 294.
Gâlip Kemâli Bey (Stockholm ve Kopenhag Sefiri), 262, 394.
Gar, 56.
Gaulis (Berthe Georges), 65, 157, 159, 375.
Gayrimüslim, 127, -ler, 369.
Gayya kuyusu, 68, 316.
Gazete, 72, 106, 122, 159, 162, 163, 193, 199, 233, 245, 335, -ler, 206, 347. 360.
Gaziantep (Gazi Ayıntab), 66, 68, 75, 76, 147, - mültecileri, 277.
Gaziler, 292, 349.
Gelibolu, 166.
Gemi, 151, -ler, 207.
Gençler, 232, 284.
Gençlik hayalleri, 161.
Genel, - af, 52, 147, - karargâh, 167, - kongre, 379, - kurul, 137, 221, 224, 247, 400. - oy, 47.
Gouraud (Guru), General, 113, 147.
Göç, 180, 301.
Göçmenler, 214.
Gunaris, Dimitrios, 310.
Güherçile fabrikası, 358.
Gülhane Hattı Hümayûnu, 127.
Gültekin Hanım, 68.
Gümrük, 39, 41, 54, 281, - Antlaşması, 58, -ler 280, - vergisi, 39.
Gümüşane, 67, 392.
Güney, 34, 55, 56, - Cephesi, 22.
Gürcistan, 74, 206, 285, 286.

Haber, 25, 42, 90, -ci, 265, -dar, 259, 293, 397, -ler, 178, 267, -leşme, 21, 24, 41, 69, 72, 73, 78, 93, 100, 110, 117, 150, 164, 172, 180, 182, 188, 211, 238, 243, 245, 286, 293, 310, 311, 320, 342, 343, 394, -leşmek, 195.
Hacı Hayali Efendi (Urfa Mebusu), 60, 294.
Hacim Paşa, 360.
Hafız Mehmet Bey (Trabzon Mebusu), 230, 231.
Hain, 289, 350.
Hak, 207, 213, - talebi, 136.
Hâkim, 135, -ler, 279.
Hâkimiyet, 45, 50, 55, 115, 116, 120, 124, 128, 130, 132-138, 148, 169, 171, 179, 183, 210, 276, 277, 320, 363, 367, - hukuku, 125, - ruhu, 117.

Hakk, 130, 131, 190, 195, 213.
Hakkâri, 32
Hakkı Baha Bey, 164.
Hakkı Paşa (Niğde Mebusu), 244, 247.
Halep, 41, 53-57, 75, 167, 168, 360.
Halife, 175, 364, -lik iktidarı, 204.
Halil Hulki Efendi (Siirt Mebusu), 326.
Halil Paşa, 78.
Halit Bey (Fırka Kumandanı), 275.
Halk, 36, 50, 51, 57, 112, 121, 147, 154, 158, 167, 171, 181, 183, 190-192, 200, 201, 206-211, 213, 230, 238, 250, 259, 263, 273, 276-278, 282, 284, 285, 288, 289, 293, 296, 299, 324, 350, 353-355, 363, 378, 379, 387, 391, 398, - egemenliği, 181, - hükümeti, 120, 136, 148, 195, 213, 251, - idaresi, 169, 200, 277, - iktidarı, 204, 205, - kitleleri, 203, 204, -lar, 210, 250, 297, - mektepleri, 194, - ordusu, 205, - teşkilatı, 170.
Halk Komiserleri Konseyi, 250, 373.
Halk Komiserleri Sovyeti, 206.
Halkçılar, 203, 204.
Halkçılık, 121, 181, - esası, 170, - teşkilatı, 70.
Halkın, - ahvali, 379, - davası, 205, - menfaatları, 205.
Hamamönü, 198.
Hamdi Bey (Canik Mebusu), 91.
Hamdi Namık Bey (İzmit Mebusu), 304.
Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey (Antalya Mebusu), 91, 123.
Hamit Bey, 151.
Hamza Hayati Bey (Menteşe Mebusu), 294.
Hanedanı Âli Osmani, 172.
Hapishaneler, 279.
Harbi Umumi, 36, 107, 123, 147, 166, 167, 199, 200, 210, 277, 289, 301.
Harbiye, 161, 162, - talebesi, 162.
Harekât, 22, 63, 67, 69, 113, 142, 144, 147, 166, 181, 196, 197, 204, 216, 234, 238, 268, 271, 275, 281, 290, 291, 307-309, 312, 315, 336.
Hareket Ordusu, 129, 165.
Harita, 292.
Harp, 36, 44, 58, 59, 66, 87, 166, 167, 186, 275, 281, 288, 292, 311, 362, 370, 371, 384, 387, 389, - felaketzedeleri, 214, - harekâtı, 142, 216, 315, - hali, 170, - hazırlıkları, 293, - karargâhı, 217, - levazımı, 370, - modası, 159.
Harp Encümeni, 67, 216, 226, 233, 243, 247, 263, 264, 270, 362, 371, 384, 389.
Harp Şûrası, 310.
Harun Efendi (Müftü), 28.
Hasan (Saka) Bey (Maliye Vekili, Trabzon Mebusu), 67, 233, 376, 396
Hasan Bey, 72.
Hasan Fehmi Bey (TBMM Reis Vekili, Gümüşane Mebusu), 32, 67, 82, 91, 92, 99, 107, 108, 114, 125, 350, 353, 392.
Hasan Fehmi Bey, 65.
Hasan Hayri Bey (Dersim Mebusu), 107, 108.
Hasan Tahsin Bey (Mardin Mebusu), 294.
Hastane, 357, -ler, 285, 292.
Havran, 163, - çölleri, 168.
Havza, 281.
Hayati Bey, 81, 84.
Haydar Bey (Van Mebusu), 67, 92, 326, 393.
Haymana, 27.
Hayriye Melek Hanım (Yusuf İzzet Paşa'nın eşi), 386.
Hazım Bey, 152.
Hekim, 277.
Hersek, 128.
Heyeti Temsiliye, 169.
Heyeti Vekile'nin Vazife ve Salahiyetine Dair Kanun, 99.
Hıristiyan, 277, - unsurlar, 126, - üyeler, 128.
Hicaz, 360, - Kralı, 245, - Kuvayı Seferiyesi, 166.
Hikmet Bey (Hariciye'den), 199.
Hilafet, 121, 122, 124, 130, 173, 324, 327, 394, 399, - makamı, 169, 288, 334.
Hilâli Ahmer (Kızılay), 305, 358, - Cemiyeti, 214, 292, - hastanesi, 357, - Merkezi Umumisi, 214.
Hilmi Bey (Ardahan Mebusu), 78, 96, 100, 109-111, 240, 275.
Hilmi Bey, 66.
Hilmi Bey, 97, 102
Hilmi Bey (Doktor), 72.
Hilvan, 48.
Himayei Etfal Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu), 95, 262.

Hindenburg, 167.
Hindistan, 208, 266, 394.
Hindistan Hilafet Komitesi, 327, 394, 399.
Hint, 399, -li kardeşlerimiz, 327, -liler, 394.
Hoca Esat Efendi (Aydın Mebusu), 244.
Hoca İsmail Efendi, 164.
Hollanda, 394.
Honat (Onat) beyleri, 56.
Hukuk, 26, 36, 40, 45, 52, 57, 58, 78, 116, 121, 122, 125, 128, 129, 134, 138, 229, 277, 287, 294, 298, 302, 318, 355, 377, 379, - Fakültesi, 279.
Hukuki, 285, 391, - mevzuat, 278.
Hulûsi Bey (Doktor), 71, 72.
Hükümdar, 74, 297, -lık, 296.
Hükümet, 24, 30, 34, 36, 41-46, 50, 53-55, 57-59, 68, 69, 87, 94, 109, 111, 119, 120-123, 126, 127, 129, 131-133, 136, 137, 143, 147, 148, 150, 153-155, 168, 180, 182, 189-191, 195, 197, 199, 209, 213, 215, 217, 227, 230, 241, 245, 249-251, 257, 273, 276-278-280, 282, 283, 287, 289, 297, 298, 300, 310, 314, 315, 318, 321, 322, 324, 332, 334, 338, 342, 344, 347, 350, 353, 354, 362, 373, 382, 384, 391, 395, 399, 400, - kanunları, 163, 280, -ler, 48, 370, - makamı, 358.
Hür, 36, 148.
Hürriyet, 36, 90, 128, 153, 298, - Cemiyeti, 163, 163, -çi, 126, -ler, 200, - Ordusu, 165.
Hüseyin Avni Bey (Erzurum Mebusu), 33, 48, 117-119, 121, 126, 145, 217, 230, 322.
Hüseyin Avni Bey (Saruhan Mebusu), 99.
Hüseyin Bey (Maliye Vekili), 198.
Hüseyin Cahit Yalçın Bey, 195, 197.
Hüsnü Paşa, 165.
Hüsrev (Gerede) Bey (Trabzon Mebusu), 92.
Hüsrev Sami Bey, 164.
Hüsrevpaşa, 70, - hanı, 25.

Ilgın, 267, 357, 360, 361, 376, 380.
Ilıca, 360.
Irak, 43, 124, 257.
Irk, 45, 148, 276, -taş, 46, 331.
Irki, - bağlar, 213, - hukuk, 277.
Irza tecavüz, 291.
Islahat, 126, 127.
Isparta, 136, 239, 311, 312, 336.
İbnürreşid, 71.
İbrahim Bey (Mardin Mebusu), 46
İbrahim Bey, 69.
İbrahim Efendi, 66.
İcra kuvveti, 131.
İdadi, 161.
İdadii Askeri, 357.
İdam, 240, - hükmü, 286, - hükümleri, 117, - sehpası, 123.
İhanet, 181.
İhsan Ali Bey, 362.
İhsan Bey, 66.
İhtilal, 90, 94, 172, 179, 207, -ler, 132, 199.
İkinci İnönü, - Muharebesi, 291, - zaferi, 349-351, 353-355.
İkinci Meşrutiyet İnkılâbı, 159.
İktidar, 87, 179, 181, 195, 204, 205, 209, 210, 281.
İktisadi, 154, - ahvalimiz, 282, - bağlar, 155, - işler, 285, - menfaat, 39, 43, - münasebetler, 251, 286, - siyaset, 279, 281, - temeller, 281, - tedbirler, 280, - teşkilat, 280, - kapitülasyon zincirleri, 280, - vaziyet, 49, 286, 290.
İktisadiyatımız, 279.
İktisat, 69, 198, 225, 238, 281, 396.
İl, 204, 205.
İlçe, 204, 205.
İlhak, 57, 309.
İlim, 195, 283, 302.
İlmen, 314.
İlmi vasıflar, 284.
İltica, 277, 310.
İltihak, 146-148, 294, 318, 360.
İlyas Sami Bey (Muş Mebusu), 326.
İmalatı Harbiye, 357, - fabrikaları, 292.
İmam Seyyit Yahya, 245.
İman, 283, 284, 288, 294, 314, 320.
İmparatorluk, 123, 124, 126, 136, 210.
İnce Minare, 358.
İnebolu, 39, 81, 174, 175, 335, 345.
İngiliz, 127, 314, - bölgesi, 44, 55, -ler, 33, 48, 166, 173, 210, 245, 257, 287, 312, 360, - lirası, 214, 266, 327, 394, - kaynakları, 310, - ordusu, 146, - temsilcisi, 94.
İngiltere, 94, 182, 290, 312, - hükümeti, 44.
İngiltere-Fransa teminat antlaşması, 290.

İngiltere-Japonya ittifakı, 289.
İnkılap, 90, 136, 195, 199, 213, 250, 296, 298, 299, -çılar, 298, -lar, 200, - ordusu, 350.
İnönü zaferi, 213, 355.
İnsan, 186, 200, -lar, 138, -lık, 136, 298, -lık dünyası, 191, -lık medeniyeti, 288.
İnsani mefkûre, 383.
İnsaniyet, 147.
İnzibat, 54, 82, -i mesele, 116.
İpek, 166.
İran, 46, - İslam Hükümeti, 286.
İskele, 238.
İskenderun, 41, 46-48, 52, 57, 58.
İslam, 46, 120, 124, 128, 284, 286, 338, - âlemi, 94, 122-124, 324, 325, - dini, 122, 327, - hükümeti, 289, -ın kurtuluşu, 36, - kardeşlerimiz, 54, - millet, 54.
İslamiyet, 26, 124, 327, - âlemi, 26, - dünyası, 123.
İslâmköy, 308, 309.
İsmail Canbulat Bey, 142.
İsmail Fazıl Paşa (Yozgat Mebusu), 294.
İsmail Hakkı Bey, 163.
İsmail Paşa (Mektepler Müfettişi), 162, 163.
İsmail Safa Bey (Mersin Mebusu), 47, 48.
İsmet (İnönü) Paşa (Batı Cephesi Kumandanı), 23, 27, 38, 70-74, 88, 333, 334, 344, 365, 388.
İsmet (Abdullah) Bey (Çorum Mebusu), 223, 392.
İsmet Bey, 196.
İstanbul, 26, 32, 46, 48, 55, 64, 70, 72, 80, 84-86, 92, 128, 129, 151, 162, 164, 165, 167-169, 173, 174, 199, 210, 241, 288, 289, 294, 306, 308, 310, 311, 318, 324, 325, 334, 342, 359, - gazeteleri, 199, - hükümeti, 46, 109, 347, - iktidarı, 181.
İstanbul Kızılay Genel Merkezi, 214.
İstanbul Meclisi Mebusanı, 117.
İstanbul Sultanisi, 194.
İstasyon, 41, 54, 56, 73, 203, 236, 238, 311, -lar, 237.
İstasyon Caddesi, 71.
İstibdat, 209, 296, 297.
İstifa, 150, 166, 167, 168, 169, 392.
İstihbarat, 79, 227, 230.
İstiklâl, 39, 61, 67, 109, 150, 191, 210, 238, 240, 294, 317, 335.
İstiklâl Mahkemesi, 39, 61, 67, 150, 210, 238, 240, 294, 335.
İstiklâl Marşı, 191.
İstiklâl Muharebesi, 109.
İstila, 36, 153, 290, 291, 314, 383, -lar, 363.
İstilacı, 46, 251, 297, 349, - kuvvetler, 213, -lar, 36, 200, 299.
İsyan, 40, 63, 125-128, 172, 208, 288, -lar, 251.
İşçi, 250, 350.
İşçi-köylü hükümeti, 250.
İşgal, 45, 47, 48, 71, 122, 128, 156, 157, 210, 211, 257, 289, 291, 316, 334-346, -ci, 46, - ordusu, 311.
İtalya, 312, - hükümeti, 287.
İtalyanlar, 166, 182.
İthal, 257.
İtilaf, 40, 287, - devletleri, 204, 206, 241, 277, 287, 347, 362, 363, 382.
İttifak, 44, 48, 211, 289, 312, -name, 317.
İttihat, 164, 165, 166, 189.
İttihat ve Terakki, 164-166, 189, 275.
İttihat ve Terakki Kâtibi Umumisi, 166.
İttihat ve Terakki Kongresi, 165.
İzmir, 53, 91, 164, 169, 232, 310, 311, - fatihi, 213, - meselesi, 158, - suikastı, 240, - suikastı davası, 164, - şarkısı, 352.
İzmir Yurdu Cemiyeti, 232.
İzmit, 91, 92, 223, 235, 236, 239, 268, 304, - Satın Alma Komisyonu, 238.
İznik, 308, 309, - Gölü, 308, 309.
İzzet Paşa (Erkânıharbiyei Reisi), 46, 69, 165, 166, 313, 334.

Jandarma, 65, 134, 275, - teşkilatı, 277.
Japonya, 289.
Jean-Jacques Rousseau, 136.

Kabil, 286.
Kabileler, 360.
Kabine, 126, 136-138, 168, 171, 310, 324.
Kadın, 292, -lar, 283.
Kadri Bey (Binbaşı), 68, 160.
Kafkas Federasyonu, 74.
Kafkaslar, 180.

Kafkaslı yoldaşlar, 207.
Kafkasya, 48, 178, 206, 373, - Cumhuriyetleri, 190.
Kahire, 146.
Kâhya Bey, 102.
Kalinin (Umum Rus Şûraları ve Müttefik Devletler Kongresi Reisi), 155.
Kâmil Bey, 65, 67.
Kamuoyu, 170, 210, 272, 284, 308, 309, 344, 346, 347, 387.
Kamyon, 281.
Kanada, 180.
Kangırı bkz. Çankırı.
Kanun, 39, 62, 63, 67, 69, 73, 77, 82, 87, 99-101, 105, 107, 112, 115, 116, 118, 120, 122, 123, 125-128, 130-136, 148, 163, 169, 184, 195, 221, 278, 280, 281, 319, 376, 400, -iyet, 119, -lar, 281, 316, 323, -laşma, 283, - maddeleri, 119, 317, -name, 69, -suz, 227, - tasarısı, 114, 205, 216, 217, 276, 279, 293, 316, 322, - teklifi, 114, - yapma, 171, 217, - yapma kuvveti, 131, 210.
Kanuni, 139, - soruşturma, 58, 145, - vaziyet, 124.
Kanunu Esasii Osmani, 118, 122, 121, 125, 126, 128, 130, 131.
Kanunî Sultan Süleyman, 359.
Kapitalist, - devletler, 209, 373, -ler, 179, 285, 299, 350, - sınıf, 210, 211.
Kapitalizm, 121, 211, 251, 252, 298, 299.
Kapitülasyon, 183, 211, -lar, 280.
Kara kuvvetleri, 290.
Kara Mustafa Paşa (Sadrazam), 123.
Kara Vasıf Bey, 219.
Karadeniz, 153, 154.
Karahan, 206, 207.
Karakaya, 69.
Karargâh, 217.
Karatay Medresesi, 358.
Karesi, 41, 46, 91, 92, 222, 232, 322, - mebusları, 232.
Karlsbad, 167.
Kars, 109, 206, 207, 275, 364, - Antlaşması, 180, 285, 286.
Karşıdevrimci, 207.
Kaftaca, 136.
Kasaba, 56, 204, 205.
Kastamonu, 34, 39, 239, 281, 294. 335. - Belediyesi, 397.
Kastamonu Hilâli Ahmer Kongresi, 305.
Kastamonu İstiklâl Mahkemesi, 39, 67, 150, 335.
Kâtip, 166.
Katliamlar, 291.
Katma (Fatıma, Kanan, Katman), 56, 168.
Kavanini Esasiye, 116.
Kaymak Hâfız, 160.
Kaza, - heyeti idaresi, 378, - teşkilatı, 378.
Kazak Köyü, 72.
Kâzım (Özalp) Paşa (Karesi Mebusu, Müdafaai Milliye Vekili, Mirliva), 67, 69, 74, 219, 222, 232, 233, 238, 239, 322, 401.
Kâzım Bey (Miralay), 198.
Kâzım Karabekir Paşa (Doğu Cephesi Kumandanı), 78, 87, 88, 96, 97, 101-103. 109-111, 143, 145, 180, 219, 220, 229, 256, 275, 302, 329, 334, 345, 364, 393, 400.
Kelkit, 281.
Kemal (İrtibat Subayı), 81.
Kemal Bey (Topçu Müfettişi, Kaymakam), 84, 86.
Kemâlettin Bey, 71, 73.
Keskin, 249, 264.
Kırım Harbi, 127.
Kırka, 25.
Kırşehir, 91, 239, 244, 247, 264, 294, - Mutasarrıflığı, 237.
Kız, - öğretmen okulu, 194, 358, -lar, 79.
Kızılay, 214, 292, 305, 358.
Kızılordu, 153-155, 203, 250, 252, 300, 354, 355.
Kilikya, 43.
Kitap, 159.
Kocaeli, 236, 237.
Koçgiri, 277.
Koçhisar, 244, 281, - Satın Alma Komisyonu, 236, 237, 238.
Kolçak, 252.
Komintern (Komünist Enternasyonal), 179.
Komiser, 206, -ler, 210, -lik, 204.
Komisyon, 235-238,
Komite, 327, 394, -ler, 204.

Komünist, 180, 181, 206, - devrim, 179, - ihtilali, 179, -ler, 177, 178, - propagancla, 211.
Komünist Enternasyonal, 179.
Komünist Partisi, 180.
Komünizm, 181, -in zaferi, 179.
Konferans, 151, 165, 257, 272, 287, 289-291, -lar, 241.
Kongre, 46, 129, 130, 155, 165, 169, 194, 210, 305, 378, 379.
Konsolos, 393, -luk, 285.
Konya, 25, 89, 150, 151, 235, 239, 244, 247, 263, 270, 307, 308, 311, 357, 358, 366, 368, 369, - istasyonu, 236, - Satın Alma Komisyonu, 235-238, - valisi, 72.
Konya Askeri Nalbant Okulu, 358, 366, 368.
Konya Hanımlar Hilâli Ahmeri, 358.
Konya Hilâli Ahmeri, 358.
Kopenhag, 262.
Koyunsuyu, 53.
Kozan, 38, 75, 163.
Kömür, 151, - madenleri, 281.
Köprü, 311, 361.
Köy, 61, 70, 71, 72, - hayatı, 160, - heyeti idaresi, 378, -ler, 291, -lü, 69, 205, 251, 252, 259, 280, 283, 350, -lüler, 66, 207, 279, - teşkilatı, 378.
Kral, 245, 292, 310, -lık, 136.
Kraliyet, 241.
Kriz, 179.
Kudüs, 163.
Kumandan, 219, 230.
Kunduracı, 360, 367.
Kuneytara, 163.
Kur'anı Kerim, 70, 72, 130, 159, 213, 215, 284.
Kurtuluş, 130, 147, 170, 192, 211, 262, 289, 290, 294, 301, 313, 350, 355, 400, -çu, 179.
Kuvayı Milliye, 130.
Kuvayi Mürettebe, 166.
Kuvvetler birliği, 131.
Kuvvetlerin taksimi, 131.
Kuzey Almanya, 123.
Küçük Asya, 363, 382.
Küçük Kâzım, 275, 329.
Küfrevizâde Şeyh Abdülbâki Efendi (Bitlis), 274, 301, 381.
Kültür, 57, 250, 283.
Kültürel, 154, 179, 251, 276, - çalışmalar, 205, - politik aydınlatma, 203.
Kürdistan, 326, - meselesi, 301, 315.
Kürt, -ler, 46, 275, - vaziyeti, 69.
Kütahya, 121, 291.
Kütüklü, 41.
Kütüphaneler, 285.

Lâzistan, 199, 319.
Lenin (Rusya Halk Komiserleri Konseyi Başkanı), 178, 209, 212, 250, 373, 374.
Liman, 57, 151, -lar, 281.
Liman von Sanders, 167, 313.
Lira, 214, 266, 327, 394, 399.
Londra, 287, 325, 327, 334, - Konferansı, 287, 291.
Ludendorff, 167.
Lütfi Bey, 163.
Lütfü Bey (Malatya Mebusu), 45.
Lyautey (Mareşal), 157, 375.

Maarif, 91, 170, 232, - siyaseti, 283.
Maaş, 66, 67, 73, 184-187, 221, 234, 243, 248, 258, 319, 365, 371, - kanunu, 316.
Mabeyn, 162.
Macaristan, 312.
Macera, 208.
Maden, 281, - hazineleri, 280, -ler, 217, 280.
Mahalle mektebi, 160.
Mahalli, 133, 134, 182, 239, - idare, 205, - kaynaklar, 281, - komünistler, 181, - mal sandığı, 61, - teşkilat, 204.
Mahkeme, 39, 61, 67, 117, 150, 210, 238, 240, 294, 335, -ler, 227, 279.
Mahkûm, 112, 240, 280, 289, 313, 400, - esirler, 299.
Mahmud Bey, 67.
Mahmud Bey, 70.
Mahmud Esat (Bozkurt) Bey (İzmir Mebusu), 67, 91.
Mahmut Adem (İstanbul Sultanisi muallimlerinden), 194.
Mahmut Paşa, 72.
Mahmut Sadık Bey, 334.
Mahmut Soydan, 106.
Mahmut Şevket Paşa, 165, 166.

Makbule Hanım, 306.
Makedonya, 124, 16 165.
Malatya, 45.
Mali, - bağımsızlık, 282, - devre, 366, - durum, 281, 282, 365, - gelişme, 280, - işler, 80, - kudret, 280, - kuvvet, 282, - vaziyet, 49, 376.
Maliye, 39, 59, 67, 69, 185, 187, 226, 235-239, 243, 264, 336, 340, 365, 376, 392, - memurları, 235.
Malta, 81, 129, 142, 287, 294.
Manastır Askerî İdadisi, 161.
Marangoz, 360, 367.
Maraş, 75, 193.
Mardin, 46, 294.
Matbaa, 388.
Matbuat, 241, 284, - erkânı, 232.
Matematik, - merakı, 161, - öğretmeni, 161.
Matematiksel hakikatler, 133.
Mazhar Müfid (Kansu) Bey (Hakkâri Mebusu), 32.
Mazlum, 36, 211, 299, 350, 355, -ane, 346, - Doğu âlemi, 355, - Doğulular, 213, - insanlık, 298, -lar, 90, 191, -lar âlemi, 350, -lar dünyası, 50, - milletler, 201.
Mebus, 28, 43, 48, 66, 68, 72, 78, 79, 96, 100, 109, 110, 114, 134, 141, 150, 163, 168, 174, 185, 192, 198, 199, 232, 240, 244, 248, 261, 263, 270, 271, 275, 312, 326, 335, 337, 393, -lar, 128, 169, 181, 295, 302.
Mecelle, 278, 279.
Meclis, 21, 24, 26, 27, 30-34, 36, 39, 40, 42, 43, 49, 50, 52, 53, 55, 59, 61-63, 65, 67, 68, 73, 77-83, 87-92, 95-101, 103-105, 107, 110, 114-123, 125-128, 132, 136-138, 141, 143-150, 152-156, 163, 169, 170, 172-174, 181, 182, 184, 185, 188-197, 199, 203, 204, 210, 211, 213-216, 218, 219, 221-227, 229, 230, 232-235, 238, 239, 241-243, 245, 247-251, 253-264, 266, 269-276, 279, 281, 283-287, 289, 293, 294, 297, 298, 301-307, 310, 311, 316, 318, 321, 322, 324, 326-328, 330-332, 334, 338, 342, 344, 345, 347-351, 353-355, 362, 363, 372, 373, 376, 380-383, 385, 386, 388, 391-397, 399, 400, - başkanlığı, 181, - grubu, 205, - üyeleri, 155, 207.
Meclis'in feshi, 168.
Meclisi Âyan, 43.
Meclisi Kebiri Milli, 172.
Meclisi Mebusan, 43, 168, 210.
Medeni, 148, - ihtiyaçlar, 278, - milletler, 277.
Medenileşme, 312, - mertebeleri, 284.
Medeniyet, 147, 283, 288, - âlemi, 241, - cihanı, 184, - dünyası, 282.
Medine, 83, 166.
Medrese, 72, -ler, 73.
Mehmed Vehbi Efendi (Konya Mebusu), 247, 244, 263.
Mehmet (Niyazi) Bey (Eskişehir Mebusu), 244, 247.
Mehmet Emin Yurdakul, 259.
Mehmet Nazari (Buhara Türkiye Fevkalade Siyasi Delegesi), 213, 297, 353.
Mehmet Recep (Buhara Türkiye Fevkalade Siyasi Delegesi), 198, 213, 353.
Mektebi Sanayi, 358.
Mektebi Sultani, 358.
Mektebi Tıbbiye, 163.
Mektep, 57, 70, 72, 160, 163, 164, 194, 277, 284, 357, -ler, 285, 317, -ler müfettişi, 162, - talebesi, 162.
Mektup, 26, 33, 44, 45, 53, 78-80, 96, 97, 142, 144, 164, 172-174, 181, 189, 195, 196, 208, 214, 241, 242, 259, 262, 286, 306, 324, 330, 331, 334, 375, 390, 395, -lar, 269, 272.
Memleket, 27, 39, 49, 50, 54, 60, 65, 66, 68, 69, 73, 74, 82, 87-99, 107, 113, 120, 124, 126-130, 137, 139, 140, 147, 148, 162, 164, 167, 169-171, 173, 185, 195-197, 201, 210, 243, 252, 276, 278-281, 283, 291-293, 296-299, 302, 312-315, 321, 324, 347, 354, 357, 362, 377, 382, 387, 400, - hainleri, 350, - halkı, 230, -i müdafaa, 382, -imiz, 79, 156, 191, 282, 285-287, 317, 345, 359, 367, 373, 382, -ler, 159, 251, 273, 295, -lerimiz, 154, 211, 331, - menfaatı, 49, - menfaatları, 153, 376.
Memleketin, - bağımsızlığı, 142, - birliği, 301, - ihtiyaçları, 171, - kurtuluşu, 301, - müdafaası, 168.

Memur, 22, 42, 50, 57, 61, 65, 67, 71, 97, 128, 136, 148, 160, 183, 207, 237, 238, 243, 245, 247, 258, 287, 304, 330, 342, -lar, 59, 82, 185, 198, 199, 204, 205, 235, 239, 341, 369, -iyet, 248.
Menteşe, 294.
Merkez Ordusu, 76, 84-87, 227, 249, 253-255, 260.
Mersin, 38, 47, 75, 92, 119, 131, 134, 140, 151, 222, 312, 321, 322.
Mersinli Cemal Paşa bkz. Cemal Paşa.
Meslek, 121, -ler erbabı, 283.
Meşru haklar, 299.
Meşrutiyet, 128, 133, 165, 199, - teorisi, 131, 136.
Mevlâna Celâleddin Rumî, 358.
Meydanı Ekbez (Meydanıekber, Meydanı-eksile), 55, 56.
Mezhep, 148, 241, 245.
Mezopotamya, 55.
Mısır, 146, 164, -lı, 214.
Mısır Hilâli Ahmeri, 214.
Mısır Milli Bağımsızlık Komitesi, 208.
Mihailov, 198, 203.
Milis, 257
Millet, 21, 24, 26, 27, 30-34, 36, 39, 40, 50-54, 60-63, 68, 74, 77-83, 88-92, 94-100, 101, 103-105, 107, 110, 114-120, 122, 123, 125-129, 131, 132, 136, 137, 139-150, 152-157, 163, 168-175, 184, 188-197, 199, 200, 207, 210, 211, 213-215, 221-226, 229, 230, 233-235, 238, 239, 241-243, 245, 247-251, 253-264, 266, 269-276, 279, 282, 283, 285-289, 293, 297-307, 312-314, 316, 318, 321, 322, 324-328, 330-332, 334, 336, 338, 342, 344, 345, 347-351, 353-355, 358, 359, 362-364, 366, 372, 373, 376, 377, 380-383, 385, 386, 388, 391-397, 399, -imiz, 36, 121, 130, 172, 278, 280, 287, 288, 291, 292, 332, 349, 362, 366, 395, -in bağımsızlığı, 170, 173, -in hâkimiyeti, 115, -in talihi, 173, -ler, 124, 135, 155, 189, 198, 199, 200, 201, 209, 295, -taş, 278.
Milletvekili, 106, 128-130, 171.
Milletlerarası, 284.
Milletlerin kendi kaderlerini tayin hakkı, 207, 208, 213, 288.
Milli, 45, 47, 48, 68, 94, 170, 172, 276, 352, - akide, 170, - ananeler, 284, - arzu, 314, - asayiş, 88, - bağımsızlık, 181, - bayram, 397, - cereyan, 379, - dava, 87, 262, 289, 310, - davamız, 40, 79, 282, 288, 290, - hareket, 251, - emeller, 364, - gayeler, 282, 378, - görüş, 43, - hakikat, 314, - hâkimiyet, 120, 125, 128, 129, 133, 134, 137, 169, 171, - hayat, 270, - hükümet, 257, 318, - ilke, 321, - irade, 115, 117, 120, 128-130, 132-137, 289, - kumandanlar, 117, - kurtuluşçu, 179, - kuvvet, 117, - kültür, 283, - Meclis, 63, 173, 232, - menfaatlar, 52, 310, - mevcudiyet, 171, - mücadele, 386, 190, - müessese, 126, - ordu, 213, 292, 318, - sınır, 46, 47, 123, 257, 278, - sınırlar, 36, - şiar, 282, - tarih, 130, 291, 391, - teşebbüsler, 315, - Türk Ordusu, 252, - üretim, 281.
*Milliyet* gazetesi, 106.
Milliyet, 57, -ler, 46.
Minakos, General (3. Kolordu Kumandanı), 311.
Mirza Davut Bey (Hariciye'den), 191, 199.
Misakı Milli, 40, 45-48, 94, 170, 171, 257, 276, 287, 289, 378, - sınırları, 317.
Mithat Cemal Kuntay, 294.
Mithat Efendi (Erzurumlu), 145.
Miting, 347.
Molokan, -lar, 179, 182, 206, - meselesi, 206, 177.
Monroe mezhebi, 241.
Moskova, 73, 74, 78, 83, 97, 144, 177-180, 189, 206-208, 211, 285, 286, - Antlaşması, 285, 373, - Sefareti, 94.
Muğla, 239.
Muhabir, 159, 233, 295.
Muhacir, 278, -ler, 66.
Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti, 229.
Muhalif, 45, 115, 148, - harekât, 147, - kamp, 204.
Muhammed Hz., bkz. Peygamber.
Muharebe, 25, 42, 70, 71, 109, 154, 155, 166, 168, 200, 218, 267, 268, 275, 291, 293, 307, 313, 317-320, 336, 357, 363, 366, 383, -ler, 234, 292, 316, 353, - meydanı, 221, 366, - meydanları, 359.

Muhasebecilik, 237.
Muhbir, 310.
Muhiddin Paşa (Adana Havalisi Kumandanı), 75, 76.
Muhtar Bey (Adana Mebusu), 192.
Mukadderat, 208.
Murat Bey (Kastamonu Mebusu), 294, 364.
Musa Kâzım Bey (Birinci Reis Vekili), 198, 215, 221-223, 225, 231, 234, 247, 261, 382, 392.
Mustafa Abdülhalik Bey (İktisat Vekili Müsteşarı), 72, 199.
Mustafa Bey (Antalya Mebusu), 72.
Mustafa Bey (Kozan Mebusu), 163, 396.
Mustafa Bey (Tokat Mebusu), 107.
Mustafa Bey, 306.
Mustafa Efendi (Polis Komiseri), 65.
Mustafa Necati Bey (Kastamonu İstiklâl Mahkemesi Reisi, Saruhan Mebusu), 67, 335.
Mustafa Rauf Paşa (Pizren Mutasarrıfı), 262.
Mustafa Bey (Mustafa Kemal'in öğretmeni), 161.
Musul, 43, 44, 257.
Muş, 66, 166, 275, 326.
Muvazenei Maliye Encümeni, 226, 233, 316.
Mübadele, 280, 287.
Müdafaai Hukuk Cemiyeti bkz. Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti.
Müdafaai Hukuk Grubu bkz. Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu.
Müdafaai Milliye, 184, 186, 216-219, 221, 222, 226, 234, 235, 238, 239, 243, 249, 254, 258, 264, 270, 292, 316-319, 336, 340, 365, 253, - Encümeni, 226, 233, - Merkez Satın Alma Komisyonu, 235.
Müfettiş, 162, -lik, 238, 239.
Müfid Efendi (Kırşehir Mebusu), 53, 91, 244, 247.
Müfreze, 47, -ler, 291, 292.
Mühendis, 151.
Mükellefiyeti Ziraiye Nizamnamesi, 281.
Mülk sahipleri, 210.
Mülki, - amir, 235, 264, - hükümet, 143, - memurlar, 61, 237, 238, - müesseseler, 358.
Mülkiye, 87, 235, - İdadisi, 160.
Mülteci, 277, - yetimleri, 278.
Münih, 195.
Mürsel Bey (Erkânıharp Miralayı), 81.
Müslüman, 107, 169, 179, 213, - ahali, 277, -lar, 207, 208.
Mütareke, 44-48, 73, 74, 168, 205, 210, 241, 344, 345, 350, 362, 382, -name, 346, - teklifi, 342, 343, 347, 363, 382.
Müttefik, 41, 42, 53, 213, 285, - devletler, 286, 342, 343, - Devletler Kongresi, 155, -ler, 44.
Müzakere, 34, 35, 38, 40-44, 49, 52, 71-73, 88, 99, 108, 114, 138, 257, 276, 316, 319, 321, 323, 342, 345, 348, 362, 382, 400, 401, -ler, 121, 191, 233, 245, 286, 287.

Nablus, 168.
Nafıa, 223, 238, 270.
Nahiye, - heyeti idaresi, 378, - teşkilatı, 378.
Nakdi yardım, 370.
Nakliyat, 281.
Nakliye, - mükellefiyeti emri, 270, - vasıtaları, 280, 370.
Nalbant, 359, 360, 366-368, - mektebi, 357.
Namık Kemal Bey, 162.
Namus, 87, -suzluk, 230.
Napolyon, 318.
Natsarenus, 178, 181.
Nazım Bey (Doktor), 164.
Necati (Süleyman) Bey (Erzurum Mebusu), 145, 240, 275, 393.
Necati Efendi, 341.
Nefer, 61, 185, 318, 320, 350, -ler, 310, 363, 383.
Nemlizade Celâl Bey, 28.
Neşet (Mehmet) Bey (İstanbul Mebusu), 129.
Neşet Ömer Bey, 65.
Netherlandsche Handel Bankası, 394.
Nevşehir, 65.
*New York Times*, 159.
Niğde, 235, 239, 244, 247, 271, - Satın Alma Komisyonu, 236-238.
Nihad Paşa, 88, 364.
Nikolayev, 207.
Niksar, 281.
Nizamname, 67, 294, 378.
Numan Bey (İstanbul Mebusu), 199.
Nurettin Paşa (Merkez Ordusu Kumandanı), 28, 29, 63, 87, 227, 228, 230.

Nuri Bey, 70.
Nusaybin, 55, 56.

Okul, 146, 358, 366, 368.
Oligarşi, 210.
Operasyon, 165.
Orconikidze, 207.
Ordu, 260.
Ordu, 22-24, 26, 28-30, 36, 41, 42, 45-47, 60, 63, 66-68, 70, 72-76, 84, 85-88, 93, 101, 106, 129, 146, 153-155, 165-168, 170, 178, 180, 184-187, 191, 195, 203, 205, 216, 227, 233, 236, 243, 247, 249, 252-255, 260, 265, 271, 292, 293, 298, 300, 310, 311, 315, 316, 318-323, 332, 336, 341-343, 345, 349-352, 353, 355, 359, 362, 363, 367, 371, 376, 383, 384, 386-389, 395, 400, -ca, 276, - heyeti, 366, - kumandanları, 82, -lar, 200, 251, 290, 308, 383, -muz, 37, 207, 213, 267, 288, 291, 297, 305, 307, 312, 314, 317, 354, 364, 367, 368, 382, - müfettişi, 168, - teşkilatı, 165, -ya beyanname, 349.
Orient Ekspres (Şark Katarı), 345.
Ormanlar, 280.
Orta Asya, 297.
Osman Bey (Lâzistan Mebusu), 66, 198.
Osmancık, 281.
Osmaniye, 75.
Osmanlı, 46, 53, 126, 127, 315, - Devleti, 124, 126-128, 241, - İmparatorluğu, 123, - lirası, 214, 266, 327, - ordusu, 146, 359, 366, 367, 383, - padişahları, 366, - Türkleri, 359, 366.
Osmanlı Bankası, 238.
Otokrasi, 205.
Otomobil, 70, 72-74, 245, 281, 357, 360.
31 Mart Vakası, 128, 129, 165.
Oy, 47, 118, 321, 378, 400.
Oybirliği, 99, 120, 181.

Öğretmen, 146, 161, 358, -ler, 73.
Ömer Faruk Efendi, 174, 175.
Ömer Lûtfi (Yasan) Bey (Nafıa Vekili, Amasya Mebusu), 92, 216.
Ömer Naci Bey, 161, 164.
Örgütlenme, 204.
Özdemir Bey, 257, 258.

Padişah, 128, 129, 162, 172, 173, 175, 205, 334, 359, 366, -lar, 116.
Panislamist, 208.
Panislamizm, 90, 123, 124, 124.
Pantürkizm, 123.
Para, 59, 61, 65, 67, 69, 74, 94, 185-187, 236, 238, 264, 282, 323, 336, 360, 365, 384, 388, - meselesi, 319, -sız, 389.
Paris, 43, 65, 79, 127, 269, 272, 287, 345, 387, 390, 394, 399, - hükümeti, 42, - temsilcimiz, 290, - toplantısı, 363, 382.
Parti, 170, 180, 203, 206, - örgütlenmesi, 204, - teşkili, 171.
Paşakadın, 69.
Payas (Nebas), 56.
Perekop destanı, 250.
Peşte, 312.
*Petit Parisien*, 362.
Petrovski (Ukrayna Şûralar Kongresi Reisi), 155.
Peygamber (Hz. Muhammed), 89, 124, 288, 327.
Pierre (Piyer) Loti, 79.
Piribeyli, 268.
Piyade, 38, 268, 309, 320, 357, - cephanesi, 292.
Pizren, 262.
Poincaré, Raymond (Puankare) (Fransız Senatörü), 33, 158.
Polis, 134, 185, 364, - komiseri, 65.
Politik, 179, 203, - ilişkiler, 178.
Politika, 157, 158, 181, 203, 206, 207, 250, 251.
Pontus, 227, 228, - eşkıyası, 249, 253-255, 260.
Posta, 256, -cı, 286, - memurları, 341.
Posta ve Telgraf İdaresi, 277.
Pozantı, 75, 98.
Prens, 174, 241, 242, -ler, 292.
Prensip, 41, -ler, 169, 205, 355.
Prezrin, 166.
Price, Ward (*New York Times* muhabiri), 159.
Propaganda, 211, 291, -lar, 293, 387.
Protesto, 347.
Puşkin (Siyasi Müşavir), 198.

Radyo, 73.
Ragıp Bey (Gaziantep Mebusu), 66, 68.

Rakovski, M., (Ukrayna Merkez İcra Komitesi Reisi), 273.
Rasim Bey (Sivas Mebusu), 79.
Rauf (Orbay) Bey (Büyük Millet Meclisi İkinci Reisi, Nafıa Vekili, Sivas Mebusu), 66, 81, 92, 142, 159, 196, 198, 204, 223, 240, 341, 380, 381, 396, 401.
Rauf Bey (Hariciye'den), 199.
Rayak, 168.
Recep Bey (Meclis Başkâtibi), 199.
Refet Paşa, 82, 198, 217, 219-222.
Refik Şevket Bey, 67.
Repin, 311.
Resülayn (Ceylanpınar), 56.
Reşad Bey (Saruhan Mebusu), 362, 392.
Reşid (Mustafa) Paşa (Sadrazam), 127.
Rıza Bey (İstanbul Mebusu), 92.
Rıza Bey (Muş Mebusu), 66, 326
Rıza Nur Bey (Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili, Doktor), 188, 370, 373.
Rıza Paşa (Mektep Müdürü), 162, 163.
Roma, 65, 136, 394.
Ruble, 370.
Rum, - eşkıyası, 141, -lar, 369.
Rumeli, 36, 359, 377, 378, 379.
Rus, 69, 127, 155, 252, 351, 388, - altını, 365, 370, - ateşemiliteri, 73, - bayrakları, 198, - dostlarımız, 187, - halkı, 207, 209, 211, - heyeti, 298, - İhtilali, 94, - inkılabı, 90, - inkılapçıları, 298, - konsolosu, 393, - köylü ve işçi hükümeti, 350, -lar, 48, 49, 60, 67, 74, 78, 90, 94, 127, 166, 197, 199, 200, 209, - milleti, 154, 189, 199, 200, 296, - Sefareti, 198, 199, 298, - Sefiri, 48, 68, 90, 250, 297, 380, - sefirleri, 191, 196, - siyasetimiz, 94, - telgrafçıları, 180.
Rus-İngiliz ticaret anlaşması, 211.
Rusça, 176, 177, 191, 202, 373.
Rusya, 153, 178, 179, 182, 199, 200, 203, 204, 206, 208, 210, 211, 251, 285, 290, 298-300, 347, 350, 370, 373, - dostluğu, 373, - halkı, 191, 350, 355, - inkılap ricali, 213, - komünistleri, 179.
Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi, 178.
Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC), 153, 177, 178, 180, 208, 250, 251, 285-287, 298, 330, 350, 351, 355, 388, - halk komiserleri, 206, - Hükümeti, 94, 190, 191, 197, 250, 298, 300.
Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey, 199.
Rüfai Zade Şeyh Tahir Efendi, 66.
Rüşdiye, 161.

Sabit Bey (61. Fırka Alay Kumandanı), 38.
Sâbit Bey, 242.
Sabri Seyfi Bey, 67.
Sadrazam, 123, 137.
Sadullah Bey (Bitlis Mebusu), 326.
Sâhibi Ata, 358
Saip Bey, 65.
Sait Paşa, 152.
Sakalov (Başkâtip), 198
Sakarya 42, 267, 291, 309, 312, 320, - galibiyeti, 159, - Meydan Muharebesi, 42, 307, 318, - muharebeleri, 234, - Muharebesi, 154, 155, 218, - muzafferiyeti, 154, 213, 351.
Salâhattin Bey (Mersin Mebusu) 34, 140, 115, 119, 127, 131, 134, 136, 137, 321, 322.
Salâhattin Bey (İstanbul Mebusu), 294.
Salih (Omurtak) Bey, 69.
Salih Efendi (Yaver), 360.
Saltanat, 122, 126, 128, 130, 173, 324, 363, - cemiyeti, 174, - hukuku, 121, -lar devirmek, 363, -lar kurmak, 363, 383, -lar yıkmak, 383.
Sami Sabit (Karaman) Bey (Trabzon'da 13. Fırka Kumandanı), 78.
Samsun, 28, 84, 86, 141, 227, 230, 248, 320, 328, - İstiklâl Mahkemesi, 150, -lular, 84, 85, 86.
Samsun-Havza hattı, 281.
Sana hükümeti, 245.
Sanat, 283, 358-360, 367, - erbabı, 283, - müessesesi, 367.
Sanatkâr, 359, 366, -lık, 367.
Sanatoryum, 167
Sanayi, 280, 281, - takımları, 357.
Sandıklı, 310.
Saraç, 360, 367.
Saray, 69, 117, 128, 289, 334.
Sarayköy, 310.

Sarayönü istasyonu, 236.
Sarıkamış, 143.
Sarıköy, 361.
Saruhan, 99, 261, 335, 392, 396, - Mebusu, 335.
Savaş, 157, 204, 204, 209, 250, 251, - encümeni, 336.
Seçim, 63, 98, 107, 113, 138, 139, 222, 223, 240, 275, -ler, 294, 302, 303, 378.
Sefaret, 94, 198, 199, -hane, 90, 198, 298, - heyeti, 286.
Seferberlik, 123, 291, 316.
Sefir, 48, 51, 68, 74, 83, 90, 97, 153, 154, 156, 189, 191, 195, 196, 198, 199, 201, 250, 252, 262, 273, 286, 296, 297, 300, 380, 394, -ler, 129, 165, 347.
Sefiri Kebir, 78, 83, 144, 189.
Seher Hanım, 306.
Selâhaddin Bey (Mersin Mebusu, Miralay), 92, 219.
Selahattin (Adil) Paşa, 70, 71, 73.
Selânik, 65, 160, 163-166.
Selânik Kolordusu Erkânıharbiyesi, 165.
Selçuk eserleri, 358.
Serbest, - rekabet, 280, - ticaret, 280.
Sermaye, 211, 280, -ler, 281.
Servet Bey, 28, 70.
Sevim Hanım, 68.
Sevinç Hanım, 68.
Sevr Antlaşması, 40, 285-287.
Seyahat, 230, 245, 261.
Seyitgazi, 265, 267, 307-309, 311.
Seyyid, 360.
Seyyit Ulvi bin Hasan (Büyük Britanya memuru), 245.
Sıdkı Bey (Piyade kumandanlarından), 38.
Sıhhiye tedbirleri, 277.
Sınai imalat, 281.
Sınıf, 163, 179, 210.
Sınır, 36, 42-48, 55-57, 60, 75, 278, 317, 360, -daş, 189, - meselesi, 52.
Sınırımız, 257.
Sınırlama, 138.
Sırbistan, 124, 289.
Sırrı Bey (İzmit Mebusu), 91, 92, 108, 223, 396.
Sırrı Bey, 66, 67.
Sırrı Bey, 72.
Siirt, 106, 326.
Silah, 57-59, 66, 94, 112, 159, 186, 187, 249, 254, 255, 260, 300, 310, 344, 384, - arkadaşları, 387, - kuvveti, 287, -lanma, 289, -lar, 299, -lı evlatlar, 314, -sızlandırma, 205.
Silifke, 239.
Sina Cephesi, 166-168.
Sinop, 89.
Sivas, 79, 92, 169, 260, 277, 281, 378, - Kongresi, 129, 130, 210.
Siverek, 326.
Sivrihisar, 23, 69, 73, 235-237, 244, 265, 345, 346, 371.
Siyaset, 60, 94, 123, 162, 163, 165, 177, 204, 209, 211, 276-279, 280, 281, 283, 287, 291, 297, 312, 350, 373, - adamı, 155, - fikirleri, 162.
Siyasi, 119, 121, 123, 124, 133, 148, 154, 267, 309, 319, 353, - ahlak, 252, - akideler, 139, - bağlar, 155, - bakış açısı, 317, - cereyan, 310, 308, - çalışmalar, 205, - fikirler, 308, - hadiseler, 372, - hayat, 126, - himaye, 257, - kanaat, 310, 395, - Komiserler, 203, - konular, 159, - maksatlar, 241, - menfaatlar, 35, 43, - muvaffakiyet, 287, - münasebetler, 174, 287, - rekabet, 33, - soruşturma, 58, - teşkilatlar, 203, - unsurlar, 297, - vazife, 293, - vaziyet, 70, 276, 286, 309.
Societé Naval L'ouest, 151.
Sofya, 166.
Sosyal yardım, 285.
Sosyalist, 36, 120, 155, 250, 285, 330, 373, 398.
Sosyalizm, 121, 179.
Sovyet, 177, 181, 203, 204, 206, 209, 250, 286, 373, 388, 398, - Cumhuriyetleri, 94, 177, 178, 182, 203-205, 285, - çevreleri, 178, - idaresi, 200, - Rusya, 178, 203, 204, 211, - Rusya Kızılordusu, 203, - sistemi, 210, - Ukrayna, 153, - yönetim şekli, 205.
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Hükümeti, 373.
Sovyet Sosyalist Şûralar Cumhuriyeti, 398.

Söğüt, 291, 307, 309.
Söke, 311.
Sömürge, 291, -ciler, 250, - halkları, 211.
Sömürü, 210.
Sömürülmek, 211.
Stalin, 206.
Stockholm, 262, 394.
Stratejik, 25, - konular, 207.
Stratum administrative, 132.
Subay, 69, 72, 81, 154, 162, 185, 199, 209, 293, 317, 319, 350, 361, -lar, 70, 160, 198, 205, 234, 250, 310, 315, 316, 318, 353.
Suikast, 70, 164 , 240, 288, - yapmak, 171.
Sulh, 147, - hâkimleri, 279.
Sultan Abdülmecid, 127.
Sultan Ahmed Han (Afganistan Sefiri, Temsilcisi), 286, 296, 332.
Sultan Alâattin Selçukî, 358.
Sultan Aziz, 127, 128.
Sultan Hamid, 128, 129, 162.
Sultan II. Mahmud, 126.
Sultan Mahmudu Adlî, 126, 127.
Sultan Murad, 128.
Sultan Osman, 53.
Sultan Reşad, 129.
Sultan, 181, 334, 367, - iktidarı, 204, -ın ordusu, 205.
Suna Hanım, 68.
Suphi Bey (Hariciye'den), 199.
Suriye, 43, 53-57, 75, 124, 163, 166, 167, 182.
Sülalei Âli Osman, 174.
Süleyman Bey (Canik Mebusu), 141, 248.
Süleyman Sırrı Bey (Yozgat Mebusu), 323.
Süleyman Şah, 53.
Süreyya Bey, 195.
Sürgün, 164.
Süvari, 25, 69, 71, 268, 307, 309, 320, 357, - alayı, 163, - manevraları, 360, - tabyası, 361, 362, - teşkilatı, 311.

Şahsi hukuk, 58.
Şair, 161.
Şam, 57, 163, 166, 168.
Şark Katarı bkz. Orient Ekspres.
Şarkı, 352.
Şefik Bey, 71.
Şehir, 180, 288, 289, -ler, 207.
Şehit, 71, 79, 288, 294, -ler, 95, 349.
Şehzade, 172, 174.
Şehzadebaşı, 194.
Şemsi Efendi Mektebi, 160.
Şeref kıtası, 203
Şeriat, 124, 136, 324.
Şeriatı garayi Muhammediye (İslamiyet), 124.
Şeriflikoçhisar, 235.
Şevket Turgut Bey, 166.
Şevki Paşa, 219.
Şeyh Abdülvahab, 66.
Şeyh Seyfettin Efendi (Adapazarı), 89.
Şeyh Sunusî, 66, 159, 364.
Şeyh Zevi, 360.
Şii mezhebi, 245.
Şiir, 161.
Şimendifer, 34, 41, 43, 44, 53, 54, 236, 237, 263, 281, 307, 308, 369, -ler, 281, -ler idaresi, 369.
Şirket, 53, 54.
Şoför mektebi, 357.
Şûra, 50, 153, 155, 213, 215, 250, 330, 331, 350, 351, 354, 355, 398, - Cumhuriyeti, 155, - hükümeti, 36, - idaresi, 200.
Şükrü Paşa (Topçu Müfettişi, Edirne Müdafii), 164.

Taarruz, 34, 51, 71, 88, 151, 153, 168, 186, 265, 267, 268, 290, 291, 307, 310, 311, 320, 355, 357, 362, - harekâtı, 291, 308, - kuvvetleri, 309, -lar, 50.
Tabip, 277.
Tahir Bey (Mektep Müdürü), 164.
Tahsin (Hasan) Bey (Antalya Mebusu), 72.
Tahsin (San) Bey (Aydın Mebusu), 244, 247.
Tahsin Bey, 364.
Talebe, 162.
Tam bağımsızlık bkz. Bağımsızlık.
Tam demokratikleşme, 179.
Tanzimat, 280.
Tarih, 79, 96, 103, 105, 106, 119, 128, 135, 136, 155, 209, 278, 283, 291, 313, 319, 324, 349, 350, 391.
Tarihçe, 228.
Tarihi, - hatıralar, 124, - malumat, 283, - mücahedeler, 293, - silsile, 126, - vakalar, 314.

Tarsus, 38.
Tayyare, 72.
Tecavüz, 36, 124, 201, 257, 287, 292, 299, - fikri, 170, -ler, 291.
Tekâlifi Milliye, 65, 239, 293.
Tekâlifi Milliye Emri, 112
Tekeller, 282.
Tekirdağ (Tekfurdağı), 166.
Teknik, 177, - yardımlar, 178.
Telgraf, 27, 42, 69, 70, 73, 78, 83, 89, 96, 100, 103-105, 109, 111, 113, 150, 151, 178, 183, 194, 238, 275, 277, 292, 329, 336, 344, 364, 375, 381, -çı, 180, 364, -çılar, 364, -lar, 192, - makinesi, 177, 180, -name, 43, 83, 97, 101, 103, 110, 189, 224, 254, 255, 266, 273, 339, 340, 342, 346, 394, 397, 399.
Telsiz telgraf, 292.
Temettü Vergisi, 280.
Terakki, 164-166, 189.
Tersaneler, 207.
Terzi, 360, 367.
Teşekkürname, 221.
Teşkilat, 88, 132, 162, 163, 165, 170, 171, 181, 182, 186, 203, 204, 216, 217, 237, 250, 251, 277, 279, 280, 291-293, 302, 377-379, - Kanunu, 115, -landırmak, 204.
Teşkilatı Esasiye, 116-118, 127, 131, 137, - Kanunu, 99, 115, 116, 119, 120, 126, 130, 131, 138, 139, 169, 276.
Tevfik Rüştü (Aras), 67.
Tıbbiye, 163.
Ticaret, 163, 206, 211, 275, 280, - hayatı, 204, - serbestisi, 290, - temsilcisi, 94.
Ticari, - işler, 285, - münasebetler, 251.
Tiflis, 74, 364, - delege heyeti, 286.
*Times* gazetesi, 245.
Tiyatro, 74.
Tokat, 107, 249, 260.
Top, 218, -çu, 71, 357, -çu cephanesi, 292, - Müfettişi, 84, 164.
Toplum, 170, -lar, 200, 298, -un kaderi, 294.
Toplumbilim, 120, 121.
Toplumsal, 124, 133, 201, 210, 276, 278, 283, - bağlar, 147, - devrim, 210, - esaslar, 170, - hayat, 358, 366, - hayatımız, 360, 367, - heyet, 359, 366, - hukuk, 277, - ihtiyaçlar, 279, 366, - irade, 136, - kabiliyet, 132.
Toprak, - ağaları, 207, - sahipleri, 207.
Toros, 121.
Tosya, 281.
Trablus Harbi, 166.
Trablusgarp, 165, 166.
Trabzon, 65, 78, 92, 96, 100-104, 110, 143, 152, 180, 230, 328, 364, 396.
Trakya, 21, 26, 53, 310, - meselesi, 158.
Trans-Kafkasya Cumhuriyetleri, 206, 207.
Tren, 65, 71, 73, 74.
Troçki, 178, 299, 300.
Tunalı Hilmi Bey (Bolu Mebusu), 129, 279, 280, 284.
Tutuklamak, 162, 163.
Tutuklu, 143, -lar, 178.
Tüccar Mustafa, 163.
Tüccarlar, 59.
Tüfek, 218.
Tünel inşaatı, 281.
Türk, 34, 47, 48, 121, 344, - hâkimiyeti, 363, - halkı, 158, 207, 209- 211, 387, - hükümeti, 57, - kumandanları, 353, -ler, 36, 46, 209, 241, 291, 295, -lük, 36, 79, - memurlar, 57, 369, - Mezarı, 53, - milleti, 79, 154, 241, 353, 358, 366, - Müslüman kardaşları, 213, - ordusu, 191, 252, 297, 359, 387, 395, - siyaseti, 209, - taarruzu, 311, - telgrafçıları, 180, - toprağı, 53.
Türk-Sovyet münasebetleri, 209.
Türkçe, 57, 165, 198, - kitaplar, 159.
Türkçülük, 207.
Türkiya, 26, 27, 31, 32, 36, 50, 51, 62, 68, 77, 79, 89-92, 95, 98, 100, 104, 115, 118, 119, 123, 132, 141, 144, 146-150, 152, 154-156, 189, 193, 194, 199, 213-215, 221-225, 234, 235, 238, 239, 243, 245, 247-249, 253-255, 260, 261, 264, 266, 270, 271, 274, 276, 279, 280, 284, 289, 298, 299, 301, 305, 306, 327, 328, 330-332, 350, 351, 353-355, 362, 372, 380-383, 386, 391, 392, 394, 395, 399, - ahalisi, 213, - devleti, 363, - halkı, 36, 51, 153, 154, 190, 191, 199-201, 277, 286, 288, 297, 299, 351, 391, - Halk Hükümeti, 213, - halk ordusu, 213, -lılar, 153, 156, 297, - tarihi, 391, - ordusu, 154, 213, 350, 354, 355.

Türkiya Büyük Millet Meclisi, 26, 27, 31, 32, 36, 62, 68, 77, 79, 89, 91, 92, 95, 98, 100, 104, 115, 118, 119, 123, 132, 137, 141, 144, 146-150, 152-156, 191, 193, 194, 213-215, 221-225, 234, 235, 238, 239, 243, 245, 247-249, 253-255, 260, 261, 264, 266, 270, 271, 274, 276, 279, 298, 301, 305, 306, 327, 328, 330-332, 341, 350, 351, 353-55, 372, 380, 381, 386, 391, 392, 394, 395, 399, - Hükümeti, 58, 189, 190, 199, 287, 289, 362, 363, 383.
Türkiye, 21, 24, 30, 39-41, 43, 45, 48, 53,-55, 74, 80, 83, 96, 97, 103, 105, 136, 143, 145, 158, 167, 173, 174, 177, 178, 181, 188, 196, 197, 203, 207, 208, 210, 211, 241, 242, 250, 251, 256-258, 262, 269, 272, 273, 275, 295, 296, 303, 312-315, 317, 318, 338, 342, 345, 348, 353, 376, 386-388, 393, 399, - ahalisi, 169, 251, - halkı, 195, 313, 324, - Halk Hükümeti, 251, - Hükümeti, 43, 54, 180, 195, - İstiklâl Harbi, 317, -liler, 241, - milleti, 273, - ordusu, 70, 308.
Türkiye Büyük Millet Meclisi, 21, 39, 80, 83, 96, 97, 103, 105, 136, 143, 145, 169, 173, 174, 188, 195-197, 242, 250, 251, 256-258, 260, 262, 269, 272, 273, 275, 303, 318, 345, 348, 373, 376, 386, 388, 393, - Hükümeti, 24, 30, 53, 342, 399, 338.
Türkiye-Fransa Anlaşması, 211, 287.
Türkiye Türkiyelilerindir, 241.
Türkiye-Rusya Antlaşması, 285.
Türkiya-Ukrayna Antlaşması, 201.

Uedsson, 177, 180.
Ukrayna, 65, 74, 154, 155, 189, 191, 198-201, 273, 370, 373, - milleti, 153, 154, - ordusu, 191, 195, - orduları başkumandanı, 155, - ordusu kumandanı, 180.
Ukrayna İçtimai Şûra Cumhuriyeti (Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti), 155, 285, 373, - Hükümeti, 153, 155, 190.
Ulaşım, 296.
Ulucami, 73.
Ulukışla istasyonu, 236.
Umum Rus Şûraları, 155.
Uprnal, 206.
Urfa, 60, 75, 147, 294, 304.
Uşak, 308, 310, 311.
Uzakdoğu, 290.

Ücretler, 237.
Üçlü İtilaf, 40.
Ülke, 179, 204, 206, 208, 250, 297, 336, -ler, 251.
Ümera, 234.
Üreticiler, 281.
Üretim, 281, 282.
Üstsubay, 234.
Üye, 21, 34, 78, 87, 90, 114, 119, 128, 155, 182, 207, 228, 294, -ler, 120, 219, 243, 293, 400.

Vakıflar, 285.
*Vakit* gazetesi, 159, 163, 193, 295.
Vali Paşa, 235.
Vali, 72.
Van, 67, 92, 326, 393.
Vapur, 100.
Vasıf Bey (Hariciye'den), 199.
Vasıf Bey (Maarif Vekâleti Kalemi Mahsus Müdürü), 232.
Vasıf Bey (Kara) (Sivas Mebusu), 67.
Vasiyev Androz, 198.
Vatan, 107, 142, 147, 148, 241, 283, 287, 291, 294, 349, 377, - haini, 252, - hizmeti, 301, - müdafaası, 205, - toprakları, 349.
Vatandaş, 123, 134, -lar, 287, -lık, 147.
Vatanın bağımsızlığı, 386.
Vatani, - hizmet, 368, - menfaatlar, 294, - vazifeler, 326.
Vatanperver, 164, 325.
Vatanperverane, 259, 397, - eserler, 162, - mesai, 377.
Vehbi (Mehmet) Bey (Karesi Mebusu), 46, 91, 92, 232.
Vehbi Bey (Konya Mebusu), 270.
Vehbi Bey (Maarif Vekili), 198.
Vehbi Bey (Niğde Mebusu), 271.
Vehbi, 167, 181.
Venizelistler, 310
Vergi, 39, 53, -ler, 376, - yükü, 282.
Vilayet, 61, 182, 260, 263, - heyeti merkeziyesi, 378, -ler, 277, - teşkilatı, 378.

Viyana, 123, 167, 312, 359, 366, - surları, 363, 383.
Vrangel, 252.

Washington Konferansı, 289.
Wilson, 46.

Yabancı, 137, 343, - devletler, 210, - düşmanlığı, 295, - fabrikalar, 359, 366, - istilası, 153, -lar, 127, 211, 313, 367, - mahsüller, 280, - memleketler, 159, - paralar, 282, - sanatkâr, 359, 366, - sermaye, 281, - tesirleri, 301, - unsurlar, 366.
Yafa, 163, 164.
Yahşihan, 264.
Yakındoğu, 157, 158.
Yakup Şevki Paşa (Mirliva, İkinci Ordu Kumandanı), 70, 71, 73, 81, 93.
Yarbay, 234.
Yardım, 281, 285, 394.
Yasama, 204.
Yaverviran, 69.
Yazar, 159.
7. Yıldırım Ordusu, 166.
Yeniköy, 70.
Yenişehir, 291.
Yerli kumaş, 159.
Yeşilköy, 129.
Yetimler, 262, - yurdu, 358.
Yıldırım orduları, 168.
Yozgat, 150, 294, 323.
Yudeniç, 252.
Yugoslavya devleti, 289.
Yunan, 27, 41, 353, - emelleri, 310, - iddiaları, 291, - işgali, 346, - kralı, 291, - kuvvetleri, 267, 363, -lılar, 50, 156, 169, 251, 265, 277, 291, 310, 311, 318, 334, 376, 382, - ordusu, 41, 70, 186, 265, 291, 292, 317, - prensleri, 292, - tümeni, 265.
Yunanistan, 164, 287, 363.
Yunus Nadi Bey (Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu Reis Vekili, İzmir Mebusu), 67, 91, 240, 261, 341, 362.
Yurt, 232, 278.
Yusuf (Başkaya) Bey (Denizli Mebusu), 337.
Yusuf (Akçura) Bey (Hariciye Müşaviri), 198.
Yusuf Bey, 73.
Yusuf İzzet Paşa (Mirliva), 219, 385, 386.
Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey (Hariciye Vekili, Kastamonu Mebusu), 34, 41, 42, 44, 52, 54, 57, 60, 70, 180, 182, 198, 199, 205, 207, 261, 272, 324, 325, 334, 345, 346, 348, 372, 401.
Yusuf Servet Bey, 67.
Yusuf Ziya Bey (Bitlis Mebusu), 130, 326.
Yüzbaşı, 258.

Zabıta, 61.
Zabit, 258.
Zafer, 26, 179, 250, 351, 354, -ler, 359, 366.
Zahire, 263.
Zalim, 298, 350, - dünya, 349, - kuvvetler, 213, -ler, 90, 191, 200, 201, 296, - Yunan, 353.
Zekâi Bey (Adana Mebusu), 62, 91, 92.
Zeydiye mezhebi, 245.
Ziraat Bankaları, 238, 281.
Ziraat, 280, 281, - Dairesi, 66.
Zirai, - mükellefiyet, 66, - Sanayi, 281.
Ziya Hurşit Bey (Lâzistan Mebusu), 198, 199.
Zonguldak, 151, 335.
Zonguldak Amele Kanunu, 281.
Zulüm, 27, 50, 153, 199, 214, 251, 298-300, 349, - cihanı, 354, - dünyası, 191, 350, -ler, 346.
Zübeyde Hanım, 160, 306.
Zülfi Bey (Diyarbakır Mebusu), 326.

KİTAP